T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE MUSUL

(1523-1639)

73270

(DOKTORA TEZİ)

Yöneten

Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR

Hazırlayan

Ahmet GÜNDÜZ

ELAZIĞ-1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE MUSUL (1523-1639)

(DOKTORA TEZİ)

Bu tez 26 / 10 / 1998 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN	**ÜYE**	**ÜYE**
Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... I-XIX

ÖNSÖZ XX

KISALTMALAR XXI

GİRİŞ

I. KONU VE KAYNAKLAR XXIII

1. Konu XXIII

2. Kaynaklar XXIV

a. Arşiv Kaynakları XXIV

aa. Tahrir Defterleri XXV

aaa. BA. TD., 998 (1523/929) XXV

aab. BA., TD., 195 (1540/946) XXVI

aac. BA., TD., 308 (1557/965) XXVI

aad. BA., TD., 660 (1575/983) XXVII

aae. TKGM., TD., 282 (1575/983) XXVII

aaf. TKGMA., TD., 120 (1575/983) XXVII

ab. Ruznâmçe (Timar-Zeamet Tevcih) Defterleri XXVIII

ac. Sancak Tevcih Defterleri XXVIII

ad. Mühimme Defterleri XXVIII

ae. Ahkâm Defterleri XXVIII

af. Divânı Hümâyûn, Divân ve Ruûs Kalemi Defterleri XXIX

ag. Mevâcib Defterleri XXIX

ah. Emir ve Fermanlar XXIX

aı. Evkaf Defterleri XXIX

b. Vekâyinâmeler, Seyahatnâmeler ve Risâleler XXIX

ba. Vekâyinâmeler XXIX

bb. Seyahatnâmeler XXX

bc. Risâleler XXXI

c. Arkeolojik Araştırmalar XXXI

d. Tetkik Eserler XXXI

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL'UN TARİHİ

I. MUSUL ADININ MENŞEİ 1

II. TARİHTE MUSUL 3

1. Eski Çağlarda Musul 3

2. İslâm Hakimiyeti Döneminde Musul 5

3. Emeviler Dönemi 5

4. Abbasiler Dönemi 6

5. Hamdaniler Dönemi 7

6. Ukayliler Dönemi 8

7. Büyük Selçuklular Dönemi 9

8. Irak Selçukluları Dönemi 14

9. Zengiler Dönemi 15

10. İlhanlılar Devri 18

11. Celayirliler Devri 20

12. Karakoyunlular Dönemi 21

13. Akkoyunlular Dönemi 23

14. Safeviler Dönemi 25

15. Osmanlılar Döneminde Musul..... 26

İKİNCİ BÖLÜM

İDÂRÎ YAPI

I. OSMANLI İDÂRÎ TEŞKİLATI..... 33

II. MUSUL SANCAĞI..... 35

1. Coğrafî Konumu..... 35

2. İdarî Durumu (1523-1586)..... 36

3. Musul Sancağının İdârî Taksimatı (1523-1575)..... 39

a. 1523 Tahririne Göre İdârî Taksimat..... 39

aa. Musul Nahiyesi..... 39

ab. Ayn-Safna Nahiyesi..... 39

b. 1540, 1557 ve 1575 Tahrirlerine Göre İdârî Taksimat..... 40

ba. Musul Nahiyesi..... 40

bb. Ayn-Safna Nahiyesi..... 40

bc. Deyr-Maklub Nahiyesi..... 40

bd. 'Acuz Nahiyesi..... 40

III. MUSUL EYALETİ (1586-1639) (Musul Eyaletinin İdârî Taksimatı)..... 42

IV. SANCAK VE EYALET YÖNETİMİ (Görevliler)..... 49

1. Ümera (Ehl-i Örf)..... 49

a. Beylerbeyi..... 50

b. Musul Beylerbeyi..... 51

c. Sancakbeyi..... 55

d. Musul Sancakbeyi 56
e. Alaybeyi (Mir-alay) 60
f. Çeribaşı (Serasker) 62
g. Çavuşlar 63
h. Dizdar 64
ı. Kale Görevlileri (Mustahfızlar, Azebler ve Dergâh-ı Ali Yeniçerileri) 65
ıa. Mustahfızlar 65
ıb. Azebler 65
ıc. Dergâh-ı Ali Yeniçerileri 66
i. Defterdar 67
j. Şehir Kethüdası 68
k. Sübaşı 69
l. Asesler 70
m. Muhtesib 71
n. Mahalle İmâmları 72
o. Esnaf Yöneticileri 72
ö. Diğer Görevliler 73
öa. Mütesellim 73
öb. Şahne 73
2. Ülemâ (Ehl-i İlm) 74
a. Kadı 74
b. Toprak Kadısı 77
c. Müderrisler 77
d. Müftü 78
e. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı 78

f. Diğer Dinî Görevliler İle Vakıf Görevlileri..... 79

g. Zimmî Din Adamları..... 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHRİN FİZİKİ DURUMU

I. ŞEHRİN KONUMU VE GENEL GÖRÜNÜŞÜ..... 81

II. MUSUL KALELERİ..... 82

1. Batı veya Aburi Kalesi..... 82

2. Baştabya Kalesi..... 82

3. İç Kale..... 84

a. Surlar..... 85

b. Surun Kapıları..... 86

ba. Köprü Kapısı (Bâbü'l-Cisr)..... 86
bb. Gizli Kapı (Bâbü's-Sırr)..... 86
bc. Kale Kapısı (Bâbü'l-Kal'a)..... 87
bd. Şat Kapısı (Bâbü'ş-Şat)..... 87
be. İmadi Kapısı (Bâbü'l-İmadi)..... 87
bf. Sincar Kapısı (bâbü's-Sincar)..... 87
bg. Beyaz Kapı (Bâbü'l-Beyz)..... 87
bh. Yeni Kapı (Bâbü'c-Cedid)..... 88
bı. Likiş Kapısı (Bâbü'l-Likiş)..... 88
bi. Saray Kapısı (Bâbü's-Saray)..... 91
bj. Küçük Kapı (Bâbü's-Sağir)..... 91
bk. Top Kapısı (Bâbü't-Top)..... 91

4. Şehrin Mahalleleri..... 91

a. Müslüman Mahalleleri..... 93

aa. Bâbü'l-Irak 1 Mahallesi..... 93
ab. Bâbü'l-Irak 3 Mahallesi..... 93
ac. Dâr-ı Hâcı Ahmed Mahallesi..... 93
ad. Çihâr-ı Suk Mahallesi..... 94
ae. Şeyh Hasan Bekri Mahallesi..... 94
af. Akabe Mahallesi..... 95
ag. Dâr-ı Hoş (Dâr-ı Hoşnâm) Mahallesi..... 95

ah. Şeyh Muhammed b. Hilâl Mahallesi..... 95
aı. Nebi Mahallesi..... 95
ai. Mehâdin Mahallesi..... 95
aj. Minâre-i Mağcume Mahallesi..... 96
ak. Bağdadi Mahallesi..... 96
al. Şeyh Şerafeddin Mahallesi..... 96
am. İmâm Avneddin Mahallesi..... 96
an. Al-ı Heytim nâm-ı diğer Hâcı Hamdun Mahallesi..... 97
ao. Eski Kala Mahallesi..... 97
aö. İsa Dede Mahallesi..... 97
ap. İmâm Ömer Ebu'l-Kasım Mahallesi..... 97
ar. Şevârbe (Şuvârbe) Mahallesi..... 97
as. Cemmâs Mahallesi..... 98
aş. Kara Depe Mahallesi..... 98
at. Heyti Mahallesi..... 98
au. Muhammed (صدر), İmâm Zeyd Veled-i Ali Mahallesi... 99
aü. Herbavi Mahallesi..... 99
av. Suk'u-l Gazal nâm-ı diğer Şah Zenan Mahallesi..... 99
ay. Sevil Burc maa Lasuni Mahallesi..... 99
az. Târık Mahallesi..... 100
aw. İmâm Mehmed Bâhir Mahallesi..... 100

b. Gayr-i Müslim Mahalleleri..... 100

ba. Hıristiyan Mahalleleri..... 101

baa. Dergâh Mahallesi..... 101
bab. Kal'a (Nâsâra Kal'a) Mahallesi..... 101
bac. Kerkugi (Nâsâra Kerkugi) Mahallesi..... 101

bb. Yahudi (Yahuda, Yahudiyân) Mahallesi..... 101

c. Karışık (Müslim-Gayrimüslim) Mahalleler (Bâbü'l-Irak 2 Mahallesi). 102

5. Şehirdeki Sosyal ve İktisadi Hayat..... 105

a. Ticarî ve Sınaî Faaliyetler..... 105

b. Ticarî Mekânlar (Çarşı ve Pazarlar)..... 107

c. Esnaf Gurupları..... 109

III. DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR..... 111

1. Câmiler..... 111

a. Ulu Câmi (Câmi-i Nuri)..... 111

b. Emevi Câmii..... 113

c. Mücahidi (Kaymazî) Câmii..... 114

2. Mescitler..... 116

a. Ebu'l-Ula Mescidi..... 117
b. Cemaleddin Vezir Mescidi..... 117
c. Hâcı Şahkulu Mescidi..... 117
d. Şeyh Mehmed Belkısi Mescidi..... 118
e. Çihâr-ı Suk Mescidi..... 118
f. Şeyh Mehmed b. Celâl Mescidi..... 118
g. Ma'şuk Mescidi..... 119
h. Zeyd b. Ali Mescidi..... 119
ı. Şeyh Muhammed Sitâr Mescidi..... 119
i. A'rabi Mescidi..... 120
j. Şeyh Ebubekir Sâmi Mescidi..... 120
k. Şeyh Mehmed (Şeyh Ömer) A'rabi Mescidi..... 120
l. 'Abdi Alim Mescidi..... 120
m. Ferihşad Bey Mescidi..... 121
n. Hoca Burhan Mescidi..... 121
o. Hâcı Ali Attar Mescidi..... 121
ö. Hâcı Yunus Mescidi..... 121
p. Kadir Bay Mescidi..... 121
r. Hamâmü'l-Merâyi Mescidi..... 122
s. Ahmed Mescidi..... 122
ş. Hasan Bevvâbi Mescidi..... 122
t. Hâcı Hasan Mescidi..... 122
u. Hân Ahmed Acemi Mescidi..... 122
ü. Hâcı İbrahim 'Avni Mescidi..... 123
v. Hâcı Ömer Mescidi..... 123
y. Mevlânâ Selâmullah Mescidi..... 123
z. Dârü's-Saade Mescidi..... 123
w. Hâcı İsa Hammâk Mescidi..... 123
q. Hoca Şâh Mahmud Gûşen Mescidi..... 124
aa. Hoca İsa Mescidi..... 124
ab. Boz Ali Mescidi..... 124
ac. Hoca Hasan Torun Mescidi..... 124
ad. Şeyh Hasan Bekri Mescidi..... 124
ae. Pir Ahmed Mescidi..... 124
af. Hoca Şahkulu Mescidi..... 125
ag. Mevlânâ Kasım Mescidi..... 125
ah. Hâcı Hasan Fecr nâm-ı diğer Beytü'ş-Şems Mescidi..... 125
aı. Şeyh Mehmed b. Nureddin Mescidi..... 125
ai. Hâcı Cemâleddin Mescidi..... 125
aj. Abdullah b. Seyf Mescidi..... 126
ak. Hâcı Kemaleddin Mescidi..... 126
al. Haydar Mescidi..... 126
am. Hâcı Kasım Attar Mescidi..... 126
an. Hâcı Hasan Halif Mescidi..... 126
ao. Hâcı Receb Mescidi..... 127

aö. Vâsıt Mescidi 127
ap. Hoca Hasan Cemcem Mescidi 127
ar. Receb Uhuş Mescidi 127
as. Mevlânâ Abdülkadir Müderris Mescidi 127
aş. 'İsa Mescidi 128

3. Medreseler 128

a. Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi 128
b. Şeyhü'l-Beled Medresesi 129

4. Sıbyan Mektepleri (Muallimhâneler) 129

5. Kilise ve Manastırlar 129

6. Zâviyeler 130

a. İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zaviyesi 131
b. İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zaviyesi 132
c. İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zaviyesi 132
d. İmâm Muhammed b. Musa Kâzım Zaviyesi 132
e. İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zaviyesi 132
f. İsa Dede Zaviyesi 133
g. İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Zaviyesi 133
h. Zeyd b. Ali Zaviyesi 133

7. Külliyeler 134

a. Nebi Yunus Külliyesi 134
b. Nebi Cercis Külliyesi 136

8. Hamamlar 136

a. Hamam-ı Yunus 138
b. Hamam-ı Melik Mehmed ve Kadı Darullah 138
c. Hamam-ı Cedid 138
d. Hamam-ı Hâcı Muhammed 'Ala 138

9. İmâmzadegân Türbe ve Mezarları 139

a. Türbeler 139

aa. İmâm Avneddin b. Hasan Türbesi 139
ab. Şeyh Fethi el-Musli Türbesi 139
ac. Nebi Şit Türbesi 139
ad. Pençe-i Ali Türbesi 140
ae. İmâm Avneddin b. İmâm Hasan Seyyid Mehdi Türbesi 141
af. İmâm Yahya Eb'ul-Kasım Türbesi 14

b. Mezarlar 142

ba. İmâm Muhsin b. İmâm Hasan Mezarı 142
bb. İmâm Ali b. İmâm Ali el-Hadi Mezarı 142
bc. Şah Zenan Zevce-i İmâm Hüseyin Mezarı 143
bd. İmâm Zeyd b. Ali Mezarı 143

be. Fatıma-i Saferi bint-i İmâm Hüseyin Mezarı 143
bf. Sitti Nefise bint-i İmâm Zeyd Makamı 143
bg. Ümmü Gülsüm bint-i İmâm Hüseyin Mezarı 143
bh. İmâm Abdülmahsen Mezarı 144
bı. Şeyh Kazibü'b-Bân Mezarı 144
bi. Şeyh Hayrü'n-Nesac Mezarı 144
bj. İmâm Muhammed el-Bâhir b. İmâm Hasan Mezarı 144
bk. İmâm İbrahim b. Caferü's-Sadık Mezarı 145
bl. İmâm Ali b. Muhammed Hâlık Mezarı 145
bm. Şeyh Za'zi Mezarı 145
bn. Sencârfiye bint-i İmâm Hasan Mezarı 145
bo. Sultan Abdullah b. Hz. Ömer Mezarı 145
bö. Nokta Mezarı 145
bp. İmâm Ali el-Hadi, Hasan el-Askeri Mezarları ve Muhammed el-Mehdi Makamı 146

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YERLEŞİM VE DEMOGRAFİK YAPI

I. YERLEŞİM YERLERİ 148

II. MUSUL SANCAĞI KÖYLERİ 151

1. Karakuş 151
2. Geremlis 153
3. Tilskuf (Til Üsküf) 154
4. Ayn-Safna 154
5. Saraycık 155
6. Beytü'n-Nar 155
7. Nüfus 156
8. Pirân 156
9. Çifte 156
10. Asikân 157
11. Asiki 157
12. İbrahimi 157
13. Mâmreşân 157
14. Sendânik 157
15. Zekâve (Zikâve) 158
16. Bâristak 158
17. Ali Hamâre (Ali Hamâ) 158
18. Deyr-i Mihâyil 159
19. Ork 159
20. Girmavân, Girmâvi, Girmave 159

21. 'Acuz 160
22. Merevan, Merâvil, Merâvül 160
23. Belâsin (Palâs?) 161
24. Kafirü'z-Zâman, Kafırzaman 161
25. Ağa İskender 162
26. Alkuş 162
27. Bâhizân 163
28. Bozân 164
29. Kusayri, Kusayr 164
30. Cerâhi 165
31. Boğur 165
32. Hatâre-i Küçük 165
33. 'İzze, 'izzi 166
34. Bâvraşân 166
35. Tâşluca, Dâşluca 167
36. Nasıri 167
37. Ayn-Bakra 167
38. Kara Bulâk 168
39. Bâkufe 168
40. Göz, Kör, Kür 169
41. Kara Gözcek 169
42. Tercili 169
43. Bâsihre 170
44. Türkân 170
45. Bavcine 170
46. Hatâre-i Büzürg 171
47. Tilkif 171
48. Kâim 172
49. Bâzırvâne 172
50. Custibâd, Hustâbâd, Histebâd 172
51. Fazliye, İmâm Fazliye 173
52. Batna 173
53. Hizâne 174
54. Pitâre, Betkâre, Berkâre 174
55. Seymâne 174
56. Kantara 175
57. Bânbu, Bânbuhân 175
58. Horuzân 175
59. Deyr-i Bâ-Yusuf 176
60. Şemseddin Depesi 176
61. Bâ'şika 177
62. Telmete 177
63. Mehlebi 178
64. Kabâk Çevlegi 178
65. Bağdere 179
66. Yârımca 179
67. Kebirân, Kabirân 180
68. Bakâk 180

69. Eski Musul ... 181
70. Bâşife ... 181
71. Bilbâr ... 182
72. Reşidiye ... 182
73. Begüm Meşhedi ... 182
74. Şerehânlu, Şirehân nam-ı diğer Akkend ... 183
75. Koyuncak, Koyuncuk ... 183
76. Selefiye ... 184
77. Ömeri ... 184
78. Meşrefi ... 184
79. Neferi, Nefiri ... 185
80. Çeken ... 185
81. Darhâne, Dârbend ... 185
82. Kabâklu, Kabâklı ... 186
83. Kadıkendi ... 186
84. Çakallu ... 187
85. Kütüklü, Köpüklü, Köpeklü ... 187
86. Necmi ... 188
87. Kız Fahre ... 188
88. Sultan Abdullah ... 188
89. Asiyân ... 189
90. Hilâlecük, Hillecük ... 189
91. Yikremlü ... 190
92. Şeyhkân ... 190
93. Sorik ... 191
94. Kaplânkendi ... 191
95. Kalâylü, Kalâylu ... 191
96. Bârume, Bârme ... 192
97. Tariklu ... 193
98. Haşimiye ... 193
99. Bâşbeyti ... 194
100. Bâzvâye, Bâzivay, Bâzivây ... 195
101. Yakub ... 196
102. İmâm Şemseddin Humusi, İmâm Şemseddin ... 196
103. Bağviren ... 197
104. Düvengâyib ... 197
105. Bârtala ... 197
106. Hasaniyye ... 198
107. Bâhinduva ... 198
108. Munsârî ... 199
109. Ahtebuk, Uhtebuk ... 199
110. Ali Kuyusu ... 200
111. Beysân ... 200
112. Bâbent ... 201
113. Demürci, Demürci virânı ... 201
114. Musayfine ... 202
115. Vâne nâm-ı diğer Revâne ... 202
116. Cemâlkendi, Cemâl ... 202

117. Bâğure 203
118. Şeyh Ali 203
119. Şeyh Mehmet 204
120. Nevine, Nuniye (Ninova) 205
121. Şeyh Ülyâ 205
122. Şeyh Süflâ 206
123. Dur 207
124. Til Bizüm, Til Bârid 208
125. Cessâfi, Cesâbi 208
126. Burc 208
127. Silâl, Selâl nâm-ı diğer Til-i Halil 209
128. Ümmu't-Tuse 209
129. Aktaş 210
130. Üç Kubbe 210
131. Şeyh Ömer Kabucu 211
132. Üsküb Meydan 211
133. Batâte 211
134. Şirin, Serin 212
135. Deyr-i Hâl 212
136. Devâse 212
137. Şirfi 213
138. Bâbâveled 213
139. Til-i Mihyân 213
140. Şeyh Kara 214
141. Şuta nâm-ı diger Ayn-macid 214
142. Minârebaşı 214
143. Zara 215
144. Bâvcine nâm-ı diğer İmâm Amir 215
145. Sofuyân 215
146. Mâmis 216
147. Kersek nâm-ı diğer Silik, Selek 216
148. Bedriyye 216
149. Derincik 216
150. Alk 217
151. Deyr-i Salib 217
152. Cânbur 217
153. Ketik 218
154. Tikrit 218
155. Kaziye 219

II. AŞİRETLER 219
1. Karakoyunlu Aşireti 220
2. Yâycılar, Yâycı, Yâycıyân Aşireti 221
3. Al 'Aziz Aşireti 222
4. Bâcvânlu, Bâculân Aşireti 222
5. Evceşlû Aşireti 223
6. Dasni (Das) Aşireti 223
7. Brâdiclû Aşireti 224
8. Şebek Aşireti 225

9. Karaboğa Aşireti ... 226
10. Kara Ünâz (Kara Venâz) ... 226
11. Dünbil, Dünbilli,, Ekrâd-ı Aşiret-i Dünbil, Ulus-u Dünbil ... 227
12. Dâvudi, Ekrâd-ı Dâvudi Aşireti 228
13. Ekrâd-ı Gelhur, Ekrâd-ı Gelhuzi Aşireti ... 229
14. Evlâd-ı Gânim ('İlm?) Taifesi ... 230
15. Gökçelü Taifesi ... 230
16. Gelekây Taifesi ... 231
17. Gömâr Taifesi ... 232
18. Siyâh Mansur Taifesi ... 232
19. Gülâbi Taifesi ... 233
20. Al-ı 'İzze (Al-ı Azze) Taifesi ... 233
21. Ekrâd-ı Ömer Beg Taifesi ... 234
22. Sâlcı, Sâlâcı Taifesi ... 235
23. Yağmur Tânlû (Tâtlû?) Taifesi ... 235
24. Zûbeyd Taifesi ... 236
25. Sûremû, Serâmû, Sûremi Taifesi ... 236
26. Al-ı 'Ubeyd, Al-ı Ûtbe Taifesi ... 237
27. Zehiri Taifesi ... 238
28. Zend Taifesi ... 238
29. Zindehûr Taifesi ... 238
30. Gâzûr, Ekrâd-ı Girvi Taifesi ... 239
31. Lek Taifesi ... 239
32. Lâdâmiyye Taifesi ... 240
33. Genc Taifesi ... 240
34. Vendâyi Taifesi ... 240
35. Besâki Taifesi ... 240
36. Şahvân ve Kârendi Taifeleri ... 241
37. Debune, Ben-i Debune Taifesi ... 241
38. Ekrâd-ı Aşiret-i Sindî, Süleymanî, Manugi ve Duyân ... 241
39. Fed'i (فرعی) Aşireti ... 242
40. A'rab-ı Zezur Hâmusi Aşireti ... 242
41. Kürdi Taifesi ... 242
42. Lor Taifesi ... 242
43. Mezric Taifesi ... 243
44. Ulus Tâtâr Taifesi ... 243
45. Re'âyâ-yı Sultan Safire Taifesi ... 243

III. NÜFUS ... 245

1. Şehir Nüfusu ... 246

a. Müslim Nüfus (Vergiye Tabi Hâne Sayıları ile Muaflar) ... 246

b. Gayrimüslim Nüfus ... 250

ba. Hıristiyanlar ... 250

bb. Yahudiler ... 251

2. Şehrin Tahmini Nüfusu 252
3. Köylerin Nüfusu 255
a. Müslüman Nüfus (Vergiye Tabi Hâne Sayıları ile Muaflar) 256
b. Gayrimüslim Nüfus 257
ba. Hıristiyanlar 257
bb. Yahudiler 258
4. Aşiretlerin Nüfusu 261
5. Dirlik Sahibi Askerilerin Nüfusu 262
6. Toplam Sancak Nüfusu 263

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ DURUMU

I. ZİRAİ HAYAT VE ZİRAAT SAHALARI 266
1. Çiftlik 266
2. Hassa Çiftlikler 270
3. Mezrealar 271
4. Hububat Üretimi 272
a. Hububat ve Bakliyat Üretimi 272
aa. Buğday (Hınta) 272
ab. Arpa (Şair) 272
ac. Darı (dıhn) 273
ad. Susam (Küncid) 273
ae. Mısır (Gâvers) 274
af. Mercimek 274

ag. Çeltik ... 274
ah. Keten Tohumu (Bezir-i Ketân, Zegrek) ... 275
ai. Pamuk (Penbe) ... 275
aı. Bağcılık (Bağat) ... 275
b. Meyve ve Sebze Üretimi (Zeytin, Bostan, Piyaz) ... 276
ba. Zeytin Üretimi ... 276
bb. Sebze (Bostan) Üretimi ... 277
bc. Kuru Soğan (Piyâz) Üretimi ... 277
II. VERGİLER ... 277
1. Zirai Vergiler ... 277
a. Öşür ... 277
aa. Hububat Öşrü ... 278
aaa. Buğday Öşrü ... 289
aab. Arpa Öşrü ... 289
aac. Darı Öşrü ... 290
aad. Susam Öşrü ... 290
aae. Mercimek Öşrü ... 290
aag. Keten Tohumu Öşrü ... 291
aah. Pamuk Öşrü ... 291
ab. Sebze ve Meyve (Bostan, Sebzevat, Meyve, Piyaz) Öşrü ... 291
aba. Bostan ve Sebzevat Öşrü ... 291
abb. Piyâz (Kuru Soğan) Öşrü ... 292
abc. Zeytin Öşrü ... 292
ac. Bağ Öşrü (Resm-i Bağat) ... 292
ad. Bal Öşrü (Resm-i Küvvâre) ... 292

2. Hayvancılıkla İlgili Vergiler 293
a. Adet-i Ağnam 293
b. Resm-i Câmus (Cevâmis) 294
c. Resm-i Kışlâk (Kışlakçıyân) 294
3. Şahsa Bağlı Vergiler 296
a. Çift Resmi (Resm-i Çift) 296
b. Bennâk Resmi (Resm-i Bennâk) 297
c. Mücerred Resmi (Resm-i Mücerred) 298
d. İspenç Resmi 299
e. Cizye 299
f. Resm-i Marhasiye 300
g. Irgadlık Resm-i (Resm-i Irgadiye) 301
4. Arızî Vergiler 301
a. Bâd-ı Hevâ, Cürm-i Cinâyet ve Resm-i Arusâne 302
aa. Cürm-i Cinâyet 302
ab. Resm-i Arusâne (Gelin Resmi) 303
b. Resm-i Tapu ve Deştbâni 304
ba. Tapu Resmi 304
bb. Deştbâni Resmi 304
c. Resm-i Zemin (Dönüm Resmi) 305
5. Maktu' Vergiler ve Mukatalar 305
6. Tesisler ve Bunlardan Alınan Vergiler 306
a. Değirmenler (Resm-i Asiyâb) 306
b. Boyahâneler 307
c. Darphâne 308

d. Tabakhâne ... 309
e. Meyhâne ... 309
f. Ma'cunhâne ... 310
7. Şehre Mahsus Hizmetler ve Mukataa Gelirleri ... 310
a. İhtisab ... 310
b. Asesiye ... 311
8. Ticarî Faaliyetler ve Bunlardan Alınan Vergiler ... 315
9. Tahrir Defterlerine Göre Mübayaa Fiyatları ... 319

III. SANCAK GELİRLERİNİN BÖLÜŞÜMÜ (Haslar, Zeametler, Timarlar) ... 321
1. Haslar ... 322
a. Padişah Hasları ... 322
b. Musul Sancakbeyi Hasları ... 331
c. Musul Beylerbeyi Hasları ... 338
d. Diğer Haslar ... 340
da. 1523 Tahririne Göre ... 340
daa. Sincar Sancakbeyi Hasları ... 340
dab. Ayn-Safna Beyi Bekir Bey'in Hasları ... 341
db. 1540 Tahririne Göre (Cezire Hâkimi Bedir Bey'in Hasları) ... 341
dc. 1557 Tahririne Göre ... 342
dca. Deyr-Rahbe Sancakbeyi Hasları ... 342
dcb. Tikrit Sancakbeyi Hasları ... 342
dcc. Nusaybin Sancakbeyi Hasları ... 343
dcd. Şehrizul Sancakbeyi Hasları ... 343
dce. Eski Musul Sancakbeyi Hasları ... 344

dcd. Vilâyet-i Cezire Hâkimi Bedir Bey'in Hasları..... 344

dd. 1575 Tahririne Göre..... 344

dda. Şehrizul Beylerbeyi Hasları..... 344

ddb. Keşaf Sancakbeyi Hasları..... 345

2 Zeametler..... 345

3 Timarlar..... 351

a. Musul Sancağındaki Timarlar ve Timar Beyleri..... 352

b. Musul Eyaletindeki Timarlar ve Timar Beyleri..... 355

ALTINCI BÖLÜM

VAKIFLAR

I. GENEL OLARAK VAKIF..... 363

II. MUSUL ŞEHRİNDEKİ VAKIFLAR..... 364

1. Câmi Vakıfları..... 364

2. Mescit Vakıfları..... 366

3. Medrese Vakıfalrı..... 371

4. Zaviye Vakıfları..... 372

5. İmâmzadegân Türbeleri ve Mezarları Vakıfları..... 376

6. Diğer Vakıflar..... 379

a. Harameyni'ş-Şerifeyn Vakfı..... 379

b. Nebi Yunus Külliyesi Vakfı..... 382

c. Nebi Cercis Külliyesi Vakfı..... 384

III. VAKIF GÖREVLİLERİ..... 386

IV. MÜRTEZİKA SINIFI..... 390

SONUÇ..... 396-400

SUMMARY..... 401

BİBLİYOGRAFYA..... 402-415

EKLER LİSTESİ..... 416-470

EK-I MUSUL SANCAĞI KÖYLERİNİN NÜFUS VE HASILI (1523-1575)..... 416-426

EK-İI MUSUL SANCAĞI MEZREALARI VE HASILLARI (1523-1575)..... 427-440

EK-III 1523 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİ..... 441-445

EK-IV 1540 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİ..... 446-449

EK-V 1557 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİ..... 450-460

EK-VI 1575 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİ..... 461-470

DİZİN..... 471-477

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda, Musul'un 1523-1639 tarihleri arasındaki siyasi, idari, fiziki, demografik ve iktisadi tarihi incelenmeye çalışılmıştır.

Musul, 1523-1586 tarihleri arasında sancak statüsünde iken, 1586-1639 yılları arasında ise eyalet konumundadır. Dolayısıyla 1586 tarihine kadar sancak olarak, 1586-1639 arasında da eyalet olarak ele alınmıştır. Bu boyutuyla şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farklı bir özellik göstermektedir.

Araştırma konusunun seçilmesinde, planlanmasında, kaynak temininde ve büyük bir çeşitlilik gösteren arşiv vesikaları ile diğer kaynakların ilmi bir disiplin içerisinde değerlendirilmesinde saygıdeğer hocalarımın büyük yardımını gördüm. Özellikle doktora tez yöneticim olan Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR, kaynak temini, konunun planlanması ve karşılaşılan problemleri çözmemde kıymetli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemedi. Ayrıca, hocam Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK de karşılaşılan birtakım zorlukları çözmemde bana yol göstermiştir. Bu vesileyle kıymetli hocalarıma şükran borçluyum.

Arapça kaynakların tercümesinde büyük yardımlarını gördüğüm arkadaşlarım Araştırma görevlisi Aydın ÇELİK ve Mesut DOĞAN ile konunun bilgisayara yüklenmesinde bana yardımcı olan öğrencim İsmail UZKAR'a da ayrıca teşekkür ederim.

Ahmet GÜNDÜZ

Elazığ / 1998

Kısaltmalar

age.,	: Adı Geçen Eser.
agm.,	: Adı Geçen Makale.
agt.,	: Adı Geçen Tez.
b.	: Belge.
Bkz., bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
DTCFD.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
EI^2	: Encyclopedia of Islam, 2. Baskı.
İA.	: İslam Ansiklopedisi.
İÜİFM.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayınları.
KTBY.	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
MM.	: Maliyeden Müdevver Defter.
Mühimme	: Mühimme Defteri.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
SUMER	: A Journal of Archaeology in Iraq, SUMER, Published by the Directorate of Antiquites, Bağdat (İlk sayısı 1945 yılında çıkan yıllık süreli yayın).
TD.	: Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defteri.
TDA.	: Türk Dünyası Araştırmaları.
TDKY.	: Türk Dil Kurumu Yayını.
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Tigrisgebiet	: F. Sarre, E. Herzfeld; **Archäologische Reise im Euphrat-und Tigris-Gebiet**, Berlin, 1919.
TKGMA.	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi.
TM.	: Türkiyat Mecmuası.

TTK. : Türk Tarih Kongresi.

TTKB. : Türk Tarih kurumu Basımevi.

TVYY. : Tarih Vakfi Yurt Yayınları.

TZTD. : Timar-Zeamet Tevcih Defteri.

VD. : Vakıflar Dergisi.

VGMA. : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.

Yay. : Yayımlayan.

GİRİŞ

I. KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu

Bu çalışmamızda, Musul'un 1523-1639 tarihleri arasındaki idari, demografik, iktisadi, fiziki durumu ile siyasi tarihi incelenmeye çalışılmıştır. Aslında, Nilüfer ABDÜLHAKİM (BAYATLI)'in XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti adlı çalışmasından dolayı, başlangıçta çalışmanın dönemini 1582-1695 olarak tasarlamıştık. Ancak, araştırmaya başladığımız zaman bazı konularda 1580 öncesine ait arşiv vesikalarına bakma ihtiyacı hasıl oldu. Bu şekilde hem Nilüfer BAYATLI'nın çalışmasını hem de arşiv vesikalarını incelediğimiz vakit; Nilüfer BAYATLI'nın Musul'un mevcut dört tahrir defterinden birini (TD., 308) hiç kullanmadığını, diğer tahrir defterlerinden verilen bilgilerden birçoğunu ise ya hiç kullanmadığını ya da birçok yerleri geçtiğini, bazı kısımları ise hatalı ve yanlış okuduğunu tespit ettik [1]. Dolayısıyla, asıl incelemek istediğimiz 1582-1695 dönemini bu zaruretten dolayı, Musul'un ilk tahrir tarihi olan 1523 tarihinden itibaren alarak 1695'e kadar getirmek istedik. Ancak, 1523'ten 1695 tarihine kadar 172 yıllık bir zaman dilimini inceleme mecburiyeti ortaya çıktı. Bu tür çalışmalarda kronolojiyi geniş tutarak konuyu daraltmak veya kronolojiyi daraltıp konuyu genişletmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Biz elimizdeki belge ve bilgilerin hacmine bakarak, 1523 tarihine kadar geriye giderek eksik belgeleri okuma, hata ve yanlışları da düzeltme cihetine gittik. Böylece, planladığımız 1523-1695 dönemini de tamamlamanın zorluğu ortaya çıktı. Bu zorluktan ötürü inceleme tarihimizin sonunu, Osmanlı-İran münasebetlerinde önemli bir tarih olan ve bölgeyi de doğrudan ilgilendiren Kasr-ı Şirin antlaşmasının tarihi olan 1639 tarihinde kesmeyi uygun bulduk.

Böylece çalışmamızın başlangıç ve bitiş tarihleri 1523-1639 olarak tespit edilmiş oldu. Bununla beraber, bazı konuların aydınlatılması, eksik bilgilerin tamamlanması için araştırma 1639 tarihinde kesilmeyip zaman zaman 18., 19. ve 20. yüzyıla kadar sürdürülmüştür.

---

[1] Bu çalışmanın XXXI-LIV sayfaları arasında konu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Bu tür bir çalışmada Musul'u seçmemizin sebebine gelince; bilindiği üzere Osmanlı teşkilâtının temel idari üniteleri olan sancaklar üzerindeki çalışmalar artarak devam etmektedir. Fakat, bu çalışmalar daha çok şu anda sınırlarımız dahilinde olan sancaklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı devletinin siyasi, iktisadi içtimai ve demografik yapısının bütün boyutlarıyla ve objektif olarak ortaya konulabilmesi için, imparatorluğun hâkim olduğu bütün sancak ve eyaletlerin tarihlerinin enine boyuna araştırılıp gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Bu bakış açısından hareketle, aslında misâk-ı milli sınırlarına dahil olmasına rağmen bugünkü sınırlarımız dışında kalan Musul'un Osmanlı dönemindeki idari, iktisadi, demografik, fiziki yapısı ile siyasi tarihini araştırmayı uygun bulduk.

1523-1575 tarihleri arasında Musul sancağı dört kez tahrire tâbi tutulmuştur. Dolayısıyla, bahse konu tarihler arasında bu tahrirlerden azami ölçüde faydalanılmıştır. 1575-1639 tarihleri arasında tahrir defteri bulunmağından, bu döneme ait bilgiler ise daha çok mühimme, mühimme zeyli, ruûs, ahkâm, timar-zeamet ve ruznâmçe, sancak tevcih, yeniçeri mevacib defterleri, vekayinâmeler, seyahatnâmeler ve tetkik eserlerden derlenme yoluna gidilmiştir.

2. Kaynaklar

a. Arşiv Kaynakları

Araştırmamızın temel kaynaklarını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Ankara'da bulunan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki; Tapu-Tahrir Defterleri, Ruznâmçe Defterleri, Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri, Sancak Tevcih Defterleri , Ruûs Defterleri, Ahkâm Defterleri, Mühimme Defterlerinin Musul ile ilgili kısımlarından istifade edilmiştir.

Bunların tanıtımları aşağıda ele alınmıştır.

aa. Tahrir Defterleri

Fetih veya ilhak yoluyla hâkimiyet altına alınan bölgelerin ekonomik, askerî ve içtimaî yapısını belirlemek maksadıyla yapılan sayımlar sonucu tanzim edilen defterlere Tapu-Tahrir defterleri denilirdi ki, bu defterler ilgili yerlerin ekonomik, sosyal, fizikî, demografik vb. gibi hususlarının aydınlatılmasında büyük bir önemi haizdirler.

Bu tahrirler şartlara ve ihtiyaca göre çeşitli aralıklarla yenilenirdi. 16. Yüzyıl boyunca imparatorluğun hemen bütün bölgeleri muntazam bir surette tahrire tabi tutularak "*Mufassal*", "*İcmal*" ve "*evkaf tahrirleri* " adı verilen çeşitli defterler tanzim edilmiştir. Fakat, 17. Yüzyıla gelindiğinde tahrir geleneği terk edilerek, 16. Yüzyılda yapılmış olan tahrirler sonucu tanzim edilen defterlerdeki kayıtlardan istifade edilme cihetine gidilmiştir.

Musul 1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra; 1523, 1540, 1558 ve 1575 tarihlerinde dört kez tahrir edilmiştir.

aaa. BA. TD. 998 (1523 / 929)

İcmâl Tahrir Defteri olup, 682 sayfadan ibarettir. Defterde pek çok sancağın tahrir kayıtları bulunmaktadır[2]. 60-64. sayfalarında Musul Sancağı Kanunnâmesi, 72-90. sayfaları arasında ise Musul Sancağı tahririni muhtevi kayıtlar bulunmaktadır.

Defterin tarihini gösteren herhangi bir kayıt olmadığı için, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tarihlendirilmiş, ancak son yıllardaki çalışmalarda defterin 1523 (929) tarihli olduğu kabul edilmiştir[3].

TD. 998'in mufassalı bugüne kadar bulunamamıştır. 998'deki bilgiler mufassalın bir özeti niteliğindedir. Padişah, Sancakbeyi, ve diğer has gelirleri sırasıyla verildikten sonra zeamet ve timarlar "*tımârhâ-i zü'ema ve erbâb-ı tımâr*" başlığı altında verilmiştir. Ancak zaimlerin ve tımarlı sipahilerin isimleri kaydedilmemiştir. Son derece kullanışlı olan defterin son kısmında ise evkaf kayıtları mevcuttur.

---

[2] 998 no'lu Tapu-Tahrir Defterinin tarihi, fiziki tanıtımı, yazı çeşidi ve tertip şekli için bkz. Ahmet Gündüz, **1523 m. (929 h.) Tarih ve 998 No'lu Tapu-Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1993, s.5-9.

[3] Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1516-1566)**, TTKB., Ankara, 1989, s.5; Ahmet Nezihi Turan, **XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993, s.7; Ahmet Gündüz, **agt.**, s.7-8.

aab. BA. TD. 195 (1540 / 946)

Musul Sancağının ikinci tahrir defteridir. "*Mufassal*" tahrir defteri olup, toplam 147 sayfadan ibarettir.

Defterin Farsça mukaddimesinde, tahririn Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle yaptırıldığını, bu işlemin defter emini Haydar b. Ali tarafından 1540 (14 Zilkade 946) tarihinde bitirildiğini öğrenmekteyiz[4].

Defterin 1-3. Sayfaları arasında Musul ve Ana sancaklarının icmali verilmiştir. 7-9. Sayfaları arasında ise Musul Kanunnâmesi bulunmaktadır. 11. Sayfadan itibaren ise Musul Sancağının mufassal kayıtları başlamaktadır. Bu kayıtlar arasında şehrin mahalleleri, mahallelerde meskun hâne ve mücerred sayısı ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Daha sonraki sayfalarda padişah, sancakbeyi ve diğer haslar ile bu haslara dahil olan köy, mezrea ve cemaat kayıtları verilmiştir. Has kayıtlarından sonra, zeamet, timar ve evkaf kayıtları verilmiştir.

195 no'lu Tapu-Tahrir defteri mufassal olmasına rağmen zü'ema ve sipahi isimleri kaydedilmemiştir. Sadece defterde verilen icmalde bunların sayıları verilmiştir.

aac. BA. TD. 308 (1558 / 965)

Musul Sancağının üçüncü tahrir defteri olup, mufassaldır. 194 sayfadan ibarettir. Defter Emini Kiğı Sancakbeyi Hayreddin tarafından tahrir yapılmıştır. Defterin başında yer alan Farsça mukaddimeye göre tahrir işlemi 1557-1558 tarihlerinde yapılmıştır[5].

5-14. sayfalar arasında Musul Sancağı kanunnâmesi yer almaktadır. 15. Sayfadan itibaren defterin mufassal kısmı başlamaktadır. Sırasıyla şehrin mahalleleri ve bu mahallelerde meskun nüfus yazıldıktan sonra, padişah, sancakbeyi vs. hasları, haslardan sonraki kısımlarda da zeamet ve timarlar kaydedilmiştir. Defterin en sonunda ise evkaf kayıtları ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.

---

[4] **TD., 195**, s. 5.
[5] **TD., 308**, s. 3.

aad. BA. TD. 660 (1575 / 983)

Musul Sancağının son tahrir defteri olup, mufassaldır. Toplam sayfa adedi 287'dir. Defterin 2-8. Sayfalarında Musul Sancağı kanunnâmesi, diğer sayfalarında ise mufassal tahrir kayıtları mevcuttur.

Diğer tahrir defterlerindeki sıralamaya uygun bir biçimde, önce şehrin mahalleleri ve nüfus kayıtları, daha sonra padişah, sancakbeyi ve diğer haslar kaydedilmiştir. Haslardan sonra zeamet ve timarlar yazılmıştır. Fakat, zu'ema ve sipahi isimleri kaydedilmemiştir. Defterin en sonunda ise evkaf kayıtları bulunmaktadır.

aae. TKGM., TD., 282 (1575 / 983)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadim Arşivi, Tapu-Tahrir 282 no'da kayıtlı olan bu defter 55 sayfadan ibarettir. Defterin çeşitli sayfalarında birtakım tarihler mevcut ise de, bunlar sonradan ilave edilmiş derkenarlardır. Defteri tanıtan katalogun bir yerinde tarihsiz olduğu yazılmışken, diğer bir yerinde ise 1583 (991) tarihli olduğu belirtilmiştir.

Bu defter üzerinde yaptığımız incelemede 660 no'lu Tahrir defterinin icmali olduğunu tespit ettik. Dolayısıyla defterin tarihini de 1575 olarak kabul ettik. Defterde sadece padişah, sancakbeyi hasları ve zu'ema zeametleri ile sipahi timarları kaydedilmiştir.

1-15. sayfaları arasında padişah hasları, 15. Sayfada Musul Sancakbeyi hasları, 16. Sayfada Keşşaf Sancakbeyi hasları, 19-22. Sayfaları arasında Zu'ema ve zeamet tutarları, 24-55. sayfalar arasında ise sipahiler ile timar tutarları kayıtlıdır. 660 no'lu tahrirde zu'ema ve sipahi isimleri ile gelir tutarları ayrı ayrı kaydedilmediği için , TD., 282 no'lu icmal defterden büyük ölçüde faydalanılmıştır.

aaf. TKGM., TD., 120 (1575 / 983)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadim Arşivi, Tapu-Tahrir 120 no'da kayıtlıdır. Toplam 226 sayfadan ibarettir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı 660 no'lu tahrir defterinin ikinci bir nüshası olup, mufassaldır. Özellikle, köy, mezrea, aşiret ve mahalle isimlerinin okunmasında bu defterden de yararlandık.

ab. Ruznamçe (Timar-Zeamet Tevcih) Defterleri

Bu defterler tahrir defterleri kadar ayrıntılı olmamakla beraber, iki tahrir arasındaki değişiklikleri takip etmek açısından önemlidir. Öte yandan Musul'un en son tahriri 1575 yılında yapılmış olduğu için bu tarihten sonraki timar ve zeametler ile hasların dağılımını ve zu'ema ile sipahi isimlerinin tespiti için bu defterler ayrıca önemli bir yer tutmaktadır. 1575-1639 yılları arasındaki dönemde zu'ema ve sipahilerin isimleri ile bunlara tevcih edilen gelir tutarlarını Timar ve Zeamet Tevcih Defterlerindeki kayıtlardan tamamlama yoluna gittik.

ac. Sancak Tevcih Defterleri

Bu defterler devletin idârî taksimatını muhtevi olup, eyalet ve sancakların isimleri, bunları yöneten beylerbeyi ile sancakbeylerinin isimleri ve gelir tutarlarının kaydedildiği defterlerdir.

Araştırma dönemimiz içinde üç sancak tevcih defterinden faydalandık. Bunlardan biri Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver defterler tasnifinde[6], ikisi ise Kâmil Kepeci tasnifinde[7] bulunmaktadır.

ad. Mühimme Defterleri

Divân-ı Hümâyunda devletin her türlü meseleleriyle ilgili çıkan emir, ferman ve hükümlerin kaydedildiği defterlere mühimme defterleri denilmektedir. Araştırma dönemimizi ilgilendiren 89 mühimme defteri tek tek taranarak Musul Sancakbeyi, Musul Beylerbeyi, Musul kadısı ve çevre sancak veya eyaletlere gönderilen hükümlerin tamamı gözden geçirilerek azami ölçüde bunlardan faydalanma cihetine gidilmiştir.

ae. Ahkâm Defterleri

Beylerbeyine, defterdara, kadıya vs. yazılan çeşitli hükümleri muhtevi defterlerdir. Maliyeden Müdevver defterler tasnifinde bulunan bu defterlerden Musul beylerbeyliği ile ilgili ahkâm kayıtlarından istifade edilmiştir.

---

[6] **Maliyeden Müdevver, No: 563.**

[7] **Kepeci, No: 262; 266.**

af. Divân-ı Hümâyûn, Divan ve Ruûs Kalemi Defterleri

Bu defterlerin taranması sonucu beylerbeyi ve sancakbeylerine ait muhtelif atamalara ait belgeler toplanmıştır.

Kâmil Kepeci tasnifindeki Divân-ı Hümâyûn Ruûs Kalemi Defterleri'nden incelediğimiz dönemle ilgili 53 Ruûs Defteri taranarak Musul Sancağı ve Eyaleti ile ilgili olanlardan istifade edilmiştir.

ag. Mevâcib Defterleri

Kalelerde görevli olan askerlerin sayıları ile günlük (fi yevm) ve yıllık (fi sene) yevmiyelerinin kayıtlı olduğu defterlerdir.

Bu defterler Maliyeden Müdevver Tasnifi'nde bulunmaktadır. Musul kalesindeki askerlerin (mustahfiz, topçu, azeban vs.) sayıları ve yevmiyelerini bu defterlerdeki kayıtlardan elde ettik.

ah. Emir ve Fermanlar

Başbakanlık Arşivi Ali Emiri, İbnü'l Emin ve Bâb-ı Asafi Divân-ı Hümâyûn kalemi kataloglarında bulunan emir ve fermanlar tek tek taranarak Musul Beylerbeyliği ile ilgili olanlardan istifade edilmiştir.

aı. Evkaf Defterleri

Musul vakıfları hakkında tahrir defterlerinde mufassal bilgiler bulunmasına rağmen, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Vakfiye defterlerinin Musul'la ilgili olanları taranarak faydalanılmaya çalışılmıştır. Ancak, tasnifi yapılan defterlerdeki Musul vakıf kayıtları XVIII, XIX ve XX. yüzyıllara ait olduğundan dolayı bunlardan faydalanılamamıştır[8].

b. Vekayinâmeler, Seyahatnâmeler ve Risâleler

ba. Vekayinâmeler

Musul'un siyasi tarihi incelenirken araştırma dönemimizle ilgili olan

[8] Bkz. **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,** Esas no. 5/1, sıra, 17, 145, 177, 273, 367, 405, 426, 593, 596, 705, 768, 882, 994, 995, 1041, 1127.

vekayinâmelere de müracaat edilmiştir. Bunlar; *Tarih-i Naima, Tarih-i Selânikî, Peçevi Tarihi, Solak-zâde Tarihi* ve Şerfhân'ın *Şerefnâme*'sidir.

bb. Seyahatnâmeler

Musul şehrinin fiziki yapısı, ticari ve demografik durumu hakkında istifade ettiğimiz kaynaklar içerisinde seyahatnâmeler önemli bir yer tutmaktadır.

İstifade ettiğimiz seyahatnâmeler kronolojik sıra itibariyle şunlardır;

1- *İbn-i Cübeyr* (1184)[9]

2- *İbn-i Batutâ* (1328)[10]

3- *Tavernier* (1644)[11]

4- *C. Niebuhr* (1766)[12]

5- *Buckıngham* (1816)[13]

6- *William Heude* (1817)[14]

7- *Moltke* (1838)[15]

8- *Mehmed Hurşid Paşa* (1848-1852)[16]

9- *Yusuf Rıza* (1911)[17]

Bu arada, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Musul'u ziyaret eden ünlü seyyahlardan birisi de Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi bu ziyareti sırasında; *Eski Musul, Musul eyâleti hâkimleri, Musul câmileri, Musul'daki peygamber ziyaretgâhları* ve *Musul kaleleri* hakkında bilgi vermiştir [18]. Ancak, ne yazık ki henüz tespit

---

[9] İbn-i Cübeyr, **Rihlet-i İbn-i Cübeyr**, Leiden, 1907.
[10] Muhammed Et-Tanci, **İbn-i Batûta Seyahatnâmesi**, (Sadeleştiren: Mümin Çevik), C. I-II, İstanbul, 1983.
[11] Jean Baptiste Tavernier, **Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, En Turquie, En Perse, Et Aux İndes**, Paris, 1712.
[12] Carsten Niebuhr, **Voyage en Arabia, en d'autres Pays Circonvoisin**, Amsterdam, 1780.
[13] J. S. Buckıngham, **Travels in Mesopotamia**, Vol-II, London, 1827.
[14] Lieutenant William Heude, **A Voyage up The Persian Gulf (And a Journey Overland From İndia To England)**, London, 1819.
[15] H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları,** (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969.
[16] Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatnâme-i Hudûd**, (Çev: Alaattin Eser), İstanbul, 1997.
[17] Yusuf Rıza, **Musul-Van, Musul-Haleb Seyahatleri**, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul, 1331.
[18] Evliya Çelebi (Asıl adı Mehmet Zıllioğlu), **Seyahatnâme**, C.3-4, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, No:M.F.A./ 4448, s.3.

edemediğimiz sebeplerden dolayı seyahatnâmenin Musul Eyâleti ile ilgili bölümleri mevcut değildir. Zira, gerek Zuhuri Danışman'ın sadeleştirdiği nüsha[19], gerek Milli Kütüphanedeki nüshada[20] gerekse Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan matbu ciltlerde, maalesef Musul'la ilgili kısımlar mevcut değildir. Dolayısıyla bu kıymetli seyahatnâmenin Musul şehrinin fiziki yapısı ile ilgili kısımlarından faydalanma imkânı bulamadık.

bc. Risâleler

Devletin resmi görevlileri tarafından tertip edilen risaleler, idari yapıyı göstermeleri bakımından önemli bilgileri muhtevi olup, Osmanlı tarihi araştırmalarında vazgeçilmez temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Aynî Ali Efendi, Koçi Bey ve *Sofyalı Ali Çavuş* risalelerinden Musul eyâletinin idari taksimatı ve görevlileri hakkındaki bilgilerden faydalanılmıştır.

c. Arkeolojik Araştırmalar

Tarih araştırmalarında arkeolojik araştırmaların önemli bir yer tuttuğu malumdur.

Friedrich Sarre ve Ernst Herzfeld'in Musul ve çevresinde 1907-1908 yıllarında yaptıkları arkeolojik araştırmalar[21] sonucunda ; Musul'un tarihçesi, topografyası, şehrin surları, câmileri, ziyaretgâhları, kiliseleri hakkında kıymetli bilgiler elde edilmiştir.

Çalışmamızda bu araştırma sonucunda elde edilen bilgilerden büyük ölçüde faydalanılmıştır.

d. Tetkik Eserler

Musul bölgesi tarihi ile ilgili yazılan muhtelif eserlerden mümkün mertebe faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra, günümüze kadar yapılmış olan sancak çalışmalarından da hem metot açısından hem de mukayese yapmak bakımından büyük ölçüde faydalanılmıştır.

---

[19] Zuhuri Danışman İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan yazma nüshayı sadeleştirmiştir.

[20] Milli Kütüphanenin Yazma Eserler Bölümü, M. F. A. / 4448 no'da kayıtlı seyahatnâmenin mikrofilmi İstanbul Millet Kütüphanesindeki yazma nüshadan alınmıştır.

[21] Friedrich Sarre und Ernst Herzfeld, **Môsul Von Ernst Herzfeld, Archäologische Reise im Euphrat-Und Tigris-gebiet**, Berlin, 1919.

Bunlar içerisinde bizi doğrudan ilgilendiren çalışma Nilüfer Abdülhakim (Bayat)'in **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti** adlı doktora çalışmasıdır. Çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 1974 yılında tamamlanmıştır. XIII + II + 256 + 23 sayfadan ibaret olan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında "Musul Eyaleti'nin Coğrafi Durumu" ve XVI. Yüzyıla kadar Musul bölgesinin tarihi olayları ile Osmanlılar tarafından fethi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Musul'un idari yapısı, ikinci bölümde Musul eyaletinin sosyal durumu ve aşiretlerin isyanı, üçüncü bölümde ekonomik durumu ve dördüncü bölümde de Osmanlı-Safevi ilişkilerinin Musul üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Ekler kısmında ise Musul ve Kerkük kanunnâmeleri, iki ferman ve iki harita verilmiştir.

Bu kısa tanıtımdan sonra şimdi çalışmadaki metod, kullanılan belgeler, belgelerin nasıl değerlendirildiği, eksik ve fazlalıklarının neler olduğu hususu üzerinde duracağız. Aslında bu tenkidi ilgili bölümlerin dipnotlarında göstermek cihetine de gidebilirdik. Fakat, konunun bütünlüğü ve akıcılığının bozulacağı endişesiyle bu kısımda ele almayı daha uygun bulduk.

Hemen belirtelim ki, Musul XVI. Yüzyılda eyalet statüsünde değildir. Daha doğru bir ifade ile 1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyeti altına alındıktan sonra sancak konumuna getirilmiş ve bu statüsü 1586 yılına kadar devam etmiştir. 1586 tarihinde ise eyalete tahvil edilmiştir. Dolayısıyla "*XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*" adıyla bir başlık kullanılması baştan itibaren yanlıştır. Diğer büyük bir yanlışlık ise, yazarın Musul'u Osmanlı fethinden itibaren eyalet olarak kabul etmesidir. Eyalet ile sancak arasındaki farkı tefrik edemeyecek kadar Osmanlı teşkilat tarihinden habersiz olan birinin böyle bir doktora çalışması yapmış olması ve bunun kabul edilmiş olması son derece düşündürücüdür.

Birinci bölüm "*Musul Eyaletinin İdari Teşkilatı*" başlığı altında ele alınmıştır. Tezin en hacimli bölümüdür. Bu bölümü incelediğimizde; belli bir metot ve disiplinden tamamen mahrum olduğu gibi, yazarın Osmanlı teşkilat tarihine çok yabancı olduğunu görmekteyiz. Zira, 43. sayfada Musul'un Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bağdat'tan sonra Irak'ın en önemli eyaleti olduğunu yazmıştır. Halbuki, Bağdat 1534

tarihinde fethedildikten sonra eyalete tahvil edilmiş ve Musul da bu eyalete bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Yine aynı sayfada "Musul valisi vilayetine tâbi bölgelerde vali tayin ve azline yetkili sayılırdı" şeklindeki değerlendirmesi de yazarın bu konuya ne kadar vakıf olup olmadığını göstermektedir.

44-45. sayfalarda Şehr-i zur eyaletinin idari durumu üzerinde durulmuştur ki, bunun Musul ile hiçbir alakası yoktur.

45. sayfadan itibaren Musul'un idari yapısı üzerinde durulmuştur. Burada da birçok bilgi yanlışlıkları mevcuttur. Zira, yazarın ifade ettiği gibi Musul sancağı 1565'te değil 1563'te Şehr-i Zur eyaletine bağlanmıştır. 1563-1566 yılları arasında Şehr-i Zur eyaletine bağlı kaldıktan sonra 1566'da tekrar Bağdat eyaletine bağlanmıştır. 1571'de ise tekrar Şehr-i Zur eyaletine bağlanmış ve 1571-1573 yılları arasında Şehr-i Zur'a bağlı kaldıktan sonra 1573'te yeniden Bağdat'a bağlanmıştır. Halbuki, Nilüfer Abdülhakim (Bayat) Şehr-i Zur'dan Bağdat'a bağlanma tarihini 1579 olarak vermiştir ki, bu bilgi yanlıştır.

Sayfa 47'de "1592 yılında Musul bir müstakil sancak halinde bulunuyordu ve Musul ve Tegrit şehirleri Musul sancağına bağlanmış" diyen yazarın müstakil sancak tâbiriyle neyi ifade ettiği anlaşılamamaktadır. Zira, 1592 yılında Musul eyâlet statüsündedir.

48. sayfada Kâtip Çelebi'ye atfen verilen bilgide, Musul eyâletinin 19 sancaktan müteşekkil olduğu, bunlardan 5'nin hükümet ve 8'nin kürt beyliği olduğu kaydedilmiştir ki, böyle bir bilgi Cihannümâ'da mevcut değildir. Cihannümâ'daki bilgilere göre Musul eyâleti 6 sancaktan müteşekkildir [22]. Bu sayfada Musul'un 1575 tarihindeki köy sayısı 136 olarak verilmiş, 101 köyün Musul nahiyesine, 6 köyün Ayn-Safna nahiyesine, 18 köyün Deyr-Maklub nahiyesine ve 1 köyün de Tikrit'e bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu durumda Musul sancağına bağlı köy toplamı 126 olarak çıkmaktadır ki, bu bilgi 136 rakamından 10 eksik çıkmaktadır. Halbuki 1575 tarihli tahrirdeki bilgiler tek tek toplandığında Musul sancağının 132 köyden müteşekkil olduğu görülür (Bkz. İkinci ve Dördüncü Bölümler).

48-49. sayfalarda 18. yüzyılda Şehr-i Zur eyaletinin idari durumuna temas

---

[22] Kâtip Çelebi, **Cihânnümâ**, Bayezid Kütüphânesi, No: 4678, İstanbul, 1145, s.432.

edilmiştir ki konuyla alakası mevcut değildir.

49-54. sayfalar arasında "*beylerbeyi* " üzerinde durulmuştur. Ancak, yazar beylerbeyi ile sancakbeyi arasındaki farkı bilmediği için "*Osmanlı fethini müteakip Musul'a beylerbeyi tayin edilmiştir* " diyerek, 1519-1600 yılları arasında tespit ettiği bazı idarecilerin isimlerini beylerbeyi listesi halinde vermiştir. Halbuki, Musul 1517 tarihinde fethedildikten sonra sancağa tahvil edilmiş ve bu statüsü 1586'da eyalete dönüştürülünceye kadar devam etmiştir. Kaldı ki, 1586 tarihine kadar olan dönemde, gerek mühimme kayıtlarında gerekse diğer arşiv vesikalarında "*mirlivâ*" veya "*sancakbeyi*" olarak geçen kayıtlara rağmen bunu "*beylerbeyi*" olarak değerlendirmek, tarihi hakikatleri ters yüz etmekten başka bir mana ifade etmez.

57. sayfada "*hisab-ı cedid kâtibi Hüsam*" diye bir bilgi verilmiş, bunun tarihi 1541 olarak gösterilmiş ve dipnotta da bunun 660 no'lu tahrir defterinin 53. sayfasında alındığı kaydedilmiştir. 660 no'lu tahrir defterinin tarihi 1575 olduğu gibi, 53. sayfada da böyle bir kayıt yoktur.

59. sayfada "*Musul Eyaletinin Livaları (Sancakları)*" başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında verilen bilgilerin Musul eyaleti sancakları ile bir ilgisi olmayıp, tahrir defterlerindeki kayıtlardan faydalanılarak Musul sancağı nahiyeleri ve bu nahiyelere bağlı köyler ile bahsedilen köylerin hâne, bennak, mücerred ve vergi toplamları verilmiştir. Yani, konunun başlığı ile konu içerisinde verilen bilgiler farklılık arz etmektedir. Kaldı ki, gerek köy isimleri, gerek hâne, bennâk, mücerred ve hâsıl toplamları hakkındaki rakamların da çoğu yanlış ve eksik okunmuştur ki aşağıdaki satırlarda bunların üzerinde durduk.

Kız Fahre köyünün 1540 tarihinde 21 olan bennâk sayısı 12 olarak verilmiştir[23]. Bâhizan köyünün 1575 tarihinde 116 olan bennâk sayısı 114; 5 olan mücerred sayısı ise 50 olarak verilmiştir[24]. Tikrit'in 1540 tarihindeki 284 bennâk sayısı 283 olarak, 1575 tarihindeki nefer toplamı olan 306 rakamını 295 ve 10680 akçalık vergi gelirini ise 14000 akça olarak okumuştur[25].

---

[23] **TD., 195**, s. 38; Nilüfer Abdülhakim (Bayatlı), **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, (İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde Basılmamış Doktora Tezi, Çalışma şu anda Türk Tarih Kurumu'nda Basıma Hazırlanmaktadır), İstanbul, 1974, s. 60.

[24] **TD., 660**, s.131-136 ; Nilüfer Abdülhakim (Bayatlı), **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, s. 61.

[25] **TD., 195**, s. 47-50 ; **TD., 660**, s.202-205; N. Abdülhakim, **age.**, s. 62.

Necmi köyünün 1523'teki mücerred sayısı 4 iken 2 olarak; 1540 tarihindeki 6,5 çifti ise 8 olarak okunmuştur[26]

Bânbu (Bânbuhan) köyü 62. sayfada *"Bâbıyuht"*, 105. sayfada ise *"Bârbûk, Bâryûk"* şeklinde okunmuştur. Yazar, tahrir defterlerindeki farklı yazı stillerinden dolayı aynı köyü farklı iki köymüş gibi okumuştur. Halbuki, gerek *"Bâbıyuht"* gerekse *"Bârbûk, Bâryûk"* olarak okunan köyler aynı köyler olup, Bânbu veya Bânbuhan olarak tahrir kayıtlarına geçmiştir.

Tilskuf köyü ise, 63. sayfada *"Bet Uskuf (Tel Uskuf)"*, 94. sayfada ise *"Talla'fer (Tlya'far)"* şeklinde, farklı köyler olarak gösterilmiştir. Halbuki, *"Bet Uskuf (Tel Uskuf)"* veya *"Talla'fer (Talya'far)"* şekillerinde okunan köyler farklı köyler değildir. Yazar yine tahrir defterlerindeki yazı farklılığından dolayı Tilskuf köyünü yanlış olarak farklı iki köy gibi okumuştur. Ayrıca, köyün 1540 tarihinde 46 mücerredi mevcut iken bu da yanlışlıkla 26 olarak verilmiştir[27].

Alkuş köyünün 1540 tarihinde 84 mücerredi mevcuttur. Halbuki N. Bayatlı bunu 48 olarak kaydetmiştir[28].

65. sayfada *"Dûr Gâyıb, Duva al-Ayn, Devel-Ayn"*, 71. sayfada *"Dumbadî, Dûm-i Mâh"* şekillerinde ayrı iki köy gibi okunan köyler *Düven Gayib* köyü olup, farklı köyler değildir. Ayrıca, köyün hâne ve bennak sayıları da yanlış olarak verilmiştir. Zira, 1540 tarihinde köyün 13,5 çifti 13 çift olarak; 1575'teki 4 bennakı da 3 olarak okunmuştur[29]. Diğer yandan, yazarın 71-72. sayfalarda *"Dumbadî, Dûm-i Mâh"* şeklinde yanlış okuduğu köyün 1540 yılı için verilen bilgiler ise *Histebad* köyüne ait bilgiler olup, yanlışlıkla *Düven Gayib* köyüne dahil edilmiştir.

Karakuş köyüne ait bilgiler de yanlış okunmuştur. Nitekim, adı geçen köyün 1523 tarihinde 32763 akçalık vergi geliri 4273 akça olarak, 1540'ta 413 olan gayrimüslim nefer sayısı 215, 137 olan müslüman mücerred sayısı 317 hâne olarak verilmiştir. 1540 tarihinde mevcut olan 2 bennak nüfus ise kaydedilmemiştir. 1575 tarihindeki 548 hâne sayısı 113 olarak, 208 mücerred ise 4 olarak verilmiştir. Ayrıca, 1575 tarihinde mevcut olan 2 bennak ve 1 mücerred müslim nüfus ise hiç

---

[26] **TD., 998**, s. 81; **TD., 195**, s. 51 ; N. Abdülhakim, **age.**, s. 62.
[27] **TD., 998**, s. 74; **TD., 195**, s. 53-54; N. Abdülhakim, **age.**, s. 63, 94.
[28] **TD., 195**, s. 55-56; N. Abdülhakim, **age.**, s. 64.
[29] **TD., 195**, s. 57; **TD., 660**, s. 64; N. Abdülhakim, **age.**, s. 65, 71-72.

verilmemiştir[30].

Sayfa 66'da verilen "*Yâr Muhammed*" köyü ile 95. sayfada verilen "*Yarimca*" köyleri aynı köy olup, yanlış okumadan dolayı farklı iki köy olarak kabul edilmiştir.

Geremlis hakkında verilen bilgilerin de çoğu yanlış ve eksiktir. Zira, bu köyün 1523 tarihinde 182 hâne gayrimüslim nüfusu 193 hâne olarak verildiği gibi, 50361 akçalık vergi geliri ise 90361 akça olarak kaydedilmiştir. 1540 tarihinde köydeki müslüman hâne sayısı 55 iken, yazar tarafından 355 olarak, 3,5 olan çift sayısı da 3 olarak verilmiştir. 1575 tarihinde ise köyün 51 bennak nüfusu 50 olarak kaydedilmiştir[31].

Musul'un mevcut dört tahririnin üçünden faydalanan Nilüfer Bayatlı, farklı yazı türlerinden dolayı bazı köyleri farklı iki köymüş gibi okuduğu gibi, bazen de aynı köyü üç farklı köy olarak okumuştur. Mesela, *Kusayrî (Kusayr)* köyünü 1540 tahririnde "*Kunfız*", 1523 tahririnde "*Kusayrî veya Kusayrak*", 1575 tahririnde ise "*Kasriri veya Kusayrî*" şekillerinde üç ayrı köymüş gibi değerlendirmiştir[32]. Ayrıca, "*Kusayrî veya Kusayrak*" şeklinde okunan köyün devamında verilen bilgiler Kusayrî köyüne ait olmayıp, *Munsarî* köyüne ait bilgilerdir[33].

Bizim Nasırî şeklinde okuduğumuz köyü Nilüfer Bayatlı "*Busayrî, Basırî*" şeklinde okumuş ve bu köy hakkındaki bilgiler ile "*Neferi, Nefirî*" köyüne ait bilgileri birbirine karıştırmıştır[34].

Kara Gözcek köyünü "*Köprücük, Köprücek*" şeklinde okumuş olup, bu köyün 1540 ve 1575 tahrirlerindeki kayıtlarından faydalanmamıştır[35].

Hatare-i Küçük köyünün 1523 ve 1540 tarihli tahrirlerdeki kayıtları yanlış okunmuştur. Zira, 1523 tarihinde köyün vergi geliri 5000 akça iken 1500 akça olarak verilmiştir. 1540 tarihinde ise köyün 25 neferi mevcut olup, bunların 15'i çift, 5'i bennak ve 4'ü mücerreddir. Yazar ise nefer sayısını 23, mücerred sayısını 15 olarak

---

[30] **TD., 998**, s. 74; **TD., 195**, s. 58-61; **TD., 660**, s. 114; N. Abdülhakim, **age.**, s. 66.
[31] **TD., 998**, s. 74; **TD., 195**, s. 62-65; **TD., 660**, s. 121; N. Abdülhakim, **age.**, s. 66-67.
[32] N. Abdülhakim, **age.**, s. 68, 96,99.
[33] **TD., 660**, s.148-149.
[34] N. Abdülhakim, **age.**, s. 69.
[35] N. Abdülhakim, **age.**, s. 69; **TD., 195**, s. 69; **TD., 660**, s.167.

vermiş, bennak sayısını ise kaydetmemiştir[36].

Mehlebi köyü hakkında verilen bilgilerde de birçok yanlışlıklar mevcuttur. 1523 tarihinde köyün 32 hâne ve 13 mücerreddi mevcutken, bu rakamlar yanlışlıkla 33 ve 73 olarak okunmuştur. 1540 tahririndeki bilgiler de yanlış ve eksik değerlendirilmiştir. Zira, bu tarihte mevcut olan 31 bennak 531 olarak, 22 mücerred ise 32 olarak okunmuş, 15 çift nüfusa ise hiç değinilmemiştir[37].

Bozân köyünün 1523'teki 20 mücerreddi 30 olarak, 1540'taki 23,5 çifti 23 olarak ve 4 mücerreddi ise 2 olarak okunmuştur[38].

Bâkufe köyünün 1523 tahririndeki kaydı "*Bâhira*", diğer tahrirlerdeki kayıtları ise "*Bâkûfa*" şeklinde okunarak farklı iki köy olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, köyün 1575 tahririndeki kayıtları da yanlış okunmuştur. Zira, bu tarihte 53 olan bennak sayısı 35 olarak, 12518 akça olan vergi gelirleri de 2200 akça şeklinde okunmuştur[39].

Ömerî köyü, 73. sayfada *'İmadiyye*, 97. sayfada *'Umarayn* şeklinde, ayrı iki köy olarak değerlendirilmiştir.

Bâğdere köyü de yanlış değerlendirme sonucu farklı iki köy gibi gösterilmiştir. Zira, 74. sayfada *Bâ'zıra*, 104. sayfada da *Bağdere* olarak kaydedilen köyler aynı köydür. Ayrıca, köyün 1523, 1540 ve 1575 tahrirlerindeki kayıtları da yanlış veya eksik okunmuştur. Mesela, 1523 tarihinde köyün hâne sayısı 27 olduğu halde 21 olarak, 1540 tarihinde 8,5 olan çift sayısı 28, 14 olan bennak sayısı 13 olarak veriliği gibi, 8 neferlik gayrimüslim nüfus, 1575'te ise 13 bennak müslim nüfus okunmamıştır[40].

Ahtebûk köyünün 1540 tarihindeki 5,5 çifti 57; Kantara köyünün 1540'taki 4 çifti 2, Kabak Çevliği köyünün aynı tarihteki 5,5 çifti 52 çift ve Deyr-i Bâ-Yusuf köyünün 1523 tarihindeki 5 mücerreddi 3 olarak okunmuştur[41].

Kaziye köyü, 66. sayfada "*Nesbî, Kesbî*", 99. sayfada ise "*Kasaba*" şeklinde farklı iki köy gibi okunduğu gibi, nüfusla ilgili rakamları da yanlış ve eksik okunmuştur. Zira, köyün 1540 tarihinde 2,5 olan çift sayısı 32 olarak gösterilmiş, 6

---

[36] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 69-70; N. Abdülhakim, **age.**, s. 69.
[37] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s.70-71; N. Abdülhakim, **age.**, s. 70.
[38] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 71; N. Abdülhakim, **age.**, s. 71.
[39] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 72; **TD., 660**, s. 240; N. Abdülhakim, **age.**, s. 71.
[40] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 78-79; **TD., 660**, s. 137; N. Abdülhakim, **age.**, s. 75, 104.
[41] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 81-82; N. Abdülhakim, **age.**, s. 76-77.

bennak ise hiç okunmamıştır. Yine, 1575 tarihinde köyün çitf sayısı 4 iken 14 olarak okunmuştur[42].

Kâim köyünün 1575 tarihinde 2,5 olan çift sayısı 26 olarak; *Telmete* köyünün 1540'ta 12 olan çift sayısı 8, 3 olan mücerred sayısı 11 olarak okunmuştur[43].

Kâdıkendi köyü hakkında verilen bilgiler de eksik ve yanlıştır. Nitekim, köyün 1523 tarihinde mevcut olan 62 çift nüfusu hiç verilmediği gibi, 1540 tarihindeki 31 bennak sayısı 13 olarak, 21 olan çift sayısı da 12 olarak verilmiştir. Ayrıca, 1575 tarihinde 39,5 olan çift sayısı 392 olarak kaydedilmiştir[44].

Ayn-Bakra köyünün 1523 tarihinde 4522 akça olan vergi geliri 522 akça; *Beysân* köyünün 1575 tarihinde 5,5 olan çift sayısı 52 olarak gösterilmiştir[45].

Kebirân köyü de yanlış okuma sonucu 81. sayfada "*Gâberân*", 102. sayfada ise "*Gebrân*" şeklinde farklı iki köy olarak verilmiştir. Ayrıca, köyün 1523, 1540 ve 1575 tarihli tahrirlerdeki bilgileri de yanlış ve eksik olarak okunmuştur. Zira, 1523'te 17 olan mücerred sayısı 3, 5395 akça olan vergi geliri 500 akça; 1540 tarihinde 24 olan çift sayısı 72, 53 olan bennak sayısı 8 olarak verildiği gibi 13 mücerred ise hiç görülmemiştir. Diğer yandan, 1575 tarihi için verilen bilgiler ise *Kebirân* köyüne ait olmayıp, *Ba'şife* köyünün zımmi (gebrân) nüfusudur[46].

Hilâlecük (Hillecük) köyünün 1523 tahririndeki bilgilerinden faydalanılmadığı gibi, 1575 tarihinde mevcut olan 7,5 çift sayısı da yanlışlıkla 72 olarak okunmuştur[47].

Bâ'şika köyü hakkında verilen bilgilerde de birçok yanlış ve eksiklikler bulunmaktadır. Mesela, 1523 tarihinde 124 olan hâne sayısı 24 olarak, 48 olan mücerred sayısı 19 olarak ve 19 hâne olan gayrimüslim hâne sayısı mücerred olarak verilmiş ve 8 mücerred gayrimüslim nüfus ise hiç kaydedilmemiştir. 1540 tarihli tahrirdeki bilgiler de yanlış okunarak karıştırılmıştır. Zira, bu tarihte 36 nefer olan gayrimüslim nüfus 200 nefer olarak verilmiştir[48].

---

[42] **TD., 195**, s.78; **TD., 660**, s. 165; N. Abdülhakim, **age.**, s. 78, 99.
[43] **TD., 660**, s. 142; **TD., 195**, s. 84; N. Abdülhakim, **age.**, s. 78.
[44] **TD., 998**, s. 81; **TD., 195**, s. 85; **TD., 660**, s. 139; N. Abdülhakim, **age.**, s. 79-80.
[45] **TD., 998**, s. 77; **TD., 660**, s. 162; N. Abdülhakim, **age.**, s. 80.
[46] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 88; **TD., 660**, s. 181,68; N. Abdülhakim, **age.**, s. 81, 102.
[47] **TD., 998**, s. 81; **TD., 660**, s. 171; N. Abdülhakim, **age.**, s. 82.
[48] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 89; N. Abdülhakim, **age.**, s. 82-83.

Bâşife köyü yanlışlıkla *Bâşika* olarak okunduğu gibi, 1540 tarihinde 4 olan mücerred sayısı 2 olarak okunmuş ve 4 çift nüfus ise hiç değerlendirilmemiştir[49].

Musayfine köyünün 1540 tarihinde 24 olan bennâk sayısı 23 olarak verilmiş, bu tarihteki 6 mücerred nüfusu ise değerlendirilmemiştir. *Bâbent* köyünün 1540 tarihindeki çift sayısı 6,5 olduğu halde bu rakam 61 olarak; *Demürci Virânı* köyünün 1540 tarihindeki 6,5 çift nüfusu 62 olarak verilmiş ve bu tarihte mevcut olan 10 bennak nüfus ise değerlendirilmemiştir[50].

85. sayfada *Nemed* isminde bir köy kaydedilmiştir. Bu köyün 195 no'lu tahrir defterinin 80. sayfasında mevcut olduğu dipnotta gösterilmiştir. Fakat, bahsedilen tahrir defterinin 80. sayfasında böyle bir köy olmadığı gibi Musul sancağına bağlı köyler arasında da bu isimde bir köy kaydı yoktur[51].

Vâne (Revâne) köyünün 1540 tarihinde mevcut olan 5 bennak nüfusu değerlendirilmemiştir[52].

Deyr-i Mihâyil köyünün 1540 yılında 3 çift nüfusu 2 olarak, 2 olan mücerred nüfusu da 5 olarak okunmuş; *Çakâllu* köyünün aynı tarihte 9,5 olan çift sayısı 15 ve 1575 tarihinde 5,5 olan çift sayısı ise 52 olarak okunmuştur. *Cemâlkendi* köyünün 1575'teki 1 mücerred nüfusu değerlendirilmemiştir. *Şeyh Ali* köyünün 1540 tarihindeki 5,5 çift sayısı 50 olarak okunmuştur[53].

Horuzân köyü "*Hurzân*" şeklinde okunarak, 1575 tarihindeki 9 bennak ve 1 mücerred nüfusu; *Şeyh Mehmed* köyünün ise aynı tarihteki 4 bennak nüfusu değerlendirilmemiştir[54].

Hatare-i Büzürg köyü "*Hatâre Tezek, Hatâre Taze*" şeklinde yanlış okunmuştur. Ayrıca, köyün 1523 tarihindeki 66 hâne ve 15 mücerred nüfusu hiç değerlendirilmediği gibi, 12187 akçalık vergi geliri 12787 akça olarak okunmuştur. Keza, 1540 tarihindeki 58 çift nüfusu 59 kişi ve 59 bennak nüfusu da 20 kişi olarak verilmiştir[55].

---

[49] **TD., 998**, s. 79; **TD., 195**, s. 80; **TD., 660**, s. 68; N. Abdülhakim, **age.**, s. 83.
[50] **TD., 195**, s. 92-93; N. Abdülhakim, **age.**, s. 83-84.
[51] **TD., 195**, s. 80; N. Abdülhakim, **age.**, s. 85.
[52] **TD., 195**, s. 94; N. Abdülhakim, **age.**, s. 85.
[53] **TD., 195**, s. 94-95,97; **TD., 660**, s. 170; N. Abdülhakim, **age.**, s. 86-87.
[54] **TD., 660**, s. 175,180; N. Abdülhakim, **age.**, s. 87-88.
[55] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 102; N. Abdülhakim, **age.**, s. 88.

Şirehân köyünün 1540 tarihinde 15,5 olan çift sayısı 15 olarak okunmuştur[56].

Reşidiye köyü, tahrir defterlerindeki yazı türlerinin farklı olmasından dolayı, 1523 ve 1575 tahrirlerine göre "*Raşîdiye*", 1540 tahririne göre ise "*Rusdk*" şeklinde farklı iki köymüş gibi okunmuştur. Ayrıca, köyün 1523 tarihinde vergi hâsılatı 5675 akça iken 9765 akça olarak; 1540 tarihinde ise 32,5 çift nüfusu 32 çift, 15 mücerred nüfusu da 25 kişi olarak verilmiştir[57].

Tilkif köyü de yanlışlıkla iki farklı köy olarak verilmiştir. Zira, 1523 ve 1575 tarihli tahrir defterlerindeki kayıtlardan adı geçen köy "*Tilkef*" şeklinde okunmuşken, 1540 tarihli tahrir defterinde ise aynı köy "*Kefrik*" olarak okunmuştur. Köyün 1540 tarihinde 122 olan hâne sayısı da 123 olarak değerlendirilmiştir[58].

Ninova (Nuniye) köyünün 1523 tahririndeki kayıtlarından faydalanılmadığı gibi, diğer tahrirlerdeki kayıtlar da yanlış okunmuştur. Mesela, 1540 tarihinde 26 olan mücerred nüfus 36 olarak; 1575 tarihinde 166 olan bennak nüfus ise 116 olarak okunmuştur[59].

Sultan Abdullah köyü 1523 ve 1575 tarihli tahrir defterlerindeki kayıtlardan "*Sultan 'Abd Allah*", 1540 tarihli tahrir defterindeki kayıtlardan ise "*'Abdal*" şeklinde, farklı iki köy olarak okunmuştur. Ayrıca, köy hakkında verilen diğer bilgilerde de yanlışlıklar bulunmaktadır. Zira, 1523'teki nefer sayısı 80 iken 69 olarak verilmiştir. 1540 tarihinde 89 olan bennak sayısı ise 88 olarak okunmuştur[60].

Şeyh Ülya köyü "*Molla 'Aliyyâ*" diye okunmuş, köyün 1540 tarihinde 3 çift nüfusu hiç değerlendirmeye alınmamıştır[61].

Bâşbeyti köyü "*Baştepe, Bâşamnyâ*" şeklinde okunmuş, 1523 tarihli tahrirdeki kayıtlar verilmemiş ve 1540 tarihinde 3,5 çift nüfusu ise 32 çift olarak verilmiştir. Ayrıca, 1575 tarihinde 5 çift, 14 bennak ile 8 mücerred müslüman nüfusu ise hiç değerlendirmeye alınmamıştır[62].

---

[56] **TD., 195**, s. 103.
[57] **TD., 998**, s. 79; **TD., 195**; s. 104; **TD., 660**, s. 231; N. Abdülhakim, **age.**, s. 89-102.
[58] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 105; **TD., 660**, s. 248; N. Abdülhakim, **age.**, s. 89-103.
[59] **TD., 998**, s. 79-84; **TD., 195**, s. 107-110; **TD., 660**, s. 237-243; N. Abdülhakim, **age.**, s. 89.
[60] **TD., 998**, s. 81; **TD., 195**, s. 110; **TD., 660**, s. 255; N. Abdülhakim, **age.**, s. 90-104.
[61] **TD., 998**, s. 82; **TD., 195**, s. 112; **TD., 660**, s. 278; N. Abdülhakim, **age.**, s. 90.
[62] **TD., 998**, s. 82; **TD., 195**, s. 114; **TD., 660**, s. 274; N. Abdülhakim, **age.**, s. 91.

Bâzivay köyünün de 1523 tahririndeki bilgilerinden faydalanılmamıştır. 1540 tarihinde 2,5 olan hâne sayısı 32 olarak; 1575 tarihinde 6 çift nüfus bennak ve 2 bennak nüfus ise yanlışlıkla mücerred olarak verilmiştir[63].

Şeyh Süfla köyü "*Molla Şu'lâ*" şeklinde yanlış okunduğu gibi, 1523 tahririndeki bilgilerden de faydalanılmamıştır[64].

Bârme (Bârume) köyünün 1523 tarihinde 39 hânesi mevcut iken, yanlışlıkla 29 olarak okunmuş, 1540 tarihindeki 5 çift nüfusu ise hiç değerlendirilmemiştir[65].

Histebâd (Hustâbâd) köyü, 93. sayfada "*Hıne bâd*", 104. sayfada ise "*Hursâbâd, Horsâbâd*" şekillerinde farklı iki köy olarak gösterilmiş, ayrıca bu köyün 1540 tarihli tahrir defterindeki kayıtlarından faydalanılmamıştır[66].

Üç Kubbe köyünün 1575 tarihinde 8,5 çift nüfusu mevcutken yanlışlıkla 82 çift olarak, *Şeyh Ömer Kapucu* köyünün ise aynı tarihteki 3 çift nüfusu 23 çift olarak okunmuştur[67].

Bâbâveled köyünün 1575 tarihindeki çift sayısı 2,5 iken, Nilüfer Abdülhakim (Bayatlı) bunu 22 olarak okumuştur. Aynı şekilde *Ümmü't-Tuse* köyünün bahsedilen tarihte 25 olan çift sayısı 29 olarak verildiği gibi, 29 bennak nüfusu ise hiç değerlendirilmemiştir[68].

'İzzi ('İzze) köyü "*'Arabî*" şeklinde okunmuş ve köyün 1523 tarihli tahrirdeki kayıtlarından faydalanılmamıştır[69].

Til-i Mihyân köyü "*Tal Sam'an*" olarak okunmuş, 1575 tarihinde 3,5 olan çift sayısı da 32 olarak verilmiştir. *Şeyh Kara* köyü ise "*Şayh Metî, Mutî*" olarak okunmuş, köyün 1575 tarihli tahrirdeki kayıtlarından faydalanılmamıştır[70].

Asiyân köyü "*İsiyyân*" olarak okunmuştur. Köyün 1523 tarihli tahriri defterindeki kayıtlarından faydalanılmamıştır. Ayrıca, 1575 tarihinde 6 olan bennak

---

[63] **TD., 998**, s. 82; **TD., 195**, s. 114; **TD., 660**, s. 275; N. Abdülhakim, **age.**, s. 91.
[64] **TD., 998**, s. 82; N. Abdülhakim, **age.**, s. 92.
[65] **TD., 998**, s. 82; **TD., 195**, s. 115; N. Abdülhakim, **age.**, s. 92.
[66] **TD., 998**, s. 78; **TD., 195**, s. 73; **TD., 660**, s. 66; N. Abdülhakim, **age.**, s. 93-104.
[67] **TD., 195**, s. 67; **TD., 660**, s. 70; N. Abdülhakim, **age.**, s. 93-94.
[68] **TD., 660**, s. 149; N. Abdülhakim, **age.**, s. 97.
[69] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 76; **TD., 660**, s. 168; N. Abdülhakim, **age.**, s. 99.
[70] **TD., 660**, s. 173,175; N. Abdülhakim, **age.**, s. 100.

sayısı 11 olarak kaydedilmiştir[71].

Bâvreşân köyünün 1523 tarihinde 5000 akça olan vergi geliri 50000 akça olarak verilmiştir. *Çeken* köyü ise "*Cenci, Cinci, Cengî*" şekillerinde okunmuştur[72].

Bizim *Hizâne* olarak okuduğumuz köyü, yazar "*Harrân*" olarak, *Göz (Kara Gözcek)* olarak okuduğumuz köyü ise "*Kör, Kûr*" şekillerinde okumuştur[73].

Boğur köyünün 1523 tarihinde vergi hâsılatı 13670 akça olmasına rağmen, 1370 akça olarak; *Tercili* köyünün aynı tarihteki 12 mücerred nüfusu hiç okumamış, 5606 akça olan vergi geliri ise 2342 akça olarak okunmuştur[74].

Ayn-Safna köyünün 1575 tarihinde 19,5 olan çift sayısı 192 çift olarak; *Sendânik* köyünün 1523 tarihindeki 7 çift nüfusu ise 9 hâne, 1540'taki 9,5 çift nüfusu ise 19 çift olarak gösterilmiştir[75].

Girmâve (Girmâvi) köyünün 1523'te 4 hânesi mevcut iken bu rakam 6 olarak, 630 akçalık vergi geliri ise 157 akça olarak verilmiştir. Aynı köy 110. sayfada mükerrer yazılmış olup, burada verilen rakamlar doğrudur[76].

Bâristak köyünün 1540 tarihindeki 4 mücerred nüfusu 5 olarak verilmiştir. *Ketik* köyü yanlışlıkla "*Kınık*"; *Aktâş* köyü "*Aftâş*"; *Sarâycık* köyü "*Karişçak, Kırışçık*"; *Beytü'n-Nâr* köyü "*Bays Enâr*"; *Pirân* köyü ise "*Cirân, Hirân*" şekillerinde okunmuştur. Ayrıca, Sarâycık köyünün 1523 tarihindeki 532 akça olan vergi geliri 932 akça; Beytü'n-Nâr köyünün aynı tarihte 1650 akçalık vergi geliri ise 9165 akça olarak ve Pirân köyünün ise aynı tarihte 3 olan hâne sayısı 10 olarak, 1 olan mücerred sayısı da 3 olarak okunmuştur[77].

Çifte köyü "*Cafna, Cufna, Cefne*" şekillerinde okunmuş, köyün 1523'te 1368 akça olan vergi geliri de 1388 akça olarak verilmiştir[78].

Deyr-i Salib köyü "*Dayr Mattutâ*"; *Til Bizüm* köyü "*Bayt Yarım, Bayt Yaram*";

---

[71] **TD., 998**, s. 81; **TD., 195**, s. 99; **TD., 660**, s. 177; N. Abdülhakim, **age.**, s. 101.
[72] **TD., 998**, s. 77; **TD., 195**, s. 82; **TD., 660**, s. 172; N. Abdülhakim, **age.**, s. 101.
[73] **TD., 998**, s. 77,78; N. Abdülhakim, **age.**, s. 105.
[74] **TD., 998**, s. 77; N. Abdülhakim, **age.**, s. 105.
[75] **TD., 998**, s. 75; **TD., 195**, s. 131; **TD., 660**, s. 78-79; N. Abdülhakim, **age.**, s. 106-107.
[76] N. Abdülhakim, **age.**, s. 107-110.
[77] **TD., 998**, s. 75; **TD., 195**, s. 133; N. Abdülhakim, **age.**, s. 108-109.
[78] **TD., 998**, s. 75; N. Abdülhakim, **age.**, s. 109.

Cessâfi köyü *"Hayattı"* şekillerinde okunmuştur[79].

Merâvil köyünün 1540 tarihinde 14,5 olan çift sayısı 147; *Belâsin* köyünün 26 olan nefer sayısı 29; olarak verilmiş, her iki köyün de 1523 tarihli tahrir defterindeki kayıtlarından faydalanılmamıştır[80].

Selâl (Silâl) köyünün ise 1575 tarihli tahrirdeki bilgileri verilmediği gibi, 1540 tarihinde 5 olan nefer sayısı ise 7 olarak okunmuştur[81].

113-145. sayfaları Kerkük'e ayrılmıştır. Kısa bir tarihçesi verildikten sonra, Kuyud-ı Kadime Arşivinde Kerkük'e ait 1548 (955) tarih ve 111 no'lu tahrir defterindeki kayıtlardan Kerkük'ün köy isimleri, hâne, bennak, mücerred ve hâsılat toplamı verilmiştir.

Yazarın Kerkük hakkında bilgi vermesinin sebebi, Musul'u eyalet olarak kabul etmesi ve Kerkük'ü de Musul eyaletinin bir sancağı zannetmesindendir. Halbuki Musul 1586 tarihine kadar sancak statüsündedir. Bu dönemde Kerkük de bir sancak konumunda olup, Bağdat eyaletine bağlıdır. Kaldı ki, Musul sancağı 1586'da eyalete tahvil edildikten hemen sonraki idarî taksimatında Kerkük sancağı Musul eyaletine bağlı değildir (Bkz. İdarî Yapı Bölümü). Zira, bu durum XVII. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Nihayet, Musul eyaletinin 1653 tarihli idari taksimatında Kerkük sancağı da yer almaktadır ki, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti** adıyla yapılan bir çalışmada Kerkük sancağına da yer verilmesi, 280 sayfalık çalışmada 32 sayfanın Kerkük'e ayrılmış olması ve Musul'un sancak statüsünde olduğu bir dönemde aynı statüde olan Kerkük'ün Musul'a bağlıymış gibi gösterilmesini; tarih formasyonu olmayan, ilmi araştırma teknik, metod ve disiplininden mahrum bulunan biri tarafından yapılsa dahi kabul edilmesi kabil olmayan fahiş bir hata olarak kabul ediyoruz.

Çalışmanın 146-147. sayfaları Erbil sancağına ayrılmıştır. 1542 (946) tarihli tahrir defterinden faydalanılarak dört iskân yeri hakkında bilgi verilmiştir. Musul eyaletinin ilk idari taksimatında (1587) Erbil sancağı da bulunmaktadır. Ancak, 1588-1590 yılları arasında Şehr-i Zul, 1590 tekrar Musul eyaletine bağlanmıştır. XVII. Yüzyıla ait idari taksimatlarda ise Musul eyaletine bağlı olmadığını görmekteyiz (Bkz.

---

[79] **TD., 998**, s. 75,76; N. Abdülhakim. **age.**, s. 110-111.

[80] **TD., 998**, s. 76; **TD., 195**, s.135; N. Abdülhakim, **age.**, s. 110-111.

[81] **TD., 195**; s.139; **TD., 660**, s. 254; N. Abdülhakim, **age.**, s. 112.

İdarî Yapı Bölümü). Dolayısıyla, yazarın 1542 yılı tahririne dayanarak Erbil hakkında verdiği bilgilerin de, metot olarak lüzumsuz ve yanlış olduğu ortadadır.

Çalışmanın 148-151. sayfaları Şehr-i Zul (Şehr-i Zur)'a ayrılmış ve Musul'un sancağı olarak gösterilmiştir. 1556 (964) tarihli tahrir defterindeki kayıtlardan Şehr-i Zur'un iskân yerleri verilmiştir.

1556 tarihinde Şehr-i Zur, Musul'a bağlı bir sancak olmadığı gibi, bahse konu tarihte Musul Bağdat eyaletinin bir sancağıdır. Diğer yandan, 1563-1566 yılları ile 1571-1573 yılları arasında Musul sancağı Şehr-i Zul (Şehr-i Zur) eyaletine bağlı bir sancak konumundadır (Bkz. İdarî Yapı Bölümü). Dolayısıyla, yazar bu araştırmasında sadece metot hatası yapmakla kalmamış, tarihi hakikatleri çarpıtarak, tarihi katletmiştir.

152. sayfadan itibaren "*Musul ve Kerkük*" ana başlığı altında; "*Mahalle ve Mezraları*" ve onun da alt başlığı olarak "*Musul'un Mahalleleri*" ele alınmıştır. Mahalle ve mezreaların aynı başlık altında neden ele alındığını anlamak mümkün değildir. Ayrıca, mahalleler hakkında tahrir defterlerine dayanılarak verilen hâne, bennak ve mücerred sayıları da çoğu kez yanlış okunmuştur ki, bunları aşağıda ele alacağız.

Şevârbe mahallesinin 1540 tarihindeki 1 çift nüfusu değerlendirilmediği gibi, 1575 tarihinde de, tahrir defterinde mevcut olmadığı halde 109 çift nüfus gösterilmiştir[82].

Dâr-ı Hoşnam (Dâr-ı Şenâm) mahallesini "*Dâr Sinâm, Casnâm*" şeklinde okuyan yazar, 1540 tarihinde 0,5 (nim) çift olan nüfusu da yanlışlıkla 7 olarak okumuştur[83].

Çihâr-ı Suk mahallesinin 1523 tarihinde 5 muaf nüfusu 7 kişi olarak, 1540 tarihinde 1,5 olan çift sayısı 12 olarak ve 1575 tarihinde 25 olan mücerred sayısı da 35 olarak okunmuştur[84].

Minâre-i Mağcume şeklinde okuduğumuz mahalleyi yazar, "*Sare Ma'm*" olarak okumuş ve 1575 tarihinde 41 olan bennak sayısını ise yanlışlıkla 11 olarak

---

[82] **TD., 195.**, s.11-12; **TD., 660.**, s.20-21; N. Abdülhakim, **age.**, s. 152.
[83] **TD., 195.**, s.12-13; N. Abdülhakim, **age.**, s. 152.
[84] **TD., 998.**, s.72; **TD., 195.**, s.13; **TD., 660.**, s.22; N. Abdülhakim, **age.**, s. 152.

değerlendirmiştir[85].

Eski Kala mahallesi hakkında verilen rakamların da bir kısmı yanlış okunmuştur. Zira, adı geçen mahallenin 1540'ta 34 olan bennak sayısı 32 olarak ve 0,5 (nim) çift sayısı da 4 çift olarak gösterilmiştir[86].

Heyti mahallesi yazar tarafından "*Cebhe, Reis al-Kur*" olarak; 1540 tarihinde 44 olan bennak sayısı 33; 1 olan imâm sayısı 5 olarak ve 1575 tarihinde 2 olan çift sayısı da 5 çift olarak okunmuştur[87].

Şeyh Muhammed b. Hilâl mahallesi 1540 tarihli tahrirde mevcut olmadığı halde, yazar tarafından bu tarihte 2 çift, 12 bennak ve 10 mücerred nüfusunun olduğu kayedilmiştir[88].

Bâbü'l-Irak-I mahallesi hakkında verilen rakamlarda da büyük yanlışlıklar mevcuttur. Şöyle ki, mahallenin 1523'te 252 olan hâne sayısı sadece 52; 42 olan mücerred sayısı 43; 4 olan imâm sayısı 2 olarak verildiği gibi, 1540 tarihinde mahallede bulunan 18 mücerred ve 6 çift nüfus yazılmış olmasına rağmen, 82 hâne nüfus ise değerlendirmeye alınmamıştır. 1575 tarihindeki 144 bennak nüfus, 114 bennak olarak ve 13 mücerred nüfus ise 12 mücerred olarak kaydedilmiştir[89].

Dâr-ı Hacı Ahmed mahallesinin 1540 tarihinde 4,5 çift nüfusu bulunmaktadır. Yazar bu nüfusu 42 çift olarak okumuştur. *Şeyh Hasan Bekri* mahallesinin aynı tarihte 111 olan bennak sayısı da 110 kişi olarak verilmiştir[90].

Herbâvi mahallesinin 1575'te 56 olan bennak sayısı 57 olarak yanlış okunmuştur. *Suk'ul Gazal (nâm-ı diğer Şah Zenan)* mahallesinin ise aynı tarihte 35 olan bennak sayısı 11 ve 4 olan mücerred sayısı da 2 olarak verilmiştir[91].

Al-ı Târık mahallesinin 1540 tarihindeki 5 çift nüfusu okunmamıştır. *Al-ı Heytim (Hâcı Hamdûn)* mahallesi "*Bâb-ı Haysam ve diğer Hamdûn*" şaklinde yanlış okunduğu gibi, 1575 tarihinde 47 olan bennak sayısı 38, 11 olan mücerred sayısı da 6

---

[85] **TD., 998**., s.72; **TD., 195**., s.17-18; **TD., 660**., s.29-30; N. Abdülhakim, **age.**, s. 154.
[86] **TD., 195**, s.18; N. Abdülhakim, **age.**, s. 154.
[87] **TD., 195**., s.19; **TD., 660**., s.30-31; N. Abdülhakim, **age.**, s. 155.
[88] N. Abdülhakim, **age.**, s. 155.
[89] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.20-21; **TD., 660**, s.32-33; N. Abdülhakim, **age.**, s. 155-156.
[90] **TD., 998**, s.72; N. Abdülhakim, **age.**, s. 156-157.
[91] **TD., 660**, s.39-41; N. Abdülhakim, **age.**, s. 157.

olarak okunmuştur. Ayrıca, bahsedilen tarihte mahallede "*çift*" olarak kayıtlı nüfus bulunmamasına rağmen fazladan 5 çift de nüfus ilave edilmiştir[92].

İmâm Mehmed Bâhir mahallesinin 1540'ta 8,5 olan çift nüfusu 18, 2 olan mücerred nüfusu da 3 olarak verilmiştir. *Dergâh* mahallesinin ise aynı tarihte 385 olan nefer sayısı 358 olarak okunmuştur[93].

Nasara (Nasara Kala) mahallesinin 1540 tarihindeki nefer sayısı 291 olmasına rağmen yazar tarafından 22 nefer, 1575'te 279 olan nefer sayısı da 23 nefer olarak okunmuştur[94].

Nasara Kerkükî mahallesinin 1540 tarihinde 22 olan nefer sayısı 23 olarak; *Yahuda (Yahudiyân)* mahallesinin 1575'te 145 olan nefer sayısı da 154 olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, 1540 tarihli tahrir defterinde Yahuda mahallesi ile ilgili kayıtlardan faydalanılmamıştır[95].

İsa Dede mahallesinin 1523'te 8 olan hâne sayısı 15 olarak verilmiştir. *Lâsuni* mahallesinin 1575 tarihinde 41 olan bennak sayısı 14 olarak okunmuştur. *İmâm Zeyd b. Ali* mahallesinin ise 1540 yılı tahririndeki kayıtlarından faydalanılmamıştır[96].

Görüldüğü gibi, gerek köyler, gerekse mahalleler hakkında verilen vergi mükellefi hâne, bennâk ve mücerred rakamlarının çoğu yanlış ve eksiktir. Dolayısıyla, yazarın verdiği rakamlardan hareketle yapılacak bir nüfus tahmini son derece yanlış sonuçlar elde etmemize yol açacaktır.

160-162. sayfalar arasında Musul ve Kerkük'ün mezreaları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Fakat, tahrirler itibariyle mezrea sayısı ve mezrealarda elde edilen vergi yekunları hakkında bilgi verilmemiştir.

163-179. sayfaları arasında "*Bu Şehirlerdeki Anıtlar ve Evkafı, Medreseler, Hamamlar ve Darphane*" başlığı altında Musul ve Kerkük'ün evkafı ile bazı dini ve sosyal eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Bu sayfalar arasında verilen bilgiler de metotsuz, karışık ve eksik olduğu gibi,

---

[92] **TD., 195**, s.26; **TD., 660**, s.42; N. Abdülhakim, **age.**, s. 157-158.
[93] **TD., 195**, s.27, 29-31; N. Abdülhakim, **age.**, s. 158.
[94] **TD., 195**, s.32-34; **TD., 660**, s.48-50; N. Abdülhakim, **age.**, s. 159.
[95] **TD., 195**, s.28, 34; **TD., 660**, s.51; N. Abdülhakim, **age.**, s. 159.
[96] **TD., 998**, s.72; **TD., 660**, s.41; **TD., 195**, s.23;N. Abdülhakim, **age.**, s. 159-160.

tahrir defterlerinden faydalanılarak yazılan gelir tutarları yer yer yanlıştır. Mesela, 163. sayfada Harameyn vakfı gelirlerinin 1523 tarihindeki geliri 19389 akça olarak verilmiştir. Halbuki, bahsedilen tarihte vakfın gelir toplamı 21389 akçadan ibarettir[97].

Yine yazar, evkaf gelirleri içerisinde yer alan ve tahrir defterlerinde "*İcâre-i hân, 1 bâb*", "*İcâre-i hân, 2 bâb*", "*İcâre-i hân, 3 bâb*", "*İcâre-i dekâkin, 6 bâb*", vs. şeklindeki kayıtları, 1 kapılı hân kirası, 2 kapılı hân kirası, 3 kapılı hân kirası, 6 kapılı dükkân kirası şeklinde değerlendirmesi de Osmanlıcaya ne kadar yabancı olduğunu ve belgelerdeki bilgileri nasıl çarpıttığını göstermesi bakımından ibret vericidir. Halbuki, bu kayıtlar hân veya dükkânların kaç kapılı olduğunu değil, kaç adet olduğunu göstermektedir.

Sayfa 164'te Nureddin Şehid Câmii'nin kuruluş tarihi verildikten sonra, tahrir defterlerine göre evkaf kayıtları verilmiştir. Evkafın sadece gelir kaynakları verilmiş olup, toplam gelir tutarları verilmemiştir.

165. sayfada *Cihâr-ı Suk Mescidi'nin* 1540 tarihindeki evkaf geliri olarak 1 dükkânı yıllık 73 akça gelirinin ayrılmış olduğu yazılmıştır. Bu bilgi yanlış olup, bahsedilen mescidin gelir kaynakları 3 hassa dükkânının zemin kirası olan 720 akçadan ibarettir[98]. Diğer yıllardaki gelir kaynak ve tutarları ise hiç yazılmamıştır.

Zeyd b. İmâm Ali'nin aynı adla mescit, türbe ve mezarı bulunmaktadır. Yazar, "*Zeyd b. Ali Mezarı*" başlığı altında, yanlışlıkla Zaviyenin evkaf gelirlerini vermiştir. Zeyd b. Ali Mescit ve Zaviyesine ise değinmemiştir[99].

165-166. sayfalarda "*İmâm Yahya b. Kasım Mezarı*" başlığı altında verilen bilgiler *İmâm Yahya b. Kasım Zaviyesi*'ne ait bilgilerdir[100].

İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zaviyesi'nin 1540 ve 1575 tarihlerindeki gelirleri verilmemiştir.

İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zaviyesi'nin evkafı Dâyıkendi köyündeki 1 çiftlik zemini ile Bâvcine köyü gelirlerinden ibaret olup, 1523'te 2600, 1540'ta ise 2250

---

[97] **TD., 998**, s.89; N. Abdülhakim dipnotta TD., 998, s.82'yi vermiştir. Doğru sayfa 89'dur.
[98] **TD., 195**, s.144.
[99] N. Abdülhakim, **age.,** s. 165.
[100] **TD., 998**, s.88; **TD., 195**, s.145; **TD., 660**, s.267.

akçadır[101]. Yazarın bahse konu zaviyenin gelirleri hakkında verdiği bilgi ise şöyledir; "*h.932 (1523) yılında buranın evkafı, varidatı 3000 akçalık bir dükkân ve vâridatı 250 akçelik bir çiftlik kaydolunmuştur*" şeklinde olup, tahrir defterlerindeki kayıtların ne derece yanlış okunup değerlendirdiğini açıkça göstermektedir[102].

Cemaleddin Vezir Mescidi'nin evkaf geliri 1540 tarihinde 4 dükkân, 1557-1575 tarihlerinde 6 dükkândan ibaret olup, her üç tarihte de 2580 akça olmasına karşılık, N. Abdülhakim (Bayat) bu konuda şunları yazmıştır; "*h. 946'da mescit vakfı olarak, varidatı senede 2580 akçelik bir dükkân bulunuyordu. III. Murad devrinde de (1575) 258 akçelik 8 kapılı dükkân kaydedilmiştir*"[103]. Görüldüğü üzere 1540'ta 4 olan dükkân sayısı yazar tarafından 1 adet olarak gösterilmiştir. 1575 tarihli tahrir defterinde bu mescidin evkafı şu şekilde kaydedilmiştir; "*Vakf-ı Mescit-i Hâcı Cemaleddin... dekâkin, bâb:6, fi sene:2580* "[104]. Yazar buradaki dükkân adedini gösteren "*bâb:6*" kaydını "*8 kapılı dükkân*" şeklinde okuduğu gibi, hâsılatını da 258 akça olarak vermiştir.

167-168. sayfaları arasında "*Şah-i Zenân Mescit*" başlığı altında verilen bilgiler, Hz. Hüseyin'in zevcesi olan Şâh Zenân'a ait olmayıp, *Hâcı Şahkulu Mesciti*'ne ait bilgilerdir[105]. Ayrıca, Şâh Zenân'ın mesciti değil, mezarı bulunmakta ve bu mezarın evkaf geliri Musul boyahanesinden ayrılan 720 akçadan ibarettir[106].

Ma'şuk mesciti, "*Mansur Mesciti*" şeklinde okunmuş, 1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerindeki bilgilerden faydalanılmamıştır. 1575 tarihli tahrirdeki kayıtlar ise yanlış okunmuştur. Zira, 1575'te adı geçen mescidin evkafına 4 dükkân ayrılmıştır. Bunlardan 1'nin 1/3 hissesi vakfedilmiştir, 1'i de harabedir. Toplam gelir tutarı ise 1020 akçadan ibarettir (Bkz. Vakıflar Bölümü). N. Abdülhakim mescidin evkaf geliri hakkında şunları yazmıştır; "*III. Murad devrinde (1575) evkafı 2 kapılı dükkân ve varidatı 180 akçelik bir başka dükkân idi*"[107].

Şeyh Ömer Arabi Mesciti "*Şeyh 'Umar al-Huza'i Mesciti*" olarak kaydedilmiştir.

---

[101] **TD., 998**, s.85; **TD., 195**, s.146.
[102] N. Abdülhakim, **age.,** s. 167.
[103] N. Abdülhakim, **age.,** s. 167.
[104] **TD., 660**, s.264.
[105] **TD., 660**, s.262.
[106] **TD., 660**, s.260.
[107] N. Abdülhakim, **age.,** s. 168.

Gelir kaynakları yanlış verilmiştir. 2 dükkânın 600 akçalık geliri "*iki kapılı dükkân geliri*" olarak kaydedildiği gibi, 60 akçalık 1 hân kirası da 6 akça olarak gösterilmiştir. Ayrıca, hâsıl toplamı da alınmamıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü)[108].

Hân Ahmed Acemi Mescidi'nin evkaf gelirleri içerisinde yer alan 3 hân kirası "*üç kapılı hân*" olarak kaydedilmiş, bu hânların kira miktarı gösterilmediği gibi, toplam mescit geliri de verilmemiştir[109].

Hâcı Ömer Mescidi'nin evkafi içerisinde 4 dükkân geliri bulunmakta olup, bunlardan 2'sinin 1/3 hissesi mescit için ayrılmıştır. Toplam hâsılatı ise 540 akçadan ibarettir[110]. Bahse konu çalışmanın yazarı ise bu mescidin evkafi için şu bilgileri vermiştir; "... *vakfın varidatı senede 360 akçelik 2 dükkân* ..." [111].

Şeyh Mehmed Belkisi Mescidi'nin evkaf geliri; 240 akçalık 1 dükkân ile 120 akçalık 3 hânın icarından ibaret olup, toplam 360 akçadır. N. Abdülhakim 240 akça geliri olan dükkânı "... *540 akçelik 1 kapılı bir dükkân*" şeklinde okumuştur[112].

Hacı İsa Dede Zaviyesi'nin 1540 ve 1575 tarihlerindeki evkaf geliri 500 akçadan ibarettir[113]. 1523 tarihli tahrir defterinde "*Vakf-ı Zâviye-i İsa Dede*" şeklinde kaydedilmişken, 1540, 1557 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde ise "*Vakf-ı Mezar-ı İsa Dede*" şeklinde kaydedilmiştir.

N. Abdülhakim bu zaviye ve mezarı mescit olarak değerlendirip, 1540 tarihindeki evkaf gelirini doğru kaydetmiş olmasına karşılık, 1575 tarihindeki gelirleri için "*senede 60 akçalık 1 kıtaa arsa görünmektedir*" cümlesini kullanmıştır ki, bu bilgi İsa Dede evkafına değil "*Hacı İsa Hammâk Mescidi*" ne aittir[114].

Hoca Şah Mahmud Güşen Mescidi "*Hacı Muhammed Kuşun Mescidi*"; *Hoca Hasan Torun Mescidi* "*Hacı Hasan Bordun Mescidi*" olarak okunmuş ve mescidin yıllık 180 akça olan evkaf geliri ise 18 akça olarak verilmiştir (Bkz. Vakıflar Bölümü)[115].

---

[108] N. Abdülhakim, **age.**, s. 168.
[109] N. Abdülhakim, **age.**, s. 168.
[110] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.263.
[111] N. Abdülhakim, **age.**, s. 169.
[112] **TD., 660**, s.264; N. Abdülhakim, **age.**, s. 169.
[113] **TD., 195**, s.144; **TD., 660**, s.269;
[114] N. Abdülhakim, **age.**, s. 170; **TD., 660**, s.264.
[115] N. Abdülhakim, **age.**, s. 170.

Pir Ahmed, Mevlâna Kasım ve Şeyh Mehmed b. Nureddin mescitlerinin evkaf gelirleri; *Abdullah b. Seyf, Hâcı Kemalettin, Haydar ve Hacı Kasım Attâr* mescitlerinin ise isimleri yanlış okunmuştur (Bkz. Vakıflar Bölümü)[116].

172. sayfada "*al-Gayyâr Mescitî*" başlığı altında verilen bilgiler, 1523 tarihli tahrir defterinde kaydı olan "*Kaymazî Camii*" ne ait bilgilerdir[117]. Gerek tahrir defterlerinde gerekse diğer belgelerde "*al-Gayyâr*" şeklinde bir mescit ismi geçmemektedir. Yazar, 1523 tarihli tahrirde bulunan *Kaymazî Camii*'ni yanlışlıkla ve hiç alakası olmayan "*al-Gayyâr Mescitî*" şeklinde okumuştur[118].

Hacı Receb, Şeyh Muhammed Sitâr, Hacı Ali Attâr, Hacı Yunus ve Kadir Bey mescitlerinin evkaf kayıtları da yanlış okunmuştur[119].

178-179. sayfalarda ele alınan hamamların bir kısmının ismi ve yıllık vergi gelirleri yanlış okunmuştur. Mesela, *Melik Mehmed Hân* ve *Kadı Darullah* hamamı "*Melik Ahmad Hân ve Kadı Daraya*" şeklinde okunduğu gibi, *Hamam-ı Yunus*'un yıllık vergi geliri 2520 akça olduğu halde, yanlışlıkla 2920 akça olarak okunmuştur[120].

Hamam-ı Cedid'in yıllık vergi geliri padişah hassı (Hass-ı Şahi) olarak ayrılmış olmakla beraber, yazar tarafından *mirliva hassı* olarak verilmiştir. Ayrıca, bu hamamın kaydı 1575 tarihli tahrirde bulunmasına rağmen yazar tarafından görülmemiştir[121].

179. sayfada "*Darphâneler*" konusu ele alınmıştır. Musul'da darphânenin hangi tarihte yapılmış olduğunu tespit etme imkânı olmadı. Ancak, ilk kez 1557 tarihli tahrirde darphâne kaydına rastlamaktayız. N. Abdülhakim; "1552 yılında Musul kadısı Mevlâna Abd al-Karim b. Nasır'ın kaydına göre III. Murad devrinde darbhane vâridatı 55000 akça olmuştu" cümlesi ile kronolojik bir tarih hatası yapmıştır. Zira, III. Murad'ın hükümdarlık dönemi 1574-1595'tir. Kaldı ki, faydalandığı tahrir defterinin (660 no'lu defter) düzenlenme tarihi de 1575'tir.

180-182. sayfaları arasında ele alınan kale hakkındaki bilgiler de eksik, yanlış ve

---

[116] N. Abdülhakim, **age.**, s. 171-172.
[117] **TD., 998**, s.88.
[118] N. Abdülhakim, **age.**, s. 172.
[119] N. Abdülhakim, **age.**, s. 172-175. Bu çalışmanın **Vakıflar Bölümü** ile Mukayese ediniz.
[120] **TD., 998**, s. 73; **TD., 195**, s. 36; N. Abdülhakim, **age.**, s. 179.
[121] **TD., 195**, s. 36; **TD., 308**, s. 48; **TD., 660**, s.53; N. Abdülhakim. **age.**, s. 179.

karışıklıklarla doludur[122].

185-192. sayfalar "*Musul ve Kerkük'ün Has, Zeamet ve Timarları*" na ayrılmıştır. 998 (1523), 195 (1540) ve 660 (1575) no'lu tahrirlerden faydalanılarak has, zeamet ve timarlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak, birçok bilgi yanlış ve eksik okunduğu gibi bir kısmı ise hiç değerlendirilmemiştir. 998 no'lu tahrirdeki bilgilere nazaran Musul sancağında padişah ve Musul sancakbeyi haslarından başka, Sincar sancakbeyi ile Ayn-Safna beyi Bekir Bey'in de hasları bulunmaktadır[123]. N. Abdülhakim, Ayn-Safna Beyi'nin haslarına değinmemiş, tahrir defterinde olmadığı halde "*Mirliva-i Tegrit*" haslarından bahsetmiştir. Ayrıca, mirliva has toplamlarını da vermemiştir[124]. 1540 yılında padişah ile Musul sancakbeyi haslarından başka Cezire Hakimim Bedir Bey'in de hasları bulunmaktadır. Halbuki, yazar 1540 tarihinde Musul sancağındaki has dağılımının 1523 tarihindeki ile aynı olduğunu yazmıştır ki, gerçekleri yansıtmamaktadır[125].

1575 tarihinde Musul sancağında padişah haslarının yanı sıra; Musul ve Keşşaf sancakbeyleri ile Şehr-i Zul beylerbeyinin hasları da bulunmaktadır. Yazarın bu konuda verdiği bilgi aynen şöyledir; "*bu ikisine (padişah ve Musul sancakbeyi) ilâveten Şehr-i Zur mirmirân ve köy zaimlerinin hasları da görülmektedir. Kezâ erbâb-ı timar hass-ı hümâyun ve mirliva-yı Keşşâf'dan bahsedilmektedir*"[126]. Yazar, "*hass-ı hümayun ve mirliva-yı Keşşâf*" cümlesi ile; padişah ve Keşşâf sancakbeyi haslarının ifade edildiğini anlayamamıştır.

195 no'lu (1540) tahrir defterinin bir özelliği de 1 ve 2. sayfalarda Musul sancağı ile birlikte 'Ane sancağı hakkında da icmal bir bilginin verilmiş olmasıdır. Yazar, bu icmalde verilen bilgilerin ayrı sancaklara ait olduğunu tefrik edemediği için birbirine karıştırmıştır. Mesela, 'Ane sancağındaki padişah hasları 315515 akça; 'Ane sancakbeyi hasları ise 373000 akça olarak kaydedilmiştir[127]. N. Abdülhakim ise bu bilgileri Musul sancağına aitmiş gibi değerlendirmiştir[128]. Yine, 185. sayfada verilen şu

---

[122] Bu çalışmanın **Şehrin Fiziki Yapısı Bölümü** ile mukayese ediniz.

[123] **TD., 998**, s. 76.

[124] N. Abdülhakim, **age.**, s. 185.

[125] Bu çalışmanın **İktisadi Durum Bölümü** ile mukayese ediniz.

[126] N. Abdülhakim, **age.**, s. 185.

[127] **TD., 195**, s. 2.

[128] N. Abdülhakim, **age.**, s. 185.

bilgiler de tamamen yanlış olup, TD, 195'in 1 ve 2. sayfalarında böyle bir kayıt yoktur; "*Musul ve 'Ane mirlivalarının eski hasları 728581 akçe idi, yeni hasları 11444933 akçedir. Hass-ı padişah-ı alempenah 467066 akçedir. Zâho mirlivasının hassı 83022 akçedir*". Halbuki, 195 no'lu tahririn 1. sayfasında Musul sancakbeyi has toplamı olarak 733901 akça verilmiş olmakla beraber, defter münderecatı içerisindeki bilgiler tek tek toplandığı zaman bu rakam 561664 akça olarak çıkmaktadır. Yine, defterin aynı sayfasında padişah hasları toplamı 467066 akça verilmiş olmasına rağmen, gelir kalemleri tek tek toplandığında bu meblağ da 916554 akça çıkmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Ayrıca, 195 no'lu defterin icmalinde "*Hassha-i mirliva-i Zaho*" başlığı altında 83022 akça kaydedilmişse de, defterin mufassal kısmı tek tek tarandığında böyle bir gelirin mevcut olmadığı, sadece Cezire hakimi Bedir Bey'e 13676 akçalık has geliri ayrıldığı ortaya çıkmaktadır[129].

186-188. sayfalar arasında padişah hasları için ayrılan gelir kalemleri ve gelir tutarları verilmeye çalışılmıştır. Hemen belirtelim ki, 998, 195 ve 660 no'lu tahrir defterlerinden faydalanılarak çıkartılan liste baştan sona yanlış ve eksiklerle doludur. Şöyle ki, gelir kaynakları yanlış okunduğu gibi (mesela, tamga-i gön ve sahtiyan "*siyah damga ve simsarlık*", mukataa-i zemin-i mermer "*matba'a-i zaviye*" vs. şeklinde okunmuştur), hasılları da yanlış, ya da eksik okunmuştur (bu çalışmanın İktisadi Durum Bölümü ile mukayese ediniz).

Yine, 188. sayfada "*Mirliva hasları*" başlığı altında verilen listede de birçok yanlış ve eksiklikler bulunmaktadır. Mesela, *Mahsul-i Yava ve Kaçgun*, "*Mahsul-i Boyahâne ve Kaçgun-i Musul*" şeklinde okunmuştur. Ayrıca, sancakbeyi hasları listesinde verilen hasıl tutarlarının bir kısmı 1523, bir kısmı 1540 ve bir kısmı ise 1575 yıllarına ait olduğu halde, birbirine karıştırılmış olduğu için 1540 yılına aitmiş gibi verilmiştir.

Diğer yandan, padişah, sancakbeyi ve diğer hasların ayrı ayrı toplamları tespit edilmemiştir.

189-190. sayfalarda zeametler ele alınmıştır. Burada verilen bilgiler de son derece eksik ve yanlışlarla doludur. Mesela, 998 no'lu tahrirde zeamet ve timarlar birlikte verildiği halde, N. Abdülhakim 641672 akçalık (zeamet-timar) tutarını zeamet

---

[129] **TD., 195**, s. 57.

olarak göstermiştir. Yine, 1540 yılı için verilen 595843 akçalık zeamet tutarının da neye dayalı olarak verildiği belli değildir. Zira, atıfta bulunulan TD., 195, s.1'de böyle bir rakam mevcut değildir.

190. sayfada "*Timarlar*" başlığı altında çok kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Burada verilen bilgi son derece yetersizdir.

204-218. sayfaları arasında "*Aşiretlerin İskân Durumu*" ele alınmıştır. 998, 195 ve 660 no'lu tahrir defterlerinden alınan bilgilerde de ne yazık ki, birçok yanlış ve eksik okumalar bulunmaktadır.

Evceşlü, Ekrad-ı Gelhur, Lor, Şebek, Kara Ünaz, Gülâbi, Dübilli, Bacvanlu, Karaboğa, Dasni, Kürdi, 'Arab-ı Zezur, Al-ı Aziz, Zübeyd, Al-ı Ubeyd, Al-ı İzze, Lek, Gömâr, Al-ı Utbe, Gâzur, Zend, Zindehur, Gökçelü, Yağmur Tatlu, Lâdâmiyye, Ekrâd-ı Ömer Beg, Gelekây, Sâlcı, Brâdiclü, Siyâh Mansur,Sûremû, Zehiri, Besâki, Genc ve Ben-i Debune taifeleri hakkında verilen bilgilerde eksiklikler ve birçok yanlışlıklar bulunmaktadır (Bu çalışmanın Yerleşim ve Demografik Durum Bölümü ile N. Abdülhakim'in çalışmasının 204-218. sayfalarını mukayese ediniz).

Bölüm 228-240. sayfalar arasında yer almakta olup, bölüm başlığı "*Musul Eyaletinin Ekonomik Hayatı*"dır. Böyle kapsamlı bir başlık altında ele alınan konu ise; 998, 195 ve 660 no'lu tahrirlerin kanunnâmelerindeki vergi oranlarıdır. Zira, üç alt başlıkla; A- *Ticari Mallar ve Bunlardan Alınan Vergiler*, B- *Tarım Ürünleri ve Bunlardan Alınan Vergiler*, C- *Musul ve Çevresindeki Sınai Tesisler* ele alınmıştır. 1. Ve 2. Alt başlıklarında kanunnâmelerde kayıtlı vergi oranları metodsuz ve kullanışsız bir cetvel halinde verilmeye çalışılmıştır. Son alt başlıkta ise bazı boyahâne, macunhâne, meyhâne ve Musul darphânesine ait yıllık vergi tutarları verilmiştir.

IV. Bölüm "*Osmanlı Safevi İlişkilerinin Musul Eyaleti Üzerindeki Etkileri*" başlığı altında ele alınmış olup, 241-256. sayfalar arasında yer almaktadır.

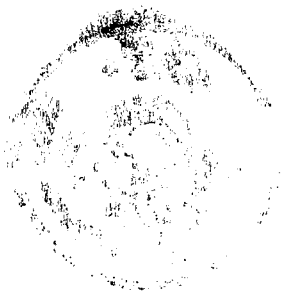
Bu bölümün başlığı ile başlık altında verilen bilgiler arasında herhangi bir bütünlük söz konusu değildir. Zira, bu başlık altında anlatılanlar; bazı mühimme kayıtlarına geçen Osmanlı-İran sınırı boyundaki birtakım siyasi hadiselerdir. Bazı Türk cemaatlerinin İran'a akınlarda bulunmaları veya İran tarafından Osmanlı topraklarına yapılan birtakım ihlallerden bahsedilmiştir. Halbuki bu karşılıklı ihlallerin Musul ve

çevresi üzerindeki ekonomik, sosyal, kültürel vs. gibi olumsuzlukları ele alınmamıştır. Oysa, bölümün başlığı bu etkilerin anlatılmış olduğu izlenimini vermektedir.

Sonuç olarak, Nilüfer Abdülhakim (Bayat)'in 1974'te tamamlamış olduğu **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti** isimli doktora tezi, bir lisans öğrencisinin dahi yapmayacağı ilmi disiplin ve metoddan uzak olduğu gibi, baştan sona yanlışlıklarla doludur.

Biz bu çalışmadan çok farklı olarak konuyu belli bir metod ve ilmi disiplinle ele aldık. Özellikle tahrir defterlerindeki bütün bilgileri değerlendirmeye çalıştık. Her mahalle veya köyde bulunan hâne, bennâk ve mücerredleri ayrıntılı bir şekilde gösterdiğimiz gibi, köylerde üretilen hububat miktarlarını, sancağın toplam vergi hâsılatını ve bunun dağılımını yüzdeleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye çalıştık. Şehirdeki dini ve sosyal yapılar ile bunlara ayrılan evkaf gelirlerini de tek tek gözler önüne sermeye çalıştık.

Nihayet konunun daha iyi anlaşılması için elde ettiğimiz bilgileri tablo, grafik, harita ve krokiler üzerinde gösterme cihetine gittik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL'UN TARİHİ GELİŞİMİ

I. MUSUL ADININ MENŞEİ

Tarihte değişik isimlerle zikredilen Musul adının çıkış kaynağı hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür.

El-Cezire'de Diyar-ı Rabia'nın merkezi olan Musul, Dicle nehrinin sağ sahilinde eski Ninova'nın karşısına düşmektedir. Müslümanların fethinden önce, hıristiyanlar tarafından "*Hısn Ebraya*" denilirdi ki, "*geçişli kale*" manasına gelmekteydi [1].

Farslılar'ın hâkimiyeti döneminde Musul'un iranlı satrapına *Buz-Azdaşiranşâh* ünvânı verildiği için, şehrin adı da "*Bûz-Ardaşir*" olarak zikredilmiştir [2]. Başka bir iddiaya göre ise, eski bir İran hükümdarı buraya "*Bih-Hormez-Kovâz*" ismini vermişti [3].

Şehir, müslümanlar tarafından fethedildikten sonra *el-Musul (el-Mavsıl)* diye isimlendirilmiş[4] ve bu isim günümüze kadar kullanıla gelmiştir.

Şemseddin Sâmi ise; Mısır ve Şam ile Horasan, Basra ve Bağdat'tan gelen kervanların buraya *vusul* edip toplanmasından dolayı "*Musul*" denildiğini ve bunun Arapça bir kelime olduğunu ifade etmektedir[5] .

Bir diğer iddiaya göre ise, şehir batı dicle kıyısındaki virajların kesiştiği yerde kurulduğu için *Musul* diye isimlendirilmiştir[6].

---

[1] Gorgis Avad, **Medinetu'l-Musul**, Bağdat, 1959, s.8-9.

[2] Gorgis Avad, **Medinetu'l-Musul**, s. 9; Guy Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest te the time of Timur**, Cambridge, 1930, s.87.

[3] E. Honigmann, "*MUSUL*", **İA**., C. 8, İstanbul, 1993, s. 739.

[4] G. Avad, **age.**, s. 9.

[5] Şemseddin Sâmi, **Kamusü'l-Alam**, C. 6, İstanbul, 1361 , s. 4480.

[6] G. Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, ... s.87.

Öte yandan, Musul şehrine çeşitli lâkaplar da verilmiştir. Bunlar; *Ümmü'r-Râbi'ayn, al-Hazra,* ve *al-Hedba*'dır [7].

Musul'a *al-Râbi'ayn* denilmesinin sebebi; şehrin ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde senede iki defa yeşile bürünmesinden (otların yeşermesinden) kaynaklanmaktadır[8].

Al-Hazrâ denilmesinin sebebi ise; yağmur yağdığı zaman bölgenin parlak renkli, çiçekli veya işlenmiş, ipekle dokunmuş nakışlı bir elbise gibi görünmesindendir[9].

Al-Hedba lâkabının veriliş nedeni hakkında iki görüş mevcuttur; Yakut, *Mucemu'l-Buldân* adlı eserinde, dicle nehrinin süratli ve dalgalı bir şekilde akmasından dolayı bu ismin verilmiş olduğunu ifade ederken; El-Ömeri ise *Menheli'l-Evliya* adlı eserinde, yer şekillerinin dalgalı olmasından kaynaklandığını yazmıştır[10].

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Musul şehri hakkında gerek islâm hâkimiyeti öncesinde gerekse İslâm hâkimiyetinden sonraki dönemlerde farklı farklı isimler kullanılmıştır. Fakat "*Musul*" kelimesinin hangi dönemden itibaren kullanılmaya başlandığı ve ne mâna ifade ettiği hususunda mevcut kaynaklarda tatmin edici bir kayıt bulunmamaktadır.

---

[7] G. Avad, **age.** s. 9; Nilüfer Abdülhakim, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti,** (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1974, s.4.

[8] G. Avad, **age.** s. 4.

[9] Nilüfer Abdülhakim, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti,** s. 5.

[10] G. Avad, **age.** s. 9.

II. TARİHTE MUSUL

Musul Orta Doğunun önemli bir noktasında yer almaktadır. Bu konumundan dolayı çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir yer olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarıldığı gibi, insanların kalabalıktan teşkilâtlı topluma geçişte oluşturdukları bilgiler de ilk olarak yine bu bölgede meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu bölgenin çok eskilere giden bir tarihi bulunmaktadır.

1. Eskiçağlarda Musul

Musul'un da içinde bulunduğu Mezopotamya bölgesinin ilk sâkinleri olarak Sümerleri görmekteyiz. Çivi yazısının mucidi olan *Sümerler* milattan 4000 sene önce bölgeye yerleşmişler ve yüksek bir medeniyet meydana getirmişlerdir[11].

Sümerlerin kurdukları şehirler zamanla nüfus ve medeniyetçe kuvvetlenmiştir. Her şehir dahilde müstakil bir görünüşe sahipti. Fakat bunlar dış tehlikelere karşı kendi aralarında bir federasyon meydana getirmişlerdi. Her şehrin başında *yarı ilah* kabul edilen bir kral bulunurdu. Bunlardan biri, federasyona baş seçilirdi[12].

Uzun süre gayet iyi idare edilen bu federatif devletler arasında zamanla ihtilaflar çıktı. Federasyona baş olmak isteyen şehirler arasında savaşlar meydana geldi. Bu karışıklıklardan istifade eden *"Akadlar"* m.ö. 2350'li yıllarda zengin Sümer şehirlerini ele geçirerek idâreleri altına aldılar[13].

Akadlar, Mezopotamya'ya Sümerlerden sonra gelmiş ve dağlık kuzey bölgeye yerleşmiş "Sami ırk"'a mensup kimselerdi. Medeniyetçe Sümerlerden geri olmakla beraber Sargon ayrı ayrı kabileler halinde yaşayan Akadları birleştirerek onları Sümerlere hâkim kılmıştır. Sargon'un ölümünden sonra yeniden başlayan Sümer-Akad mücadelesi iki yüz sene sürmüş ve Sümerler tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır[14]. Ancak bu sıralarda yine Sami ırka mensup olan Amurular'ın kurdukları *Babil Devleti* tarafından esaret altına alındılar.

---

[11] Bülent İplikçioğlu, **Eskiçağ Tarihinin Anahatları,** I, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 48.

[12] Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri,** İstanbul, 1985, s.38.

[13] Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, s. 38.

[14] Bülent İplilçioğlu. **Eskiçağ Tarihinin Anahatları**, I, s.50; K. Mısıroğlu, **age.**, s.38.

Amurular m.ö. 3000 yıllarında bu bölgede gözükmeye başladılar. Bir kısmı Suriye ve Filistin'e , diğer bir kısmı ise Sümer ve Akadlar'a komşu topraklara yerleşerek kısa zamanda kuvvetlenmişlerdir. Babil krallarından Hammurabi mezopotamya havalisini tek bir devlet haline getirdikten sonra kendisini imâr işlerine vermiş, birçok tapınaklar, kaleler vücuda getirmiştir. Ayrıca, o güne kadar geçerli olan hukuk kurallarını toplayıp tabletler üzerine yazdırmıştır ki, bunlar tarihte ilk yazılı kanunlardır.

Babilliler, Hammurabi'nin ölümünden sonra kuzeyden gelen devamlı taarruzlar sonucunda , önce *Hititler*'in daha sonra da Asurlular'ın esaretine girmişlerdir.

Asurlular, Mezopotamya'nın kuzey kısımlarına yerleşmiş olup, m.ö. 2000 yıllarına kadar bağımsız bir devlet haline gelememişlerdi. Bu tarihte reisleri *Sargon* onları birleştirip müstakil bir devlet haline getirmiştir. Sargon zamanında başkent Asur şehri idi. Fakat, Asur hükümdarlarından *Ninova* veya *Ninos, Ninova* şehrini kurduktan sonra burası başkent olmuştur[15].

Önceleri dağınık kabileler halinde yaşayan Asurlular Güneydoğu Anadolu'da yaşayan *Mitanniler* devletinin hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Mitanniler devletinin *Hititler* tarafından yıkılmasından sonra, oldukça kuvvetlenen Asurlular civar sahalara yayılarak Anadolu'da Kayseri'ye kadar uzanan geniş bir sahada birçok koloniler meydana getirdiler. Irak, Filistin, Suriye, hatta Mısır ve İran'ı ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurmayı başardılar[16].

Fakat, Kafkasya üzerinden güneye sarkan *İskitler*'in bir kolu olan *Kimmerler* Asur topraklarına hücum ederek onları zayıf düşürdüler. Bundan faydalanan Babilliler Medler'le birleşerek Asurlular'a karşı harekete geçmiş ve uzun muharebelerden sonra onları mağlup ederek m.ö. 612 yılında bu devlete son vermişlerdir[17].

Asur devletinin yıkılışından sonra eski *Babil Krallığı* ikinci defa kurulmuş oldu. Ancak , İkinci Babil devletinin ihtişamı Buhtunnasır'ın ölümünden sonra fazla devam etmeyerek, m.ö. 539 yılında *Persler*'in hücumuyla son bulmuştur. Bundan sonra bu

---

[15] K. Mısıroğlu, age., s.39.
[16] B. İplikçioğlu, age., s.40.
[17] K. Mısıroğlu, age., s.40.

bölge İranlılar'ın bir vilâyeti haline geldi[18].

İran hükümdarı III. Dara m.ö. 331 yılında Erbil civarında Büyük İskender'e yenilince Mezopotamya'nın idaresi de Makedonyalılar'a geçti. Ne varki, İskender'in m.ö. 321 yılında Babil'de ölmesi üzerine istilâ ettiği geniş topraklar generalleri arasında paylaşıldı. Bu taksimde Mezopotamya *Selefkus*'un hissesine düştü. Fakat İskender'in generalleri tarafından kurulan devletler uzun ömürlü olmamıştır. Nitekim, Mezopotamya sırasıyla; *Partlar* (m.ö. 141 / m.s. 226), kısa bir süre *Romalılar* (m.s. 115-117) ve nihayet *Sasaniler*'in (m.s. 226-640) idaresi altına geçecektir[19] .

2. İslâm Hakimiyeti Döneminde Musul

Hz. Ömer (r.a.) zamanında İslâm devletinin sınırları Arap yarımadasının dışına taşmış ve Anadolu'ya kadar olan yerlere seferler düzenlemeye başlamıştır.

Musul'un islâm hâkimiyetine girmesi de Hz. Ömer döneminde olmuştur. Zira, *Utba b. Farkad* komutasındaki Arap kuvvetleri Musul'a karşı harekata geçmiş ve burayı fethetmişlerdir [20]. Fethi müteakip Musul'un idâresi Utba b. Farkad'a verilmiş, fakat daha sonra Hz. Ömer tarafından, yerine *Harsama b. Arfaca el-Bariki* tayin edilmiştir. Harsama, Musul'a birçok Arap yerleştirerek kendilerine ev ve toprak vermiş ve burayı bir askerî şehir haline getirmiştir. Harsama, ayrıca Musul'un hudutlarını tespit ederek, şehirde bir câmi yaptıran ilk Arap kumandanı ve vâli olarak bilinmektedir [21].

3. Emeviler Dönemi

Hülafa-i Raşidin döneminden sonra, İslâm devletinin idaresi, dolayısıyla Musul'un da hâkimiyeti Emevî hânedanına geçmiştir.

Emevi halifelerinden *Abdü'l-Melik* (684-704 / 65-85) oğlu *Said*'i Musul'a ve kardeşi *Muhammed*'i de el-Cezire ve Armineya'ya vâli tâyin etmiştir. Fakat, Muhammed daha sonra Azerbaycan ve Musul vâliliklerinde de bulunacaktır.

---

[18] Yeni Türk Ansiklopedisi., "*Persler*", C.8, İstanbul, 1985, s. 3032.

[19] B. İplikçioğlu, **age.**, s. 56-57; K.Mısıroğlu, **age.**, s. 41.

[20] El-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldân**, (Çev.Mustafa Fayda), KTBY., s.476; E. Honigmann, "*MUSUL*", **İA.**, C.8, İstanbul, 1993, s.739.

[21] El-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldân**, s.477; E. Honigmann, "*MUSUL*", s.739.

Muhammed, zaptiye müdürü *İbni Talid*'i Musul şehrinin yollarını kaldırımlatıp, etrafını da sur ile çevirmeye memur etmiştir[22].

Nihayet son Emevi halifesi olan II. Mervan Musul şehrini genişletip, idâresini teşkilatlandırdığı gibi şehirde yeni sokaklar da açmıştır. Ayrıca, yeni surlar inşa ettirip, Dicle üzerinde de bir köprü yaptırmıştır[23]. Diğer yandan Musul'un el-Cezire eyâletine merkez olması da II. Mervan zamanındadır.

4. Abbasiler Dönemi

Abbasi hanedanından olan *Ebu'l-Abbas Abdullah'ın* 749 (132)'da halifeliğini ilân etmesi üzerine, Zap suyu kenarında, yapılan savaşta (750 / 132) II.Mervan yenilince Abbasi devleti kurulmuş ve Musul da bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir.

Ebu'l-Abbas Abdullah'ın Musul'a vâli olarak tâyin ettiği kardeşinin oğlu *İbrahim b. Yahya*'nın şehirde büyük bir katliâm yaptırdığını görmekteyiz[24].

Musul, 868 (254)'de Haricîlerin işgaline uğramış, fakat kısa bir süre sonra halife *el-Mutemed* tarafından geri alınmıştır.

Önce hassa askerlerini, bilahare bütün ordularını Türklerden teşkil eden Abbasiler muhtelif vilayetlere olduğu gibi Musul'a da Türk valiler tayin etmişlerdir[25].Halife el-Mutemed, Türk kumandanı *Asategin*'i Musul vilâyetine vâli tâyin etmişse de, Asategin Musul'a kendisi gitmeyip, vekâleten oğlu *Edgütegin*'i göndermiştir. Fakat Musul halkı onu istemeyince Edgütegin Musul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu arada Musullular başlarına *Yahya b. Süleyman*'ı getirmişlerdi. Asategin'in Musul'a gönderdiği *Haysam b. Abdullah* da muvaffak olamayarak geri döndü. Nihayet; Asategin tarafından *İshak b. Eyyüb* kumandasında Musul'a gönderilen 20000 kişilik bir kuvvet şehre girdi ise de, burada tutunamayarak az sonra çıkarıldılar[26].

Bir süre sonra Musul'da yağmacı Kürt aşiretleri tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine halife *Muktefi* Hamdanilerden Hüseyin'in kardeşi *Ebu'l-Hayca*

---

[22] El-Belâzuri, **age.,** s.477.

[23] E. Honigmann, **agm.**, s.739.

[24] E. Honigmann, **agm.**, s. 739.

[25] Mükrimin Halil, **Musul ve El-Cezire'de Oğuz Türkleri**, s.1-2. (Basım yeri ve basım tarihi belli olmayan bu doküman Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmaktadır).

[26] E. Honigmann, **agm.**, s.739.

Abdullah'ı bunları itaat altına almakla görevlendirdi. Ebu'l-Hayca 905 (293) yılı muharrem ayı başlarında Musul'a vararak ertesi yıl Kürtleri itaat altına aldı. Reisleri Muhammed b. Bilal de baş eğmek zorunda kaldı[27].

5. Hamdaniler Dönemi

905 (293) tarihinden itibaren Musul'un idâresi Hamdaniler'in eline geçmiştir. Zira, bu tarihte Ebu'l-Hayca Abdullah Musul vâliliğine atanmış ve Abbasilere tâbi olarak burayı idâre etmiştir. Ebu'l-Hayca bu görevini, 920 (308) yılından itibaren oğlu Hasan'a bırakmışsa da, kısa aralıklarla vefatına kadar (929 / 317) vâliliğini sürdürmüştür[28].

Daha sonra Nasırü'd-Devle ünvanını alan Hasan devrinden itibaren ise, Hamdaniler Musul'da bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir (929 / 317). Nasırü'd-Devle'nin 968 (358)'de vefat etmesi üzerine yerine oğlu *Ebu Tağlib Fazlullah (el-Gazanfer)* geçmiştir. Fakat, *Büveyhliler*'le yapılan muhtelif savaşlara katılan el-Gazanfer mağlup olunca Irak'ı terke mecbur kalmış ve 979 (369)'da da Suriye'de vefat etmiştir. Böylece Hamdaniler'in Musul'daki hâkimiyetleri bir süre son bulmuştur. Çünkü, el-Gazanfer'in ölümünden sonra *kardeşleri Ebu Tahir İbrahim ve Ebu Abdullah el-Hüseyin* Büveyhiler'in hizmetine girmişlerdi[29].

Bu arada Mervaniler hanedanının kurucusu olan reis *Bâd* (Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Dustek) Büveyhiler'den Amid, Meyafarikin ve Nusaybin şehirlerini aldığı gibi Musul'u da ele geçirmiştir. Fakat Bâd Bağdat'ı almaya kalkışınca (Safer 374 m. Temmuz-Ağustos 984) ağır bir mağlubiyete uğradı ve Musul'u da boşaltmaya mecbur kaldı[30].

Diğer yandan, 989 (379)'da Büveyhiler'in başına geçen Bahaü'd-Devle, Hamdaniler'in Musul'a geri dönmelerine izin verince, Hamdaniler Bahaü'd-Devle'nin bu hatasını iyi değerlendirip tekrar Musul'a hâkim oldular. Fakat bu hâkimiyetleri uzun sürmeyecektir. Çünkü, Mervani hükümdarı Bâd Musul'a hâkim olmak için 990-991

---

[27] E. Honigmann, **agm.**,s.740.

[28] M. Sobernheim, "*HAMDANİLER*", **İA.**, C. 5/1, İstanbul, 1993, s.179.

[29] M. Sobernheim, "*HAMDANİLER*", s.180.

[30] K. V. Zetterstéen, "*MERVANILER*", **İA.**, C.7, İstanbul, 1993, s.780.

(380)'de tekrar harekete geçmişti[31].

Bunun üzerine iki Hamdani kardeş olan Ebu Tahir İbrahim ile Ebu Abdullah el-Hüseyin, *Ben-i Ukayl* emiri *Ebu'l-Zevvâd* (Muhammed b. el-Musayyib)'dan yardım istediler. Ebu'l Zevvâd yardım yapmayı kabul edip karşılığında Ceziret-i b. Ömer, Nusaybin ve Balad şehirlerini aldı. Bâd, Musul hâkimi bulunan Hamdaniler'e mağlub olduğu gibi, kendisi de bu savaşta ölmüştür. Bâd'ın yerine yeğeni *Ebu Ali el-Hasan* geçip, Hamdanilerle mücadeleyi sürdürmüştür. Bu mücadele sonunda, Hamdanî Ebu Abdullah esir edilmiştir. Ebu Tahir ise Nusaybin'de bulunan Ukayli Hükümdarı Ebu Zevvâd'ın himayesine sığınmak için yanına gidince yakalanıp, oğlu ve bütün taraftarlarıyla beraber öldürüldü. Böylece, Ebu Zevvâd Musul'u ele geçirmiş ve bundan sonra Musul'da Ukayliler idaresi başlamıştır (996 / 386)[32].

6. Ukayliler Dönemi

Ukayli hükümdarı *Ebu Zevvâd* 996 veya 997 (386-387)'de öldü. Yerine kardeşi *el-Mukallad* geçti. Bu zat da 1000-1001 (391)'de bir suikast sonucu öldürülünce yerine büyük oğlu *Karvaş* Musul emiri olarak tanındı. Karvaş, Musul'da 50 yıl emirlik yapmış, ancak 1050-1051 (442) yılında kardeşi *Ebu-Kâmil Baraka* ile yaptığı savaşı kaybedince, Musul'a *Ebu-Kâmil* emir olmuştur. Fakat, Kâmil 1052 (443)'de ölünce yerine *Kureyş*, bunun da 1061 (453)'de ölmesi üzerine yerine oğlu *Müslim* Musul emiri olmuştur[33].

Müslim zamanında Ukayliler devleti en büyük genişleme imkânını bulacak, fakat bu uzun sürmeyecektir. Zira Müslim'in ölümünden sonra, daha önce hapiste bulunan kardeşi İbrahim kurtulup kendini Musul emiri ilân etmiştir. Ancak, 1089-1090 (h. 482)'da Selçuklu sultanı Melikşah, onu yakalatıp hapse atacak ve yerine Fahrü'd-Devle b. Cahir'i Musul'a vâli olarak gönderecektir[34]. Öte yandan, Melikşah'ın ölümünden (1092 / 485) sonra, İbrahim tekrar hürriyetine kavuşup Musul'a dönecektir.

Bu arada Melikşah'ın teyzesi olup, Müslim'den dul kaldıktan sonra İbrahim'le evlenmiş bulunan Safiye, Melikşah'ın ölümü üzerine Müslim'den olan oğlu Ali ile

---

[31] Ali Sevim, "*Tarihî Meyyâfarikin ve Amid'in Mervanlılar Bölümünün Yayını Münasebetiyle*", **VI. Türk Tarih Kongresi,** TTKB., Ankara, 1967, s.173.

[32] K. V. Zetterstéen, "*MERVANİLER*", C.13, s.18.

[33] M. Sobernheim, "*MÜSLİM*", **İA.**, C.8; İstanbul, 1993, s.822; K. V. Zetterstéen, **agm.**, s. 781.

[34] K. V. Zetterstéen, **agm.**, s. 781.

Musul'a geldi. Fakat Müslim'in diğer oğlu olan Muhammed de aynı şekilde Musul'u istediği için, şehir halkı ikiye ayrıldı ve yapılan savaşta Muhammed kaçmak zorunda kalmış, Ali ise Musul'u elde etmiştir[35]. İbrahim bunu öğrenince Safiye ile müzakerelere girişti. Bu sırada Selçuklu prensi Tutuş, İbrahim'den kendisini sultan tanımasını istedi. İbrahim, Tutuş'un emrine girmek istemeyince iki taraf silaha başvuracaklardır. Musul yakınlarındaki Muzayyi mevkiinde yapılan savaşta İbrahim esir edilip öldürüldü. Musul'u alan Tutuş buraya Ali b. Müslim'i vâli olarak tâyin edecektir[36].

Fakat, kısa bir süre sonra Muhammed. b. Müslim Musul'a hakim olmak için kardeşi Ali b. Müslim ile mücadeleye girişecek ve bunun için Selçuklu kumadanı Kür-Boğa'dan yardım alacaktır. Ukayliler'den bu iki kardeşin mücadelesi sonucunda Muhammed b. Müslim öldürülmüş ve Ali b. Müslim de Musul'u terk etmek mecburiyetinde kalmıştır (1096 / 489)[37] .

Böylece Musul'daki 100 yıllık Ukayliler idaresi son bulmuş, yerine Selçuklu hakimiyeti teessüs edilmiştir.

7. Büyük Selçuklular Dönemi

Selçuklu devleti kurulduktan sonra , Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah zamanlarında Türkistan'dan Horasan, İran ve Azerbaycan istikametlerine planlı bir şekilde Türkmenler (Oğuzlar) sevk edilmiştir.

Bu Oğuzlardan bir kısmı Göktaş, Mansur ve Oğuzoğlu kumandasında, Ukayloğulları ailesinin elinde bulunan musul üzerine yürüdüler. Şehrin işgal ve yağmalanmasından korkan emir kırvaş (kureyş) kendine yardıma gelen Diyarbekir Mervanlı emiri Nasru'd-Devle Ahmed ile birlikte onları karşıladı ise de bozguna uğrayıp yenildi. (1042) [38]. Bu zaferden bir yıl sonra (1043 / 435) Musul üzerine yürüyen Türkmenler şehir hakimi Kırvaş'ı yenip şehre bir süre hakim oldular ve hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttular[39]. Az sonra Musulluların bir hareketini Oğuzlar sert bir şekilde cezalandırdılar. Bu durum karşısında Bağdat'ta oturan Büveyhi hükümdarı

---

[35] K. V. Zetterstéen, **agm.**, s. 781.

[36] Ali Sevim, "*TUTUŞ*", **İA.**, C. 12/2, İstanbul, 1993, s.136; K. V. Zetterstéen, **agm.**, s. 781.

[37] İbrahim Kafesoğlu, "KÜR-BOĞA", **İA.** C. 6. İstanbul, 1993, s.1085; K.V. Zettersteen, **agm.**, s.781.

[38] Ali Sevim, **Suriye ve Filstin Selçukluları Tarihi**, TTKB, Ankara, 1989. s.16.

[39] Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul , 1980. s.95; Osman Turan , **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1994. s.16.

Celalu'd- Devle ve Diyarbekir hükümdarı Nasru'd-Devle Tuğrul Bey'e bu Oğuzları şikayet ettiler. Bunun üzerine Tuğrul Bey Mervanlı emirine gönderdiği mektupta: "*Türkmenler'e ulaklarla buyruk gönderip onların memleketlerinden çıkmalarını bildireceği*" vaadinde bulundu. Fakat bu sırada Musul emri Kırvaş etraf emirlerden aldığı yardımlar ile Türkmenleri büyük bir bozguna uğrattı. Kadın ve çocukları ile birlikte çoğunu öldürdü (1044 / 435)[40].

Bu arada Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah Bağdat'ta Büveyhiler ve Türk askerleri kumandanı Arslan Besasiri'nin baskısına maruz kalmıştır. Besasiri ayrıca Mısır'daki Fatimi devleti ile de temasta idi. Bu durum karşısında halife ısrarla Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey harekete geçip Aralık 1055 (Ramazan 447) 'de Bağdat'a girdi. Arslan Besasiri Sultanın geldiğini haber alınca Hille'ye sonra da Rahbe'ye çekilmiştir[41] .

Selçuklular'ın Bağdat'a hakim olmaları Mısır Fatımileri'ni ve aşırı şiiler'i harekete geçirdi. Besasiri Rahbe'de bir ordu meydana getirdi. Bir kısım Arap emirleri de siyasi menfaat veya şii temayüller ile onunla işbirliği yaptılar. Kurulan bu şii cephesine karşı Tuğrul Bey Kutalmış ile Musul emiri Kureyş'i sefer için görevlendirdi. Sincar civarında 1057 başında (448) Arslan Besasiri ile yapılan savaşta Kutalmış bozguna uğradı. Şii temayüllü Sincar halkı bozulan Oğuzlar'a ve hatta yaralılara büyük işkenceler yaptılar. Musul emiri Kureyş de onlara katıldı. Kutalmış Musul istikametinde uzaklaşırken Şiiler Musul'a girip Fatımî halifesi adına hutbe okuttular[42] .

Bu bozgun haberi üzerine Tuğrul Bey büyük bir ordu ile Arslan Besasiri üzerine sefere çıktı (1057). Besasiri tekrar Rahbe'ye kaçtı. Tuğrul Bey Sincar ve Cizre'yi aldıktan sonra İbrahim Yınal'ı Musul Valiliğine tayin ederek Bağdat'a döndü (23 Aralık 1057)[43].

Diğer yandan, Tuğrul Bey'i merkeziyetçi siyasetine karşı Selçuklu Şehzadeleri isyan etmişlerdir. Nitekim Tuğrul Bey Musul seferinde iken amcazadesi Kutalmış'ın

---

[40] **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigorun Zeyli (1136-1162)**, (Çeviren: Hrant D. Andreasyon), TTKB., Ankara, 1987, s. 82; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, s.120; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s. 95; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçuklukları Tarihi**, s.16.

[41] Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTKB., Ankara, 1991, s. 50

[42] O.Turan, **age.**, s.134; Mehmet Altay Köymen, "*TUĞRUL BEY*" , **İA.**, C.12/2, İstanbul, 1993, s. 34.

[43] O.Turan, **age.**, s. 135; E. Merçil, **age.**, s. 50.

kardeşi Resul-Tekin merkeziyetçi idareye karşı, ayaklanmış fakat üzerine gönderilen Hezaresb'e yenilerek Bağdat'a sevk edilmiştir. Bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra, İbrahim Yınal da Musul'dan ayrılarak isyan etmeye hazırlanmış, fakat halifenin ve Tuğrul Bey'in elçileri onu harekete geçmeden Bağdat'a dönmeye ikna etmişlerdir[44].

İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılmasından sonra Kuzey Irak'ın idaresi ve kumandanlığına tayin edilen Erdem ve Aytekin'in emrinde az bir kuvvet kaldığı için Arslan Besasiri ve Kureyş Musul'u kuşattılar. Dört ay süren muhasara ve beliren açlığa dayanamayan Erdem ve Aytekin Bağdat'a kaçmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine Tuğrul bey ikinci Musul seferini yapmağa mecbur kaldı. Besasiri ve Kureyş Musul'u tahrip ederek kaçtılar [45]. Şehir tekrar sultanın eline geçti. Tuğrul Bey buradan Nusaybin üzerine yürüdü. Ancak, İbrahim Yınal'ın isyan etmesi üzerine Hemedan'a hareket etmek zorunda kaldı. Bundan faydalanan Besasiri Bağdat'a girerek, hutbeyi Fatımi hükümdarı el-Mustansır adına okuttu. Böylece Irak'taki Selçuklu hakimiyeti çöküntüye uğramışsa da, İbrahim Yınal isyanını bastıran Tuğrul Bey, tekrar 1059'da Bağdat'a girmiş ve halifeyi tahtına oturtarak buradaki hakimiyetini de tekrar sağlamış ve 1060 yılında Besasiri'yi de öldürmüştür[46].

Ukayli emiri Kureyş 1061'de ölünce yerine oğlu Müslim Musul valisi olmuştur. Öte yandan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey de 1063 yılında ölmüş ve yerine Alparslan Sultan olmuştur.

Sultan Alparslan zamanında, Müslim b. Kureyş Selçuklulara tabi olarak Musul ve havalisindeki idaresini sürdürmüştür. Ancak, bir ara Sultan Alparslan'la Kureyş'in arasının açılması üzerine Musul ve havalisinin idaresi elinden alınmış fakat, Müslim'in Hemedan'a gidip sultandan af dilemesi üzerine tekrar eski yerlerin idaresi kendisine verilmiştir[47].

1072 yılında ölen Alparslan'ın yerine Melikşah geçmiştir. Melikşah'ın lütfuyla Musul'dan başka Haleb'in de idaresini alan ve Selçukluların da damadı olan Müslim (Şerefü'd Devle)'nin gerek Mısırlılarla münasebet kurması, gerekse Selçukluların 1084'te Mervaniler üzerine yaptıkları sefer sırasında Mervanilere yardım etmesi

---

[44] O.Turan, **age.**, s. 136.
[45] O.Turan, **age.**, s. 136.
[46] MEHMET Altay Köymen, "*TUĞRUL BEY*", **İA.**, C. 12/2, s. 34.
[47] Mehmet Altay Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, C. 1, Ankara, 1983, s. 120.

Melikşah'ı kızdırmıştır. Bunun üzerine, Müslim'in yerine Amidü'd-Devle'yi Musul'a tayin etmiştir. Amimdü'd- Devle 1084-1085 (477)'de Ak-Sungur ve diğer Türk beyleri ile birlikte Musul'a gelerek, şehri mücadelesiz aldı[48]. Arkasından Melikşah da Musul'a girmiştir. Ancak bu sırada kardeşi Tökeş (Tekiş)'in Horasan'da isyan etmesi üzerine dönmek zorunda kalan Melikşah, Müslim'in huzura gelip yer öpmesi ve af dilemesi neticesinde, Halep de dahil, eski memleketleri bir tevki ile tekrar kendisine verildi[49].

Sultan Melikşah 1086'da Porsuk, Bozan ve Aksungur ile birlikte Musul'a ve oradan Halep'e hareket etti. Haleb'i Aksungur'a, Antakya'yı Yağısıyan'a, Urfa'yı Bozan'a ve Musul havalisini de Çökermiş'e ikta etti[50].

Sultan Melikşah'ın 1092'de ölmesi üzerine başlayan taht kavgaları sonucu hakimiyeti eline geçiren Berkyaruk 1093 yılında Musul valiliğine Kür-Boğa'yı tayin etti[51].

Bu arada Selçuklu prenslerinden Tutuş Ukayloğulları'ndan İbrahim ile Musul civarında yaptığı savaşı kazanarak (1093 / 486) yine Ukayloğulları'ndan olan Ali b. Müslim'i Musul'a vali olarak tayin etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Ali b. Müslim'in kardeşi olan Muhammed b. Müslim Musul'a hakim olmak için Ali ile mücadeleye girerek Kür-Boğa'dan yardım isteyecektir. Kür-Boğa Muhammed b. Müslim'e yardım vaad edecek fakat sonra onu tevkif ederek Musul'u kuşatacaktır. Ancak, bunda başarılı olamayacaktır. Nihayet, Kür-Boğa kendi hakimiyeti için engel olarak gördüğü Muhammed'i öldürterek tekrar Musul'u kuşatacaktır. 9 ay süren muhasaradan sonra, Musul açlık yüzünden teslim olacak (1096 / 489), Ali b. Müslim de şehri terk etmek mecburiyetinde kalacaktır[52]. Böylece Musul'daki Ukayloğulları'nın idaresi temelli bitmiş ve Selçuklular buraya tamamen hakim olmuşlardır.

Kürboğa'nın 1102 (495)'de ölmesi üzerine yerine Çökürmüş Musul hakimi olmuştur[53].

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk öldükten sona çıkan taht kavgaları sonunda

---

[48] İbrahim Kafesoğlu, "*Melikşah*", **İA**., C.7, İstanbul, 1993, s. 669.

[49] O. Turan, age., s. 204; E. Merçil, age., s. 50; İbrahim Kafesoğlu, "*Melikşah*", s.669.

[50] O. Turan, age., s.207.

[51] O. Turan , age., s.229.

[52] İ. Kafesoğlu, "*KÜR-BOĞA*", s.1084-1085; K.V. Zettersteen, agm., s.18.

[53] Urfalı Mateos, age., s.223.

Muhammed Tapar 1105 yılında Sultanlığı el geçirdi.

Fars ve Huzistan bölgesinde bağımsız bir şekilde hüküm süren Emir Çavlı Sakavu da Sultan Muhammed Tapar'a biat etmişti. Sultan bu davranışından memnun kalarak Musul bölgesinin idaresini ona verdi (Eylül-Ekim 1106 / Muharrem 500). Fakat Musul hakimi Çökürmüş bu tayinden memnun olmayarak karşı koymaya çalıştı. Ancak Çavlı tarafından öldürüldü. Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün 11 yaşındaki oğlu Zengi'ye vali olarak itaat ettiler. Ayrıca Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a haber göndererek Musul'u teslim edeceklerini bildirdiler. Bu sırada fetihleri dolayısıyla Malatya'da bulunan Kılıçarslan bu çağrıya uyarak süratle Musul'a yöneldi. Nusaybin'de bir süre kalan Kılıçarslan burada kendisini karşılayan ve itaatlerini arz eden Musul ileri gelenleriyle birlikte şehre gelip Sultan Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına değiştirdi. Ayrıca, oğlu Melikşah'ı Musul'a vali ve Şehrizor'lu Muhammed b. Kasım'ı da kadı tayin etti[54] . Böylece, Musul Büyük Selçuklu yönetiminden çıkıp Anadolu Selçuklu hakimiyetine geçmiş oldu (19 Nisan 110725/ Recep 500)[55].

Anadolu Selçukluları'nın Musul'daki hakimiyetleri çok kısa sürecektir. Zira, Çavlı Halep meliki Rıdvan ile işbirliği yaparak Kılıçarslan'a karşı harekete geçecektir. habur ırmağı kıyısında yapılan savaşta Kılıçarslan yenilmiş ve habur ırmağında boğulmuştur. Bu zaferden sonra Çavlı Büyük Selçuklu İmparatorluğu adına yeniden Musul'a hakim oldu. Kısa bir süre sonra Çavlının itaatsizlik göstermesi üzerine, Muhammed Tapar onun yerine kumandanlarından Altuntiginoğlu Mevdud'u Musul'a tayin etti (1108-1109 / 502)[56]. Emir Mevdud aynı zamanda Haçlılarla mücadele ile de görevlendirilmiştir.

Emir Mevdud Şam ulu Camii'nde kılınan cuma namazından çıkarken bir batini fedaisi tarafından öldürüldü (10 Ekim 1113). Sultan Muhammed Tapar bundan sonra Musul'un idaresini ve Haçlılar'la mücadele görevini Aksungur el-Porsuki'ye vermiştir. Ancak Aksungur, Türk emirleri arasındaki anlaşmazlık yüzünden Haçlılar karşısında başarısızlığa uğrayınca, Sultan Muhammed Tapar Hemedan emiri Porsuk oğlu Porsuk'u

---

[54] Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1980, s.88.

[55] Ali Sevim, **age.**, s.205; Erdoğan Merçil, **age.**, s.64; Steven Runcıman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, (çeviren: Fikret Işıltan), c. II, TTKB. , Ankara, 1989, s.91.

[56] Ali Sevim, **age.**, s.207-208; Steven Runcıman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. II s. 91-92.

1115 (408)'de Musul ve el-Cezire kumandanlığına tayin etti [57]. Aksungur el-Porsuki de Rahbe'ye çekilmiştir.

8. Irak Selçukluları Dönemi

Büyük Selçuklu Sultan'ı Muhammed Tapar öldüğü zaman (1118 / 511), küçük yaştaki oğlu Mahmud devlet büyükleri tarafından Selçuklu tahtına oturtuldu. Diğer taraftan Sencer de Horasan'da Sultanlığını ilan etmiştir (14 Haziran 1118). Böylece, Büyük Selçuklu Sultanlığını ele geçirmek isteyen Sencer ve Mahmud birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir. Bu taht mücadelesi neticesinde yapılan Save savaşından sonra (11 Ağustos 1119), Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sencer geçmiş, yeğeni Mahmud b. Muhammed'e ise devletin batı ülkelerini bırakmıştı. Bu suretle Selçuklu hanedanının yeni bir kolu, Irak Selçukluları Devleti ortaya çıkmış oldu[58].

Mahmud, Irak Selçuklu Devleti'nin Sultanı olduğu zaman daha 13-14 yaşlarında idi. Kardeşi Mesut ise, Musul, el-Cezire meliki olup, Ay-aba Cüyüş Bey de atabeyi idi. Ay-aba Cüyüş Bey efendisi Mesud Bey'i hükümdar ilan etmek düşüncesinde idi. Nihayet, 1120 (514)'de Mesud ile Cüyüş Bey isyan etmişler fakat, Mahmud'un kumandanı Aksungur Porsuki onları Esedabad civarında bozguna uğrattı. Ancak kendilerine dokunulmadı[59].

Musul'un idaresi 1121 (515) senesinde Cüyüş Bey'den alınarak tekrar Aksungur el-Porsuki'ye verildi. Porsuki 1126 (520) yılında Batıniler tarafından şehit edilmesine kadar bu görevini sürdürmüştür[60].

Sultan Mahmud, Aksungur el-Porsuki'nin yerine, onun oğlu İmadeddin Zengi'yi 1127 Eylülünde (521) Bağdat valiliğinden Musul Valiliği ve kumandanlığına tayin etti[61].

Irak Selçuklu devletinde Sultan Mahmud'dan sonra gelen Muhammed (öl. 1131), Tuğrul II. (öl. 1134) ve Mesud (öl. 1152) zamanları iç karışıklılar ve Bağdat halifeleri ile mücadeleler içinde geçti. Nihayet son hükümdar Sultan III. Tuğrul

---

[57] Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi**, s.143; E.Merçil, **age.**, s.65.
[58] E. Merçil, **age.**, s.66-67.72.
[59] E. Merçil, **age.**, s. 72.
[60] A. Z. Velidi Togan, "*AKSUNGUR*", **İA.**, C. 1, İstanbul, 1993, s. 276-278; O. Turan, **age.**, s. 154; Urfalı Mateos, **age.**, s. 354.
[61] O. Turan, **age.**, s. 154; S. Runcıman, **age.**, s. 149; Urfalı Mateos, **age.**, s. 286.

zamanında fiili iktidar Musul, Azerbaycan ve Fars atabeylerinde idi[62].

9. Zengiler Dönemi

Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın Halep vâlisi Ak-Sungur (öl. 1094)'un oğlu İmadüd'd-din Zengi Irak Selçuklu hükümdarı Mahmut tarafından 1127 (521) yılında Musul vâlisi ve aynı zamanda iki oğluna atabey olarak tayin edilmişti[63].

Zengi kısa zamanda Cizre kalesini, Nusaybin'i, Sincar ve Harran'ı aldıktan sonra, Haçlılara karşı müdafaa ettiği Haleb'i de kendisine bağlayarak Kuzey Irak'tan Akdenize kadar uzanan bir devlet kurdu ki, bu devletin idare merkezi Musul idi. 1144'te Urfa'yı ele geçirerek Frank Kontluğu'nu ortadan kaldırdı. Ancak, Zengi 1146 (541) yılında Caber kalesini kuşatırken, muhafızlarından biri tarafından öldürülmüş ve ülkesi oğulları Nureddin Mahmud ve I. Seyfeddin Gazi arasında bölünmüştür. Mahmud, merkezi Halep olmak üzere Suriye'yi, Seyfeddin Gazi ise merkezi Musul olmak üzere el-Cezire'nin idaresini ele aldılar[64].

I. Seyfeddin Gazi Kasım 1149 (544)'da Musul'da öldü. Yerine büyük kardeşi Kutbeddin Mevdûd geçti. Ancak bazı emirler Nureddin Mahmud'un atabey olmasını istiyorlardı. Nitekim bu emirlerden Sincar vâlisi Şemseddin Muhammed, Nureddin'i davet ederek şehri ona teslim etti. Mevdûd de ordusu ile harekete geçmişti. Neticede iki taraf arasındaki anlaşmazlık barış yolu ile çözüldü. Nureddin Sincar'ı kardeşi Mevdûd'a terk ederken, buna karşılık Humus ile Rakka'yı alıyordu[65].

Kutbeddin Mevdûd 6 Eylül 1170 (22 Zilhicce 565/566)'de öldü. Ölmeden önce yerine büyük oğlu II. İmadeddin Zengi'nin geçmesini vasiyet etmişti. Fakat, naibi Fahreddin Abdulmesih ve Mevdûd'un eşinin tesiriyle atabeylik küçük oğlu II. Gazi'ye verildi. Bunun üzerine, II. İmadeddin Zengi Nureddin Mahmud'u yardıma çağırmış ve Nureddin 14 Eylül 1170 (566)'de Musul'a yürüyerek şehri kuşatarak almıştır. Neticede bir anlaşmaya varılmış ve buna göre; Seyfeddin Gazi'ye Musul, II. İmadeddin Zengi'ye de Sincar bırakılmıştır[66].

---

[62] İbrahim Kafesoğlu, "*SELÇUKLULAR*", **Türk Dünyası El Kitabı I**, Ankara, 1992, s. 283.
[63] İbrahim Kafesoğlu, "*ATABEYLİKLER*", **Türk Dünyası El Kitabı I**, s.296; E. Merçil, **age.**, s.215.
[64] İ. Kafesoğlu, **agm.**, s.297; E. Merçil, **age.**, s.217.
[65] E. Merçil, **age.**, s.217.
[66] E. Merçil, age., s.218.

1174 (570)'de Suriye emirlerinin Selahaddin Eyyubî'yi Şam'a davet etmeleri üzerine Selahaddin gelip Şam'a hâkim olmuştur. Selahaddin'in bu havalide daha başka yerleri ele geçirmesi, Musul hâkimi Seyfeddin II. Gazi'yi telaşlandırmış ve Eyyubî ile mücadale etmek için kuvvet toplamıştır. Nihayet iki taraf orduları Halep'in güneyindeki Cibâl el-Türkman'da karşılaştılar (22 Nisan 1176 / 10 Şevval 571). Bu savaşta Seyfeddin II. Gazi mağlup olup Musul'a geri çekilmek zorunda kalmış[67] ve kısa bir süre sonra da ölmüştür.

Atabey Seyfeddin II. Gazi, Selahaddin Eyyubi tehlikesinden endişe duyduğu için Atabeyliği kardeşi İzzeddin Mesud'a vâsiyet etmiş, ölünce bu vasiyeti yerine getirilmiştir.

1182 yılında Zengiler ülkesi üzerine sefer düzenleyen Selahaddin Eyyubi, Hıms., Rakka, Suruc ve Nusaybin'i zaptettikten sonra, Musul'u da kuşatmış ancak bir aylık kuşatmadan sonuç alamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır[68].

Selahaddin Eyyubi 1185 (581)'de Musul'u ikinci kez kuşatmışsa da yine başarılı olmamıştır. Ancak, Selahaddin yılmayıp Ekim/ Kasım 1185 (Şaban 581)'de Musul'u üçüncü defa kuşattı. Fakat hastalanması yine sonuç almasına engel oldu. Musul hakimi İzzeddin Mesud uzun süre Selahaddin'e karşı koyamayacağını anladığında anlaşma yolunu tercih ederek, Şubat 1186'da bir elçilik heyeti gönderdi. Neticede iki taraf anlaştılar. Buna göre; İzzeddin Mesut, Selahaddin'in tâbiiyetine girerek bölgesindeki hâkimiyetini sürdürecek, ancak Musul'un güneyinde aralarında Şehrizor ve Erbil'in de bulunduğu şehirler Selahaddin tarafından tâyin olunan emirlerle idare edilecekti[69]. Böylece Musul atabeyleri olan Zengiler 1185 senesinden itibaren Eyyubilerin metbuû olarak hâkimiyetlerini sürdüreceklerdir.

İzzeddin Mesud, Selahaddin'in 1193'te ölümünden sonra kaybettiği toprakları geri almaya teşebbüs ettiyse de, hastalanarak Musul'a döndü ve 28 Ağustos 1193 (27 Şaban 589)'de öldü. Yerine oğlu Nureddin Arslanşah Musul Atabeyi oldu.

Nureddin Arslanşah'ın Musul'daki hâkimiyeti 18 yıl sürmüş, Ocak 1121 (Recep 607)'de ölünce yerine oğlu el-Melik el-Kahir İzzettin Mesut atabey olmuştur. Devlet

---

[67] E. Merçil, age., s.218-219; S.Runcıman, age., C. II, s.342; Sobernheim, "*SALAHADDİN EYYUBİ*", **İA**., C.10, İstanbul, 1993, s.106.
[68] S. Runcıman, age., s. 363; E. Merçil, age., s.219.
[69] E Merçil, age., s.220; S. Runcıman, age., s.373.

işlerini de Bedreddin Lu'lu yürütecekti. Melik el-Kahir 1218 Temmuzunda (615) öldü. Ölmeden önce yerine oğlu Nureddin II. Arslanşah'ın geçmesini vâsiyet ve naip olarak da Lu'lu'yu tâyin etmişti[70].

Nureddin II. Arslanşah'ın Musul'daki hükümranlığı bir yıl sürmüş ve 1219 yılında ölmüştür. Yerine Lu'lu tarafından üç yaşındaki kardeşi Nasıreddin Mahmud geçirildi. Nasıreddin Mahmud'un 1221-1222 (veya 1233-1234)'de ölmesi üzerine Zengiler'in Musul'daki hakimiyetleri de sona erecek ve Zengiler Devletini yıllarca fiili olarak idare eden Lu'lu 1233 (631)'den itibaren Musul'da müstakil olarak hüküm sürmeye başlayacaktır.

Lulu'nun Musul'daki hakimiyeti 1259 yılına kadar sürmüştür. Bu arada Hülagu 1258'de Bağdat'ı alıp Abbasiler devletine son verdikten sonra bu havalide fetihlerini devam ettirmiştir. Bu büyük Moğol tehlikesi karşısında Lu'lu 1259'da Hülagu'nun metbuiyetine geçerek Musul'u muhtemel bir tahripten kurtarmıştır[71]. Ancak Lu'lu'nun 1260'ta ölmesi üzerine yerine oğlu Melik Salih İsmail geçecek ve bunun zamanında Moğollar 1261-62'de Musul'u fethederek buradaki Lu'lu hanedanı hakimiyetine son vereceklerdir.

Öte taraftan, Zengiler döneminde Musul'un önemli bir gelişme gösterdiğini ve büyük imara tabi tutulduğunu görmekteyiz. Gerçekten Zengiler'in sağladığı emniyet ve huzur ortamı sayesinde ticari faaliyetler artmış ve Musul Orta-Doğu ile Yakın-Doğu arasında büyük bir ticaret merkezi olmuştur[72] .

Ayrıca Zengiler döneminde Musul şehrinin birçok yapılarla süslendiğini görmekteyiz. Nitekim İmadeddin Zengi şehirde saraylar yaptırmış, surlara yeni bir kapı açarak buna *el-İmadiye* adını vermiştir. Zengiler'in yaptıkları bu yapılar arasında çok sayıda medresenin de olduğu dikkatleri çekmektedir. Seyfeddin I. Gazi Musul'da *el-Atika* adı ile anılan medreseyi yaptırmıştır. Diğer tanınmış bir medrese de Zeyneddin Ali Küçük'ün Musul'daki *el-Medreset el-Zeyniyye'* sidir[73] .

---

[70] K. V. Zetterstéen, "*LÜ'LÜ*", **İA.**, C.7, İstanbul, 1993, s.108; E. Merçil, **age.**, s.220-222.

[71] E. Honigmann, "*MUSUL*", **İA.**, C.8, İstanbul, 1993, s.740.

[72] E. Merçil, **age.**, s.224; Hüseyin Ali al-Dakuki, **Kuzey Irak'ta Atabekler Hakimiyeti**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü'nde Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1975, s. 198-201.

[73] E.Merçil, **age** ., s.235.

18

10. İlhanlılar Devri

1206 yılında toplanan Moğol kurultayında Cengiz Han İmparator seçilmiştir. Cengiz Han kısa bir zamanda Orta Asya'da hakimiyetini kurmuş, istila alanlarını genişletmiş ve çeşitli bölgelere kuvvetler sevk etmiştir. Bu fetih çalışmaları kendisinden sonra da devam etmiştir.

Eski geleneğe göre devlet sülalenin ortak malı sayıldığından, Cengiz daha hayatta iken türlü bölgeleri oğulları arasında taksim etmiştir. Kağanlık kuvvetli olduğu yıllarda Cengiz'in oğulları merkeze bağlı kalmış, fakat merkez zayıflayınca imparatorluk dört kısma ayrılmıştır ki, bunlardan biri de Hülagu ailesinin kurduğu İlhanlılar Devletidir[74] .

Cengiz İmparatorluğunun büyük kağanlarından Mengü Kağan (hükümdarlığı: 1251/52-1259) 1253'te kardeşi Hülagu kumandasında büyük bir orduyu İran'a göndermiştir. Hülagu 1256'da Amu Deryayı geçti ve İran ile Kafkasya'daki küçük yerli beyler onun hakimiyetini tanıdılar. Böylece merkezi Azerbaycan'da (Tebriz'de) olmak üzere bu tarihte İlhanlı Devleti kuruldu[75].

Hülagu 1258'de Bağdat'ı fethedip Abbasi devletine son verdiği sırada Musul emiri Melik Salih (Lu'lu'nun oğlu) Moğol tehlikesine karşı Baybars'la ittifak kurmuştur. Bunun üzerine Moğollar 1260 yılında Sundagu Noyan kumandasındaki bir orduyu Musul üzerine göndermişlerdir. Melik Salih müdafaa için kuvvet toplamaya koyulmuş , ayrıca bizzat Baybars'a giderek yardım istemiştir. Moğollar Musul'u uzun ve şiddetli bir muhasaraya tabi tuttukları zaman Baybars, Fahreddin el-Baranlu kumandasında bir yardım kuvveti gönderdi. Fakat, bunu haber alan Moğollar Sincar'a bir tümen asker gönderip Baranlu'yu bozguna uğrattılar. Moğolların muhasarası on iki ay gibi uzun bir süre devam edince, Musul'da açlık çekilmez bir hal aldı. Bunun üzerine Melik Salih bir çıkış hareketi yaptı. Fakat yakalanarak öldürüldü. Moğollar Musul'a girip büyük bir katliam yaptılar ve şehrin surlarını yıktılar[76].

Hülagu Han'dan itibaren Doğu-Anadolu bölgesi başlıca iki askeri eyalete ayrılmıştı. Bunlardan biri Diyarbekir eyaleti idi ki, merkezi Musul olan bu eyalet,

---

[74] Ahmet Temir, "*Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı*" , **Türk Dünyası El Kitabı I**, s.389.
[75] Ahmet Temir, "*Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı*", s.390-391; O. Turan, **age.**, s.98.
[76] Bertold Spuler, **İran Moğolları**, (çeviren:Kemal Köprülü), TTKB., Ankara, 1978., s.74; O.Turan, **age.**, s.186-187.

Musul, Mardin ve Diyarbekir bölgelerini ihtiva ediyordu. Diğeri ise merkezi Ahlat olan Van bölgesi eyaleti idi[77] .

1296 yılında Diyarbekir valisi Mulay idi. Mulay 1312 yılında ölünce Diyarbekir eyaleti Sutay Noyan'a verildi. Sutay Noyan iyi idaresi ile kısa zamanda büyük şöhret kazandı. 1332 yılında Musul'da ölünce yerine uyrat beylerinden Ali padişah vali olmuştur. Bununla beraber Sutay'ın Barımbay, Hacı Tugay ve Fulad adlı üç oğlu Diyarbekir eyaletinin bir kısmı (Musul da dahil) ile Ahlat bölgesinde hakim olmaya devam etmişlerdir[78].

Ali padişah Hülagu neslinden Musa'yı Han ilan etmiştir. Fakat kendisinin can düşmanı olan Sutay'ın oğulları Barımbey ve Hacı-Tugay, Memalik-i Rum valisi olan Celayir emir Şeyh Hasan ile ittifak ederek Musa Han'ı ve beylerbeyi Ali Padişahı devirdiler. Şeyh Hasan Azerbaycan, Arran ve Irak-ı Acem'e hakim olduğu sıralarda Barımbey ve Hacı Tugay da Ali padişahın Diyarbekir'de yerine vekil bıraktığı kardeşi Seyffüddin Hafız'ı mağlup ederek bu eyaleti ve Van-Erzurum bölgelerini ellerine geçirmiş ve buraları müstakilen idare etmeye başlamışlardır. Böylece başlayan Sutaylılar'ın hakimiyeti Musul'dan Erzurum'a kadar uzanmıştır[79].

Fakat çok geçmeden Sutaylılar arasında şiddetli bir iç mücadele başlamıştır. Bu mücadele Sutay'ın oğlu Hacı-Tugay ile yeğeni Barımbay'ın oğlu İbrahim-Şah arasında cereyan ediyordu. Hacı-Tugay Musul, Ahlat ve Erzurum taraflarını, yeğeni İbrahim-Şah da Diyarbekir bölgesini ellerinde tutuyorlardı. Bu mücadele neticesinde İbrahim-Şah amcasını 1343 (744) yılında öldürmüş ve Musul'a hakim olmuştur[80] .

İbrahim-Şah 1350 (752) yılında vefat etti. Yerine Hacı-Tugay'ın oğlu Pir Muhammed emir olmuştur. Fakat Pir Muhammed maiyetindeki beylerin ileri gelenlerinden Hüseyin bey tarafından öldürüldü ve Hüseyin bey emir oldu. Hüseyin bey 1351 (752) yılı güz mevsiminde Karakoyunlular'dan Bayram Hoca tarafından öldürüldü. Bunu müteakip Bayram Hoca Musul'u ele geçirmek istediyse de Hüseyin bey'in yeğeni Ordu-Buğa daha önce davranarak Musul'a hakim oldu[81].

---

[77] Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, C.I, TTKB., Ankara, 1984, s.33.

[78] F. Sümer, **Karakoyunlular**, s. 33-34.

[79] F. Sümer, **age.** , s.34

[80] F. Sümer, **age**, s. 34.

[81] F. Sümer , **age.** , s.38-39.

Nihayet Celayirliler 1366 (767)'da Musul'a hakim olup buradaki İlhaniler hakimiyetini sona erdirmişlerdir.

11. Celayirliler Devri

Celayirliler Moğollar'ın büyük bir şubesi olup, Şeyh Hasan tarafından 1339-1340 (740)'da Bağdat'ta kurulmuştur. Şeyh Hasan Bağdat'a hakim olduktan sonra 1356 (757)'da vefatına kadar müstakil olarak hüküm sürdü[82].

1356'da babası Şehy Hasan'ın yerine geçen Şeyh Üveys 1357-1358 (759)'de Azerbaycan ile Tebriz'i Altın-Ordu'dan aldı. Sultan Üveys 1366 (767) baharında Bağdat'tan hareketle Tikrit'i aldıktan sonra Musul önüne geldi. Şehirde Karakoyunlu Bayram Hoca'nın kardeşi Berdi Hoca bulunuyordu. Celayir hükümdarı şehri fazla bir mukavemete maruz kalmadan ele geçirdi[83]. Bu esnada Bayram Hoca Muş yazısına yaylaya gitmişti. Üveys Musul'dan Mardin'e geldi. Ramazanı burada geçirdikten sonra Mardin hükümdarını da yanına alarak Beşiri'ye gitti. Sonra Muş yazısına geçti. Sultan Üveys, Muş yazısında bayram sonrasında Mardin hükümdarını da yanına alarak Beşiri'ye gitti. Sonra Muş yazısına geçti. Sultan Üveys, Muş yazısında Bayram Hoca ile yaptığı savaştan sonra onu vergi vermek suretiyle tâbiiyetine almıştır[84].

Fakat Bayram Hoca Musul'a hakim olmak için Sultan Üveys'le mücadelesini sürdürecektir. Nitekim 1369 (771) yılında Musul Bayram Hoca'nın eline geçmiştir. Ancak burası tekrar elinde çıkmış ve Bayram Hoca 1371 (773)'de yeniden Musul'u kuşatmıştır. Bu kuşatma 1372 (774) yılına kadar sürmüştür. Bu sırada Memluk ordusunun Caber kalesi hakiminin Döger Salim Bey'i Hısn-ı Keyfa yöresine kadar kovalaması Bayram Hoca'yı ürkütmüş, bunun üzerine Musul kuşatmasını kaldırmıştır. Celayir hükümdarı Üveys ise bu yıllarda Azerbaycan'da bulunuyordu[85] .

Ekim 1374 (776)'de Celayir hükümdarı Sultan Üveys vefat etti. Yerine geçen Hüseyin zayıf bir şahsiyet olup, iktidar emirlerden Adil Ağanın (Saru Adil) eline geçti. Hüseyin b.Üveys'in Doğu İran'daki komşuları olan Muzzaferiler'le mücadele etmesini fırsat bilen Bayram Hoca Musul'dan başka, Batı İran'daki bazı yerleri de eline geçirmiş

---

[82] Mükrimin Halil Yınanç. "*CELAYİR*", **İA**., C.3, İstanbul, 1993, s. 64.

[83] F. Sümer, **age**., s. 40-41; V. Minorsky, "*ÜVEYS*", **İA**., C.13, İstanbul, 1993, s. 134.

[84] F. Sümer, **age**., s. 42.

[85] F. Sümer, **age**., s.42-43.

ve her yıl sultan Üveys'e vermeyi taahhüt ettiği vergiyi kesmiştir[86].

Bu arada 1375-1376 (777)'da Musul'un Pir Baba adlı bir emirin eline geçtiğini görmekteyiz. Fakat Pir Baba'nın kim olduğu hakkında bilgi yoktur. Bayram Hoca 1376 (778) senesinde tekrar Musul'u kuşatmıştır. Dört ay süren kuşatmanın neticesinde Pir Baba ile bir uzlaşma yoluna gidilmiştir. Buna göre; Sincar, Musul karşılığında Pir Baba'ya verilmiştir. Musul'u alan Bayram Hoca buraya kardeşi Berdi Hoca'yı tayin etti. Böylece Musul bu tarihten itibaren (1376 / 778) devletlerinin yıkılışına kadar Karakoyunlu hanedanının elinde kalacaktır [87].

Öte yandan Celayirliler vergisini vermeyen Karakoyunlular ile mücadeleye başlamış neticede 1377 (779)' de Karakoyunlular Celayirliler'in müttefikleri olmayı kabul etmiş ve bu mücadele son bulmuştur[88]. Karakoyunlular'ın Musul'daki hakimiyetleri 1377 (779) yılından 1410 (813) yılına kadar Celayirliler'in metbuiyetinde olacak, 1410 (813) yılından itibaren ise müstakil olacaktır.

Celayirliler idaresi zamanında Musul ve havalisi biri 1393 diğeri 1401 yılında olmak üzere iki defa Timur'un istila ve yağmasına maruz kalmıştır [89].

12. Karakoyunlular Dönemi

Karakoyunlular veya Baraniler Oğuz boyundan olup, Moğol istilası sırasında Maveraünnehir ve Horasan taraflarından göçüp İlhanlılar devrinde Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdir[90].

Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu, aynı aşiretin en büyük ve nüfuzlu kollarından olan Baharlı kolu reisi Bayram Hoca dır. Bayram Hoca ilk dönemlerde İlhanlılar'a tâbi olarak yaşamış ve 1365-1366 (767)' dan önce Musul'u ele geçirerek buranın idaresini kardeşi Berdi Hoca'ya vermiştir[91].

---

[86] F. Sümer, **age**., s.42-43.

[87] F. Sümer , **age**. . s.44.

[88] Mükrimin Halil Yınanç. "*CELAYİR*", s.64; F. Sümer, **age**.. s. 44.

[89] İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTKB. , Ankara, 1991, s. 19-20; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTKB. , Ankara, 1989, s. 12.

[90] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTKB., Ankara, 1988 ; s. 180, F. Sümer, **age**, s. 35-36.

[91] F. Sümer, **age**.. s. 40.

Celayirliler 1366 yılında Musul'u İlhanlılar'dan aldıkları zaman şehrin idaresi Berdi Hoca'nın elinde idi. Bayram Hoca Celayir Sultanı Üveys'in ölümünden sonra Celayirliler'e bağlı kalmak şartı ile Musul, Erciş ve Sincar'ın idaresini ele geçirmiştir. (1376 / 778) Bayram Hoca'nın ölümünü müteakip (1380 / 782) yerine oğlu veya yeğeni Kara Mehmed geçmiştir. Fakat, Bayram Hoca'nın kardeşi Berdi Hoca yine Musul emiri olarak kalmış ve oğlu Yar Ali kendisine halef olmuştur [92].

Kara Mehmed Timur tehlikesine karşı Memluk Sultanı Berkuk adına hutbe okutmak suretiyle Memluklular ile yakınlaşmıştır. Kara Mehmed'in 1390'da öldürülmesi üzerine yerine oğlu Mısır Hoca geçmiş, fakat bu muvaffak olamayınca Kara Yusuf Bey başa geçmiştir[93].

Kara Yusuf'un işbaşına geçtiği zamanlar, Timur'un Azerbaycan Irak, Suriye ve Anadolu'yu işgal etmek üzere olduğu tarihe tesadüf etmektedir. Gerçekten, Timur 1393 yılında Irak-ı Arab'a ilk seferini düzenlemiş ve Bağdat'ı Celayir hükümdar'ı Sultan Ahmed'in elinden alarak Tikrit'e gelmişti. Bu sırada Musul hakimi Yar Ali (Berdi Hoca'nın oğlu) ve Erbil emiri Şeyh Ali hediyeler ile Timur'un huzuruna çıkmışlardır[94]. Tikrit'ten hareket eden Timur Musul'a girmiş ve oradan hareketle Mardin ve Diyarbekir yörelerinde fetih hareketlerinde bulunmuştur.

Timur Irak-ı Arab'daki fetihlerini tamamlayıp Gürcistan'a dönünce Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf topraklarını geri almak için harekete geçmiş ve 1396 (798) yılında Musul'u alarak kardeşi Yar Ali'ye vermiştir. Şehir daha önce Karakoyunlu Berdi Hoca' nın oğlu Yar Alinin elinde olup, bu bey Timur'a itaat etmişti[95].

Timur'un 1401 Temmuzunda tekrar Musul'a girdiğini ve şehrin yönetimini Hüseyin Bey'e verdiğini görmekteyiz.

Kara Yusuf 1407 ve 1408 (810-811)'de Timurlularla yaptığı iki savaşı da kazanarak Tebriz ve Azerbaycan'ı istila etmiş ayrıca Timur'un taraftarlarından olup Diyarbekir'i merkez yapmış olan Akkoyunlu Beyi Kara Osman'ı da yenmiş ve mevkiini

---

[92] F. Sümer, **age.**, s.45.

[93] İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s.180-181; F. Sümer, **age.**, s. 53-54.

[94] F. Sümer, **age.**, s.57.

[95] F. Sümer, **age.**, s.59-60.

kuvvetlendirmiştir[96].

1410 (813) yılında bir yaylak ihtilafı dolayısıyla Kara Yusuf Celayir hükümdarı Sultan Ahmed'le yaptığı savaşı kazanmış ve sultan Ahmed'i evlatları ile birlikte öldürmüştür. Sultan Ahmed'in ölümüyle birlikte Celayirliler Devleti dağılmıştır. Bundan sonra Kara Yusuf bütün Irak-ı Arab'a hakim olmuştur.

Bu suretle 1376 (778) yılından beri Celayirliler'in metbuu olarak Musul'u idare eden Karakoyunlular 1410 yılından itibaren ise bu bölgeyi müstakil olarak idare etmeye başlamışlardır. Kara Yusuf 1420 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu İskender Mirza hükümdar olmuştur. İskender'in 1437 yılında öldürülmesi üzerine yerine kardeşi Cihanşah geçmiştir. Cihanşah devrinde Karakoyunlu devleti bir imparatorluk mahiyetini alarak en parlak devrini yaşamıştır[97].

Cihanşah 1467 (872) yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yaptığı savaşta yenilip kendisi de öldürülünce Karakoyunlu devleti parçalanmıştır. Cihanşah'ın yerine oğlu Hasan Ali geçmişse de, Uzun Hasan bunu da 1463 (873) yılında yenerek Karakoyunlular'ın bütün topraklarını hakimiyeti altına almıştır[98]. Musul da bu tarihten sonra Akkoyunlular'ın hakimiyetine geçmiştir.

13. Akkoyunlular Dönemi

Akkoyunlular Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olup, kurdukları devlete Bayındıriye devleti de denilmiştir.

Akkoyunlu Türkmenleri 13. asrın sonlarına doğru Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiş bir aşiret olup 14. asrın sonlarında Azerbaycan, Harput ve Diyarbekir arasındaki yerlerde bulunuyorlardı[99].

Devletin kurucusu Karayülük Osman Bey'dir. Karayülük Osman, Irak ve Suriye seferlerini düzenleyen Timur'un hizmetinde bulunmuş, Timur da bu hizmetine karşılık Diyarbekir ile havalisini ona ikta vermiştir (1403 / 806). Bu tarihten itibaren Karayülük Osman 1453 (838) tarihindeki ölümüne kadar Timur'un veya Timur oğullarının

---

[96] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **age**., s.181.
[97] İ. H.Uzunçarşılı, **age**., s.184; F.Sümer, "*KARAKOYUNLULAR*", **İA**. C.6, İstanbul, 1993, s.302.
[98] İ. H. Uzunçarşılı, **age**., s. 185 ; F. Sümer, **agm**. , s. 304.
[99] İ. H.Uzunçarşılı, **age**., s. 188.

himayesinde beylik etmiştir[100].

Karayülük Osman'dan sonra sırasıyla Ali Bey, Hamza Bey, Cihangir Mirza ve Uzun Hasan Bey Akkoyunlu hükümdarlığında bulunmuşlardır. Uzun Hasan hükümdarlığının ilk dönemlerinde hanedan üyeleriyle mücadele etmek zorunda kalmış ve bu mücadelelerden Musul ve havalisi büyük zarar görmüştür[101].

Akkoyunlular Uzun Hasan döneminde geniş ve teşkilatlı bir devlet haline gelmişlerdir. Gerçekten Uzun Hasan 1457-1458 (862) ve 1461-1462 (866)'da Gürcistan'a seferler yaptı. Fakat 1461'de Fatih'in Trabzon'u fethedip Komnenler'in saltanatına son vermesine engel olamadı. 1462'de Eyyubiler'den Hısn-ı Keyfa'yı aldı. Bayburt'u ülkesine kattı. 1465'te Dulkadirliler'den Harput'u aldı. Böylece İspir'den Urfa'ya, Şebinkarahisar'dan Siird'e kadar uzanan bölgeyi Akkoyunlu ülkesine kattı. 1468'de Karakoyunlu devletine son verdi. Ardından Kirman (1469) ve Bağdat'ı (1470) aldığı gibi Ahlat ve Cezire yöreleri ile Muş ve Bitlis'i de ele geçirdi. Öte taraftan Osmanlılara karşı ittifak teşebbüslerinde bulundu. Ancak Fatih Sultan Mehmed ile 1473'te Otlukbeli'de yaptığı savaşta bozguna uğradı. Bu mağlubiyet Akkoyunlu Devleti'ne büyük darbe oldu. Uzun Hasan Bey 1478'de ölümüne kadar sadece Gürcistan üzerine sefere çıktı ve bu süre zarfında, Osmanlılar tarafından "Hasan Padişah Kanunları" adıyla tanınan vergi kanunnamesini vücuda getirdi[102].

Uzun Hasan'dan sonra yerine Halil Sultan geçmiş, fakat altı aylık sultanlığı sonucunda öldürülünce onun da yerine Sultan Yakup geçmiştir. Yakup , Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlular'ın en kıymetli hükümdarıdır[103]. Sultan Yakub'un 1490 (896)'da vefat etmesi üzerine Akkoyunlu henadanı arasında taht mücadeleleri başlamıştır. Bu mücadeleler sonunda Akkoyunlu şehzadelerden her biri ayrı bir bölgede hükümdarlıklarını ilan etmişlerdir. Bunlardan Murad Şirvan'da, Elvend Mirza Azerbaycan'da ve Muhammedi Mirza da Yezd'de hükümran olmuşlardır[104].

Bu hükümdarlardan Muhammedi Mirza, Elvend ve Murad ile yaptığı savaşta 1499 (905)'de ölünce Irak ve Fars bölgeleri Murad'ın eline geçmiştir. Murad Bey 1500

---

[100] Mükrimin Halil Yınanç, "*AKKOYUNLULAR*" , **İA**., C. 1., İstanbul, 1993, s. 258; İ. H. Uzunçarşılı, **age**. , s. 188-189.
[101] Besim Darkot, "*MUSUL*", İA ., c.8, İstanbul, 1993, s.741
[102] F. Sümer, "*AKKOYUNLULAR*", **TDVİA**., C.1, İstanbul, 1989, s.272.
[103] İ. H. Uzunçarşılı, **age**., s.195.
[104] İ. H. Uzunçarşılı, **age**. s.196-197.

(906)'de Elvend'le bir anlaşma yapmış ve buna göre; Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend'e ve Fars ile Irak da Murad'a bırakılmış, böylece Akkoyunlu devleti ikiye ayrılmıştır[105].

Bu tarihlerde Safevi Devletini kuran Şah İsmail hakimiyet alanlarını genişletmek için fetihlere başlamış ve 1502-1503 (907)'de Irak üzerine yürümüştür. Irak'da hakim olan Akkoyunlu Sultanı Murad 1503 (908) yılında Şah İsmail'le yaptığı savaşı kaybederek Bağdat'a çekilmiştir. Bu savaştan sonra Irak-ı Acem bölgesine sahip olan Şah İsmail daha sonraları hâkimiyet sahasını genişletmiş ve 1508-1509 (914)'da Irak-ı Arab'a yönelmiştir. 1508'de Bağdat'ı alan Şah İsmail bütün Irak-ı Arab bölgesine de halim olmuş ve 1508 yılından itibaren Musul da Safevi devletinin eline geçmiştir[106].

14. Safeviler Dönemi

Safeviler Devletini kuran Şah İsmail (1501-1524 / 907-930) Erdebil süfileri neslinden gelen Şeyh Haydarın oğludur.

Şah İsmail, XVI. Yüzyılın başlarında menşe itibariyle Anadolu boy ve uluslarından olan Ustacalu, Rumlu, Musullu, Tekelü, Karamanlu, Bayburdlu, Çapanlû, Dulkadirlu, Varsak, Kaçar ve Karacadağ oymaklarını etrafına toplayarak; Azerbaycan, Diyarbekir ve nihayet Bağdat'ı fethederek Akkoyunlu Türkmen devletine son vermiştir[107].

Şah İsmail İran'da büyük siyasi bir birlik kurduktan sonra kendi tarikatını yaymak için Anadolu'da telkin ve tahriklerde bulunduğu gibi, Sünnilere de çok kötü muameleler yapmıştır. Bu da Yavuz Sultan Selimin İran üzerine bir sefer düzenlemesine yol açmış ve 1514'te Çaldıranda yapılan savaşta Safeviler büyük bir hezimete uğratılmışlardır[108].

Fakat Osmanlı-İran mücadelesi sonraları da devam edecek ve İran nüfuzunda bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bir çok yerleşim yerleri tedricen Osmanlı hakimiyetine alınacaktır.

---

[105] F. Sümer, **agm**, s.273; İ. H. Uzunçarşılı, **age.**, s. 197.

[106] Tahsin Yazıcı, "*ŞAH İSMAİL*", **İA**, C.11, İstanbul, 1993, s.276.

[107] Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Ankara, 1976, s.15-16; Tahsin Yazıcı, "*SAFEVİLER*", **İA**., c.10, İstanbul, 1993, s.54.

[108] Tahsin Yazıcı, "*SAFEVİLER*", s. 54.

Musul da 1517 yılında ele geçirilip buradaki Safevi hakimiyetine son verilmiştir.

15. Osmanlılar Döneminde Musul

Safeviler'in İran'da büyük bir siyasi teşekkül teessüs edip, Osmanlıların hakimiyetindeki Anadolu topraklarında dini ve siyasi telkin ve tahriklerde bulunmaları Osmanlılar aleyhine tecelli etmesi kaçınılmaz bir buhranın doğmasına yol açmıştı.

Bu tehlikeyi çok erken gören Yavuz Sultan Selim, İran üzerine düzenlendiği sefer neticesinde 23 Ağustos 1514'te Şah İsmail'i Çaldıranda kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Bu zaferden sonra Doğu Anadolu bölgesi tedricen Osmanlı hakimiyetine bağlanmıştır. Bunda İdris-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmed Paşanın büyük rolleri olmuştur.

Yavuz Sultan Selim 6 Eylül 1514'te Tebriz'i fethettikten sonra kışlamak üzere Amasya'ya dönerken mahiyetinde bulunan İdris-i Bitlisi'yi Doğu Anadolu'ya göndererek bu bölge ümerasını ayaklandırarak Osmanlı Devleti hizmetine girmelerini temin görevini vermişti. İdris-i Bitlisi'nin çalışmaları neticesinde burada bulunan birçok emir Yavuz Sultan Selime biatlerini bildirdiler[109]. Osmanlı ve Safevi taraftarı kürt kabileleri arasında başlayan mücadeleler birinciler lehine neticelendi. Cizre ile Musul arasındaki bölge bu mücadeleler sonunda tahrip oldu[110].

Bu arada Diyarbekir ahalisi de ayaklanarak şehirdeki Safevi kuvvetlerinden bir kısmını öldürerek, geri kalanlarını da surların dışına kovdular ve Osmanlı hükümdarına biatlarını bildirerek kendisinden yardım talep ettiler[111]. Fakat, kısa bir süre sonra Şah İsmail'in kumandanlarından olan Karahan Diyarbekir şehrini muhasara altına alacak [112] ve bu muhasara yaklaşık bir yıl sürecektir.

Bunun üzerine Diyarbekir'in muhasaradan kurtarılması için Bıyıklı Mehmed Paşa görevlendirildi. Sivas beylerbeyi Şadi Paşa da Mehmed paşaya yardım için görevlendirilmişse de, Şadi Paşa Mehmed Paşa ile anlaşamayarak ayrılmıştır. Bu defa karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa gönderildi. Ayrıca İdris-i Bitlisi de kürt beyleri ve on bin gönüllü ile bunlara katıldı. Osmanlı birlikleri 1515 Eylülünde Diyarbekir civarına

---

[109] Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, (Yay. Haz: İsmet Parmaksızoğlu), KBY., Ankara, 1992, s.246-250.
[110] Nejat Göyünç, "*Diyerbekir Beylerbeyliğinin ilk İdari Taksimatı*" , **İÜEFTD.**, S. 23 (Mart, 1969), s. 24.
[111] Hoca Saadeddin, **Tacü't-Tevarih**, s. 251.
[112] H. Sadeddin, **age.** , s. 252-253; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, TTKB. , Ankara, 1983, s. 274.

gelince Karahan muhasarayı kaldırarak Mardin taraflarına çekildi. Osmanlı kuvvetleri şehre girerek hakimiyetleri altına aldılar ve 4 Kasım 1515 (27 Ramazan 921)'de de Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbekir beylerbeyliğine tayin oldu.

Ne var ki, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki, bölgenin mutlak hakimiyetini ele geçirmeği hedef tutan mücadeleler daha bir süre devam edecektir. Fakat Diyarbekir'i geri almak için Karahan tarafından yapılan hücumlar neticesiz kaldı. Nihayet, Mayıs 1516 (Rebbiülahir 922)'da Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Mardin'in Koçhisar (Kızıltepe) kasabası yakınlarında Dede-Kargın mevkiinde İranlılarla yaptıkları savaşta kesin bir zafer kazandılar. İran ordusunun kumandanı Karahan bu savaşta öldürüldü. Böylece Diyarbekir bölgesinin bir çok yerleri Osmanlı hakimiyetine alındı[113].

Ancak, bu bölgede Osmanlı hakimiyetinin tam manasıyla tesis edilebilmesi için, Mardin, Musul, Kerkük, Hısn-keyf (Hasankeyf) ve Rakka gibi bazı kalelerin ve bir takım aşiretlerin itaat altına alınması gerekiyordu.

O havalinin en müstahkem kalesi olan Mardin kalesi Karahan'ın kardeşi Süleyman Bey'in idaresinde idi. Süleyman Bey kaleyi Osmanlılara karşı tam bir yıl müdafaa etmiş, ancak 7 Nisan 1517 (15 Rebbiülevvel 923)'de Bıyıklı Mehmed Paşa kaleyi feth etmiş ve Süleyman Bey de bu savaşta öldürülmüştür[114].

Mardin kalesinin alınmasından sonra bu bölgede bulunan daha bir çok yerler kolaylıkla feth edilmiştir ki, bunlardan biri de Musul'dur.

Musul bu sırada Safevi beylerinden Ahmed Bey Afşar'ın elinde idi. Bıyıklı Mehmed Paşa, Cizre hakimi Bedir Bey'in de desteğiyle Musul'u 1517 Nisan ayı içerisinde, Ahmed Bey Afşar'ın elinden alarak Osmanlı topraklarına katmıştır[115].

Öte taraftan, Kuzey Irak'ta bir kısım yerlerin idaresi ve muhafazası için görevlendirilen bazı Türk ve Kürt beylerinin isyanı, ayrıca İran'la olan münasebetlerin bir türlü istikrara kavuşmaması yüzünden Kanuni Sultan Süleyman "Irakeyn Seferi" ni düzenlemiştir.

---

[113] H. Sadeddin, **age.**, s. 265-268; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.II İstanbul, 1948, s. 23; B. Darkot, "*MUSUL*", **İA.**, C.8, İstanbul, 1993, s.741.

[114] H. Sadeddin, **age.**, s. 268-269; İ.H. Danişmend, **age.**, s. 41; Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTKB., Ankara, 1991, s. 32-34.

[115] H. Sadeddin, **age.**, s.270.

Vezir-i azam İbrahim Paşa İran üzerine serdar tayin edilerek bu bölgeye gönderildi. Bu ordu 1534 yılı mayıs ayı ortalarında Halep'ten Diyarbekir'e hareket etmiştir. Maksadı Musul ve Bağdat'a sarkıp oraları yeniden fethederek Safevi nüfuzuna geçen beyleri yola getirmekti[116]. Fakat baş defterdar İskender Çelebinin teşvikiyle ordu Tebriz'e yönelerek ikinci kez burayı zaptetmiştir(13 Temmuz 1534).

Tebriz'in fethini müteakip Osmanlı ordusu güneye inmiş, arkasından bizzat Kanuninin kumandasındaki diğer kuvvetlerle birleşerek ileri harekata devam etmiştir. Bağdat muhafızı Tekeli Han Osmanlı kuvvetleri gelmeden evvel Bağdat'ı terk etmiş olduğundan şehir zapt edilerek Bağdat kalesi de mukavemetsiz elde edilmiştir (Aralık 1534) [117].

Osmanlılardan önce uzun süre siyasi istikrarsızlıklar yüzünden sarsılmış bulunan Musul ve havalisi Osmanlı fethini müteakip yeniden ve sağlam bir şekilde tesis edilen bir idare sayesinde ticari ve zirai bakımlardan gelişmeğe başladı. Bununla beraber, zaman zaman mahalli valilerin baş kaldırmaları ve aşiretlerin ayaklanmaları huzur bozucu hadiseler olarak sık sık ortaya çıkmıştır[118] . Osmanlı hükümdarları bu durumu düzeltmek için yumuşak davranmak, kan dökmemek, şiddet kullanmamak ve korkutmamak yolunu tuttular. Şehir halkını bazı nüfuzlu eşrafı kullanmakla kontrol altına almayı en uygun yol olarak seçen Osmanlıların bu politikaları sonucu durum düzelmiş oldu. Ayrıca İranlıların Musul'daki kötü izlerini yok etmek için bölgeye büyük alimler ve ehl-i vukuf devlet adamlarının gönderilmesine itina edilmiştir[119].

Diğer yandan, zaman zaman meydana gelen tabii afetlerin yanı sıra, İranlıların eksik olmayan taarruzları bu havalinin huzurunu bozmada geri kalmıyordu.

Bağdat ümerasından olan Bekir Subaşı 1623 yılında isyan ederek Bağdat valisi Yusuf Paşa'yı öldürtmüş ve padişaha bir ariza yazarak Bağdat valiliğini istemiştir. Bunun üzerine vezir-i azam Mere Hüseyin Paşa, bu mühim valiliği Diyarbekir'den azledilmiş olan Süleyman Paşa'ya verdi. Süleyman Paşa Ali adında bir adamını Bağdat valiliğini almak üzere mütesellim ünvânı ile göndermişse de Ali Ağa Bağdat'a

---

[116] İ.H.Uzunçarşılı, **age.**, II, s. 350; Hammer, **Osmanlı Tarihi**, (Yay. Hazır: Mümin Çevik, Erol Kılıç) C. 5, İstanbul, 1984, s.1402; K.Mısıroğlu, **age.**, s.51.

[117] İ.H. Uzunçaşılı, **age.**, s. 352.

[118] K. Mısıroğlu, **age.**, s.52.

[119] N. Abdulhakim, **age.**, s.43.

giremeyecektir[120]. O sırada Diyarbekir valisi olan Hafız Ahmed Paşa asinin üzerine yürümek emriyle serdar tayin oldu. Bekir subaşı Osmanlı ordusunun geldiğini haber alınca Şah Abbas'a haber göndererek kendisini Osmanlıların elinden kurtarması halinde Bağdat'ı Şah'a teslim edeceğini vaat etmiştir. Ancak Bekir Subaşı diğer taraftan Hafiz Ahmet Paşaya bir adamını göndererek Bağdat beylerbeyliğinin kendisine verilmesi şartıyla, şehri İranlılara karşı müştereken müdafaaya hazır olduğunu bildirince, bu isteği kabul edilerek Bağdat beylerbeyliğinin kendisine verildiğine dair irade çıktı[121]. Bu durum karşısında Şah Abbas Bağdat'ı muhasara etmiştir. Bekir Paşa (Önce subaşı) çetin bir mukavemet göstermiş fakat oğlu Derviş Mehmet'in ihaneti üzerine Bağdat 1623 (1033)'de İranlıların eline geçmiştir[122].

Şah Abbas Bağdat'ı aldıktan sonra, kumandanlarından Karçakay Han'ı bir kısım kuvvetlerle Musul ve Kerkük üzerine gönderdi. Kerkük Valisi Bostan Paşa şehri müdafaa edemeyeceğini görüp Diyarbekir'e çekilmiş, Musul valisi Çerkez Ahmet Paşa ise elindeki mahdut kuvvetlerle birkaç gün müdafaada bulunmuş, fakat Kerkük gibi Musul da İran hâkimiyetine geçmiştir[123].

İranlılar Musul valiliğine Kasım Han'ı tayin etmişlerdir. Ancak, İran'ın Musul'daki hakimiyeti uzun sürmeyecektir. Zira, Diyarbekir'den Bağdat üzerine yürüyen Hafiz Ahmed Paşa'nın ordusundaki 500 kişilik öncü kuvvetine kumanda eden Sipahi Küçük Ahmed, Musul önünde görülünce, Kasım han şehri terk edip Bağdat'a çekildi[124]. Bilahare Şah Abbas'ın karşı mukavelesi üzerine burası tekrar İranlıların eline geçmiştir (1624). Üstelik bu suretle başlayan Safevi ileri harekatı daha kuzeye doğru genişletilerek, İran'ın hudutları Mardin yakınlarına kadar ulaşacaktır[125].

Bununla beraber İranlılar Musul'u hâkimiyetlerinde uzun süre tutamamışlardır. Zira, IV. Murad 1625 yılında vezir-i azam ve serdar-ı ekrem Hafız Ahmed Paşa kumandasında bir kısım Osmanlı kuvvetlerini Musul üzerine sevk etti. Bu ordu Diyarbekir civarında iken , altın köprü denilen mevkide 10000 kadar Şii'nin toplandığı

---

[120] Hammer, **age.**, C.9, s.18.
[121] Hammer, **age.**, C.9, s.19-23.
[122] İ. H. Danişmend, **age.**, C.3, s.328; Hammer, **age.**, C.9,s.25.
[123] Nâima Mustafa Eefendi, **Nâima Tarihi**, (Yay. Haz: Zuhuri Danışman), C. II, İstanbul, 1968, s.851-852; İ. H. Danişmend, **age.**, C.III, s.328; B. Darkot, **agm.**, s.742.
[124] Naima Mustafa Efendi, **Nâima Tarihi**, C. II, s. 852; Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Andolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1976, s.192; İ. H. Danişmend, **age.**, s.56.
[125] K. Mısıroğlu, **age.**, s.55.

haberi geldi. Karaman Beylerbeyi Çerkes Hasan kumandasında 4000 kişilik öncü kuvvet bunları Kerkük'e kadar kovalayarak, Kerkük'te dahil bu bölgeyi İranlılardan temizlediler[126]. Kerkük'ün Safevilerden alınmasından sonra , Bağdat da muhasara edilmiş fakat yedi aylık bir bekleme sonucunda erzak kıyafetsizliği sebebiyle muhasara kaldırılmıştır.

Bağdat civarı tamamen Osmanlı hakimiyetine alındığı halde , Bağdat hakimiyeti için Osmanlı-İran mücadelesi 1638 yılına kadar devam edecektir.

1629 (1039) yılında İran seferine memur edilen serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa önce Diyarbekir ve sonra Musul'a vardı. Bu sırada başlayan şiddetli yağışlar Şattülarap ve diğer nehirlerin taşmasına yol açmış ve Bağdat sahrasını baştan başa sular kaplamıştır. Bu durumda sular çekilinceye kadar Musul'da beklemek zorunluluğu doğduğundan, yaklaşık 70 gün Musul'da kalınmıştır[127]. Bu süre zarfında Musul'da kuvvetli bir kale yaptırılmış ve Bağdat'ın kuşatılması için getirilen toplar ve öteki malzemeler bu kaleye yerleştirilmiştir[128].

28 Ocak 1630'da havaların açılması üzerine Osmanlı kuvvetleri Bağdat'a doğru ilerlemelerine devam etmişlerdir. 9 Kasım 1630 (3 Rebbiülahir 1040)'da Bağdat muhasara altına alınmış , fakat yapılan hücumlardan bir netice alınamayarak 16 Kasım 1630'da muhasara kaldırılmıştır. Hüsrev Paşa emrindeki kuvvetlerle 1630 (1040)'da Musul'a ulaşmış ve burada istirahata çekilmiştir. Hüsrev Paşa Musul'da bulunduğu esnada kaleleri tahkim ettirmiştir[129].

IV. Murad Osmanlı-İran arasındaki, Bağdat etrafındaki mücadeleyi bitirmek için 1638 yılında Bağdat seferini düzenlemiştir. İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu 8 Ekim 1638 (29 Cemaziyelevvel 1048)'de Musul'a varmıştır[130].

Musul'da on gün kalındıktan sonra, tekrar Bağdat üzerine yürünmüş ve 25 Aralık 1638 (18 Şaban 1048) cumartesi günü Bağdat alınmıştır.

---

[126] K. Mısıroğlu, **age.**, s.56.

[127] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal), C.II, KBY., Ankara, 1992, s.358; Hammer, **age.**, C.IX, s.108-109.

[128] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, C. II, s.386.

[129] Hammer, **age.**, s.121.

[130] Halil Sahillioğlu, "*IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnâmesi (Bağdad Seferi Harp Jurnali*". **Belgeler**, (Türk Tarih Belgeleri Dergisi), C. 2, 1965, s.11-24.

Ocak ayı ortalarına doğru Bağdat'tan Diyarbekir'e doğru hareket eden IV. Murad 27 Ocak 1639 (22 Ramazan 1048)'da Musul'a varmış[131] ve burada bir gün kalındıktan sonra İstanbul'a hareket edilmiştir. Bağdat seferinden sonra İran'la 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşması yapılmış ve bu havalide genel bir istikrar sağlanmıştır.

[131] Hammer, age., C.IX, s.254.

İKİNCİ BÖLÜM

İDÂRÎ YAPI

I. OSMANLI İDÂRÎ TEŞKİLÂTI

Osmanlı devletinde kuruluş yıllarından itibaren, merkezî idâre dışında hizmetleri yaygınlaştırmanın ilk kademesi beylerbeyleri vasıtasıyla eyaletlerde (beylerbeylik) olurdu[132]. Beylerbeylik, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, özel timarlarda vilayetlerin başkomutanlığı idi[133].

İlk dönemlerde fethedilen şehirler, birer sancak halinde, gazilere veya hanedan üyelerine tevcih edilirdi. Bunlar görevlendirildikleri sancakta Sancakbeyi olarak görev yapıyorlardı. 1302 tarihinde Osmanlı devletinin 5 sancağının mevcut olduğu görülmektedir[134]. Sancakbeylerinin sayısının arması neticesinde, bu beylerin üzerine bir Beyler-Beyi'nin görevlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır ki, Osman Bey döneminde oğlu Orhan Bey'in Beylerbeyi (ordu komutanı) olarak görevlendirildiğini görmekteyiz[135]. Böylece Rumeli Beylerbeyliği ortaya çıkmıştır ki, kuruluş tarihi 1363 olarak kabul edilmektedir[136].

Osmanlı devleti 1363'ten 1393 tarihine kadar tek bir beylerbeylik halinde idare edilmiştir. 1393'te I. Bayezid Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'da Anadolu Beylerbeyi olarak atayınca[137], Anadolu Beylerbeyliği kurulmuş ve bundan sonra bu iki beylerbeylik (Rumeli ve Anadolu) devletin bel kemiğini oluşturmuştur.

---

[132] Süleyman Oğuz, **Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)**, Ankara, 1986, s.7.

[133] Halil İnalcık, *"EYALET"*, **EI** [2], s.722; Mustafa Akdağ, *"Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar"*, **DTCFD**., C. XIII, S. 1-2, s.32-33.

[134] Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988, s. 84.

[135] Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, (Sadeleştiren:Neşet Çağatay), C. I-II, TTKB., Ankara, 1979, s.15; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I**, İstanbul, 1979, s.172; Halil İnalcık, *"EYALET"*, s.722.

[136] Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar, Türkiye, (1074-1990)**, C. 2, KBY., Ankara, 1990, s.1066.

[137] H.İnalcık, **agm.**, s.722.

Çelebi Mehmet zamanında, Anadolu Beylerbeyliğinin en doğusundaki topraklar ayrılarak, Amasya-Sivas bölgesinde Rûm Beylerbeyliği (Rumiye-i Suğra) kurulunca (1413)[138], Osmanlı ülkesindeki beylerbeylik sayısı üçe çıkmıştır. 1468'de Karaman'ın alınıp, aynı adla beylerbeyliğe tahvil edilmesiyle beraber beylerbeylik sayısı 4'e yükselmiştir.

1512'de Yavuz Sultan Selim tahta geçtiği vakit Osmanlı devleti; Rumeli, Anadolu, Rum ve Karaman beylerbeyliklerinden müteşekkildi.

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı fetihlerinin artarak devam etmesi sonucu beylerbeyliklerin sayısı da hızla artmıştır. Nitekim, Doğu ve Güney-Anadolu ile Suriye, Mısır, Irak ve Avrupa'da Macaristan bölgelerinin fethi yeni ve önemli beylerbeyliklerin ortaya çıkmasını sağlamış ve yüzyılın sonlarına doğru bunların sayısı 30'un üzerine çıkmıştır[139].

Beylerbeyliğin (eyâlet)[140] başında beylerbeyi (mir-i mirân, devletlû, vali) bulunmaktadır. Beylerbeyi, XIV. Yüzyıl boyunca Osmanlı devletinde taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış bulunan beylerin (sancakbeyi) âmiri konumunda olup, belli bir bölge ile doğrudan ilişkisi yoktu[141]. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru Anadolu beylerbeyliğinin, XV. Yüzyıl boyunca da Rum ve Karaman beylerbeyliklerinin ihdası ile beylerbeylik terimi bölgesel bir mana kazanmıştır. Nitekim, XV. Yüzyılın ortalarına doğru beylerbeyi uhdesindeki bölgede bütün konularda (umur-ı siyaset) padişahın temsilcisi hüviyetiyle; Beylerbeyi Divanı'nda askerî zümrenin çeşitli meselelerini halletmek, güvenliği sağlamak, timarlı sipahilerin atama ve terakkileri ile belli bir miktara kadar timarların tevcihi işlemlerini yürütmek gibi geniş yetkilere sahiptir[142]. Fakat, eyaletlerdeki kadı ve defterdarlar beylerbeyine değil, doğrudan merkezî yönetime karşı sorumlu idiler.

---

[138] Tayyib Gökbilgin, "*15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*", **VD.**, S.6, 1965, s.51; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, s.87.

[139] Tafsilat için bkz. H. İnalcık, "EYALET", **EI²**, s.721-724.

[140] Beylerbeylik terimi yerine 16. Yüzyılın sonlarına doğru **eyâlet** tâbiri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. H. İnalcık, **agm.**, s.723.

[141] İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978, s.26-27.

[142] H. İnalcık, **agm.**, s.223.

Osmanlı idarî sisteminin üst birimi olan eyaletler sancaklardan müteşekkildi. Sancaklar ise Osmanlı idarî teşkilatının temel birimi olarak kabul edilmektedir[143]. Zira, vergi hasılatını tespit etmek maksadıyla yapılan tahrirlerde sancak birimi esas alındığı gibi, Divân-ı Hümâyûndan imparatorluğun idaresiyle ilgili çıkan hükümlerin de genelde sancakbeylerine hitaben yazdırılmış olması da idarî açıdan sancağın temel birim olarak alındığını göstermektedir.

Aslında sancak tâbiri, tuğ ve davul ile beraber hükümdarın hâkimiyet sembolü olup, zamanla hükümdarın temsilcisi olan beylerbeyi ve sancakbeylerinin de sembolü haline gelmiştir. Daha sonraları ise üzerinde dalgalandığı araziyi ifade eder olmuştur[144]. Bu manayı kazandığı tarih kesin olarak bilinmemekle beraber XVI. Yüzyıl olarak tahmin edilmektedir[145].

Coğrafi ve tarihi şartların etkisiyle teşekkül eden sancakların büyüklük veya küçüklüğü de bulunduğu bölgenin coğrafi, tarihi ve etnik durumuna göre değişmektedir.

II. MUSUL SANCAĞI

1. Coğrafî Konumu

Musul Sancağı Cezire (Mezopotamya)'nin kuzey-doğu bölümünde, dicle nehrinin her iki yakasında yer almaktadır.

Hudutları, doğuda Şehr-i Zur eyaleti; kuzey-doğuda Van eyaleti; kuzey-batıda Diyarbekir eyaleti; batıda Sincar Sancağı, güney-batıda Zur Sancağı ve güneyde Bağdat eyaleti ile mahduttur.

Sancak dahilindeki arazinin büyük ekseriyeti engebelidir. Özellikle, kuzey ve doğu cihetleri dağlıktır. Dicle'nin batısında, Sincar ile Musul arasındaki arazi ise düzdür. Sadece Sincar dağı ile Afrin tepesi mevcuttur[146]. Kuzeyde Van eyaleti hududu ve doğuda İran hududu boyunca birtakım dağlar mevcut olup, bir kısmının kolları dicle

---

[143] Bayram Kodaman, "*Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu*", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** S.1, Samsun, 1986, s.12; İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete** , s.26; Yaşar Yücel, "*Osmalı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler*", **Belleten,** S.152, 1988, s.665; Yusuf Oğuzoğlu, "*XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler*", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, Samsun, 1986, s.140.

[144] J. Deny, "*Sancak*", **İA.,** C.X, s.188.

[145] İ. Metin Kunt, **age.,** s.16.

[146] Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam**. C.6. İstanbul, 1316, s.4481.

nehrinin yakınlarına kadar uzanır. Bu dağların belli başlıları; Maklub, Ba'şika[147], Zaho, Butma, Zilvâr, Birman, Kandil, Karakoç, Cebel-i Hamrin, Cebel-i Ali ve Köşk dağlarıdır[148]. Zikredilen dağların çoğunluğu taşlık ve çıplaktır. Eteklerinde ve yaylalarında mer'alar mevcut ise de buralarda da pek orman mevcut olmayıp[149], yalnızca meşe vb. gibi ağaçlara tesadüf edilmektedir[150].

Musul Sancağındaki yerleşim ve ziraat alanları dicle nehri boyunca ve diclenin doğusundaki arazide yoğunlaşmıştır. Her ne kadar diclenin kuzey ve doğu kesimleri dağlık ise de, münbit ve mahsuldar araziler de gene bu bölgelerde bulunmaktadır[151]. Dicle'nin batı ve güney-batısındaki araziler ise kıraç olduğu için iskân ve ziraata pek elverişli değildir[152].

Sancağın en önemli suyu dicle nehridir. Kuzey-batıdan güney-doğuya doğru akan nehir boyunca birçok yerleşim alanları ve ziraat sahaları mevcuttur. Diğer önemli akarsular ise; Büyük Zap, Küçük Zap, Husur ve Gazar nehirleridir[153](Bkz. Musul'un Coğrafî Konumu Haritası).

2. İdarî Durumu (1523-1586)

Musul, 1517'de Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine katıldıktan sonra Diyarbekir eyâletine bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu'nun Güneydoğusunda bulunan yerler Osmanlı hâkimiyetine alındıktan sonra, merkezi Amid olmak üzere Diyarbekir eyaleti kurulmuş ve bölgede 1518 (924) tarihinde bir tahrir yapılmıştır. Bu tahrire göre Diyarbekir vilayeti 12 sancaktan müteşekkildir[154]. Ancak, 1518 tahririnde Musul ile ilgili kayıtlar veya kısımlar mevcut değildir. Fakat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 9772 numarada kayıtlı ve 1522 (926) tarihli defterdeki

---

[147] **H. 1308 (1890) Tarihli Musul Vilayeti Salnâmesi**, s.94.
[148] Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam**, C.6. s.4481.
[149] Ş. Sami, **age.**, s. 4481.
[150] Yusuf Rıza, **Musul-Van, Musul-Haleb Seyahatleri**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1331, s.3.
[151] Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati**, C. II, İstanbul, 1313, s.791.
[152] **Mühimme, 30**, s. 348, " *Bağdad Beylerbeyine hüküm; **Musul-Tikrit** arası çöl olup...*", 15/R/985 (3 Temmuz 1577).
[153] Kâtip Çelebi, **Cihânnüma**, Bayezid Kütüphanesi, No: 4678, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1145, s.435; **H. 1308 (1890) Tarihli Musul Vilayeti Salnâmesi**, s.92. (Bundan sonraki dipnotlarda **Salnâme** şeklinde gösterilecektir).
[154] Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTKB., Ankara, 1991, s.35.

bilgilere nazaran, Musul, Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancak statüsündedir[155]. 1522 [156], 1523[157] ve 1526-27[158] tarihli kayıtlardan Musul sancağının Diyarbekir eyaletine bağlı olduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, fethedildikten sonra sancak olarak Diyarbekir eyaletine bağlanan Musul'un bu statüsü 1534 yılına kadar devam etmiştir. 1534 yılında Bağdat fethedilip aynı isimle eyalete tahvil edildikten sonra ise Bağdat eyaletine bağlanmıştır[159]. 1557[160], 1559-60[161] ve 1563[162] yılları arasında halen Bağdat eyaletine bağlı olan Musul sancağı, 1563-1566 yılları arasında Şehrizul eyaletine bağlanmışsa da, yine 1566'da tekrar Bağdat eyaletine bağlanmıştır[163].

1534 yılında Diyarbekir eyaletinden ayrılıp Bağdat eyaletine bağlanan Musul Sancağının bu statüsü, 1563-1566 dönemi dışında devam etmiş ve 1571'de tekrar Şehrizul eyaletine bağlanmıştır[164]. Ancak, kısa bir süre sonra tekrar Bağdad eyaletine bağlandığını görmekteyiz. Zira 1573'te Musul Sancağı Bağdat eyaletine bağlıdır[165]. Musul'un bu statüsü 1586'da eyalete dönüştürülünceye kadar devam etmiştir.

---

[155] Ömer Lütfi Barkan, "*H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği*", **İÜEFTD.,** XV/1-4, İstanbul, (1953-54), s.133; Nejat Göyünç, "*Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı*", **İÜEFTD.,** S.23, (Mart, 1969), s.29.

[156] **Bayezid Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Kitaplığı, 1969 No'lu Kanunnâme**, Varak.121-b.

[157] **TD., 998,** s.60, 72, 85, 89.

[158] **Topkapı Sarayı Arşivi 5246 No'lu Defterden** naklen; İ.Metin Kunt, **age.,** s.33-34, 130; N. Göyünç, **agm.,** s.29-30.

[159] Halil Sahillioğlu, "*Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı*", (Arapçadan tercüme eden:Mustafa Öztürk), **Belleten, C.LIV, S.211, TTKB.,** Ankara, 1991, s.1239-1240.

[160] **MM., 18011,** s.34.

[161] **MM., 29,** s.282-a.

[162] **MM., 563**, s.105.

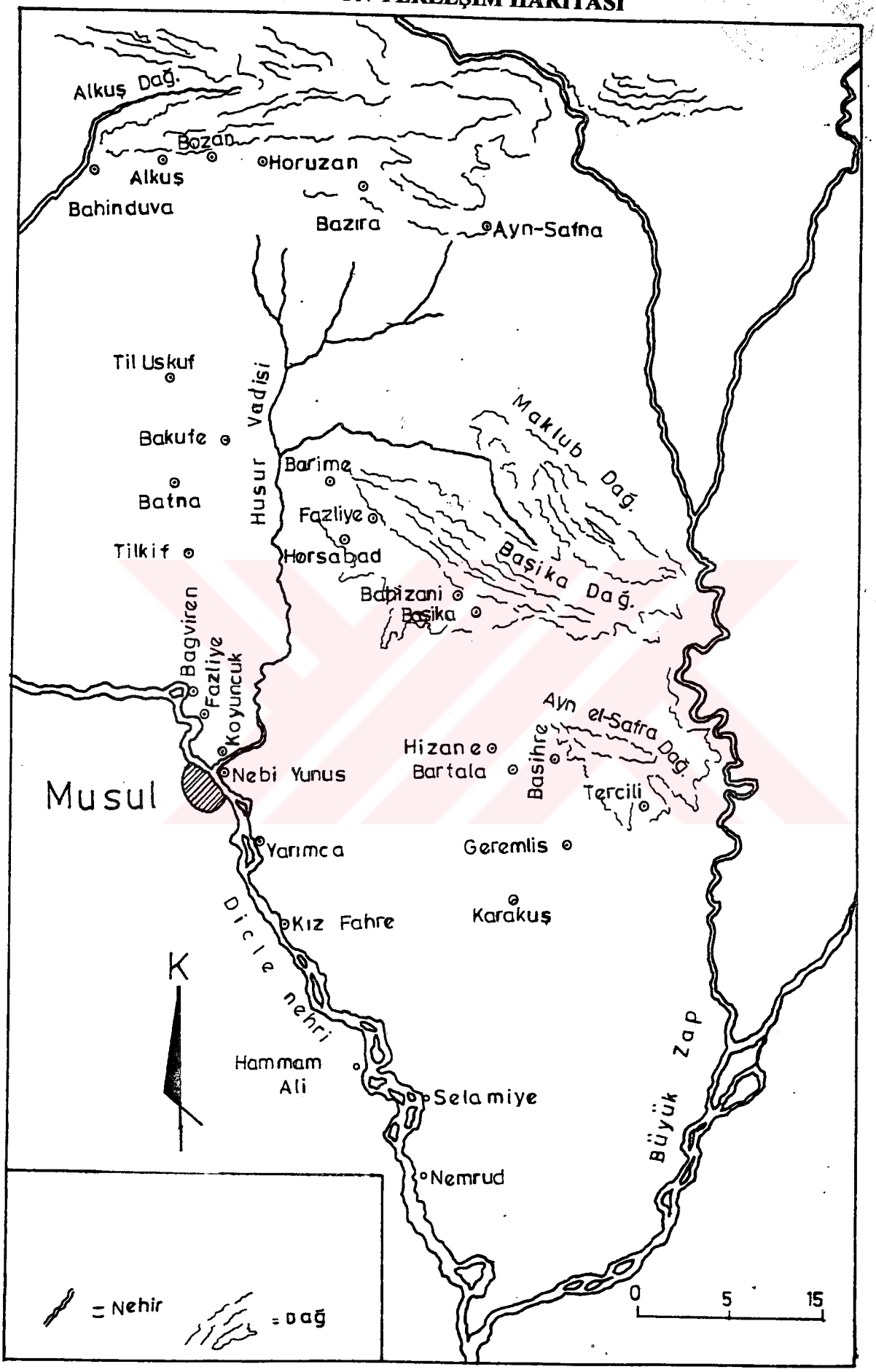
[163] **Mühimme, 5**, hüküm:1083. Önce Bağdat beylerbeyliğine bağlanıp, daha sonra Şehrizul beylerbeyliğine bağlanan Musul sancağının tekrar Bağdat beylerbeyliğine bağlandığına dair Bağdat beylerbeyine hüküm.**Aynı Defter,** hüküm: 1452. Musul sancağının Bağdat'a tâbi olmasına karar verildiğinden, Şehrizul'da bulunan Musul sancağı ile ilgili defterlerin mühürlenip, Bağdat beylerbeyliğine gönderilmesi için Şehrizul beylerbeyliğine hüküm.

[164] **Mühimme, 14,** s.950. "*Bağdad Beylerbeyine hüküm; Musul sancağı Şehrizul Beylerbeyliğine ilhak olunmak emrim olmağın, icmal ve mufassal defterlerin bir keseye koyup, mühürleyip, Şehrizul Beylerbeyine gönderesin*"

"*Şehrizul Beylerbeyine hüküm; Hala Musul sancağı Şehrizul'a ilhak olunub... icmal ve mufassal defterlerin taleb eyleyüb, sair defterler ile hıfz eyleyesin*", 25 Zilhicce 978 (19 Mayıs 1571). Ayrıca, **Mühimme, 10**, s.325, "*Bağdad Beylerbeyine hüküm; Musul Sancağı Şehrizul beylerbeyliğine ilhak olunmağın...*", "*Şehrizul Beylerbeyine hüküm; halen Musul sancağı Şehrizul'a ilhak olunub...*", 3 Muharrem 979 (28 Mayıs 1571).

[165] **MM., 563**, s.104-105.

HARİTA-I
MUSUL'UN YERLEŞİM HARİTASI

(Harita. G. Avad'ın "*Tahkikat-i Buldâniyet-i Târihiyet-i Eseriye fi Şarku'l-Musul*" adlı makalesi ile arşiv vesikalarındaki bilgilerden faydalanılarak hazırlanmıştır).

3. Musul Sancağının İdârî Taksimatı (1523-1575)

Osmanlı idarî düzeninde en üst birim olan eyaletler birkaç sancaktan müteşekkil iken, sancaklar da birden fazla nahiyeden oluşmakta idi. Nahiye kavramı ise cihet, yön, taraf, bölge ve vilâyet manalarında kullanılmasının yanı sıra; bir sancağa bağlı bulunan köylerin idarî ve coğrafî sınırlarla muayyen bölgelere taksim edilmesi sonucu oluşan *en küçük idarî ünite* manasında da kullanılmaktadır [166].

Musul sancağında da *nahiye*, coğrafi farklılıkların belirlediği muayyen bir bölgeyi ifade için kullanıldığı gibi; idarî manada ise söz konusu bölgelerdeki köy ve mezrealar grubunu ifade etmektedir. Nitekim, Musul sancağı nahiyelerinden Musul ve Ayn-Sayna nahiyelerinin belli bir merkezinin (nefs) bulunmasına karşılık, Acuz ve Deyr-Maklub nahiyelerinin ise belli bir merkezi bulunmayıp, muayyen bir coğrafi bölgeyi ihtiva ediyordu.

Tahrir defterlerinde veya Timar-Zeamet Tevcih defterlerinde sipahilerin tasarruf ettikleri köy ve mezrealar kaydedilirken mutlaka hangi nahiyeye bağlı oldukları açıklanmaktadır. Bu yüzden vergi birimi olarak itibar edildikleri ve timar-zeamet tevcihlerinde esas alındıkları görülmektedir.

a. 1523 Tahririne Göre İdarî Taksimat

1523 tarihli tahrire nazaran Musul sancağı iki nahiyeden müteşekkil olup, bunlar Musul ve Ayn-Safna nahiyeleredir.

aa. Musul Nahiyesi

Sancağın merkez nahiyesidir. 1523'te mevcut 108 köyün 91'i Musul nahiyesine bağlıdır. Dolayısıyla geniş bir alanı muhtevidir.

ab. Ayn-Safna Nahiyesi

Merkez nahiyesinin doğusunda yer almakta olup, küçük bir nahiyedir. Sancağın toplam 108 köyünden 17'si bu nahiyenin sınırları dahilindedir.

---

[166] Tayyip Gökbilgin, "*Nahiye*", **İA**., C. IX, İstanbul, 1993, s.36-37; Nejat Göyünç; **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 38, not: 12.

b. 1540, 1557 ve 1575 Tahrirlerine Göre İdari Taksimat

1540 tarihinde Musul sancağı, 1523 tahririne kıyasla bazı değişikliklere tabi tutulmuştur. Zira, 1540 tarihinde Musul Sancağına iki yeni nahiye daha ilave edilerek nahiye sayısı dörde yükseltilmiştir. 1557 ve 1575 tarihlerinde de nahiye sayısı dörttür. İhdas edilen yeni nahiyeler; Deyr-Maklub ve Acuz'dur. Böylece Musul Sancağı 1540-1575 tarihleri arasında; Musul, Ayn-Safna, Deyr-Maklub ve Acuz nahiyelerinden oluşmakta idi (Bkz. Musul Sancağı Haritası, 1540-1557).

ba. Musul Nahiyesi

Musul sancağının en geniş nahiyesidir. 1540'ta 89, 1557'de 101 ve 1575 tarihinde 106 köyden müteşekkildir.

bb. Ayn-Safna Nahiyesi

Bu nahiye 1523 tarihinde 17 köyden müteşekkil iken, daha sonraki tarihlerde bağlı köy sayısının düştüğünü görmekteyiz. Nitekim, 1540'ta 7, 1557'de 13 ve 1575'te ise 9 köyden oluşan bir nahiyedir.

bc. Deyr-Maklub Nahiyesi

Bu nahiyenin kaydı ilk kez 1540 tarihli tahrirde geçmektedir. Belli bir merkezi (nefsi) yoktur. Deyr-Maklub nahiyesi 1540'ta 29, 1557'de 25 ve 1575'te 17 köyden oluşmaktadır.

Diğer yandan, bu nahiyeye bağlı köylerin tasarrufu İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'e verilmiş ve daha sonraki tarihlerde Hüseyin Bey'in oğulları tarafından tasarruf edilmiştir[167].

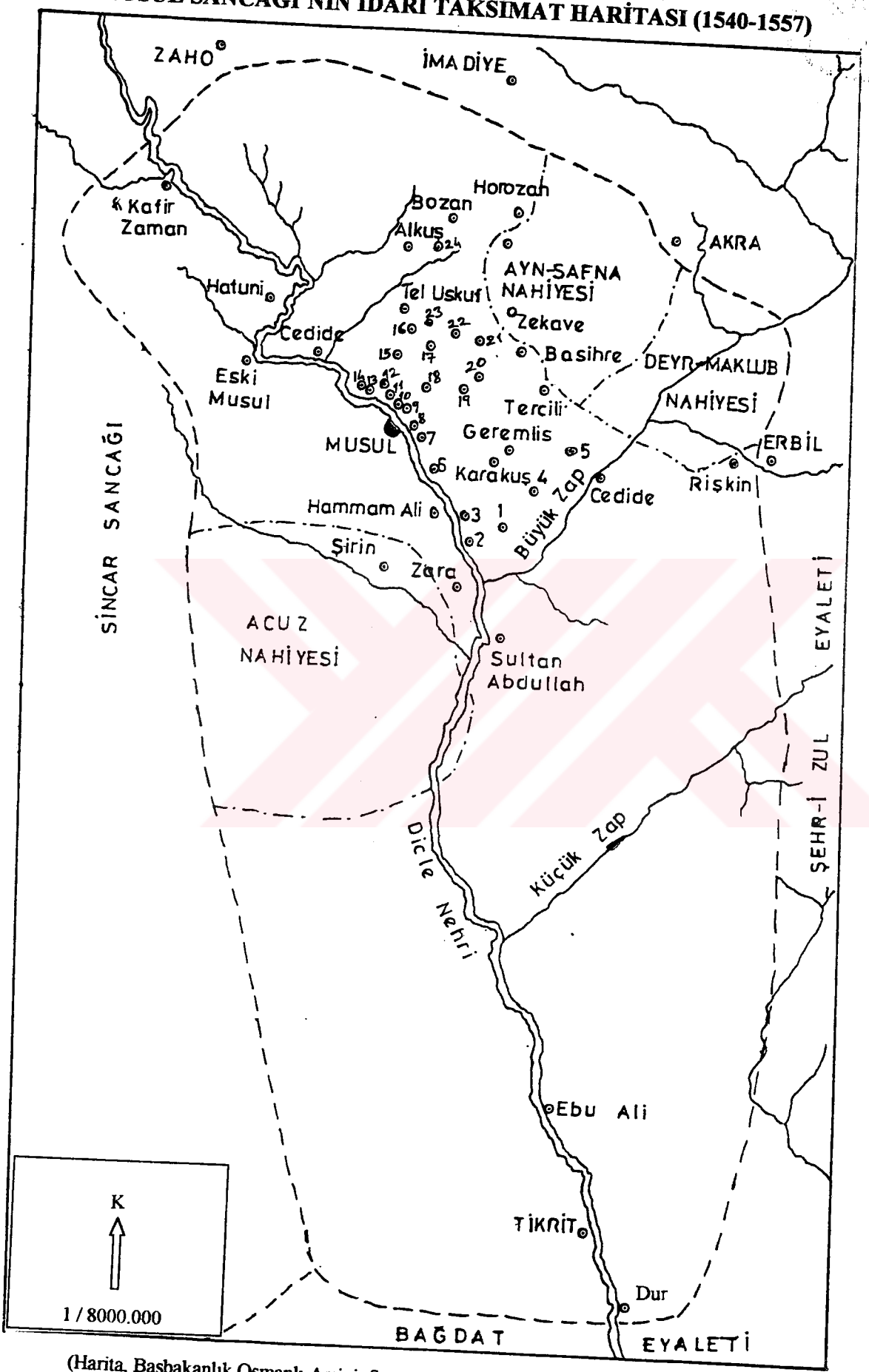
bd. Acuz Nahiyesi

Acuz, 1523 tarihinde "karye" olarak kaydedilmiştir. Fakat, Acuz karyesinde meskun nüfus yoktur. 1540 tarihinde 8 ve 1557'de 7 köyden müteşekkil bir nahiye konumundadır. Bu tarihlerde de "Nefs-i Acuz" 'da meskun nüfus bulunmamaktadır. 1575 tarihinde Acuz nahiyesi, Eski Musul sancağına, Eski Musul Sancağı ise Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[168].

---

[167] **TD., 195**, s.140.
[168] **TD., 660**, s.1.

HARİTA-II
MUSUL SANCAĞI'NIN İDÂRÎ TAKSİMAT HARİTASI (1540-1557)

(Harita, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sıra no; 415-a, Kod;OD1:2 / ba ve Sıra no; 445, Kod; OD1:4 / 12'de bulunan haritalardan faydalanılarak çizilmiştir).

Harita-II'de Numaralandırılmış Olan Köylerin İsimleri

1- Hızır İlyas

2- Nemrud

3- Selâmiye

4- Yakub

5- Şeyh Ömer

6- Kız Fahre

7- Yârımca

8- Nebi Yunus

9- Ninova

10- Koyuncuk (Koyuncak)

11- Kadıköy (Kaziye)

12- Reşidiye

13- Beysân

14- Hoca Halil

15- Bağviren

16- Tilkif

17- Hursabad

18- Köpüklü

19- Haşimiye

20- Bartala

III. Musul Eyaleti (1586-1639) (Musul Eyaleti'nin İdarî Taksimatı)

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Musul 1517 tarihinde Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra sancağa tahvil edilerek Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır. Zamanla, şartlar gerektirdikçe bazen Bağdat, bazen de Şehrizul eyaletlerine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Musul'un sancak statüsü ile idaresi 1586 tarihine kadar devam etmiştir. 1586 tarihinde ise Musul Sancağının eyalete tahvil edildiği anlaşılmaktadır. Zira, 1586 tarihli mühimme kayıtlarında "*Kızılbaş üzerine Bağdad Beylerbeyisi Süleyman Serdar tayin edilmiş olmağla, Şehrizul Beylerbeyisi aşiretleri, **Musul Beylerbeyisi**... kuvvetleriyle serdar emrine verilmiş olmağla...*" ifadesi ile "*Bağdad Beylerbeyisi Süleyman Kızılbaş üzerine serdar tayin edilmiş olmağla, kendi kuvvetleriyle ve hemen iltihak etmesine dair **Musul Beylerbeyisi Ahmed'e** hüküm*", şeklinde geçen ifadelere bakılırsa, 1586 (994) tarihinde Musul'un eyalet olduğu hükmüne varmamız gerekmektedir [169].

Musul'un 1586 yılında, sancaktan eyalete dönüştürüldüğünü gösteren bir diğer kaynağımız da **Kepeci, 262** no'da kayıtlı **Atama Defteri**'dir. Bu deftere göre Musul, eyalet olmadan önce Bağdat'ın bir sancağıdır. Ancak, Bağdat eyaleti sancakları listesinde kaydedilmişken, müstakil eyalete dönüştürüldüğü şerhi düşülmüştür [170]. Aynı defterin diğer kısımlarında Musul **"Eyalet-i Musul"** başlığı altında kaydedilmiştir. Eyaletin beylerbeyliğine ise Canpuladoğlu Hüseyin Bey getirilmiştir (30 Ağustos 1587 /26 Ramazan 995)[171]. Defterdeki bir şerhde, Canpulatoğlu Hüseyin Bey'den önceki beylerbeyi'nin Melek Ahmed olduğunun [172] tasrih edilmesi, aynı bilginin **Tarih-i Selânikî**'de mevcut olması[173] ve bu bilgilerin 1586 tarihli Mühimme kaydını doğrulaması[174], Musul Sancağının 1586 yılında eyalete dönüştürülmüş olduğunu açıkça beyan etmektedir.

---

[169] **Mühimme, 60**, s.283, (1586 / 994); **Mühimme, 61**, s.68-69, 103, (1586 / 994).

[170] **Kepeci Ruus, 262,** s.131.

[171] **Kepeci Ruus, 262,** s.265.

[172] **Kepeci Ruus, 262,** s.265, "*... hala Musul Beylerbeyisi olan Melek Ahmed... 76000 flori ber-vech-i peşin teslim-i hazine idüb şol şartla ki Musul Beylerbeyliği Canpuladbeyoğlu Hüseyin'e verilmesi...*".

[173] Selânikî Mustafa Efendi. **Tarihi Selânikî**. (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), C.I, İstanbul, 1989, s.192.

[174] **Mühimme, 60,** s.286.

Osmanlı idarî düzeninin en üst birimi olan eyaletlerin bir nevi sancak konfederasyonu olduğunu ve sancakların da alt birim olarak nahiyelerden müteşekkil olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Musul, 1586'da eyalete dönüştürüldükten sonra acaba kaç sancağı ve bu sancaklara bağlı kaç nahiyesi mevcuttu? Her nahiyeyi oluşturan köylerin sayısı ne idi?

Elimizdeki kaynak ve belgelerden bu soruların tamamına cevap bulamıyoruz. Daha doğrusu, Musul eyaletinin değişik tarihlerdeki sancak sayısını ve bu sancakların isimlerini tespit etmekle beraber, bahse konu sancakların kaç nahiyesinin bulunduğu ve bu nahiyelerin bünyesindeki köyleri tespit etmek mümkün olmadı.

Musul eyaletinin ilk idarî taksimatını gösteren kaynağımız 1587 tarihlidir. Buna göre Musul Eyaleti şu sancaklardan müteşekkildir[175]:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Erbil Sancağı

3- Nusaybin Sancağı

4- Sincar Sancağı

5- Bacvân Sancağı

6- Ağca Kal'a Sancağı

7- Zaho Sancağı

8- Eski Musul Sancağı

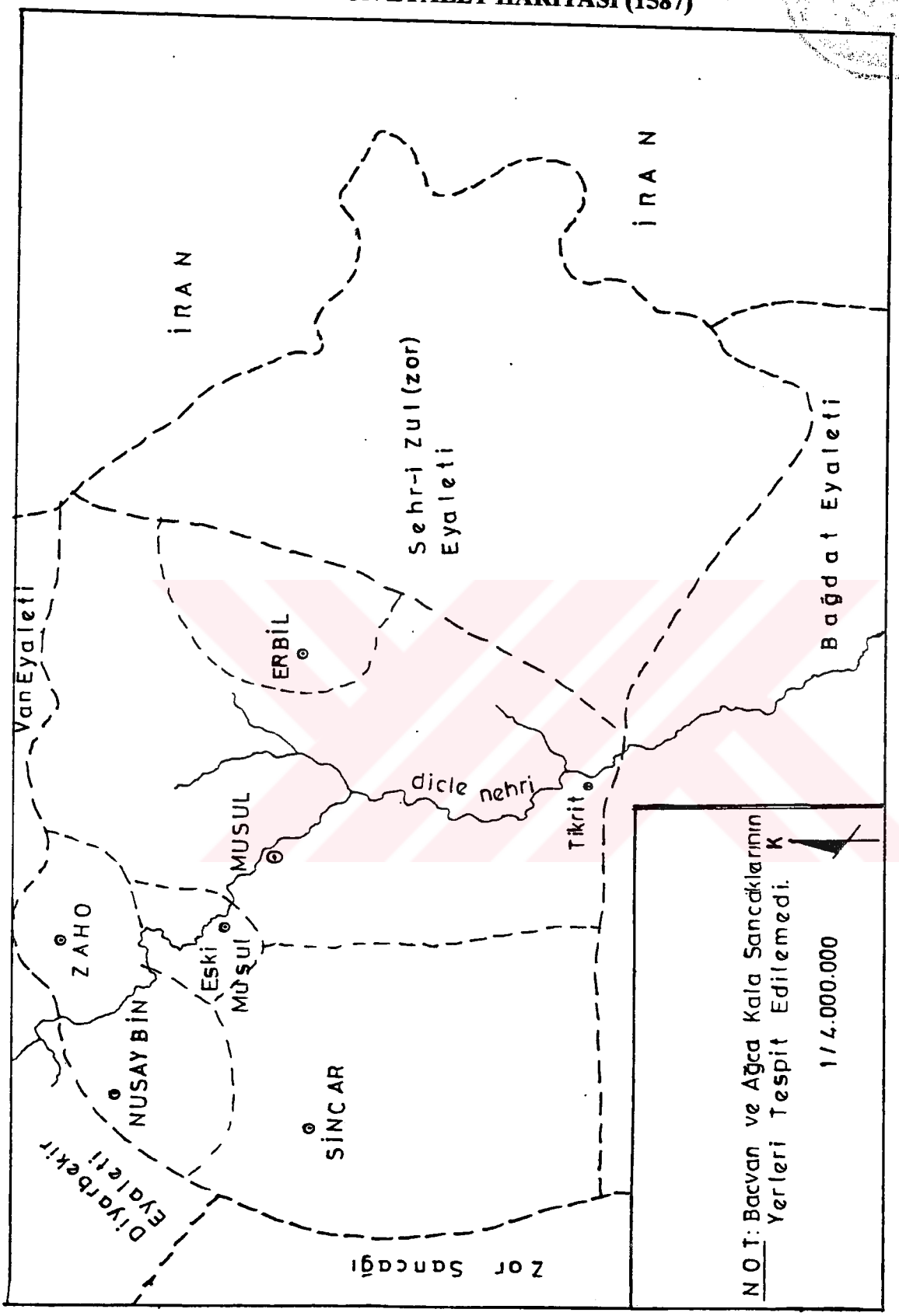
Görüldüğü gibi 1587 yılında Musul eyaleti Paşa sancağı ile beraber sekiz sancaktan oluşmuştur. Aslında, Musul eyaleti sancak listesine Tikrit sancağını da ilave etmemiz gerekmektedir. Zira, 262 no'lu defterde Tikrit sancağının da Bağdat eyaletinden ayrıldığı şerhi düşülmüş olmasına rağmen[176] hangi eyalete bağlandığı belirtilmemiştir. Fakat, Nisan 1592 tarihli bir mühimme kaydından Tikrit Sancağının da

---

[175] **Kepeci Ruus, 262,** s.247-248,265.

[176] **Kepeci Ruus, 262,** s.124.

HARİTA-III
MUSUL'UN EYALET HARİTASI (1587)

(Harita, Arşiv vesikaları veTüccârzâde İbrahim Hilmi'nin **Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası** adlı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Musul eyaletine bağlanmış olduğunu görmekteyiz[177]. Keza, daha sonraki sancak listelerinde de Tikrit sancağı Musul eyaletine merbuttur (Bkz. Musul Eyâleti Haritası, 1587).

Öte yandan 1587-1588 tarihli bir mühimme kaydında Diyarbekir Beylerbeyliğine yazılan bir hükümde şu bilgiler bulunmaktadır; "*Diyarbekir Beylerbeyine hüküm; Musul Beylerbeyisi mektub gönderub, elyevm* ***Sincar, Eski Musul, Ağca Kal'a, Nusaybin, Zaho*** *Sancakları Musul Beylerbeyliğine ilhak olunmuşsa da mezkur sancakların icmal ve mufassal defterleri Musul'a gönderilmediği bildirilmekte, mezkur sancakların icmal ve mufassal defterlerinin bir keseye konup, üzeri mühürlenüp... gönderilmesi...*"[178]. Bu mühimme kaydında, yukarıda verdiğimiz listede mevcut olan Erbil ve Bacvân sancakları geçmemektedir. Çünkü, Erbil sancağı 1588'de Şehrizul eyaletine bağlanmış[179] ve 1590 yılına kadar bu statüsü devam etmiştir. 1590'da ise tekrar Musul eyaletine bağlanmıştır[180]. Bacvân (Bacvânlu) sancağının ise bu tarihteki idari durumu hakkında bir kayda rastlamadık. Daha sonraki yıllarda musul eyaletinin bir sancağı konumunda olduğu dikkate alınırsa, 1588 tarihli mühimme kaydında yer almamasının, icmal veya mufassal defterlerinin Musul'a gönderilmiş olmasından kaynaklandığını tahmin ediyoruz.

XVII. yüzyılın başlarında Musul eyaleti 6 sancaktan müteşekkildir. Aynî Ali Efendi'nin I. Ahmed'in veziri Murad Paşa'ya 1609 (1018-1019)'da sunduğu risalesine[181] göre Musul eyaleti şu sancaklardan oluşuyordu[182]:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Bacvânlı Sancağı

3- Tikrit Sancağı

---

[177] **Mühimme, 69,** s.95.

[178] **Mühimme, 64,** s.107.

[179] **MM., 17670,** s.470.

[180] **Mühimme, 68,** s.1, "*Şehrizul Beylerbeyine hüküm; Erbil sancağı Musul caniblerinde olan havass-ı hümâyun iltizamına dahil olduğu cihetle, Musul Beylerbeyliğine ilhak olunduğundan icmal ve mufassal defterlerini Şehrizul defterlerinden ayırıb, Musul'a göndermesi ve badehu Erbil işlerine Şehrizul ve Bağdad taraflarından ise müdahale edilmemesi*".

[181] Halil Sahillioğlu, **agm.,** s.1246.

[182] Aynî Ali Efendi, **Kavânin-i Al-i Osman Der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divân**, İstanbul, 1280, s.32.

4- Eski Musul Sancağı

5- Horun (Hârun) Sancağı

6- Bâne Sancağı

1587 listesi ile 1609 listesini mukayese ettiğimiz vakit, XVII. yüzyıl başlarında Musul eyaletini oluşturan sancakların önemli bir değişikliğe tabi tutulduğu görülmektedir. Zira, 1587'de Musul eyaletine bağlı olan Erbil, Nusaybin, Sincar, Ağca Kal'a ve Zaho Sancaklarının 1609'da Musul eyaletinden ifraz edildiğini, buna mukabil, 1587 listesinde bulunmayan Bâne ve Hârun (Horun) adlı iki yeni sancak eyalete dahil edilmiştir.

Musul eyaletinin 1631-1632 (1041) tarihlerindeki idarî taksimatını Koçi Bey risalesinden öğrenmekteyiz[183]. Buna göre Musul eyaletini teşkil eden sancaklar aşağıdaki gibidir:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Bacvânlı Sancağı

3- Tikrit Sancağı

4- Eski Musul Sancağı

5- Horun (Hârun) Sancağı

6- Bâne Sancağı

Musul eyaletinin idarî taksimatını gösteren bir diğer kaynağımız da Başbakanlık Kâmil Kepeci Tasnifinde bulunan ve 1632-1641 tarihleri arasındaki idarî yapıyı gösteren *Sancak Tevcih Defteri'* dir[184]. Buna göre Musul eyaletinin idarî taksimatı şöyledir:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Bâcvânlû Sancağı

3- Eski Musul Sancağı

---

[183] **Koçi Bey Risalesi**, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), KTBY., Ankara, 1985, s.138. Koçi Bey Musul eyaletinin 7 sancak olduğunu zikretmiş, fakat verdiği listede 6 sancak ismi kayıtlıdır.

[184] **Kepeci Ruus, 266**, s.107-108.

4- Keşşâf Sancağı

5- Tikrit Sancağı

6- Hârun Sancağı

7- Zâho Sancağı

Bu defterlerdeki bilgiler ile Koçi Bey risalesindeki bilgileri mukayese ettiğimizde, eyalete bağlı sancaklarda bazı değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Zira, 266 no'lu Sancak Tevcih Defteri'ndeki kayıtlara göre Musul eyaletine Keşşâf ve Zâho sancakları dahil edilmiş, Koçi Bey risalesinde yer alan Horun (Hârun) ve Bâne sancakları ise eyaletten ayrılmıştır.

Tarih olarak araştırmamızın sınırını aşmasına rağmen, Musul eyaletindeki idarî değişiklikleri mukayese etmek gayesi ile 1648 ve 1653 yıllarındaki idarî taksimatı gösteren iki kaynaktaki bilgileri de burada vermeyi uygun gördük. Cihânnümâ adlı eserini 1648 (1058)'de yazan [185] Kâtib Çelebi, Musul eyaletinin 6 sancaktan müteşekkil olduğunu yazar[186]. Buna göre Musul eyaleti sancakları şunlardır:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Eski Musul Sancağı

3- Bâcvânlu Sancağı

4- Tikrit Sancağı

5- Hârubâne Sancağı

6- Kara Dasni Sancağı

Kâtib Çelebi'nin verdiği sancak listesi ile 266 no'lu Sancak Tevcih Defterindeki listeyi mukayese ettiğimiz vakit, Keşşaf ve Zaho sancaklarının Musul eyaletinden ifraz edildiğini ve Kara Dasni adiyle yeni bir sancak teşkil edildiğini görmekteyiz. Aslında, Kara Dasni Sancağı, Dasni taifesini ifade için kullanılan bir tâbirdir. Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi, Sancak tâbiri başlangıçta belli bir coğrafî bölgeyi ifade etmiyordu. Ancak, XVI. Yüzyıldan itibaren belli bir coğrafî ve idarî bölgeyi ifade eder

---

[185] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C.III, Kısım, 2, TTKB., Ankara, 1982, s.543.

[186] Kâtib Çelebi, **Cihannümâ**, Bayezid Kütüphanesi, No:4678, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1145, s. 433.

bir mana kazanmıştır. Bununla birlikte, XVI. Yüzyılda da *Liva-i Müsellem, Liva-i Piyade, Liva-i Çingane* ve *Liva-i Voynuğan* gibi belirli zümreleri ifade için kullanılmaya devam etmiştir[187]. Burada dikkate değer husus, XVII. Yüzyılın ortalarında bile *sancak tâbiri* 'nin halen belli zümreleri ifade etmek için kullanılmaya devam etmiş olmasıdır.

1653 tarihinde Musul eyaletinin idarî taksimatını gösteren kaynağımız ise Sofyalı Ali Çavuş kanunnâmesidir[188]. Bu kanunnâmeye göre Musul eyaleti şu 5 sancaktan müteşekkildir:

1- Musul (Paşa) Sancağı

2- Kerkük Sancağı

3- Tikrit Sancağı

4- Bâcvânlık (Bâcvânlû)

5- Huden (Hârun)-Bâne

Bu sancaklar ile Kâtib Çelebi'nin verdiği listedeki sancaklar mukayese edildiği zaman, XVII. Yüzyılın ortalarında Musul eyaletini oluşturan sancakların pek değişmediği görülür. Ancak, 1648 listesinde yer alan Kara Dasni sancağı 1653 listesinde yer almamakta, buna mukabil 1653'te Kerkük, yeni bir sancak olarak Musul eyaletine dahil edilmiştir.

Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız Musul eyaletinin 1586-1653 tarihleri arasındaki idarî taksimatında sancak sayısı 5 ile 8 arasında değişmiştir. İlk idarî taksimatta (1587) yer alan Erbil, Nusaybin, Sincar ve Ağca Kal'a sancakları, daha sonraki taksimatların hiçbirinde bulunmamaktadır. Zâho sancağı sadece 1587 ve 1631-1632 idarî taksimatlarında mevcuttur. Keşşâf sancağı ise yalnızca 1632-1641 tarihleri arasındaki taksimatı gösteren listede yer almaktadır. Nihayet, 1653 idarî taksimatında Kerkük sancağının da bulunması, Musul eyaletinin XVII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra İran sınırına doğru genişletildiğini göstermektedir.

Öyle görünüyor ki, 1578-1590 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-İran harpleri,

---

[187] İ. Metin Kunt, **age.**, s.16; M. Ali Ünal, **age.**, s.30.

[188] **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, (Hazırlayan: Mithat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992. Faksimile Metin, s.12.

bu bölgede bulunan eyaletlerin idarî taksimatlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim, 1587 tarihinde Musul eyaletine merbut 4 sancağın, 1609-1653 yılları arasındaki taksimatları gösteren listelerin hiçbirinde yer almaması, ayrıca 1609, 1631-32, 1632-1641 ve 1653 tarihlerinde Musul eyaletine bağlı sancakların pek fazla değişmemiş olması da bu fikrimizi teyit eder mahiyettedir. Bahse konu tarihler arasındaki Osmanlı-İran harpleri serhadlerdeki eyaletlerin idarî taksimatlarında daha büyük değişimlere yol açmıştır. Mesela, Van eyaletine bağlı sancak sayısı 1558-1585 yılları arasında 13 ile 32 arasında değişmişken, 1609-1653 tarihleri arasında ise 14 ile 18 arasında değişmiştir[189]. Bu da İran'la yapılan harplerin durulması ile bölgede bulunan eyaletlerin idarî taksimatlarının da belli bir istikrara kavuştuğunu göstermektedir.

Nihayet, Van-Basra serhaddinde bulunan aşiret reisi ümeranın daimi rekabetleri ve kararsızlıkları (bazen Osmanlı'yı bazen İran'ı metbu tanımaları) da[190] bölgedeki idarî taksimatın değişmesinde rol oynamıştır denilebilir.

IV. SANCAK VE EYALET YÖNETİMİ (GÖREVLİLER)

1. Ümera (Ehl-i Örf)

Osmanlı eyalet ve sancaklarında görev yapan idareciler (Ümera, ehl-i örf) hiyerarşik sıra itibariyle şunlardır;

1- Beylerbeyi

2- Sancakbeyi

3- Alaybeyi (Miralay)

4- Çeribaşı (serasker)

5- Çavuşlar

6- Dizdar

7- Kale görevlileri

a- Mustahfizlar

---

[189] Orhan Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648),** Van, 1997, s. 120-129.

[190] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri**, İstanbul, 1993, s.242.

b- Azebler

c- Dergâh-ı Ali Yeniçerileri

8- Defterdar

9- Şehir Kethüdası

10- Sübaşı

11- Muhtesib

12- Asesler

13- Şahne

a. Beylerbeyi

Osmanlı idarî teşkilâtında eyaletlerin idaresi için askerî ve sivil yetkileri bulunan beyler tayin edilirdi ki, bunlara Türkçe *Beylerbeyi*, Farsça *Mir-i Miran* ve Arapça *Emirü'l-Ümera* denilirdi[191].

Beylerbeyi, hükümdarın taşradaki en yetkili temsilcisi olup, doğrudan padişah beratı ile atanırdı[192]. Beylerbeyi atanacak kişilerin bazı vasıfları haiz olmaları gerekirdi. Şöyle ki, "*yarar, emekdar ve her veçhile müstehakk-ı inayet*" olmaları gerektiği gibi, reayaperver, dürüst, namuslu, tecrübe sahibi ve devlete bağlı olmaları da gerekiyordu.

Padişah beratıyla atanan beylerbeyi görevlendirildiği eyaletin sancaklarından uygun gördüğü birinde yerleşir ve burada otururdu. Beylerbeyinin oturduğu bu sancağa "*Paşa Sancağı*" denilirdi. Burada ayrıca sancakbeyi bulunmadığı için, bu merkez sancağının sancakbeyi sayılırdı[193]. Fakat XVII. Yüzyıl sonlarında ve yaygın olarak da XVIII. Yüzyılda beylerbeyleri ve sancakbeyleri bizzat görev yerlerine gitmeyip, yetki ve selahiyetlerini kendi nâm ve hesaplarına kullanmak için bir kişi tayin ederlerdi ki, bunlara "*mütesellim*" denilirdi[194].

---

[191] H. Sahillioğlu, **agm.,** s.1233.

[192] Yusuf Oğuzoğlu, "*XVIII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler*", **19 Mayıs Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Dergisi,** S.1, (1978), s.143; Yaşar Yücel, **agm.,** s.665.

[193] Mustafa Akdağ, "*Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*", **AÜDTCFD.,** C.XIII. S:1-2, TTKB., Ankara, 1955, s.51.

[194] Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, KTBY., Ankara, 1985, s.96.

Beylerbeyi görev yaptığı eyalette emri altındaki görevlilerle birlikte Eyalet Divânı'nda idarî işleri yürütürdü. Bu divânda bir Tımar Defterdarı, bir Defter Kethüdası ve bir Tezkireci bulunuyordu[195]. Beylerbeyinin eyaletteki divânı , Divân-ı Hümâyûn'un bir nevi küçük bir kopyası görünümündedir.

Beylerbeylerinin görevlerine gelince; bunların temel vazifeleri beratlarda özetlenmiş olup, bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:[196]

a- Bölgesinde bütün meselelerde (umur-ı siyasette) padişahın temsilcisi olmak,

b- Divanında çeşitli işleri karara bağlamak,

c- İdarî ve en önemli görevlerinden biri olarak, halkın güvenliğini sağlamak,

d- Sultanın emirlerine karşı çıkan ve hukuki müeyyideleri çiğneyen kişileri takip etmek

e- Timarlıların atama ve özlük işlerini yürütmek,

f- Bölgesi dahilinde kale varsa onları gözetmek, göçebeleri itaat altında bulundurmak

g- Seferlerde görevlendirildiği takdirde, yönettiği bölgedeki dirlik sahiplerini (timar ve zeamet sahipleri) toplayarak gitmeleri gereken yerlere götürmek.

Beylerbeyleri maaşları ise, birtakım gelir kalemlerinden ayrılan "*has*"'lardan ibarettir.

b. Musul Beylerbeyi

Musul beylerbeyi olarak atanacak kişinin liyakatli, ehl-i vukuf, devlete sadık olması vs. gibi meziyetlerinin bulunmasına özen gösterildiği gibi, Bağdat beylerbeyinin de "*oluru*" dikkate alınırdı[197]. Padişahın Musul eyaletindeki temsilcisi hüviyetiyle, eyaletin *paşa sancağı* olan Musul Sancağında oturmaktadır. İdârî ve askerî işlerini Divân-ı Musul'da karara bağlamaktadır. Kısaca ifade edecek olursak, bölgesindeki

---

[195] Y. Yücel, **agm.**, s.665.

[196] H. İnalcık, "*EYALET*", s.723; M. Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat,** C.I-II, TTKB., Ankara, 1979, s.294; Y. Oğuzoğlu, **agm.**, s.143; İ. Metin Kunt, **age.**, s.27; M. Akdağ, **agm.**, S.1-2, s.50.

[197] Ahmed Vâsıf Efendi; **Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'l-Ahbar**, (Yay: Mücteba İlgüler), İstanbul, 1978, s.281, 334-335.

bütün meseleleri çözmekle görevli olduğu gibi, çağrıldığı vakit harp zamanlarında da emrindeki kuvvetlerle sefere katılmak mecburiyetinde idi.

Musul beylerbeyi *has* gelirleri muhtelif vergilerden ayrılmış olup, tespit edebildiğimiz kadarıyla 449450 akça ile 713452 akça arasında değişmektedir[198].

Diğer yandan bazı beylerbeylerinin çeşitli şekillerde halka zulm ve teaddi eylediklerini, hatta bazı reayayı katl edip emval ve erzakına el koydukları müşahede edilmektedir. Nitekim, 1610-1611 tarihinde Musul beylerbeyi olan Ahmed Paşa, Musul fukarasının 15000 koyununu zorla aldığı gibi, reayaya da fazlaca zulm etmiştir. Yine aynı Ahmed Paşa bir köyü basıp 40 nefer insanı katlederek, köy halkının bütün mal ve erzakına el koymuştur. Ahmed Paşa'nın zulümleri bunlarla da bitmemiştir. Zira Dergâh-ı Muallam Çavuşlarından Ferhad Çavuş'un oğlu olup, Şehrizul'da zeamet tasarruf eden Ali, bazı emtia, kumaş ve ehl-i iyali ile Amid tarafına giderken Musul'a geldiğinde Ahmed Paşa tarafından bütün emval, erzak ve ehl-i iyaline el konulmuştur[199].

Ahmed Paşa'nın bu zulümlerinin merkeze şikayet edilmesi üzerine, merkez idaresi musul kadısına yazdığı hükümlerde, derhal konunun ihtimamla teftiş edilmesini ve fukaranın hakkının korunmasını istemiştir. Ayrıca, bizzat Ahmed Paşa'ya da bir hüküm yazılarak, el koyduğu bütün emval ve erzakın derhal iadesi istenmiştir[200]. Ahmed Paşa'nın bu cürümlerinden dolayı nasıl cezalandırıldığı hakkında herhangi bir belge mevcut değildir. Ancak, reayanın şikayeti üzerine, merkez idaresinin hemen meseleye el koyup gerekli soruşturmaları başlatması dikkate şayandır.

1586-1641 yılları arasındaki dönemde Musul eyaletinde görev yapan 38 beylerbeyinin ismini tespit etmiş bulunmaktayız ki, bunların dökümü tablo-1'de verildiği gibidir.

---

[198] Bkz. **İktisadî Durum** Bölümü.

[199] **Mühimme, 79**, s.463, b-1184, 487, b-1250, 491, b-1261.

[200] **Mühimme, 79**, s.463, b-1184, 487, b-1250, 491, b-1261.

Tablo-1

Musul Eyaleti Beylerbeyleri (1586-1641)

No	Beylerbeyi Adı	Önceki Görevi	Görevde Olduğu Yıllar		Sonraki Görevi
			Hicri	Miladi	
1	Ahmed Paşa [201] (Melek Ahmed Paşa)	-	994-995	17 Haziran 1586 15 Ağustos 1587	-
2	Canbulat Beyoğlu Hüseyin Bey [202]	-	995-997	30 Ağustos 1587 Kasım 1588	-
3	Melek Ahmed Paşa [203]	-	999-1000	27 Nisan 1591 Ekim 1591	-
4	Mustafa Paşa [204]	-	1000-1001	4 Nisan 1592 4 Haziran 1593	-
5	Piyâle Bey [205]	Eskişehir Sancakbeyi	Receb 1002	Mart ortaları 1594	-
6	Sinan Paşa [206]	-	1003	Eylül 1594	-
7	Hasan Paşa [207]	-	1003	1594-1595	-
8	Mahmud Paşa [208]	-	1005	1596-1597	-
9	Abdullah Paşa [209]	-	1006	1597-1598	-
10	Ali Paşa [210]	-	1008	1599-1600	-
11	Hasan Paşa [211]	İmadiye Hâkimi	1009	1600-1601	-
12	Mehmed Paşa [212]	-	1013	1604-1605	-
13	Ahmed Paşa [213]	-	1015 1016	1606 19 Temmuz 1607	-
14	Diğer Ahmed Paşa [214]	-	1018 1019	10 Eylül 1609 1611	-
15	Mehmed Paşa [215]	-	1021-1022	1612-1613	-
16	Ali Paşa [216]	-	1022	1613	-
17	Diğer Ali Paşa [217]	-	1023	1614	-
18	Mehmed Paşa [218]	-	1023	1614-1615	-
19	El-Hac Ahmed Paşa [219]	-	1024	1615-1616	-

[201] **Mühimme, 60**, s.286; **Kepeci Ruus, 249**, s.52, 140; Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, (Haz: Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul, 1989, s.192.

[202] **Kepeci Ruus, 262**, s.265; **Kepeci Ruus, 249**, s.167, 208; **Mühimme, 64**, s.207 .

[203] **TZTD., 169**, s.532, 544; **Mühimme, 67**, s.220.

[204] **Mühimme, 69**, s.95; **TZTD., 169**, s.544; S. Mustafa Efendi, **age.**, C. I, s. 275.

[205] S. Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî** , C. I, s. 361.

[206] **TZTD., 169**, s.550.

[207] **TZTD., 169**, s.522; S. Mustafa Efendi, **age.**, C. I, s. 477; **H. 1308 Tarihli Musul Vilâyeti Salnâmesi**, s.38. Salnâmede hicri 1000-1305 tarihleri arasında Musul eyaletinde görev yapmış olan beylerbeylerinin isimleri kronolojik olarak verilmiştir. Fakat, bunları kullanırken biraz ihtiyatlı davranmak gereği vardır. Zira, burda verilen isimler *Mühimme, Timar-Zeamet Tevcih, Rutûs ve Maliyeden Müdevver Defterleri* 'ndeki bazı kayıtlarla denk düşmemektedir.

[208] **Salnâme,** s.38.

[209] **Salnâme,** s.38.

[210] **Salnâme,** s.38.

[211] **Salnâme,** s.38.

[212] **Salnâme,** s.38.

[213] **Salnâme,** s.38; **Mühimme Zeyli, 8**, s.65; **TZTD., 290**, (defter sayfalandırılmamış).

[214] **Mühimme, 78**, s.658; **MM., 3260,** s.41; s.38.

[215] **MM., 6718,** s.120, 125.

[216] **Salnâme,** s.38.

[217] **Salnâme,** s.38.

[218] **Salnâme,** s.38.

[219] **Salnâme,** s.38.

tablo-1'in devamı

No	Beylerbeyi Adı	Önceki Görevi	Görevde Olduğu Yıllar		Sonraki Görevi
			Hicri	Miladi	
20	Ahmed Paşa [220]	-	1025	1616	-
21	Mehmed Paşa [221]	-	1025	1617	-
22	Mehmed Paşa [222]	Basra Beylerbeyi	1026	1617	-
23	Mu'min Paşa [223]	-	1027	1617-1617	-
24	Bostân Paşa [224]	-	1029	1619-1620	-
25	Bekir Paşa [225]	-	1030	1620-1621	-
26	Yunus Paşa [226]	-	1031	1621-1622	-
27	Defterdar Mustafa Paşa [227]	-	1032	1622-1623	-
28	Hasan Paşa [228]	-	1032	1623	-
29	Ahmed Paşa [229]	-	1032	1623	-
30	Sipahi Ahmed Paşa [230]	-	1034	1624-1625	-
31	Süleyman Paşa [231]	-	1035	1625-1626	-
32	Bekir Paşa [232]	-	1037	Ekim başları 1627	-
33	Süleyman Paşa [233]	-	1041	1631	-
34	Ebubekir Paşa [234]	-	1041 1042	17 Eylül 1631 15 Aralık 1632	-
35	Bekir Paşa [235]	-	1042 1045	27 Ocak 1633 25 Aralık 1635	-
36	Muhafız Ahmed Paşa [236]	-	1046	1637	-
37	Süleyman Paşa [237]	Rumili B.beyi	1049	7 Kasım 1639	-
38	Vezir Mehmed Paşa [238]	Rakka Mutasarrıfı	1051	8 Aralık 1641	-

---

[220] **Salnâme,** s.38.

[221] **Salnâme,** s.38.

[222] **Salnâme,** s.39.

[223] **Salnâme,** s.39.

[224] **Salnâme,** s. 39.

[225] **TZTD., 412**, (defter sayfalandırılmamış); **Salnâme,** s. 39.

[226] **Kepeci Ruus, 257**, s.109; **TZTD., 412**, (defter sayfalandırılmamış); **Salnâme,** s. 39.

[227] **Salnâme,** s. 39.

[228] **Salnâme,** s. 39.

[229] **Salnâme,** s. 39; Naima Mustafa Efendi; **Nâima Tarihi**, C. II, s. 851-852.

[230] **Salnâme,** s. 39.

[231] **Salnâme,** s. 39.

[232] **TZTD., 477**, (defter sayfalandırılmamış).

[233] **Salnâme,** s.39. H. 1308 Tarihli Salnâmede Süleyman Paşa'nın 1625-1635 (1035-1045) tarihleri arasında Musul eyaletinin beylerbeyi olduğu kaydedilmiştir.Halbuki, **477 no'lu Timar Zeamet Tevcih Defteri**'nden Bekir Paşa'nın 1627 (h.1037)'de; **504 no'lu Timar Zeamet Tevcih Defteri**'nden 17 Eylül 1631 (h. 20 Safer 1041)'de ve **Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad Devri, 120 no**'lu belgeden Ağustos 1632 (Safer 1042) tarihlerinde Ebubekir Paşa'nın; **552 no**'lu **Timar Zeamet Tevcih Defteri** ile **Maliyeden Müdevver, 3458 no**'lu defterlerden de 27 Ocak 1633 (17 Şaban 1042)-6 Eylül 1635 (Rebbiül-evvel 1045) tarihleri arasında yine Bekir Paşa'nın Musul Beylerbeyi olduğunu görmekteyiz. Diğer yandan, hazırladığı risaleyi 1631-32'de IV. Murad'a sunan Koçi Bey de bu tarihte Musul Beylerbeyi olarak Süleyman Paşa'nın ismini zikretmiştir. Bu kayıtlardan şu sonucu çıkartıyoruz; 1625-1627 tarihleri arasında Süleyman Paşa, 1627'de Bekir Paşa, 1627-1631 tarihleri arasında tekrar Süleyman Paşa Beylerbeyi olarak görev yapmışlardır.

[234] **TZTD., 504**, (defter sayfalandırılmamış); **Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad Devri, No:120,** s.1; **MM., 9829**, s.74-75, 119; **İbnül-Emin Tasnifi, Maliye, 902**, varak.1.

[235] **TZTD., 552**, (defter sayfalandırılmamış); **MM., 17040**, s. 1; **MM., 3458**, s. 18,49.

[236] **Salnâme,** s.39.

[237] **Kepeci Ruus, 266**, s.107; **MM., 551**, s.97.

[238] **Kepeci Ruus, 266**, s.107; **MM., 551**, s.97.

1586-1641 tarihleri arasında ismini tespit edebildiğimiz 38 beylerbeyi görev yapmıştır. Bunlardan çoğunun göreve başladığı ve görevden ayrıldığı gün ve ayı tespit etme imkânına sahip olamadığımız için, görev süreleri hakkında bir değerlendirme yapma şansını bulamıyoruz. Ancak, 55 yıllık sürede 38 beylerbeyi görev yaptığına göre, ortalama görev süresi 1 yıl 3 ay olarak çıkmaktadır. Şunu da dikkatten uzak tutmamak gerekir ki, bu 1 yıl 3 ay olarak tespit edilen süre ortalama bir süredir. Halbuki, bazı beylerbeyleri birkaç ay görevleri başında kalabilmişken, bazıları ise 1, 2 hatta 3 yıldan fazla görev yapmışlardır. Her halükârda, Musul eyaletinde görev yapan beylerbeylerinin görev sürelerinin ortalama 1 yıl 3 ay civarında olması; herhangi bir beylerbeyinin bu yörede fazla kök salmasını, bölgenin siyasi ve ekonomik güçleriyle özdeşleşmesini önlemek düşüncesinden ileri gelmiş olmalıdır. Nitekim, imparatorluğun diğer pek çok bölgesinde de durum bundan farklı gözükmemektedir[239].

Musul eyaletine atanan beylerbeylerin önceki görevlerine baktığımızda ise, tıpkı sancakbeylerinde olduğu gibi, daha çok Musul eyaletinin bulunduğu bölgeye yakın eyaletlerde görevli kimseler olduğunu görmekteyiz. Gerçi 38 beylerbeyinden ancak 4' nün önceki görev yerini tespit edebildik. Bu sayı az olmakla beraber, bir fikir yürütme imkânı sağladığı için kayda değer. Mesela, 1600 tarihinde Musul beylerbeyi olan Hasan Paşa'nın daha önceki görev yeri İmadiye'dir. 1617'de beylerbeyi olan Murad Paşa Basra beylerbeyliğinden atanmıştır. 1639 tarihinde görev başında bulunan Süleyman Paşa'nın daha önceki görev yeri Rumili beylerbeyliğidir. Nihayet, 1641'de Musul beylerbeyi olan vezir Mehmed Paşa'nın önceki görev yeri ise Rakka'dır. Görüldüğü gibi, Musul'a atanmadan önceki görev yerlerini tespit ettiğimiz dört kişiden üçü civar eyaletlerden atanmışken, sadece birisi (Süleyman Paşa) Rumili bölgesinden tayin edilmiştir. Bu da bize merkez yönetiminin beylerbeyi atamalarında tecrübe sahibi kimselere öncelik verdiğini göstermektedir.

c. Sancakbeyi

Sancağın en yetkili yöneticisi sancakbeyi olup, doğrudan merkezden atanırdı. Askerî ve idarî olmak üzere başlıca iki görevi bulunmaktadır. Kapı halkı ve emrindeki zaim, sipahi ve cebelülerle daima hazır bir askerdir. Çağrıldığı vakit hemen sefere katılıp, tespit edilen yerde beylerbeyinin emrine girmesi askerî görevlerindendir.

---

[239] İ. Metin Kunt, **age.**, s.78.

Sancağın ve şehrin düzenini sağlamak, reayanın dirlik ve düzenini temin etmek, şer'e ve örfe aykırı durumları önlemek de idarî görevleri arasında yer almaktadır[240] Sancakbeyi bu idarî görevlerini kadı ile beraber hareket ederek yerine getirirdi.

Sancakbeyi ayrıca, özel görevler için sancağına gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve bunların görevlerini kolaylıkla yerine getirmelerini temin etmekle de yükümlüdür[241].

Sancakbeylerine maaş olarak ise birtakım vergi gelirleri "*has*" tarikiyle ayrılırdı.

d. Musul Sancakbeyi

Musul sancakbeyi, idarî ve askerî bakımlardan hiyerarşik olarak sancağı hangi eyalete merbut ise o eyaletin beylerbeyine bağlıdır. Dolayısıyla, hiyerarşik olarak 1517-1534 tarihleri arasında Diyarbekir beylerbeyine, 1534-1563 döneminde Bağdat beylerbeyine, 1563-1566 arasında Şehrizul beylerbeyine, 1566-1571 yılları arasında tekrar Bağdat beylerbeyine, 1571-1573 arasında yine Şehrizul beylerbeyine ve 1573-1586 tarihleri arasında tekrar Bağdat beylerbeyine bağlıdır. Ancak, tayin, terfi, sefere çağrılma gibi hususlarda, diğer sancakbeyleri gibi doğrudan Divân-ı Hümâyun'a tâbidir. Bununla birlikte, merkez yönetimi bazı dönemlerde Musul sancakbeylerinin Bağdat beylerbeyinin vereceği emre göre hareket etmelerini istemiştir. Mesela, 5 Ekim 1559 (3 Muharrem 967) tarihli bir mühimme kaydında[242] Musul Sancakbeyi Ahmed Bey'e gönderilen hükümde; "*...Bağdad caniblerinde hizmet vaki olub, Bağdad Beylerbeyisi seni taleb itdükde varmak emr idüb buyurdum ki, vusul buldukda yat û yerağla hâzır u müheyyâ olub, ol cânibe nâzır"* olması istenerek "*anun gibi bir hizmet vâki oldukda asla vû kat'a te'hir ü terâki itmeyüb sancağın askeri ile müretteb ü mükemmel... mu'accelen varub vech-i münâsib gördüğü üzere hizmetde...*" bulunması ve asla ihmalkâr davranmaması emredilmiştir.

---

[240] Y. Yücel, **agm.**, s.666.

[241] İ. Metin Kunt, **age.**, s.25.

[242] **Mühimme**, **3**, hüküm:394.

Diğer yandan, harp dönemlerinde Musul sancakbeylerine Bağdat kalesinin muhafazası, Bağdat'ın "*hıfz u hirasetine*" nezaret edip, göz kulak olması ve Basra'nın muhafazası gibi vazifeler de verilmiştir. Nitekim, 16 Eylül 1559 (15 Zilhicce 966)'da Musul Sancakbeyi Murad Bey'e Bağdat kalesinin muhafazası görevi[243], 8 Eylül 1565 (12 Safer 973)'de Sancakbeyi Sinan'a Basra'nın muhafazası[244] ve 8 Ekim 1567 (4 Rebbiü'l-ahir 975)'de de dönemin sancakbeyine, Bağdat beylerbeyi sefere memur edildiğinden, Bağdat'ın korunması[245] vazifesi verilmiştir.

Öte yandan Musul sancakbeyi sefere iştirak ettiği vakit, sancağın muhafazası için yeterince sipahi görevlendirmekte idi ki, 1579 tarihinde sefer hizmetine çıkan Sinan Bey sancağın muhafazası için 15 nefer sipahi görevlendirmiştir[246].

Musul sancağına atanan sancakbeyleri , beylerbeylerinde olduğu gibi, genelde bölge hakkında bilgi ve tecrübe sahibi veya çevre sancaklarda görev yapmış kimseler arasında seçilmiştir ki, bu durum merkez yönetiminin sancakbeyi atamalarında dikkate aldığı şartlara uygunluk göstermektedir.

Bu arada, halk sancakbeylerinin icraatlarından memnun kalmazsa doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a şikayet etme hakkına sahip bulunuyordu. Bu gibi durumlarda devletin idari ve adlî teşkilâtı derhal harekete geçerek, meselenin gerçek boyutlarını araştırıp, suçlu olanların tespiti ve gerekenin yapılması için gerekli titizliği gösterirdi. Nitekim, 30 Ocak 1577 (21 Zilkade 985)'de Musul sancakbeyi olan Mehmed Bey'in icraatlarından memnun olmayan reaya böyle bir şikayette bulunmuşlardır. Konu merkeze intikal edince, merkez idaresi hemen harekete geçerek, Bağdat beylerbeyine (Musul sancağı bu tarihte Bağdat eyaletine bağlıdır) ve Musul kadısına gönderdiği hükümlerde konunun gerçek boyutlarının ortaya konulması ve suçlu varsa cezalandırılması için derhal tahkikat başlatmıştır[247]. Bu tahkikatın sonuçlarının ne olduğu hakkında bir belgeye ulaşamadık. Ancak bu gibi durumlarda Osmanlı

---

[243] **Mühimme, 3**, hüküm:333, "*Musul Beyi Murad Bey'e hüküm ki; Haliya Bağdad'ın hıfzı içün dergâh-ı muallam ulufecileri ağaları ile beşyüz nefer yeniçeri kullarım irsal olunub, anun gibi lâzım olub, beylerbeyi harice çıkmalı olur ise zikr olunan beşyüz nefer kullarum ile seni kal'ada muhafazası içün ta'yin etmek emr olunub... buyurdum ki; Vûsul buldukda, anun gibi lâzım gelüb seni kal'a muhafazası içün alıkodukda tamâm bâsiret üzere olub...*" .

[244] **Mühimme, 5**, hüküm:213.

[245] **Mühimme, 7**, s.124.

[246] **Mühimme, 36**, s.220.

[247] **Mühimme, 33**, s.266.

yönetiminin gösterdiği titizlik ve derhal idarî ve adlî soruşturmanın başlatılmış olması dikkate şayandır.

Musul sancakbeylerinin "*has*" gelirleri, atanan kişilerin kıdem ve istihkak durumuna göre 200000 akça ile 561664 akça arasında değişmektedir[248].

Muhtelif belge ve kaynaklardan 1520-1586 tarihleri arasındaki dönemde Musul sancağında görev yapan 30 sancakbeyinin ismini tespit etmiş bulunmaktayız. Bunların isimleri ve görev tarihleri tablo 2'de verildiği gibidir.

Tablo 2'de görüleceği gibi, Musul sancakbeyliğine atanan beyler genelde o bölgedeki diğer sancaklarda görev yapmış kişilerdir. Nitekim, Çemişgezek, Bitlis, Rakka, Deyr-Rahbe, Ruha, Çapakçur, Atak, Safed, Sincar vb. sancakbeylerinin Musul sancakbeyi olarak atanmaları bunu göstermektedir. Öte yandan, Musul sancakbeyleri yeni bir sancağa tayin edildiklerinde de, yine çevre sancaklara atanmışlardır. Mesela, Musul sancakbeyliği yapıp sonraki görevini tespit ettiğimiz Alaüddevle Bey Ruha, Veli Bey Harput, Hacı Şahkulu Bey Ruha ve Mehmed Bey Sincar sancakbeyi olarak atanmışlardır. Bu da merkezi yönetimin, atanacak beylerin belli bir genel bölgenin idaresi hakkında kâfi derecede tecrübe kazanmış kişileri tercih ettiğini gösterdiği gibi, ayrıca beyin bir görev yerinden diğerine giderken fazla zaman kaybetmemesi ve sancakların mümkün olan en kısa süreden fazla beysiz bırakılmamasını da gözettiğini göstermektedir[249].

Yine tablo'da dikkatimizi çeken bir diğer husus da, bazı beylerin Musul sancağında bir dönemden fazla sancakbeyliği yapmış olmalarıdır. Keza, Veli Bey 1540 ve 1554'te olmak üzere iki dönem; Sinan Bey 1564-65'te ve 1571, 1572 tarihlerinde üç dönem; Mehmed Bey 1573 ve 1574-1578 tarihlerinde iki dönem ve nihayet Mustafa Bey 1581-1583 tarihleri ile 1586 tarihinde olmak üzere iki dönem Musul sancakbeyliği görevlerinde bulunmuşlardır.

---

[248] Bkz. **İktisadî Durum Bölümü.**

[249] İ Metin Kunt. age.. s.78-79.

Tablo-2

Musul Sancakbeyleri (1520-1586)

No	Sancakbeyi Adı	Önceki Görevi	Görevde Olduğu Yıllar		Sonraki Görevi
			Hicri	Miladi	
1	Seydî Ahmed Bey Bohti [250]	-	926	1520	-
2	Hacı Bey [251]	-	928	1522	-
3	İskender Bey b. Aranid [252]	-	932-33	1526	-
4	Hüseyin Bey [253]	-	940	Nisan-Mayıs 1534	-
5	Ali Bey [254]	-	955	28 Aralık 1548	-
6	Alaüddevle Bey [255]	-	957	20 Eylül 1550 öncesi	Ruha S.beyliği
7	Veli Bey [256]	Çemişgezek S.beyi	957	20 Eylül 1550	Harput S.beyliği
8	Gazi Murad Oğlu Mehmed Şah Bey [257]	-	957-960	16 Ekim 1550	-
9	Mustafa Paşa [258]	-	960	2 Şubat 1553	-
10	Ali Bey [259]	-	961	10 Kasım 1554 öncesi	Kayseri S.beyliği
11	Veli Bey [260]	Bitlis Beyi	961	10 Kasım 1554	Baban S.beyliği
12	Çavuş Bey [261]	Rakka S.beyi	963	11 Ağustos 1556	-
13	Murad Bey [262]	-	966	25 Ekim 1558 29 Ağustos 1559	-
14	Ahmed Bey [263] (Ayas Paşa Oğlu)	-	967	15 Ekim 1559 17 Mart 1560	Menteşe S.beyliği
15	Hacı Şahkulu Bey [264]	Deyr-Rahbe S.beyi	967	16-17 Mart 1560 25 Ağustos 1560	Ruha S.beyliği
16	Süleyman Bey [265]	-	967	28 Ağustos 1560	Gazze S.beyliği
17	Şems Beyoğlu Mahmut Bey [266]	Çapakçur'dan Mazul	968	16 Mart 1561	-

---

[250] **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter No: 9772**, 5-a, (Bu defterden nakleden; Ömer Lütfi Barkan; "*H. 933-34 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği*", **İFM.**, XV/ 1-4 (1953-1954) ,İstanbul, s.307; Nejat Göyünç, "*Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdârî Taksimatı*", **İÜEFTD.**, S.23, (1969), s.29.

[251] **Bâyezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, 1969 No'lu Kanunnâme**, Varak:121-b.

[252] **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter No:5246**, (Bu defterden naklen; Nejat Göyünç, **agm.**, s.29-30).

[253] **Teşrifat Ruznamçesi, Kepeci Ruus, 1764 No'lu Defter**'den nakleden; Halil Sahillioğlu, agm., s.1240.

[254] Nasuhü's-Silahi Matrakçı, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Hân**, (Hazırlayan: Hüseyin G. Yurdaydın), TTKB., Ankara, 1976, s.109.

[255] **Kepeci Ruus, no, 209**, s.101.

[256] **Kepeci Ruus no, 209**, s.101.

[257] **Kepeci Ruus no, 209**, s.109.

[258] **Kepeci Ruus no, 210**, s.80.

[259] **Mühimme, 1**, s.165.

[260] **Mühimme, 1**, s.165; **Mühimme, 2**, s.123.

[261] **Mühimme, 2**, s.125.

[262] **Kepeci Ruus, 216**, s.12; **MM.**, 18011, s.36; **Mühimme, 3**, hüküm:333.

[263] **Mühimme, 4**, s.36.

[264] **Mühimme, 3**, hüküm: 859; **Mühimme, 4**, s.36; **MM., 29**, s. 282-a.

[265] **Mühimme, 4**, s.120.

[266] **Mühimme, 4**, s.191.

tablo-2'nin devamı

No	Sancakbeyi Adı	Önceki Görevi	Görevde Olduğu Yıllar		Sonraki Görevi
			Hicri	Miladi	
18	Sinan Bey [267]	Atak S.beyi	971-973	26 Haziran 1564 8 Eylül 1565	-
19	Yusuf Bey [268]	-	978-979	18 Mayıs 1571 19 Temmuz 1571	-
20	Sinan Bey [269]	-	979	27 Ağustos 1571	-
21	Yusuf Bey [270]	-	980	21 Haziran 1572	-
22	Sinan Bey [271]	-	980	2 Eylül 1572 23 Ocak 1573	-
23	Mahmud Bey [272]	Safed S.beyi	981	11 Ağustos 1573	-
24	Yusuf Bey [273]	-	981	27 Ağustos 1573	-
25	Ahmed Paşa [274]	Habeş'den mazul	982	29 Haziran 1574	Feragat etmiş
26	Mehmed Bey [275]	Sincar S.beyi	982-985	27 Eylül 1574 30 Ocak 1578	Sincar S.beyliği
27	Ali Bey [276]	-	986-988	20 Ekim 1578 29 Ekim 1580	-
28	Mustafa Bey [277]	-	989-991	3 Eylül 1581 11 Aralık 1583	-
29	İbrahim Bey [278]	-	992	9 Nisan 1584	-
30	Mustafa Bey [279]	-	28 R.evvel 994	19 Mart 1586	-

e. Alaybeyi (Mir-alây)

Alaybeyi, hiyerarşik olarak sancakbeyinden sonra gelen askerî yöneticidir. Bulunduğu sancaktaki timarlı sipahilerin en yüksek âmiridir. Kendisine bağlı sipahilerin yoklama ve müfredat defterlerini tanzim ve tasdik edip, ilgili birimlere teslim etmek vazifelerindendir[280]. Kendilerine bazen cizye toplamak görevi de tevcih edilmiştir[281].

---

[267] **MM., 563**, s.105; **Mühimme, 6**, s.653; **Mühimme, 5**, hüküm: 213.

[268] **Mühimme, 10**, s.316; **Mühimme, 12**, s.65, 134.

[269] **Mühimme, 15**, s.93.

[270] **TZTD., 36**, (defter sayfalandırılmamış).

[271] **Mühimme Zeyli, 1**, s.38; **TZTD., 36**, (defter sayfalandırılmamış).

[272] **MM., 563**, s.105.

[273] **Mühimme, 22**, s.279.

[274] **Mühimme, 25**, s.184.

[275] **Mühimme, 25**, s.274; **MM., 563**, s.105; **Kepeci Ruus, 262**, s.112.131; **Kepeci Ruus, 229**, s.94; **TKGM, TD., 282**, s.15; **Mühimme, 33**, s.266.

[276] **Kepeci Ruus, 233**, s.140; **Mühimme, 37**, s.14,80; **Mühimme, 40**, s.219; **TZTD., 169**, s.531; **Kepeci Ruus. 237**, s.12, 47, 77, 81, 101, 138.

[277] **Mühimme, 45**, s.187, 232; **TZTD., 101**, s.403; **Mühimme, 52**, s.160.

[278] **Kepeci Ruus, 262**, s.131.

[279] **TZTD., 88**, (defter sayfalandırılmamış).

[280] Orhan Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, s.172.

[281] Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTKB., Ankara, 1991, s.50.

Alaybeyleri, sancak sipahilerinin arzuları doğrultusunda, beylerbeyi veya sancakbeyi arzı üzerine tayin edilirlerdi[282]. Görevden alınmaları ise beylerbeyi veya kadı'nın arzı üzerine olurdu[283]. Bunlar serbest timar veya zeamet tasarruf ederlerdi[284]. Musul sancağında görev yapan alaybeylerinden 17'sinin ismini tespit edebildik. Bunların tasarruf ettikleri zeamet miktarları ise 20.000 akça ile 51.191 akça arasında değişmektedir.

Tablo-3
Musul Alaybeyleri ve Gelir Miktarları (1550-1639)

No	Alaybeyi'nin Adı	Görevde Olduğu Tarih	Gelir Mikatrı (Akça)
1	Kadir Kulu [285]	23 Haziran 1550	-
2	Ahmed [286]	26 Ekim 1554	-
3	Cafer [287]	6 Mayıs 1557	30.881
4	Ahmed [288]	1557	-
5	Hızır [289]	1560 öncesi	-
6	Abdurrahman [290]	Nisan Başları 1560 31 Aralık 1560	30.881
7	Cafer [291]	17 Mart 1562	30.881
8	Mahmud [292]	Ağustos başları 1570 22 Ekim 1572	-
9	Hacı Yunus [293]	15 Nisan 1575	31.000
10	Derviş b. Hacı Yunus [294]	3 Eylül 1588	30.602
11	Hüseyin b. Ahmed Paşa [295]	13 Haziran 1607	51.191
12	Üveys [296]	27 Mart 1622	-
13	Ahmed [297]	1625	-

[282] **TZTD., 101**, s.403. "*Musul sancağında zikr olunan... akça timara mutasarrıf olan Musul Alaybeyisi mezkur Derviş Ali b. Hacı Yunus için mukaddema Musul beyi Mustafa dame izzehu yarardır deyu arz itdükde 991 muharreminin evailinde...*".

[283] N. Göyünç. **age.,** s. 50.

[284] Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, C. 4. İstanbul, 1979, s.316.

[285] **Kepeci Ruus, 209**, s.68.

[286] **Mühimme,1**, s.140, 142.

[287] **MM., 18011**, s.34.

[288] **TD., 308**, s.84.

[289] **Mühimme, 4,** s.101.

[290] **MM., 29**, s.283-a; **MM., 18011**, s.38; **Mühimme, 4,** s.101.

[291] **MM., 18011**, s.38.

[292] **TZTD., 33,** s.1041; **Mühimme, 16,** s.4.

[293] **Kepeci Ruus, 229,** s.8; **Kepeci Ruus, 313,** s.23.

[294] **TZTD., 101**, s.403.

[295] **TZTD., 290**, (defter sayfalandırılmamış).

[296] **TZTD., 412**, (defter sayfalandırılmamış).

[297] **TZTD., 448**, (defter sayfalandırılmamış).

tablo-3'ün devamı

No	Alaybeyi'nin Adı	Görevde Olduğu Tarih	Gelir Mikatrı (Akça)
14	Mehmed [298]	Aralık 1630	20.000
15	Danyal [299]	Temmuz başları 1633	-
16	Mahmud [300]	1635-1636	27.139
17	Veli [301]	1639	-

Tablo 3'te de görüleceği gibi, 1557'de alaybeyi olan Cafer, 1562'de tekrar bu görevi deruhte etmiştir. Yine 1588 tarihinde alaybeyi olan Derviş Ali, 1575'te bu görevde bulunan Hacı Yunus'un oğludur. Nihayet, 1607'de Musul alaybeyliği görevini deruhte eden Hüseyin ise aynı tarihte beylerbeyi olan Ahmed Paşa'nın oğludur.

f. Çeribaşı (Serasker)

Çeribaşı veya serasker, Alaybeyi'nden sonra en yüksek rütbeli sipahi subayıdır[302]. Serbest dirlik tasarruf ederdi[303]. Çeribaşının vazifesi, görevli olduğu yerlerin asayişini sağlamak, sefer zamanlarında gerekli olan eşkincileri sağlamaktı[304].

Araştırma dönemimiz olan 1523-1639 tarihleri arasında, Musul sancağı çeribaşıları hakkında fazla bir bilgi sahibi değiliz. Yalnızca, 101 ve 206 no'lu Timar-Zeamet Tevcih defterlerinde Musul çeribaşısına rastlamaktayız. Birinci defterdeki kayda göre 25 Şubat 1588 (26 R.evvel 996)'de Musul sancağı çeribaşısı Üveys olup, 8000 akçalık timar tasarruf etmektedir[305]. İkinci defterimize göre de 1598 (1006) tarihinde Kemal adlı bir kişi Musul sancağı çeribaşısıdır. Bunun tasarrufundaki timar tutarı ise 7999 akçadır[306].

---

[298] **TZTD., 494**, (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 501**, (defter sayfalandırılmamış).

[299] **TZTD., 552,** (defter sayfalandırılmamış).

[300] **TZTD., 552**, (defter sayfalandırılmamış).

[301] **TZTD., 571,** (defter sayfalandırılmamış).

[302] Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),** TTKB., Ankara, 1989, s.47.

[303] Halil İnalcık, **H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**. Giriş, XXVIII, dipnot:162; A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, C. 4, s.316.

[304] Mahmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** C. I, MEB., İstanbul, 1983, s.353.

[305] **TZTD., 101,** s.373.

[306] **TZTD., 206,** s.141.

g. Çavuşlar

Kâtiplerle eşit mertebede olan çavuşlar, elçilik ve muhaberat gibi işlerden başka merkez veya taşradaki divânlarda da görev yaparlardı[307].

Elimizdeki belgelerden Musul eyaletinde görev yapan çavuşlardan birkaçının ismini tespit etmekle birlikte, toplam sayıları hakkında bir bilgi edinmek imkânı olmadı. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Timar Resimleri Kanunnâmesi* 'nden öğrendiğimize göre eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısı 60 ile sınırlandırılmıştır[308]. Dolayısıyla, Musul eyaletinde görevli çavuş sayısının da 60 civarında olması gerektiğini tahmin ediyoruz.

Çavuşların; çavuşbaşı, çavuşlar kethüdası ve çavuşlar emini gibi idarî ve malî amirleri bulunmaktaydı. Tımar-Zeamet Tevcih defterlerinden üç *çavuşlar kethüdası* ismini tespit edebildik. Bunlar, 5000 ile 10019 akça arasında değişen timar tasarruf etmektedirler. 25 Aralık 1595 (23 Rebbiülahir 1004)'te çavuşlar kethüdası olan Bayram'ın timarı 10.019 akçadır[309]. 19 Temmuz 1607 (24 Rebbiülevvel 1016)'de görevli olan Hamza b. Allahvirdi'nin tasarruf ettiği timar yekunu ise 5.999 akçadan ibarettir[310]. Nihayet, 24 Ağustos 1631 (26 Muharrem 1041)'de Musul eyaleti çavuşlar kethüdası olan Zülfikâr b. Ahmed de 5.000 akçalık timara mutasarrıftır[311].

Diğer yandan, Musul Divânı Çavuşlarından da ancak 4'nün ismini tespit edebildik. Bunlardan Ahmed çavuş 1620 (1030)'de görevli olup, 19.660 akça timar geliri vardır[312]. 1621 (1031)'de görev başında olan Allahvirdi'nin timar tutarı 7.999 akçadır[313]. Kasım 1622 (Gurre-i Muharrem 1032)'de Musul Divânı çavuşu olarak görev yapan Hüseyin 6.000, Veli b. Ahmed Çavuş ise 9.000 akça timar tasarruf etmektedir[314].

---

[307] Mustafa Akdağ, C. II, İstanbul, 1979, s.116; A.Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, C. 4, s.266.
[308] A. Akgündüz, **age., 4,** s.588.
[309] **TZTD., 174,** (defter sayfalandırılmamış).
[310] **TZTD., 290,** (defter sayfalandırılmamış).
[311] **TZTD., 504,** (defter sayfalandırılmamış).
[312] **TZTD., 403,** (defter sayfalandırılmamış).
[313] **TZTD., 412,** (defter sayfalandırılmamış).
[314] **TZTD., 424,** (defter sayfalandırılmamış).

h. Dizdâr

Dizdâr, kale komutanı olup, sorumluluğu altında bulunan kalenin her türlü işlerinden mesuldür[315]. Beylerbeyinin arzı üzerine veya doğrudan padişah beratı ile atanır ve herhangi bir kusuru olmadıkça da görevine devam ederdi. Fakat, iki yılda bir beratının yenilendiği (tecdid-i berat) müşahade edilmektedir[316].

Musul kalesi dizdarları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. 1601 (1010) tarihinde Musul kalesi dizdarı Derviş b. Hacı'dır[317]. 1611 Nisanından önce ise İbrahim adlı bir kişi dizdar olarak görev yapmıştır[318]. 16 Ekim 1638 (5 Cemaziyelahir 1048) tarihli bir Maliyeden Müdevver Defteri'nde ise, bahse konu tarihte Fahreddin adlı birinin Musul kalesi dizdarı olduğunu öğreniyoruz[319].

Öte yandan, Musul'a tabi Ayn-Safna ve Tikrit nahiyelerinde de birer kale bulunmaktadır. Dolayısıyla Musul sancağı dahilinde üç dizdarın bulunması gerekir. Nitekim, 1523 tarihli tahrirde Musul, Ayn-Safna ve Tikrit kalelerinde görevli birer dizdar mevcuttur[320].

Diğer taraftan, bazı kale dizdarları birtakım ehl-i fesat ile işbirliği yaparak Musul kalesini delme girişiminde bulunabilmişlerdir. Zira, 27 Temmuz 1585 (29 Receb 993) tarihli bir mühimme kaydından öğrendiğimize göre, Musul kalesi dizdarı birkaç ehl-i fesad ile müttefikan kaleyi delmişlerdir. Bunların amaçlarının ne olduğu ve olayın boyutlarının neler olduğunun teftişi için Musul beyi ve kadısı görevlendirilmişlerdir[321].

---

[315] M. Zeki Pakalın, **age.**, C. I, s.469.

[316] O. Kılıç, **age.**, s. 334.

[317] **MM., 20260,** s.49.

[318] **MM., 3260,** s.78, b-2, "*Musul kalesinin sabıka dizdârı olan İbrahim zimmetinde...*", (9 Nisan 1611 / 25 Muharrem 1020).

[319] **MM., 2337,** s.71.

[320] **TD., 998**, s.90.

[321] **Mühimme, 53**, s.313.

ı. Kale Görevlileri (Mustahfızlar, Azebler ve Dergâh-ı Ali Yeniçerileri)

ıa. Mustahfızlar

Kale ve hisarların muhafazası hizmetinde bulunan askerlere mustahfız denilmektedir. Bunlar ulufeli askerlerdir. Kanunnâmelerden anlaşıldığı kadarıyla timar tasarruf edenler de vardır[322].

Mustahfızların kale muhafizlığından başka, lüzumlu hallerde kalenin onarım ve bakımı işlerinde de bizzat hizmet verdikleri olmuştur[323].

1523 tarihinde Musul kalesinde 69 mustahfız görevli olup, ulufe miktarları günlük hesabiyle (fi yevm) 395, yıllık hesabiyle (fi sene) 139808 akçadan ibarettir[324]. Aynı tarihte, Ayn-Safna nahiyesi kalesinde görevli mustahfız sayısı 83 iken, Tikrit kalesinde ise 46 kişidir. Ulufe tutarları ise, Ayn-Safna mustahfizları için günlük 213, yıllık 75400 akça, Tikrit mustahfizları için de günlük 245 yıllık 86728 akçadır[325].

ıb. Azebler

Azeb, kelime olarak bekâr manasına gelmektedir. İlk dönemlerde Anadolu'dan toplanmış muharebeye yarar, kuvvetli, dinç, bekâr Türk gençleri, Osmanlı ordusunun hafif yaya askerlerini oluşturur ve yeniçerilerin önünde bulunarak savaşırlardı[326]. Azeb teşkilatı daha sonraları genişletilerek kale ve deniz azebleri diye iki kısma ayrılmıştır. Midilli'nin muhafazası için 1501'de azeb kuvvetleri gönderilmiş ve bu tarihten itibaren de kale hizmetlerinde bulunmaları uygun görülerek kalelere maaşlı (ulufeli) azeb kuvvetleri konmuştur[327].

Azebler, beylerbeyinin arzı ve padişahın beratı ile mahallinde seçiliyordu. Beylerbeyleri, tayini yapılan azeblerle ilgili defterleri tanzim eder ve İstanbul'a gönderirlerdi[328].

---

[322] A. Akgündüz, **age.**, C. 4, s.480-481.
[323] O. Kılıç, **age.**, s. 349.
[324] **TD., 998,** s.83.
[325] **TD., 998,** s.83.
[326] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C. I, TTKB., Ankara, 1982, s.517.
[327] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C. II, s.574.
[328] O. Kılıç, **age.**, s.344-345.

Musul kalesinde görev yapan azebler, defterlere *azebân-ı dergâh-ı ali* başlığı altında kaydedilmişlerdir. 1613 (1022)'te Musul kalesinde görevli *azebân-ı dergâh-ı ali* sayısı 715'tir. Ulufeleri ise günlük 4987, yıllık hesabiyle 1786846 akçadır[329]. Daha sonraki yıllarda azeb sayısının bir hayli artmış olduğu müşahade edilmektedir. Zira, 7244 no'lu Maliyeden Müdevver defterindeki kayıtlara nazaran 1634 (1044) tarihinde Musul kalesinde görevli *azebân-ı dergâh-ı ali* sayısı 1870 neferdir. Bunların ulufeleri ise günlük hesabiyle 13544, yıllık hesabiyle 4794576 akçadır[330].

ıc. Dergâh-ı Ali Yeniçerileri

Bilindiği gibi, Yeniçeriler başkent (İstanbul) dışında *şehir* ve *kale* hizmetleri olmak üzere iki hizmet ifa ediyorlardı. Taşra şehirlerindeki yeniçerilerin vazifeleri yasakçılık ve kasabanın inzibatını sağlamaktan ibarettir[331].

Yeniçerilerin taşra görevlerinden en önemlisi kale muhafızlığı idi. Devlet, merkeze uzak büyük eyalet merkezlerinin kalelerinde yeniçeri bölükleri bulundurmakta idi[332].

Musul kalesinde görevli *dergâh-ı ali yeniçerileri*'nin 1613 tarihindeki sayısı 726 neferden ibarettir. 726 neferin ulufe tutarı günlük hesabiyle 4.638, yıllık hesabiyle 1.641.852 akçadır[333]. Kalelerde görevli olan *dergâh-ı ali yeniçerileri*'nin mevcudu harp veya sulh dönemlerinde değişiyordu. 1613 yılında 726 olan *dergâh-ı ali yeniçerileri* sayısının , IV. Murad zamanında İran'la yapılan uzun savaşlar dolayısıyla bir hayli arttırılmış olduğunu görmekteyiz. Zira, 6992 no'lu Maliyeden Müdevver defterindeki kayıtlara göre, 1638 (1048)'de Musul kalesinde görevli *dergâh-ı ali yeniçerileri*'nin sayısı 5.175 neferden ibarettir. Bunların ulufeleri de büyük yekun tutmaktır. Şöyle ki, günlük 38.945,5 akça , yıllık hesabiyle de 13.786.707 akça 5.175 neferin ulufesi olarak ödeniyordu[334].

Diğer yandan, taşrada görevli *dergâh-ı ali yeniçerileri*'nin ulufeleri, geliri müsait

---

[329] **MM., 6833**, s.52-66.

[330] **MM., 7244**, s.106-163.

[331] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I,** TTKB., Ankara, 1988, s.324.

[332] M. Akdağ, **age**., C. II, s.108.

[333] **MM., 6718,** s.104-147.

[334] **MM., 6992,** s.3-150.

olmayan yerler için İstanbul'dan gönderilirken, bir kısmının ise mahallinde veya yakın bir yerin gelirinden temin ediliyordu[335]. Musul kalesinde görevli *dergâh-ı ali yeniçerileri*'nin ulufelerinin bir kısmı Diyarbekir hazinesinden ve bir kısmı da Mardin ve Nusaybin malından temin ediliyordu[336].

Öte taraftan, taşrada görevli dergâh-ı ali yeniçerileri içerisinde bir de ulufesiz *gönüllü yeniçeriler* bulunuyordu. Bunlar, şehir ve kasaba halkından olup, yeniçerilerin imtiyazlarından ve yeniçerilik şerefinden istifade etmek için yeniçeri yazılırlardı[337]. Ancak, ulufesiz yeniçeriler savaş zamanlarında muharebeye girip yararlılık gösterdikleri zaman, *tashih bedergâh* tâbiriyle yeniçerilerin ulufe defterine kaydedilir ve ulufeli yeniçeri olurlardı[338]. Ulufeli yeniçeri bölüğüne geçeceklerin sayıları önceden belirlenir ve bunlara *gönüllü gedikleri* adı verilirdi[339].

Musul kalesinde görev yapan gönüllüler, *gönüllüyân-ı hisâr-ı Musul* adı altında kaydedilmiş olup, ulufeli idiler. 17040 no'lu Maliyeden Müdevver defterine göre 1633 (1043) tarihinde Musul kalesinde 498 nefer gönüllüyân bulunmaktadır. Ulufe miktarları ise günlük 7.586 akça hesabiyle yıllık 2.685.444 akça idi[340].

i. Defterdar

Defterdar, Osmanlı devlet teşkilatında malî işleri yürüten en üst görevli olup, padişah malının vekilidir. Para hazinesi ile defter hazinesinin açılması gerektikçe defterdarın huzurunda açılır ve kapanırdı[341]. Fatih döneminde kurulan Anadolu ve Rumeli defterdarlıklarına Yavuz Sultan Selim döneminde Şıkk-ı Sani defterdarlığının da ilâve edilmesiyle sayıları üçe çıkmıştır[342].

Yavuz Sultan Selim'in geniş fetihlerinden sonra, hâkimiyet altına alınan yeni bölgelere de defterdarlar yollanmış, hatta her eyalete bir defterdar tayin edilmiştir[343]. Bunlar, görev yaptıkları eyaletin adı ile anıldıkları gibi, *kenar defterdarı* adiyle de

---

[335] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I,** s.325-326.
[336] **MM., 9829,** s.74; **MM., 6718,** s.120.
[337] İ. H. Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları I**, s.330.
[338] İ. H. Uzunçarşılı, **age.**, s.331.
[339] Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986, s.124-125.
[340] **MM., 17040,** s.1-34.
[341] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTKB., Ankara, 1988, s.326.
[342] İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s.328.
[343] M. Akdağ, **age.**, C. II, s.343, dipnot:3.

zikredilmişlerdir[344]. Eyalet defterdarlarının ataması ise padişah beratı ile olurdu[345].

Elimizdeki belgelerden, Musul defterdarının görevleri hakkında bir bilgi elde edemedik. Ancak, eyalet hazinesinin idaresi, eyalet dahilindeki devlet gelirlerinin toplanması, hesapların tanzim ve kontrolünün yapılması eyalet defterdarlarının asli vazifelerindendir[346].

Diğer yandan, Musul eyaletinin 1588, 1625 ve 1638 tarihlerindeki defterdarlarının isimlerini tespit etmiş bulunmaktayız. 25 Şubat 1588 (26 Rebbiülevvel 996)'de Musul defterdarı Ömer adlı bir kişidir. Tasarruf ettiği zeamet tutarı 60.000 akçadan ibarettir[347]. 28 Ocak 1625 (18 Rebbiülahir 1034) tarihindeki defterdar Mustafa'dır[348]. Nihayet, 14 Ekim 1638 (5 Cemaziyelahir 1048) tarihindeki defterdar da Abbas Efendi'dir[349]. Son iki defterdarın tasarruf ettikleri gelir miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz.

j. Şehir Kethüdası

Osmanlı şehirlerinde, devletle halk arasındaki ilişkileri sağlayan bir şehir kethüdası veya şehir emini bulunuyordu. Şehir kethüdası bütün mahalle kethüdalarının da başı olup[350], halkın seçimi ile göreve gelirdi[351].

Devletle halk arasında idarî ve malî konularda aracılık etmek, şehre gelen mübaşir, ulak vb. resmî resmi görevlilere hizmet etmek, barınma ve beslenme problemlerini çözmek, bir şehirden diğer bir şehre giden üst düzey yöneticilerin yol boyunca masraflarını temin etmek ve askerî birliklere lazım olan zâhireyi tedarik etmek şehir kethüdasının başlıca görevlerindendir[352].

1523'te Musul sancağı dahilinde üç şehir kethüdasının mevcut olduğunu

---

[344] M. Akdağ, **age.,** s.434; İ. H. Uzunçarşılı, **age.,** s.328.
[345] O. Kılıç, **age.,** s.171.
[346] O. Kılıç, **age.,** 171.
[347] **TZTD., 101,** s.374.
[348] **TZTD., 437,** (defter sayfalandırılmamış).
[349] **MM., 2337,** s.41.
[350] M. Akdağ, **age., II,** s.41.
[351] Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, KTBY., Ankara, 1986, s.157.
[352] Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, s.158.

görmekteyiz[353]. Bunlardan biri nefs-i Musul, biri Ayn-Safna ve biri de Tikrit'te görevlidir. 1540 tarihinde Musul şehir kethüdası olan Abdülhalık'a, ayende ve revendeye hizmetinden dolayı, muafiyet üzere bir çiftlik tevcih edilmiş ve bu görevde kaldığı süre zarfında da muafiyetinin devamı sağlanmıştır[354].

Diğer yandan, şehir kethüdasının dışında, her mahallenin de bir kethüdası bulunmaktadır. Bunlar başında bulundukları mahallenin dirlik ve düzenliğini sağlamakla görevli olup, şehir kethüdasına bağlıdırlar. Dirlik ve düzenliğin sağlanmasında mahalle bekçileri ile işbirliği yaparlardı[355].

k. Sübaşı

Ehl-i örf yani devlet tarafından tayin edilmiş hizmetliler grubuna dahil olan sübaşı [356] kadıların emrinde idiler. Kendilerine bağlı asesbaşı ve asesler ile birlikte asayişi korudukları gibi, rüsum-ı serbesti veya bâd-ı heva resimlerini de toplarlardı [357].

Merkez hükümeti tarafından kadıların emrine büyük şehirlerin asayiş amiri olarak verilen sübaşıların yetkileri, kazanın merkezi olan şehir ile o şehrin nahiyesini teşkil eden köylerden ibarettir[358]. Diğer yandan, serbest timar statüsündeki köylerin asayişini timar sahiplerinin kendileri sağlıyordu. Serbest timar sahibinin kendisi dirliğinin başında bulunmadığı vakit, vergi alacaklarını naib veya voyvoda adı verilen kişiler vasıtasıyla toplatıyordu. Serbest olmayan timarların asayiş ve düzeni ise sancakbeyleri tarafından sağlanıyordu ki, sancaklarına birer sancak sübaşısı ve her kazaya da birer toprak sübaşısı atamakta idiler. Bu kişiler kadının kadı'nın emri ve kontrolü altında asayiş ve düzeni korumakta idiler[359] ki, başlarındaki görevliye sancak sübaşısı denilmektedir.

---

[353] **TD., 998,** s.90.

[354] **TD., 195,** s.35. "*Zemin-i bir çiftlik. Der yed-i Abdülhalık. Mezbur şehir kethüdası olub, ayende ve revendeye hizmet idüb ol mukabelede bir çiftlik zemin ile muaf olagelmeğin, gerü hizmeti mukabelesinde bir çiftlik zemin ile defter-i cedide muaf kayd olundu. Kethüdalıkdan mazul olursa veyahud fevt olursa, zikr olan çiftliğin hukuk-u şer'iyyesi ve rüsum-u örfiyesi alına*".

[355] M. Ali Ünal, **age.,** s.50.

[356] Mücteba İlgüler. "*XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesi*" , **VIII. TTK.**, s. 1276.

[357] M. Akdağ, **age.**, C. II, s. 87.

[358] M. Akdağ, **age.**, C. II, s. 89.

[359] M. Akdağ, **age.**, II, s. 89.

Gerek doğrudan merkez hükümeti tarafından görevlendirilmiş olsun, gerek serbest timar sahibinin voyvodası olsun, gerekse sancakbeyinin sübaşısı olsun, bu görevlinin emrinde asesbaşı, asesler kethüdası ile aseslerden oluşan önemli bir yürütücü kuvvet mevcut idi ki, sübaşılar işlerini bu sayede yürütebilmekte idiler[360].

Öte yandan, elimizdeki belgelerden Musul sancağında görev yapmış sübaşıların isimlerini tespit etmek mümkün olmadı.

I. Asesler

Osmanlı şehirlerinin asayişinden kadılar ve sübaşılar mesuldür. Sübaşılar kadıların emrinde bulunurken, kendi emirlerinde de asesbaşı, ases kethüdası ve ases denilen bir yürütücü güç bulunuyordu[361].

Ases, kelime olarak "*bekçi*" manasına gelen "*âss*" 'ın çoğuludur. Asesbaşı ve aseslerin en önemli görevleri nöbetleşe olarak çarşı ve pazarlarda, mahallelerde, bilhassa şüpheli yerlerde gece dolaşmaktı. Bu sırada zanlılar yakalanır, suçu sabit olanlar ya yeniçeri kulluklarında cezalandırılır veya ilgili makama gönderilirdi[362].

Aseslerin gelirleri, akşamları bekledikleri her dükkân başına aldıkları muayyen miktardaki akça ile yakaladıkları suçlulardan sübaşıların aldıkları cerimelerin öşründen ibarettir. Bu husus Musul Sancağı kanunnâmesinde belirtilmiştir. Kanunnâmelere göre aseslerin alacakları resimler şöyle açıklanmıştır;"*şol dükkân ki demür kilid ile kilidlenüb, asesler bekliye her dükkândan ayda birer akça alına ve mahallâtda olan dükkânlardan ve dezgâhlardan ki ases beklemiye, anlardan* ***resm-i asesiye*** *alınmaz ve gece ile dutulan sarhoşdan ve hırsuzdan ki asesler dutmuş ola sübaşılar ne mikdar cerime alursa* ***öşr-i asesiye*** *vireler. Gündüzün vâki olan cera'imden asesin medhâli yokdur*"[363].

Öte yandan 1523 tarihli Musul Sancağı kanunnâmesinden öğrendiğimize göre, asesler bâkire kızlardan ve akşam vakti yakaladıkları suçsuz kimselerden "*resm-i*

---

[360] M. Akdağ. **age**., C. II. s. 91.

[361] M. Akdağ. **age**.. C. II. s.91.

[362] Abdukadir Özcan "*Asesbaşı*". **TDVİA**.. C. 3. İstanbul. 1991. s.464.

[363] **TD., 195**. s.7.

asesiye" diye 5'er akça alıyorlarmış. Ancak bu uygulama, Osmanlı kanunlarına uygun olmadığı için ref' edilmiştir[364].

m. Muhtesib

Çarşı ve pazarlardaki alışverişin ve fiyatların kontrol işine ihtisab, bu vazifeyi yerine getiren görevliye de muhtesib denilmektedir. Muhtesib, narhlara bakmak, ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek, ölçü ve tartıları düzgün kullanmayan ve alış verişlerde hile yapanları cezalandırmakla vazifeliydi[365].

Devlet, muhtesiblik vazifesini iltizam yoluyla bir âmil'e verebildiği gibi bu iş için bir emin de tayin edebiliyordu. Her iki durumda da kadıya bağlı olan muhtesib, her sene devlete defterde kayıtlı olan muayyen bir meblağı iltizam badeli olarak ödemek zorundaydı. Devletin bu yolla elde ettiği gelire ise ihtisab mukataası denilmekteydi[366].

Çarşı ve pazarlarda satılan mallardan alınan muhtelif resimler, hileli veya eksik mâl imâl edenler ile ölçü, tartı ve temizliğe dikkat etmeyenlerden alınan cürümler muhtesibin gelirini oluşturuyordu. Bu husus 1540 tarihli Musul sancağı kanunnâmesinde şu şekilde belirtilmiştir; "*dirhem ile satılan meta'dan eksük satandan dirhem başına 1 akçe cerime alına ve her mâla ma'rifet-i kâdı ile nice def'a narh virülürse bir mikdar narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya ve dirhem ile satılmayub az kıymetlüden hâline göre bir mikdar cerime alına ve ekmekcilerün ve aşçıların kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdâr cerimeleri alınur*"[367].

Diğer yandan "*Nefs-i Musul'da muhtesib olan nice dürlü bid'atler eyleyüb fevka'l-had zülm ve te'addi*" eylediğinden, 1540 tarihli kanunnâmede bütün bu bid'atler yasaklanmıştır[368].

Musul'da görev yapmış olan muhtesiblerin isimlerini tespit etme imkânı olmadı.

---

[364] **TD., 908**, s.61. Bkz. Ek-III.

[365] Mehmet Zeki Pakalın, **age.**, C. II, İstanbul, 1983, s.572. İhtisab müesseseinin ortaya çıkması ve Osmanlı devletindeki uygulaması için bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda ihtisab Müessesesi**, İstanbul, 1987.

[366] M. Ali Ünal, **age.**, s.146.

[367] **TD., 195**, s.9. Bkz. Ek-IV.

[368] **TD., 195**, s.9.

n. Mahalle İmâmları

Osmanlı şehirlerinin en küçük örgütlenme üniteleri olan mahallelerde genellikle bir cami, mescit ve mektep bulunurdu. Câmi ve mescitlerde görev yapan imâmlar nâibin ilâmı ile merkeze teklif edilmekte ve padişah beratiyle atanmaktadır[369].

Mahalle imâmları, imâmlık görevlerinin yanı sıra muhtarlık teşkilatının kurulmasına kadar, mahallede doğan, ölen, evlenen, boşanan kişilerin işleriyle ilgilenir, mahallede genel ahlaka aykırı davrananların engellenmesi ve bazı resimlerin toplanmasında görevlilere yardımcı olurlardı[370]. Ayrıca, mahalle halkının birlik ve beraberliğini sağlamak ve devlete karşı olan yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeleri için birbirlerine kefil edilmeleri durumunda, itimat edilen biri olarak, bütün mahalle halkına imâmlar kefil edilmekteydi[371].

Musul şehrindeki mahalle imâmlarının sayısı, tahrir defterlerindeki kayıtlara geçtiği kadarıyla 1523'te 15; 1540'ta 12; 1557'de 18 ve 1575 tarihinde 5 kişidir[372].

o. Esnaf Yöneticileri

Osmanlı şehirlerinde, çeşitli iş kollarında faaliyette bulunan esnaf gruplarının geleneksel kurallara göre kendi aralarında *Ahî* veya *Lonca* teşkilâtlarına bağlandıkları bilinmektedir. İncelediğimiz dönemde Musul şehrinde Attar, Debbağ, Hallac, Kasap, Bakkal vb. değişik iş kollarında faaliyet gösteren esnaf grupları mevcuttur (Bkz. Şehrin Fizikî Durumu). Her esnaf teşkilatının başında, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın kendisi arasındaki ilişkileri sağlayan, esnafın ihtiyacı olan hammaddeyi temin eden ve eşit ölçülerde esnafa dağıtan, esnafın ürettiği malın kalitesini kontrol eden, resmî narha esnafın uyup uymadığını gözetleyen, esnafın mesleki eğitiminde önderlik eden, meslekten olmayan kişilerin mesleğe girmesini engelleyen, devletin esnaftan istediği zahire ve teçhizatın toplanmasına yardımcı eden vb. esnafla ilgili birçok görevi yerine getiren bir yönetici bulunmakta idi[373].

---

[369] R. Özdemir, **age.**, s. 173.

[370] R. Özdemir, **age.**, s. 173.

[371] R. Özdemir, **age.**, s.173-174; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, s.217-218.

[372] **TD., 998**, s. 72; **TD., 195**, s. 11-34; **TD., 308**, s. 15-37; **TD., 660**, s. 20-52.

[373] R. Özdemir, **age.**, s. 175.

Bu yöneticiler esnafın kendi arasında yapmış olduğu seçimler sonucu işbaşına gelmekte ve temsil ettikleri esnafın yaptığı işe göre *Ahi Baba, Şeyh* ve *Kethüda* gibi ünvanlar alırlardı[374].

Musul'da değişik iş kollarında faaliyet gösteren esnaf gruplarını tespit etmemize rağmen, bunların temsilcilerini belirleyebilme imkânı olmadı.

ö. Diğer Görevliler

öa. Mütesellim

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beylerbeyleri veya sancakbeyleri görevleri başına gelinceye kadar, kendi adamlarından birisini vekâleten görev yerlerine gönderirlerdi ki, bunlara *mütesellim* deniliyordu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Osmanlı eyalet ve sancaklarının mütesellimler vasıtasıyla yönetilmesi yaygınlaşmıştır[375].

Elimizdeki belgelerde Musul eyalet ve sancağında görev yapan herhangi bir mütesellim kaydına tesadüf etmememize rağmen, değişik tarihlerde bu görevi deruhte etmiş olduklarını tahmin ediyoruz.

öb. Şahne

Şahne tâbiri, Moğolca *Daruga* ıstılahına eşdeğer bir kelimedir. Moğol idarî teşkilatında idarî, malî ve siyasî yetkilere sahip olan üst düzey memurlar *Daruga* ünvanı ile anılıyorlardı. Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'da *Daruga* veya *Şahne* tâbiri; "bir şehrin veya idarî birimin idare ve inzibat işlerine bakan büyük memur" anlamında kullanılmıştır[376].

Şahne'nin Osmanlı idarî teşkilatı içerisindeki görev ve yetkileri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, XIX. yüzyıla ait bazı vesikalarda *Şahne* tâbiri; "herhangi bir köyün hasılatını bir başkası adına tahsil eden kişiler" için kullanılmıştır[377].

---

[374] R. Özdemir, **age.**, s. 175; Rifat Özdemir, "*Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*", 21-22 Mayıs 1992'de **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu'na** Sunulan Tebliğ, s. 22; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, s. 219.

[375] R. Özdemir, **age.**, s. 147-148; İ. Yılmazçelik, **age.**, s. 192.

[376] Abdülkadir Yuvalı, "*DARUGA*", **TDVİA**., C. 8, İstanbul, 1993 , s. 505-506.

[377] İ. Yılmazçelik, **age**., s. 222.

İncelediğimiz dönemde, sancak kanunnâmelerinde ticarî mallardan alınan vergiler içerisinde "*Şahnedarlık*" resminin bulunması (Bkz. Ek-III, IV, V, VI), Musul'da *Şahne*'nin bulunduğunu göstermektedir. Ancak, elimizdeki vesikalardan *Şahne*'nin görev ve yetkileri ile atanması, görev süresi ve aldığı toplam ücret hakkında bilgi bulmak mümkün olmamaktadır.

2. Ülemâ (Ehl-i İlm)

Osmanlı eyalet ve sancaklarında görev yapan ilmiye mensupları (Ülemâ, ehl-i İlm)'nı hiyerarşik sıra itibariyle şu şekilde ele alacağız;

1- Kadı

2- Nâib

3- Toprak Kadısı

4- Müderrisler

5- Müftü

6- Nakibü'-Eşraf Kaymakamı

7-Diğer Dinî Görevliler ile Vakıf Görevlileri

8-Zimmî Din Adamları

a. Kadı

Osmanlı toprakları, idarî-askerî olarak eyalet ve sancaklara ayrılmışken, şer'i-idarî olarak da kazalara bölünmüştür[378].

Her kaza, ticarî ve kültürel bakımlardan çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, onu çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birliği ifade etmektedir[379]. Ancak, az da olsa hiçbir şehir veya kasaba olmaksızın, sadece köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazalar da bulunmaktadır.

Sancağa tâbi bütün köyler idarî-askerî bakımdan sancakbeyine, kazaî (şer'i-idarî)

---

[378] R. Özdemir, **age.**, s.136.

[379] M. Akdağ, **age.**, s.83.

bakımdan ise kadıya bağlıdır[380].

Kadı olabilmek için medrese tahsili görüp icazet aldıktan sonra, İstanbul, Bağdat, Konya, Kahire ve Basra gibi yerlerin kadılarının yanında danişment (stajyer) olarak çalışmak mecburiyeti vardı[381]. Stajını bitiren kadı adayı İstanbul'a gelip bir yıla yakın *mülazemet* (bekleme) süresi geçirdikten sonra, küçük dereceli bir kadılığa atanırdı.

Padişah beratı ile atanan kadıların, özlük hakları merkezde bulunan kadıaskerler tarafından yürütülürdü. Anadolu yakasında bulunan kadıların işlemleri Anadolu kadıaskerinin, Rumeli yakasındaki kadıaskerlerin işlemleri ise Rumeli kadıaskerini yetkisi dahilindeydi[382].

Kadılar, yetki ve salahiyet bakımından birbirlerine eşit ve yalnızca divâna bağlı bağımsız kimselerdi. Fakat, mansıpları itibariyle kendilerine takdir olunan maaş (cihet, vazife) bakımından farklıydılar. Şöyle ki, kadılıklar kazalarla sancak ve eyalet kadılıkları olmak üzere iki sınıftı. Kaza kadılıkları; Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç gruptan oluşuyordu. Bunlar da ayrıca sınıflara bölünmüştü; Rumeli'deki kaza kadılıkları dokuz, Anadolu'dakiler on ve Mısır'dakiler ise altı sınıfa ayrılmıştı[383].

Sancak ve eyalet kadılıkları ise *mevleviyet* suretiyle tevcih edilirdi. Mevleviyet kadılıkları, kadıların aldıkları yevmiyelere göre 300 ve 500 akçalık mevleviyet şeklinde ikiye ayrılmaktaydı[384]. Mevleviyet kadılıkların atamaları ilgili kadıaskerlerin sadrazama inhaları üzerine yapılırdı. Ancak, XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren şeyhülislamların sadrazama yazdıkları inhalarla yapılmaya başlanmıştır[385].

Kadıların geniş görev ve yetkileri bulunmaktaydı. Şüphesiz en başta gelen görevleri haklaştırma işlemini yapmaktı. Zira, bütün davalar ve adlî işler kadılar tarafından yürütülürdü. Kadı bu görevini ifa ederken geniş bir görevli grubu kendisine yardımcı oluyordu. Nitekim, kadının yanısıra başkâtip ve kâtipler, mukayyid, kethüda,

---

[380] M. Ali Ünal, **age.,** s.51.

[381] M. Akdağ, "*Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*", **DTCFD.,** C.XIII, S.1-2, s.48.

[382] R. Özdemir, **age.,** s.178.

[383] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı,** TTKB., Ankara, 1984, s.91.

[384] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı,** s.95.

[385] İ. H. Uzunçarşılı, **age.,** s.95-96.

çukadar, muhzırbaşı ve muhzırlar ile şuhudu'l-hâl denilen topluluktan oluşan mahkemelerde her türlü anlaşmazlıklar çözümlenirdi[386].

Merkez hükümeti tarafından halktan istenen bütün vergilerin (tekâlif-i divâniye) hanelere tevzii kadı tarafından yapılırdı. Ayrıca avarız vergilerinin toplanması, bunların merkeze veya gerektiğinde seferdeki orduya ulaştırılması da kadının önemli vazifelerindendir[387].

Kadı'nın diğer önemli bir görevi de bulunduğu şehrin belediye hizmetleridir. Bu görevini yerine getirmesinde muhtesip, pazarbaşı, esnaf yiğitbaşları, çöp-subaşısı ve mimarbaşı gibi görevliler kendisine yardımcı oluyorlardı[388].

Araştırma dönemimizde, Musul'da görev yapan kadıların isimlerini, görev sürelerini ve yevmiyelerini muhtevi ayrıntılı listeler çıkarmak mümkün olmamaktadır. Ancak, elimizdeki belgelere göre muhtelif tarihlerde Musul'da görev yapan bazı kadıların isimlerini tespit etmiş bulunmaktayız. Bunların isimleri ve görevde oldukları tarihler tablo 3'teki gibidir.

Tablo-4

Musul'da Görev Yapmış Olan Bazı Kadılar (1540-1611)

No	İsmi	Görevde Olduğu Tarih
1	Mehmed [389]	1540
2	Seyyid Musa [390]	28 Şubat 1558
3	Mevlana Seyyid Mahmud [391]	1 Mart 1571
4	Mevlana Mehmed [392]	2 Haziran 1575
5	Muslihiddin [393]	23 Haziran 1578 öncesi
6	Mevlana Veli [394]	20 Mart 1579
7	Mevlana Hanifi [395]	19 Mart 1592
8	Yakub [396]	1609-1610
9	Mevlana Seyyid Ali [397]	9 Nisan 1611

[386] R. Özdemir, **age.**, s.186.
[387] Y. Yücel. **agm.**, s.667.
[388] R. Özdemir. **age.**, s.202; M. Akdağ. **agm.**, s.49.
[389] **TD., 195,** s.35.
[390] **Kepeci Ruus, 211,** s.94.
[391] **Mühimme, 14,** s. 967.
[392] **Kepeci Ruus, 229,** s.227.
[393] **Mühimme, 35,** s.28.
[394] **Mühimme, 37,** s.80.
[395] **Mühimme, 69,** s.229.
[396] **Mühimme, 78**, s.99, b-337.
[397] **MM., 3260**. s.78. b-2.

Diğer yandan, Osmanlı adlî teşkilatında kadılara yardım eden birkaç tane nâibin olduğu, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise bazı Osmanlı mahkemelerinin nâibler tarafından idâre edildiği bilinmektedir[398].

Musul eyâleti sancaklarında bulunan kazalarda kadılara yardım eden nâibler var mıydı? Varsa bunların sayıları ne kadardı? Bu noktada arşiv vesikalarını taramamıza rağmen bir ipucu bulamadık.

b. Toprak Kadısı

Toprak kadısının mahiyeti hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre toprak kadısı bir çeşit seyyar kadı olup, XVI. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş ve *reaya* ile *ehl-i örf* arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle vazifeli idi[399].

Diğer görüşe göre ise, toprak kadısı o kazanın (bölgenin) kadısıdır[400]. İncelediğimiz dönemdeki vesikalarda, Musul'da da *toprak kadısı* tâbirinin geçtiğini görmekteyiz. Zira, 20 Mayıs 1595 (11 Ramazan 1003) tarihinde *Şemseddin Depesi* köyünde 6371 akçalık timar tasarruf eden Kara Ali'nin ölmesi üzerine, mahlul kalan timarı Sincar Sancakbeyi Satılmış'ın oğlu Osman'a tevcih edilmiştir. Ancak, aynı timar İdris Beyoğlu Mehmed'e de tevcih edilince, Sincar Sancakbeyi'nin oğlu Osman durumu merkeze bildirmiş ve bunun üzerine tahkikat başlatılmıştır. *Toprak kadısı* marifetiyle yapılan tahkikat sonucunda, 6371 akçalık timarın Osman'ın hakkı olduğuna hükm edilerek durum merkeze bildirilmiş ve bu hüküm doğrultusunda bahsedilen timarın Osman'da kalmasına karar verilmiştir[401]. Ancak, burdaki *toprak kadısı* tâbiriyle Musul kazası kadısının mı, yoksa seyyar bir kadının mı kastedilmiş olduğu hususu srih değildir.

c. Müderrisler

İlmiye sınıfına mensup olan müderrisler, belirli bir öğretimden sonra *icâzet, mülâzemet* ve *berat*la medreselerde ders verirlerdi[402].

Müderrislerin atanması, ilk dönemlerde *kadıasker mektubu* ile yapılırken, 1859

---

[398] R. Özdemir, **age.**, s. 179.
[399] İ. H. Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 126.
[400] M. Akdağ, **age.**, C. II, s. 373, dipnot:1, 456.
[401] **TZTD., 169**, s. 543-544.
[402] Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s. 26.

tarihinden itibaren ise *Şeyhülislamın işaretiyle* yapılmaya başlanmıştır[403]. Bunların görev süreleri kesin bir kurala bağlı olmayıp durum ve şartlara göre değişiklik göstermektedir. Aldıkları ücretler ise medrese vakfının belirlediği ücret tutarına göre değişmektedir[404].

İnceleme dönemimiz içinde Musul'da 2 medresenin varlığını tespit etmiş bulunmaktayız. Bu medreselerde en az 2'şer müderrisin görev yaptığını kabul edecek olursak, 4 müderrisin mevcut olması gerekir. Bunların görev süreleri ile ücret tutarları hakkında ise bir bilgi edinme imkânı olmadı.

d. Müftü

İlmiye sınıfındandır. Medreseden *icâzet* alıp mezun olan kimse öğretim (tedris), fetva (ifta) ve yargı (kaza) görevlerinden birini tercih ederek atamasını yaptırırdı.

Sosyal hayatta ortaya çıkan çok değişik meselelerin, ayet, hadis, kıyas ve içtihat hükümlerine göre çözülmesi, günün şartlarına göre islama uydurulması, toplumun önündeki engellerin islam kurallarına göre kaldırılması işini müftüler yerine getirmekteydi. Bu meselelerin çözümü ile ilgili olarak müftülerin almış oldukları karara ise *fetva* denilirdi. Bu kurum ilmiye sınıfının en yüksek makamı sayılıp, XVII. yüzyılın sonlarına kadar *müftü* veya *şeyhülislam* olarak anılırken, XVIII. yüzyıldan sonra *şeyhülislam* tâbiri umumileşmiştir[405].

Osmanlı eyâlet, sancak ve kazalarında *şeyhülislamların* temsilcileri *müftü*lerdir. Atama veya azilleri *şeyhülislamın mektubu* ile olmaktaydı[406].

Musul eyaletinde ve sancağında görev yapan bir müftünün bulunması mümkündür. Fakat, vesikalarda böyle bir görevli tespit etmemiz mümkün olmadı. Bu görevin bazı Musul kazalarında *kadı* tarafından yürütülmüş olması da mümkündür.

e. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (A.S) soyundan gelenlere *Seyyid* denilmektedir. Bunlara müslüman halk tarafından büyük itibar gösterildiği gibi,

---

[403] R. Özdemir, **age.**, s. 203.
[404] R. Özdemir, **age** ., s. 204.
[405] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, s.174-175.
[406] R. Özdemir, **age**., s. 205.

Osmanlı yönetimince de birtakım imtiyazlar tanınarak bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Seyyidlerin beratlarını almak ve kontrol etmek, vergiden muaflık ve benzeri haklarının korunması veya elde edilmesi gibi işlerini İstanbul'da oturan *Nakibü'l-Eşraf* yürütürdü[407].

*Nakibü'l-Eşraf*ın kazalarda *Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı* adlı bir temsilcisi bulunuyordu[408]. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamları bulundukları bölgelerdeki bütün seyyidlerin defterlerini tutarak, onların kanunsuz işlerde bulunmamaları için teftiş ederlerdi[409].

İncelediğimiz dönemde, Musul'da yaşayan Seyyidler için de Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı görevlendirilmiştir. Zira, 1557 tarihinde Seyyid Abdülkahhar Musul Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı olup, tasarrufunda *ber-vech-i muafiyet* üzere bir çiftlik bulunmaktadır[410].

f. Diğer Dinî Görevliler İle Vakıf Görevlileri

Musul'da bulunan câmi, mescit, zaviye ve türbelerde görev yapan; imâm, müezzin, hatip, vaiz, mumdâr, ferraş, cüzhân, türbedâr, zaviyedâr, şey ve duagu gibi görevliler şehirde mevcut olan dinî görevlileri oluşturmaktaydı. Tamamen dinî, sosyal ve ekonomik niteliğe sahip olan vakıf kurumlarını yöneten mütevelli, nâzır, kâtip, câbi vb. gibi görevliler de vakıf görevlilerini teşkil etmekteydi.

Câmi ve mescitlerde görev yapan imâm, müezzin, hâtib vb. gibi görevliler, mü'minlerin ibadetlerini yerine getirmelerinde yardımcı olmalarının yanısıra, itikadî ve amelî konularda da halkı bilgilendiriyorlardı[411].

Vakıf görevlileri ise, başında bulundukları vakıfları idare etmek, gelir ve giderleri en verimli şekilde değerlendirmek gibi işlerin yanısıra, vakfa ait yapıların bakım ve onarımlarını yapmak, vakfa bağlı yerlerde görev yapanların ücretlerini vakıf gelirlerinden ödemek gibi görevlere de bakarlardı[412].

---

[407] M. Akdağ, **age.**, C. II, s.81.
[408] R. Özdemir, **age.**, s.208.
[409] İ. H. Uzunçarşılı, **age.**, s.167.
[410] **TD., 308**, s.155.
[411] R. Özdemir, **age.**, s.207; İ. Yılmazçelik, **age.**, s.243.
[412] R. Özdemir, **age.**, s.207; İ. Yılmazçelik, **age.**, s.243.

Dinî görevliler ile vakıf görevlileri *kadı*'nın *ilâmı* ve *padişahın beratı* ile atanırlardı. Bu görevlilerin hizmet süreleri belirli bir kurala bağlı olmayıp, durum ve şartlara göre değişmekteydi. Ücretleri ise, bağlı oldukları vakfın tayin ettiği miktarla sınırlıdır[413].

g. Zimmî Din Adamları

Musul şehri ve çevresinde müslümanların yanı sıra, gayrimüslim (Hıristiyan ve Yahudi) toplulukların da varlığı bilinmektedir. Bunların dinî ihtiyaçlarını karşıladıkları kiliseler ve havraların bulunduğuna dair bazı araştırmalarda bilgi bulunmaktadır[414].

İnceleme dönemimizde demografik olarak 1523'te 10678 kişi, 1540'ta 14870 kişi, 1557'de 18458 kişi ve 1575 tarihinde 24702 kişi gayrimüslim nüfus tespit etmiş bulunmaktayız (Bkz. Yerleşim ve Demografik Yapı Bölümü). Ancak, vesikalardaki araştırmalarımızda, kilise ve havraların sayısını, buralarda kaçar ehl-i zimmet din adamının (Hıristiyan, Yahudi) görev yaptığını ve toplam sayılarını tespit etme imkânımız olmadı.

---

[413] R. Özdemir. **age.**, s.208; İ. Yılmazçelik. **age.**, s.243-244.

[414] Gorgis Avad. **Medinetü'l-Musul**. s. 14; **Aynı Yazar**. *"Riyâzetü'l-Kenâisü'l-Kadimet-i fi'l-Irak"*. **SUMER**. III. Bağdat. 1947. s. 100-116; E. Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s. 289-304; J. S. Buckıngham. **Travels ın Mesopotamia**. Vol. II. London. 1827. s. 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHRİN FİZİKİ DURUMU

I. ŞEHRİN KONUMU VE GENEL GÖRÜNÜŞÜ

Musul şehri, Asurlular'ın başkenti Ninova'nın hemen karşısında, dicle nehrinin batı yakasında kurulmuştur. Şehrin alanı 2916 km ^{2} yüzeyi kaplamakta olup, biraz engebelidir. Bu engebelerin bir kısmı tabii iken, diğer kısmı ise tarihî süreç içerisinde yıkılan bina harabelerinden oluşmuştur[415].

Şehrin etrafı boydan boya surlarla çevrilmiş ve 10.000 metre civarında bir muhiti kaplamıştır[416]. Surların kapladığı alan çok geniş olduğu için, içindeki alan ancak kısmen dolmuştur. Şehrin kuzeybatısında, İmadi kapısı ile Sincar kapısı arasındaki bölgenin doğu kısımları tamamen boş kalmıştır. Hatta, Herzfeld'in 1907-1908'de Musul'da araştırma yaptığı tarihte bile şehrin bahsettiğimiz kısmı henüz dolmamıştı[417]. Aslında, XVIII. Yüzyıl sonuna dek sürekli İran tehdidinin var olması, şehir sakinlerini surların dışına çıkmaktan caydıran önemli bir faktör olmuştur. Musul şehrinde nüfusun yoğunlaştığı alan, güneydoğuda başlıca ticaret akışının hareket noktaları olan Bâbü't-Top ve Bâbü's-Saray kapılarının bulunduğu bölgeler olmuştur. Hatta bu bölgede surların dışına doğru az da olsa bir gelişmenin olduğunu görmekteyiz[418] (Bkz. Musul Şehri Krokisi).

---

[415] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.204.

[416] Gorgis Avad, **Medinetu'l-Musul**, s.1.

[417] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.204.

[418] André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, TVYY., İstanbul, 1995, s.141.

II. MUSUL KALELERİ

Kaleler, şehirlerin ilk nüvesini oluşturduğu gibi, gelişip büyümelerinde de önemli rol oynamışlardır. Musul şehrinin ilk nüvesini de Asurlular döneminde m.ö. 1080'li yıllarda yapılan kale meydana getirmektedir. Fakat, Musul şehrinde yapılan kale sadece bu değildir. Tarihi süreç içerisinde Musul'un değişik bölgelerinde üç civarında kale yapılmıştır.

1. Batı veya Aburi Kalesi

Musul şehrinin ilk nüvesini oluşturan kaledir. Dicle nehrinin batı kenarında *kuleyât* tepesi üzerinde Asurlular tarafından inşa edilmiştir.

Asurlular m.ö. 1080 tarihinde Ninova şehrini başkent yaptıktan sonra, şehri ve çevresini korumak için kaleler inşa etmişlerdir. Bu kalelerden biri de Ninova şehrinin karşısında, dicle nehrinin batı cihetinde, *kuleyât* tepesi üzerinde inşa edilmiştir ki, Musul şehrinin ilk nüvesi bu kaledir[419]. Ninova kalesi ile Musul kalesini tefrik için, birincisine *Doğu Kalesi*, diğerine ise *Batı Kalesi* denilmiştir[420]. Batı kalesine *Aburi Kalesi* ismi de verilmiştir[421].

Korunaklı mevkii, dicle nehrinin hemen kenarında yer alması ve verimli hilal yönündeki yollara yakın olması gibi olumlu unsurlar, zamanla bu kale etrafında iskânlaşmayı sağlamıştır.

M.Ö. 612'de Ninova şehri istila edilince[422], büyük bir tahribata maruz kalmış ve doğu kalesi yıkılmıştır. Bu istilada, batı kalesi de yıkılmış[423], ancak daha sonraki tarihlerde tekrar tamir edilmiştir.

Hz. Ömer döneminde Musul fethedildiği zaman, bir kalesi ile Hıristiyan ve Yahudi mahallesi bulunuyordu[424].

Miladi 6. Yüzyılda Romalılar'la Sasaniler arasındaki mücadeleler bölgenin tahrip

---

[419] Said Deveci, "*Kal'atü'l-Musul fi Muhtelifu'l 'Usur*", **SUMER, X**, Bağdad, 1959, s.95-96.

[420] Said Deveci, "*Hıtatu'l-Musul Fi'l-ahdi'l-Emevi*", **SUMER, VII**, Bağdad, 1951, s.223.

[421] Said Deveci, "*Cisru'l-Musul fi Muhtelifu'l 'Usur*", **SUMER, XII**, s. Bağdad, 1957, s.110.

[422] Ekrem Memişoğlu, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya, 1989, s.107.

[423] Said Deveci, "*Kal'atü'l-Musul ...*", s.96.

[424] El-Belâzuri, **Fütûhu'l-Büldân**, KTBY., s.477.

olmasına yol açmıştır. Fakat Sasani hükümdarlarından Ebruviz (m.579-590) batı kalesini tamir ettirip genişletmiştir[425].

Daha sonraki dönemlerde batı kalesi ile ilgili kayıtlara rastlanmamaktadır.

2. Baştabya Kalesi

Musul şehrinin kuzeyinde, Ayn-ı Kibrit (Kibrit Gözü) denilen dicleye hâkim yüksek bir yerde kurulmuş olup[426], yapıldığı tarih bilinmemektedir.

Türk komutanlarından Çökermiş 1104 (498)'de kalenin surlarını onararak, etrafına hendek kazdırmıştır. Seyfeddin Gazi'nin veziri Fahreddin Abdülmesih de 1169-1170 (565-566)'da surları ve burçları tamir ettirmiştir[427].

1184 (580) tarihinde Musul'u ziyaret eden seyyah İbn-i Cübeyr kaleyi şu şekilde tavsif eder; "*Şehrin en yüksek yerinde büyük bir kale var. Gayet iyi bina etmişler. Eski suru intizamlı ve sağlam burçlu yapmışlar*"[428].

1328 (728)'de Musul'a uğrayan İbn-i Batûta ise, Musul kalesinin Hadbâ (kanbur) diye isimlendirildiğini, sağlamlığı ile meşhur olduğunu ve burçlarının yüksek, surlarının sağlam olduğunu yazar[429]. Ancak, Musul 1393 (h.796)'de Timur'un istilasına uğrayınca[430], halkın çoğu öldürüldüğü gibi, kalesi de tahrip edilmiştir.

Osmanlılar döneminde 1625 (1035)'de Musul şehrinin surları ve burçları tamir edildiğinde Baştabya'nın burçları da yenilenmiştir[431]. Ayrıca, 1630 tarihinde yeniden tahkim edilmiştir[432].

Şah Tahmasb 1742 (1155) tarihinde Musul şehrini kuşattığı vakit, Musul valisi Hüseyin Celili Paşa Baştabya'yı komutanlık merkezi yaptı. Şah Tahmasb'ın çekilmesinden sonra da kalenin surlarını ve burçlarını yenilemiştir. 1820 (1236)'de ise

---

[425] Said Deveci, "*Kal'atü'l-Musul*...", s.96.
[426] Said Deveci, "*Kal'atü'l-Musul*...", s. 100.
[427] Said Deveci, **agm.**, s. 100.
[428] İbn-i Cübeyr, **Rıhlet-i İbn-i Cübeyr**, Leiden, 1907, s.234-236.
[429] Muhammed Et-Tanci, **İbn-i Batûta Seyahatnâmesi**, (Sadeleştiren:Mümin Çevik), C.I-II, İstanbul, 1983, s. 160.
[430] İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTKB., Ankara, 1991, s.20-21.
[431] Said Deveci, **agm.**, s.103.
[432] Hammer, **Osmanlı Tarihi**, C. 5, s. 121.

Ahmet Celili Paşa tarafından onarımdan geçirilmiştir[433].

3. İç Kale

Osmanlılar döneminde 1625 (1035) tarihinde inşa edilmiştir[434]. Dicle nehrinin batısında, köprü kapısının kuzeyinde yer almaktadır.

1907-1908 tarihlerinde Musul'da araştırma yapan Herzfeld, İç Kale'nin 2,5 hektarlık bir alanı kapladığını, genişliğinin 170 metre ve eninin ise 60 metreden ibaret olduğunu tespit etmiştir[435].

1644 (1054)'de Musul'u ziyaret eden Fransız seyyah Tavernier kale hakkında şunları anlatıyor; "*Dicleye doğru uzanan kalede paşa oturmakta olup, küçük bir pazarı vardır*"[436].

1744'te Hüseyin Celili Paşa İç Kaleyi tamir ettirmiştir. Bu tarihten sonra Musul valileri kalenin dışındaki saraylarında şehri idare etmeye başlamışlar, kale ise askerlerin iskân yeri olmuştur[437].

Danimarkalı seyyah Niebuhr, İç Kalenin 1766 (1180) tarihindeki durumu hakkında şu bilgileri verir; "*iç kale diclede uzun görünümlü bir kaledir. Şimdi erzak deposu olarak kullanılıyor. Orayı ziyaretimde bir kapıcı dışında kimseyi bulamadım. Kaleyi gezdim. Çok ilginç şeyler yoktu*"[438].

H. Von Moltke 1838'de iç kale hakkında şunları yazar; "*iç kale dar ve önemsizdir. Şehrin kuzeybatı köşesinde vadi kenarı yüksek ve dik bir şekilde nehre iner. Tepesinde de büyük bir burç var*"[439].

İç kale ile Musul şehri bir hendek ile birbirinden ayrılmıştı. 1908'de tamamen harap olmuştur[440].

---

[433] Said Deveci, **agm.**, s. 103.
[434] Said Deveci, **agm.**, s.108.
[435] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.215.
[436] Jean Baptiste Tavernier, **Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, En Turquie, En Perse et Aux İndes**, Paris, s.192.
[437] Said Deveci, **agm.**, s.108.
[438] C. Niebuhr, **Voyage en Arabia, en d'autres Pays Circonvoisin,** Amsterdam, 1780, s.291.
[439] H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, (Çeviren: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969, s.171.
[440] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s. 215.

a. Surlar

Musul şehrinin etrafını çevreleyen, kireç ve taştan yapılmış, sağlam ve yüksek surlar bulunmaktaydı. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber m.ö. 2000 yıllarına kadar gitmektedir[441].

Surların etrafında geniş hendekler açılmıştır. Bir taarruz esnasında dicle nehrinin suları buraya akıtılarak savunma yapılıyordu[442]. Bu, Musul şehri için o dönemin en önemli savunma yöntemlerinden birisidir. Bu sayede düşman taarruzları genellikle etkisiz hale getirilebilmiştir.

Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan (684-705 / 65-89)oğlu Said b. Mervan'ı Musul'a tayin etti. Said valiliği sırasında Musul'a sur yaptırmıştır[443].

1104 (468)'de Çökermiş surları yenilediği gibi, yeni surlar da ilave etmiş ve surun etrafında da hendekler kazdırmıştır. 1108 (502)'de de Çavlı surları yenilemiştir[444].

İmadeddin Zengi Musul'u kendine başkent yapınca, surlarını yükseltip, hendeklerini yenilemiştir[445].

Osmanlı hâkimiyetinde de Musul surları muhtelif tarihlerde tamir edilip, yenilenmiştir. Zira, 1620, 1743, 1801 ve 1806 tarihlerinde surlar tamir edilmiştir[446].

Musul'a uğrayan bütün seyyahların ilk dikkatini çeken şehri çevreleyen surlar olmuştur. İbn-i Cübeyr, 1184'te surların yüksekliğinden, burçların sağlamlığından bahisle, bu sayede şehrin çok iyi korunabildiğinden bahseder[447].

1328'de Musul'u gezen İbn-i Batuta da surların yüksek ve sağlamlığını ve burçların birbirine yakın olduğunu ifade ettikten sonra; "*surun dahilinde çepeçevre duvarla yek diğeri üzerine inşa edilmiş odalar mevcuttur. Bu odalar, sur geniş olduğu için bina edilmiştir*" cümleleri ile surların sağlamlığını ve çok geniş yapıldığını bildirir. Ayrıca, gezmiş olduğu memleketler içerisinde Hindistan'ın Delhi şehrinde buna benzer

---

[441] Gorgis Avad. **Medinetü'l-Musul**, s.1.

[442] G. Avad, **age.**, s.1.

[443] El-Belâzuri, **Fütûhu'l-Bûldân**, s. 477.

[444] Said Deveci, "*Sur'ul-Musul*", **SUMER, III**. Bağdad. 1947. s.118.

[445] Said Deveci, "*Sur'ul-Musul*", s.118.

[446] S. Deveci, **agm.**, s.118.

[447] İbn-i Cübeyr. **Rıhlet-i İbn-i Cübeyr**. s.234-236.

bir surun olduğunu, bundan başka hiçbir yerde bunun örneğini görmediğini de ilave eder[448].

Tavernier 1644'te Musul'un surları hakkında şunları yazar; "*Musul şehrinin çevresi düzgünce kesilen taşlarla yapılmış olan yüksek duvarlarla çevrilmiştir*"[449].

19. yüzyıla gelindiği vakit surlar tahrip olup, etrafındaki hendekler de zaman içerisinde dolmuştur. Ancak, yine de herhangi bir kuşatmada şehri koruyacak bir durumdadır. Nitekim, 1816'da Musul'a uğrayan seyyah Buckıngham bunu açıkça ifade etmiştir; "*kuzeybatıda şehre girişte, şu anda içi dolu olan hendeklerle çevrildiği anlaşılmaktadır. Surlar harap bir durumdadır. Fakat herhangi bir kuşatmaya karşı gene de şehri koruyacak durumdadır*"[450].

b. Surun Kapıları

Musul şehrinin etrafını çevreleyen surlardan şehre giriş-çıkışı sağlayan kapılar bulunmaktaydı. Şemseddin Sami, surlarda 12 kapı bulunduğunu yazdığı gibi, h. 1308 tarihli Musul Vilayeti Salnâmesinde de 12 kapı ismi kaydedilmiştir[451]. 1744'te Musul'u gezen seyyah C. Niebuhr ise 7 kapı ismi zikretmiştir[452].

ba. Köprü Kapısı (Bâbü'l-Cisr)

İç kalenin hemen güneyinde, dicle nehri kenarındadır. Kapının bulunduğu yer, 1940'lı tarihlerde park yeri olarak kullanılıyordu[453] (Bkz. Musul Şehri Krokisi).

bb. Gizli Kapı (Bâbü's-Sırr)

1170 (566)'de Nureddin Zengi tarafında yapılmıştır[454]. Köprü kapısı ile iç kale arasındadır.

Musul halkı bu kapıya Bâbü's-Suğ ismini vermişlerdir[455].

---

[448] Muhammed Et-Tanci, **İbn-i Batûta Seyahatnâmesi**, C.I-II, s.160.
[449] Jean Baptiste Tavernier, **Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, En Turquie, En Perse et Aux İndes**, Paris, s.192.
[450] J. S. Buckıngham, **Travels ın Mesopotamia**, Vol. II, London, 1827, s.36.
[451] Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam,** C. 6, s. 448; **Salnâme**, s.98.
[452] C. Niebuhr, **Voyage en Arabie en d'autres Pays Circonvoisins**, 1780, s.290-291.
[453] S. Deveci, "*Suru'l-Musul*", s.122.
[454] S. Deveci, **agm.**, s.123.
[455] S. Deveci, **agm.**, s. 123.

bc. Kale Kapısı (Bâbü'l-Kal'a)

Dicle nehri kıyısındaki kapılardandır. Kitâbesindeki kayda göre 1801 (1216) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır[456] (Bkz. Kroki-I,II).

bd. Şat Kapısı (Bâbü'ş-Şat)

Bu kapı da dicle kıyısında, şehrin kuzeyindeki surlarda bulunmaktadır. Kitâbesine göre 1801 (1216) tarihinde yapılmıştır[457].

be. İmadi Kapısı (Bâbü'l-İmadi)

Şehrin kuzey batısında bulunmaktadır. İmadeddin Zengi tarafından yapıldığı için *İmadi* diye isimlendirilmiştir[458] (Bkz. Kroki-I,II).

Nadir Şah Musul'u kuşattığı vakit (1742) bu kapı örülerek kapatılmıştır. 1907-1908 tarihlerinde, örülen kapının doğusundaki bir gedikten yol geçiyordu[459].

bf. Sincar Kapısı (Bâbü's-Sincar)

Musul'un en eski kapılarından olup, şehrin batısında, Sincar istikametinde yer almaktadır. Sincar-Rakka veya Nusaybin-Halep yolu buradan başlıyordu[460].

1243, 1640 ve 1821 yıllarında tamir edildiği tespit edilmiştir[461]. Kapı, 1907-1908 tarihlerinde sağlam duruyordu[462] (Bkz. Kroki-I,II).

bg. Beyaz Kapı (Bâbü'l-Beyz)

Şehrin güney batısındadır. Beyaz çarşıya açıldığı için bu ismi almıştır. 1631 ve 1802 tarihlerinde tamir edilmiştir[463].

---

[456] S. Deveci. **agm**.. s. 123.
[457] S. Deveci. **agm**.. s.124.
[458] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s.212.
[459] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s.212.
[460] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s. 212.
[461] S. Deveci. **agm**.. s. 125; Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s.213.
[462] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s.212.
[463] S. Deveci. **agm**.. s. 126.

bh. Yeni Kapı (Bâbü'c-Cedid)

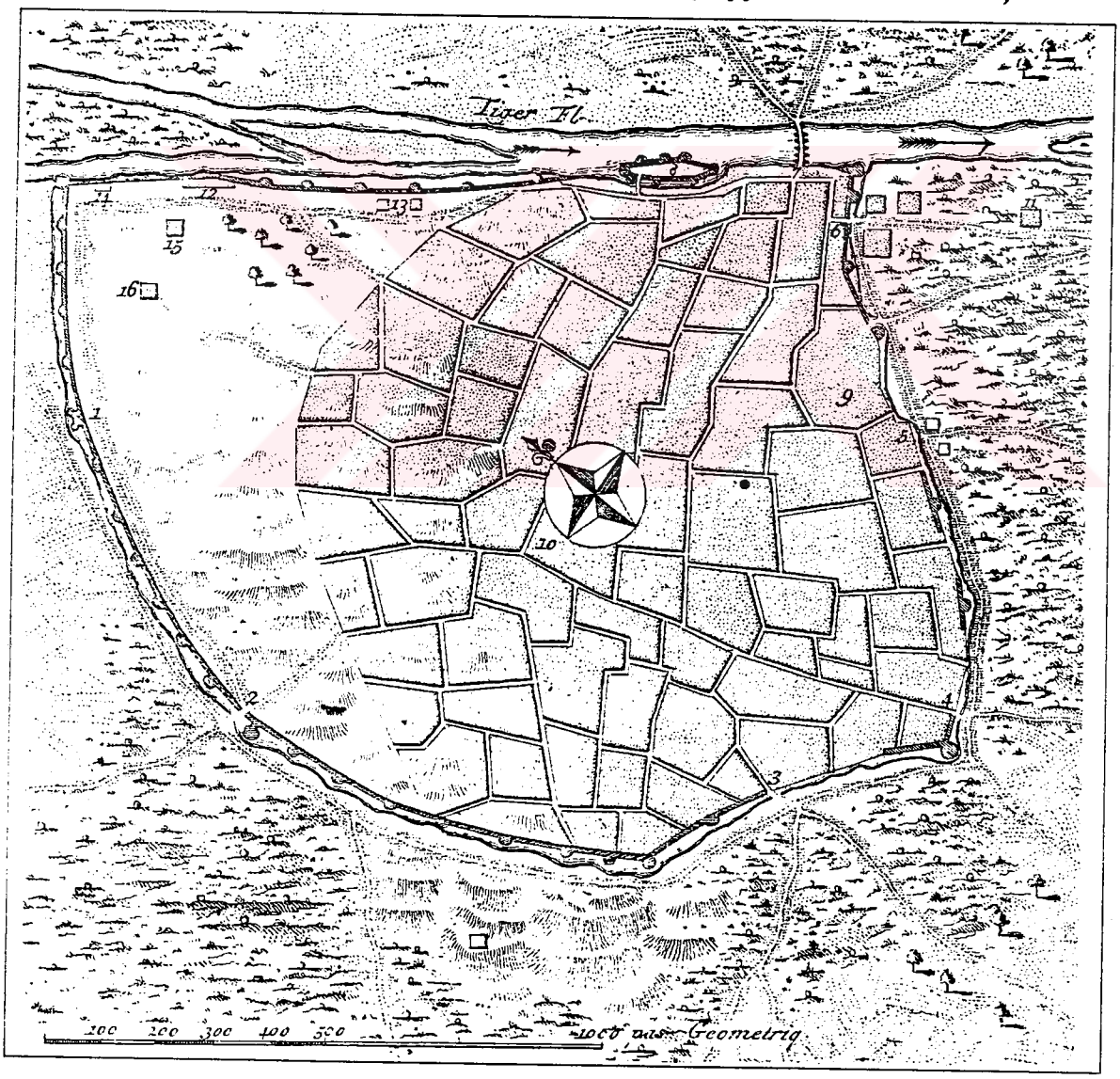
Beyaz kapının güneyindedir. Musul halkı bu kapıya Irak Kapısı (Bâbü'l-Irak) da demektedir[464]. 1725 ve 1821 tarihlerinde tamir edilmiştir[465] (Bkz. Kroki-I,II).

bı. Likiş Kapısı (Bâbü'l-Likiş)

Surun güneydoğusundadır. Sade bir kapı olup, kulesi yoktur. Kitâbesine göre 1618 tarihinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır[466] (Bkz. KrokiI,II).

KROKİ-I

Musul Şehrinin 1766 Tarihli Krokisi (Seyyah C. Niebuhr'dan)

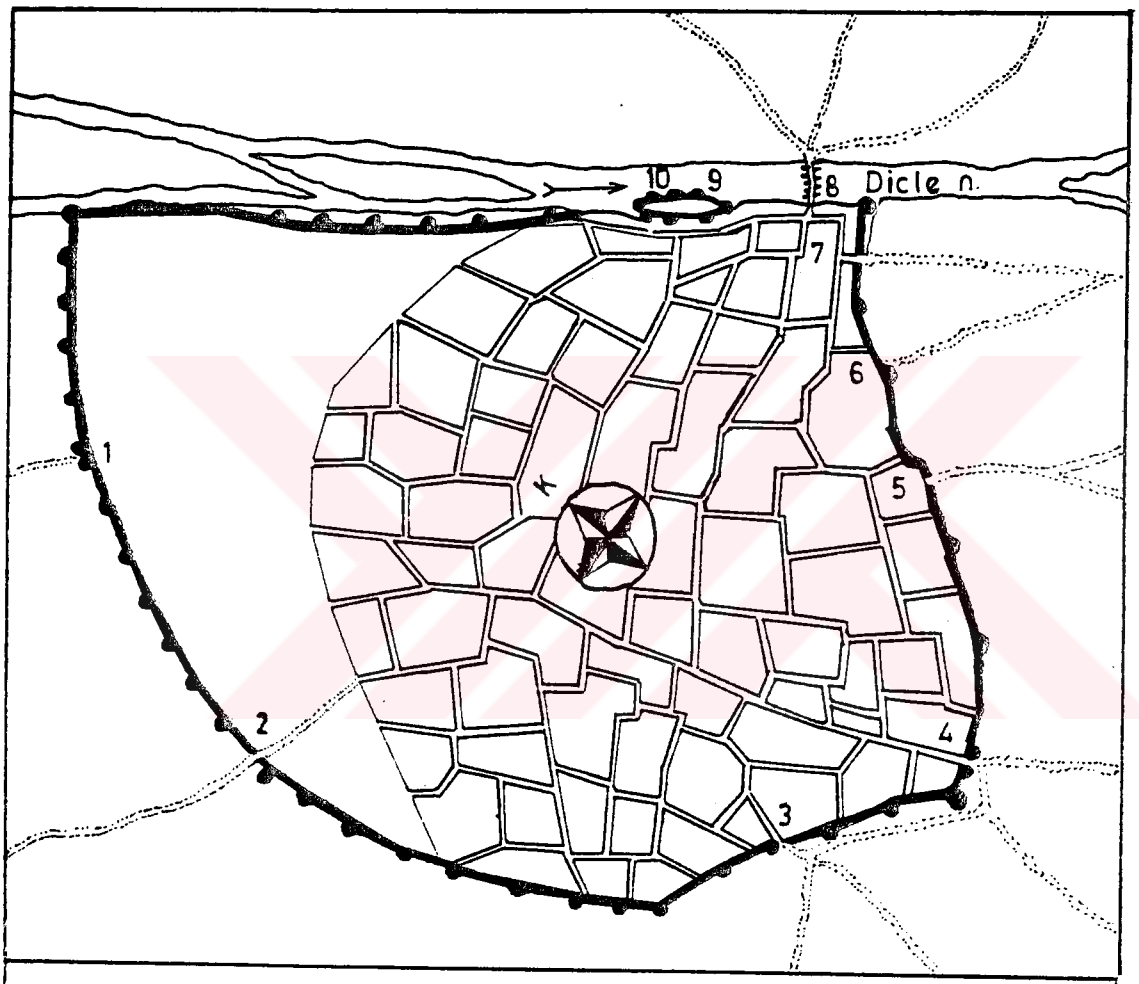

[464] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s.214.
[465] S. Deveci. **agm**.. s. 126.
[466] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s. 214.

KROKİ-II

1766 Tarihli Musul Şehri Krokisinin

Numaralandırılarak Yeniden Çizilmiş Şekli

1- İmadi Kapısı

2- Sincar Kapısı

3- Bâd Kapısı

4- Yeni (Cedid) Kapı

5- Likiş Kapısı

6- Saray Kapısı

7- Top Kapısı

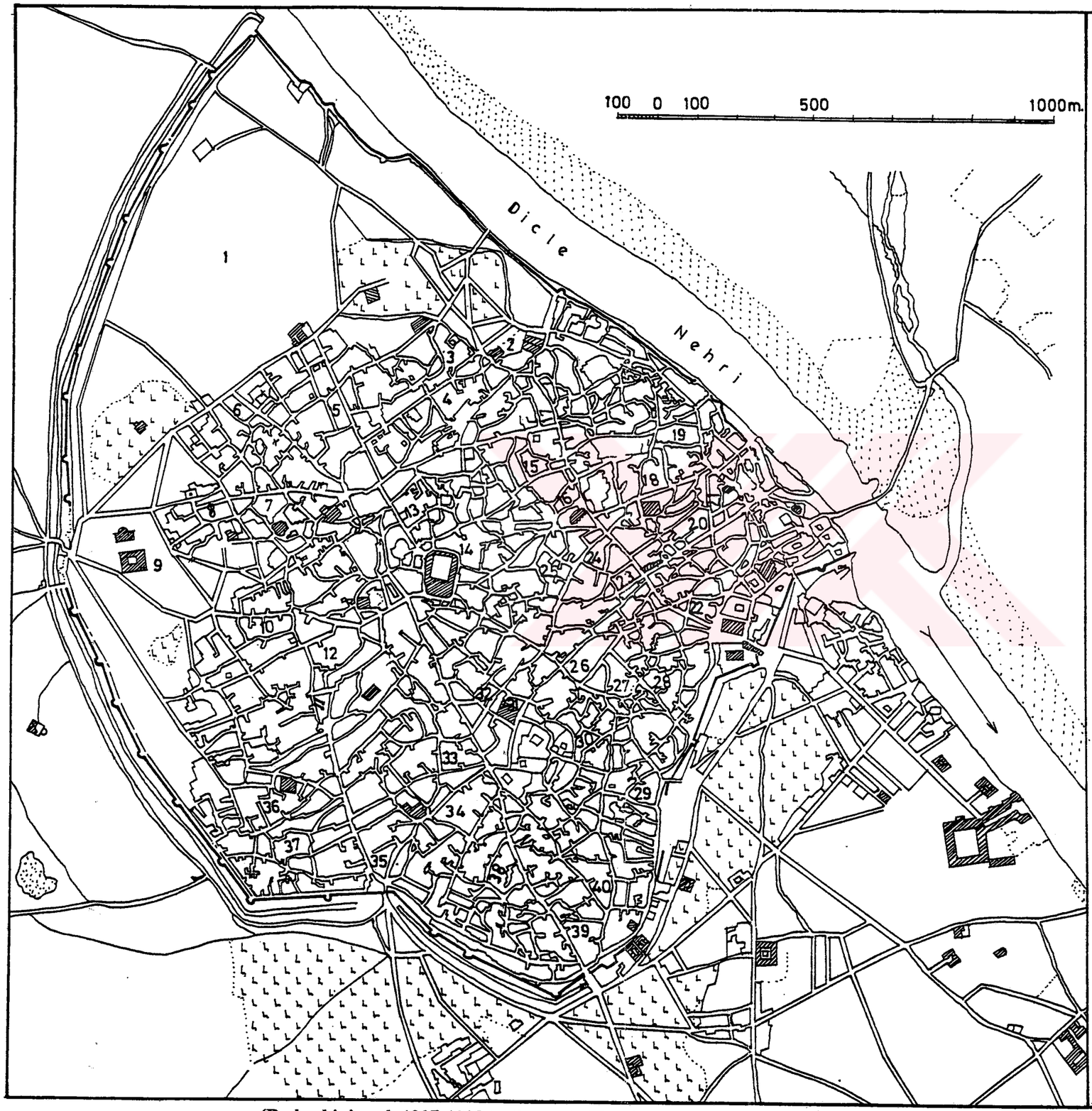
8- Köprü (Cisr) Kapısı

9- İç Kal'a

10- Kal'a Kapısı

KROKİ-III

Musul Şehrinin 1907-1908 Tarihli Krokisi

1. Yeşil Meydan Mahallesi
2. Gargar Mahallesi
3. Abd-Hub Mahallesi
4. Mekkevi Mahallesi
5. Hatuniye Mahallesi
6. Yahudi Mahallesi
7. Mescid Kapısı
8. Şeyh Fethi Mahallesi
9. İknas Tepe Mahallesi
10. Müşahidi Mahallesi
11. Hazrec Mahallesi
12. Mengüç Hamamı
13. Cemşid Câmii
14. Ulu Câmii
15. İ. İbrahim Mahallesi
16. Nebi Kapısı Mahallesi
17. Raz el-Kuvar Mahallesi
18. Nalbant Mahallesi
19. Meydan Mahallesi
20. Hanevi Mahallesi
21. Zengene Mahallesi
22. Saray Kapısı Mahallesi
23. Tibni Çarşısı
24. Şehir Çarşısı
25. El-Bakkâl Mahallesi
26. Saraçhâne
27. Şeyh Ebu Ali Mahallesi
28. Hizam Câmii
29. Likiş Kapısı
30. İ. Avneddin Mahallesi
31. Rabiiye Mahallesi
32. Çolah Mahallesi
33. Şehir Çarşısı
34. Mansuriye Mahallesi
35. Ak Kapı Mahallesi
36. Yuşa Mahallesi
37. Mahmudeyn Mahallesi
38. Kantara Mahallesi
39. Irak Kapısı
40. Şeyh Muhammed Kapısı

(Bu krokinin aslı 1907-1908 tarihlerinde Herzfeld tarafından çizilmiş olup, tarafımızdan güncelleştirilmiştir)

bi. Saray Kapısı (Bâbü's-Saray)

Likiş kapısının devamında yer alır. Yeni kapılardandır. Hüseyin Celili Paşa tarafından 1776 (1190)'da açılmıştır[467] (Bkz. Musul Şehri Krokisi).

bj. Küçük Kapı (Bâbü's-Sağir)

Şat kapısının güneyindedir. Kitâbesi olmadığı için yapım tarihi tespit edilememiştir.

bk. Top Kapısı (Bâbü't-Tob)

Köprü kapısı ile saray kapısı arasındadır. Kitâbesindeki kayıtlardan Bedreddin Lulu döneminde kalma olduğu anlaşılmaktadır[468]. Hüseyin Celili Paşa tarafından onarımdan geçirilmiştir[469] (Bkz. Musul Şehri Krokisi).

4. Şehrin Mahalleleri

Şehirlerin mahallelere bölünmesi eski bir örgütlenme şeklidir. Osmanlı şehirleri de mahalleler halinde gelişmiştir. Osmanlıda mahalle; aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikâmet ettikleri şehir kesimidir. Aynı mahallede oturan fertler birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde kişilerdir[470].

Mahalleler aynı zamanda şehrin temel idarî birimleridir. Zira, vergilerin intizamlı ve adil bir şekilde toplanması, düzenin ve güvenliğin korunması mahalleler bazında daha kolay sağlanıyordu[471].

Osmanlı şehirlerinin mahalle sayısı kentin büyüklüğüne göre değişirdi. XVI. Yüzyılda Musul şehrinin mahalle sayısı 20 ile 27 arasında değişmektedir. Nitekim, 1523 tarihinde 20 olan mahalle sayısı 1540 tarihinde 27'ye yükselmiştir. 1557-1575 tahrirlerinde ise 25 mahalle kaydı zikredilmiştir. Bu durum ise, 1540'ta kayıtlı olan

---

[467] S. Deveci, **agm**., s. 125.
[468] Herzfeld. **Tigrisgebiet**. s. 214.
[469] S. Deveci, **agm**., s. 125.
[470] Özer Ergenç, "*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*", **VIII. TTK**., Ankara, 1981, s.1270; Aynı yazar, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, 1995, s.50.
[471] André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, İstanbul, 1995, s.214-215; Özer Ergenç, **agm**., s.1270-1271.

T.C.

mahallelerden dördünün iki mahalle halinde birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira, 1523-1540 tahrirlerinde müstakil birer mahalle olan "*Dâr-ı Hacı Ahmed*" ve "*Çihar-ı Suk*" mahalleleri 1557-1575 tahrirlerinde "*Çihar-ı Suk nâm-ı diğer Hâcı Ahmed*" ismi altında tek bir mahalle olarak kaydedilmiştir. Yine 1540 tahririnde kayıtlı "*Sevil Burc*" ve "*Lasuni*" mahalleleri, 1557-1575 tahrirlerinde "*Sevil Burc maa Lasuni*" adı ile tek bir mahalle olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla, 1540'ta 27 olan mahallelerden dördünün iki ayrı mahalle olarak birleştirilmesinden dolayı, 1557-1575 tahrirlerinde Musul şehrinin mahalle sayısı 25'e düşmüştür.

Bu mahallelerin dinî bakımdan dağılımı ise şu şekilde idi; 1523 tarihinde mevcut 20 mahallenin 17'si müslim, 3'ü ise gayrimüslimdir. Gayrimüslim mahallelerden 2'si Hıristiyanlara, 1'i de Yahudilere aittir.

1540'ta Müslüman mahalle sayısı 6 adet artarak 23'e yükselmiştir. Bu 6 mahalleden 4'ü yeni kurulan mahalle olup, 2'si ise daha önce mevcut olan *Bâbü'l-Irak* mahallesinin müstakil üç mahalleye ayrılmış olmasından meydana gelmiştir. Bu tarihte hristiyan mahallelerinin sayısı 3'e yükselmiş, yahudi mahalle sayısında ise herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1557-1575 tarihlerinde müslüman mahalle sayısı 21'e düşmüştür. Bu ise 4 mahallenin birleştirilip 2 mahalleye dönüştürülmesinden kaynaklanmaktadır. 1557-1575 tarihlerinde hristiyan ve yahudi mahalle sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yalnız, 1575 tahririnde *Bâbü'i-Irak-2* mahallesine 6 hristiyan hânenin yerleşmiş olduğunu görmekteyiz.

1523 tarihli tahrirde kayıtlı mahallelerin 9'u ismini şahıs adlarından almıştır. 1540'ta mahalle sayısının 27'ye yükselmiş olmasına karşılık, ismini şahıs adlarından alanların sayısı 6'ya inmiştir. 1557-1575 tahrirlerinde de şahıs ismi kökenli mahalle sayısı 6 adettir. Bazı mahalleler ise yakın bulundukları kapıların adıyla anılıyorlardı.

Diğer yandan, 1523 tahririnde ismi geçen 7 mahallenin diğer tahrirlerde kaydı mevcut değildir. Bu durum büyük ihtimalle isim değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Fakat, bu 7 mahalleden hangisinin ne isim aldığını tespit etmemiz mümkün olmadı.

a. Müslüman Mahalleleri

aa. Bâbü'l-Irak-1 Mahallesi [472]

Musul şehrinin güneyinde yer almakta olup, sur kapılarından birinin ismini taşımaktadır. Müslüman mahalleleri içinde en kalabalık ve en çok gelişenidir. Zira, 1523 tarihinde 314 nefer nüfusu bulunan bu mahallenin, nüfusunun yoğunluğu ve hızlı artışı nedeniyle daha sonraki tarihlerde 3 müstakil mahalleye bölünmüştür.

Mahallede 1523'te 252 hâne, 42 mücerred, 4 imam, 4 müezzin, 12 pir-i fani ve 'âmil nüfus mevcutken, 1540'ta bu mahallenin 3 ayrı mahalleye bölünmüş olmasından dolayı *Bâbü'l-Irak*-1 mahallesine 82 hâne ve 23 mücerred nüfus kaydedilmiştir. Müteakip yıllarda mahalle nüfusunun hızla arttığına şahit olmaktayız. Nitekim, bir önceki tahrirde 82 olan hâne sayısı 1557'de 126'ya yükselmiştir. Bu tarihte 17 de mücerred'i mevcuttur. 1575'te ise hâne sayısı 154, mücerred sayısı ise 13'dür.

ab. Bâbü'l-Irak-3 Mahallesi [473]

Bâbü'l-Irak-1 mahallesinin 3'e bölünmesi sonucu oluşan üçüncü mahalledir. Mahallede 1540'ta 103 hâne, 35 mücerred; 1557'de 143 hâne, 23 mücerred, 3 imam-müezzin; 1575'te 152 hâne, 34 mücerred nüfus vardır.

ac. Dâr-ı Hacı Ahmed Mahallesi [474]

Musul şehrinin güney doğusunda bir mahalle olduğunu tahmin ediyoruz. Zira, İmâm Zeyd b. Ali türbesinin yerini tespit etmeye çalışırken, tahrir defterlerinde "*Dâr-ı Hacı Ahmed*" mahallesinde[475], Hicri 1308 tarihli Musul Vilayeti Salnâmesinde de "*Bâb-ı Cedid*" adlı mahalde [476] olduğunu tespit ettik. Bâb-ı Cedid Musul şehri kapılarından biri olup, şehrin güney doğusuna düştüğüne göre, *Dâr-ı Hacı Ahmed* mahallesinin de burada olması kuvvetle muhtemeldir.

1523'te 93 hâne, 6 mücerred nüfusu mevcuttur. Bir sonraki tahrirde nüfusun

---

[472] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.20-21; **TD., 308**, s.23-24; **TD., 660**, s.32-33.

[473] **TD., 195**, s.23-24; **TD., 308**, s.26-27; **TD., 660**, s.35-37.

[474] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.20; **TD., 308**, s.17; **TD., 660**, s.22.

[475] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.

[476] **Salnâme**, s.80.

düşmüş olduğu görülmektedir. Zira, hâne sayısı 1540'ta 60'a düşmüştür. Mücerred sayısı ise 16 olarak kayıtlıdır.

ad. Çihâr-ı Suk Mahallesi [477]

Musul'un iç kesimlerinde yer almaktadır[478]. 1523'te 49 hâne, 2 imam-müezzin, 2 pir-i fani, 3 muaf; 1540'ta 62 hâne ve 18 mücerred nüfusu vardır.

Öte yandan, Dâr-ı Hacı Ahmed ve Çihar-ı Suk mahallelerinin 1557-1575 tarihli tahrirlerde; "*Çihar-ı Suk nâm-ı diğer Hâcı Ahmed*" adı altında birleştirilerek tek bir mahalleye dönüştürüldüğünü müşahade etmekteyiz[479]. İki mahallenin tek bir mahalleye dönüştürülmesiyle nüfusunun da normalde artması gerekirken, tam tersine azaldığı görülmektedir. Nitekim, 1540'ta Dâr-ı Hacı Ahmed mahallesinin 60, Çihar-ı Suk mahallesinin 49 hanesi mevcut olduğuna göre, 1557'de iki mahallenin hane sayısının, hiç artış göstermediğini kabul ettiğimiz taktirde bile, en az 122 olması gerekirken bu sayının 108'e düştüğü, hatta bu gerilemenin devam ederek 1575'te 97 haneye gerilediği görülmektedir. Çihar-ı Suk (Hacı Ahmed) mahallesindeki hâne sayısının azalma nedenleri hakkında herhangi bir kayda rastlayamadık.

Mahallenin mücerred sayısı ise 1557'de 16, 1575'te 25'tir.

ae. Şeyh Hasan Bekri Mahallesi [480]

Mahallenin adının izafe edildiği Şeyh Hasan el-Bekri; Musul'un önde gelen şeyh ve evliyasından olup, nesebi Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır[481]. Mahalle Cercis Peygamber merkadinin yakınındadır[482].

1523'te 112 hâne, 6 mücerred, 1 imam, 2 müezzin, 6 pir-i fani ve amil; 1540'ta 110 hâne, 12 mücerred, 5 imam-müezzin; 1557'de 172 hâne, 22 mücerred, 2 imam-müezzin ve 1575'te 190 hâne ile 49 mücerred nüfusu vardır.

---

[477] **TD., 998.** s.72; **TD., 195.** s.13; **TD., 308.** s.17; **TD., 660.** s.22.
[478] N. Abdülhakim. **age.**, s.153.
[479] **TD., 308.** s.17; **TD., 660,** s.22.
[480] **TD., 998.** s.72; **TD., 195.** s.24-25; **TD., 308.** s.27-29; **TD., 660.** s.37-39.
[481] **Salnâme.** s.83.
[482] N. Abdülhakim. **age.,** s.157.

af. Akabe Mahallesi [483]

1523 tarihli tahrirde 75 hâne, 7 mücerred, 1 imam, 3 hâtip, 2 pir-i fani ve ama; 1540'ta 104 hâne, 13 mücerred, 2 imam-müezzin ve 1575'te ise 157 hâne, 26 mücerred ile 3 imam-müezzin nüfusu mevcuttur.

ag. Dâr-ı Hoş (Dâr-ı Hoşnâm) Mahallesi [484]

Mahallede 1523 tarihli tahrire göre 68 hâne, 9 mücerred, 1 imam, 6 'amil ve ma'lul nüfus mevcutken, 1540'ta hâne sayısı 88, mücerred sayısı ise 13'e yükselmiştir. 1540-1575 tarihleri arasındaki dönemde ise mahalle nüfusunun azaldığını müşahade etmekteyiz. Zira, hâne sayısı 1557'de 57'ye, 1575'te ise 43'e düşmüştür. 1557 tarihinde 1 mücerred kaydı mevcutken, 1575'te bu sayı 17'ye yükselmiştir.

Ah. Şeyh Muhammed b. Hilal Mahallesi [485]

Bu mahallenin adı, tanınmış şeyh Muhammed b. Hilal b. Hasan'ın ismine izafeten doğmuştur ki, bu şeyhin nesebi Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır[486].

Sadece 1523 tarihli defterde zikredilmiş olup, sonraki tahrirlerde yer almamıştır. Bu da isminin değişmiş olabileceğini akla getirmektedir. Mahallede 119 hâne, 10 mücerred, 11 pir-i fâni ve ama nüfus kayıtlıdır.

aı. Nebi Mahallesi [487]

Bunun da kaydı sadece 1523 tarihli tahrirde geçmektedir. İsmi daha sonraki tahrirlerde değişmiş olmalıdır. 50 hânesi, 1pir-i fanisi ve 1 de 'ama'sı olmak üzere toplam 59 nefer nüfusu muhtevidir.

ai. Mehâdin Mahallesi [488]

Yalnızca 1523 tarihli defterde ismi bulunan bir mahalle olup, diğer tahrirlerde ismi değişmiş olmalıdır. Mahallede 63 hâne, 11 mücerred ve 4 pir-i fâni ve 'ama

---

[483] **TD., 998**. s.72; **TD., 195**, s.15; **TD., 308**, s. 19; **TD., 660**. s.25-27.
[484] **TD., 998**. s.72; **TD., 195**, s.12-13; **TD., 308**. s.16; **TD., 660**. s.22-23.
[485] **TD., 998**. s.72.
[486] **Salnâme**. s.84.
[487] **TD., 998**. s.72.
[488] **TD., 998**. s.72.

kayıtlıdır.

aj. Minâre-i Mağcume Mahallesi [489]

Hâne dağılımı şöyledir; 1523'te 55; 1540'ta 48; 1557'de 34 ve 1575'te 41. Mücerred sayısı ise yukarıdaki yıllar itibariyle, 6, 5, 4, 4 şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca, 1523'te 2 imam-müezzin, 2 pir-i fâni ve 1557'de 1 imam nüfus kayıtlıdır.

ak. Bağdadi Mahallesi [490]

Mahallede, 1523 tarihli tahrire göre 50 hâne, 5 mücerred, 1 imam, 1 pir-i fâni; 1540'ta 84 hâne; 1540'ta 84 hâne, 12 mücerred; 1557'de 121 hâne, 5 mücerred; 1575'te ise 136 hâne, 19 mücerred kaydı mevcuttur.

al. Şeyh Şerafeddin Mahallesi [491]

Mahallenin adı, önde gelen Şeyh ve Ulemadan Şeyh Şerafeddin Ebu Fezail'in ismine nispetle verilmiştir[492]. Bu mahallenin ismi yalnızca 1523 tarihli tahrir defterinde kayıtlı olup, diğer tahrirlerde mevcut değildir. Bu da bize 1523-1540 tarihleri arasında isminin değişmiş olduğunu göstermektedir.

1523'te 74 hâne, 8 mücerred, 9 pir-i fâni ve 6 sadat nüfus yaşamaktadır.

am. İmâm Avneddin Mahallesi [493]

Musul şehrinin güney doğusunda yer alan bir mahalledir. İsminin izafe edildiği İmam Avneddin Hz. Ali'nin torunudur. Bedreddin Lulu'nun bina ettiği türbede medfundur[494].

Bu mahalle kaydı da sadece 1523 tarihli tahrirde mevcuttur. Daha sonraki tahrirlerde kaydının olmaması adının değişmiş olabileceğini göstermektedir. Mahallede 23 hâne ve 3 mücerred nüfus kayıtlıdır.

---

[489] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**. s.17-18; **TD., 308**. s.21-22; **TD., 660**. s.29-30.
[490] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**. s.16; **TD., 308**. s.20; **TD., 660**. s.27-28.
[491] **TD., 998**, s.72.
[492] **Salnâme**, s.88.
[493] **TD., 998**, s.72.
[494] **Salnâme**. s.78.

an. Al-ı Heytim nâm-ı diğer Hâcı Hamdun Mahallesi [495]

Yeri ve isminin kökeni hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Tahrirler itibariyle nüfus dağılımı şu şekildedir; 1523'te 37 hâne, 2 mücerred; 1540'ta 34 hâne, 2 mücerred; 1557'de 46 hâne, 1 imam ve 1575'te 47 hâne ile 11 mücerred'dir.

Mahallenin ismi 1523 tarihi tahrirde "*Hâcı Hamdun*", diğer tahrirlerde ise "*Al-ı Heytim nâm-ı diğer Hamdun*" şeklinde kayıtlıdır.

ao. Eski Kala Mahallesi [496]

Mahalle Musul şehrinin kuzeyinde yer almaktadır[497]. 1523 tarihli tahrirde 5 hâne, 1 mücerred, 1 pir-i fâni, 1 'ama; 1540'ta 35 hâne, 5 mücerred, 1 imam; 1557'de 33 hâne, 1 mücerred ve 1575'te 35 hâne, 2 mücerred nüfus kayıtlıdır.

aö. İsa Dede Mahallesi [498]

Şeyh İsa Dede büyük evliyadan olup, meşhedi surun haricindedir[499].1540-1575 tahrirlerinde ismi geçmediğine göre, başka bir adla anılmış olmalıdır. 1523'te sadece 8 hâne kaydı mevcuttur.

ap. İmâm Ömer Ebu'l-Kasım Mahallesi [500]

Mahalle isminin izafe edildiği İmam Ömer Ebu'l-Kasım'ın kimliği hakkında bilgi sahibi değiliz.

Muhtemelen ismi değişmiş olduğundan 1540-1575 tahrirlerinde kaydı yoktur. 1523'teki nüfusu 15 hâneden ibarettir.

ar. Şevârbe (Şuvârbe) Mahallesi [501]

Musul şehrinin kuzeyinde iç kale yanında olup, Meydan mahallesi de

---

[495] **TD., 998**. s.72; **TD., 195**. s.27; **TD., 308**. s.30-31; **TD., 660**. s.42.
[496] **TD., 998**. s.72; **TD., 195**. s.18; **TD., 308**. s.22; **TD., 660**. s.30.
[497] N. Abdülhakim, **age.**, s.154.
[498] **TD., 998**. s.72.
[499] **Salnâme**. s.82.
[500] **TD., 998**. s.72.
[501] **TD., 195**. s.11-12; **TD., 308**. s.15-16; **TD., 660**. s.20-21.

denilmektedir[502]. 1523'te kaydının olmaması, bu tarihte başka bir isimle anıldığını göstermektedir. Hâne sayılarını mukayese ettiğimiz zaman, 1523 tarihli tahrirde kaydı olup, diğer tahrirlerde bulunmayan Şeyh Muhammed b. Hilal mahallesi hâne sayısının 1523 tahririnde bulunmayan Şevârbe mahallesi hâne sayısına yakın olduğu görülmektedir. Bu da Şeyh Muhammed b. Hilal adiyle kayıtlı mahallenin daha sonraki tahrirlerde Şevârbe olarak kaydedilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Mahallenin 1540'ta 104 hâne, 7 mücerred; 1557'de 125 hâne, 20 mücerred; 1575'te ise 113 hâne, 49 mücerred nüfusa sahip olduğu kayıtlıdır.

as. Cemmâs Mahallesi [503]

İlk defa 1540 tarihli tahrirde kaydı geçmektedir. Muhtemelen 1523'te farklı bir isimle anılıyordu. 1540 tarihli tahrirde 89 hâne, 3 imam-müezzin; 1557'de 110 hâne, 4 mücerred, 4 imam, 1 müezzin; 1575'te 102 hâne, 42 mücerred, 2 imam, 2 müezzin nüfus kayıtlıdır.

aş. Kara Depe Mahallesi [504]

Kaydı ilk kez 1540 tarihli tahrirde geçmektedir. Muhtemelen 1523'te değişik isimle zikrediliyordu. 1540 tarihli tahrir defterinde 71 hâne, 9 mücerred, 1 imam; 1557 tarihli defterde 61 hâne, 7 mücerred, 1 imam ve 1575 tarihli defterde ise 65 hâne, 15 mücerred, 1 imam ve 1 müezzin nüfus kayıtlıdır.

at. Heyti Mahallesi [505]

1523 tarihli tahrir defterinde kaydı yoktur. Sonradan isim değişikliğine uğramış mahallelerden biri olmalıdır. 1540 tarihli tahrirde 47 hâne, 15 mücerred, 1 imam; 1557'de 77 hâne, 4 mücerred, 1 imam, 1 müezzin ve 1575'te 69 hâne ile 16 mücerred nüfus kaydı vardır.

---

[502] N. Abdülhakim, age., s.152.
[503] **TD., 195**, s.14; **TD., 308**, s.18; **TD., 660**, s.24-25.
[504] **TD., 195**, s.17; **TD., 308**, s.21; **TD., 660**, s.28-29.
[505] **TD., 195**, s.19; **TD., 308**, s.22-23; **TD., 660**, s.30-31.

au. Mehmed (صر), İmâm Zeyd Veled-i Ali Mahallesi [506]

1540 tarihli defterde "*Mahalle-i Mehmed* صر ", 1557-1575 tarihli defterlerde ise "*Mahalle-i İmâm Zeyd veled-i Ali*" olarak kaydedilmiştir. İmâm Zeyd'in nesebi Hz. Ali (r.a)'ye dayanmakta olup, Musul'da Bâb-ı Cedid (yeni kapı) yakınında merkadi vardır[507].

Mahallede 1540'ta 16 hâne, 10 mücerred; 1557'de 16 hâne, 3 mücerred, 1 imam, 1 müezzin ve 1575'te 23 hâne, 5 mücerred nüfus kayıtlıdır.

aü. Herbavi Mahallesi [508]

Kaydı ilk defa 1540 tarihli tahrirde geçmektedir. Bu tarihte 59 hâne, 12 mücerred; 1557'de 42 hâne, 6 mücerred ve 1575 tarihinde ise 56 hâne, 17 mücerred nüfus kaydı vardır.

av. Suku'l-Gazal, nâm-ı diğer Şah Zenân Mahallesi [509]

Mahalle isminin izafe edildiği Şah Zenân, İmam Muhammed el-Hacce b. İmâm Hasan el-Askeri'nin validesidir[510]. 1523 tarihli tahrirde kaydı yoktur. 1540'ta 9 hânesi, 1 mücerredi; 1557'de 27 hânesi; 1575'te 35 hânesi ve 4 mücerredi mevcuttur.

ay. Sevil Burc maa Lasuni Mahallesi [511]

1540 tarihli tahrirde "*Sevil Burc*" ve "*Lasuni*" ayrı iki mahalle iken; 1557 tarihli tahrirde "*Sevil Burc* maa *Lasuni*" ismi altında birleştirilmiş olduğunu, 1575 tarihli tahrirde ise "*Sevil Burc*" isminin telaffuzdan düşerek sadece "*Lasuni*" şeklinde kaydedildiğini görmekteyiz.

Tahrirlerdeki kayıtlara nazaran 1540'ta "*Sevil Burc*" mahallesinin 25 hâne, 2 mücerred nüfusuna karşılık, "*Lasuni*" mahallesinin ise sadece 9 hânesinin mevcut olduğu görülmektedir.

---

[506] **TD., 195**, s.19; **TD., 308**, s.23; **TD., 660**, s.31.
[507] **Salnâme**, s.80.
[508] **TD., 195**, s.25; **TD., 308**, s.29; **TD., 660**, s.39-40.
[509] **TD., 195**, s.26; **TD., 308**, s.29; **TD., 660**, s.40-41.
[510] **Salnâme**, s.79.
[511] **TD., 195**, s.26, 28; **TD., 308**, s.30; **TD., 660**, s.41.

"*Sevil Burc*" maa "*Lasuni*" mahallesinin 1557 tahririnde 34 hâne, 5 mücerred; 1557'de 17 hâne; 1575'te ise 22 hâne, 2 mücerred nüfus kaydı vardır.

az. Târık Mahallesi [512]

1523 tahririnde kaydı bulunmayan mahallenin 1540'ta 27 hâne, 5 mücerred; 1557'de 17 hâne; 1575'te ise 22 hâne, 2 mücerred nüfusu vardır.

aw. İmâm Mehmed Bâhir Mahallesi [513]

Şeyh Fethi ismiyle de bilinir[514]. Musul şehrinin batısında Sincar kapısına yakın bir yerdedir .

1523 tarihli tahrirde kaydının olmaması, bu tarihte başka bir isimle zikredildiğini göstermektedir. Mahallenin hâne ve mücerred dağılımı şöyledir; 1540'ta 32 hâne, 2 mücerred; 1557'de 34 hâne, 2 mücerred; 1575'te ise 43 hâne ve 6 mücerred'i vardır.

b. Gayrimüslim Mahalleleri

Birçok Osmanlı kentinde olduğu gibi, Musul'da da gayrimüslimlerin birkaç mahallede yoğunlaşmış olduklarını görmekteyiz. 1523'de 3, 1540-1575 arasındaki dönemde de 4 mahallede gayrimüslim nüfusun ikâmet ettiği ve müslüman mahallelere oranla hayli fazla hâne barındırdıkları görülmektedir. Zira, 1523'te müslüman mahallelerinin ortalama hâne sayısı 68 iken, gayrimüslim mahallelerde bu oran 184'tür. Bu oran 1540'ta müslim mahalleleri için 61 iken, gayrimüslim mahalleleri için 195'dir. Yine 1557'de müslim mahallelerdeki hâne ortalaması 76, gayrimüslimlerde 199'dur. Nihayet, 1575'te müslim mahallelerdeki hâne ortalaması 86'ya yükselmişken, bu oran gayrimüslim mahallelerde 239'a yükselmiştir.

Görüldüğü gibi Musul'da yaşayan gayrimüslim nüfus 4 mahallede yoğunlaşmıştır. Buna etki eden unsurlar arasında korunma ve rahat yaşama düşüncesinin doğurduğu toplu yaşama eğilimlerinin yanısıra, Osmanlılar'ın daha iyi idare ve denetleme düşüncesinin de etkili olduğu[515] söylenebilir.

---

[512] **TD., 195**, s.26; **TD., 308**, s.30; **TD., 660**, s. 41.
[513] **TD., 195**, s.27; **TD., 308**, s.31; **TD., 660**, s.42-43.
[514] N. Abdülhakim, **age.**, s.158.
[515] André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, İstanbul, 1995, s.209.

ba. Hıristiyan Mahalleleri

baa. Dergâh Mahallesi [516]

Mahalle Musul'un kuzey batısındadır[517]. 1523 tahririnde 236 hâne, 60 mücerred; 1540'ta 385 hâne; 1557'de 390 hâne ve 1575'te de 510 hâne kaydedilmiştir. 1523-1575 arasındaki 52 yıllık dönemde Dergâh mahallesinin nüfusu % 116 oranında yükselmiştir.

bab. Kal'a (Nâsâra Kal'a) Mahallesi [518]

1523-1540 tarihli tahrirlerde "*Kal'a*", 1557-1575 tarihli tahrirlerde ise "*Nâsâra Kal'a*" olarak kaydedilmiştir. Dergâh mahallesinin yakınında bulunmaktadır[519].

1523'te 285 hâne, 1 mücerred; 1540'ta 291 hâne; 1557'de 282 ve 1575'te 279 hâne nüfusu kayıtlıdır.

bac. Kerkugi, Nasârâ Kerkugi Mahallesi [520]

1523 tarihli tahrirde böyle bir mahalle kaydı mevcut değildir. Mahallenin 1523 tahriri yapıldıktan sonraki bir tarihte kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Zira, 1540 tarihli tahrirde kaydı mevcut olup, 22 hânesi bulunmaktadır. 1557-1575 tarihli tahrirlerde "*Nasârâ Kerkugi*" olarak kaydedilmiştir. 1557'de hâne sayısı 20'ye düşmüş, 1575'te ise 23'e yükselmiştir.

bb. Yahudi Mahellesi (Yahuda, Yahudiyân) [521]

İncelediğimiz dönemde Musul şehrinde yalnızca bir Yahudi mahallesinin mevcut olduğu müşahade edilmektedir. Bu mahalle 1523-1540 tarihli tahrirlerde "*Yahuda*", 1557-1575 tarihli tahrirlerde ise "*Yahudiyan*" olarak kaydedilmiştir.

Musul şehrinin kuzey batısında yer alan[522] mahalle, 1523-1575 tarihleri arasında hızlı bir nüfus artışına sahne olmuştur. Zira, 1523'te 31 hâne, 4 mücerred'i mevcut iken;

---

[516] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.29-31; **TD., 308**, s.32-35; **TD., 660**, s.43-47.
[517] N. Abdülhakim, **age.**, s.158.
[518] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.32-34; **TD., 308**, s.35-37; **TD., 660**, s.48-50.
[519] N. Abdülhakim, **age.**, s.159.
[520] **TD., 195**, s.34; **TD., 308**, s.37; **TD., 660**, s.51-52.
[521] **TD., 998**, s.72; **TD., 195**, s.28; **TD., 308**, s.31-32; **TD., 660**, s.51.
[522] A. Raymond, **age.**, s.72. Ayrıca bkz. Musul şehri krokisi..

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1540'ta 82 hâneye; 1557'de 105 hâneye ve 1575'te ise 145 hâneye yükselmiştir. 1523-1575 tarihleri arasındaki artış oranı % 368'dir.

c. Karışık (Müslim-Gayri Müslim) Mahalleler

Osmanlı şehirlerinin birçoğunda, çeşitli etnik ve dinî unsurlar bir arada yaşamaktadır. Bu unsurlardan bir kısmının müstakil mahallelerde yaşadıklarını yukarıda gördük. Pek çok Osmanlı şehirlerinde farklı etnik yapı ve dinî inanışlara sahip insanların bir kısmı ise aynı mahallede karışık oturuyorlardı[523].

Musul şehrinde bulunan mahallelerin ekseriyeti, farklı etnik ve dinî unsurların ayrı ayrı yaşadıkları mahallelerdir. Ancak, 1575 tarihli tahrirdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, *Bâbü'l-Irak-2* mahallesinde müslüman nüfusun yanısıra gayrimüslim nüfus ta yaşamaktadır.

Bâbü'l-Irak-1 mahallesinin 1540 yılına gelindiği vakit üç müstakil mahalleye bölünmesinden sonra oluşturulan bir mahalledir.

1540-1557 tarihleri arasında sadece müslüman nüfus meskundur. Zira, 1540'ta 129 hâne, 23 mücerred; 1557'de 168 hâne, 16 mücerred, 3 imâm-müezzin nüfusun tamamı müslümandır.

1575 tarihinde ise hâne sayısı 170'e ve mücerred sayısı ise 49'a yükselmiştir ki, 170 hânelik nüfus içerisinde 6 hânesi hıristiyan (eramine)'dır. 1557 tarihinden sonra bu mahalleye gelip yerleştikleri anlaşılan bu 6 hânelik hıristiyan nüfusun nereden geldiklerine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir (Bkz. tablo-5).

---

[523] Rifat Özdemir, "*Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1800-1867)*", **XI. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım,** TTKB., Ankara, 1994, s. 1393.

Tablo-5
Musul'un Mahalleleri (1523-1575)

No	Mahalle Adı	Hâne				Mücerred				İmam-Müezzin				Diğer			
		1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575
	Müslüman Mahalleleri																
1	Bâbül-Irak-1	252	82	126	154	42	18	17	13	8	-	-	-	12	-	-	-
2	Bâbül-Irak-3	-	103	143	152	-	35	23	34	-	-	6	-	-	-	-	-
3	Dâr-ı Hâcı Ahmed	93	60	-	-	6	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Çihâr-ı Suk	49	62	-	-	7	18	-	-	2	-	-	-	5	-	-	-
5	Çihâr-ı Suk n. diğer Hâcı Ahmed	-	-	108	97	-	-	16	25	-	-	-	-	-	-	-	-
6	İmâm Avneddin	23	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Şeyh Hasan Bekri (Sekri?)	112	110	172	190	6	12	22	49	3	5	2	-	6	-	-	-
8	Akabe	75	79	104	157	7	13	13	26	1	-	2	3	3	-	-	-
9	Dâr-ı Hoş (Dâr-ı Hoşnâm)	68	88	57	43	9	13	1	17	1	-	-	-	6	-	-	-
10	Şeyh Muhammed b. Hilal	119	-	-	-	10	-	-	-	7	-	-	-	11	-	-	-
11	Nebi	50	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-
12	Mehâdin	63	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-
13	Şeyh Şerafeddin	74	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
14	Minâre-i Mağcume	55	48	34	41	6	5	4	4	2	-	1	-	2	-	-	-
15	Bağdadi	50	84	121	136	5	12	5	19	1	-	-	-	1	-	-	-
16	Al-ı Heytim nd. Hamdun	37	34	46	47	2	2	-	11	-	-	1	-	-	-	-	-
17	Eski Kal'a	5	35	33	35	1	5	1	2	-	1	-	-	2	-	-	-
18	Dede İsa	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	İmâm Ömer Ebu'l-Kasım	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

No	Mahalle Adı	Hâne				Mücerred				İmam-Müezzin				Diğer			
		1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575	1523	1540	1557	1575
20	Şevârbe	-	104	125	113	-	7	20	49	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Cemmâs	-	89	110	102	-	35	4	42	-	3	5	4	-	-	-	-
22	Kara Depe	-	71	61	65	-	9	7	15	-	1	1	2	-	-	-	-
23	Heyti	-	47	77	69	-	15	4	6	-	1	2	-	-	-	-	-
24	İmâm Zeyd b. Ali	-	16	16	23	-	10	3	5	-	-	2	-	-	-	-	-
25	Herbâvi	-	59	42	56	-	12	6	17	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Suku'l-Gazal nd. Şah Zenân	-	9	27	35	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Sevil Burc	-	25	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Lâsuni	-	9	-	41	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Sevil Burc ma'a Lâsuni	-	-	34	-	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-
30	Târık	-	32	34	43	-	2	2	6	-	-	-	-	-	-	-	-
31	İmâm Mehmed Bâhir	-	32	34	43	-	2	2	6	-	-	-	-	-	-	-	-
32	**Hıristiyan Mahalleleri** Dergâh	236	385	390	510	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kal'a	285	291	282	279	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Kerkugi	-	22	20	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	**Yahudi Mahallesi** Yahuda	31	82	105	145	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	**Karışık Mahalleler** Bâbül-Irak-2	-	129	168	170	-	23	16	49	-	-	3	-	-	-	-	-
	Toplam	**1700**	**2182**	**2332**	**2748**	**194**	**270**	**162**	**407**	**25**	**11**	**26**	**9**	**70**	-	-	-

5. Şehirdeki Sosyal ve İktisadi Hayat

Şehir, belli bir işbölümüne tâbi olarak tarım dışı mal ve hizmetlerin üretildiği yerleşme birimi olarak tanımlanmaktadır. Osmanlıdaki tanımı ise, "*Cum'a kılunur ve bâzârı durur*" yer şeklindedir[524]. Musul şehrinde de halkın büyük ekseriyeti tarım dışı faaliyetlerle uğraşmakla beraber, şehrin çevresindeki alanlarda tarımsal üretimle de uğraşmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı şehri için; "*üretimde tarımın yanında, tarım dışı faaliyetlerin ağır bastığı yerleşim merkezleri*"[525] şeklindeki tanım daha uygun düşmektedir.

Elimizdeki verilere göre, Musul şehri halkının ekonomik hayatında, tarımsal üretimin küçümsenmeyecek bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Zira, tahrir defterlerindeki kayıtlardan şehir halkının ürettiği hububat miktarı 1540'ta 12000 kile buğday, 6000 kile arpa, 3360 kile darı; 1557'de 7470 kile buğday, 16032 kile arpa, 3360 kile darı ve 1575'te 6000 kile buğday, 16032 kile arpa, 3000 kile darıdan ibarettir[526].

a. Ticarî ve Sınaî Faaliyetler

Musul şehri coğrafi konumundan dolayı eski çağlardan beri önemli ticari ve sınai faaliyetlere sahne olmuştur. Doğu-batı yolları arasında merkezi bir konumda bulunması ticaretini olumlu yönde etkilemiş, bu da birçok sınai tesisin kurulmasını intac ettirmiştir.

Özellikle Atabekler döneminde sosyal ve ekonomik alanda sağlanan güven ortamı ticaret ve sanayinin gelişmesinde etkili olmuştur. Doğu-batı istikametinde gidip-gelen kervanlar Musul'da konakladıktan sonra, doğuda İran ve Hindistan'a, kuzeyde Anadolu, Ermenistan ve Azerbaycan'a, batıda ise Suriye ve Mısır'a kadar gidiyorlardı[527].

Musul'un bu ticari canlılığı Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Nitekim, sancak kanunnâmelerindeki kayıtlara nazaran, Musul'da transit olarak geçen her türlü emtia ile şehirde satılan her türlü mal ve emtia bac ve tamga olarak gelir

---

[524] Özer Ergenç, "*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*", **VIII. TTK.**, Ankara, 1981, s.1265.
[525] M. Ali Ünal, **age.**, s.223.
[526] Bkz. **Beşinci Bölüm.**
[527] S. Deveci, "*Sanaiyetu'l-Musul ve Ticâretihâ fi'l Karuni'l Vasati*", **SUMER**, 7, Bağdad, 1951, s.88-98.

kaydedilmiştir[528]. Aynı durum diğer Osmanlı şehirlerinde de görülmektedir. Osmanlı ekonomisindeki liberal uygulama ve serbest ticaret anlayışı şehirlerin birbiri arasında ticaret yapmalarını sağlamıştır. Bu ekonomik anlayış, Osmanlı şehirleri veya Osmanlı coğrafyasındaki bölgeler arasında aktif bir ticaret uygulamasının yanısıra, başka ülkelerle de sıkı ticarî akitlerin yapılmasına ve gümrük tarife defterlerinin tanzim edilmesine yol açmıştır[529]

Tahrir defterlerindeki bilgiler XVI. Yüzyıldaki durumu yansıtmaktadır. XVII. Yüzyılda tahrir yapılmadığı için, ticaret hacmi hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte, Musul'a uğrayan bazı seyyahların verdikleri bilgilerden XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda da Musul'daki ticari canlılığın devam ettiğini görmekteyiz. Zira, 1766'da Musul'a uğrayan Niebuhr, Musul-Mardin-Urfa-Halep kervan yolunun canlılığını koruduğuna ve gidip gelen kervanların büyük meblağlar tutan emtiayı taşıdığına bizzat şahit olmuştur[530].

Yine, 1816'da Musul'u ziyaret eden Buckıngham, Musul'daki bazı tüccarların Hindistan'dan getirdikleri malları Basra üzerinden Suriye'ye götürüp, burada Avrupa malları ile mübadele ettiklerini, bir kısım malların ise Anadolu ve Tokat'a sevk edildiğini, buralardan alınan bakırın ise Bağdat'a gönderildiğini yazmaktadır[531].

Seyyahların verdikleri bu bilgiler, Musul'daki ticari canlılığın 19. Yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir.

Diğer yandan, devrine göre sanayi tesisleri addedebileceğimiz boyahane, darphane, debbağhane, macunhane vb. gibi tesisler, diğer pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, Musul şehrinde de yoğunlaşmıştır.

Öteden beri Musul tekstil sanayii ileri bir düzeydedir. Özellikle Atabekler döneminde dünyanın önemli tekstil merkezi olmuştur. Musul'da üretilen kumaşlar dünyada "*Muslin (Moslin)*" olarak ün yapmıştır[532]. Musul'daki dokuma iş koluna bağlı

---

[528] Bkz. **Beşinci Bölüm**, Tablo-29.

[529] Mustafa Öztürk, "*Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkiliyen Unsurlar*", **Şerafettin Turan Armağanı**, Antakya, 1996, s. 230-231; Rifat Özdemir, "*Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1790, 1806)*", **Şerafettin Turan Armağanı**, s. 210-212.

[530] C. Niebuhr, **age.**, s.374.

[531] J.S. Buckıngham, **Travels in Mesopotamia,** Vol, II, London, 1827, s.37-39.

[532] S. Deveci, "*Sanaiyetü'l Musul...*", s.93; Muhammad Rashıd Al-Feel; **The Historical Geography Of Iraq, Betwen Mongolian And Ottoman Conquests , 1258-1534, I,** Nejef, 1965, s.267.

olarak tesis edilen boyahanelerde iplikler renklendirilip, kumaşlar boyanmakta idi. Tahrir defterlerine göre 1523-1575 tarihleri arasında sancak dahilindeki boyahane sayılarında sürekli bir artış meydana gelmiştir. Nitekim, 1523'te sancak dahilindeki boyahane sayısı 2 iken; 1540'ta 7'ye; 1557'de 8'e ve 1575'te 9'a yükselmiştir[533]. Boyahane sayısındaki bu artış, Osmanlı döneminde Musul'daki dokuma sanayii hacminin de artarak devam ettiğinin bir göstergesidir.

Diğer yandan, Avrupa kumaşlarının 19. Yüzyılda Musul pazarlarında satılması ile beraber, meşhur Musul kumaşları eski itibarını kaybederek revaçtan düşmüştür. Nitekim, 1852'de Musul'u ziyaret eden Mehmet Hurşid Paşa'nın ifadesine göre, Musul kumaşı Avrupa kumaşlarından daha sağlam ve dayanıklı olmasına rağmen, Avrupa kumaşları daha ucuz olduğu için fazla revaç bulmuş, bu da Musul dokuma sanayiine büyük bir sekte vurmuştur[534].

b. Ticarî Mekânlar (Çarşı ve Pazarlar)

Osmanlı şehirlerindeki ticarî mekânlar, bedestenler, hanlar, dükkânlar ve Pazar yerleridir[535]. Yukarda temas ettiğimiz gibi, doğu-batı arasındaki ticaret yolunun muhtelif bölgelere ayrıldığı bir güzergâhta bulunması, Musul ticaretinin canlılığını arttırmıştı. Bu ticarî canlılığın tabii bir sonucu olarak, Musul şehrinde pek çok ticari mekânlar tesis edilmiştir. Omari'nin verdiği rakamlara itibar edecek olursak, 13. Yüzyılda Musul şehrinde; 980 giyim hanı, 99 adet susam atölyesi, 75000 el tezgâhı, 120 adet kapalı çarşı (Kayseriyye), 36 adet suk (Pazar) ve 548000 dükkân bulunmaktadır[536]. İlhanlı ve Celayirli dönemlerindeki tahribata rağmen, Osmanlı döneminde de önemli ticari mekânların varlığına şahit olmaktayız.

Diğer taraftan, Musul şehrinin ekonomik merkezi, Osmanlılar döneminde şehrin doğusunda Saray kapısı, Top kapısı ve İç kale arasındaki bölgede yoğunlaşmıştır[537].

Tahrir defterlerindeki kayıtlara geçtiği kadarıyla 1523-1575 tarihleri arasındaki ticari mekânlar ve bunların adetleri tablo-6'da verildiği gibidir.

---

[533] Bkz. **Beşinci Bölüm**, Tablo-27.

[534] Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatnâme-i Hudûd,** (Çev: Alaattin Eser), İstanbul, 1997, s.224.

[535] Gönül Tankut, "*Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı*", **VII. TTK.,** s.776.

[536] M. Rashid Al-Feel, **The Historical Geography Of Iraq, Betwen Mongolian And Ottoman Conquests , 1258-1534**, I, s.266.

[537] A. Raymond, **age.,** s.148.

Tablo-6

Musul Şehrindeki Ticarî Mekânlar ve Sayıları (1523-1575)

No	Ticari Mekânın Adı	Adedi			
		1523	1540	1557	1575
1	Kayserriyye	2	16	16	16
2	Kervansaray	1	-	-	-
3	Boyahane	1	1	1	1
4	Ma'cunhane	1	1	1	1
5	Meyhane	1	1	1	1
6	Debbağhane	1	1	1	1
7	Dükkân	68	173	248	248
8	Han	-	3	35	33
9	Darphane	-	-	1	1
10	Kasaphane	-	-	1	-
	Toplam	75	196	305	302

Şüphesiz bu rakamlar, Musul şehrinde mevcut ticari mekânların tamamını yansıtmayıp, evkaf kayıtları arasında geçen sayılardır.

Sancak kanunnâmelerinden öğrendiğimiz kadarıyla Musul şehrinde "*Esb ve Ester Pazarı*" ile "*Rişte Pazarı*" olmak üzere iki de Pazar yeri mevcuttur[538].

GRAVÜR

Musul Pazarının Bir Gravürü (Seyyah J.S. Buckıngham'dan, 1816)

[538] **TD., 998,** s. 60-61; **TD., 195**, s. 7-8; **TD., 308**, s.10, 12; **TD., 660**, s. 7.

c. Esnaf Gurupları

Bilindiği gibi, Osmanlı şehirlerinde yaygın bir esnaf teşkilatı bulunmaktaydı. Şehirdeki üretim faaliyetlerine katılan insanlar, bağlı bulundukları iş kolunda, ekonomik, mali, idari ve sosyal yönleri bulunan esnaf teşkilatına üye idiler[539]. Bu uygulamanın bir sonucu olarak dinî-sosyal bir kurum olan *Ahilik Teşkilatı*, ilk dönemlerden itibaren Osmanlı şehirlerinde büyük bir önem kazanmıştır. Çeşitli iş kollarındaki meslek sahiplerinin yetişmesi, iş-güç sahibi olması, mesleğe geçmesi bir takım kurallara bağlanmış ve *Ahilik Teşkilatı*nca yürütülmüştür[540]. Fakat, bu teşkilat zamanla sultanların takip ettikleri merkeziyetçi politika ve başka sebeplerden dolayı zayıflayarak *Lonca Teşkilatı*na dönüşmüştür. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren varlığını iyice hissettiren "*Lonca Esnaf Teşkilatı*", şehirdeki herhangi bir esnaf gurubu mensuplarının belli bir sayıda bir gurup teşkil etmelerinden ortaya çıkan iktisadî dayanışmayı teşkil etmektedir[541].

*Lonca Esnaf Teşkilatı*nın başında "*Sultan'ın Berât-ı Şerifi*" ile atanan yöneticileri bulunmakta[542] ve bu yöneticiler devletle esnaf arasında bir aracı görevi yürütürlerdi. Şehir idarecilerine karşı esnafı temsil eden bu idareciler, "*Kethüda*", "*Şeyh*", "*Ahi*" ve "*Baba*" gibi adlar verilmekteydi. Bu esnaf yöneticilerinin yardımcısı olarak bir de "*Yiğitbaşı*" bulunmaktaydı.

Esnafın kendi aralarında seçtiği yöneticiler kadı (naib)'nın *ilâmı* ile merkeze bildirilir ve *berat* gönderilmesi ile atama işlemi tamamlanmış olurdu.

İnceleme dönemimiz içerisinde Musul şehrindeki bazı esnaf ve mesleki guruplar hakkında tahrir defterlerinde birtakım kayıtlar mevcutsa da, bu esnafın üye olduğu teşkilatları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

1540, 1557 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde, şehrin mahalleleri ve buralarda meskun kişilerin isimlerinin altına, yer yer mesleklerini gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Her ne kadar bu kayıtlar şehirdeki mesleki grupları ve esnaf saysını tam

---

[539] R. Özdemir, **age.**, s.226.

[540] *Ahilik Teşkilatı* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTKB., Ankara, 1989.

[541] R. Özdemir, **age.**, s. 226.

[542] Rifat Özdemir, "*Antakya Esnaf Teşkilatı, 1709-1860*" , **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu'na Sunulan Tebliğ**, 21-22 Mayıs, 1992, s. 13.

olarak yansıtmıyorsa da, genel bir fikir edinmek açısından kayda değer.

Bahsedilen tahrir defterlerinin incelenmesi sonucu, muhtelif iş kollarında çalışan 35 esnaf grubu tesbit edilmiş olup, teferruatı tablo-7'de verildiği gibidir.

Tablo-7
Musul'daki Esnaf Grupları (1540-1575)

No	Mesleğin Adı	1540	1557	1575
1	Abayi (*Abacı*)	2	-	-
2	Attâr	2	2	1
3	Bakkâl	1	2	4
4	Baytâr	-	2	-
5	Bennâ (*İnşaat ustası*)	2	-	2
6	Börekçi	2	-	3
7	Hamami	5	8	10
8	Çukacı (*yüncü, kumaşçı*)	1	-	-
9	Dâşçı	-	-	1
10	Debbâğ	-	4	8
11	Dellâk (*hamamda müşteri-leri keseleyip yıkayan*)	3	1	-
12	Dellâl (*Alıcı-satıcı arasın-da vasıta olan kimse*)	-	-	3
13	Demirci	-	-	1
14	Habbâz (*Ekmekçi*)	9	2	7
15	Hallâc (*Pamuk, yatak, yorgan atan kimse*)	9	10	7
16	Hallâk (*Berber*)	7	5	2
17	Harrât (*Çıkrıkçı*)	-	-	2
18	Hattâb (*Oduncu*)	-	-	1
19	Haymeci (*Çadırcı*)	-	1	-
20	Hayyât (*Terzi*)	15	6	11
21	Helvâcı	2	-	-
22	Kassâb	16	8	20
23	Kavâs (*Okçu*)	1	1	4
24	Keçeci	-	-	1
25	Kelekçi	1	-	-
26	Ketâni	3	4	3
27	Kevreci (*Sarıkçı*)	-	-	5
28	Kürkçü	1	-	1
29	Neccâr (*Dülger*)	13	6	3
30	Sağarcı (*Bardakçı*)	-	1	-
31	Sakâ	3	7	2
32	Sarrâç	8	2	2
33	Sarraf	3	-	-
34	Sinici	-	1	-
35	Tabbah (Aşçı)	3	2	2
	Toplam	**112**	**75**	**106**

Tabloda görüleceği üzere, derlenen bilgiler ışığında, mesleki gruplar içerisinde en yaygın olanı dokuma iş koludur.

III. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

1. Camiler

a. Ulu Câmi (Câmi-i Nuri)

Nureddin Mahmud b. İmaduddin Zengi tarafından 1170-1172 (566-568) tarihleri arasında yapılmıştır[543]. Aslında bu tarihlerde II. Seyfeddin Gazi b. Kutbeddin Mevdud Musul hükümdarıdır. Ancak, bu hükümdar devlet işlerini vezir Fahreddin Abdülmesih'e bırakmıştır. Musul halkı bu vezirin idaresinden şikayetçi olunca, Şam atabegi Nureddin Mahmud Zengi'yi yardıma çağırmışlardır.

Bunun üzerine Nureddin Zengi 1170 (566)'de Musul'a gelerek yeğeni II. Seyfeddin'in devlet işlerindeki aksaklıklarını gidermeye çalıştı. Musul'da kaldığı 24 gün zarfında halkın çeşitli ihtiyaçlarını tespit etti. O sırada Musul'un tek camisi olan Emeviye camisinin halkın ihtiyacına cevap vermediğini görünce Musul'da bir cami yaptırmaya karar verdi[544]. Eski bir harabe ile etrafındaki Pazar yerini satın alarak, Şeyhi Müinü'd-Devle Ömer b. Müle'yi inşaatı yapmakla görevlendirdi[545].

İki yıllık bir çalışmadan sonra 1172 (568)'de cami ve bitişiğindeki medresenin yapımı tamamlandı. Hatip ve müderrisliğine İmâdeddin Ebubekir Eş-Şafi tayin edilerek, ayrıca zengin vakıflar da tahsis edilmiştir[546].

Cami Osmanlı öncesinde ve Osmanlı döneminde zaman zaman tadilat görmüştür. Mesela; Bedreddin Lulu döneminde ve 1176 (881)'da da Uzun Hasan tarafından tamir edilmiştir[547]. Osmanlı döneminde ise 1640 (1050)[548], 1738 ve 1854'te

---

[543] Said Deveci, "*Câmi-i'n-Nuri fi'l-Musul*", **SUMER**, V, Bağdad, 1949, s.276; G. Avad, **Medinetü'l-Musul**, Bağdat, 1959, s.10; Abdüsselam Uluçam, "*Musul Ulu Câmisi Üzerine*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.2, 1987, s.57.

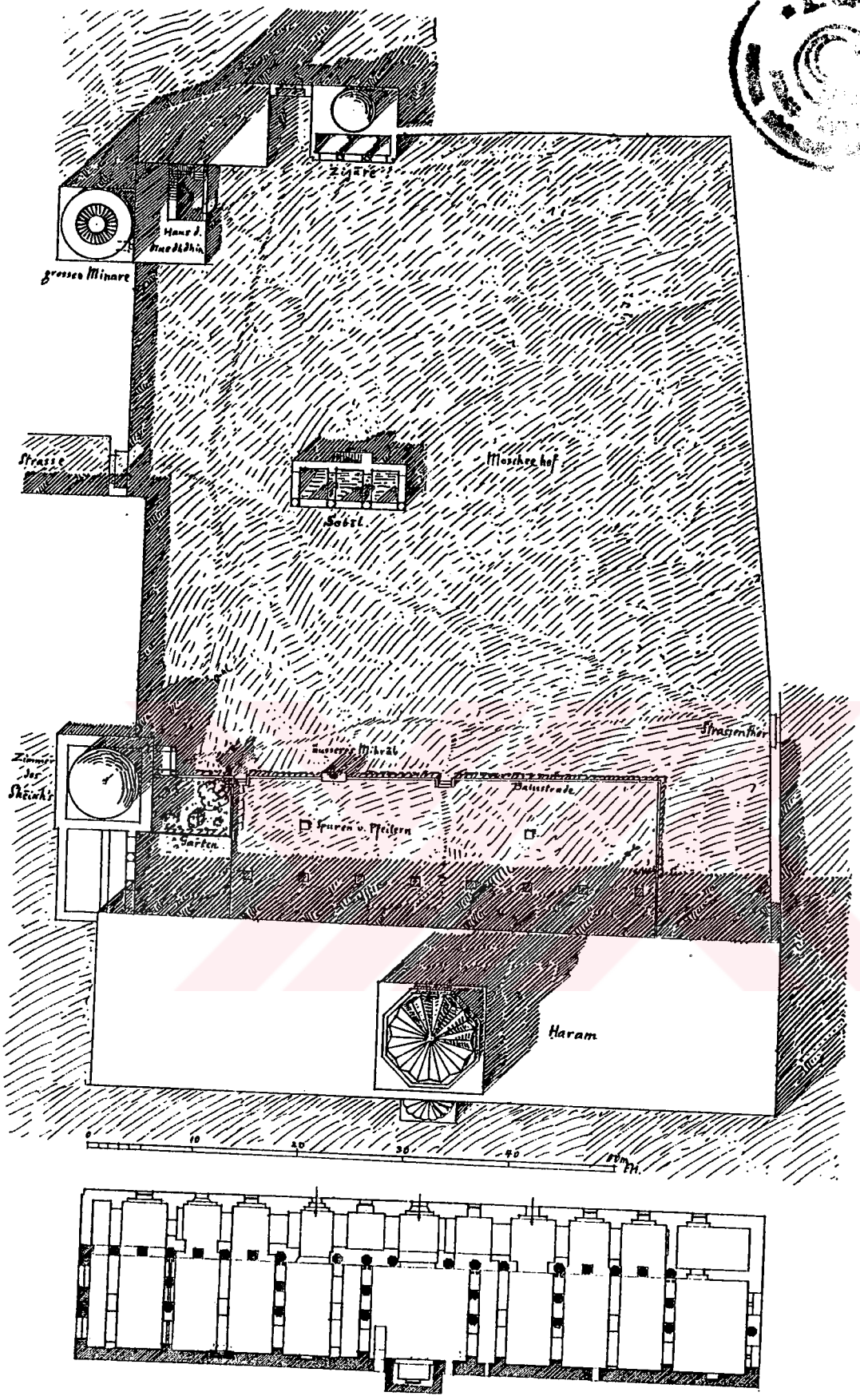
[544] S. Deveci, "*Câmi-i'n-Nuri fi'l-Musul*", **SUMER**, V, s.279; A. Uluçam, "*Musul Ulu Câmisi Üzerine*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, s.57.

[545] **Salnâme**, s.89; A. Uluçam, **agm.**, s.56.

[546] S. Deveci, **agm.**, s.279; A. Uluçam, **agm.**, s.57.

[547] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı I**, İstanbul, 1972, s.101; Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesinde Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977, s.404; Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.227.

[548] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.227.

Musul Ulu Camii Krokisi (Herzfeld'den)

tadilat görmüştür[549].

1942'de Câminin yıkılması üzerine 1944 tarihinde bütün kalıntıları yıkılarak üzerine dört minareli bir câmi yapılmıştır[550].

Öte taraftan Musul Ulu Câmii'nin Osmanlı döneminde de zengin vakıf gelirlerine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu vakıf gelirleri arasında dükkân, han ve arsa kiraları ile Kabak Çevliği köyü vergi gelirlerinin 1/4'ü ve iki bahçe geliri bulunmaktadır.

Câminin 1523'te 15.624; 1540'ta 25.375; 1557'de 32.511 ve 1575'te 38.220 akçalık evkaf geliri mevcuttur[551]. Bu gelirler günlük (fi yevm) hesabiyle muhtelif görev ve görevliler için harcanmakta idi (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Diğer yandan, Ulu Câminin en önemli özelliği çok yüksek bir minaresinin bulunmasıdır. Gerçekte 5.70 m. Genişliğinde 15.80 m. Yüksekliğindeki bir kare kaide üzerine 55 m. Yüksekliğindeki silindir gövdeli minare oturtulmuştur[552]. Bu minarenin bir diğer özelliği ise, şerefeye çıkarken birbirinden bağımsız iki ayrı çıkış merdiveninin bulunmasıdır[553].

b. Emevi Câmii

Musul'da kurulan en eski câmidir. Muhtelif devirlerde "*Mescid-i Câmi*", "*Emevi Câmii*", "*Eski Câmi (Câmi-i Atik)*" ve "*Musaffi (Musaffa) Câmii*" gibi isimlerle zikredilmiş olup, en yaygın olarak "*Emevi Câmii*" şeklinde kullanılmıştır[554].

"*Emevi Câmisi*" ismiyle meşhur olması câminin Emeviler döneminde yapılmış olmasından değil, fakat Musul'da iki kez valilik yapan Mervan b. Muhammed (720-722/ 102-104; 743-744/126-127) tarafından yenilenip genişletilmiş olmasından kaynaklanmaktadır[555].

Zira, Emevi Câmii Musul'un müslümanlar tarafından fethedilmesinden hemen sonra Utbe b. Ferkad Es-Sulemi tarafından yapılmıştır[556].

---

[549] Abdüsselam Uluçam, **Iraktaki Türk Mimari Eserleri,** KBY., Ankara, 1989, s.175.
[550] A. Uluçam, **Iraktaki Türk Mimari Eserleri**, s. 175.
[551] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.142; **TD., 308**, s.177; **TD., 660**, s.257.
[552] A. Uluçam, **agm.,** s.59.
[553] S. Deveci, **agm.,** s.289.
[554] S. Deveci, "*El-Câmiü'l-Emevi Fi'l-Musul*", **SUMER,** VI, Bağdad, 1950, s.211; G. Avad, **age.**, s.9.
[555] S. Deveci, **agm.,** s.212; G.Avad, **age.,** s.10.
[556] S. Deveci, **agm.,** s.211; G. Avad, **age.,** s.9.

Emevilerden önce "*Mescid-i Câmi*" diye zikredilirdi. Emeviler zamanında Mervan b. Muhammed tarafından genişletildikten sonra "*Emevi Câmii*" ismiyle meşhur olmuştur[557].

Abbasi halifesi Mehdi 783 (167)'de câminin genişletilmesini istemiş ve yapılan çalışmalardan sonra, Emeviler dönemindeki durumundan daha fazla genişletilmiştir[558].

Ayrıca, Atabekler döneminde de 1061 (453)'de tadilat görmüştür. Atabekler devrinde "*Eski Câmi (Câmi-i Atik)*" diye isimlendirilmiştir. Keza, Atabekler h. 566-568 tarihlerinde "*Nuri Câmii*" 'ni inşa edince buna "*Yeni Câmi (Câmi-i Cedid)*" Emeviler Câmiine de "*Eski (Atik) Câmii*" ismini vermişlerdir[559].

Musul'un Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra şehirde birçok tahribat yapılmış, bu tahribattan Emevi Câmii büyük ölçüde zarar görmüş ve namaz kılınmayan, metruk bir câmi olarak kaderine terk edilmiştir[560].

Elimizdeki 4 tahrir defterinde Musul'daki dini ve sosyal yapılar hakkında ayrıntılı bilgi verilmesine rağmen Emevi câmii hakkında herhangi bir kaydın bulunmaması, Moğol istilasından sonra uzun yıllar kullanılmadığına işaret etmektedir.

Câmi ancak 19. yüzyılda yeniden ibadete açılmıştır. Zira, 1839 (1255)'te El-Hac Muhammed Musaffi câmii yıkarak yerine yenisini inşa etmiştir. Bu tarihten itibaren de "*Musaffi (Musaffa)*" diye adlandırılmıştır[561].

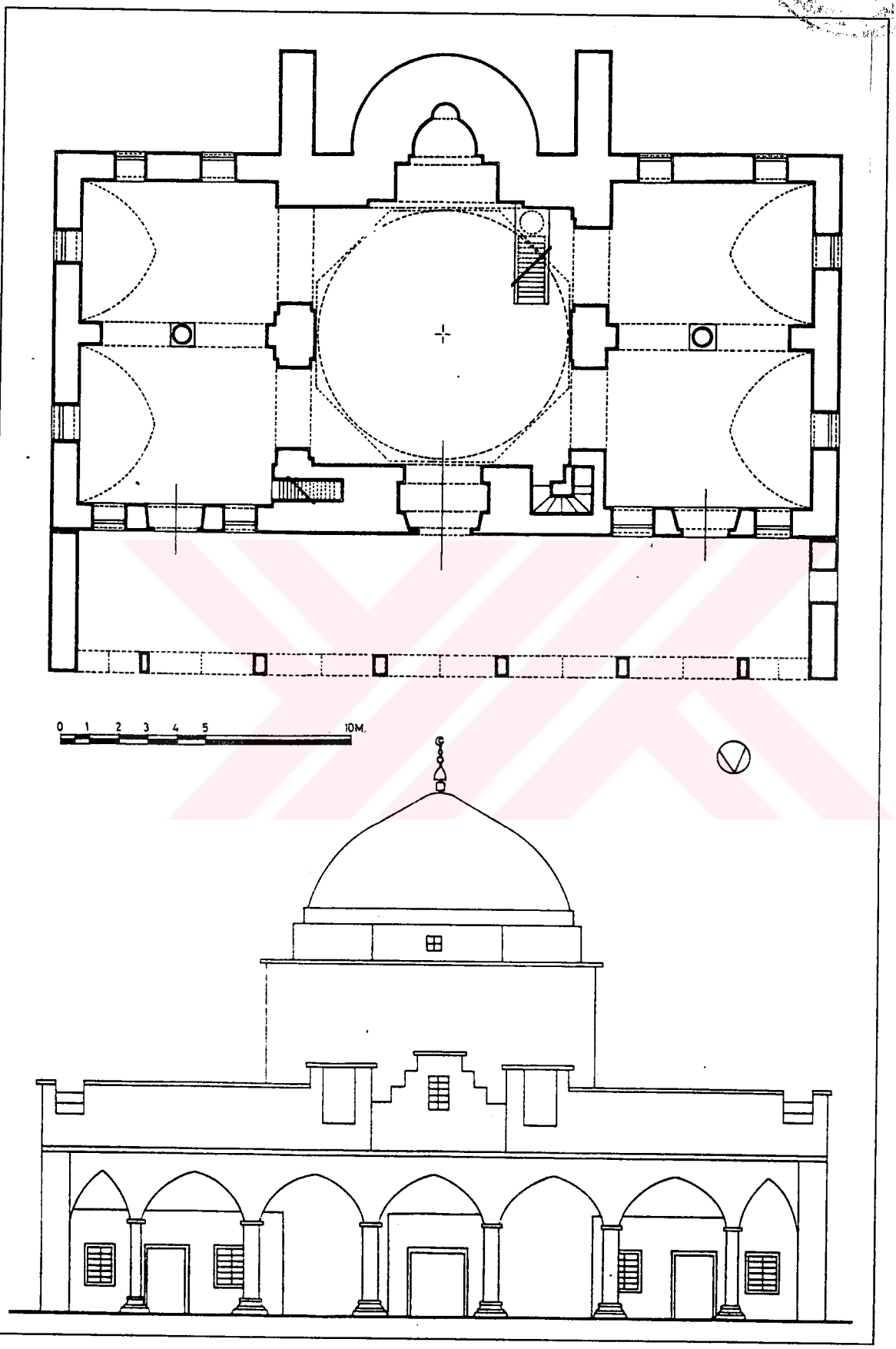
c. Mücahidi (Kaymazi) Câmii

Diclenin kıyısında, Musul şehrinin güney-doğusunda yer almaktadır. Musul Atabegi Mücahideddin Kaymaz tarafından 1176-1180 (572-576) tarihlerinde yapılmıştır[562].

Atabekler döneminde şehir surlarının dışında kalmıştır. Moğol istilası sırasında şehirle birlikte harap olmuştur. 1726 (1139)'da Musul valisi Ali Paşa câmii tamir

---

[557] S. Deveci, **agm.**, s.211; G. Avad, **age.**, s.10.
[558] G. Avad, **age.**, s.10.
[559] S. Deveci, **agm.**, s.211; G. Avad, **age.**, s.10.
[560] S. Deveci, **agm.**, s.217; A. Uluçam, **age.**, s.88.
[561] S. Deveci, **agm.**, s.211; G. Avad, **age.**, s.10.
[562] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.235; Hüseyin Ali al-Dakuki; **Kuzey Irak'ta Atabegler Hakimiyeti**, s.208; A. Uluçam, **age.**, s.85.

Mücahidi (Kaymazi) Câmii (Abdüsselam Uluçam'dan)

ettirerek Hızır aleyhisselama ithaf etmiştir. 1847 (1264)'de Vali Tayyar Paşa tarafından tekrar elden geçirilmiştir[563].

Mücahideddin Kaymaz tarafından yapıldığı için *Mücahidi*, ilk yapısında tamamen kırmızı tuğlalar kullanıldığı için *Câmiü'l-Ahmer*, Hızır İlyas'a ithaf edildiğinden *Hızır İlyas*, şehrin dışında kaldığı için *Câmii Rabz* gibi isimler verilmiştir[564]. Ayrıca, 1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde de *Kaymazi Câmii* olarak kaydedilmiştir[565]

Câmiye 1523'te 1 zemin kirası olan 200 akça[566], 1540'ta ise 1 bahçenin geliri olan 200 akça[567] ayrılmıştır. Bu gelirler imâm ve müezzin cihetlerine sarf olunmaktadır. 1557-1575 tarihli tahrirlerde câminin kaydı yoktur (Bkz. Vakıflar Bölümü).

2. Mescitler

Osmanlılarda mescid tâbiri, genellikle mahalle aralarında ahşap olarak inşa edilmiş küçük câmiler için kullanılmıştır[568].

Musul'da 1523-1575 tarihleri arasındaki dönemde 50 mescit ismi tespit ettik. 1523'te 4, 1540'ta 5, 1557'de 48 ve 1575'te 47 mescit kaydı müşahade edilmektedir. Dikkat edilecek olursa 1557-1575 arasında mescit sayısının büyük bir artış kaydettiği görülmektedir. Aslında, 1540 tarihinde yapılan tahrirden sonra ilk tahrir 1557'de yapıldığı için, 1540'tan sonra yapılan mescitler de ancak 1557 tahririnde kaydedilebilmiştir. Dolayısıyla, Musul şehrindeki mescit sayısının artış gösterdiği dönemin 1540-1575 tarihleri arası olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu mescitlere muhtelif dükkân, han, çiftlik zemini, hamam, bahçe vs. vakfedilerek bütün ihtiyaçları karşılanmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Diğer yandan, birçok mescidin en az imâm ve müezzin kadrosunun olduğu görülmektedir.

---

[563] A. Uluçam, **age.**, s.85.
[564] A. Uluçam, **age.**, s.85, 3 no'lu dipnot.
[565] **TD., 998**, s.88; **Td., 195**, s.144.
[566] **TD., 998**, s.88.
[567] **TD., 195**, s.144.
[568] C. Esad Arseven, "*Mescid*", **Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul, 1966, III/15, s.1308'den nakleden; Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTKB., Ankara, 1989, s.87; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB., C. 2, İstanbul, 1983, s.488.

Dikkat çeken diğer bir husus ise, mescidlerin tamamına yakınının şahıs ismi taşımasıdır. Birkaçı hariç (Zeyd b. Ali mescidi gibi) tutulacak olursa, diğerlerinin bânilerinin ismiyle anıldığını söylememiz mümkündür. Mescid bânileri arasında 14 hacı, 8 şeyh ve 6 hoca ünvanının bulunması, ilmiye ve tarikat kökenli kimselerin mescit yapımına önem verdiklerine delalet eder.

a. Ebu'l-Ula Mescidi

Cemmâse mahallesindedir[569]. 1523 ve 1540'ta evkafi 2 dükkân kirasından ibaret iken, 1557-1575 tarihlerinde buna bir de hân icâresi ilave edilmiştir.

Vakfin 1523'te 720, 1540'ta 900 ve 1557-1575 tarihlerinde 948'er akça varidatı mevcuttur [570] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelirler günlük hesabiyle imam, müezzin cihetleri ile ruğbaha ve hasır masrafları için harcanmaktadır.

b. Cemaleddin Vezir Mescidi

1523 tarihli tahrirde kaydının bulunmamamsı bu tarihten sonra yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Musul'un Sukku'l-Gazal mahallesindedir[571].1540'ta 4 dükkân, 1557-1575 tarihlerinde ise 6 dükkânın kirasından ibaret olan evkafının her üç tarihte de 2580 akçalık geliri mevcuttur[572] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu meblağ, imamet, tevliyet, ferraş cihetleri ile ruğbaha ve hasır masraflarına harcanmaktaydı.

c. Hâcı Şahkulu Mescidi

İmâm Avneddin mahallesinde[573] bulunan mescidin bânisi Hâcı Şâhkulu'dur[574] 1557'de imâmı Monla Mehmed'dir. Bu tarihte vakıf gelirleri içerisinde 1 dükkân kirası

---

[569] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[570] **TD., 998**, s.88; **TD., 195**, s.145; **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[571] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.
[572] **TD., 195**, s.145; **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.
[573] **TD., 308**, s.185; **TD., 660**, s.262.
[574] **TD., 308**, s.185.

bulunmakta 2 dükkân ise henüz bina olunmaktadır. 1575 yılına gelindiği vakit bu 2 dükkânın bitirildiğini, fakat henüz bir gelirinin mevcut olmadığını görmekteyiz.

Vakfın gelir toplamı 360 akça olup, imâmet cihetine sarf olunmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

d. Şeyh Mehmed Belkısi Mescidi

Şeyh Mehmed el-Belkısi, Musul'un önde gelen arif ve şeyhlerindendir. Nefs-i Musul'da sur dahilinde bir câmide medfundur[575].

Mescid, Bâbü'l-Irak mahallesindedir[576]. 1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde kaydı yoktur.

1 dükkân kirası ve 3 hân icâresinden ibaret olan evkafının toplam hasılı 360 akçadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

e. Çihâr-ı Suk Mescidi

Tahrir defterlerinde "nefs-i Musul'da" olduğu kaydedilmiş, fakat hangi mahallede bulunduğu belirtilmemiştir. Belgelerde belirtilmemekle beraber "Çihâr-ı Suk" mahallesinde olduğunu tahmin ediyoruz.

Evkafı, 1523 ve 1540 tarihlerinde 3 hassa dükkânın zemin kirasından müteşekkil iken, 1557'de bu dükkân sayılarının 7'ye çıktığını görmekteyiz. 1575 tahririnde ise kaydı mevcut değildir.

1523'te 900, 1540'ta 720 ve 1557'de 2160 akça geliri mevcuttur[577] (Bkz. Vakıflar Bölümü). Bu meblağ günlük hesabiyle imam ve müezzin cihetleri ile ruğbaha için harcanmaktadır.

f. Şeyh Mehmed b. Celâl Mescidi

Bu mescid Şevârbe mahallesinde bulunuyordu[578]. Evkafı 5 dükkân gelirinden ibaret olup, 1523'te 1440, diğer tarihlerde 1800 akçadır[579] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[575] **Salnâme**, s.85-86.
[576] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.264.
[577] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.144; **TD., 308**, s.176.
[578] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.267.
[579] **TD., 998**, s.88; **TD., 195**, s.145; **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.267.

Bu meblağ nezâret, imâmet, müezzin cihetleri ile ruğbâha ve hasır masraflarına harcanmaktadır.

g. Ma'şuk Mescidi

Musul'un Dâr-ı Sinâm mahallesindedir[580]. 1540 tarihli tahrir defterinde kaydı yoktur. Mescidin evkafı 1523 tarihinde 5 dükkân, 1557-1575 tarihlerinde ise 4 dükkân (bunlardan birinin 1/3 hissesi vakfa ait iken, 1'i ise hâli ve hârabedir) gelirinden ibarettir.

Gelir toplamı 1523'te 540, 1557-1575 tarihlerinde 1020 akçadır. Bu meblağ imâmet ve müezzin cihetlerine harcanmaktaydı[581] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

h. Zeyd b. Ali Mescidi

İmâm Zeyd, Hz. Hüseyin'in torunu ve Ali Zeynelabidin'in oğludur[582]. Musul'da aynı isimle mezar ve zaviyesi de bulunmaktadır[583]. Ayrıca Musul'un mahalle adlarından biri de Zeyd b. Ali'dir.

Zeyd b. Ali mescidi Dâr-ı Hâcı Ahmed mahallesinde bulunmaktaydı[584]. Evkafı 1 dükkân kirasından ibarettir. Yıllık geliri 360 akçadan oluşmaktadır. Bu gelir yağ ve hasır masraflarına harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ı. Şeyh Muhammed Sitâr Mescidi

Kara Depe mahallesindedir[585]. Evkafı arasında 7 dükkân, 1 hamam ve 1 hân bulunmaktadır. Bu dükkânlardan 3'nün 308, 2'sinin (1/4 hisse) 204, 1'nin (1/2 hisse) 60 akçalık geliri mevcutken, 1'i ise hâli ve hârabedir. Hacı Mehmed hamamının 180 akça ve 1 hân kirasının 36 akçalık geliri ile beraber, yıllık gelir toplamı 788 akçadır.

Gelir tutarından imâm ve müezzin cihetlerine gerekli harcamalar yapıldıktan sonra, ziyadesi yağ ve hasır masraflarına harcanıyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[580] **TD., 308**, s.185; **TD., 660**, s.262.
[581] **TD., 998**, s.88; **TD., 308**, s.185; **TD., 660**, s.262.
[582] Muhammed Ebu Zehra, **İslâmda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, (Çev: Sıbğatullah Kaya), İstanbul, 1993, s.623.
[583] **TD., 998**, s.87-88; **TD., 195**, s.143-144; **TD., 308**, s.184, 190; **TD., 660**, s.267.
[584] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.
[585] **TD., 308**, s.190; **TD., 660**, s.267.

i. A'rabi Mescidi

Nefs-i Musul'da "Küçük Çarşı" 'da (Sukk-ı sağir) bulunuyordu[586].

Evkafı 4 dükkân ve 1 kasaphâne kirasından ibarettir. Bunlardan 1'nin yarım hissesi (1/2), 1'nin üçte bir (1/3) hissesi, diğer ikisinin ise kiralarının tamamı bu mescide vakfedilmiş olup, yıllık gelir toplamı 1620 akçadır[587] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir imâm ve müezzin cihetlerine harcanmakta, kalanı da yağ ve hasır masraflarına ayrılmakta idi.

j. Şeyh Ebubekir Sâmi Mescidi

Mescid Çihar-ı Suk mahallesindedir. Evkaf gelirleri arsında 1 kıta' zemin ile 1 hân kirası bulunmaktadır. Toplam geliri 350 akçadan ibarettir[588].

Bu gelir mescidin yağına ve hasırına harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

k. Şeyh Mehmed (Şeyh Ömer) Arabi Mescidi

1557 tarihli tahrir defterinde "*Mescid-i Şeyh Mehmed Arabi*", 1575 tarihli tahrir defterinde ise "*Mescid-i Şeyh Ömer Arabi*" olarak kaydedilmiştir. Cemmâs mahallesindedir[589].

Vakıf gelirleri 3 dükkân, 1 hân ve kıta' zemin kirasından müteşekkildir. Bu dükkânlardan 1'nin üçte bir (1/3) hissesi vakfa aittir.

Yıllık gelir toplamı 790 akça olup, imâm ve müezzin cihetlerine sarf edildikten sonra ziyadesi vakfın yağı ve hasırı için ayrılırdı (Bkz. Vakıflar Bölümü).

l. 'Abd-i Alim Mescidi

Zeyd b. Ali mahallesinde olup, evkafı 2 dükkândan ibarettir[590].

Yıllık hasılatı 360 akçadır. Mescidin yağ ve hasır masraflarına sarf olunmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[586] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.
[587] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.
[588] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.
[589] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.262.
[590] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.

m. Ferihşâd Bey Mescidi

Doğan medresesinin yakınında bulunuyordu. Evkaf gelir toplamı 2520 akçadan ibarettir. Bu gelirin 720 akçası 2 dükkândan, 1800 akçası ise sayısı belli olmayan bazı dükkânlardan sağlanıyordu[591].

Vakfin gelirleri imâmet, tevliyet, müezzin cihetleri ile ruğbaha ve hasır masraflarına harcanıyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

n. Hoca Burhan Mescidi

Hâcı Ahmed mahallesindedir. Evkafı 1 dükkândan ibaret olup, 540 akça geliri mevcuttur[592] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir imâmet ciheti ile ruğbaha ve hasır masraflarına sarf edilmektedir.

o. Hâcı Ali Attar Mescidi

Zeyd b. Ali mahallesinde bulunan mescidin evkafı 1 hân gelirinden ibaret olup, yıllık 120 akça geliri vardır[593] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir yağ ve hasır için harcanmaktadır.

ö. Hâcı Yunus Mescidi

Mescid Bâbü'l-Irak mahallesindedir. Evkafı 1 hânın gelirinden ibarettir. Yıllık 120 akça hasılatı yağ ve hasır masraflarına harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

p. Kadir Beg Mescidi

Tahrir defterlerinde nefs-i Musul'da olduğu kaydedilmiş, fakat hangi mahallede bulunduğu belirtilmemiştir.

Evkafı 2 dükkândan ibarettir. Geliri 1557'de 360, 1575'te 540 akçadır[594]. 1575 tarihinde evkaf gelirlerine 1 kıta' zemin de ilave edilmiş olmasına rağmen henüz varidatı yoktur (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[591] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.
[592] **TD., 308**, s.192; **TD., 660**, s.268.
[593] **TD., 308**, s.192; **TD., 660**, s.269.
[594] **TD., 308**, s.192; **TD., 660**, s.269.

Vakfın geliri 1557'de yağ ve hasır masraflarına harcanırken, 1575 tarihinde imâm ve müezzin cihetlerine sarf olunmaktadır.

r. Hamâmü'l-Merâyi Mescidi

Sadece 1540 tarihli tahrir defterinde kaydı bulunmaktadır. Evkafı 3 dükkândan ibarettir. Toplam hasılı 1080 akçadır[595] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir imâm, müezzin cihetleri ile yağ ve hasır için harcanmaktadır.

s. Ahmed Mescidi

Yalnızca 1575 tarihli tahrir defterinde kaydı bulunmaktadır. Evkafı 1 bahçeden ibarettir. Yıllık 600 akça geliri mevcuttur[596] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Geliri imâm ve müezzin cihetlerine harcanmaktadır.

ş. Hasan Bevvâbi Mescidi

Kaydı yalnızca 1557 tarihli tahrir defterinde geçmektedir. Bâbü'l-Irak mahallesindedir. Evkafı yoktur (bi vakıf)[597].

t. Hâcı Hasan Mescidi

Bu mescid de sadece 1557 tarihli tahrirde olup, diğerlerinde kaydı yoktur. Evkafı yoktur[598].

u. Hân Ahmed Acemi Mescidi

Tahrir defterlerinde "*Râniye*" mahallesinde olduğu kaydedilmiş olmakla beraber[599], Musul'un mahalleleri arasında bu isimde bir mahalle mevcut değildir (Bkz. Şehrin Fiziki Durumu Bölümü).

Evkafı 1 dükkân ve 3 hândan ibaret olup, toplam 192 akça geliri mevcuttur. Bu meblağ yağ ve hasır masraflarına harcanıyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[595] **TD., 195**, s.145.
[596] **TD., 660**, s.269.
[597] **TD., 308**, s.192.
[598] **TD., 308**, s.192.
[599] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.263.

ü. Hâcı İbrahim 'Avni Mescidi

Bâbü'l-Irak mahallesindedir. Evkafı 1 dükkân kirasının yarısı (1/2) ile 1 hân kirasından ibarettir. Toplam 120 akça geliri mevcuttur[600] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Geliri yağ ve hasır masraflarına harcanmaktadır.

v. Hâcı Ömer Mescidi

Kara Depe mahallesinde bulunmaktadır[601]. Evkafı 4 dükkândan ibarettir. Bu dükkânlardan 2'sinin 1/3 hissesi mescid vakfına ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Toplam geliri 540 akçadır. Bu meblağ imâmet ve müezzin cihetlerine harcanıyordu.

y. Mevlânâ Selâmullâh Mescidi

Cercis Peygamber merkadinin yakınındadır. Evkafı 6 dükkândan ibarettir. Yıllık geliri 1557'de 540, 1575'te 800 akçadır[602].

Bu meblağ imâmet, tevliyet, müezzin cihetleri ile hasır vs. masraflarına harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

z. Dârü's-Saade Mescidi

Bâbü'l-Irak mahallesindedir. Mescidin evkafını 2 dükkân kirası oluşturmaktadır. Yıllık 540 akça geliri mevcuttur[603].

Bu meblağ ruğ ve hasır için harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

w. Hâcı İsa Hammâk Mescidi

Nefs-i Musul'da bulunmaktadır. Evkafı 2 dükkân ile 1 zeminden ibarettir. Bu dükkânlardan 1'nin dörtte bir (1/4, diğerinin üçte bir (1/3) hissesi vakıf için ayrılmıştır. Gelir toplamı ise 480 akçadır[604] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu meblağ imâm ciheti ile ruğ ve hasır için sarf edilmektedir.

---

[600] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.263.
[601] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.263.
[602] **TD., 308**, s.186; **TD., 660**, s.263.
[603] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.
[604] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.

q. Hoca Şâh Mahmud Güşen Mescidi

Musul'un Heyti mahallesinde bulunmaktaydı. Evkafi, yıllık 360 akça hasılatı olan 1 dükkândan ibarettir. Bu gelir günlük 1 akça hesabiyle imâm cihetine ayrılmıştı [605] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

aa. Hoca İsa Mescidi

Cemmâs mahallesindedir. Evkafi, mescidin yanında yer alan 1 kıta' zeminden ibaret olup, yıllık 180 akça geliri mevcuttur[606] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu meblağ yağ ve hasırına harcanmaktadır.

ab. Boz Ali Mescidi

Akabe mahallesinde bulunan mescidin evkafı 1 dükkândan ibarettir[607]. Yıllık hasılatı 180 akça olup, yağ ve hasır için ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ac. Hoca Hasan Torun Mescidi

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan "*Halil*" adlı mahallede olduğu kaydedilmiştir[608]. Fakat, Musul'un mahalle kayıtları arasında bu isimde bir mahalle mevcut değildir.

Evkafi, mescidin yanında bulunan 1 kıta' zeminden ibaret olup, 180 akçadır. Bu gelir mescidin yağına ve hasırına harcanmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ad. Şeyh Hasan Bekri Mescidi

Aynı isimli mahalledir. Evkafi 1 hânın kirasından ibarettir. Yıllık 180 akça geliri mevcut olup, yağ ve hasırına harcanmaktadır[609] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ae. Pir Ahmed Mescidi

Şeyh Hasan Bekri mahallesinde bulunan mescidin evkafi 2 dükkândan ibarettir.

---

[605] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.
[606] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.264.
[607] **TD., 308**, s.187; **TD., 660**, s.265.
[608] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[609] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.

Yıllık 720 akça hasılı vardır[610] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir imâm ve müezzin cihetleri ile ruğ ve hasır masraflarına harcanmaktadır.

af. Hoca Şahkulu Mescidi

Kal'a mahallesindedir. Evkafi 1 dükkândan ibaret olup, 1557'de 360, 1575'te ise 180 akça geliri mevcuttur[611].

Bu gelir yağ ve hasır için ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ag. Mevlâna Kasım Mescidi

Musul'un Şevârbe mahallesindedir. Vakfi 1 dükkândan ibarettir[612] (Bkz. Vakıflar Bölümü). Yıllık 360 akça geliri yağ ve hasırına harcanmaktadır.

ah. Hâcı Hasan Fecr nâm-ı diğer Beytü'ş-Şems Mescidi

Tahrir defterlerinde nefs-i Musul'da olduğu kaydedilmekle beraber, bulunduğu mahalle kaydedilmemiştir[613].

Evkafı 1 dükkândan ibarettir. Yıllık 360 akçalık hasılatı imâm cihetine sarf olunmaktadır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ai. Şeyh Mehmed b. Nureddin Mescidi

Zeyd b. Ali mahallesindedir. 2 hân kirasının yıllık 240 akçalık geliri mescidin evkafı için ayrılmıştır[614]. Bu gelir yağ ve hasır için ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ai. Hâcı Cemaleddin Mescidi

Musul'un Bâbü'l-Irak mahallesindedir. Evkafı 2 dükkândan ibarettir. Yıllık varidatı 360 akçadır. Bu tutar mescidin yağ, hasır ve merremeti için harcanmaktadır[615] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[610] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[611] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[612] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[613] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[614] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[615] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.

aj. Abdullah b. Seyf Mescidi

Bâbü'l-Irak mahallesindedir. 1 hân kirası mescide vakfedilmiş olup, geliri 120 akçadır. Bu yekun yağ, hasır ve merremetine harcanmaktadır[616] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ak. Hâcı Kemaleddin Mescidi

Bâbü'l-Irak mahallesinde bulunan mescidlerden biridir. Evkafı 1 dükkânın nısfi (1/2) ile 1 hân kirasından ibaret olup, toplam 156 akçadır[617] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Geliri yağ, hasır ve merremetine harcanmaktadır.

al. Haydar Mescidi

Tahrir defterlerinde "*Râniye*" adlı mahallede olduğu kaydedilmiştir[618]. Ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere Musul'un mahalleleri içerisinde bu isimde bir mahalle mevcut değildir.

Evkafı 4 hân kirası ile 2 dükkândan ibarettir. Yıllık hasılatı 360 akça olup, yağ ve hasırı için ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

am. Hâcı Kasım 'Attar Mescidi

Bulunduğu yer Zeyd b. Ali mahallesidir. Vakfı 1 hân kirasından ibarettir. Hasılatı 84 akça olup, ruğbaha için sarf edilmektedir[619] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

an. Hâcı Hasan Halif Mescidi

Bâbü'l-Irak mahallesinde bulunan mescidin evkafı 3 hân kirasından ibarettir. Bu 3 hândan 1'si hâli ve hârabe durumdadır. Diğer ikisinin yıllık 240 akçalık geliri yağ ve hasır için ayrılmıştır[620] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[616] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[617] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[618] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.265.
[619] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.266.
[620] **TD., 308**, s.188; **TD., 660**, s.266.

ao. Hâcı Receb Mescidi

Evkafi 2 dükkân, 1 hân kirası ve mescidin yakınında bulunan 1 kıta' zeminden ibarettir. Bâbü'l-Irak mahallesindedir.

Yıllık hasılat toplamı 300 akçadır. Bu meblağ mescidin yağ ve hasırına harcanmaktadır[621] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

aö. Vâsıt Mescidi

Bu mesid de Bâbü'l-Irak mahallesinde bulunmaktadır. Evkafi 1 dükkân ile 1 hân kirasından ibarettir. Toplam 120 akça geliri mevcut olup, yağ ve hasırına harcanmaktadır [622] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ap. Hoca Hasan Cemcem Mescidi

Mescidin yakınındaki 1 kıta' zemin kirası evkafını oluşturuyordu. Yıllık 60 akça hasılatı mevcuttur. Hasılatı yağ ve hasır masraflarına ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Mescid Bâbü'l-Irak mahallesinde bulunuyordu[623].

ar. Receb Uhuş Mescidi

Mescid Bâbü'l-Irak mahallesindedir. 2 hân kirası mescidin evkafını oluşturmaktadır. 120 akça geliri mevcuttur. Bu gelir yağ ve hasır için harcanmaktadır[624] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

as. Mevlâna Abdülkadir Müderris Mescidi

İmâm Avneddin mahallesindedir. 1 hânın kirası mescidin evkafını oluşturmakta olup, yıllık 120 akça hasılı vardır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir mescidin yağ, hasır ve merremetine harcanmaktadır[625].

---

[621] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[622] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[623] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[624] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.
[625] **TD., 308**, s.189; **TD., 660**, s.266.

aş. 'İsa Mescidi

İmam Avneddin mahallesinde bulunan mescidin evkafi 1 dükkân ile 1 hânın kirasından ibarettir (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Yıllık hasılatı 216 akça olup, yağ ve hasırına harcanmaktadır[626].

3. Medreseler

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde eğitim ve öğretim *medrese* ve *sıbyan mekteplerin*de yapılmaktaydı. Arapça'da "*Derase*" kökünden gelen "*Medrese*" kelimesi, öğrencinin kendisinde ilim öğrendiği yer manasında olup, genel olarak *Sıbyan Mekteplerinin* üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseseleri için kullanılmaktadır[627]. Medreseler, genellikle bir dershâne ve etrafında yeteri kadar talebe hücrelerinden meydana gelmektedir. Kurucusunun anlayış ve malî gücüne göre bunların dışında imâret, kütüphâne, hamam vs. ilâve edilirdi[628].

Atabekler döneminde Musul'da 17 medresenin mevcut olduğunu görmekteyiz[629].

Osmanlı dönemindeki medreseler hakkında ise belgelerde fazla bir bilgi mevcut değildir. Elimizdeki tahrir defterlerine nazaran, 2 medrese kaydı mevcuttur[630].

a. Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi

Nureddin Şehid Câmii yanındadır[631]. Medresenin harap olması üzerine yerine 1557 yılında şat nehri kenarında *Doğan Medresesi* ismi ile yenisi inşa olunmuştur[632]. Musul boyahânesinden günlük olarak ayrılan gelir medresenin evkaf gelirini oluşturmaktadır. Boyahâneden ayrılan meblağ ise 1523'te 25, 154, 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 30 akçadır. 1557 tarihinde 30 akçalık gelirin 7 akçası mütevelli Seyyid Asker'e, 3 akçası ferrâş Monla Hüseyin'e, 7 akçası talebeye ve 3 akçası da kitâbet cihetleri için sarf olunmaktadır.

---

[626] **TD., 308**, s.191; **TD., 660**, s.268.

[627] Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s. 25.

[628] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, s. 25-50.

[629] Said Deveci, "*Medârisü'l-Musul fi'l-ahdi'l-Atabeki*", **SUMER, XIII**, Bağdat, 1957, s.101-118.

[630] **TD., 998**, s.90.

[631] **TD., 998**, s. 87; **TD., 195**, s. 142; **TD., 308**, s. 183.

[632] **TD., 308**, s.183. "*Medrese-i mezkur harab olub, ana bedel Şat kenarında boyahâne mahsulünden medrese-i cedid binâ olunub, haliya medrese-i Doğan dimekle marufdur*".

1575 tarihinde de Musul boyahânesi gelirinden 30 akçanın yukarıda bahsedilen medrese cihetleri için ayrıldığı görülmektedir[633].

b. Şeyhü'l-Beled Medresesi

Bu medresenin kaydı sadece 1523 tarihli tahrir defterinde mevcuttur. Medresenin evkafı arasında 1 çiftlik zemini bulunmakla beraber, herhangi bir gelir kaydı yoktur[634].

4. Sıbyan Mektepleri (Muallimhâneler)

Sıbyan mektepleri (*Mekteb-i Şerif, Muallimhâne*) küçük çocukların eğitildiği yerlerdir. Genellikle hayır sahiplerinin kurduğu vakıflar tarafından, ihtiyacı olan mahallelerde yaptırılır ve vâkıfın şartlarına göre sevk ve idare edilirdi[635]. Bu mektepler çoğunlukla bir câminin bünyesinde bulunmasına rağmen, müstakil olanları da vardır.

İnceleme dönemimizde, Musul'da sadece 1523 tarihli tahrirde 2 *Muallimhâne* kaydı geçmektedir. Bunların müstakil mi yoksa bir câminin bünyesinde hizmet veren mektepler mi olduğu konusunda aydınlatıcı bilgiye sahip değiliz.

Bu arada şunu ilave etmek zarureti vardır ki, her ne kadar tahrir defterlerimizde sadece 2 medrese ve 2 sıbyan mektebi ismi geçmekte ise de, eğitim-öğretim hizmetlerinin verildiği kurumların bunlardan ibaret olmadığını tahmin ediyoruz. Nitekim, Yunus Peygamber külliyesi, Nureddin Şehid Câmii ve Cercis Peygamber Câmilerinin bir bölümünde eğitim hizmetleri verilmekteydi[636].

5. Kilise ve Manastırlar

Musul şehri ve çevresinde Müslümanların yanı sıra, gayrimüslim unsurlar da bulunmaktadır. Musul'da yaşayan gayrimüslim unsurlar ise *Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Yakubiler* ve *Nasturiler*dir (Bkz. Yerleşim ve Demografik Yapı Bölümü).

Elimizdeki belgelerde Musul'daki kilise ve manastırlar hakkında herhangi bir

---

[633] **TD., 660**, s.258.

[634] **TD., 998**, s. 90.

[635] Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, s. 64.

[636] Said Deveci, "*Medârisü'l-Musul fi'l-Ahdi'l-Osmani*", **SUMER, XVIII**, Bağdad, 1962, s.72-80. XVIII-XIX. Yüzyıllarda Musul'da yapılan medreseler için bkz. Said Deveci, "*Medârisü'l-Musul fi'l-Ahdi'l-Osmani*", **SUMER, XIX**, Bağdad. 1963. s.48-62.

kayıt yoktur. Ancak, gerek Musul'a uğrayan seyyahlar, gerekse tetkik eserlerde bazı kilise ve manastır isimleri geçmektedir. Meselâ; 1816 tarihinde Musul'a uğrayan seyyah *J.S. Buckıngham*, Musul'da 14 kilise bulunduğunu, bunlardan 5'nin *Keldani*, 3'nün *Süryani*, 1'nin *Yakubi*, ve 1'nin ise *Katolik* kilisesi olduğunu yazmıştır[637].

Tetkik eserlerde geçen bazı kilise isimleri şunlardır: [638]

1- Mar Şemun

2- Mar Gorgis

3- Mar Pythion

4- Tahrat Meryem al-adhra

5- Mar Ahudemmeh

6- Yuhanâ Barkesr

Manastırlar da şunlardır:

1- Deyrü'l-Ala

2- Deyr Mar İlya

3- Deyr Mar Mihâil

4- Deyr Said

5- Deyr Mar Behnam

6. Zâviyeler

Belli bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara (*ayande ve revende*) bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yada binalar topluluğuna zâviye denilmektedir[639].

Osmanlı döneminde yapılan arazi tahrirleri ile birlikte, tahriri yapılan bölgenin

---

[637] J. S. Buckıngham, **Travels in Mesopotamia**, Vol, II, London, 1827, s. 32.

[638] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s. 289-303; Said Deveci, "*Hıtatü'l-Musul fi-Ahdi'l-Emevi*", **SUMER**, 7, Bağdat, 1951, s. 232; Gorgis Avad, **Medinetü'l-Musul**, s. 14. Ayrıca Musul'daki kiliselerin tarihçesi ve bazı kilise krokileri için bkz. Gorgis Avad, "*Riyâzetü'l-Kenâisü'l-Kadimeti fi'l-Irak*", **SUMER**, 3, Bağdat, 1947, s. 100-116.

[639] Ahmet Yaşar Ocak, "*ZÂVİYE*", **İA**., C. 13, İstanbul, 1988, s. 468.

vakıfları ve bunların gelir kaynakları da ayrıntılı bir şekilde gösterilirdi. Bu tahrir defterlerinde zâviyelerin isimleri ile birlikte, gelir kaynakları, burada görevli olan personelin isimleri ve günlük hesabiyle aldıkları ücretleri (*cihet*) de kaydedilirdi (Bkz. Vakıflar bölümü).

Osmanlı dönemi zâviyelerinde genellikle şu yapılar bulunmaktadır :[640]

1- Mescid

2- Tevhidhâne: Büyük zâviyelerde âyin için kullanılan kısım

3- Türbe ve Mezarlık: Zâviyelerde çoğunlukla, ilk kurucusu olan şeyhin türbesi bulunmaktadır. Bunun yanısıra, zâviyenin çevresinde, vaktiyle zâviyede bulunan dervişlerin mezarları da bulunmaktadır.

4- Derviş ve misafir odaları

5- Kütüphâne

6- Mutfak ve erzak anbarları

7- Hamam

8- Ahırlar

İncelediğimiz dönemde Musul şehri ve çevresinde bulunan zâviyeler şunlardır:

a. İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zâviyesi

Evkâfı 1523'te 1 köy, 5 mezrea; 1540-1575 tarihlerinde ise 3 köy ve 4 mezreadan ibarettir. 1575'te ayrıca 300 akçalık gelir daha ilâve edilmiştir.

Bu evkafın geliri 1523'te 5427; 1540'ta 11165; 1557'de 13693 ve 1575'te 14714 akçadır[641] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Mescidin yıllık geliri tevliyet, imâmet, müezzin, nezaret, meşihat, tabbâh cihetleri ile ruğ, hasır, güşt (et), ruğ-ı sade (taze yağ), nân (ekmek), hınta (buğday) ve nemek (tuz) masraflarına harcanıyordu.

---

[640] Ahmet Yaşar Ocak, "*ZÂVİYE*", s. 473-474.

[641] **TD., 998**, s.88; **TD., 195**, s.147; **TD., 308**, s.176; **TD., 660**, s.253-254.

b. İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zâviyesi

Zâviyenin evkafına Sultan Abdullah köyü gelirleri tahsis edilmiş olup, 1523'te 7326; 1540'ta 7749; 1557'de 10664 ve 1575 tarihinde 12862 akça varidatı mevcuttur[642].

Geliri günlük hesabiyle tevliyet, nezaret, imâmet, müezzin, tabbâh, ferraş, saka cihetleri ile güşt, ruğ, gendüm (buğday), hasır, ekmek ve tuz masraflarına harcanırdı (Bkz. Vakıflar Bölümü).

c. İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zâviyesi

Bu zâviyenin kaydı yalnızca 1523 tarihli tahrir defterinde mevcut olup, diğer tahrirlerde yoktur.

Kır İlyas serhaddinde meskun 12 hâne zâviyenin ruğ-ı çerağ ve hasır masraflarını karşılamakla vazifelendirilmişlerdir[643] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

d. İmâm Muhammed b. Musa Kâzım Zâviyesi

Tikrit nahiyesindedir. Evkafı 2 mezreanın gelirinden ibaret olup, toplam 700 akçadır[644] (Bkz. Vakıflar Bölümü). Bu meblağın nerelere harcandığı belirtilmemiştir.

Zâviyenin kaydı sadece 1523 tarihli tahrir defterinde mevcuttur.

e. İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zâviyesi

İmâm Ömer zâviyesinin kaydı 1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde mevcut olup, diğer tahrirlerde yoktur.

Zâviyenin evkafı Dayıkendi köyündeki 1 çiftlik zemini ile Bâvcine köyü gelirlerinden ibaret olup, 1523'te 2600, 1540'ta ise 2250 akçadan ibarettir[645].

Zâviyenin geliri tevliyet, meşihat, imâmet cihetleri ile taam masraflarına harcanıyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[642] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.146; **TD., 308**, s.177; **TD., 660**, s.255-257.

[643] **TD., 998**, s.87. *"An cemaat-ı vakf-ı m., Nefer:12. Zikr olunan 12 nefer hâne-i mezkur... Kır İlyas serhaddinde mezkur hâneler mütemekkin olub, mezar-ı mezkurun ruğ-ı çerağ ve hasır bahası içün hasılları sarf olunurmuş"*.

[644] **TD., 998**, s.88.

[645] **TD., 998**, s.85; **TD., 195**, s.146.

f. İsa Dede Zâviyesi

Şeyh İsa Dede büyük evliyadan olup, meşhedi Musul surlarının dışında bulunmaktadır[646].

Evkafi Sihrebâd (1523 tarihli tahrir defterinde Ahur Sakal) köyündeki bir çiftlik zemininden ibarettir. 1523'te herhangi bir gelir kaydı yoktur. 1540-1557 ve 1575 tarihlerinde 500 akça geliri mevcuttur[647] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu gelir hademesine, yağına ve hasırına sarf olunmaktaydı.

g. İmâm Yahya Ebu'l-Kasım zâviyesi

İmâm Yahya'nın nesebi Hz. Ali'ye dayanmaktadır[648]. 1575 tarihli tahrir defterinde Eski Kal'a mahallesinde olduğu kaydedilmişse de[649] bu mümkün görünmemektedir. Zira, İmâm Yahya zâviye ve türbesi dicle kenarında Baştabya ile Karasaray arasında bulunuyordu ki, Musul şehri buraya kadar genişlememiştir[650].

Evkafi 1523, 1540 ve 1557 tarihlerinde Hillecük köyünün mâlikâne hissesinin rubu' (1/4)'ndan ibaret iken, 1575'te bu köyün yanı sıra nefs-i Musul'da nim çiftlik hasılı da ilave edilmiştir.

Geliri 1523'te 850; 1540'ta 1694; 1557'de 1894 ve 1575'te 1793 akçadan ibarettir[651]. Bu meblağ tevliyet, cüzhân, türbedar cihetleri ile revğan ve hasır masraflarına, ziyadesi ise merremet için sarf olunuyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

h. Zeyd b. Ali Zâviyesi

Zâviyenin evkafi 1523-1540 tarihlerinde 2 mezrea; 1557-1575 tarihlerinde ise 2 mezrea ve 1 çiftlik zemininden ibaret olup, ilk iki tarihte 1000, diğer tarihlerde 1200 akçadır[652] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

Bu meblağ, Cüzhân, türbedar cihetleri ile ruğbaha ve hasır masraflarına harcanmaktadır.

---

[646] **Salnâme,** s.82.
[647] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.144; **TD., 308**. s.179; **TD., 660**, s.269.
[648] **Salnâme,** s.80.
[649] **TD., 660**, s.267.
[650] Bkz. Baştabya Kalesi.
[651] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.145; **TD., 308**. s.190; **TD., 660**, s.267.
[652] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.144; **TD., 308**. s.192; **TD., 660**, s.267.

7. Külliyeler

a. Nebi Yunus Külliyesi

Dicle nehrinin doğu yakasında, Musul şehrinin tam karşısında bulunan Ninova'da, bugün Nebi Yunus ismiyle bilinen, Tell Tevbe (tövbe tepesi)'nin üzeride bulunmaktadır[653].

Yunus Peygamber, putperest Ninova halkını tevhide davet etmekle vazifelendirilmişti[654].

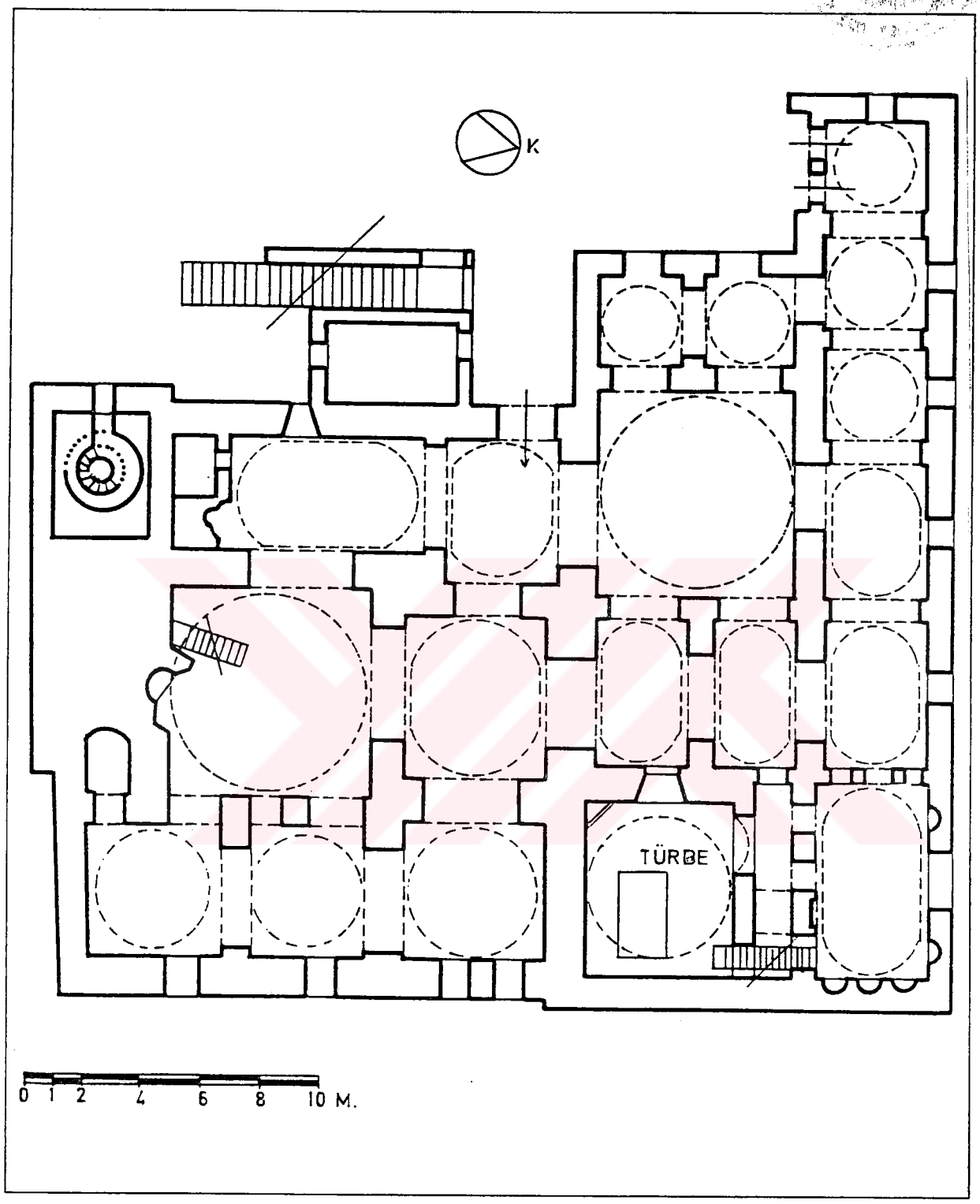
VIII. yüzyılda Yeşu-denah tarafından yazılan eserde Yonan (Süryanice Yona: Yunus'un değişik şekli) isimli bir keşiş, şimdi Nebi Yunus ismi verilen tepe üzerinde bir manastır tesis etti ve kendisi de sonradan bunun kilisesine gömüldü[655]. Halife Mu'tezid Billah'ın emri ile (892-901) bu manastır Nebi Yunus makberesi olarak düzenlenmiştir[656].

XII. yüzyıl başlarında Selçuklu emirlerinden biri tarafından makberenin yanına bir mescidle bir ribat ilave edilmiştir. Tuğtekin ribatı türbeye dönüştürmüş (1108-1113), 1365 (767)'te Celâleddin el-Haetni kubbeli bir mekân ekleyerek Cuma mescidi olarak ibadete açmıştır. Bu tarihten sonra Nebi Yunus adiyle anılan yapı, Timur'un Musul valisi Hüseyin Bey tarafından 1418 (821)'de tamir ettirilerek kubbeleri yenilenmiştir. 1588 (997)'de Canbulad oğullarından Hüseyin Paşa, harimin batısına Şafiiler bölümünü ilâve etmiştir[657]. 1667'de Musul'da ağır hasara yol açan deprem sonucunda, Timur döneminde inşa edilen Nebi Yunus kubbesi de çökmüştür[658].

Diğer yandan, Osmanlı döneminde Nebi Yunus külliyesine önemli miktarda gelirlerin vakfedildiğini görmekteyiz. 1523 tarihli tahrirde 3 köyün toplam 16186 akçalık geliri; 1540'ta 2 köy, 2 mezrea ve 1 bağın toplam 30964 akçalık geliri; 1557'de 3 köy (1'i Erbil'de), 4 mezrea, 2 bağ, 3 dükkân ve 1 cemaatin toplam 45361 akçalık geliri ve 1575'te 4 köy, 5 cemaat, 4 mezrea, 2 bağ ile 3 dükkânın toplam 53010 akçalı geliri Nebi Yunus külliyesine vakfedilmiştir[659].

---

[653] Herzfeld, **Tigrisgebiet,** s.206; **Salnâme,** s.75-76; T. H., "*Koyuncuk*", **İA.,** C.6, İstanbul, 1988, s.882.
[654] Ahmet Lutfi Kazancı, **Peygamberler Tarihi**, C.3, İstanbul, 1997, s.166.
[655] Herzfeld, **Tigrisgebiet,** s.206; T. H., "*Koyuncuk*", **İA.,** s.882.
[656] T. H., **agm.,** s.882.
[657] A. Uluçam, **age.,** s. 46.
[658] Herzfeld, **Tigrisgebiet,** s.206; T. H., **agm.,** s.882.
[659] **TD., 998.** s.85-86; **TD., 195.** s.145-146; **TD., 308.** s.179; **TD., 660,** s.237-245.

Nebi Yunus Külliyesi (Herzfeld'den)

Vakfin bu gelirleri muhtelif görev ve hizmetlere günlük hesabiyle ayrılmıştır (Bkz. Vakıflar Bölümü).

b. Nebi Cercis Külliyesi

Yeni Câmi (Câmii Nuri) ile körü kapısı (bâb-ı cisr) arasında bulunmaktadır[660].

H. III. yüzyıldan beri Nebi Cercis câmii ve meşhedi olarak vakıf kayıtları mevcuttur[661].

Timur döneminde 1393 (796)'de külliye haline getirilmiştir[662]. 1475 (880) civarında onarımdan geçirilmiştir[663]. 1716 (1129)'da Celili İsmail Ağa Darü'l Kur'a ve medreseyi, 1834 (1147) yılında Celili Hüseyin Paşa doğudaki Hanefiler kısmını yaptırmıştır. 1867 (1284)'de türbe eski temelleri üzerinde yeniden yapılmıştır. 1910-1919 (1328-1338) yıllarında büyük bir tamir görmüştür[664].

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan Nebi Cercis vakfına önemli gelir kaynaklarının ayrıldığını görmekteyiz. 1523'te Tilkif köyünün 25312 akçalık geliri ile 1 hân kirasının 12 akçalık geliri olmak üzere toplam 35324 akça; 1540'ta aynı köy ve hânın 35282 akçalık geliri; 1557'de bu köy ve hân'a ilave olarak 2 mezreanın geliri ile birlikte toplam 51457 akçalık gelir ve 1575 tarihinde Tilkif köyü ile 2 mezrea geliri ve 2 hân kirasının toplamı olan 59837 akçalık gelir, Nebi Cercis külliyesinin ihtiyaçları için ayrılmıştır[665] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

8. Hamamlar

Atabekler döneminde Musul şehrinde erkeklere mahsus 200 ve kadınlara mahsus 200 olmak üzere toplam 400 hamam olduğu rivayet edilmiştir[666].

---

[660] Muhammed et-Tanci, **İbn-i Batuta Seyahatnâmesi,** C.I-II, İstanbul, 1983, s.161; Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.236-237.

[661] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s. 237; Gorgis Avad, **age.,** s.11; A. Uluçam, **age.,** s.51. Herzfeld'in Davud Çelebi'den naklettiğine göre; aslında burası Cercis Nebi'nin kabri değil, Emeviler'in Musul valisi Habr el-Emevi'nin kabridir. Abbasiler Musul'a hâkim olunca, halk buranın tahrip edilmesinden endişelendiği için Cercis Nebi merkadi olarak tanıtmış ve sonraki dönemlerde bu isimle kalmıştır. Bkz. Herzfeld, Tigrisgebiet, s.237.

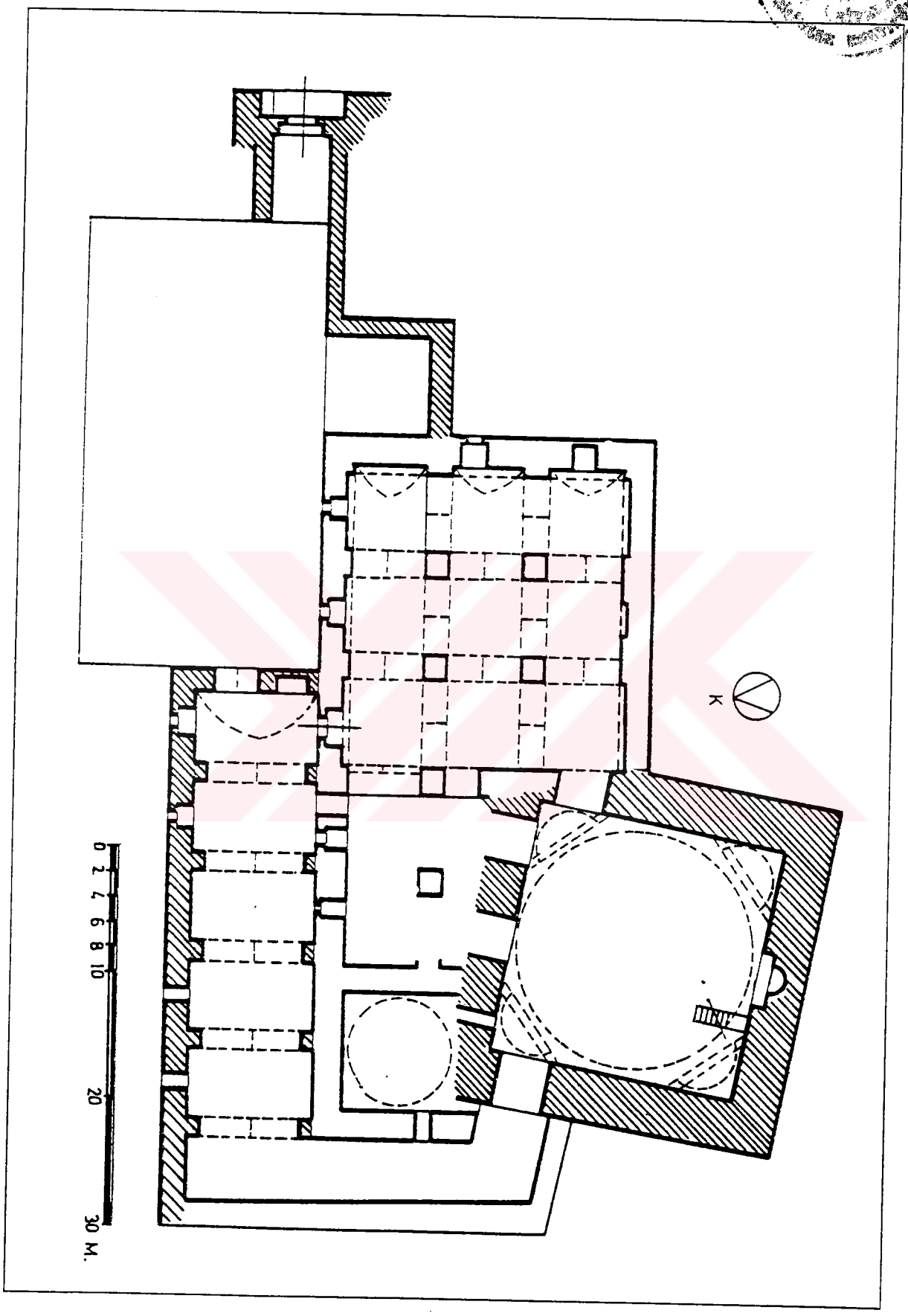
[662] A. Uluçam, **age.,** s.51.

[663] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s. 238.

[664] A. Uluçam, **age.,** s.51.

[665] **TD., 998**, s.85; **TD., 195**, s.144; **TD., 308**, s.181; **TD., 660**, s.248.

[666] Hüseyin Ali al-Dakuki, **age.**, s.204

Nebi Cercis Külliyesi (Herzfeld'den)

1816 tarihinde Musul'da bulunan seyyah Buckıngham ise Musul'da 30 hamamın olduğunu bildirmiştir[667].

Ancak, inceleme dönemimizde Musul'da mevcut dört hamam tespit edebildik. Bular; Hamam-ı Yunus, Hamam-ı Melik Mehmed Han veya Kâdı Dârullah, hamam-ı Cedid ile hamam-ı Mehmed Alâ'dır.

a. Hamam-ı Yunus

1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde mevcut olup, diğer tahrirlerde kaydı yoktur. Vergi geliri padişah hassı olarak ayrılmıştır. Her iki tarihte de 2520 akçalık vergisi mevcuttur[668].

b. Hamam-ı Melik Mehmed Han ve Kâdı Darullah

İsminden de anlaşıldığı gibi, Melik Mehmed Han ile Kâdı Darullah ortak olarak işletiyorlardı. Bu hamamın kaydı sadece 1523 tarihli tahrir defterinde geçmektedir. Yıllık 4680 akçalık vergi geliri olup, padişah hassı olarak ayrılmıştır[669].

c. Hamam-ı Cedid

1523 tarihinden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira, ilk kez kaydı 1540 tarihli tahrirde zikredilmektedir. Hamamın yıllık geliri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

1540 ve 1557 tarihlerinde yıllık geliri 3600 akça, 1575'te ise 4000 akçadır[670].

d. Hamam-ı Hâcı Muhammed 'Alâ

Kaydı ilk defa 1557 tarihli tahrirde geçtiğine göre 1540-1557 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

Hamamın geliri Şeyh Muhammed Sitâr mescidi vakfına ayrılmış olup, 1557-1575 tarihlerinde 180 akçadır[671].

---

[667] J. S. Buckıngham, **age.,** s.30.
[668] **TD., 998**, s.73; **TD., 195**, s.36.
[669] **TD., 998**, s.73.
[670] **TD., 195**, s.36; **TD., 308**, s.48; **TD., 660**, s.53.
[671] **TD., 308**, s.190; **TD., 660**, s.267.

9. İmâmzadegân Türbe ve Mezarları

a. Türbeler

aa. İmâm Avneddin b. Hasan Türbesi

İmâm Avneddin b. İmâm Hasan b. İmâm Ali'nin mezarı kendi ismi ile anılan Avneddin mahallesindeki Likiş kapısının yaklaşık 200 m. İçerisinde bulunmaktadır[672].

Türbesi 1248 (646) yılında Bedreddin Lulu tarafından yaptırılmıştır[673]. Müslümanların ziyaretgâhıdır[674]. 1744 (1187) ve 1777 (1191) yıllarında tamir edilmiştir[675].

Musul boyahâne mukataasından, 1523'te 1260, 1540, 1557 ve 1575'te 1080 akça gelir ayrılmıştır[676].

ab. Şeyh Fethi el-Musli Türbesi

Sincar kapısının 350 m. Kuzey-doğusunda Yahudi mahallesinin batısında olup, XIII. Yüzyılda yapılmıştır[677]. 1834 (1250)'de Seyyid İdris tarafından tamir edilerek yanına küçük bir mescid ilave edilmiştir[678].

Şeyh Fethi ulemadan bir zat olup, türbesi müslümanların ziyaretgâhıdır[679].

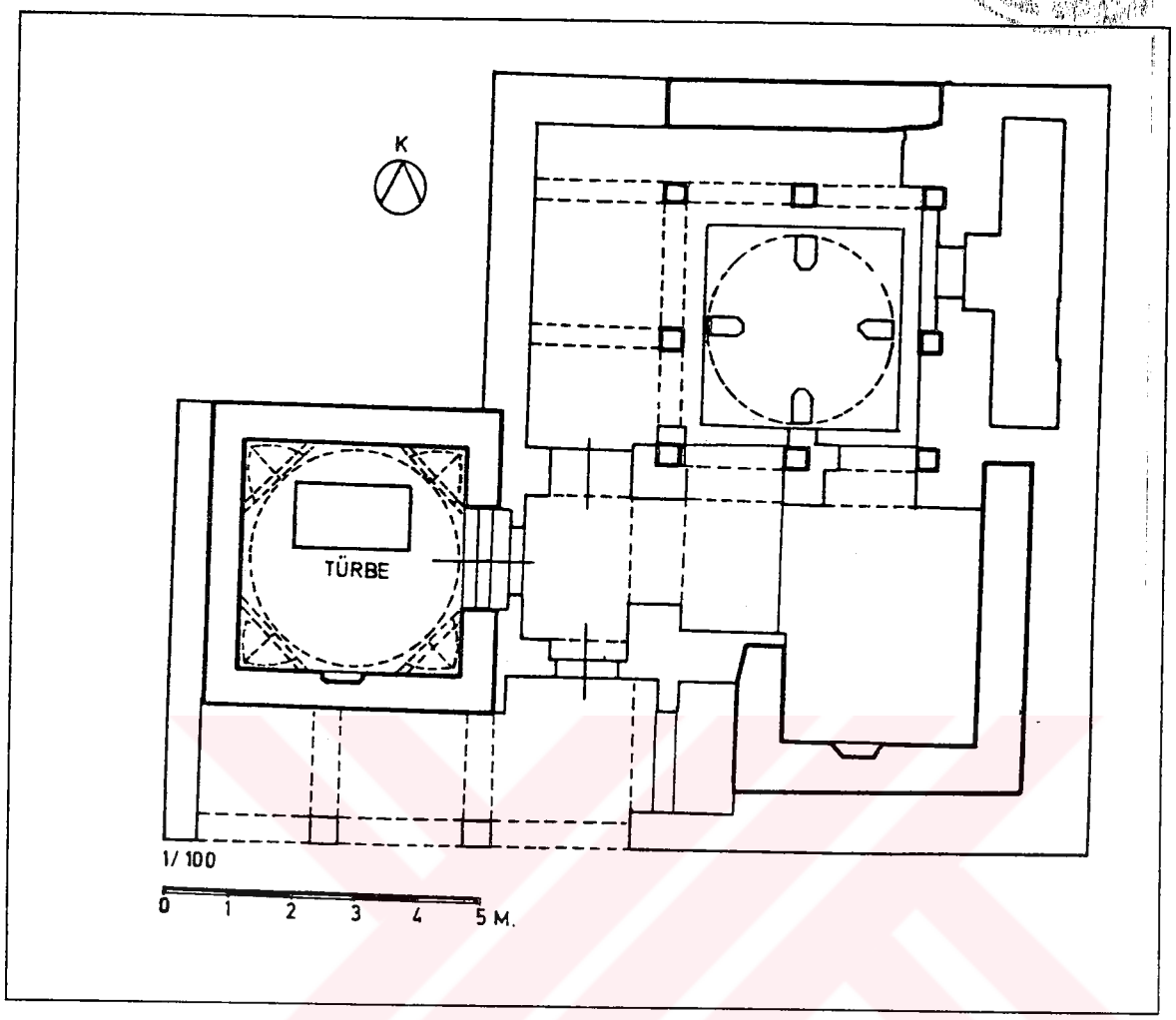
1523'te 900, 1540, 1557 ve 1575 tarihlerinde 720 akçalık boyahâne geliri evkafı için ayrılmıştır[680]. Bu gelir türbenin muhtelif giderlerine harcanıyordu.

ac. Nebi Şit Türbesi

Musul şehrinin güney doğusunda olup, şehrin dışındadır[681]. Türbesi 1647 (1057) yılında vezir Nişancı Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır[682].

---

[672] Herzfeld, **Tigrisgebiet, II**. s.263.
[673] A. Uluçam, **age.**, s.137.
[674] **Salnâme**, s.78.
[675] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.263; A. Uluçam, **age.**, s.137.
[676] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[677] Herzfeld, **Tigrisgebiet** , s.279.
[678] A. Uluçam, **age.**, s.144.
[679] **Salnâme**, s.87.
[680] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[681] Herzfeld, **Tigrisgebiet** , s.207.
[682] A. Uluçam, **age.**, s.171.

Şeyh Fethi Türbesi (Herzfeld'den)

1523 tarihli tahrir defterinde kaydı yoktur. 1540, 1557 ve 1575 yıllarında 360 akçalık vakıf geliri mevcuttur[683] (Bkz. Vakıflar Bölümü). Geliri merremet, ruğbaha ve hasır masraflarına harcanıyordu .

ad. Pençe-i Ali Türbesi

Türbe sahibi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Mihrab kubbesinin kemerindeki taşta Hz. Ali'nin ismi el pençesi şeklinde işlendiğinden dolayı "*Pençe-i Ali*" olarak tanınmıştır[684].

Türbe şehrin batı surlarının dışında Sincar kapısının 750 m. kuzeyindedir[685]. XI.

[683] **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[684] **Salnâme,** s.77.
[685] Herzfeld, Tigrisgebiet, s.271; **Salnâme,** s.77.

Yüzyılda (5. yy) yapıldığı tahmin edilmektedir. 1802-1803 (1217)'de restore edilmiştir [686].

1523'te 900; 1540, 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 360 akça vakıf geliri mevcuttur[687]. Evkaf geliri hademe, ruğbaha ve hasır giderlerine sarf ediliyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

ae. İmâm Abdurrahman b. İmâm Hasan Seyyid Mehdi Türbesi

Musul şehrinin kuzeyinde, dicle kenarında Kara sarayın yaklaşık 350 m. Güneyinde İmâm Abdülmahsen türbesi civarındadır[688].

İzzeddin Mesud tarafından yaptırılmış olan İzziye medresesinin zamanla yıkılması üzerine, içindeki türbe Abdurrahman b. Hasan'a ithaf edilmiştir[689].

Evkaf geliri 540 akça olup, ruğ-ı çerağ, hasır ve cüzhân için harcanırdı[690] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

af. İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Türbesi[691]

İmâm Yahya'nın türbesi 1239 (637)'da Bedreddin Lulu tarafından yaptırılmıştır[692]. Yapı 1903 depreminde zarar görmüş, 1916 yılında esaslı bir tamirattan geçirilmiştir[693].

Bu türbe için Musul boyahânesinden 1523'te 900; 1540, 1557 ve 1575 tarihlerinde de 720 akça vakfedilmiştir[694] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[686] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.271.

[687] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.

[688] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.282; **Salnâme,** s.78.

[689] A. Uluçam, **age.,** s.132.

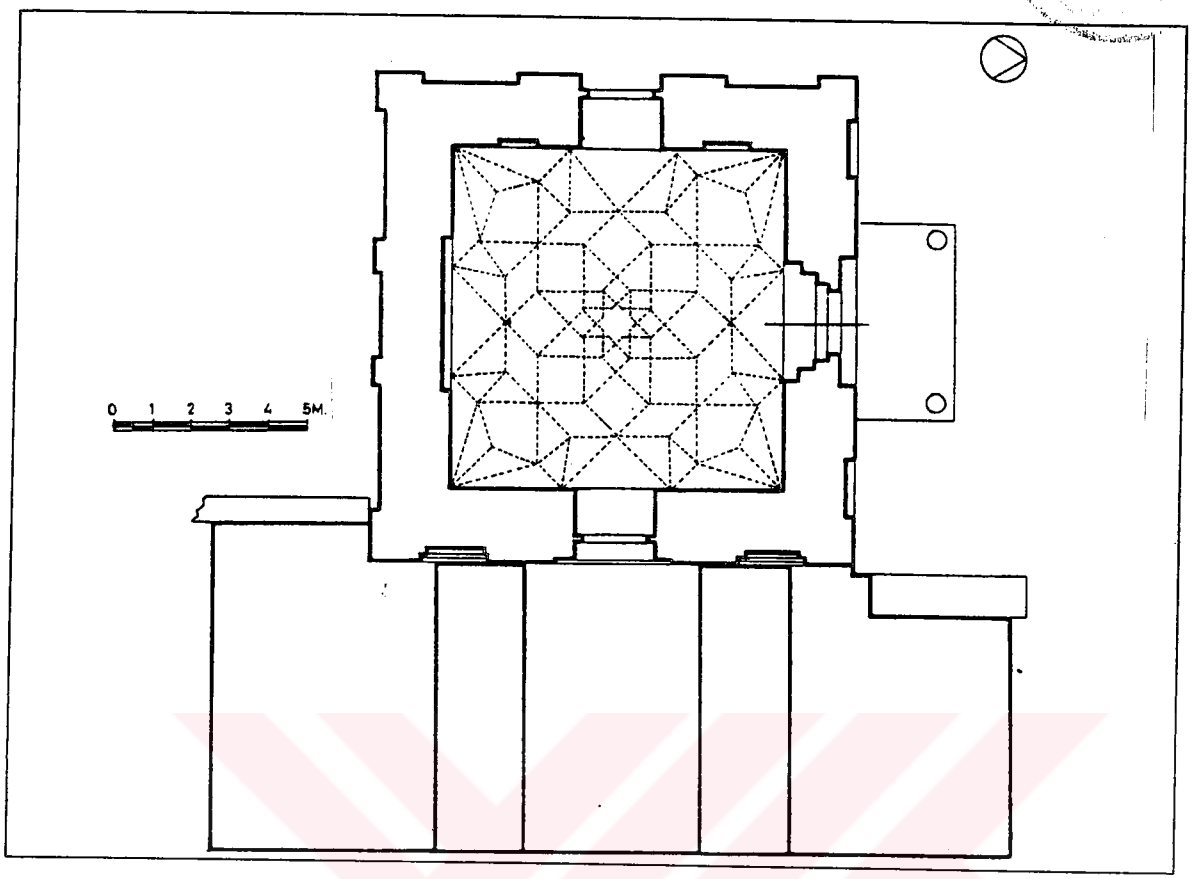
[690] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.142; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.

[691] Kaynaklarda genellikle Ebu'l-Kasım şeklinde kaydedilmekle beraber, doğrusu Yahya b. Kasım'dır. Yani, İmâm Yahya Kasım'ın babası değil oğludur. Zira, sanduka üzerinde mevcut olan 1239 (h.637) tarihli kitâbesi de bunu göstermektedir; "*Bu Ebu Talib oğlu Ali oğlu Hasan oğlu Kasım oğlu Yahya'nın kabridir. Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun. Bu (türbeyi) Rabbinin merhametini ümid ederek, kendi hür arzusu ile zavallı köle (Hz.) Muhammedd'in ailesinin kâhyası Abdullahın oğlu 637'de yaptı*". Bkz. Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.250-251; A. Uluçam, **age.,** s.134.

[692] Herzfeld, **Tigrisgebiet**, s.250-251; Yusuf Zinnun, "*Dirâsetû Cedidetü'l-Kitâbatü'l Musul el-Eseriye*", **SUMER**, 23, Bağdat, 1965, s. 227.

[693] Herzfeld, **Tigrisgebiet** , s.249; A. Uluçam, **age.,** s.134.

[694] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.

İmam Yahya Ebul-Kasım Türbesi (Abdüsselam Uluçam'dan)

b. Mezarlar

ba. İmâm Muhsin b. İmâm Hasan Mezarı

Musul boyahânesinden bu mezar için 1523-1575 tarihlerinde 360 akça ayrılmıştır[695]. Bu gelir hademe ciheti ile ruğbaha ve hasır masrafları için harcanırdı (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bb. İmâm Ali b. İmâm Ali el-Hadi Mezarı

Nefs-i musul'dadır[696]. Evkafına ayrılan yıllık gelir 1523'te 900, 1540, 1557 ve 1575'te ise 720 akçadır[697]. Bu gelir türbedar ve cüzhân cihetleri ile ruğbâha ve hasır masraflarına sarf ediliyordu (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[695] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[696] **Salnâme**, s.79.
[697] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.

bc. Şah Zenân Zevce-i İmâm Hüseyin Mezarı

Hz. Hüseyin'in zevcesi olan Şah Zenân'ın mezarı nefs-i Musul'da olup, müslümanların ziyaretgâhıdır[698].

Geliri 1523'te 900, 1540'ta 720 ve 1557-1575 tarihlerinde 1.080 akçadan ibaret olup, türbedar, cüzhân, ruğbaha ve hasır giderlerine harcanıyordu[699] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bd. İmâm Zeyd b. Ali Mezarı

Dâr-ı Hâcı Ahmed mahallesindedir (bkz. Zeyd b. Ali Türbesi).

Boyahâne gelirinden 1523'te 900, 1540, 1557 ve 1575 tarihlerinde 720 akça ayrılmış olup, türbedar, cüzhân cihetleri ve ruğbaha ile hasır için harcanmaktadır[700].

be. Fatıma-i Saferi bint-i İmâm Hüseyin Mezârı

İmâm Hüseyin'in kızı olup, nefs-i Musul'da medfundur[701].

Evkafı 1523-1575 tarihleri arasında 720 akçadan ibarettir. Bu meblağ cüzhân, türbedar cihetleri ile ruğbâha ve hasır için harcanıyordu[702] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bf. Sitti Nefise bint-i İmâm Zeyd Makamı

Asıl mezarı Mısır'da olup, vaktiyle Musul'da oturup, bir süre ibadetle uğraştığı için kendisine bir makam yapılmıştır[703].

Evkaf geliri 1540'ta 720, 1523, 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 540 akçadır. Bu meblağ muhtelif giderlere harcanıyordu[704] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bg. Ümmü Gülsüm bint-i İmâm Hasan Mezarı

Sur dahilinde, nefs-i Musul'dadır[705].

---

[698] **Salnâme,** s.79.
[699] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.259.
[700] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[701] **Salnâme,** s.80.
[702] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[703] **Salnâme,** s, 81.
[704] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[705] **Salnâme**, s.81.

1523-1575 tarihleri arasında Musul boyahânesi mukataasından 360 akçalık gelir vakfedilmiştir[706] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bh. İmâm Abdülmahsen Mezarı

İmâm Hasan'ın oğlu olup, merkadi nefs-i Musul'da dicle nehri yakınlarındadır[707].

Evkaf geliri 1523'te 900, diğer tarihlerde 720 akçadır. Bu meblağ cüzhân ciheti ile ruğ-ı çerağ ve hasır masraflarına ayrılmıştır[708] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bı. Şeyh Kazibü'b-Bân Mezarı

Nesebi Hz. Ali'ye dayanır. Kabri Musul şehrinin batısındadır[709].

Musul boyahânesinden vakfedilen gelir, yıllık 360 akça olup, türbedar, ruğbaha ve hasırına harcanıyordu[710] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bi. Şeyh Hayrü'n-Nesac Mezarı

Aslen Sammara ahalisinden olan Şeyh Hayrü'n-Nesac bir müddet Mısır'da bulunmuştur. Kabri nefs-i Musul'dadır[711].

1523 tarihli tahrir defterinde kaydı yoktur. Diğer tarihlerde yıllık 720 akça vakıf geliri mevcuttur[712] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bj. İmâm Muhammed el-Bâhir b. İmâm Hasan Mezarı

1523'te 720, diğer tarihlerde 1.080 akça geliri mevcut olup, cüzhân, türbedar, ruğbaha ve hasır giderlerine ayrılmıştır[713].

Diğer yandan 1523 tarihli tahrir defterinde "*Mezar-ı İmâm Muhammed Bâkır veled-i Hasan*" adlı bir mezar kaydı daha var ki, Musul boyahâne mukataası gelirinden yıllık 1620 akça vakfedilmiştir[714] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[706] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[707] **Salnâme**, s.78.
[708] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.142; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[709] **Salnâme**, s.82-83.
[710] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[711] **Salnâme**, s.84.
[712] **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[713] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[714] **TD., 998**, s.86.

bk. İmâm İbrahim b. Caferü's-Sâdık Mezarı

Evkaf geliri 1523'te 2700, diğer üç tarihte 1080 akçadır. Bu gelir muhtelif masraflar için harcanıyordu[715] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bl. İmâm Ali b. Muhammed Hâlık Mezarı

Evkafına 1523'te 900 akça ayrılmışken, bu miktar diğer tarihlerde 720 akçadır[716] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bm. İmâm Şeyh Za'zi Mezarı

Evkaf geliri yıllık 720 akçadır[717].

bn. Sencârfiye bint-i İmâm Hasan Mezarı

Kaydı sadece 1523 tarihli tahrir defterinde mevcuttur. Musul boyahânesinden yıllık 360 akça gelir vakfedilmiştir[718] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bo. Sultan Abdullah b. Hz. Ömer Mezarı

Bu mezarın da kaydı sadece 1523 tarihli tahrirde mevcuttur. Yıllık 900 akça geliri hademeleri için harcanmaktadır[719] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

bö. Nokta Mezarı

Tahrir defterlerinde kaydı olan bu şahıs hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Evkafı 1523'te 900, diğer tarihlerde 720 akçadan ibarettir[720] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

---

[715] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.142; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[716] **TD., 998**, s.86; **TD., 195**, s.142; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.
[717] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.260.
[718] **TD., 998**, s.86.
[719] **TD., 998**, s.87.
[720] **TD., 998**, s.87; **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.183; **TD., 660**, s.259.

bp. İmâm Ali el-Hadi, Hasan el-Askeri Mezarları ve Muhmmed el-Mehdi Makamı

Sadece 1523 tarihli tahrirde mevcuttur. 2586 akçalık vakıf geliri vardır[721] (Bkz. Vakıflar Bölümü).

[721] **TD., 998**, s.88.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YERLEŞİM VE DEMOGRAFİK YAPI

Kuruluş tarihi çok eskilere dayanan Musul, gerek doğu-batı istikametinde veya batı-doğu istikametinde gidip gelen kervanların[722] buluşma noktasında bulunmasından dolayı, gerekse tarım ve hayvancılığa müsait coğrafî imkânlarından dolayı, her çağda önemli bir iskân alanı olmuştur. Ayrıca, Anadolu ile İran sınırında yer alması Musul'un stratejik önemini arttırmış ve bölge devletlerinin sürekli cazibe merkezi olagelmiştir. Bundan dolayı müstahkem kale ve surlarla çevrilmiş, bu da şehirde iskânın artmasına yol açmıştır (Bkz. Idarî yapıyı gösteren harita).

Musul, müslümanlar tarafından 637 (16)'de fethedildiği vakit[723], 1 hıristiyan, 1 yahudi ve 1 mecusi mahallesi bulunuyordu[724]. İslam fethinden sonra, bir kısım müslüman kabileleri Musul'a yerleştiler. Müslüman kabilelerin Musul'a yerleşmeleri Hz. Osman zamanında ve özellikle de Emeviler döneminde artarak devam etmiştir[725].

Musul ve çevresine Türk nüfusunun yerleşme tarihini 1042'ye kadar götürmemiz mümkündür. Zira, Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından sonra, Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Türkistan'dan Horasan, İran ve Azerbaycan istikametlerine planlı bir şekilde Türkmenler (Oğuzlar)'in sevkedildikleri bilinmektedir. Bu Oğuzlardan bir kısmı Göktaş, Mansur ve Oğuzoğlu kumandasında, Ukayloğulları idaresinde bulunan Musul üzerine yürüyerek emir Kırvaş'ı bozguna uğratmışlardır[726]. Bu zaferden bir yıl sonra 1043 (435)'te Musul üzerine yürüyen Türkmenler şehre

---

[722] Basra-Bağdat istikametinde süregelen kervan yolunun bir kolu Musul-Mardin-Diyarbekir üzerinden Trabzon'a, diğer bir kolu da Musul-Urfa üzerinden Halep'e kadar uzanıyordu.

[723] Said Deveci, "*Hıtatu'l-Musul fi-Ahdi'l-Emevi*", **SUMER**, 7, Bağdat, 1951, s.223-224; Gorgis Avad, **Medinetü'l Musul**, Bağdat, 1959, s.4.

[724] Said Deveci, "*Hıtatu'l-Musul fi-Ahdi'l-Emevi*", s.223.

[725] S. Deveci, **agm.**, s.224-225.

[726] Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTKB., Ankara, 1989, s.16.

tamamen hâkim olup, hutbeyi Tuğrul Bey adına okutmuşlardır[727]. 1043 tarihinden 1096 tarihine kadar Musul'un idaresi zaman zaman Ukayolğulları ve Türkler arasında el değiştirmişse de, Ukayliler Selçuklular'a tâbi olarak Musul'u idare etmişlerdir. Nihayet, 1096 tarihinde Ukayloğullarının Musul'daki idaresine Emir Kürboğa tarafından tamamen son verilmiştir[728]. Bu tarihten sonra bölgede istikrarlı bir Türk iskânının sağlandığı muhakkaktır. Zira, Kürboğa, Musul ve çevresine kendisine bağlı olan Türkmen aşiret beylerini emaretle göndermiş ve bu beyler maiyetlerindeki boy ve oymaklarla gelip bu havaliye yerleşmişlerdir[729]. Özellikle Zengiler döneminde (1127-1260) sosyal ve ekonomik alanda sağlanan güven ortamı, bölgenin zenginliğini arttırmış bu da sosyal ve kültürel alanda büyük bir gelişmenin meydana gelmesine yol açarak, Musul şehri ve çevresinin Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır.

İlhanlılar (1260-1366) ve Celayirliler (1366-1410) dönemlerindeki tahribattan sonra, Karakoyunlular (1410-1468) ve Akkoyunlular (1468-1508) Musul ve çevresinin Türkleşmesi vetiresini devam ettirmişlerdir. Nitekim, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden (1517) sonra, 1523 tarihinde yapılan ilk tahrirdeki *Karakuş, Saraycık, Pirân, Çifte, Alkuş, Bozân, Kara Bulâk, Göz (Kara Gözcek), Türkân, Horuzân, Şemseddin Depesi, Kabak Çevliği, Yarımca, Bağdere, Şirehanlu, Çeken, Darhâne (Darbend), Kabaklu, Çakallu, Köpüklü, Bağviren* vs. gibi köy isimlerinin Türkçe olması bunun bir göstergesidir. İlginç olan husus ise *Karakuş* ve *Alkuş* gibi gayrimüslim köy isimlerinin de Türkçeleşmiş olmasıdır.

I. YERLEŞİM YERLERİ

Elimizde mevcut olan tahrir defterlerindeki bilgiler ışığında, 1523-1575 tarihleri arasında Musul sancağındaki iskân yerlerinin (köy) sayısı, hâne miktarları, dinî durumları, yetiştirilen ürünleri, vergi tutarları ve bu vergilerin nereye harcandığı hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1523 tarihli tahrir defterindeki kayıtlara nazaran Musul sancağındaki meskun

---

[727] Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1980, s.95; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1994, s.16.

[728] Mükrimin Halil, **Musul ve Elcezirede Oğuz Türkleri**, s.6; İ. Kafesoğlu, "*KÜR-BOĞA*", **İA.**, C. 7, İstanbul, 1988, s.1084-1085; K. V. Zetterstêen, "*MERVANİLER*", **İA.**, C.6, s.780.

[729] Mükrimin Halil, **Musul ve Elcezirede Oğuz Türkleri**, s.7.

alanlar; Musul ve Ayn-Safna nahiyeleri ile 108 köyden ibarettir[730]. Bu köylerden 91'i Musul nahiyesine, 17'si ise Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. Ayrıca bu tarihte Musul sancağına bağlı 90'ın üzerinde mezrea mevcuttur (Bkz. Tablo-8 , Ek-II).

1540 tarihli tahrirde Musul Sancağına iki yeni nahiyenin ilave edildiğini görmekteyiz[731]. Bunlar; 'Acuz ve Deyr-Maklub nahiyeleridir. Bu tarihte Musul Sancağına bağlı köy sayısı % 23'lük bir artışla 133'e yükselmiştir[732]. Bu köylerden 7'si Ayn-Safna nahiyesine[733], 8'i 'Acuz nahiyesine[734], 29'u Deyr-Maklub nahiyesine[735] ve 89'u da Musul nahiyesine bağlıdır[736]. Bir önceki tahrirde *mezrea* olarak kayıtlı olan 11 ziraat alanı 1540 tarihinde meskun hale gelmiş ve *karye* olarak kaydedilmiştir. Yine 1523 tarihli tahrirde *karye* olarak kayıtlı olan 22 yerleşim birimi 1540 tarihli tahrirde *mezrea* olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, bu tarihte Musul sanacağına bağlı 200'ün üzerinde mezrea bulunmaktadır (Bkz. Tablo-8, Ek-II).

1557 tarihinde Musul Sancağı; Musul nahiyesi, Ayn-Safna nahiyesi, 'Acuz nahiyesi ve Deyr-Maklub nahiyelerinden oluşmaktadır[737]. Bu tarihte Musul Sancağının toplam 146 köyü bulunmaktadır[738]. Bunlardan 101'i Musul nahiyesine, 25'i Deyr-Maklub nahiyesine, 13'ü Ayn-Safna nahiyesine ve 7'si 'Acuz nahiyesine bağlı bulunmaktadır[739] (Bkz. Tablo-8).

1540 tarihli tahrirde *mezrea* olarak kayıtlı olan 18 ziraat alanı 1557'de *köy* konumuna geçmiştir. Yine, bir önceki tahrirde *karye* olan 13 yerleşim birimi 1557 tarihli tahrirde *mezrea* olarak kaydedilmiştir.

1557 tarihinde Musul sancağına merbut 300'ün üzerinde de mezrea

---

[730] **TD., 998**, s.73-90. **998** no'lu tahririn icmalinda Musul Sancağının köy toplamı 120 olarak verilmiştir. Bizim tek tek yaptığımız toplamlarda köy sayısı 108 olarak çıkmaktadır. Aradaki 12 köy farkı şundan kaynaklanmaktadır; Evkâf kayıtları içerisinde yazılan 12 köyden 11'i daha önceki sayfalarda da kayıtlıdır. Ayrıca, 77. Sayfadaki Nasıri karyesi de sehven 2 kez yazılmıştır. Dolayısıyla, defterin sonunda köylerin toplamı alınırken bu köyler mükerrer toplanmıştır. Bu mükerrer yazılan köyleri çıkardığımızda, geriye 108 köy kalmaktaıdr.

[731] **TD., 195**, s.135-140.

[732] **TD., 195**, s.38-140.

[733] **TD., 195**, s.132-133.

[734] **TD., 195**, s.135-139.

[735] **TD., 195**, s. 140.

[736] **TD., 195**, s.38-140.

[737] **TD., 308**, s.40-181.

[738] **TD., 308**, s.1'de Musul Sancağının köy toplamı 143 olarak verilmiştir. Bizim tek tek yaptığımız toplamlarda ise 146 köy çıkmıştır.

[739] **TD., 308**, s.40-181.

bulunmaktadır (Bkz. Ek-II).

1575 tarihinde Musul Sancağı; Musul nahiyesi, Ayn-Safna nahiyesi ve Deyr-Maklub nahiyesi olmak üzere üç nahiyeden müteşekkildir[740]. Daha önceki tarihlerde Musul sancağına bağlı olan 'Acuz nahiyesi 1575 tarihinde Eski Musul Sancağı ile birlikte Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[741].

1575 tarihli tahrirdeki kayıtlara göre Musul sancağı toplam 132 köyden müteşekkildir (Bkz. Tablo-8). Bu köylerin 106'sı Musul nahiyesine, 17'si Deyr-Maklub nahiyesine ve 9'u da Ayn-Safna nahiyesine merbuttur[742]. Bir önceki tahrirde Musul sancağına bağlı olan 12 adet köy Eski Musul Sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[743]. Ayrıca, bu tarihte 350'den fazla mezreası bulunmaktadır (Bkz. Ek-II).

Tablo-8

Musul Sancağı Nahiyeleri ve Bağlı Köy Sayısı (1523-1575)

No	Bağlı Olduğu Nahiye	Sayısı			
		1523	1540	1557	1575
1	Musul Nahiyesi	91	89	101	106
2	Ayn-Safna Nahiyesi	17	7	13	9
3	Deyr-Maklub Nahiyesi	-	29	25	17
4	'Acuz Nahiyesi	-	8	7	-
	Toplam	**108**	**133**	**146**	**132**

Tablo-8'de görüldüğü gibi, Musul sancağında iskân yerleri 1523-1540 tarihleri arasında 2 nahiyede yoğunlaşmış ve 91'i Musul nahiyesine, 17'si de Ayn-Safna nahiyesine bağlı olmak üzere toplam 108 köyü bulunmaktadır. 1540-1575 döneminde nahiye sayısı 2 adet artarak 4'e çıkmış, bu yeni düzenlemenin tabii bir sonucu olarak köy sayısı da 133'e yükselmiştir. Sancağa yeni bağlanan nahiyelerden Deyr-Maklub nahiyesinin 29, 'Acuz nahiyesinin ise 8 köyü bulunmaktadır. Bu arada Musul

---

[740] **TD., 660, s.54-279.**

[741] **TD., 660, s.1.**

[742] **TD., 660, s.40-181.**

[743] **TD., 660, s.1.** " *Zikr olan kurra* (12 köy) ... *Diyârbekir eyâleti tecdid-i tahrir olundukda, Eski Musul sancağı ol cânibe ilhâk olunmağla Eski Musul'a kayd olunmuştur*".

nahiyesine bağlı köy sayısı bir önceki tahrire göre 2 adet azalarak 89'a, Ayn-Safna nahiyesine bağlı köy sayısı da 10 adet azalarak 7'ye düşmüştür. Bu ise, Musul ve Ayn-Safna nahiyelerine bağlı bazı köylerin yeni kurulan Deyr-Maklub ve 'Acuz nahiyelerine bağlanmalarından kaynaklanmıştır. 1557 tarihinde ise nahiyelere bağlı köy saysında yeni bazı düzenlemeler yapılmıştır. Zira, bir önceki tahrire göre Musul sancağına bağlı köy sayısı 13 adet artarak 146'ya yükselmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre Musul nahiyesine bağlı köy sayısı 12 adet arttırılarak 101'e, Ayn-Safna nahiyesine bağlı köy sayısı ise 6 adet arttırılarak 13'e yükseltilmişken, Deyr-Maklub nahiyesine bağlı köy sayısı 4, 'Acuz nahiyesine bağlı köy sayısı ise 1 adet azaltılmıştır.

1575 tarihindeki düzenlemeye göre ise; 'Acuz nahiyesi Eski Musul sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlandığı için, Musul sancağına bağlı köy sayısı 132'ye inmiştir. Bu tarihte Musul nahiyesine merbut köy sayısı 5 adet daha arttırılarak 106'ya yükseltilmişken, Ayn-Safna nahiyesine bağlı köy sayısı 4 adet azalarak 9'a ve Deyr-Maklub nahiyesine bağlı köy sayısı da 8 adet azalarak 17'ye gerilemiştir.

Yine tablo-8'de görüleceği gibi, Musul sancağına bağlı nahiye sayısı 1523-1575 tarihleri arasında 2 ile 4 arasında değişmektedir. Bu nahiyelere bağlı köy sayısı da sabit bir rakamda kalmayarak bazen azaltılmışken, bazen de arttırılmıştır. Diğer dikkat çekici bir husus da, 1523-1575 tarihleri arasındaki dönemde Musul sancağına bağlı köy sayısının yaklaşık % 75'inin Musul nahiyesine bağlı olmasıdır.

II. MUSUL SANCAĞI KÖYLERİ

1. Karakuş [744]

Musul'un doğusundadır[745]. Nüfusu Süryani hıristiyanlarındandır. Dilleri Sursça'dır[746].

Eski ismi "*Bâhdidâ*" 'dır. "*Bâ*" Aramice'de "*ev*", "*hadida*" Farsça'da "*ilah*" anlamına gelmektedir ki, bu durumda "*ilah evi*" manasına gelir. Yeni ismi karakuş'a gelince Türkçe'dir. Türkmen Akkoyunlular buraya hâkim olunca bu ismi

---

[744] **TD.,998,** s.74; **TD.,195,** s.58-61; **TD.,308,** s.107-112; **TD.,660,** s.114-121.

[745] Bkz. Musul Sancağı haritası.

[746] Gorgis Avad, "*Tahkikât-i Buldâniyet-i Târihiyeti Eseriye fi Şarku'l-Musul*", **SUMER, XVII,** Bağdad, 1961, s.90.

kullanmışlardır[747].

Nüfusunun tamamına yakını hıristiyandır. 1540'tan sonra bir kaç nefer de müslüman varlığı mevcuttur. 1523 tarihinde 204 hâne ve 66 mücerred hıristiyan nüfusu vardır. Daha sonraki tarihlerde nüfus miktarı büyük bir artış göstermiştir. Zira, 1540'ta hâne sayısı 276, mücerred sayısı ise 137'ye yükselmiştir. Bu tarihte 2 bennâk da müslüman nüfus kayıtlıdır. Köyün nüfusu 1557'de 387 hâne ve 195 mücerred'i hıristiyan; 3 bennâk ile 1'mücerred'i müslüman olmak üzere toplam 586 nefere çıkmıştır. Bu hızlı büyümenin neticesinde 1575 yılına gelindiğinde Karakuş köyünün Dört büyük mahalleye ayrıldığını görmekteyiz.

1- İcmâye mahallesi; 119 hâne, 50 mücerred,

2- Huşabe mahallesi; 100 hâne, 38 mücerred,

3- Buhâ hermez mahallesi; 111 hâne, 46 mücerred,

4- Mesih Kethüda Mahallesi ise 105 hâne ve 38 mücerred.

Bu rakamları nüfusa çevirdiğimiz vakit köyün tahmini nüfusu tarihler itibariyle şu şekilde çıkmaktadır[748]; 1523'te 1494 kişi; 1540'ta 2069 gayrimüslim, 14 müslim; 1557'de 2904 gayrimüslim, 50 müslim ve 1575 tarihinde de 4044 gayrimüslim ile 15 müslim.

Karakuş köyünde, buğday, arpa, keten tohumu ve bostan ziraatının yanı sıra bağcılık ve arıcılık da yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Bu köyde tekstil alanında önemli bir gelişmenin olduğunu, yüksek vergi hasılatı olan boyahânesinden öğrenmekteyiz. Gerçekten 1540'ta boyahânenin 10800 akçalık vergi hasılatı mevcut iken, bu rakam 1557'de 50400 akçaya ve 1575'te ise 60000 akçaya yükselmiştir. 1575 tarihinde Karakuş köyü boyahânesi mukataa usulü işletiliyordu.

Karakuş'un vergi hasılatı 1523'te padişah haslarına dahil iken 1540'tan sonra sancakbeyi has gelirlerine ilâve edilmiş ve bu statüsü daha sonraki yıllarda aynı şekilde devam etmiştir. Köyün vergi geliri 1523'te 32763 akça, 1540'ta 73822 akça, 1557 tarihinde 125379 akça ve 1575'te ise 150000 akçadır (Bkz. Ek-I). Bu rakamlara

---

[747] Gorgis Avad, "*Tahkikât-i Buldâniyet-i Târihiyeti Eseriye fi Şarku'l-Musul*", s.90.

boyahânenin vergi miktarı da dahildir. Boyahânede elde edilen vergi miktarının bütün vergi gelirleri içindeki yüzdesini aldığımızda; 1540'ta tüm vergi miktarının %15'i ve 1557-1575 tarihlerinde ise köyün vergi gelirinin % 40'ının boyahâneden elde edildiğini görmekteyiz ki, bu rakamlar da bize boyahânenin Karakuş köyünün ekonomik hayatında oynadığı önemli rolü net olarak açıklamaktadır.

2. Geremlis [749]

Musul'un 16 mil doğusundadır[750]. Müslüman ve hıristiyanların birlikte yaşadıkları bir köydür. Gayrimüslim halkı keldani hıristiyanı olup, dilleri Sursçadır[751].

1523'te 18 çift ve 1 mücerred müslüman nüfusuna karşılık, 182 hâne ve 45 mücerred de hıristiyan nüfus mevcuttur. Daha sonraki yıllarda müslüman ve hıristiyan nüfusları şu şekilde idi; 1540'ta 3,5 çift, 38 bennâk ve 9 mücerred olmak üzere 55 nefer müslüman, 252 hâne hıristiyan; 1557'de 5,5 çift, 53 bennâk, 13 mücerred müslüman, 313 hâne ve 144 mücerred hıristiyan ve 1575'te ise 6 çift, 51 bennâk, 12 mücerred müslim nüfusa karşılık 418 hâne ve 74 mücerred hıristiyan nüfus yaşamaktadır. Hâne, çift, bennâk ve mücerred sayılarından hareketle tespit ettiğimiz tahmini nüfus 1523 tarihinde 1319 gayrimüslim, 127 müslim; 1540'ta 1764 gayrimüslim, 331 müslim; 1557'de 2335 gayrimüslim, 426 müslim ve 1575 tarihinde de 3000 gayrimüslime karşılık 432 müslim nüfus. Bu rakamlara nazaran Geremlis köyündeki hıristiyan nüfusun müslüman nüfusa oranla daha yüksek bir artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Köy, 1523'te padişah haslarına ayrılmış iken daha sonraki yıllarda sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. Ziraat mahsulleri arpa, buğday, pamuk, soğan, bostan ve keten tohumundan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün boyahânesinde 1540 yılında 7400 akça, 1557'de 10800 akça ve 1575'te 12000 akça vergi tahsil edilmekte idi. vergi hasılatının toplamı 1523'te 50361 akça, 1540'ta 92215 akça, 1557'de 116685 akça ve 1575'te de 123000 akçadan ibarettir (Bkz. Ek-I).

---

[748] Tahmini nüfusun bulunmasında şu metod uygulanmıştır; Hâne ve bennâk sayılarının toplamı alınarak bulunan rakam 7 katsayısı ile çarpılarak çıkan rakama mücerred sayısı ilâve edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu bölümün **Nüfus** kısmına.

[749] **TD.,998,** s.74; **TD.,195,** s.62-65; **TD.,308,** s.38-42; **TD.,660,** s.121-126.

[750] Bkz. Musul Sancağı haritası.

[751] G Avad, "*Tahkikât-i Buldâniyet-i Târihiyeti Eseriye fi Şarku'l-Musul*", s.92.

T.C.

3. Tilskuf (Til Üsküf) [752]

Telıskuf da denir. Musul'un 20 mil doğusundadır (Bkz. Musul Sancağı haritası). Halkı keldani hıristiyanlarındandır. Dilleri Sursça'dır. İsmi Aramice olup, manası "*Yüksek tepe*" demektir[753].

Köyün vergi geliri padişah hassı olarak ayrılmış olup, sakinlerinin tamamı hıristiyandır. 1523 yılında köyde 112 hâne ve 29 mücerred meskundur. 1540'ta 140 hâne, 46 mücerred, 1557'de 139 hâne, 114 mücerred, 1575'te ise 298 hâne ve 14 mücerred kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu ise 1523'te 813, 1540'ta 1026, 1557'de 1087 ve 1575'te 2100 kişidir. Köyün zirai ürünleri buğday, arpa ve keten tohumudur. Ayrıca arıcılık yapılmaktadır. Mevcut boyahânesinin 1540'ta vergi hasılatı 3600 akça, 1557 ve 1575 yıllarında ise 9000 akçadır. Boyahâne 1575'te mukataa usulü ile işletiliyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Yıllık toplam vergi hasılatı 1523'te 38763 akça, 1540'ta 42185 akça, 1557'de 95687 akça ve 1575 tarihinde 98713 akçadır.

4. Ayn-Safna [754]

Musulun 50 km kuzeydoğusundadır[755]. Halkının çoğunluğu Yezididir. İsmi Aramice'dir. "*Safna*" Lafzı Aramice "*Ahşap direkler*" demektir. Burası eskiden Nesturi papazlarının merkezi idi [756].

Musul'un nahiyelerinden biri olan Ayn-Safna'da Müslüman ve yahudiler meskundu. 1523'te 32 çift ve 2 mücerred müslüman, 24 hâne de Yahudi nüfusu vardı. 1540'ta, 19 çift ve 5 mücerred olmak üzere toplam 26 nefer müslüman, 17 nefer Yahudi, 1557'de 16,5 çift, 10 bennâk ve 5 mücerred müslüman ile 23 nefer yahudi, 1575'te ise 19,5 çift, 11 bennâk ve 5 mücerred müslüman nüfusa karşılık, 23'ü hâne, 2'si mücerred toplam 25 nefer yahudi nüfus mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Bu hâne, çift, bennâk ve mücerredleri kişi sayısına çevirdiğimizde, tahmini olarak 1523 tarihinde 168 yahudi, 226 müslüman; 1540'ta 119 yahudi, 138 müslüman;

---

[752] **TD.,998,** s.74; **TD.,195,** s.53-54; **TD.,308,** s.48-50; **TD.,660,** s.54-57.
[753] G. Avad, **agm.,** s.64.
[754] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.132; **TD.,308,** s.57; **TD.,660,** s.78-79.
[755] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[756] G. Avad, **agm.,** s.89.

1557'de 161 yahudi, 194 müslüman ve 1575'te 163 yahudi ile 250 müslüman nüfus tespit edilmektedir (Bkz. Ek-I).

Ayn-Safna'nın vergi gelirleri 1540 tarihine kadar Musul sancakbeyi haslarına ayrılmışken, bu tarihten itibaren padişah haslarına dahil edilmiştir. Köyde buğday, arpa, pamuk, susam ve darı üretimi yapılmaktadır. 1540 tarihinde, bütün yıl boyunca (tam sal) çalışan 3 değirmen mevcut iken, 1557'de bu sayı 6'ya çıkmıştır.

Diğer yandan, 1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde Ayn-Safna'da herhangi bir boyahâne kaydı mevcut değilken 1557 tarihli tahrirde yıllık 1440 akça vergi geliri olan bir boyahânenin mevcudiyeti, boyahânenin 1540-1557 tarihleri arasında yapılmış olduğunu göstermektedir. Boyahânenin 1575'teki yıllık vergi geliri 2000 akçaya yükselmiştir.

Yıllık vergi hasılatı şu şekilde idi; 1523'te 3234 akça,1540'ta 10398 akça, 1557'de 25470 akça ve 1575 tarihinde 32024 akçadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

5. Saraycık [757]

2 çift müslüman nüfusu olan bu köyün kaydına sadece 1523 tarihli tahrirde rastlıyoruz. Daha sonraki tarihlerde bu köyle ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Köyün vergi hasılatı Musul sancakbeyi haslarına ayrılmış olup, yekunu 532 akçadan ibarettir.

6. Beytü'n-Nar [758]

1523 tarihinde 11 çift ve 1 bennâk müslüman nüfusa sahip bir köy iken, daha sonraki tarihlerde sadece ziraat yapılan bir mezrea konumuna düştüğünü görmekteyiz. Köyün neden mezreaya tahvil edildiği ve buradaki nüfusun ne olduğu veya nereye niçin göçtüğü hakkında belgelerde herhangi bir kayda rastlanmadı.

Ayn-Safna nahiyesine bağlı olan Beytü'n-nâr'ın vergi gelirleri Musul sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. 1523'te 1650 akçalık vergi hasılatı mevcutken, 1540'ta mezreaya dönüştükten sonra hasılatı 800 akçaya düşmüştür. Daha sonraki yıllarda hasılatı tekrar artarak 1557'de 2800 akçaya ve 1575 tarihinde ise 4000 akçaya yükselmiştir.

---

[757] **TD.,998,** s.75.

[758] **TD., 998,** s.75; **TD.,195,**s.133; **TD.,308,** s.59; **TD.,660,** s.81.

7. Nüfus [759]

Ayn-Safna nahiyesine bağlı olup, 1523'te 4 çift ve 1 mücerred müslüman nüfusu mevcuttur. 1540 tahririnde mezrea olarak kaydedilmiştir. Mezrea olduktan sonraki dönemlerde Ayn-Safna ahalisinin burada ziraat yaptıklarını görmekteyiz.[760]

Köyün vergi hasılatı, 1540 tarihine kadar Musul Sancakbeyi haslarına, bu tarihten sonra da padişah haslarına ayrılmıştır. 1523'te 914 akça, 1540'ta 300 akça 1557'de 2200 akça ve 1575'te 2000 akçalık yıllık vergisi mevcuttur (Bkz. Ek-I).

8. Pirân [761]

Ayn Safna nahiyesine bağlıdır. 1523'te 3 çift, 1 mücerred müslüman nüfusu mevcuttur. Yıllık vergi hasılatı 1098 akçadır. Pirân Köyü de 1540'tan sonra mezreaya dönüşmüş ve bu tarihte hasılatı da 400 akçaya düşmüştür. Yıllık vergi geliri 1540'a kadar Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmışken, bu tarihten sonra padişah haslarına dahil edilmiştir. 1557 ve 1575 tarihlerinde mezrea statüsü devam etmekte olup, hâsılatı "*Çifte* ve *Reşikân*" mezreaları ile birlikte verilmiştir. 1557'deki hasılatı, bu iki mezrea ile birlikte 1500 akça, 1575'te ise 1650 akçadır.

9. Çifte [762]

1523 tahririnde "*köy*", 1540 tahririnde "*mezrea*" olarak kaydedilen yerleşim birimlerinden biri de Çifte'dir. Ayn-Safna nahiyesine bağlı olup, 1540'tan önce Musul Sancakbeyi hassı, bu tarihten sonra padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1523'te 10 çift ve 2 mücerred müslüman nüfusun devlete verdiği yıllık vergi yekunu 1368 akça olup, 1540'tan sonra mezrea konumuna inince vergi hasılatı da 400 akçaya düşmüştür. 1557 ve 1575 tarihlerinde "*Reşikan* ve *Piran*" mezreaları ile birlikte yazılmış olup, hâsılatı bu iki mezrea ile birlikte 1557'de 1500 akça, 1575'te ise 1650 akçadır.

---

[759] **TD., 998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.60; **TD.,660,** s.81.

[760] **TD., 195,** s.133.

[761] **TD., 998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.60; **TD.,660,** s.83.

[762] **TD., 998,** s.75.

10. Asikân [763]

Ayn-Safna nahiyesine bağlı bir köydür. Yalnızca 1523 tarihli tahrirde kaydı olup, diğer tahrirlerde mevcut değildir. 1523 tarihinde Musul Sancakbeyi hassı olarak ayrılan köyde 8 çift müslüman nüfus mevcuttu ve 546 akçalık vergi hasılatı vardı.

11. Asiki [764]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. 1523'te 9 çift müslüman nüfusu mevcuttur. Vergi geliri Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmış olup, 2108 akçadır (Bkz. Ek-I). Daha sonraki tahrirlerde, ne köy isimleri ne de mezrea isimleri arasında kaydı yoktur.

12. İbrahimi [765]

Ayn-Safna nahiyesine tâbidir. 1540 tarihinden sonra mezrea statüsüne düşmüştür. 1523'te 8 çift ve 1 mücerred müslüman nüfusu vardır. Yıllık vergi geliri, 1540'a kadar Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmış, bu tarihten sonra padişah haslarına dahil edilmiş olup; 1523'te 2222 akça, 1540'ta 500 akça, 1557'de 6000 akça ve 1575'te ise 3000 akçadır.

13. Mâmreşân [766]

1523 tarihinde "*köy*" statüsünde olup, 3 çift müslüman nüfusu mevcuttur. Daha sonraki tahrirlerde "*mezrea*" olarak kaydedilmiştir. Mezrea olduktan sonra "*haricden ziraat*" yapılmaya başlanmıştır. Köyün yıllık vergi geliri 1540'a kadar Musul Sancakbeyi haslarına,1540'tan sonra padişah haslarına ayrılmıştır. Vergi tutarı 1523'te 864 akça, 1540'ta 400 akça, 1557 ve 1575'te 800 akça olarak kayıtlara geçmiştir.

14. Sendânik [767]

Ayn-Safna nahiyesine tâbi köylerden biridir. 1540'a kadar Musul sancakbeyi haslarına dahilken, bu tarihten itibaren padişah haslarına dahil edilmiştir. Köyde 1523 yılında 7 çift, 1540'ta 9,5 çift, 12 bennâk ve 3 mücerred olmak üzere toplan 29 nefer,

---

[763] **TD.,998,** s.75.
[764] **TD.,998,** s.75.
[765] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.58; **TD.,660,** s.81.
[766] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.58; **TD.,660,** s.81.
[767] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.131; **TD.,308,** s.57-58; **TD.,660,** s.79.

1557'de 13,5 çift, 6 bennâk ve 3'ü mücerred toplam 23 nefer, 1575 tarihinde de 15 çift, 6 bennâk, toplam 24 neferden müteşekkil bir müslüman nüfusu bulunmaktadır (Bkz. Ek-I). Bu rakamların kişi olarak karşılığı ise, 1523 tarihinde 49, 1540'ta 185, 1557'de 143 ve 1575'te 168'dir.

Köyde, arpa, buğday, darı (dıhn), pamuk ve susam (küncid) tarımı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri, 1523'te 1502 akça, 1540'ta 4938 akça, 1557'de 7618 akça ve 1575'te 8375 akçadır.

15. Zekâve (Zikâve) [768]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. 1523 tarihinde 6 çift müslüman nüfusu mevcuttur. 1540 tahririnde mezrea olarak kaydedilmiş ve bu konumu daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir. Vergi geliri 1523'te 1560 akça, 1540'ta 300 akça, 1557'de 500 akça ve 1575'te 1500 akçadan ibarettir. Bu vergi gelirleri 1540 yılına kadar Musul Sancakbeyi haslarına, bu tarihten itibaren de padişah haslarına ayrılmıştır.

16. Bâristak [769]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. 1523'te 12 çift, 2 mücerred; 1540'ta 8 çift, 1 bennâk ve 4 mücerred olmak üzere toplam 14; 1557'de 11,5 çift, 7 bennâk olmak üzere toplam 19 nefer ve 1575'te 12 çift, 1 bennâk ve 6 mücerred olmak üzere toplam 20 nefer müslüman nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu verilerden hareketle tespit ettiğimiz tahmini kişi sayısı ise 1523'te 86, 1540'ta 67, 1557'de 133 ve 1575'te 104 kişidir.

Köyde arpa, buğday, pamuk ziraatı yapılmakta ve arıcılıkla uğraşılmaktaydı. Yıllık vergi geliri 1540 yılına kadar Musul Sancakbeyi haslarına, 1540'tan sonra ise padişah haslarına ayrılmıştır. 1523'te 1398 akça, 1540'ta 2706 akça, 1557'de 5932 akça, 1575'te de 7994 akçalık vergi hasılatı mevcuttur.

17. Ali Hamâre (Ali Hamâ) [770]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. 2 çift müslüman nüfusa sahip olan köyün 1523'teki yıllık hasılatı 664 akçadan ibarettir. Bu vergi geliri Musul Sancakbeyi

---

[768] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.60; **TD.,660,** s.81.
[769] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.133; **TD.,308,** s.58-59; **TD.,660,** s.80.
[770] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.133.

haslarına ayrılmıştır. 1540'ta mezrea'ya dönüştüğünü görmekteyiz. Bu tarihte vergi hasılı üçte iki oranında düşmüş olup sadece 200 akçadan ibaret olmuştur. 1540'tan sonra vergi hasılatı padişah haslarına ayrılmıştır. 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde kaydı görünmemektedir.

18. Deyr-i Mihâyil [771]

1523'te mezrea konumundadır. 3000 akçalık vergi hasılatı var ve Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. 1523-1540 tarihleri arasında müslüman ailelerin gelip burada meskun olmaları sonucu köy statüsüne kavuşmuştur. Zira 1523'te meskun hiç bir nüfus yokken, 1540 tahririnde 3 çift, 3 bennâk ve 2 mücerred olmak üzere toplam 11 vergi mükellefi neferin kayıtlı olduğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda köydeki nüfusun çoğaldığını görmekteyiz. 1557'de 4,5 çift, 11 bennâk, 5 mücerred toplam 21 nefer ve 1575'te 7 çift, 10 bennâk, 5 mücerred toplam 24 nefer vergi mükellefi müslüman nüfus yaşamaktadır (Bkz. Ek-I). Bunlar tahmini olarak 1540'ta 65, 1557'de 117 ve 1575'te 138 kişiye tekâbül etmektedir.

Köyde, buğday, arpa, darı (dıhn) ve pamuk üretimi yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi hasılatı 1523'te 3000 akça, 1540'ta 7200 akça, 1557'de 5000 akça ve 1575'te 9000 akça, idi. Bu vergi geliri 1540'a kadar Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmışken, 1540'tan sonra timâr olarak ayrılmıştır.

19. Ork [772]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. Sadece 1523 tarihli tahrirde kaydı vardır. Köyde meskun nüfus olmayıp, haricden ziraat yapılmaktadır. Hasılı, "*hâsıl* ve *Zeminhâ-i çiftlik*", 200 akça olup, Musul Sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. Daha sonraki tahrirlerde bu köyle ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir.

20. Girmavân, Girmâvi, Girmave [773]

Ayn-Safna nahiyesine bağlıdır. 1523'te 4 çift, 1540'ta 7 çift, 10 bennâk, 4 mücerred (toplam 22 nefer), 1557'de 8 çfit, 11 bennâk,6 mücerred (toplam 25 nefer) ve

---

[771] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.194-195; **TD.,308,** s.137; **TD.,660,** s.141-142.
[772] **TD.,998,** s.75.
[773] **TD.,998,** s.75; **TD.,195,** s.131; **TD.,308,** s.58; **TD.,660,** s.80.

1575'te 16 çift, 4 bennâk, 2 mücerred (toplam 23 nefer) müslüman nüfusa sahiptir (Bkz. Ek-I). Bu nüfusu kişi sayısına çevirdiğimizde 1523 tarihine 28, 1540 tarihinde 130, 1557 tarihinde 139 ve 1575 tarihinde ise 149 kişi tespit edilmektedir.

Köyde buğday, arpa, susam, çeltik ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1540'ta bir değirmeni mevcuttur. Değirmen sayısı 1557'de ikiye çıkmıştır. Köyün yıllık vergi geliri 1523'te 630 akça 1540'ta 4042 akça, 1557'de 6820 akça ve 1575'te 7757 akça olup, bu gelirler 1540 yılına kadar Musul Sancakbeyi haslarına, bu tarihten itibaren padişah haslarına ayrılmıştır.

21. 'Acuz [774]

1523'te Sincar Sancakbeyi haslarına ayrılan bu köy "*Karye-i nefs-i 'Acuz tabi-i Musul*" şeklinde kaydedilmiş olup, nefs-i 'Acuz'da herhangi bir nüfus kaydı mevcut değildir. Daha sonraki tarihlerde 'Acuz, Musul'a tabi bir nahiye olarak kaydedilmiştir.

1540'ta "*nahiye-i Acuz*" 8 köy ve 10 mezreadan müteşekkil olup, 1'de aşiret meskundur. 1557'de ise köy sayısı 5'e, mezrea sayısı, 6'ya düşmüş, aşiret sayısında herhangi bir değişme olmamıştır.

1575'te 'Acuz nahiyesi 7 köy, 4 mezrea ve 1 cemaatten müteşekkil olup, bu tarihte Musul Sancağından ayrılarak "*Eski Musul*" Sancağına bağlanmıştır.[775] Eski Musul Sancağı da Diyarbekir eyaletine ilhak olunmuştur.

'Acuz nahiyesinin yılık vergi hasılatı 1523'te 8500 akçadır ve Sincar Sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. 1540 'ta 8000 akçalık hasılat "*Sancak beyi hassı*" olarak ayrılmış, fakat hangi sancak beyi olduğu belli değildir. 1557 yılı hasılatı 10000 akça olup, Deyr-Rahbe sancakbeyi haslarına ayrılmıştır. 1575'te Eski Musul sancağına bağlandığı kaydedilmiş olmasına rağmen, yıllık vergi yekunu belirtilmemiştir.

22. Merevan, Merâvil, Merâvül [776]

Acuz nahiyesine bağlı bir köydür. Köyde, buğday, arpa, darı (dılın) ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi hasılatı; 1523'te 12500

---

[774] **TD.,998,** s.76; **TD.,195,** s.135; **TD.,308,** s.95; **TD.,660,** s.1.

[775] **TD.,660,** s.1. "*Zikr olunan kurra ve mezari Diyarbekir Beyler beyliği tecdid-i tahrir olundukta, Eski Musul Sancağı ol Canübe ilhak olunmakla, Eski Musul'a kayd olunmuştur*".

[776] **TD.,998,** s.76; **TD.,195,** s.135; **TD.,308,** s.95; **TD.,660,** s.1.

akçadır ve Sincar Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. 1540'ta 12021 akça olan hasılatı Sancakbeyi hassı olarak ayrılmış, fakat hangi sasncakbeyi olduğu belirtilmemiştir. 1557 tarihinde 10000 akçaya düşen yıllık vergi hasılatı Deyr-Rehbe Sancakbeyi hassıdır. 1575 tarihinde bağlı olduğu 'Acuz nahiyesi ile birlikte Eski Musul Sancağına bağlanmış ve hasılatı kaydedilmemiştir.

Köyün nüfus dağılımı ise şu şekildedir; 1523 yılında 4 çift, 1 mücerred, 1540'ta 14,5 çift ve 1557'de de 15 nefer kayıtlıdır. 1575 tarihli tahrirde köyün nüfusu kaydedilmemiştir (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfus olarak, 1523'te 29, 1540-1557 tarihlerinde de 105 kişi yaşamaktadır.

23. Belâsin (Palâs ?) [777]

Acuz nahiyesine bağlı bir köydür. 1523 yılında 10 çift, 1540 ve 1557'de 26 nefer nüfusu vardır (Bkz. Ek-I). Bu verileri 7 katsayısıyla çarptığımızda tahmini nüfus 1523'te 70, 1540-1557 tarihlerinde de 182 kişi olarak çıkmaktadır. 1575'te Acuz nahiyesiyle beraber Eski Musul Sancağına dahil edilmiş olup, nüfusu kaydedilmemiştir.

Köyde, buğday, arpa ve darı (dıhn) ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523 yılı hasılatı Sincar Sancakbeyi haslarına ayrılmış ve yekunu 5257 akçadır. 1540 yılı vergi miktarı 10496 akça olup sancakbeyi hassıdır (hangi sancakbeyi olduğu belli değil). 1557 yılı vergi hasılatı ise 12000 akça olup, Deyr-Rahbe sancakbeyi hassına ayrılmıştır. 1575 yılı hasılatı belli değildir.

24. Kafirü'z-Zâman, Kafirzaman [778]

Musul'a tâbi olup, kuzey doğusunda yer almaktadır[779]. 1523 yılında 31'i çift ve 16'sı mücerred, 1540'ta 47 bennâk ve 1557'de ise 48 nefer müslüman nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). 1575 tahririnde bu köyün nüfusu kaydedilmemiştir. Muhtemelen bu tarihte, 'Acuz nahiyesi ile birlikte, Eski Musul Sancağına bağlanmıştır.

Köyün zirai mahsulleri buğday ve darıdır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523 yılı hasılatı Sincar Sancakbeyi haslarına ayrılmış olup, 8859 akçadır. 1540 ve 1557 yıllarındaki hasılatı 13676 akça olup, Vilayet-i Cezire hâkimi Bedir Bey'in

---

[777] **TD.,998,** s.76; **TD.,195,** s.135; **TD.,308,** s.95; **TD.,660,** s.1.
[778] **TD.,998,** s.76; **TD.,195,** s.57; **TD.,308,** s.113; **TD.,660,** s.54.
[779] Bkz. Musul Sancağı haritası.

tasarrufundadır. 1575 yılında ise padişah hasları arasında kayıtlı olup, birkaç köy ve mezrea ile birlikte zikredildiği için, yıllık vergi miktarı belli değildir.

25. Ağa İskender [780]

Bu köy ismi sadece 1523 tarihli tahrir defterinde kayıtlıdır. Diğer defterlerde kaydı yoktur. Tahrir defterine göre bu köy Musul'un batısında bulunmakta olup, hariçten ziraat olunmaktadır[781]. Dolayısıyla köyde meskun nüfus bulunmamaktadır. Köyün yıllık vergi hasılatı 810 akçadan ibaret olup, tımar-zeamet olarak ayrılmıştır.

26. Alkuş [782]

Eski mamur beldelerden olup, Musul şehrinin 31 mil kuzeyinde Alkuş dağı (Cebel-i Alkuş) eteğindedir (Bkz. Musul Sancağı haritası). Burada yaşayan insanlar Keldani hıristiyanlarındandır. Dilleri surs (genel Aramice)'cadır[783].

Alkuş'un şöhreti, Nahum el-Alkuşi'nin buraya intisabından sonra artmıştır. Nahum Alkuşi Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olup, mukaddes kitabın Ahd-i kadim yazarlarındandır[784].

Alkuş, Keldani patrikliğinin de merkezidir. 1504-1778 yılları arasında burada 11 patrik ikâmet etmiştir.

Alkuş isminin manasına gelince; bu konuda iki görüş mevcuttur. Bu görüşlerden birincisine göre; Alkuş kelimesi Aramice olup "*il kaçtı*"'dan gelmektedir. İkinci görüşe göre; bu isim Türkçe olup "*Al = Kırmızı*", "*kuş = kuş*", "*Kırmızı Kuş*" manasına gelmektedir[785].

1523'te 103'ü hâne, 25'i mücerred, toplam 128 nefer vergi mükellefi, 1540'ta 100'ü hâne, 48'i mücerred, toplam 148 vergi mükellefi, 1557'de 176'sı hâne, 84'ü mücerred, toplam 260 nefer vergi mükellefi ve 1575'te 251'i hâne, 63'ü mücerred, toplam 314 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin tahmini sayısı 1523 tarihinde 746, 1540'ta 784, 1557'de 1316 ve 1575

---

[780] **TD.,998,** s.77.
[781] TD.,998, s.77; "*der canib-i garb-i Musul. Haricden ekerler*".
[782] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.55-56; **TD.,308,** s.52-55; **TD.,660,** s.60-63.
[783] G. Avad, **agm.,** s.45.
[784] G. Avad, **agm.,** s.45.
[785] G. Avad, **agm.,** s.48.

tarihinde de 1820 kişidir.

Köyde buğday, arpa ve (1540'tan sonra) keten tohumu ziraatının yanı sıra bağcılık da yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün yıllık vergi hasılatı padişah hasları için ayrılmıştır. 1523'te 15068 akça olan vergi geliri, 1540'ta 30500 akçaya,1557'de 59416 akçaya ve 1575'te 65900 akçaya yükselmiştir.

27. Bâhizân [786]

Büyük mamur bir köydür. Musul'un 12 mil doğusunda olup, Ba'şika dağı eteklerinde kurulmuştur. Ba'şikanın yaklaşık 1 km batısına düşer. Halkı Zeydi ve Nasrani kökenlidir[787].

Bahzani ismi ise süryanice olup "*Beyt hizyani = Hizyani evi*" anlamında, yani "*bakma, görme mahalli*" demektir[788].

Musul nahiyesine bağlıdır. Nüfusunun tamamı müslümandır. 1523 yılında 232 çift ve 109 mücerred nüfusun verdiği yıllık vergi hasılatı 74634 akçadır. 1540'ta 46'sı çift, 103'ü bennâk, 81'i mücerred olmak üzere toplam 257 nefer vergi mükellefi 78522 akça; 1557'de 56,5'i çift, 116'sı bennâk, 77'si mücerred olmak üzere toplam 250 nefer 97582 akça ve 1575'te 50'si çift, 116'sı bennâk, 5'i mücerred, toplam 236 vergi mükellefi 97582 akça vergi vermektedir (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerini 7 katsayısına göre nüfusa çevirdiğimizde, tahmini olarak 1523 tarihinde 1733, 1540'ta 1313, 1557"de 1288 ve 1575'te 1622 kişi çıkmaktadır.

Köyün zirai mahsulleri; buğday, arpa, soğan, pamuk (penbe), keten tohumu (bezr-i ketân), zeytin olup arıcılıkta yapılmaktadır. 1540 tarihinden itibaren bütün yıl boyunca (tam sal) çalışan 3 değirmenin (asiyab) işlediğini görmekteyiz. Yine, ilk defa 1540 tarihli tahrirde kayıtlı olan boyahânenin yıllık vergi hasılatı 3000 akça; 1557'de 5400 ve 1575'te ise 7200 akçadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Köyün vergi hasılatı 1523-1540 arasında timar-zeamet olarak, 1540-1575 arsında padişah hassı için ayrılmıştır.

Bâhizan köyü nüfusu 1523-1575 tarihleri arasındaki dönemde, az da olsa,

---

[786] **TD.,998, s.77; TD.,195, s.39-41; TD.,308, s.79; TD.,660, s.131.**
[787] **G. Avad, agm., s.49.**
[788] **G. Avad, agm., s.49.**

gerilemesine rağmen, yıllık vergi gelirlerinde 1557 tarihine kadar bir artış söz konusudur. 1557-1575 yılları arasında ise herhangi bir artış veya azalma olmadan yerinde saymıştır.

28. Bozân [789]

Musul'un 35 mil kuzeyindedir[790]. Alkuş'un doğusunda 2 mil mesafededir[791].

Musul nahiyesine tabidir. Nüfusunun tamamı müslümandır. 1523'te 56 çift, 20 mücerred ve 1'de pir-i fani nüfusu vardır. 1540'ta 23,5'i çift, 7'si bennâk ve 4'ü mücerred olmak üzere toplam 42 nefer; 1557'de 29,5'i çift, 30'u bennâk, 18'i mücerred, toplam 78 nefer ve 1575 tarihinde 42'si çift, 23'ü bennâk ve 5'i mücerred olmak üzere toplam 80 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu ise yıllar itibariyle 1523'te 412, 1540'ta 270, 1557'de 438 ve 1575'te 530 kişidir.

Köyde, buğday, arpa ve 1540 yılında susam ziraatı yapılmakta olup[792], yıllık vergi geliri zeamet olarak ayrılmıştır. 1523'te 19775 akça; 1540'ta 14950; 1557'de 14950 akça ve 1575 yılında 15756 akçalık yıllık vergi hasılatı mevcuttur.

29. Kusayri, Kusayr [793]

1523'te 11 çift, 1 mücerred, 1540'ta 6'sı çift, 5'i bennâk, 2'si mücerred olmak üzere toplam 15; 1557'de 5'i çift, 12'si bennâk, 2'si mücerred olmak üzere toplam 19 nefer ve 1575 tarihinde 8'i çift, 6'sı bennâk, 1'i mücerred olmak üzere toplam 18 nefer vergi mükellefi mevcut olup (Bkz. Ek-I), 7 katsayısına göre tahmini nüfusu ilk tarihte 78, ikincisinde 93, üçüncüde 121 ve sonuncusunda 120 kişilik nüfus çıkmaktadır.

Köyde buğday, arpa ziraatı yapılmaktadır. pamuk ve susam ziraatının de yapıldığını 1540 tarihli tahrirden öğrenmekteyiz (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri 1523'te 5094 akça olup timar veya zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'ta 8905 akçalık hasılat sancakbeyi hassına ayrılmıştır. (hangi sancağın sancakbeyi olduğu belli değil) 1557-1575 tarihlerinde padişah hassı olarak ayrılan gelirler 1557'de 8445 akça, 1575 tarihinde ise 10674 akçadır.

---

[789] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.71;**TD.,308,** s.119;**TD.,660,** s.151.
[790] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[791] G. Avad, **agm.,** s.61.
[792] Bkz. İktisadi Durum Bölümü.
[793] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.67-68; **TD.,308,** s.76; **TD.,660,** s.168.

30. Cerâhi [794]

Ayn-Safna ile Alkuş arasındaki yolun ortalarına düşmektedir[795].

Musul'a tâbi hıristiyan köylerden biridir. 1523 tarihinde vergi mükellefi 29 hâne ile 13 mücerred idi; 1540'ta 22 hânesi, 6 mücerredi; 1557'de 40 hânesi, 9 mücerredi ve 1575 tarihinde 42 hânesi ve 11 mücerredi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bunların 7 katsayısına göre tahmini kişi sayısı 216, 160, 289 ve 305 kişidir.

Köyde buğday, arpa, darı, pamuk ziraatı yapılmakta, ayrıca arıcılıkla da uğraşılmaktadır. 1540, 1557 ve 1575 yıllarında tam yıl çalışan bir değirmeni mevcuttur (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Yıllık vergi geliri, 1523'te 11892 akça olup timar veya zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'ta 13888 akçalık gelir tımar olarak ve 1557'deki 18687 akçalık gelir ile 1575'teki 20000 akçalık gelir de padişah hassı olarak ayrılmıştır.

31. Boğur [796]

Köy, sadece 1523 tarihli tahrirde kayıtlı olup, 67 çift ve 14 mücerred müslüman vergi mükellefi mevcuttur ki, tahmini olarak 483 kişidir (Bkz. Ek-I). yıllık vergi geliri 13670 akçadır ve timar-zeamet olarak ayrılmıştır.

Diğer tahrir defterlerinde bu köyün kaydına rastlayamadık. Köydeki meskun nüfusun başka bir bölgeye geçmiş olabileceğini varsayarsak, bu durumda en azından "*mezrea*" olarak diğer tahrirlerde kaydedilmesi gerekirdi. Muhtemelen isim değişikliğine uğramıştır.

32. Hatâre-i Küçük [797]

1523'de 13 çift, 8 mücerred müslüman vergi mükellefine sahiptir. 1540'ta 15'i çift, 5'i bennâk, 4'ü mücerred olmak üzere toplam 25 nefer; 1557'de 17,5'i çift, 6'sı bennâk, 2'si mücerred olmak üzere toplam 26 nefer ve 1575'te 19'u çift, 8'i mücerred olmak üzere toplam 29 nefer vergi mükellefi vardır (Bkz. Ek-I). Bu vergi

---

[794] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.93; **TD.,308,** s.75; **TD.,660,** s.65.

[795] G. Avad, **agm.,** s.70.

[796] **TD., 998,** s.77.

[797] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.69-70; **TD.,308,** s.82; **TD.,660,** s.158.

mükelleflerinin tahmini nüfusu 1523 tarihinde 99 kişi, 1540'ta 151 kişi, 1557'de 170 kişi ve 1575 tarihinde de 155 kişidir.

Köyde buğday ve arpa ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). vergi geliri 1523'te 5000 akçadır ve timar- zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'ta hasılat 11005 akçaya yükselmiş ve sancakbeyi hassına ayrılmıştır. 1557 yılında padişah hassı olarak kaydedilen vergi gelirinin yekunu 12649 akça, 1575'te zeamet olarak ayrılan köyün geliri 15000 akçadır.

33. 'İzze, 'izzi [798]

1523'te 8 çift ve 1 mücerred vergi mükellefi müslüman nüfus kayıtlıdır. 1540'ta "*mezrea*" konumuna düşmüş olduğundan kayıtlı herhangi bir nüfusu yoktur[799]. 1557 yılından itibaren tekrar meskun bir hale geldiğini görmekteyiz. Zira bu tarihte 1,5'i çift, 3' bennâk toplam 5 nefer nüfus kayıtlıdır. Daha sonraki tarihlerde köyün nüfusu artmaya devam etmiş, 1575 yılına gelindiği vakit 6'sı çift, 3'ü bennâk ve 2'si mücerred olmak üzere toplam 12 nefer vergi mükellefine ulaşmıştır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu ise 1523'te 57, 1557'de 17 ve 1575 tarihinde 72 kişidir.

Köyün tarımsal ürünleri buğday, arpa, darı, pamuk ve susamdır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). yıllık vergi hasılatı timar olarak ayrılmıştır. 1523'te 4411, 1540'ta 2000, 1557'de 3794 ve 1575'te 6000 akçalık yıllık vergi hasılatı mevcuttur.

34. Bâvraşân [800]

Vergi hasılatı timar olarak ayrılmıştır. Arpa, buğday ve pamuk ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi hasılatı; 1523'te 5000 akça, 1540'ta 2000 akça, 1557'de 2752 akça ve 1575'te 5000 akçadır.

1523 yılında 2 çift nüfusu mevcuttur. 1540'ta "*mezrea*" statüsünde kayıtlıdır. 1557'den itibaren tekrar bir iskan alanı olduğunu görmekteyiz. Nitekim, bu tarihte 4'ü çift ve 4'ü bennâk olmak üzere 8 nefer'i, 1575'te ise 10'u çift 2'si bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 20 nefer müslüman vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bunlar da yaklaşık, 1523'te 14, 1557'de 32 ve 1575'te 134 kişiye tekabül etmektedir.

---

[798] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.76; **TD.,308,** s.141; **TD.,660,** s.168.
[799] "Mezra-i Çevlig-i 'İzze". Bkz. **TD., 195,** s.76.
[800] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.82; **TD.,308,** s.141; **TD.,660,** s.178.

35. Tâşluca, Dâşluca [801]

1540, 1557 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde "*mezrea*" olarak kayıtlıdır. 1523 tarihinde ise "*köy*" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, meskun nüfusu olmayıp "*haricden ziraat*" yapılmaktadır.

Vergi geliri timar olarak ayrılmış olup, 1523'te 1650 akça, 1540 ile 1557'de 1000'er akça ve 1575'te de 1800 akçadır.

36. Nasıri [802]

Müslüman ve hıristiyanların meskun olduğu bir köydür. 1523 yılında 4 hâne müslüman ve 2 hâne gayrimüslim vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). 1540'ta köyde meskun nüfus mevcut olmayıp, "*mezrea*" statüsüne düşmüştür. 1557'de 1 çift müslüman, 4 hâne hıristiyan; 1575'te 2 çift müslüman ve 8 hâne gayrimüslim nüfus kayıtlıdır.

Köy timar olarak ayrılmıştır. Zirai ürünleri buğday, arpa ve 1575'te pamuktur (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi geliri 1523 tarihinde 5493 akça, 1540'ta 2500 akça, 1557'de 3940 akça ve 1575'te ise 4000 akçadır.

37. Ayn-Bakra [803]

Müslüman ahaliyle meskun bir köydür. 1523'te 9 çift, 6 mücerred vergi mükellefi mevcutken, bu sayı 1540'ta 7' si çift, 4'ü bennâk ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam 16 nefere yükselmiştir. 1557'de 11 çift, 9 bennâk, 1 mücerred, toplam 21 nefer olan vergi mükellefinin, 1575 yılında ise 11 çift, 7 bennâk ve 1 mücerred olmak üzere 21 nefer olarak kaydedildiğini görmekteyiz (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin kişi olarak tahmini sayısı ise 1523'te 69, 1540'ta 94, 1557-1575 tarihlerinde ise 141 kişidir.

Köyde buğday, arpa, pamuk ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi hasılatı timar olarak ayrılmış olup, 1523'te 4522 akça, 1540'ta 4914 akça, 1557'de 6893 akça ve 1575'te 6900 akçadır.

---

[801] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.94; **TD.,308,** s.84; **TD.,660,** s.165.
[802] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.98; **TD.,308,** s.129; **TD.,660,** s.177.
[803] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.86; **TD.,308,** s.118; **TD.,660,** s.153.

38. Kara Bulâk [804]

1523'te 9 çift ve 6 mücerred vergi mükellefi mevcuttur. Hasılı 2874 akçadır. 1540'ta "*mezrea*" statüsünde olup, hasılı 1500 akçaya düşmüştür[805]. Bu tarihlerde vergi hasılatı timar olarak ayrılmıştır. 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde kaydı mevcut değildir.

39. Bâkufe [806]

Musul'un 18 km kuzeyindedir. Halkı Keldani ve Nasrani'dir. Dilleri Sursçadır. Bâkufa kelimesi Aramice'dir[807].

Gayrimüslim bir köydür. 1523'te 21 hâne, 2 mücerred, toplam 23 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bu tarihte vergi geliri 10604 akça olup, bunun 3019 akçası Hz. Yunus (a.s.) vakfına 7585 akçası ise *hisse-i divâni* olarak ayrılmıştır. 1540'ta 16 hâne, 2 mücerred olmak üzere toplam 18 nefer vergi mükellefi 11156 akça vergi veriyorlardı ve bu gelir zeamet olarak ayrılmıştır.

1557 yılında köyün nüfusu 50 vergi mükellefi nefere yükselmiş olup, bunların 37'si hâne, 13'ü ise mücerred olarak kayıtlıdır. Yine, aynı tarihte köyün bütün mahsulat geliri, padişaha sunulan arz neticesinde, Hz. Yunus (a.s.)'ın mezar-ı şerifine sarf olunmak üzere vakf edilmiş[808] olup, 11322 akçadır. 1575 tarihinde ise hâsılatı 12518 akçaya yükselmiş, nüfusu ise toplam 58 nefer vergi mükellefinden ibarettir. Bunların 53'ü bennâk, 5'i ise mücerred'dir (Bkz. Ek-I).

Vergi mükelleflerinin 7 katsayısı baz alınarak tespit edilen tahmini nüfusu 1523'te 149, 1540'ta 114, 1557'de 272 ve 1575 tarihinde 376 kişidir.

Köyün mahsulü buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

---

[804] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.86.

[805] "*Defter-i atikde karye olub haliya mezrea yazıldı*". Bkz. **TD., 195,** s.86.

[806] **TD., 998,** s.77; **TD., 195,** s.72; **TD., 308,** s.172; **TD., 660,** s.240.

[807] G. Avad, **agm.,** s.56.

[808] *"Zikr olunan karyenin hisse-i divânisi defter-i atikde zeamet kayd olunub, haliya zikr olan hisse-i divâni padişah-ı alempenah... hazretlerinin paye-i serir-i 'alâsına arz olundukda karye-i mezkurenin cümle mahsulü mezar-ı şerife sarf olunmak ferman olunmağın vuku' üzre defter-i cedid-i hakaniye kayd olundu ki, mütevelli olan cümle mahsulü mezarı şerife sarf olunmak içün zabt idüb min' ba'd aherden kimesne dahl ve ta'arruz eylemeye".*

"... ve karye-i Bâkûfe Hz.Yunus aleyhisselamın vakfi olub bad'ı heva ve cürm-ü cinayetleri bilcümle cem'i mahsulatı vakfa mukayyed olub..." Bkz. **TD., 308,** s.172.

40. Göz, Kör, Kür [809]

1523 tarihli tahrirde kaydı olup, 25 çift ve 6 mücerred nüfusu mevcuttur. Vergi hasılatı 4500 akça olup, timar olarak ayrılmıştır. Daha sonraki tahrirlerde Göz diye bir köy kaydı mevcut değildir. Fakat "*Kara Gözcek*" adlı bir köy mevcut olup, bunun 1523'teki "*Göz*" köyü olup olmadığını tespit edemiyoruz. Bu iki köyün nüfus ve vergi hasılatını mukayese ettiğimizde, hasılatın birbirine yakın olmasına rağmen nüfus oranları arasında büyük fark mevcuttur. Dolayısıyla, 1523 tahririndeki "*Göz*" köyü ile 1540, 1557 ve 1575 tahrirlerindeki "*Kara Gözcek*" köylerinin aynı köyler olup olmadığını tespit edemediğimiz için ayrı ayrı köyler olarak kaydettik.

41. Kara Gözcek [810]

1540'ta 7 nefer vergi mükellefi vardır. Bunların 2,5'i çift, 2'si bennâk, 1'i de mücerred'dir. 1557'de 2'si çift, 5'i bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 8 nefer, 1575 tarihinde ise 3'ü çift, 7'si bennâk, 4'ü mücerred olmak üzere toplam 17 nefer vergi mükellefi mevcuttur. 1523 yılında bu isimle kayıtlı köy yokken, "*Göz*" olarak kayıtlı olan köyle bir bağlantısı olup olmadığını da bilmiyoruz.

Vergi mükelleflerinden hareketle tespit edilen tahmini nüfus 1540'ta 43 kişi, 1557'de 50 kişi ve 1575'te de 95 kişidir.

Köyün tarım ürünleri buğday ve arpadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Ayrıca sebze üretiminin de yapıldığını görmekteyiz. Geliri 1540'ta Sancakbeyi hassı olarak ayrılmış olup, 6452 akçalık geliri mevcuttur. 1557 ve 1575 yıllarında vergi gelirinin timar olarak ayrıldığı müşahade edilmektedir. 1557'de 34145 akça, 1575'te ise 4922 akça vergi hasılatı vardır.

42. Tercili [811]

Buraya *Terceliy* ve *Tel Culle*' de denir. Musul'un 17 mil doğusunda yer almaktadır (Bkz. Musul Sancağı haritası). Aramice bir isimdir[812].

1523 yılında 32 çift ve 12 mücerred vergi mükellefi nüfusu olan bir köydür.

---

[809] **TD.,998**, s.77.
[810] **TD.,195**, s.69; **TD.,308**, s.141; **TD.,660**, s.167.
[811] **TD., 998**, s.77; **TD., 195**, s.98; **TD., 308**, s.47; **TD., 660**, s.173.
[812] G. Avad, **agm.**, s.63.

1540-1557 ve 1575 tarihlerinde ise "*mezrea*" konumunda olduğunu görmekteyiz.

Vergi gelirleri 1557'de "*has*" diğer tarihlerde "*timar*" olarak ayrılmış olup, 1523'te 5606 akça, 1540-1557 tarihlerinde 4000 akça ve 1575'te ise 2000 akçadır.

43. Bâsihre [813]

Gayrimüslim nüfusun meskun olduğu bir köydür. 1523'te 24 hâne ve 4 mücerred olmak üzere toplam 28; 1540'ta 37 hâne ve 15 mücerred, toplam 52; 1557'de 49 hâne ve 19 mücerred, toplam 68 ve 1575'te 53'ü hâne, 10'u mücerred olmak üzere toplam 63 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Köyde buğday ve arpa ziraatının yanısıra arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi hasılatı 1523 tarihinde 5000 akça olup timar olarak, 1540'ta 17000 akça olup padişah hassı olarak, 1557'de 17000 akça olup timar ve nihayet 1575'te ise 17500 akça olup timar olarak ayrılmıştır.

44. Türkân [814]

Bu köy sadece 1523 tarihli tahrirde mevcuttur. 3 çift vergi mükellefi nüfusu vardır (Bkz. Ek-I). Yıllık vergi hasılatı 1268 akça olup timar olarak ayrılmıştır.

45. Bavcine [815]

1523 yılında 4 çift vergi mükellefi müslüman nüfusu vardır. Yıllık vergi hasılatı 2342 akçadır. 1540 tarihli tahrir defterinin bir sayfasında "*mezrea*", diğer bir yerinde ise "*karye*" olarak kaydedilmiştir. Gerek vergi mükellefi nüfusunun bulunmaması, gerek vergi hasılatının 2342 akçadan 2000 akçaya düşmüş olması gerekse 195 no'lu tahririn 111. sayfasında "*Mezrea-i Bavcine*" şeklinde bir kaydın bulunması, bu köyün 1540'ta "*Mezrea*" konumuna düşmüş olabileceğini göstermektedir.

Bavcine'nin yıllık vergi geliri İmâm Ömer veled-i İmâm Hasan Zaviyesine vakfedilmiştir.

---

[813] **TD., 998,** s.77; **TD., 195,** s.38-39; **TD., 308,** s.125; **TD., 660,** s.154.
[814] **TD., 998,** s.77
[815] **TD., 998,** s.77; **TD., 195,** s.111,146.

46. Hatâre-i Büzüng [816]

Müslümanların meskun olduğu bir köydür. 1523'te 66 çift, 15 mücerred'i vardır. 1540'ta 58'i çift, 59'u bennâk ve 20'si mücerred olmak üzere 146 nefer, 1557'de 55'i çift, 72'si bennâk ve 60'ı mücerred olmak üzere 187 nefer ve 1575'te 102'si çift, 152'si bennâk ve 43'ü de mücerred olmak üzere toplam 324 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bunların tahmini kişi sayısı ise 1523'te 477, 1540'ta 902, 1557'de 949 ve 1575 tarihinde 2010 kişidir.

Köyün zirai mahsulleri arpa ve buğdaydan ibarettir (Bkz. Musul Sancağı haritası). Yıllık vergi gelirleri Harameyn-i Şerifeyn Vakfına bağışlanmış olup, 1523'te 12187 akça, 1540'ta 21344 akça, 1557'de 33336 akça ve 1575'te 39868 akçadır.

47. Tilkif [817]

Musul'un 9 mil kuzeyinde mamur bir beldedir. Halkı Keldani hıristiyanlarından olup, Surs dili konuşurlar. Tilkif ismi iki lafızdan mürekkeptir. *"Tel"* ve *"Kifa"* Aramicedir. *"Taş"* manasındadır. *"Tel el-Hicare"* de denilmiştir. Çünkü buraya yakın bir höyükte iri kayalıklar bulunmaktadır. Hatta buranın Asurlular döneminde kale olduğu söylenmektedir [818].

Halkı gayrimüslimdir. 1523' te 142 nefer vergi mükellefi mevcut olup, bunların 122' si hâne 20' si mücerred'dir. Tilkif 'in vergi mükellefi 1540'ta 174 nefere yükselmiş ve bunların 143' ü hâne, 31' ise mücerred' di. 1557' de 206 hâne ve 84 mücerred'den oluşan vergi mükellefi, toplam 290 nefer idi. Nihayet 1575' de 272 hâne 102 mücerred olmak üzere toplam 374 nefer vergi mükellefine yükselmiştir (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfus hesaplamasında baz aldığımız 7 katsayısı ile vergi mükelleflerini nüfusa dönüştürdüğümüzde 1523 tarihinde 874, 1540'ta 1032, 1557'de 1526 ve 1575'te 2006 kişilik bir nüfus ortaya çıkmaktadır.

Köyün zirai mahsulleri buğday ve arpadır (Bkz. Musul Sancağı haritası). vergi gelirleri Hz. Nebi Cercis Vakfına ayrılmıştır. 1523' te 25612 akça, 1540'ta 35270 akça, 1557'de 50157, 5 akça ve 1575'te 58577 akça vergi alınıyordu.

---

[816] **TD.,998,** s.77; **TD.,195,** s.102-103; **TD.,308,** s.163-164; **TD.,660,** s.228-231.
[817] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.105-106; **TD.,308,** s.173-195; **TD.,660,** s.248-252.
[818] G. Avad, **agm.,** s.66-67.

Köyün nüfusu ile vergi hasılı mukayese edildiğinde; nüfus artışına paralel olarak vergi oranının da yükseldiği gözlenmektedir.

48. Kâim [819]

1523 yılında 7 çift, 1 mücerred vergi nüfusu vardır. 1540'ta 1 çift, 2 bennâk olmak üzere toplam 4 nefer, 1557'de 2 çift, 1 bennâk, 1 mücerred olmak üzere toplam 4 nefer ve 1575'te 2,5 çift, 1 bennâk olmak üzere toplam 4 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bunların tahmini nüfusu ise 1523'te 50, 1540'ta 28, 1557'de 22, 1575'te ise 28 kişidir.

Köyde buğday, arpa, pamuk ve darı ziraatı yapılmaktadır (Bkz. Musul Sancağı haritası). 1575 tarihli tahrirde tam yıl çalışan 1 de değirmeni vardır. 1523'te vergi hasılatı 3594 akça olup bunun 400 akçası malikâne hissesi, 3194 akçası da tımar olarak (hisse-i divani) ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda vergi gelirinin tamamı da timar olarak ayrılmış olup; 1540'ta 1555 akça, 1557'de 2235 akça ve 1575'te 3500 akça idi.

49. Bâzırvâne[820]

1523 tarihli tahrirde mevcut olup, diğer tahrirlerde kaydına rastlanmadı. 17 çift vergi mükellefi mevcut olup, 119 kişilik nüfusa denk gelmektedir (Bkz. Ek-I). Vergi hasılatı timar olarak ayrılmış olup, 7000 akçadır.

50. Custibâd, Hustâbâd, Histebâd [821]

1523 tarihinde "*Custibâd*", 1540'ta "*Hustâbâd*" ve 1557-1575 tarihlerinde "*Histebâd*" olarak kaydedilmiştir.

1523'de 41 hâne ve 7 mücerred vergi mükellefi mevcut iken, 1540'ta vergi mükellefi sayısı 35 nefere düşmüştür. Bunların 11,5'i çift, 14'ü bennâk ve 7'si mücerred olarak kayıtlıdır. 1557'de nefer sayısı 50'ye yükselmiş olup, bunların 15,5'i çift, 25'i bennâk, 9'u ise mücerred'dir. 1575 tarihinde nefer sayısı, bilinmeyen sebeplerden, 15'e düşmüştür. Bunlardan 9'u çift, 5'i bennâk ve 1'i mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 7 katsayısı baz alınarak yapılan tahmini nüfus hesaplamasına göre 1523 tarihinde 294, 1540'ta 161, 1557'de 296 ve 1575 tarihinde ise 251 kişi tespit edilmektedir.

---

[819] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.83;**TD.,308,** s.133;**TD.,660,**s.142.
[820] **TD.,998,** s.78
[821] **TD.,998,** s.78; **TD.,195** s.73; **TD.,308,** s.76 **TD.,660,** s.66.

Köyün ziraate çok elverişli olduğu görülmektedir. Zira, buğday, arpa, çeltik, darı, susam, zekrek (keten tohumu) ve soğan gibi çeşitli ürünlerin yetiştirilmesinin yanında arıcılıkta yapılıyordu. Ayrıca köyde 6 değirmen mevcut olup bunların 3'ü bütün yıl boyunca (tam sâl), 3'ü de yarım yıl (nim sâl) çalışıyordu. 1557-1575 tarihleri arasında köyde bir boyahânede açılmıştır ki, 1575 tarihinde 2800 akça vergi geliri mevcuttu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Yıllık vergi geliri 1523'te 19896 akça olup timar veya zeamet olarak, 1540'ta 23000 akça olup zeamet olarak, 1557'de 22000 olup padişah hassı olarak ve 1575'te 25200 olup yine padişah hassı olarak ayrılmıştır.

51. Fazliye, İmâm Fazliye [822]

Cebel-i Ba'şika köylerindendir. Musul'un kuzeydoğusunda 55 mil mesafededir[823].

1523 yılında 35 çift ve 6 mücered vergi yükümlüsü müslüman nüfusu vardır. 1540 tarihlerin de ismi geçmiyor. 1557'de 8,5'i çift, 22'si bennâk ve 12'si mücerred olmak üzere toplam 43 nefer; 1575 yılında da 9'u çift, 20'si bennâk ve 4'ü mücerred olmak üzere toplam 38 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Nüfus olarak ise 1523'te 251, 1557'de 229 ve 1575'te 242 kişi yaşamaktadır.

Köyün vergi geliri timar olarak ayrılmıştır. 1523'te 15753 akça, 1557'de 12000 akça ve 1575'te 13100 akça vergisi vardır. Tarım ürünleri , arpa, buğday, pamuk susam, soğan ve keten tohumu olup arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

52. Batna [824]

Gayrimüslim köylerden olup, Musul'un 15 mil kuzeyindedir. Halkı keldani hiristiyanlarındandır. Dilleri Sursça'dır. İsmi Aramice'dir. "*çamur evi* veya *mağara evi*" demektir[825].

1523 ve 1575'te timar, 1540'ta sancakbeyi hassı ve 1557'de zeamet olarak ayrılmıştır. Zirai ürünleri buğday, arpa ve keten tohumundan ibarettir (Bkz. İktisadi

---

[822] **TD.,998,** s.78; **TD.,308,** s.130-131; **TD.,660,** s.159-160.
[823] G. Avad, **agm.,** s.90.
[824] **TD.,998,** S.78; **TD.,195,** s.67; **TD.,308,** s.121; **TD.,660,** s.147-148.
[825] G. Avad, **agm.,** s.51.

Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri 1523'te 9250 akça, 1540'ta 12600 akça, 1557'de 12667 akça ve 1575'te 16000 akçadır.

Köyün vergi mükellefi ise yıllara göre şu şekilde bir dağılım göstermektedir. 1523'te 36 hâne, 5 mücerred toplam 41 nefer; 1540'ta 43 hâne 17 mücerred toplam 60 nefer; 1557'de 45 hâne, 15 mücerred toplam 60 nefer ve 1575'te 68 hâne, 11 mücerred toplam 79 nefer vergi mükellefinden ibarettir (Bkz. Ek-I). Bu verileri nüfusa dönüştürdüğümüzde 1523 tarihinde 257, 1540'ta 318, 1557'de 330 ve 1575 tarihinde 487 kişi tespit edilmektedir.

53. Hizâne [826]

Sadece 1523 tarihli tahrirde kaydı olup, diğer tahrirlerde tespit edilemedi. Köyde 31 çift ve 1 mücerred vergi mükellefi nüfusu vardır (Bkz. Ek-I). Yıllık vergi geliri 7081 akça olup,bunun 1160 akçası malikâne hissesi, 6921 akçası de divâni hissesidir.

54. Pitâre, Betkâre, Berkâre [827]

1523 yılında 4 çift ve 6 mücerred nüfusu mevcut olup, 3079 akçalık vergi hasılı vardır. 1540 ve 1557' de "*mezrea*" olarak kaydedilmiş ve dolayısıyla meskun nüfusu yoktur.

Her iki tarihte de yıllık vergisi 1534 akçadır. 1575 tarihinde de "*mezrea*" konumundadır. Ve yıllık vergisi 2176 akçadır. Her dört tarihte de yıllık vergi geliri timar olarak ayrılmıştır.

55. Seymâne [828]

Sadece 1523 tarihli tahrirde kaydına rastlanmaktadır. Diğer defterlerde kaydı yoktur. 1523 tarihinde "*Karye*" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen meskun nüfusu yoktur. "*haricden ziraat*" yapılmaktadır. Yıllık vergisi 1.297 akça olup timar olarak ayrılmıştır.

---

[826] **TD.,998, s.78.**
[827] **TD.,998, s.78; TD.,195, s.82; TD.,308, s.138; TD.,660, s.180.**
[828] **TD.,998, s.78.**

56. Kantara [829]

Musul'a tabi müslüman köylerden biridir. 1523 yılında 8 çift ve 1 pir-i fâni meskundu. 1540'ta 4'ü çift, 7'si bennâk olmak üzere toplam 11 nefer; 1557'de 1,5'i çift, 6'sı bennâk ve 5'i mücerred olmak üzere toplam 12 nefer ve 1575'te 7'si çift, 6'sı bennâk, 5'i mücerred olmak üzere toplam 20 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin tahmini nüfusu ise 1523 tarihinde 57 kişi, 1540'ta 35 kişi, 1557'de 54 kişi ve 1575'te 110 kişidir.

Köyde üretilen zirai mahsuller, arpa, buğday ve darıdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri; 1523 tarihinde 3150 akça; 1540'ta 6815 akça; 1557'de 6315 akça ve 1575'te 8268 akça olup, bu vergi hasılatı timar olarak ayrılmıştır.

57. Bânbu, Bânbuhân [830]

1523 tarihinde "*Bânbu*", diğer tarihli tahrirlerde "*Bânbuhân*" olarak kaydedilen bu köyün ahalisi gayrimüslimdir. Köyün vergi hasılatı 1523'te timar olarak, diğer tarihlerde ise padişah hassı olarak ayrılmıştır.

1523 yılındaki vergi geliri 5602 akça; 1540'ta 12848 akça; 1557' de 32852 akça ve 1575'te ise 32000 akçadır.

Köyde buğday ve arpa ziraatının yanı sıra, arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

1523 yılında 12'si hâne, 8'i mücerred olmak üzere toplam 20 nefer; 1540'ta 21'i hâne, 1'i mücerred toplam 22 nefer; 1557'de 65'i hâne, 21'i mücerred toplam 86 nefer ve 1575'te 76'sı hâne, 20'si mücerred olmak üzere toplam 96 nefer vergi mükellefi gayrimüslim nüfusu vardır (Bkz. Ek-I).

Bu vergi mükelleflerinin kişi olarak sayısı ise, 1523 tarihinde 92, 1540'ta 148, 1557'de 476 ve 1575'te 552 kişidir.

58. Horuzân [831]

1523 yılında 22 çift ve 5 mücerred vergi mükellefinin yıllık vergisi 5549

---

[829] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.82; **TD.,308,** s.138; **TD.,660,** s.166-167.
[830] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.51; **TD.,308,** s.52; **TD.,660,** s.58-59.
[831] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.98; **TD.,308,** s.127-128; **TD.,660,** s.175-196.

akçadır. 1540'ta köyde meskun nüfus görünmemekte olup, vergi geliri de 3500 akçaya düşmüştür. Bu durumun sebebini açıklayan herhangi bir kayda rastlamadık. 1557'de 7,5'i çift, 9'u bennâk ve 4'ü mücerred olmak üzere toplam 21 nefer mükellefin verdiği vergi geliri 4588, 1575 tarihinde 9'u çift, 9'u bennâk, 1'i mücerred olmak üzere toplam 22 nefer 5114 akça vergi veriyordu (Bkz. Ek-I). 7 katsayısına göre tepit edilen tahmini nüfus ise 1523'te 159, 1557'de 130 ve 1575'te ise 148 kişidir.

Köyde buğday, arpa ve darı ziraatı yapılıyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

59. Deyr-i Bâ-Yusuf [832]

Geliri timar olarak ayrılan köylerdendir. 1523 yılında 2739 akça; 1540-1557'de 3272 akça ve 1575 tarihinde ise 3300 akça vergi geliri mevcuttur. Zirai mahsulleri arpa, buğday ve darıdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Vergi mükelleflerinin dağılımı ise şöyledir; 1523'te 12 çift, 5 mücerred'i; 1540'ta 2 çift, 5 bennâk, 2 mücerred toplam 11 neferi; 1557' de 2,5 çift, 6 bennâk, 8 mücerred toplam 17 neferi ve 1575'te 4 çift, 9 bennâk, 12 mücerred toplam 29 nefer (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin kişi tahmini olarak nüfusu ise 1523 tarihinde 89, 1540'ta 65, 1557'de 71 ve 1575 tarihinde ise 149 kişidir.

60. Şemseddin Depesi[833]

1523 yılında 2 çift, 1 mücerred nüfusu mevcuttur. 1540'ta 1'i çift, 1'i bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 3 nefer vergi mükellefi vardır. 1557 tarihinde çift sayısı 7,5'e, bennâk sayısı 6'ya mücerred sayısı 2'ye, toplam nefer sayısı ise 16'ya yükselmiştir. 1575 tarihinde ise vergi mükellefi toplam nefer sayısı 19 olup bunların 8'i çift, 1'i bennâk ve 7'si mücerred'dir (Bkz. Ek-I). Bu verileri nüfusa çevirdiğimizde, tahmini olarak 1523 ve 1540 tarihlerinde 15, 1557'de 100, 1575 tarihinde ise 91 kişi nüfus tespit edilmektedir.

Köyün zirai mahsulleri arpa, buğday ve darıdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi yekunu ise 1523'te 1506 akça; 1540'ta 1505 akça; 1557'de 5089 akça ve 1575'te 6371 akçadır. Bu vergi gelirleri 1540'ta sancakbeyi hassı, diğer

---

[832] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.83; **TD.,308,** s.137; **TD.,660,** s.165.
[833] **TD.,998,** s.78; **TD.,195,** s.69; **TD.,308,** s.127; **TD.,660,** s.176-177.

tarihlerde ise timar olarak ayrılmıştı.

61. Bâ'şika [834]

Musul'un 16 mil kuzeydoğusundadır. Burada hıristiyan, müslüman ve yezidiler yaşar.

Bâ'şika Süryanice bir kelime olup, "*Zalim, fesat* veya *bozguncu evi*" manasındadır[835].

1523'te 124 çift ve 48 mücerred müslüman, 19 hâne ile 8 mücerred gayrimüslim vergi mükellefi vardır. 1540 tarihinde müslüman nüfusunun toplamı 164 nefer olup bunların 32'si çift 68'i bennâk ve 42'si mücerred idi. Gayrimüslimler ise toplam 36 nefer olup, bunların 23'ü hâne, 13'ü ise mücerred olarak kayıtlıdır. 1557'de toplam 172 müslüman neferin 35'i çift, 78'i bennâk, 59'u mücerred iken, toplam 39 gayrimüslim neferin ise 28'i hâne, 11'i de mücerred olarak kayıtlıdır. 1577 tarihinde müslüman neferlerin toplamı 177'ye yükselmiş olup, 37 çift, 53 bennâk ve 73 mücerredden oluşuyordu. Bu tarihte gayrimüslim nefer sayısı 61'e yükselmiştir. Bunların 53'ü hâne, 8'i de mücerred'dir (Bkz. Ek-I).

Vergi mükellefleri verilerinden hareketle 7 katsayısına göre elde ettiğimiz tahmini müslim ve gayrimüslim nüfus şu şekilde tespit edilmiştir; 1523 tarihinde 916 müslim, 141 gayrimüslim; 1540'ta 896 müslim, 174 gayrimüslim; 1557'de 850 müslim, 207 gayrimüslim ve 1575 tarihinde 801 müslim ile 379 kişi gayrimüslim.

Köyde buğday, arpa, pamuk, soğan, zeytin, bostan üretiminin yanı sıra arıcılık ta yapılmaktaydı. Ayrıca tam yıl çalışan 3 değirmeni vardır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi gelirleri timar olarak ayrılmış olup, 1523'te 56800 akça, 1540'ta 53999 akça, 1557'de 62191 akça ve 1575'te 64791 akçadan ibarettir.

62. Telmete [836]

Vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. Buğday, arpa ve pamuk ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523'te 7420 akça, 1540'ta 6805 akça,

---

[834] **TD.,998,** s.78; **TD.,195** s.89-91; **TD.,308,** s.122-124; **TD.,660,** s.155-158.

[835] G. Avad, **agm.,** s.52.

[836] **TD., 998,** s.78; **TD., 195,** s.84; **TD., 308,** s.133; **TD., 660,** s.159

1557'de 8333 akça, 1575'te ise 11660 akça vergi geliri mevcuttur.

Köyün vergi mükellefi sayısı 1523 tarihinde 13 çift ve 1 mücerredden meydana geliyordu. 1540'ta 8'i çift, 5'i bennâk, 3'ü mücerred toplam 18 nefer; 1557'de 12'si çift, 4'ü bennâk, 9'u çift toplam 25 nefer ve 1575 yılında da 15'i çift, 3'ü bennâk, 4'ü mücerred olmak üzere toplam 25 nefer müslüman vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin tekabül ettiği tahmini nüfus sayısı ise 1523'te 92, 1540'ta 108, 1557'de 121 ve 1575'te 151 kişiden ibarettir.

63. Mehlebi [837]

1523 yılında 32 çift ve 13 mücerred nüfusu vardır. 1540'ta Mehlebi'de vergi mükellefi sayısı toplam 70 nefer olup, bunların 15'i çift, 31'i bennâk ve 22'si mücerreddi. 1557'de toplam nefer sayısı 46'ya düşmüş ve bunların 13'ü çift, 25'i bennâk, 8'i ise mücerreddi. Nihayet, 1575 yılında nüfusun tekrar bir artış gösterdiğini görmekteyiz. Zira, 16 çift, 33 bennâk, 18 çift'ten oluşan vergi mükellefi toplamı 68 neferdir (Bkz. Ek-I).

Bu verilerden faydalanarak elde ettiğimiz tahmini nüfus 1523 yılında 237, 1540'ta 358, 1557'de 274 ve 1575'te 368 kişiden ibarettir.

Köyün zirai mahsulleri buğday, arpa, darı, pamuk ve susamdan ibaret olup vergi gelirleri Malikâne-Divani olarak ayrılmıştır. 1540'ta tam yıl çalışan bir de değirmeni vardır. Köyde ayrıca arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Köyün vergi gelirleri, 1523'te 9962 akça, 1540'ta 27831 akça, 1557'de 22446 akça ve 1575 tarihinde 25600 akçadır.

64. Kabâk Çevlegi [838]

Köyün hububat gelirlerinin 1/4'ü malikâne hissesi olup, Nureddin Şehit Camii'ne vakfedilmiştir. Hisse-i divânisi ise timar olarak ayrılmıştır. Zirai mahsulleri buğday, arpa ve bostandır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Toplam vergi hasılatı, 1523'te 3865 akça, 1540'ta 3977 akça, 1557'de 4554 akça, 1575'te ise 4756 akçadır.

---

[837] **TD., 998, s.78; TD., 195, s.70-71; TD., 308, s.114-115; TD., 660, s.145-146.**
[838] **TD., 998, s.78; TD., 195, s.82; TD., 308, s.132; TD.,660, s.161.**

Köyün tahmini nüfusu 1523'te 115, 1540'ta 100, 1557'de 170 ve 1575 tarihinde 119 kişi olup, bu sayılar şu vergi mükelleflerine göre tespit edilmiştir; 1523 yılında 16 çift, 3 mücerred; 1540'ta 5,5'i çift, 8'i bennâk, 2'si mücerred, toplam 16 nefer; 1557'de 6,5'i çift, 16'sı bennâk, 9'u mücerred, toplam 32 nefer ve 1575'te 7'si çift, 5'i bennâk, 14'ü mücerred toplam 29 nefer (Bkz. Ek-I).

65. Bağdere [839]

Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları bir köydür. 1523 yılında 27 çift, 5 mücerred müslüman ve 11 hâne, 7 mücerred gayrimüslim vergi mükellefi mevcuttur. 1540'ta vergi mükellefi müslüman nefer toplamı 27 olup bunların 8,5'i çift, 14'ü bennâk, 1'i mücerreddir. Aynı tarihte sadece 8 nefer gayrimüslim mevcuttur. 1557 tarihinde müslüman nefer toplamı 36'ya yükselmiş. Bunların 11,5'i çift, 22'si bennâk ve 2'side mücerreddir. Bu tarihte gayrimüslim nüfus sayısı 4 nefere düşmüştür. 1575 tarihinde gayrimüslimlerin sayısı hızlı bir artışla 9 nefere yükselirken, müslüman nefer sayısı da 39'a yükselmiştir. Bunların 21'i çift, 13'ü bennâk ve 1'i mücerred idi (Bkz. Ek-I).

Bu verilerden hareketle elde edilen tahmini nüfus sayısı şöyledir; 1523 tarihinde 194 kişi müslim, 84 kişi gayrimüslim; 1540'ta 239 kişi müslim, 56 kişi gayrimüslim; 1557'de 240 kişi müslim, 28 kişi gayrimüslim ve 1575'te 267 kişi müslim ile 63 kişi gayrimüslim nüfus.

Bağdere köyünde buğday, arpa, darı, pamuk, susam, çeltik ziraatının yanı sıra arıcılık da yapılmaktadır. Ayrıca bütün yıl çalışan 2 adet değirmeni mevcuttur (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi gelirleri ise zeamet olarak ayrılmıştır.

Yıllık vergi miktarları ise şöyleydi; 1523'te 15019 akça; 1540'ta 17023 akça; 1557'de 31613 akça ve 1575'te 38200 akça.

66. Yârımca [840]

1523'te 51 çift ve 17 mücerred müslüman vergi mükellefi mevcuttur. 1540'ta bu sayı 90 nefere çıkmıştır. Bunların 24'ü çift, 53'ü bennâk ve 13'ü mücerred konumundadır. 1557'de köyün nüfusu neredeyse 2'ye katlanarak 187 nefere ulaşmıştır.

---

[839] **TD., 998,** s.78; **TD., 195,** s.78-79; **TD., 308,** s.113-114; **TD., 660,** s.137-138.
[840] **TD., 998,** s.78; **TD., 195,** s.61-62; **TD., 308,** s.43-44; **TD., 660,** s.124.

Bunların 38,5'i çift, 89'u bennâk ve 59'u mücerred olarak kayıtlıdır. 1575 tarihinde toplam nefer sayısında herhangi bir değişiklik olmamış ve yine 187 de kalmıştır. Bunlardan 56'sı çift, 47'si bennâk ve 64'ü mücerred olarak kayıtlıdır. Yârımca köyünün tespit ettiğimiz tahmini nüfusu 1523'te 374, 1540'ta 615, 1557'de 955 ve 1575'te 925 kişidir (Bkz. Ek-I).

Köyün vergi gelirleri 1523'te timar, 1540-1557 tarihlerinde sancakbeyi hassı ve 1575 tarihinde de zeamet olarak ayrılmıştır.

Köyde buğday, arpa, darı, keten tohumu ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

1523'te 5359 akça olan yıllık vergisi, 1540'ta 25240 akçaya yükselmiştir. 1557'de 30219 akça, 1575'te ise 35376 akça olmuştur.

67. Kebirân, Kabirân [841]

1523'te 20 çift ve 3 mücerred vergi mükellefi vardır. 1540'ta ise toplam 17 neferi olup, bunların 7,5'i çift 8'i ise bennâktır. 1557 ve 1575'te 20'ye yükselen neferlerin 11'i çift 7'si bennâk ve 2'si de mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 7 katsayısına göre bu verileri nüfusa çevirdiğimizde 1523'te 157, 1540'ta 615, 1557'de 955 ve 1575'te 925 kişi tespit edilmektedir.

Köyde pamuk, darı, arpa ve buğday ziraatı yapılmakta olup (Bkz. İktisadi Durum Bölümü), vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. Yıllık vergi hasılatı ise 1523'te 5000 akça; 1540'ta 3900 akça; 1557'de 4000 akça ve 1575'te 4300 akçadır.

68. Bakâk [842]

1523 yılında 13 çift ve 1 mücerred nüfusu olan köyün yıllık vergi hasılatı 6215 akçadır. 1540'ta herhangi bir nüfus kayıtlı olmayıp *"mezrea"* statüsündedir ve vergi hasılatı da 4000 akçaya düşmüştür 1557'de 9 nefer vergi mükellefi nüfusun 5'i çift, 4'ü bennâk olarak kayıtlı olup vergisi 4591 akçadır. 1575'te ise 5'i çift 1'i bennâk olmak üzere toplam 7 nefer vergi yükümlüsü nüfusun ödediği yıllık vergi miktarı 5000 akçadır (Bkz. Ek-I).

---

[841] **TD., 998, s.78; TD., 195, s.88; TD., 308, s.128; TD 660, s.181.**
[842] **TD., 998, s.78; TD., 195, s.97; TD., 308, s.335, TD., 660, s.142.**

Tahmini nüfusu 1523 yılında 92 kişi, 1557'de 39 kişi ve 1575'te 43 kişidir.

Köyde buğday, arpa, pamuk ve çeltik ziraatı yapılmaktadır. 1575'te tam yıl çalışan 1 de değirmeni mevcuttur (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır.

69. Eski Musul [843]

Musul'un kuzeydoğusunda dicle nehri kenarındadır[844]. Burada meskûn nüfusun ekseriyeti Dünbili ve Dasni taifesine mensuptu[845].

1523'te 6 çift ve 1 mücerred vergi nüfusu mevcuttur. 1540'ta vergi mükelleflerinin toplamı 16 neferden ibaretti ki, bunların 3'ü çift, 10'u bennâk ve 1'i de mücerred statüsündedir. 1557 tarihinde 16 neferin 4'ü çift, 11'i bennâk ve 1'i ise mücerreddir (Bkz. Ek-I). 1575 tarihinde Eski Musul Diyarbekir beylerbeyliğine bağlanmıştır.

Köyde, 1523 tarihinde 43, 1540'ta 99 ve 1557 tarihinde 106 kişi yaşamaktadır.

Eski Musul'da buğday, arpa, bostan, pamuk, darı ve susam ziraatı yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi gelirleri 1523-1557 arasında timar, 1557-1575 arasında Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. Vergi yekunu 1523'te 4213 akça; 1540-1557'de ise 6540'ar akçadır.

70. Bâşife [846]

1523 yılında 34 çift ve 4 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 1540 tarihinde toplam nefer sayısı 14 olup, bunların 4'ü çift, 6'sı bennâk ve 4'ü mücerredidir. 1557'de 33'ün neferin 5'i çift, 23'ü bennâk, 5'i mücerred iken, 1575 tarihinde ise nefer sayısı 35' tir. Bunların 23'ü çift, 11'i bennâk ve 1'i mücerreddir (Bkz. Ek-I). Bu rakamlardan hareketle elde ettiğimiz tahmini nüfusu, 1523'te 242, 1540'ta 74, 1557'de 201 ve 1575'te 239 kişidir.

Köyün zirai mahsulleri, buğday, pamuk arpa, darı, bostan ve keten tohumudur

---

[843] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.87; **TD., 308,** s.112; **TD., 660,** s.1

[844] Bkz. Musul Sancağı haritası.

[845] **Kepeci Ruûs; 229,** s.67; "*İmadiye Hâkimi Kubad Bey mektub gönderüb Eski Musul sancağında olan reayanın ekseri Dünbili ve Dasni taifesinden olub...*" (Nisan 1575/ Muharrem 983).

[846] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.80; **TD., 308,** s.78; **TD., 660,** s.68-69.

(Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri; 1523'te 10952 akça, 1540' ve 1557'de 6000 akça, 1575'te ise 5000 akçadır. Bu vergi mahsulleri 1557'de padişah hassı, 1523-1540 ve 1575 tarihlerinde timar olarak ayrılmıştır.

71. Bilbâr [847]

Bu köyün kaydı sadece 1523 tarihli tahrirde mevcuttur. 16 çift ve 7 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. Vergi hasılatı timar olarak ayrılmış olup, 2484 akçadır.

72. Reşidiye [848]

Musul'un kuzeyinde yer almaktadır[849]Vergi gelirleri Harameyni'ş-Şerifeyn vakfına tevcih edilmiştir. 1523'te 59 çift ve 2 mücerred vergi mükellefi vardır. 1540'ta toplam 59 olan neferin 32,5'si çift, 31'i bennâk ve 15'i mücerred'dir. 1557'de toplam 95 neferin 23,5'i çift, 54'ü bennâk, 17'si mücerred ve 1575'te kayıtlı toplam 104 neferin 26'sı çift, 57'si bennâk ve 14'ü de mücerred konumundadır (Bkz. Ek-I).

1523'te 5675 akça, 1540 ve 1557'de 14123 akça, 1575'te ise 16100 akça vergi geliri mevcuttur. Köyde arpa, buğday, darı ve bostan ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

73. Begüm Meşhedi [850]

Vergi geliri Hz. Yunus Nebi (a.s.) mezarına ayrılmıştır. 1523 yılında 5 çift nüfusu mevcut idi 1540, 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde "*mezrea*" olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu tarihlerde herhangi bir meskun nüfusu mevcut değildir. 1575 yılında Lek cemaatinin ziraat ettiğini görmekteyiz. Begüm Meşhedi'nin mezrea konumuna düştükten sonraki vergi geliri şu şekilde idi; 1540'ta 1000 akça, 1557'de 3607 akça ve 1575 tarihinde 3700 akça.

---

[847] **TD., 998,** s.79.
[848] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.104; **TD., 308,** s.164-165; **TD., 660,** s.231-232.
[849] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[850] **TD., 998,** s.72; **TD., 195,** s. 145; **TD., 308,** s.179; **TD., 660,** s.244.

74. Şerehânlu, Şirehân nam-ı diğer Akkend [851]

Musul' da Harameyn evkafına ayrılan köylerden biridir. 1523'te 22 çift ve 2 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur 1540'ta vergi mükellefi nüfus toplamı 37 nefer olup, bunların 15,5'i çift, 17'si bennâk ve 4'ü mücerreddir. 1557'de 14,5'i çift, 28'i bennâk ve 9'u mücrred olmak üzere toplam nefer sayısı 52, 1575'te ise 17'si çift, 36'sı bennâk ve 8'i mücerred olmak üzere toplam nefer sayısı 65'tir (Bkz. Ek-I).

Köyde tahmini olarak 1523'te 156 kişi, 1540'ta 235 kişi, 1557'de 310 kişi ve 1575'te 407 kişi yaşamaktadır.

Köyde arpa, buğday, darı , keten tohumu ve bostan ziraatı yapılmaktadır. Ayrıca arıcılıkla uğraşılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi dağılımı yıllar itibariyle şu şekildedir; 1523'te 1527 akça ,1540 da 6766 akça ,1557'de 8595 akça ve 1575 de 10330 akça.

75. Koyuncak, Koyuncuk [852]

Ninova'nın kuzeyinde büyük tepelerden birinin adıdır[853]. İsmini bu tepeden almıştır.

1523'te 3 çift vergi mükellefi nüfus mevcuttur. 1540'ta toplam 17 nefer vergi mükellefinin 6'sı çift, 7'si bennâk ve 2'si de mücerred idi (Bkz. Ek-I). Koyuncak köyü tespit edemediğimiz nedenlerden dolayı 1557'de harabe hale gelmiş ve meskun nüfus burayı boşaltmıştır[854].1575'te köyün henüz meskun nüfus yoktur. Fakat dışarıdan ziraat yapılmaktadır.

Köyün vergi hasılatı 1523'te timar, diğer tarihlerde padişah hassı olarak ayrılmış olup, 1523'te 4015 akça, 1540'ta 14000 akçadır. 1557'de köy hali ve harabe olduğundan, itibari olarak kaydedilen 20000 akçalık hasılat hesaplara dahil edilmemiştir. 1575'te haricden yapılan ziraat sonucu ödenen vergi yekunu 10000 akçadır. Köy harabe olmadan evvel buğday, arpa ve darı ziraatı yapılmaktaydı. Ayrıca tam yıl çalışan iki değirmeni mevcuttu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

---

[851] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.103; **TD., 308,** s.162; **TD., 660,** s.232-233.
[852] **TD., 998,** s.79;**TD., 195** s.56; **TD., 308,** s.60; **TD., 660,** s.70.
[853] G. Avad, **agm.,** s.52.
[854] **TD., 308,** s.60. *"Karye-i koyuncak hâli ve harabe. Rakama dahil değildir".*

76. Selefiye [855]

Sadece 1523 tarihli tahrir defterinde kaydı bulunan bu köyde meskun nüfus yoktur. Haricden ziraat yapılmaktadır. Yıllık vergi hasılatı 5000 akça olup timar olarak ayrılmıştır.

77. Ömeri [856]

Musul'daki gayrimüslim köylerden biridir. 1523 tarihinde 36 vergi mükellefi neferin 29'u hâne, 7'si mücerred olarak kayıtlıdır. 1540'ta 10 hâne, 1 mücerred olmak üzere toplam 11 nefer, 1557'de 20 hâne, 7 mücerred olmak üzere toplam 27 nefer ve 1575'te de toplam 29 nefer vergi mükellefi nüfus kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 7 katsayısı baz alınarak tespit edilen tahmini nüfus 1523'te 210, 1540'ta 71, 1557'de 147 ve 1575'te 211 kişidir.

Köyün ziraat yapmaya son derece elverişli olduğunu zirai mahsullerin çeşitliliğinden öğrenmekteyiz. Zira köyde buğday, arpa, darı, bostan, pamuk, susam ve ketentohumu ziraatı yapılmaktaydı. 1540'ta 3 olan değirmen sayısı 1557-1575 tarihlerinde 5'e çıkmıştır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Köyün yıllık vergi geliri 1523'te 12700 akça, 1540'ta 12000 akça 1557'de 12514 akça ve 1575'te 13900 akçadır. Vergi hasılatı 1523-1575 tarihlerinde zeamet olarak ayrılmıştır.

78. Meşrefi [857]

1523 tarihinde 17 çift, ve 2 mücerred nüfusu mevcuttur 1540'ta 5'i çift, 5'i bennâk ve 2'si mücerred olmak üzere vergi veren nüfus toplamı 16 neferden ibarettir. Nefer toplamı 1557'de 25'e yükselmiş olup bunların 7,5'i çift, 9'u bennâk, 8'i ise mücerreddir. 1575'te vergi mükellefi neferlerin toplamı 24'tür. Bunların 8'i çift, 6'sı bennâk ve 4'ü mücerreddir (Bkz. Ek-I). Bu verilerden hareketle bulduğumuz tahmini nüfus 1523'te 121, 1540'ta 100, 1557'de 127 ve 1575'te 144 kişidir.

Köyde buğday, arpa, darı, pamuk, susam ve keten tohumu ziraatı yapılmaktadır.

---

[855] **TD., 998,** s.79.
[856] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.78; **TD., 308,** s.117; **TD., 660,** s.153.
[857] **TD., 998,** s.80; **TD., 195,** s.87; **TD., 308,** s.131; **TD., 660,** s.160-161.

Ayrıca, 1557 ve 1575 tarihlerinde kayıtlı tam yıl çalışan 3 değirmeni mevcuttur (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Köyün vergi hasılatı timar olarak ayrılmış olup; 1523'te 7000 akça, 1540'ta 8699 akça, 1557'de 8999 akça ve 1575'te 10550 akçadır.

79. Neferi, Nefiri [858]

1523 yılında 8 çift, 1 mücerred; 1540'ta 8 nefer vergi mükellefi nüfus mevcuttur (Bkz. Ek-I). 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde kaydı tespit edilemedi.

Köyde buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergisi 1523'te timar olarak ayrılmış olup, 5679 akça, 1540'ta sancakbeyi hassı olarak ayrılmış ve yekunu 4000 akçadır.

80. Çeken [859]

Vergi geliri 1540'ta padişah hassı, diğer tarihlerde timar olarak ayrılmıştır. Zirâi ürünleri buğday, arpa, darı, pamuk, keten tohumu ve susamdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523'te 3000 akça, 1540'ta 2832 akça, 1557'de 6000 akça ve1575'te 6744 akça vergi geliri vardır.

Vergi vermekle mükellef nüfus dağılımı ise şöyleydi; 1523 tarihinde 4 çift, 1540'ta 2 çift, 1557'de 4 çift ve 3 bennâk toplam 7 nefer ve 1575'te 5'i de çift olmak üzere toplam 5 nefer (Bkz. Ek-I).

81. Darhâne, Dârbend [860]

1523 tarihinde Musul nahiyesine diğer tarihlerde 'Acuz nahiyesine tabi bir köydür. 1523'te "*Darhâne*" olarak kaydedilmişken diğer tarihlerde "*Dârbend*" şeklinde yazılmıştır. Vergi mükellefi sayısı, 1523'te 4 çift, 1 mücerred, 1557-1575 tarihlerinde ise 5 çift'ten ibarettir (Bkz. Ek-I).

Köyün zirai mahsulleri arpa, buğday ve darıdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi tutarı 1523'te 1500 akça olup miktar olarak; 1540'ta 2590 akça

---

[858] **TD., 998,** s.80; **TD., 195,** s.68.

[859] **TD., 998,** s.80; **TD., 195,** s.50; **TD., 308,** s.136; **TD., 660,** s.179.

[860] **TD., 998,** s.80; **TD., 195,** s.136; **TD., 308,** s.96-97; **TD., 660,** s.1.

olup sancakbeyi hassı ve 1575'te 3972 akça olup Deyr-Rahbe sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır.

1575'te Acuz nahiyesi Eski Musul sancağıyla beraber Diyarbekir eyaletine bağlandığı için bu tarihte köyün vergi tutarını ve nereye ayrıldığını tespit edemedik.

82. Kabâklu, Kabâklı [861]

Köyün 1523 tarihindeki nüfusu 6 çiftten ibaret iken, daha sonra bilemediğimiz bir sebepten dolayı köy halkı Bağdat'a göçmüştür. Fakat yeri güzel olduğu ve suyu da olduğu için tamamen harap olmamış, tekrar mamur hâle getirilmiştir[862]. Nitekim,1557 yılına gelindiği vakit 1'i çift ve 8'i bennâk olan toplam 9 neferin köyde meskun olduğunu görmekteyiz. 1575'te de köyün nüfusu değişmeyip , toplam 9 nefer vergi mükellefi nüfusun 1'i çift, 8'i bennâk statüsündedir (Bkz. Ek-I).

Köyün zirai mahsulleri buğday, arpa, darı, bostan, pamuk ve susamdan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi gelirleri timar olarak ayrılmış olup,1523'te 6000 akça, 1540-1557 tarihlerinde 5500 akça ve 1575 tarihinde ise 6000 akçadır

83. Kadıkendi [863]

1523 tarihinde 62 çift, 17 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 1540'ta 21'i çift, 31'i bennâk ve 18'i mücerred olmak üzere toplam 71 nefer, 1557'de 26,5'i çift, 54'ü bennâk ve 35'i mücerred olmak üzere toplam 116 ve 1575'te 39,5'i çift, 73'ü bennâk, 78'i de mücerred olmak üzere toplam 192 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Hâne, bennâk ve mücerred sayılarını esas alıp, 7 katsayısına göre elde ettiğimiz tahmini nüfusu 1523'te 451, 1540'ta 417, 1557'de 602 ve 1575'te 876 kişidir.

Köyde arpa, buğday, zeytin ve darı ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi geliri 1523'te 12248 akça olup, bunun 623 akçası malikâne hissesi ve 11625 akçası da divânî hissesidir. 1540'ta malikâne hissesi 2024 akçaya, divânî hissesi 18532 akçaya çıkmış olup, toplam hasılatı 20556 akçaya yükselmiştir.

---

[861] **TD., 998,** s.80; **TD., 195,** s.84; **TD., 308,** s.135; **TD., 660,** s.179.

[862] *"Ziraat iden kimesneler Bağdad'a gitmişler. Amma yeri gayet ala yer olub ve suyu dahi vardır. Harab kalmayub gerü mamur olur"*. Bkz. **TD., 195,** s.84.

[863] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.85; **TD.,308,** s.s.125-126; **TD., 660,** s.139-141.

1557'de 20576 akçalık gelirin 18532 akçası divânî, 2044 akçası da malikâne hissesidir. Köyün vergi geliri 1575'te 31200 akçaya yükselmiş ve bu gelirin tamamı zeamet olarak ayrılmıştır. Malikâne hissesi kaydedilmediğine göre bu uygulama kaldırılmış gibi görünüyor.

84. Çakallu [864]

Vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. Arpa ve buğday ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523'te 3650 akça, 1540-1557'de 6200 akça ve 1575'te 4100 akça vergi geliri vardır.

Köyün nüfusu 1523'te 19 çift vergi mükellefinden ibarettir. 1540'ta 9,5'i çift, 5'i bennâk, 5'i mücerred olmak üzere toplam 25 nefer; 1557'de 4,5'i çift, 6'sı bennâk olmak üzere toplam 11 ve 1575'te 5,5'i çift, 2'si bennâk 1'i de mücerred olmak üzere toplam 11 nefer vergi mükellefi vardır (Bkz. Ek-I). 7 katsayısına göre elde edilen tahmini nüfus 1523 tarihinde 133 kişi, 1540'ta 145 kişi, 1557'de 77 kişi ve 1575'te 71 kişidir.

85. Kütüklü, Köpüklü, Köpeklü [865]

1523 tarihinde "*Karye*" olarak kayıtlı olup, 1 çift ve 2 mücerred vergi mükellefi vardır. Yıllık vergi yekunu 1063 akçadır. 1540 tarihinde "*mezrea*" şeklinde kaydedilmiş olup, meskun nüfusun bulunmamasına rağmen vergi geliri 2200 akçaya yükselmiştir. Böylece haricden ziraatın artarak devam ettiği görünüyor. 1557 ve 1575 tarihlerinde "*mezrea*" konumunu sürdürmüş olup, hasılatı 1557'de 2200 akçadır. Vergi geliri 1575'te 2800 akçaya yükselmiştir.

Vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır.

86. Necmi [866]

Fethi müteakip yapılan ilk tahrirde vergi gelirleri timar olarak ayrılmışken, 1540'tan sonra padişah haslarına ayrılmıştır. Köyde arpa, buğday ve pamuk üretimi yapılmaktadır. Tam yıl çalışan bir değirmeni bulunmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum

---

[864] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.95; **TD., 308,** s.143; **TD., 660,** s.170.
[865] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.94; **TD., 308,** s.129; **TD., 660,** s.165.
[866] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.51; **TD., 308,** s.56; **TD., 660,** s.65.

Bölümü). Yıllık vergi yekunu 1523'te 9460 akça, 1540'ta 6440 akça, 1557'de 8505 akça ve 1575 tarihinde ise 10000 akçadır.

1523'te 21 çift, 4 mücerred vergi mükellefi mevcuttur. Vergi mükellefi nefer sayısı 1540'ta 13 olup, bunların 6,5'i çift, 3'ü bennâk, 2'si mücerred; 1557'de 18 olup, 9'u çift, 4'ü bennâk, 5'i mücerred ve 1575'te 17 olup, 7'si çift, 5'i bennâk, 4'ü ise mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I).

Bu verilerin nüfusa dönüştürülmesi sonu tahmini olarak 1523'te 151, 1540'ta 79, 1557'de 96 ve 1575'te 95 kişilik nüfus tespit edilmiştir.

87. Kız Fahre [867]

Musul'un güneydoğusundadır[868]. Padişah hassı olarak ayrılan köylerden biridir. Vergi mükellefi 1523'te 25 çift ve 15 mücerred'den müteşekkil olup, sonraki yıllarda sürekli bir artış göstermiştir. 1540'ta toplam 52 nefer nüfusun 9'u çift, 21'i bennâk ve 14'ü mücerred iken, 1557'de nefer sayısı 70'e yükselmiştir. Bunların ise 17'si çift, 38'i bennâk ve 15'i mücerred olarak kayıtlıdır. 1575'te vergi mükellefi nefer sayısı 81'e yükselmiş olup bunların 25'i çift, 45'i bennâk ve 4'ü mücerred statüsündedir (Bkz. Ek-I).

Tahmini nüfusu ise, 1523'te 190, 1540'ta 280, 1557'de 400 ve 1575'te 543 kişidir.

Köyün vergi geliri de yıllar itibariyle şu şekilde idi; 1523'te 8294 akça, 1540'ta 10942 akça, 1557'de 13945,5 akça ve 1575'te 25000 akça.

88. Sultan Abdullah [869]

Musul'un güneydoğusunda olup[870], İmâm Abdullah b. İmâm Ömer (r.a.) mezarı için vakıf olarak ayrılmış bir köydür. Hayli kalabalık bir köy olup daimi suretle nüfusu artmıştır. 1523'te 69 çift ve 11 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttu 1540'ta toplam 111 nefer vergi mükellefinin 8'i çift, 89'u bennâk, 6'sı ise mücerred idi. 1557'de nefer sayısı 187'ye yükselmiştir. Bunların 29'u mücerred, 15'i çift, 154'ü de bennâktır. 1575'te kayıtlı nefer toplamı 217 olup 21'i çift, 137'si bennâk ve 47'si mücerred'dir

---

[867] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.38; **TD., 308,** s.55; **TD., 660,** s.63-64.
[868] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[869] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.110-111; **TD., 308,**s.160-161; **TD., 660,** s.255-257.
[870] Bkz. Musul Sancağı haritası.

(Bkz. Ek-I).

Köyün tahmini nüfusu, 1523 yılında 494, 1540'ta 741, 1557!de 1135 ve 1575'te 1237 kişidir.

Köyde darı, buğday ve arpa ziraatı yapılıyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi oranı 1523'te 7326 akça, 1540'ta 7749 akça, 1557'de 10664 akça ve 1575'te 12826 akça idi.

89. Asiyân [871]

1523'te 14 çift müslüman vergi mükellefi ve 4123 akça vergi geliri vardır. 1540'ta belirtilmeyen bir sebepten dolayı "*mezrea*" olarak kaydedilmiş ve vergi geliri 1000 akçaya düşmüştür. 1557'de tekrar "*köy*" statüsünde olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte 22 nefer vergi mükellefi; nüfusun 11'i çift, 11'i ise bennâk olarak kayıtlıdır. Vergi geliri ise 2768 akçadan ibarettir. 1575'te vergi geliri 4130 akçaya yükselmiştir. Vergi mükellefi nüfusu ise 21 neferden oluşmuş olup, bunların 6'sı bennâk, 11'i de çift statüsündedir. Tahmini nüfusu, 1523 tarihinde 98, 1557'de 88, 1575'te ise 111 kişiden ibarettir (Bkz. Ek-I).

Köyün zirai mahsulleri arpa ve buğdaydan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri her dört tarihte de timar olarak ayrılmıştır.

90. Hilâlecük, Hillecük [872]

1523 tarihli tahrirde "*Hilâlecük*" olarak kaydedilen köy, daha sonra ki tarihlerde "*Hillecük*" olarak kaydedilmiştir. Anlaşılan, Hilâlecük'deki "*â*" harfi zamanla telaffuzdan düşerek, geriye sadece *Hillecük* kalmıştır.

Köyde 1523 yılında 44 çift ve 13 mücerred vergi mükellefi bulunuyordu. 1540'ta vergi mükellefi sayısında düşüş olduğu görülmektedir. Zirâ toplam nefer sayısı 33'e inmiştir ki, bunları 6'sı çift, 19'u bennâk ve 5'i mücerreddir. Nüfus sayısındaki düşüş 1557'de de devam etmiştir. Bu tarihte vergi mükellefi nefer sayısı nüfus 24 olup, 1,5'i çift, 14'ü bennâk ve 8'i mücerred konumundaydı. 1575 tarihine gelindiğinde köy nüfusunun tekrar yükselmiş olduğunu görmekteyiz. Nitekim, bu tarihte toplam nefer

---

[871] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.98; **TD., 308,** s.129; **TD., 660,** s.177.
[872] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.88-89; **TD., 308,** s.144; **TD., 660,** s.171-172.

sayısı 38 olup, bunların 7,5'i çift, 26'sı bennâk ve 1'i mücerred konumundadır (Bkz. Ek-I).

Kişi olarak tahmini nüfusu, 1523 tarihinde 321, 1540'ta 201, 1557'de 120 ve 1575 tarihinde 260 kişidir.

Köyün zirai ürünleri arpa, buğday ve bostandan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri 153 yılında 5373 akça olup, bunun 4523 akçası hisse-i divânî 850 akçası hisse-i malikânedir. 1540'ta malikâne hissesi 1694 akça, divânî hissesi ise 6000 akça olup, toplam 7694 akçalık vergi payı vardır. 1557'de toplam 7040 akça olan gelirin divânî hissesi 5500 akça, malikâne hissesi ise 1540 akçadır. 1575 tarihinde divani hissesi 5600 akça iken malikâne hissesi de 1393 akça olup, toplam vergi tutarı 6993 akçadan ibaretti.

91. Yikremlü [873]

Musul'un doğusunda Kız Fahre köyü yanındadır. 1523 tarihli tahrirde "*karye*" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, meskun nüfusu olmayıp haricden ziraat yapılmaktadır. Vergi hasılı 360 akçadan ibarettir. 1540 ve daha sonraki tarihlerde "*mezrea*" konumunda olduğunu görmekteyiz. Vergi geliri 1540'ta 1500 akça, 1557'de 2800 akça ve 1575'te 5000 akçadır.

Vergi geliri 1523'te timar olarak ayrılmışken, diğer tarihlerde padişah hassı için ayrılmıştır.

92. Şeyhkân [874]

Bu köy 1523, 1540 ve 1557 tarihli tahrirlerde kayıtlı olup, sadece yıllık vergi miktarları kaydedilmiştir. Nüfus durumu ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. 1523'te Şeyh Haydar'ın mülküdür. 1540 tarihinde de Şeyh Haydar'ın mülkü olarak görülmesine rağmen, İmadiye hakimi bu köyün kendi tasarrufunda olan Deyr-Maklub nahiyesine bağlı olduğunu, dolayısıyla kendi tasarrufunda olması gerektiğini ileri sürerek Şeyh Haydar'ın tasarruf etmesini engellemiştir[875].

---

[873] **TD., 998,** s.81; **TD., 195,** s.56; **TD., 308,** s.59; **TD., 660,** s.73.

[874] **TD., 998,** s.82; **TD., 195,** s.77; **TD., 308,** s.106.

[875] "*Zikr olan 4 pare karye Şeyh Haydar'a verilen berât-ı şerifde mukayyed olub, İmâdiye hakimi mezkur karyeler içün Deyr-Maklub nahiyesine tâbidir ve Deyr-Maklub nahiyesi bizümdür deyû mezkur Şeyh Haydar'a tasarruf itdirmeyüb kendüsü tasarruf ider*". Bkz. **TD., 195,** s.77.

1557'de ise köyün hasılatı Tikrit Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. Köyün 1523'te 1500 akça, 1540'ta 2000 akça yıllık vergi geliri mevcuttur. 1557'deki vergi hasılatı birkaç köyün hasılatı ile beraber yazıldığı için tespit edilemedi.

93. Sorik [876]

Bu köy de mülk statüsünde olup, Şeyh Haydar'ın tasarrufundadır. 1523'te 1500 akça, 1540'ta 2000 akça yıllık vergisi vardır. İmâdiye hakimi 1540'ta bu köyü de Şeyh Haydarın tasarrufundan almıştır[877]. 1557 tarihinde Tikrit sancakbeyi hasları arasına alınmıştır. Bu tarihteki hasılatı. Birkaç köyde iç içe verildiği için belli değildir. 1575 tarihinde "*mezrea*" statüsünde kaydedilmiş olup, yıllık vergi yekunu 1000 akçadır ve padişah hassı olarak ayrılmıştır.

Tahrir defterlerinde vergi mükellefi nefer sayısı kaydedilmemiştir.

94. Kaplânkendi [878]

Şeyh Haydar'ın mülküdür. Vergi mükellefleri kaydedilmemiştir. İmadiya hakimi 1540, yukarıda yazdığımız gerekçeyle Şeyh Haydar'ın tasarruf etmesine engel olarak kendi tasarrufuna almıştır[879]. 1557'de köyün geliri Tikrit sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiştir. 1575 tarihli tahrirde ise kaydı yoktur.

Köyün 1523'te 1800 akça ve 1540'ta 2200 akça vergi hasılatı mevcuttur. 1557'de bu köyün hasılatı, ayrı yazılmadığı için tespit edilemedi.

95. Kalâylü, Kalâylu [880]

Şeyh Haydar'ın tasarrufunda olan bir diğer köyde Kalaylu'dur. 1523 yılında "*Kalâylu*", 1540 ve 1557'de ise "*Kalâyu*" şeklinde kaydedilmiştir. 1523 tarihinde 4000 akça, 1540'ta ise 5500 akça vergi hasılatı vardır. 1540'ta Şeyh Haydar'ın tasarrufundan İmadiye Hakimi tarafından alınmıştır[881]. 1557'de ise Tikrit Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. Vergi veren nüfusu belli değildir.

---

[876] **TD., 998,** s.82; **TD., 195,** s.77; **TD., 308,** s.106; **TD., 660,** s. 77.
[877] **Bkz.** Dipnot 875.
[878] **TD., 998,** s.82; **TD., 195,** s.77; **TD., 308,** s.106.
[879] **Bkz.** Dipnot 875.
[880] **TD., 998,** s.82; **TD., 195,** s.77; **TD., 308,** s.106.
[881] **Bkz.** Dipnot 875.

96. Bârume, Bârme[882]

Musul'un kuzeydoğusunda bir köydür. İsmi Aramicedir. "*Beys rima; güzel ev, hoş ev*" manalarına gelmektedir[883].

1523 ve 1540 tarihlerinde "*Bârume*",1557-1575 tarihlerinde ise "*Bârme*" şeklinde kaydedilmiştir.

Köyde 1523 tarihinde 39 çift müslüman vergi mükellefi nüfus bulunuyordu. 1540'ta 5'i çift, 6'sı bennâk ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam 18 nefer; 1557'de 8'i çift,8'i bennâk ve 5'i mücerred olmak üzere toplam 21 nefer, 1575'te ise 8'i çift, 7'si bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 24 nefer vergi mükellefi mevcuttu (Bkz. Ek-I).

Bu verilerin tahmini nüfus olarak sayıları ise, 1523'te 273, 1540'ta 108, 1557'de 117 ve 1575'te 162 kişidir.

Köyün zirai mahsulleri arpa, buğday ve pamuktan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirlerinden "*rüsum-u örfiiyesi*" padişah hassı olarak ayrılmışken, "*rüsum-u şer'iyyesi*" ise mülk olarak ayrılmıştır. Rüsum-u şer'iyyenin 1523'teki mutasarrıfları; Seyyid Şerafeddin, Seyyid Abdûlgaffar veledân-ı Seyyid Nasrullah, Seyyid Abdullah, Seyyid Hasan, Seyyid Kemaleddin evladından Rızaeddin'dir. Daha sonraki tarihlerde de, yukarıda adı geçen Seyyidler veya onların soyundan gelenler "*rüsum-u şer'iyye*" yi tasarrufta devam etmişlerdir.

1523'te köyün toplam vergi hasılatı 2694 akçadır. Bunun kaç akçasının padişah hassı ve kaç akçasının mülk sahiplerinin hissesi olduğu defterde kaydedilmemiştir. 1540'taki toplam vergi geliri 4630 akçadır. Bunun 580 akçası padişah hassı ve 4050 akçası da mülk sahiplerinin hissesidir. 1557'de toplam vergi miktarı 5904 akça olup, padişah hassı olan "*rüsum-u örfiyyesi*" 844 akça, mülk sahiplerinin hakkı olan "*rüsum-u şer'iyyesi*"de 5060 akçadır. Nihayet, 1575'te 845 akçası padişah hassı ve 5269 akçası da mülk sahiplerinin hissesi olmak üzere toplam 6114 akça vergi geliri vardır.

---

[882] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.115; **TD., 308**, s.153; **TD., 660**, s.275-276.
[883] G. Avad, **agm.**, s.50.

97. Tariklu [884]

Seyyid Şerafeddin'in mülküdür. 1523'te 15 çift vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 1540'ta 6'sı çift, 9'u bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 20 nefer vergi mükellefi nüfusa sahiptir (Bkz. Ek-I). 1557 tarihli tahrirde nüfusu kaydedilmemiştir.

Köyün zirai ürünleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). "*Rüsum-u örfiyesi*" padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1523'te 904 akça vergi hasılatı mevcuttur. Bunun ne kadarının padişah hassı ve ne kadarının malikâne hissesi olduğu belli değildir. 1540'ta toplam vergi miktarı 4280 akça olup, 680 akçası *rüsum-u örfiyedir* ve padişah haslarına dahildir. 3600 akçası ise "*hukuk-u şeriyye*"dir ve Seyyid Şerafeddin'in tasarrufundadır. 1557 tarihli tahrirde vergi gelirinin toplamı verilmeyip,sadece padişah haslarına ayrılan "*rüsum-u örfiye*" kısmı verilmiş olup, bu da 699 akçadan ibarettir. 1540 tarihindeki örfi ve şeri vergilerin oranlarından hareketle bir mukayese yaptığımızda; 1557 tarihinde köyün toplam vergi miktarının, yaklaşık olarak 4400 akça civarında olması gerektir. Bu durumda *hisse-i malikâne* olan "*rüsum-u şeriyye*"nin de yaklaşık olarak 3701 akça civarında olması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz.

1575 tarihli tahrirde bu köyün kaydı yoktur.

98. Haşimiye [885]

Köy Musul'un doğusundadadır[886]. 1523-1540 tarihlerinde "*karye*", 1557-1575 tarihlerinde "*mezrea*" olarak kayıtlıdır. Seyyid Şerafeddin, Seyyid Abdûlgaffar, Seyyid Cemaleddin ve Seyyid Hidayetullah'ın adına mülk olarak kayıtlıdır.

1523'te 14 çift nüfusu vardır. Diğer tarihlerde herhangi bir nüfus kaydı yoktur. Yıllık vergi hasılatı, 1523'te 903 akça, 1540'ta 1500 akça ve 1557-1575 tarihlerinde 2000 akçadır.

---

[884] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.112; **TD., 308**, s.82.

[885] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.115; **TD., 308**, s.153; **TD., 660**, s.277.

[886] Bkz. Musul Sancağı haritası.

99. Bâşbeyti [887]

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları bir köydür. 1523'te sadece 3 çift müslüman vergi mükellefi mevcuttur. Daha sonraki yıllarda nüfusu hızla artmıştır. Nitekim 1540'ta 3,5'i çift, 2'si bennâk, 1'i mücerred olmak üzere toplam 8 nefer müslüman, 5'i hâne, 1'i mücerred olmak üzere toplam 6 nefer de gayri müslim nüfusu mevcuttur. 1557'de vergi mükellefi müslüman nefer sayısı 27 olup, bunların 5'i çift, 19'u bennâk ve 3'ü mücerreddir. Aynı tarihte 18 nefer gayrimüslim nüfus mevcuttur. Bunların 14'ü hâne ve 4'ü de mücerred olarak kayıtlıdır. Nihayet 1575'te müslüman nefer sayısı 31'e yükselmiş olup, 5'i çift, 14'ü bennâk ve 8'i çift konumundadır. Bu tarihte gayrimüslim nüfus 13 neferdir. Bunların 9'u hâne, 4'ü de mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I).

Bu veriler nüfusa dönüştürüldüğünde, 1523'te 21 müslim; 1540'ta 50 müslim, 36 gayrimüslim; 1557'de 171 müslim, 102 gayrimüslim ve 1575 tarihinde 169 müslim ile 67 gayrimüslim nüfus ortaya çıkmaktadır.

Bâşbeyti köyü, Seyyid Şerafeddin, Seyyid Kemaleddin ve Seyyid Vahitullah'ın, sonraki yıllarda bu seyyidlerin soyundan gelenlerin tasarrufunda idi.

Vergi gelirlerinin "*rüsum-u örfiyyesi*" padişah hassı olarak ayrılmışken, "*rüsum-u şer'iyyesi*"de adı geçen Seyyidlerin tasarrufunda idi.

1523 tarihinde toplam vergi yekunu 315 akçadan ibarettir. Bu gelirin *rüsum-u örfiyyesi* ve *rüsum-u şer'iyyesi* ayrılmadığı için ne miktarda olduğunu tespit edemiyoruz. 1540'ta toplam vergi hasılatı 3607 akça olup, bunun 537 akçası "*rüsum-u örfiyye*" yani padişah hassıdır. 3070 akçası da "*rüsum-u şer'iyye*" yani adı geçen Seyyidlerin hakkıdır. 1557 tarihinde *rüsumu örfiyyesi* 1366 akça *rüsumu şeriyyesi* 3700 akça olmak üzere toplam 5066 akça vergi geliri mevcuttur. 1575 tarihinde toplam 5370 akçalık hasılatın 1800 akçası padişah hassı ve 3570 akçası da mülk sahiplerinin hissesidir.

Vergi gelirlerinin bir kısmı malikâne, bir kısmı divânî olarak ayrılan köylerin malikâne hisselerini doğrudan mülk sahipleri toplarken, divânî hisselerini ise görevlendirilen emin veya mültezimler topluyordu. Fakat bu mültezim veya eminlerin

---

[887] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.114; **TD., 308**, s.151-152; **TD., 660**, s.274-275

vergi toplamak bahânesiyle zaman zaman halka zulüm edip kötü davrandıklarını görmekteyiz. Bu tür durumlarda ise halk çiftini çubuğunu bırakıp terk-i diyar edebiliyor ve köyler harabeye dönebiliyordu.

Böyle bir durum 1575 tarihinde Bâşbeyti köyünde yaşanmıştır. Zirâ, köyün vergi gelirlerinin divânî hissesini (*rüsum-n örfiyyesini*) toplamakla görevli bazı mültezim veya eminler halka çeşitli zulüm veya haksızlıklarda bulununca köy harabe olmaya yüz tutmuştur. Bu durum ise devletin olduğu gibi mülk sahiplerinin de zarar görmelerine yol açmıştır. Halkın bu zorba ve adil olmayan mültezim veya eminlerin zulmünden kurtarılması için tedbir düşünülmüş ve neticede köyün bütün vergilerinin (*rüsum-u örfiyye ve rüsum-u şer'iyye*) mülk sahipleri tarafından toplamasına karar verilmiştir. Buna göre 1575 tarihindeki mülk sahipleri olan Seyyid Kasım, Seyyid Şerafeddin, Seyyid Hasan ve Seyyid Hüseyin bütün vergileri topladıktan sonra, *hisse-i divânî* (*rüsm-u örfiyye*) tutarı olan 1800 akçayı seneden seneye devlete (*canib-i miriye*) nakden vermeyi kabul etmişlerdir[888]. Böylece, hem halka zulüm edilmesi önlenmiş, hem köyün harabe olması hem de devletin ve mülk sahiplerinin zarara uğramaları önlenmiştir.

100. Bâzvâye, Bâzivay, Bâzivây [889]

Seyyid Abdulgaffar'ın mülküdür. 1557 tarihine gelindiğinde Seyyid Abdulgaffar'ın öldüğü ve Abdulgaffar'ın evlatları olan Seyyid Cafer, Seyyid Mehmed ve Seyyid Murtaza'nın köyü tasarruf ettiklerini görmekteyiz[890]. 1523 tarihinde sadece 1 hâne Vergi mükellefi vardır. 1540'ta 2,5'i çift, 3'ü bennâk ve 2'si mücerred olmak üzere toplam 9 nefer; 1557'de 5,5'i çift ve 6'sı bennâk olmak üzere toplam 12 nefer ve 1575'te 6'sı çift, 2'si bennâk olmak üzere toplam 12 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Bu verilerden faydalanarak 7 katsayısına göre elde ettiğimiz tahmini nüfus 1523'te 7, 1540'ta 51 ve 1557-1575 tarihlerinde ise 84'er kişidir.

---

[888] *"Karye-i Mezkurun rüsum-u örfiyyesi hass-ı şahi olmağın ûmenâ ve mültezimin rüsum-u örfiyye bahânesiyle enva-i zulm ve teaddi etmekle karye-i mezkure harabe(ye) müteveccih olmağın bu sebeb ile mâl-ı şahi zayi olduğundan ma'ada sahib-i mülk duacılarına dahi zülm ve hayf olmakdan hali olmamağın, rüsum-u örfiyyesin sahib-i mülk olan Seyyid... sâl be-sâl cânib-i miriyyeye maktu'an 1800 akça teslim eylemek üzere kabul ittikleri Abdülcelil Bey* (Musul Tahrir Emini) *muvacehesinde mukayyed ve mastur bulunmağın vech-i meşru' üzre deftere kayd olundu*". Bkz., **660**, *s.275.*

[889] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.114; **TD., 308**, s.154; **TD., 660**, s.275.

[890] **TD., 308**, s.154.

Buğday ve arpa ziraatı yapılan[891] köyün 1523 tarihindeki yıllık vergisi 346 akçadan ibarettir. 1540'taki vergisi 2772 akça olup, bunun 292 akçası *hisse-i divânî*, 2480 akçası da *hisse-i malikânedir*. 1557 yılında vergisi 3359 akçaya yükselmiştir. *Hisse-i divânî* miktarı 579 akça, *hisse-i malikâne* ise 2780 akçadır. 1575'te ise 542 akçası *hisse-i divânî* ve 3000 akçası da *hisse-i malikâne* olmak üzere toplam 3542 akça yıllık vergisi vardır.

101. Yakub [892]

Musul'un güneydoğusunda yer alan bu köy[893] sadece 1523 tarihli tahrir defterinde kayıtlı olup, harabe haldedir. Harabe olmazdan evvel Seyyid Kasım, Seyyid Sadık, Seyyid Bericân, Seyyid Cemal ve Seyyid Celâl'in tasarrufunda idi.

102. İmâm Şemseddin Humusi, İmâm Şemseddin [894]

1523 tarihli tahrirde 24 hâne ve 4 mücerred vergi mükellefi mevcuttur. 1540'ta toplam 10 nefer vergi mükellefi nüfusun 6'sı çift, 4'ü bennâk konumundadır. 1557 tarihinde 6,5'i çift, 7'si bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 15 nefer; 1575 tarihinde ise 7'si çift, 3'ü bennâk ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam olarak yine 15 nefer vergi yükümlüsü vardır (Bkz. Ek-I).

Vergi mükelleflerini nüfusa dönüştürdüğümüzde, tahmini olarak 1523'te 172, 1540'ta 70, 1557-1575 tarihlerinde ise 99 kişilik nüfus tespit edilmektedir.

Köyde buğday, arpa ve darı (dıhn) ziraatı yapılmakta olup[895], vergi gelirleri İmâm Şemseddin Humusi b. İmâm Mehmet Bahir Vakfına ayrılmıştır. 1523'te 3967 akça; 1540'ta 4983 akça; 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 5664 akça vergi geliri mevcuttur.

Köy, 1523, 1557 ve 1575 tarihlerinde Musul nahiyesine bağlı iken, 1540'ta ise Acuz nahiyesine bağlıdır.

---

[891] Bkz. İktisadi Durum Bölümü.
[892] **TD., 998**, s.82.
[893] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[894] **TD., 998**, s.88; **TD., 195**, s. 138; **TD., 308**, s.159; **TD., 660**, s.253-254
[895] Bkz. İktisadi Durum Bölümü.

103. Bağviren [896]

Musul'un gayrimüslim köylerinden biridir. 1523 tarihli tahrirde kaydına rastlanmadı. 1540'ta 102 nefer vergi mükellefi mevcuttur. 1557'de de toplam nefer yekunu 102 olup, bunların 65'i hâne ve 37'si mücerreddir. 1575 tarihinde ise 95'i hâne ve 5'i mücerred olmak üzere toplam vergi mükellefi sayısı 100'dür (Bkz. Ek-I).

Bâğviren köyünde buğday ve arpa ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmakta idi (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1540'ta 10298 akça, 1557'de 11944 akça ve 1575'te 15000 akça vergi hasılatı mevcuttur.

104. Düvengâyib [897]

Arpa ve buğday ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmakta idi (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1523'te timar veya zeamet olarak ayrılmışken, 1540-1557 ve 1575 tarihlerinde padişah hassı olarak ayrılmıştır. Yıllık vergi hasılatı, 1523'te 5659 akça 1540'ta 7832 akça, 1557'de 15545 akça ve 1575 tarihinde 16912 akçadır.

Köyün 1523'te 11 hâne ve 5 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 1540'ta 22 nefer vergi mükellefinin 13,5'i çift, 4'ü bennâk ve 2'si mücerred'dir. 1557'de 21,5'i çift, 14'ü bennâk ve 6'sı mücerred olmak üzere toplam 43 nefer vergi mükellefi vardır. 1575'te ise mevcut 40 nefer nüfusun 25'i çift , 4'ü bennâk ve 4'ü mücerred'dir (Bkz. Ek-I). Bu verilerden hareketle elde ettiğimiz tahmini nüfusu, 1523 tarihinde 82, 1540'ta 142, 1557'de 265 ve 1575'te 256 kişidir.

105. Bârtala [898]

Musul'daki gayri müslim köylerden biri de Bârtala'dır. Musul'un 15 mil doğusunda[899] büyük mamur bir köydür. Halkı katolik ve süryani hıristiyanlarındandır. Dilleri Sursça'dır. Bârtala ismi Süryanice'dir[900].

1523 tarihli tahririn "*köy*" veya "*mezrea*" listesinde kaydı yoktur. 1540'ta 62'si

---

[896] **TD., 195**, s.52-53; **TD., 308**, s.51; **TD., 660**, s.57-58.
[897] **TD., 998**, s.78; **TD., 195**, s.57; **TD., 308**, s.56; **TD., 660**, s.64.
[898] **TD., 195**, s.66; **TD., 308**, s.74-75; **TD., 660**, s.127-128.
[899] Bkz. Musul Sancağı haritası.
[900] G. Avad, **agm.**, s.57.

hâne, 18'i mücerred olmak üzere toplam 80 nefer; 1557'de 84'ü hâne, 59'u mücerred olmak üzere toplam 143 nefer ve 1575'te 135'i hâne, 29'u mücerred olmak üzere toplam 164 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Bu rakamlara nüfusa dönüştürdüğümüzde 1540'ta 452, 1557'de 647 ve 1575'te 974 kişilik bir tahmini nüfus tespit edilmektedir.

Köyde buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1540'ta ve 1575'te sancakbeyi hassı, 1557'de padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1540'ta 17722 akça, 1557'de 28099 akça ve 1575'te 32000 akça hasılatı mevcuttur.

106. Hasaniyye [901]

1523'te "*mezrea*" olup haricden ziraat yapılmaktadır. Vergi geliri 1798 akçadır ve timar veya zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'tan itibaren "*karye*" statüsüne geçmiştir. Bu tarihte 8'i çift, 3'ü mücerred olmak üzere toplam 16 nefer vergi yükümlüsü nüfusu mevcuttur. Vergi geliri 2776 akça olup, timar olarak ayrılmıştır. 1557'de 9 nefer olan vergi mükellefinin 4'ü çift, 4'ü bennâk ve 1'i mücerred'dir. Vergi miktarı 4606 akça olup, zeamet olarak ayrılmıştır. 1575'te ise toplam 12 nefer vergi mükellefi nüfusu vardır. Bunların 6'sı çift, 1'i bennâk ve 1'i mücerred'dir (Bkz. Ek-I). Hasılatı 8000 akçadır. Zeamet olarak ayrılmıştır.

Hâne, bennâk ve mücerred sayılarını 7 katsayısına göre nüfusa dönüştürdüğümüzde 1540'ta 94, 1557'de 57 ve 1575'te 78 kişi ortaya çıkmaktadır.

Hasaniyye köyünün ziraat için son derece elverişli olduğunu görmekteyiz. Buğday, arpa, darı, pamuk ve susam ziraatının yanı sıra arıcılıkta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

107. Bâhinduva [902]

Musul'daki gayrimüslim köylerdendir. Alkuş'un 3 mil batısında, Musul'a ise 26 mil uzaklıkta ve dağ eteğindedir. Halkı Keldani hıristiyanlarındandır. Bu köy aynı zamanda *Bendu, Bendâvâ, Bendâvâya, Bahendevâ* şekillerinde de telaffuz

---

[901] **TD., 998**, s.78; **TD., 195**, s.78; **TD., 308**, s.114; TD., 660, s.138.
[902] **TD., 195**, s.79; **TD., 308**, s.119; **TD., 660**, s.143-144.

edilmektedir. Bütün bunların kökeni Aramice olup, manası; "*Kölelerin ziraat alanı*" demektir[903].

1523 tarihli tahrirde kaydı yoktur. 1540'ta 21 nefer vergi mükellefi mevcut olup, bunların 19'u hâne, 2'si mücerred'dir. 1557 tarihinde toplam nefer sayısı 26'ya yükselmiştir. Bunlardan 24'ü hâne, 2'si mücerred'dir. 1575'te ise toplam vergi mükellefi nefer sayısı 45'e yükselmiştir. Bunları kaçının hâne ve kaçını mücerred konumunda olduğu kaydedilmemiştir (Bkz. Ek-I).

Bâhinduva köyünün vergi gelirleri 1540'ta timar, 1557-1575 tarihlerinde ise zeamet olarak ayrılmıştır.

Köyün zirai ürünleri buğday, arpa, pamuk ve susamdır. Ayrıca bağcılık ve arıcılıkta yapılmaktaydı. 1540'ta 2 ve 1557-1575 tarihlerinde 4 değirmeni mevcut idi ve tam yıl çalışıyorlardı (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi hasılatı ise 1540'ta 9580 akça, 1557'de 9600 akça ve 1575'te de 12978 akçadır.

108. Munsârî [904]

Bu köy kaydına da ilk defa 1540 tarihli tahrir defterinde rastlanmaktadır. Bu tarihte vergi geliri timar olarak ayrılmışken, 1557-1575 tarihlerinde zeamet olarak ayrılmıştır. 1540 tarihinde 23 nefer vergi mükellefi nüfusun 7,5'i çift, 8'i bennâk ve 3'ü mücerred'dir. 1557'de 3'ü mücerred, 34'ü bennâk ve 2,5'i çift olmak üzere 40 nefer, yine 1575 tarihinde de 7'si mücerred, 23'ü bennâk ve 6'sı çift olmak üzere toplam 40 nefer vergi mükellefi nüfus mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerini nüfusa çevirdiğimizde 1540'ta 143 kişi, 1557'de 280 kişi ve 1575'te 238 kişi nüfus tespit edilmektedir.

Köyün zirai ürünleri buğday, arpa ve darıdan ibaret olup (Bkz. İktisadi Durum Bölümü), toplam vergi geliri 1540 ve 1575'te 4000 akça 1557'de ise 3631 akçadır.

109. Ahtebuk, Uhtebuk [905]

Buğday, arpa, darı ve baston ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum

---

[903] G. Avad, **agm.**, s.60.

[904] **TD., 195**, s.80; **TD., 308**, s.119; **TD., 660**, s.148.148.

[905] **TD., 195**, s.81; **TD., 308**, s.77; **TD., 660**, s.67.

Bölümü). Vergi geliri 1540'ta timar, 1557-1575 tarihlerinde padişah hassı olarak ayrılmış olup, 3812, 4673 ve 4500 akçadan ibarettir.

1540' da 25 nefer nüfusun 5,5'i çift 11'i bennâk ve 4'ü mücerred'dir. 1557'de nefer sayısı 43'e yükselmiştir. Bunların 4'ü çift, 22'si bennâk, 17'si de mücerred'dir, 1575'te ise 12'si mücerred, 22'si bennâk ve 4'ü çift olmak üzere toplam 42 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1540'ta 151, 1557'de 199 ve 1575 tarihinde 222 kişiden ibarettir.

Bu köyün kaydı 1523 tarihli tahrirde yoktur.

110. Ali Kuyusu [906]

1540 tarihinden itibaren bu köyün kaydına rastlamaktayız. Bu tarihte 7 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bunların 3'ü çift, 3'ü bennâk, 1'i ise mücerred'dir. Köyün vergi mükellefi nefer sayısı 1557 ve 1575 tarihlerinde de 7'dir. Birinci tarihte 2 çift ve 5 bennâk mevcut iken, ikincisinde de yine 2 çift ve 3 de bennâk vardır (Bkz. Ek-I).

Köyde buğday, arpa, ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi geliri 1540 ve 1575'te timar, 1557'de Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. 1540-1557 tarihlerinde 1500 akça, 1575'te ise 4666 akça vergi hasılatı vardır.

111. Beysân

1523 tarihinde kaydı olmayan köylerdendir. 1540 tarihinde 20 nefer nüfusu vardır. Bunları 5'i çift, 10'u bennâk ve 2'si mücerred konumundadır. 1557'de vergi mükellefi nefer sayısı 21'dir. 5'i çift, 5'i mücerred ve 11'i de bennâk olarak kayıtlıdır. 1575'te ise 7'si mücerred, 11'i bennâk ve 5,5'i çift olmak üzere toplam 27 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1540 tarihinde 128, 1557'de 117 ve 1575 tarihinde 147 kişidir.

Köyde arpa ve buğday üretimi yapılmaktadır. 1557-1575 tarihlerinde keten tohumu ve bostan, yine sadece 1575' de darı ekiminin yapıldığı görülmektedir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Köyün bütün vergi gelirleri timar olarak ayrılmış olup 1540'ta 10000 akça, 1557'de 9400 akça ve 1575'te 12400 akçadır.

---

[906] **TD., 195**, s.81; **TD., 308**, s.46-47; **TD., 660**, s.182.

112. Bâbent [907]

Bu köyün kaydı ilk kez 1540 tarihli tahrirde geçmektedir. Bu tarihte 2'si mücerred, 5'i bennâk ve 6,5'i çift olmak üzere toplam 16 nefer vergi mükellefi vardır. 1540-1550 arasında köy nüfusunda büyük bir artışın olduğunu görmekteyiz. Zira 1557'de nefer sayısı 38'e yükselmiş olup, bunların 10,5'i çift, 15'i bennâk ve 12'si mücerred olarak kayıtlıdır. 1575'te ise toplam nefer sayısı 41'dir. Bunları 22'si çift, 9'u bennâk ve 1'i mücerred'dir (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfus miktarı, 1540'ta 100, 1557'de 194 ve 1575'te 281 kişidir.

Köyde, 1540 tarihli tahrire nazaran sadece buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır. 1557-1575 tarihli tahrir defterlerine göre ise arpa ve buğdayın yanı sıra darı, keten tohumu ve bostan ziraatı de yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Vergi geliri 1540 ve 1575'te timar, 1557'de ise zeamet ve timar olarak ayrılmıştır. 1540'ta 3515 akça vergi geliri mevcutken, 1557'de 6342 akçaya, 1575'te ise bu rakam 8000 akçaya çıkmıştır.

113. Demürci, Demürci virânı [908]

1523 tarihinde "*mezrea*" konumunda olup meskun nüfus mevcut değildir. 1540 tarihli tahrir defterinde "*karye*" olarak kayıtlıdır. Bu tarihte 31 nefer vergi mükellefinin 6,5'i çift, 10'u bennâk ve 9'u mücerred konumundadır. 1557'de 6'sı çift, 14'ü bennâk ve 11'i mücerred olmak üzere yine toplam 31 nefer, 1575'te 6'sı çift, 13'ü bennâk ve 11'i mücerred olmak üzere toplam 29 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinin tahmini olarak nüfusları 1540'ta 163, 1557'de 151 ve 1575'te 137 kişidir.

Yıllık vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. 1523'te 2200 akça, 1540'ta 5244 akça, 1557'de 5553 akça ve 1575'te 8150 akça vergi hasılatı mevcuttur.

Köyde buğday, arpa ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

---

[907] **TD., 195**, s.91; **TD., 308**, s.116-117; **TD., 660**, s.163-164.
[908] **TD., 998**, s.79; **TD., 195**, s.92; **TD., 308**, s.134-135; **TD., 660**, s.163.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

114. Musayfine [909]

1523'te "*mezrea*" statüsündedir. 1540, 1557 ve 1575 tarihlerinde toplam 51 vergi mükellefi nüfusu olup, her üç tarihte de değişmemiştir. Bunların dağılımı yıllar itibariyle şöyle idi; birinci tarihte 16 çift, 24 bennâk, 6 mücerred; ikinci tarihte 10,5 çift, 31 bennâk, 9 mücerred ve 1575'te 10 çift, 26 bennâk ile 7 mücerred (Bkz. Ek-I). Bu verilerin nüfus olarak karşılığı tahmini olarak 1540'ta 321, 1557'de 303 ve 1575'te 315 kişidir.

Köyde çok çeşitli zirai üretim yapılmakta idi. Buğday ve arpanın dışında susam, pamuk, darı, keten tohumu, soğan ve bostan yetiştiriliyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1523-1540 tarihlerinde timar, 1557-1575 tarihlerinde padişah hassı için ayrılmıştır. 1523'te 1100 akça, 1540'ta 20092 akça, 1557'de 5540 akça ve 1575'te 5550 akça vergi hasılatı mevcuttu.

115. Vâne nâm-ı diğer Revâne [910]

1523 tarihli tahrirde kaydı bulunmayan köyün, 1540'ta 15 nefer vergi mükellefi mevcut olup, bunların 5'i çift, 5'i bennâk ve 3'ü mücerred'dir. 1557'de toplam nefer sayısı 23'e yükselmiştir. Bunların 9'u çift, 10'u bennâk, 4'ü ise mücerred'dir. 1575 tarihinde mücerredler 5'e, bennâklar 14'e, çiftler 13'e yükselmiş olup, toplam nefer sayısı da 45'e çıkmıştır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu ise 1540'ta 87, 1557'de 137 ve 1575'te 285 kişidir.

Köyün vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. Buğday, arpa ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1540-1557'de 7565'er akça, 1575'te 7400 akça vergi gelirine sahiptir.

116. Cemâlkendi, Cemâl [911]

1523 tarihli tahrirde "*mezrea*" olarak kayıtlıdır. 1523-1540 tarihli tahrirlerde "*Cemâlkendi*", 1557-1575 tarihli tahrirlerde ise "*Cemâl*" şeklinde yazılmıştır. Vergi gelirleri 4 tahrirde de timar olarak ayrılmıştır.

---

[909] **TD., 998**, s.79; **TD., 195**, s.92-93; **TD., 308**, s.78-79; **TD., 660**, s.69.
[910] **TD., 195**, s.94; **TD., 308**, s.128-129; **TD., 660**, s.164-165.
[911] **TD., 998**, s.80; **TD., 195**, s.96; **TD., 308**, s.142; **TD., 660**, s.170.

Zirai mahsulleri arpa, buğday ve bostandan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). 1523'te 380 akça, 1540'ta 7500 akça, 1557'de 8400 akça, 1575'te ise 6500 akça vergi hasılatı mevcuttur.

Vergi vermekle mükellef nüfusu 1540'ta 10 neferden ibarettir ki, 5'i çift 5'de bennâk'tır. 1557'de nefer sayısı 4'e düşmüştür. Bunların 0,5'i çift, 1'i bennâk 2'si de mücerreddir. 1575 tarihinde nefer sayısı tekrar 10'a yükselmiştir. 2'si çift, 7'bennâk 1'i mücerred'dir (Bkz. Ek-I).

117. Bâğure [912]

1523'te "*mezrea*", diğer tarihlerde "*karye*" olarak kayıtlıdır. 1540 tarihinde toplam 12 nefer vergi mükellefi vardır. Bunların 3'ü çift, 4'ü bennâk, 2'si ise mücerred'dir. 1557'de nefer sayısı 24'e yükselmiş olup bunların 6,5'i çift, 16'sı bennâk ve 1'i mücerred'dir. 1575'te de nefer sayısı 24'te kalmıştır. Bunların 8'i çift, 14'ü bennâk olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). Bunların tahmini nüfusu 1540'ta 72, 1557'de 162 ve 1575'te 168 kişidir.

Köyde buğday ve arpa ziraatı yapılmakta (Bkz. İktisadi Durum Bölümü), vergi gelirleri ilk üç tarihte timar, 1557'de ise zeamet olarak ayrılmıştır. Yıllık vergi hasılatı ise yıllar itibari ile şu şekilde idi; 1523'te 1000 akça 1540'ta 3000 akça, 1557'de 7000 akça.

118. Şeyh Ali [913]

1523 tarihli tahrirde "*mezrea*" statüsünde olup, diğer tahrir defterlerinde "*karye*"olarak kayıtlıdır. Buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi geliri timar olarak ayrılmıştır. 1540'ta toplam 16 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut olup bunların 5,5'i çift, 6'sı mücerred'dir. 1557'de 18'e yükselen neferlerin 5'i çift, 9'u bennâk ve 4'ü ise mücerred'di. 1575 tarihinde ise 8'i çift,8'i mücerred ve 7'si bennâk olmak üzere toplam nefer sayısı 25'e yükselmiştir (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu ise, 1540'ta 76, 1557'de 102 ve 1575'te 127 kişiden ibarettir.

Yıllık vergi hasılatı 1523'te 1500 akça , 1540-1557 tarihinde 3200'er akça ve

---

[912] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.96; **TD., 308.,** s.140; **TD., 660,** s. 136.
[913] **TD., 998,** s.79; **TD., 195,** s.97; **TD., 308,** s.137; **TD., 660,** s.174.

1575'te 4500 akçadan ibarettir.

119. Şeyh Mehmet [914]

Şeyh Mehmet köyü de 1523 tarihinde "*mezrea*" statüsün de olup, daha sonraki tarihlerde köy konumunu kazanmıştır. 1540'ta nefer toplamı 12 olup, 5'i çift, 2'si mücerred'dir. 1557 tarihindeki nefer toplamı 12'dir. Bunların 2'si çift, 7'si bennâk ve 3'ü mücerreddir. 1575'te ise 6'sı çift, 4'ü bennâk olmak üzere toplam 15 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). Bu vergi mükelleflerinden hareketle elde ettiğimiz tahmini nüfus, 1540 tarihinde 72, 1557'de 66 ve 1575'te 105 kişidir.

Köyde buğday,arpa ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri timar için ayrılmış olup , 1523-1540 tarihlerinde 1500'er akça, 1557'de 5600 akça ve 1575'te 6000 akçadır.

120. Nevine, Nuniye (Ninova) [915]

Eski Asur devletinin başkenti olup, Musul şehrinin karşısında kalıntıları vardır. Dicle'nin doğusunda 1 mil uzaklıktadır. Ninova eskiden büyük bir şehir olup,12 mil uzaklığında büyük surlarla ihata edilmiştir. Nebi Yunus tepesi üzerinde küçük bir köy vardır ki burası da Ninova köyüdür[916].

Hz. Yunus Nebi (a.s.) vakfı için ayrılan köylerden biridir. 1523'te 129 hâne ve 8 mücerred vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 1540 tarihli tahrirde köyün vergi mükellefi nefer sayısı 224'dür. Bunların 40'ı çift, 141'i bennâk ve 26'sı mücerred'dir. Burada bir hususu açıklamamız gerekmektedir. Şöyle ki, vergi gelirleri Hz. Yunus vakfı için ayrılan Gökcelü, Lek, Davudi, Yağmur Tânlu ve Lâdâmiye cemaatleri de Nevine köyünün nüfus içerisinde kaydedilmiş (daha sonraki tahrirlerde bu cemaatler Nevine köyünden müstakil olarak kaydedilmiştir). Bu beş cemaatin toplam 68 nefer nüfusu mevcuttur. Bu 68 nefer sayısını köyün nefer toplamı olan 224' ten çıkardığımız vakit geriye 156 nefer kalmaktadır. Dolayısıyla Nevine köyünün nefer sayısı 1523'ten 129 iken 1540'ta 156'ya yükselmiştir.

1557'de köyün nüfusu 228 nefere yükselmiş olup, bunların 20'si çift, 138'i

---

[914] **TD., 998**, s.80; **TD.,195**, s.101; **TD., 308**, s.130; **TD., 660**, s.180-181.
[915] **TD., 998**, s.79-85; **TD., 195**, s.107-109; **TD.,308**, s.168-169;**TD., 660**, s.237-240.
[916] G. Avad, **agm.**, s.97-99.

bennâk ve 70'i mücerred'dir. 1575'te ise mücerredler 85'e, bennâklar 166'ya mücerredler 29'a yükselmiştir ki, toplam nefer sayısı da 304'e çıkmıştır (Bkz. Ek-I).

Hâne, bennâk ve mücerred sayılarından hareketle bulduğumuz tahmini nüfus, 1523'te 911, 1540'ta 1412, 1557'de 1176 ve 1575'te 1618 kişidir.

Köyün zirai mahsulleri buğday, arpa, darı ve bostandır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri ise 1523'te 12068 akça, 1540'ta 21556 akça[917] 1557'de 16275 akça ve 1575'te 19222 akçadan ibarettir.

121. Şeyh Ülyâ [918]

"*Mülk*" statüsünde olan bir köydür. Örfi vergileri (*rüsum-u örfiye*) *hisse-i divânî*, şeri vergileri (*rüsum-u şeriyye*) mülk sahibinin hissesi olarak ayrılmıştır. 1523'te Seyyid Seyfullah'ın mülküdür. 1540 tarihinde Seyyid Vahitullah'ın tasarrufundadır ki, bu zât büyük ihtimalle Seyyid Seyfullah'ın soyundan birisidir. Köy, 1557 tarihinden önce Seyyid Tahir'in mülkü konumunda iken, 1557 civarında bu zâtın vefat etmesi üzerine köyün mülkiyeti oğullarına geçmiştir[919]. 1575 tarihinde de köyün mutasarrıfları Seyyid Tahir'in evlâtlarıdır.

Köyün vergi mükellefi sayısı yıllar itibariyle şu şekildedir; 1523 tarihinde 20 hânesi mevcuttur. 1540'ta 19 neferi mevcut olup bunların 3'ü çift 7 si bennâk ve 6'sı mücerred'dir. 1557'de toplam nefer sayısı 29 dur. Bunlardan 8'i çift 17'si bennâk ve 4'ü mücrred olarak kayıtlıdır. 1575 tarihinde vergi mükellefi nefer sayısı 34'e yükselmiştir. Bunların 8'i çift (16 nim çift kaydı olup, neticede 8 çift olmaktadır), 13'ü bennâk, 5'i ise mücerred'dir (Bkz. Ek-I).

Bu verilerin kişi olarak karşılığı, 1523'te 140, 1540'ta 97, 1557'de 179 ve 1575'te 208 kişiden ibarettir.

Köyün zirai mahsulleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum

---

[917] 21556 akçalık gelirin içinde Gökçelü, Lek, Davudi, Yağmur Tânlu ve Lâdâmiye cemaatlerinin de gelirleri mecut olup, bunların hasıl toplamı ayrı olarak belirtilmemiştir. Dolayısıyla, köyün gelirinin bir önceki tahrire nazaran % 100 artmış gibi görünmesi bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bkz. **TD., 195**, s.108-109.

[918] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.112; **TD., 308**, s.151; **TD., 660**, s.278.

[919] **TD., 308**, s.151. "*Mezkûr (Seyyid Tahir) fevt olup, evlâdından Seyyid Hidâyetullah ve seyyid İnâyetullah ve bâki evlâdı mutassarrıf olalar. Mâbeynlerinde niz'a vâki' olursa şer'i şerife mürâca'at olunalar*".

Bölümü). Yıllık vergi geliri 1523 tarihinde 1192 akçadır. Bu hasılatın kaç akçasının "*hisse-i miri*" ve kaç akçasının "*mülk sahibinin*" olduğu defterde belirtilmemiştir. 1557 tarihinde ise 2975 akçalı vergi geliri mevcuttur. Bunun 2480 akçası emlak sahibinin, 465 akçası da padişah hassıdır[920]. 1557'de toplam vergi hasılatı 3896 akçadan ibarettir. Bunun ise 2900 akçalık kısmı mülk sahibinin hissesi ve 996 akçası da hisse-i miridir. 1575 tarihinde vergi geliri toplamı 4298 akçaya yükselmiştir. Bunun 3150 akçası mülk sahibinin, 1148 akçası ise devletin (miri) hissesidir.

122. Şeyh Süflâ [921]

Musul'daki "*mülk*" köylerdendir. Seyyid Abdülgaffar'ın elindedir. 1557 yılına gelindiği vakit Seyyid Abdülgaffar vefât etmiş ve köyün tasarrufu evladına kalmıştır[922]. 1575 tarihinde köyün mutasarrıfları yine Seyyid Abdulgaffar'ın evlatlarıdır.

Bilindiği gibi "*mülk*" (*malikâne-divânî*) statüsünde olan köylerin "*rüsum-u şeriyyesi*" mülk sahiplerinin "*rüsum-u örfiyyesi*" ise devlet (miri) hissesi idi. Mülk sahipleri kendi paylarına düşen vergi gelirlerini bizzat kendileri toplarken, miri hisseleri ise devlet tarafından görevlendirilen emin veya mültezimler tarafından toplanıyordu. Bu emin veya mültezimler, vergi toplamak bahânesiyle zaman zaman halka zulmediyorlardı. Bu durumda ise halk köyünü terk ediyor ve köy harabeye yüz tutuyordu[923].1557 tarihinde Şeyh Süfla köyünde de bu tür haksız uygulamaların görülmesi üzerine, köyün "*hisse-i divanisi*" de mülk sahibi Seyyid Mehmed'e "*ber vech-i-maktu*" üzere verilmiştir. Seyyid Mehmed her sene köyün bütün gelirlerini topladıktan sonra devlet (miri) hissesi olan akçayı merkeze gönderecektir[924].

---

[920] Bunların toplamı 2945 akça tutmakta olup, bu durumda 30 akça eksik çıkmaktadır.

[921] **TD., 998**, s.82; **TD., 195**, s.114-115; **TD., 308**, s.150; **TD., 660**, s.279.

[922] **TD., 195**, s.150; "*Mezkûr Seyyid Abdulgaffâr fevt olub oğullarından Seyyid Cafer ve Seyyid Mehmed ve Seyyid Murtaza ve bâki evladı mutasarrıf olalar*".

[923] Benzer bir durum için Bkz. Başbeyti Köyü ve dipnot; 888.

[924] **TD., 308**, s.150. "*Bu zikr olan karye (Şeyh Süfla) işbu Seyyid Mehmed ve bâki biraderlerinin mülk-i meşruları olub, karye-i mezkurenin hukuk-u şer'iyyesi defter-i atikde kendilere mukayyed olub haliya defter-i cedid-i hakaniye dahi mezkurlar kayd olunmağın fâ-mmâ rüsum-u örfiyesin hassı şahi olub ümena ve mültezimin rüsum-u örfiye almak bahânesiyle reayaya enva-i zulm ve teaddi itmekle karye-i mezkure harab olmağa müteveccih olub, ol sebeple mal-ı padişahi zayi olduğundan gayri sahib-i mülk-i duacılarına dahi enva-i zulm ve teaddi ve hayf olmakdan hali olmayub, haliya canib-i miriyye aid olan rüsum-u örfiye ki, 2025 akça olur defter-i hakani mucebince salifü'z-zikr Seyyid Mehmed'e ber vech-i maktu' verildi. Gerekdir ki, şehirden gerü ümena ve mültezimin ve gayrihim bu vech-i mine'l- vücut karye-i mezbureye dahl itmeyüb, her sâl rüsum-u örfiyyeyi defter-i hakani mucebince mezkur Seyyid Mehmed elinden alub zikr olan karyeye dahl ve taarruz eylemeyler. Zira ki, bâd-ı heva ve cürm-i cinâyet hass-ı padişahi kayd olunmuştur*".

Şeyh Süflâ köyünün vergi mükellefi nüfus dağılımı ise yıllar itibarıyla şöyledir: 1523 tarihinde 35 hânesi mevcuttur. 1540'ta toplam nefer sayısı 28 olup, 4'ü çift, 16'sı bennâk ve 5'i mücerred'dir. 1557'de nefer sayısı 68'e yükselmiştir. Bunlardan 16,5'i çift, 33'ü bennâk ve 18'i mücerred olarak kayıtlıdır. 1575 tarihinde ise 17'si çift, 31'i bennâk ve 15'i de mücerred olmak üzere toplam nefer sayısı 71'dir (Bkz. Ek-I).

Köyün tahmini nüfusu 1523'te 245, 1540'ta 166, 1557'de 368 ve 1575'te 407 kişiden ibarettir.

Köyde buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirini toplam 1523'te 1488 akçadır. Bu miktarın ne kadarının mülk sahibi hissesi ve ne kadarının devlet (miri) hissesi olduğu defterde kaydedilmemiştir. 1540'ta hasılat toplamı 3463 akça (defterdeki yekun 3563 olarak kaydedilmiştir.) olup, bunun 783 akçası padişah hassı (*rüsum-u örfiyye*'si) , 2680 akçası da mülk sahibi hissesidir. 1557'de gelir toplamı 5475 akçaya yükselmiş olup, 3450 akçası mülk sahibi, 2025 akçası da miri (padişah hassı) hissesidir. Nihayet, 1575'te 2314 akçası hisse-i miri (padişah hassı) ve 3360 akçası da hukuk-u şeriyye (mülk sahipleri hissesi) olmak üzere toplam vergi hasılatı 5874 akçaya yükselmiştir.

123. Dur [925]

1523'te "*mezrea*" konumundadır. 1540 tarihli tahrirde "*karye*" olarak kaydedilmiş olup, toplam 37 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bunların 33'ü hâne ve 4'ü mücerreddir (Bkz. Ek-I). 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde kaydına rastlanmadı.

Tikrit'in güneyindedir[926].

Vergi gelirleri İmâm Mehmed b. İmâm Musa Kâzım Vakfına ayrılmıştır. 1523'te 500 akça, 1540'ta 2045 akça geliri mevcuttur.

Burada ziraat yapıldığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Fakat hayvancılık yapıldığını 1540 tarihli tahrirden öğreniyoruz. Bu tarihte 80 koyun ve 8 camus beslendiği görülmektedir.

---

[925] **TD., 998**, s.80; **TD., 195**, s.113.

[926] **TD., 195**, s.113. Ayrıca, bkz. Musul Sancağı haritası.

124. Til Bizüm, Til Bârid [927]

1523 tarihli tahrirde "Til Bârid" şeklinde kaydedilmiş olup, mezrea konumundadır. Diğer tarihli tahrir defterlerinde "*Til Bizûm*" şeklinde kaydedilmiş ve "*karye*" konumundadır. 1540 ve 1557 tarihlerinde 19'ar çift vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I). 1575 tarihinde ise Eski Musul sancağına, Eski Musul sancağı da Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[928].

Til Bizûm köyü Acuz nahiyesine bağlıdır. Vergi gelirleri 1523'te Sincar sancakbeyi hassı, 1540'ta sancakbeyi hassı (hangi sancağın sancakbeyi olduğu belli değil), 1557'de ise Deyr-Rahbe sancakbeyi hassı olarak tevcih edilmiştir. Birinci tarihte 3500 akça, ikincisinde 7724 akça, üçüncüsünde ise 12734 akça vergi geliri mevcuttur.

Köyün zirai ürünleri buğday, arpa, darı ve bostandır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

125. Cessâfi, Cesâbi [929]

Acuz nahiyesine bağlı bir köydür. 1540 ve 1557 tarihlerinde 13'er nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). Her iki tarihte de bu neferler çift olarak kayıtlıdır. 1575 tarihinde Eski Musul sancağına bağlanmıştır. Bu tarihte Eski Musul Sancağı Diyarbekir eyaletine ilhak olunmuştur[930].

Zirai mahsulleri buğday, arpa, darı ve bostandan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1540'ta 6000 akça olup, sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. (hangi sancak olduğu belli değil). 1557'de vergi hasılatı 9110 akçaya yükselmiştir. Bu gelir Deyr-Rahbe Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır.

Cessâfi köyünün 1523 tarihili tahrirde kaydı mevcut değildir.

126. Burc [931]

1540 tarihinde Acuz nahiyesine, 1557-1575 tarihlerinde Musul nahiyesine bağlı

---

[927] **TD., 998**, s.76; **TD., 195**, s.136; **TD., 308**, s.96; TD.,660, s.1.

[928] **TD., 660**, s.1. "*Zikr olunan kurra ve mezâri Diyarbekir Beylerbeyliği tecdid-i tahrir olundukda Eski Musul sancağı ol canibe ilhak olunmağla Eski Musul'a kayd olunmuştur*".

[929] **TD., 195**, s.136; **TD., 308**, s.96; **TD., 660**, s.1.

[930] Bkz. Dipnot 928.

[931] **TD., 195**, s.138; **TD., 308**, s.159; **TD., 660**, s.253.

görünmektedir. İmâm Şemseddin Humusi'nin vakıf gelirleri içerisinde yer alan bir köydür. 1540 tarihinde toplam 21 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut olup, bunların 9,5'i çift, 8'i bennâk konumundadır. 1557'de de 21 neferi olup, bunların 8'i çift, 9'u bennâk ve 4'ü mücerred olarak kayıtlıdır. 1575'te nefer sayısı 24'e yükselmiştir. 8'i çift, 6'sı bennâk ve 1'i mücerreddir (Bkz. Ek-I).

Buğday, arpa ve darı ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1540'ta 4637 akça, 1557'de 5582 akça ve 1575 tarihinde 6650 akçadır.

127. Silâl, Selâl nâm-ı diğer Til-i Halil [932]

Şemseddin Humusi vakıf köylerinden biridir. 1523 tarihinde "*mezrea*" statüsünde olup, diğer tarihlerde "*karye*" olarak kaydedilmiştir. 1523'te sadece "*Til-i Halil*" olarak kaydedilmişken, 1540'ta "*Silal (Selâl) nâm-ı diğer Til-i Halil*" şeklinde kaydedilmiş, 1557-1575 tarihlerinde ise sadece "*silâl (Selâl)*" olarak kaydedilmiştir.

1540 tarihinda 'Acuz nahiyesine, diğer tarihlerde ise Musul nahiyesine bağlıdır. 1540-1575 tarihli tahrirlerde 5'er nefer vergi mükellefi mevcuttur. Her üç tarihte de bu neferler bennâk konumundadır (Bkz. Ek-I).

Vergi geliri 1523'te 540 akça, 1540'ta 855 akça, 1557'de 1467 akça ve 1575'te 1520 akçadır.

Köyde buğday, arpa ve darı ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

128. Ümmu't-Tuse [933]

1523 tarihli tahrirde kaydı mevcut değildir. Fakat 1540 tarihli tahrir defterindeki bir kayda göre, Musul'un fethinden beri Monla Selamullah'ın tasarrufundadır[934]. Ümmu't-Tuse bu tarihte *mezrea* statüsündedir.

Monla Selâmullah buranın hâsılatına mutasarrıf olması karşılığında her gün

---

[932] **TD., 998**, s.80; **TD., 195**, s.139; **TD., 308**, s.160; **TD., 660**, s.254.

[933] **TD., 195**, s. 113; **TD., 308**, s. 46; **TD., 660**, s. 149-150.

[934] **TD., 195**, s. 113. "*Zikr olan mezreaya vilâyet feth olalıdan beru Monla Selâmullah nâm kimesne mutasarrıf olub, her gün pâdişah-ı âlempenâh hazretlerine bir en'am okuyup elinde beğlerbeğilerden berâtları olmağın, hâliyâ defter-i cedid-i hakânide dahi vech-i meşruh üzre kayd olundu. Mezkur Selâmullah kayd-ı hayatta olub, gerü mezrea'i mezburenin hâsılına mutasarrıf olub hergün pâdişah-ı alempenah hazretleri içün bir en'am okur. Kendüden sonra dergâh-ı muallaya arz olunub emr-i 'âli ne vechile sâdır olursa mucebince 'amel oluna*".

padişaha en'am okumakla mükelleftir. Bu durum hayatta olduğu süre zarfında geçerli olup, vefatından sonra Ümmu't-Tuse'nin vergi hasılatının nasıl bir şekilde tasarruf olunacağını merkez (dergâh-ı mualla) yeniden belirleyecektir. Nitekim, 1557 tarihine gelindiğinde Monla Selâmullah'ın vefat etmiş olduğunu ve Ümmu't-Tuse'nin vergi hasılatının Musul sancakbeyi hassı olarak ayrıldığını görmekteyiz. 1575 tarihinde ise vergi geliri zeamet olarak ayrılmıştır.

Ümmu't-Tuse 1540'ta *mezrea* iken 1557 tarihinden itibaren *karye* olmuştur. Bu tarihte 44 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bunların 20'si çift, 11'i bennâk ve 13'ü mücerreddir. 1575'te vergi mükellefi nefer sayısı 64'e yükselmiş olup, bunlardan 25'i çift, 29'u bennâk ve 10'u ise mücerred konumundadır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1557'de 230, 1575'te ise 388 kişidir.

Köyün zirai ürünleri buğday, arpa ve bostandan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi hasılatı 1540'ta 1000 akça, 1557'de 4844 akça ve 1575'te 7500 akçadır.

129. Aktaş [935]

1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde kaydı yoktur. 1557-1575 tarihli tahrirlerde 6'şar nefer vergi mükellefi vardır. Bunların 5'er neferi çift, 1'er neferi de bennâk konumundadır (Bkz. Ek-I).

Köyde buğday ve pamuk ziraatının yanısıra arıcılık ta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmış olup, 1557'de 1696 akça, 1575'te ise 2658 akçadır. Ayrıca tam yıl çalışan bir değirmeni mevcuttur.

130. Üç Kubbe [936]

1523-1540 tarihli tahrirlerde kaydı yoktur. 1557'de 43 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut olup, bunların 8,5'i çift, 26'sı bennâk ve 8'i mücerreddir. 1575'te de nefer sayısı 43'tür. Bunlardan 8,5'i çift, 23'ü bennâk ve 6'sı mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1557'de 253, 1575'te 265 kişiden ibarettir.

---

[935] **TD., 308**, s. 59; **TD., 660**, s. 81.
[936] **TD., 308**, s.77; **TD., 660**, s.67.

Köyde buğday, arpa, darı ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi hasılatı padişah hassı olarak ayrılmış olup, 1557'de 4582 akça, 1575'te ise 4549 akçadır.

131. Şeyh Ömer Kabucu [937]

Bu köy 1523 tarihli tahrirde mevcut değildir. 1540'ta "*mezrea*" statüsündedir. 1557'de 7 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bunlardan 1'i çift, 6'sı bennâktır. 1575'te 8 olan neferlerin 3'ü çift, 5'i ise bennâktır (Bkz. Ek-I).

Köyün vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1540'ta 1500 akça, 1557'de 3404 akça, 1575'te ise 4920 akça geliri mevcuttur. Arpa ve buğday ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

132. Üsküb Meydan [938]

Bu köyün kaydına sadece 1557 tarihli tahrir defterinde rastlamaktayız. 9 nefer vergi mükellefi nüfusu vardır ki, bunların 2'si çift, 7'si bennâk ve 1'i mücerred konumundadır. Yine bu tarihte köyün vergi geliri Deyr-Rahbe sancakbeyi hassı olarak ayrılmış olup, 2852 akçadan ibarettir.

Köy, 1575 tarihinde Eski Musul Sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlandığı için[939], bu tarihteki hâne sayısı ve vergi geliri hakkında bir bilgimiz yoktur.

133. Batâte [940]

1523 tarihli tahrirde kaydı yoktur. 1540 tarihinde "*mezrea*" konumundadır. 1557'de 16 nefer vergi mükellefi mevcuttur. 5'i çift, 9'u bennâk ve 2'si mücerred'dir. 1575'te nefer sayısı 29'a yükselmiş olup, bunların 8'i çift, 13'ü bennâk ve 2'si mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1557'de 100, 1575'te ise 191 kişidir.

Köyde buğday, arpa darı, keten tohumu ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi hasılatı zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'ta 2000 akça,

---

[937] **TD., 195**, s.41; **TD., 308**, s.81-82; **TD., 660**, s.70.
[938] **TD., 308**, s.94; **TD., 660**, s.1.
[939] **Bkz.** Dipnot 928.
[940] **TD., 195**, s.71; **TD., 308**, s.115; **TD., 660**, s.146.

1557'de 2137 akça 1575'te ise 3500 akça vergi geliri mevcuttur.

134. Şirin, Serin [941]

Bu köy 1523 tarihli tahrirde sadece "*Şirin, Serin*" şeklinde yazılmıştır. 1540 tarihli tahrirde "*mezrea*" konumunda olup, "*mezrea-i Şirin* (*Serin*) ve *Canik*" şeklinde kaydedilmiştir.

1523'te 22 hâne ve 3 mücerred'i,1557'de 3,5'i çift, 9'u bennâk, 1'i mücerred olmak üzere toplam 14 neferi, 1575'te de 8'i çift, 1'i bennâk ve 8'i mücerred olmak üzere toplam 19 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I). 1540 tarihli tahrirde "*mezrea*" statüsünde olduğu için meskun nüfusu mevcut değildir.

Tahmini nüfusu 1523'te 157, 1557'de 92 ve 1575'te 85 kişidir.

Vergi gelirleri 1523-1540 tarihli tahrirlerde timar, 1557-1575 tarihli tahrirlerde ise zeamet olarak ayrılmıştır. Gelir yekunu 1523'te 10000 akça, 1540'ta 6100 akça, 1557'de 5407 akça ve 1575'te ise 7100 akçadır.

Zirai ürünleri buğday, arpa, darı, keten tohumu, pamuk ve bostandan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

135. Deyr-i Hâl [942]

Köyün kaydına ilk kez 1557 tarihli tahrir defterinde rastlamaktayız. Bu tarihte 5 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut olup, 3'ü çift 2'si bennâk konumundadır. 1575 tarihinde nefer sayısı yine 5 olup, 5'i de çift konumundadır (Bkz. Ek-I). (4 nim çift, 1 çift; toplam: 3 çift)

Yıllık vergi geliri 1557'de zeamet olarak ayrılmış olup, 3199 akçadır. 1575'te timar olarak ayrılmış ve toplamı 3500 akçadır. Köyün zirai mahsulleri ise buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

136. Devâse [943]

1540 tarihli defterde "*mezrea*" olarak kayıtlıdır. 1557'de 19 nefer vergi

---

[941] **TD., 998**, s.80; **TD., 195**, s.98; **TD., 308**, s.116; **TD., 660**, s.146-147.
[942] **TD., 308**, s.117; **TD., 660**, s.178.
[943] **TD., 195**, s.98; **TD., 308**, s.118; **TD., 660**, s.144.

mükellefi mevcuttur. Bunların 3,5'i çift, 14'ü bennâk, 1'i ise mücerred'dir. 1575'te nefer sayısı 26'ya yükselmiş olup, 3 çift, 18 bennâk, ve 2 mücerredi muhtevidir (Bkz. Ek-I). Tahmini nüfusu 1557 tarhinde 127 kişi, 1575 tarihinde ise 170 kişiden ibarettir.

Köyde buğday, arpa, darı ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Yıllık vergi geliri 1540'ta timar olarak ayrılmış olup, 500 akça, 1557 ve 1575'te ise zeamet olarak ayrılmış, birinci tarihte 1799 akça, ikinci tarihte 2874 akçadır.

137. Şirfi [944]

1540 tarihinde "*mezrea*" iken, sonradan nüfusun meskun olması sonucu 1540-1557 tarihleri arasında "*karye*" hüviyetine kavuşmuştur. 1557'de 5'i bennâk ve 7,5'i çift olmak üzere toplam 13 nefer, 1575'te 9'u çift, 2'si bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 12 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Köyün vergi hasılatı zeamet olarak ayrılmıştır. 1540'ta 1000 akça, 1557'de 3724 akça ve 1575'te 5958 akça vergi geliri vardır.

Köyde, buğday, arpa, susam, keten tohumu ve pamuk üretimi yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

138. Bâbâveled [945]

1523 tarihli tahrirde mevcut olmayıp, 1540 tarihli defterde "*mezrea*" konumundadır. 1557'de 11 neferi vardır. Bunların 2,5'i çift, 8'i bennâk'tır. 1575'te nefer sayısı yine 11'dir. Çift sayısı da değişmemiş olup 2,5'dir (5 nim çift). Bennâk sayısı da 6'dır (Bkz. Ek-I).

Köyün zirai mahsulleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1540'ta 800 akça, 1557'de 1810 akça, 1575'te 2000 akça olup, zeamet olarak ayrılmıştır.

139. Til-i Mihyân [946]

Bu köyün kaydına ilk kez 1557 tarihli tahrir defterinde rastlıyoruz. Bu tarihte 8

---

[944] **TD., 195**, s.72; **TD., 308**, s.120; **TD., 660**, s.152.
[945] **TD., 195**, s.72; **TD., 308**, s.121; **TD., 660**, s.149.
[946] **TD., 308**, s.139; **TD., 660**, s.173-174.

vergi mükellefi neferin 4'ü çift, 4'ü bennâk olarak kayıtlıdır. 1575 tarihinde nefer sayısı 18'e yükselmiş olup, 3,5 çift, 10 bennâk ve 1 mücerredi vardır (Bkz. Ek-I).

Köyün zirai mahsulleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Gelir yekunu 1557'de 1500 akça, 1575'te 1999 akça olup, timar olarak ayrılmıştır.

140. Şeyh Kara [947]

Bu köyün de kaydı ilk defa 1557 tarihli tahrirde geçmekte olup, 1'i çift, 10'u bennâk, 1'i mücerred olmak üzere toplam 11 nefer nüfusu mevcuttur. 1575'te nefer sayısı 17'ye yükselmiştir. Bunlardan 3'ü çift, 8'i bennâk, 4'ü ise mücerreddir (Bkz. Ek-I).

1557'de 1287 akça, 1575'te 3500 akça olan vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. Zirai ürünleri buğday ve arpadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

141. Şuta nâm-ı diger Ayn- macid [948]

1523-1540 tarihleri arasında "*mezrea*"statüsündedir. 1557'de 7 neferi mevcuttur. Bunlardan 1'i çift, 4'ü bennâk, 2'si de mücerred konumundadır. 1575'te nefer sayısı 10'a çıkmıştır. Bu neferlerin 2'si çift, 3'ü bennâk 5'i de mücerred idi (Bkz. Ek-I).

Vergi gelirleri timar olarak ayrılmış olup, 1523'te 200 akça, 1540'ta 1200 akça, 1557'de 2610 akça ve 1575'te 2900 akçadır. Buğday, arpa ve bostan ziraatı yapılıyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

142. Minârebaşı [949]

1540 tarihinde "*mezrea*" dır. 1557 'de 10 nefer vergi mükellefi mevcut olup, 5,5'i çift, 4'ü bennâk'dır. 1575'te nefer sayısı 16'ya yükselmiştir. 10,5'i çift, 1'i mücerred olarak kayıtlıdır.

Yıllık vergi hasılatı 1540'ta 300 akça, 1557'de 2243 akça ve 1575'te 2512 akça olup, timar olarak ayrılmıştır. Zirai ürünleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

---

[947] **TD., 308**, s.140; **TD., 660**, s.175.
[948] **TD., 998**, s.80; **TD., 195**, s.88; **TD., 308**, s.143; **TD., 660**, s.171.
[949] **TD., 195**, s.86; **TD., 308**, s.144; **TD., 660**, s.172.

143. Zara [950]

1523-1540 tarihli tahrirlerde kaydına rastlanmadı. 1557'de 7 neferi mevcut olup, 3,5 çift kayıtlıdır (7 nim çift). 1575'te nefer sayısı 14'e yükselmiştir ki, 8'i çift, 1'i mücerreddir (Bkz. Ek-I).

Gelirleri timar olarak ayrılmış olup, 1557'de 4000 akça, 1575'te ise 4552 akçadır. Buğday ve arpa üretimi yapılmakta idi (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

144. Bâvcine nâm-ı diğer İmâm Amir [951]

1523 yılında 4 çift vergi mükellefi müslüman nüfusu vardır. 1540 tarihli tahrirde "*mezrea*" statüsündedir. 1557 tarihinde 39 neferi vardır ve tamamı bennâk konumundadır (Bkz. Ek-I). 1575 tarihinde ise Eski Musul sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[952].

Vergi geliri 1523'te 2342 akça, 1540'ta 2000 akça olup, İmâm Ömer b. İmâm Hasan Vakfi için ayrılmıştır. 1557'de geliri 11000 akçaya yükselmiştir. Bunun 3000 akçası İmâm Ömer b. İmâm Hasan Vakfi için, 8000 akçası ise (hisse-i divâni) timar olarak ayrılmıştır.

Zirai mahsulleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

145. Sofuyân [953]

1540'ta "*mezrea*" konumundadır. 1557'de vergi mükellefi nefer sayısı 39 olup, hepsi bennâktır (Bkz. Ek-I). 1575 tarihinde Eski Musul sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[954].

Vergi geliri 1540'ta 400 akça, 1557'de 11000 akça olup, timar olarak ayrılmıştır. Buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

---

[950] **TD., 308**, s.145; **TD., 660**, s.172.
[951] **TD., 195**, s.111; **TD., 308**, s.145; **TD., 660**, s.1.
[952] Bkz. Dipnot 928.
[953] **TD., 195**, s.88; **TD., 308**, s.146; **TD., 660**, s.1.
[954] **Bkz.** Dipnot 928.

146. Mâmis [955]

1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde kaydına rastlanmadı. 1557'de 19 nefer vergi mükellefi mevcut olup, tamamı bennâk olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 1575 tarihinde Eski Musul sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır[956]. 1557'de 6000 akça vergisi mevcut olup, timar olarak ayrılmıştır. Zirai ürünleri buğday ve arpadır.

147. Kersek nâm-ı diğer Silik, Selek [957]

1523-1540 tarihli tahrirlerde kaydı mevcut değildir. 1557'de 5 neferi vardır ki, 5'i de bennâk konumundadır (Bkz. Ek-I). 1575'te Eski Musul Sancağı ile beraber Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır.

Zirai üretimi buğday ve arpadan ibarettir.

Vergi geliri timar olarak ayrılmış olup, 1557 tarihinde 2000 akça idi.

148. Bedriyye [958]

1540'ta "*mezrea*"'dır. 1557'de 6'sı çift, 5'i mücerred olmak üzere toplam 11 nefer vergi mükellefi mevcuttur. 1575'te nefer sayısı 15'e yükselmiş olup, 8'i çift, 4'ü bennâk, 3'ü ise mücerreddir (Bkz. Ek-I).

Yıllık hasılatı 1540'ta 500 akça, 1557'de 2333 akça olup timar olarak, 1575'te ise 5600 akça olup zeamet olarak ayrılmıştır. Buğday ve arpa ziraatı yapılıyordu (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

149. Derincik [959]

Musul sancağında malikane-divânî sistemine tabi köylerdendir. 1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde kaydı mevcut değildir. 1557'de 21 nefer vergi mükellefi mevcut olup, bunların 2,5'i çift, 13'ü bennâk ve 5'i mücerreddir. 1575 tarihinde ise 4'ü çift, 13'ü bennâk ve 2'si çift olmak üzere toplam 22 neferi mevcuttu (Bkz. Ek-I).

---

[955] **TD., 308**, s.146; **TD., 660**, s.1.
[956] **Bkz.** Dipnot 928.
[957] **TD., 308**, s.146; **TD., 660**, s.1.
[958] **TD., 195**, s.84; **TD., 308**, s.134; **TD., 660**, s.155.
[959] **TD., 308**. s.152; **TD., 660**, s.71,276-277.

Köyün malikâne hissesi Seyyid Şerafeddin'in tasarrufunda iken, 1557 yılına gelindiğinde Seyyid Şerafeddin'in vefat etmiş olduğunu ve evladının köyde mutasarrıf olduğunu görmekteyiz[960]. Seyyid Şerafeddin'in soyundan gelenlerin 1575'te köyün malikâne hissesini tasarruf etmeye devam ettiklerini görmekteyiz[961].

Derincik köyünün 1557'deki vergi hasılatı 4609 akça olup, bunun 3910 akçası malikâne hissesi, 699 akçası ise hisse-i divânîdir. 1575'te hasılat yekunu 4723 akçadır. Bunun ise 3742 akçası hisse-i malikâne, 981 akçası da hisse-i divânîdir.

Köyün zirai ürünleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

150. Alk [962]

1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde "*mezrea*" olarak kayıtlıdır. 1557 tarihinde 2'si çift, 8'i bennâk ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 11 nefer, 1575 tarihinde ise 4'ü çift, 3'ü bennâk ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam 14 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Köyde buğday, arpa ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri timar olarak ayrılmış olup, 1523'te 1200 akça, 1540'ta 2400 akça, 1557'de 2678 akça ve 1575'te 3278 akçadır.

151. Deyr-i Salib [963]

1523 tarihinda *karye*, 1540-1575 tarihlerinde ise *mezrea* statüsündedir. 1523 yılında sadece 1 vergi mükellefi mevcut olup, mücerreddir. Yıllık vergi hasılatı 1523'te 532 akça, 1540'ta 200 akça, 1557'de 600 akça ve 1575 tarihinde 800 akçadır.

152. Cânbur [964]

1523 tarihli tahrirde kaydına rastlanmadı. 1540'ta "*mezrea*" statüsündedir. 1557'de 8 nefer vergi mükellefi mevcuttur. Bunların 2,5'i çift, 4'ü bennâk, 1'i

---

[960] **TD., 308**, s.152. "*Mezkur Seyyid Şerafeddin fevt olub, oğullarından Seyyid Takiyeddin ve Seyyid Abdülkahhar ve Seyyid Asker mutasarrıflardır. Ve bâki evladı ile.*"

[961] TD., 660, s.276. "*...Hâlâ ellerindeki hüccet-i şeriyye mucebince Seyyid Takiyyedin varesesinden Seyyid Yunus oğullarına ve Salifü'z-zikr Seyyid Şerafeddin varesesinden Fatma Hatun müntakil olub, mutasarrıflardır*".

[962] **TD., 998**, s.79; **TD., 195**, s.97; **TD., 308**, s.132; **TD., 660**, s.180.

[963] **TD., 998**, s. 75; **TD., 195**, s. 133; **TD., 308**, s. 84; **TD., 660**, s. 82.

[964] **TD., 195**, s.86; **TD., 308**, s.47; **TD.,660**, s.181-182.

mücerred'dir. 1575'te nefer sayısı yine 8 olup, 3'ü çift (6 nim çift), 2'si de bennâktır.

Zirai ürünleri buğday ve arpadan ibarettir (Bkz. İktisadi Durum Bölümü). Vergi gelirleri 1540'ta timar olarak ayrılmış olup, 1447 akça, 1557'de sancakbeyi hassı (hangi sancağın beyi olduğu belli değil) olarak ayrılmış ve 2707 akça, 1575'te yine timar olarak ayrılmış olup, 3600 akçadır (Bkz. Ek-I).

153. Ketik [965]

1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde kaydına rastlanmadı. 1557 ve 1575 tarihlerinde 7 nefer vergi mükellefi mevcuttur. 1557'de 2'si çift, 5'i bennâk, 1575'te ise yine 2'si çift 4'ü ise bennâk statüsündedir (Bkz. Ek-I).

Köyde buğday, arpa, pamuk ziraatının yanı sıra arıcılık ta yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

Vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1557'de 1858 akça, 1575'te de 2155 akça hasılatı mevcuttur.

154. Tikrit [966]

1523 ve 1540 tarihli tahrir defterinde "*nefs-i Tikrit*",1557 tarihli defterde "*nefs-i şehr-i Tikrit*" ve 1575 tarihli tahrirde ise "*Liva-i Tikrit, nefs-i Tikrit*" şeklinde kaydedilmiştir.

1523'te 272 hânesi ve 78 mücerred'i mevcuttu. 1540'ta vergi mükellefi nefer sayısı 389 olup, bunların 284'ü bennâk, 105'i mecerreddir. 1557'de nefer sayısı 581'e yükselmiştir ki, tamamı bennâk olarak kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 1557 tarihli tahrir defterindeki şu kayıt Tikrit'in sancak statüsünde olduğunu göstermektedir. "*Nefs-i Şehr-i, Tikrit, hass-ı Mirlivâ-i Tikrit*"[967]. Ancak, bu tarihte Tikrit Eski Musul Sancağı gibi Musul'a mı bağlıdır, yoksa müstakil bir sancak mıdır belli değil. Fakat, 1575 tarihine gelindiği vakit, Tikrit'in Musul'dan ayrı müstakil bir sancak hüviyetine kavuştuğunu görmekteyiz[968].

---

[965] **TD., 308**, s.59; **TD., 660**, s.81.

[966] **TD., 998**, s.77; **TD., 195**, s.47-50; **TD., 308**, s.98-103; **TD., 660**, s.202-205.

[967] **TD., 308**, s.98.

[968] **TD., 660**, s.207. "*Zikr olunan atıl ve bâtıl mezreaları Şeyh Receb nâm kimesne...akçalık üzre timara kabul itmekle eline berât-ı şerif virülüb tekrar 1000 akça terakki verilmesi içün muharrir Abdülcelil Bey'e*

1575'te bir önceki tahrire kıyasla vergi mükellefleri sayısının % 47 civarında bir düşüş gösterdiğini görmekteyiz. Zira 1557'de 581 olan nefer sayısı 1575'te 306'ya düşmüştür. Bunun sebepleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Hâne, bennâk ve mücerred sayılarından hareketle elde ettiğimiz tahmini nüfus 1523'te 1982, 1540'ta 2093, 1557'de 4067 ve 1575'te ise 2142 kişiden ibarettir.

Nefs-i Tikrit'in vergi gelirleri 1523 tarihinde 2000 akça olup timar olarak,1540'ta 7000 akça olup padişah hassı olarak, 1557'de 10677 akça olup Tikrit sancakbeyi hası olarak ayrılmıştır. 1575 tarihindeki vergi tutarı 10680 akçadır. Fakat, bu vergi gelirinin ne için ayrılmış olduğu hakkında herhangi bir açıklama yoktur.

155. Kaziye [969]

Musul'un kuzeyinde bulunmaktadır[970]. 1523'te 12 hâne ve 2 mücerred vergi mükellefi nüfusu vardır. 1540'ta 2,5'i çift, 6'sı bennâk ve 2'si mücerred olmak üzere toplam 13 nefer; 1557'de 3,5'i çift, 13'ü bennâk olmak üzere toplam 17 nefer ve 1575'te 4'ü çift, 10'u bennâk,i 6'sı mücerred olmak üzere toplam 29 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Ek-I).

Köyün vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır. 1523'te 2653 akça, 1540-1557 tarihlerinde 3050'şer akça ve 1575 tarihinde 3100 akça geliri bulunmaktadır.

Köyde buğday, arpa, darı, keten tohumu ve bostan ziraatı yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümü).

II. AŞİRETLER

Coğrafi konumu ve iklim şartlarının müsait olmasından dolayı Musul Sancağı sınırları dahilinde birçok aşiret yaşamaktaydı. 1523'te 31[971], 1540'ta 35[972], 1557'de 51[973] ve 1575'te 39[974] cemaatin kaydına rastlamaktayız.

(Musul tahrir Emini) emr-i şerif irad itmeğin ber vech-i kabul...akçalık üzre tevcih idüb eline tezkere vermeğin vech-i meşruh üzre deftere kayd olundu. Ve Liva-i Tikrit'in bundan gayri, sipahisi olmayub ve Liva-i mezkur sâbıka Musul'dan ifraz olunmağın Musul sipahileriyle eşmek üzre kayd olundu".

[969] **TD., 998**, s.78; **TD., 195**, s.83; **TD.,308**, s.138; **TD., 660**, s.165.

[970] Bkz. Musul Sancağı haritası.

[971] **TD., 998**, s.72-81.

[972] **TD., 195**, s.37-137.

[973] **TD., 308**, s.44-171.

[974] **TD., 660**, s.84-243.

1. Karakoyunlu Aşireti

Konar-göçer Türkmân yörükânı taifesindendir[975].

1523 tarihinde 35 hânesi, 7 mücerredi ve 1302 akça vergi geliri vardır[976]. 1540'ta hâne sayısı 66'ya, vergi hasılatı ise 3032 akçaya yükselmiştir. Bu tarihte aşiretin 2500 baş da koyunu mevcuttur[977].

1557 tarihinde karakoyunlu aşiretinin üç farklı mahalde yaşadığını görmekteyiz. Bir mahalde, 28'i bennâk, 24'ü mücerred olmak üzere toplam 52 neferi, 4000 baş koyunu 3982 akça vergi hasılatı mevcuttur. Bir diğer mahalde yaşayanların 44 neferi mevcut olup, bunların 36'sı bennâk, 8'i mücerreddir. Ayrıca, 4500 baş koyunları ve 4230 akça hasılatları mevcuttur. Başka bir mahalde yaşayanların ise nefer sayısı 14 olup, 9'u bennâk, 5'i mücerred konumundadır. Bunların besledikleri koyun sayısı 800 olup, vergi miktarları da 738 akçadır[978] (Bkz. Tablo-9).

1575'te Karakoyunlu taifesi üç cemaatten müteşekkildir; Doğan Kethüda'ya bağlı cemaatin 66, Ulaş Kethüda'ya bağlı cemaatin 35 ve Allahvirdi Kethüda'ya bağlı cemaatin 47 neferi mevcuttur ki, toplam 148 nefer eder[979]. Taifenin 1575 tarihindeki vergi hasılatı 4000 akça olup, 4000 akçadan ziyade olan resimleri serhadlerdeki hizmetleri karşılığında muaf tutulmuştur[980].

---

[975] Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1979, s.478.

[976] **TD., 998**, s.74.

[977] **TD., 195**, s.128.

[978] **TD., 308**, s.86-88.

[979] **TD., 660**, s.108-109.

[980] **TD., 660**, s.109-110. "*...hâsıl 4000, dörtbinden ziyâde olan resimlerinin muafiyeti fermân-ı aliyye münzevidir*" , "*Mezkur Karakoyunlu taifesi ... hassa-i hümâyun kayd olunmuşken, mukaddema Lahsa Beylerbeyisi... Ali Paşa; taife-i mezbur kadimi raiyyet oğlu raiyetler olmayub; Eşküncü nöker oğlu nökerler olub, serhadlerde vaki olan muharebelerde bile olub ve bu defa Lahsa'da dahi böyle bulunmuşlardır. Mücerred Liva-i Musul'da sâkin olmağla, bundan akdem vilâyet kâtibi Liva-i Musul'a tâbi olan ulusât defterine kayd eylemeğin ümenâ ve 'amâl taifesi tekâlif-i örfiyye ve nüzül ve avarız deyü rencide etmekle... resimleriyle ve bu tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellah olmaları mirmirân-ı müşarün ileyhe inâyet ricasına arz eylemeğin, ziraat eyledikleri yerlerin mükteza-yı şer'i ve kanun üzre hukuk ve rüsumları sâhib-i arza eda itdiklerinden sonra min-ba'd sefer vaki oldukda kendüyle böyle eşmek şartiyle... resimlerinden ve sair tekâlif-i örfiyye ve avarız-ı divaniyyeden muaf ve müsellah olmak üzere sene 987 Şevvali'nin evailiyle müverrah ellerinde olan emr-i şerifle muafiyetleri Bağdad'da hazine-i amire defterlerinden mukayyed idüğüne divândan memhûr tezkere irâd itdiklerinden ma'ada 984 Rebbiü'l-evveli'nin onsekizinci günüyle müverrah olub, vech-i meşruh üzre mücerreden emr-i şerif aher irâd eylediklerinden talhiz olunub fi'l-vâki taife-i mezbur koyun ve sair davarla zindegani idüb ve nicesi serhadlerde ümera hizmetlerinde olub, kendülerin mahsus yerleri olmayub erbâb-ı timar mezrealarında... ziraat ve hiresat itdikleri...mukarrer olmağın irâd eyledikleri evâmir-i şerife mucebince madem ki,serhad hizmetlerinde olalar...rüsumdan ve sair tekâlif-i örfiyye ve avarız-ı divâniyyeden sâfiyet üzere deftere kaydolundu*"

Bennâk ve mücerredlerden faydalanarak, 7 katsayısına göre elde ettiğimiz tahmini nüfus 1523'te 252, 1540'ta 462, 1557'de 548 ve 1575'te 1036 kişidir.

Karakoyunlu taifesinin vergi gelirleri; 1523-1540 tarihlerinde Musul sancakbeyi hassı, 1557-1575 tarihlerinde padişah hassı olarak ayrılmıştır.

2. Yâycılar, Yâycı, Yâycıyân Aşireti

Türkmân yörükânı taifesindendir[981].

1523'te 218'i hâne, 70'i mücerred olmak üzere toplam 288 nefer vergi mükellefi vardır. Yıllık vergi hâsılatı 4764 akçadır[982]. 1540 yılında nefer sayısı 333'e yükselmiş olup, bunların 300'ü hâne, 33'ü de mücerreddir. Bu tarihte 8000 koyuna sahip olan aşiretin yıllık vergi hâsılatı 9374 akçaya yükselmiştir[983].

Yâycı taifesinin nefer sayısı 1557 tarihinde 363'e yükselmiştir. Bunların 282'si bennâk, 81'i mücerreddir. Ayrıca, koyun sayısı 13202'ye, yıllık vergi hâsılatı ise 15261 akçeye yükselmiştir[984]. Taife 1575 tarihinde 4 cemaatten (Oymak) oluşmaktaydı[985]. Toplam 434 nefer nüfusu mevcuttur. Koyun sayısı 15000'e, yıllık vergi hâsılatı ise 16046 akçaya yükselmiştir[986] (Bkz. Tablo-9).

Tahmini nüfusu 1523 yılında 1596, 1540'ta 2133, 1557'de 2055 ve 1575'te 1565 kişidir.

Taifenin yıllık vergi hasılatı 1523 tarihinde Mir-i Arab Bekir Bey'e, diğer tarihlerde padişaha has olarak ayrılmıştır.

---

[981] C. Türkay, **age.**, s.767.
[982] **TD., 998**, s.74.
[983] **TD., 195**, s.44-46.
[984] **TD., 308**, s. 62-64.
[985] **TD., 660**, s84-85. Taifeyi oluşturan cemaatler şunlardır;
1- Cemaat-i Yâycı, Bennâk: 46, Mücerred: 10
2- Cemaat-i Şahkulu Kethüda, Bennâk: 30, Mücerred: 12
3- Cemaat-i Bedra Kethüda, Bennâk: 215, Mücerred: 41
4- Cemaat-i Ali b. Gündek Kethüda, Bennâk: 71, Mücerred: 9.
[986] **TD., 660**, s84-85.

3. Al 'Aziz Aşireti

1523 yılında 150 hânesi, 2250 akça vergi hâsılatı mevcuttur[987]. 1540'ta 167 nefer vergi yükümlüsü olup, bunların hepsi bennâk statüsündedir. Ayrıca, 2000 baş koyunu, 500 baş camusu ve 4674 akça yıllık vergi geliri vardır[988]. Aşiretin hâne sayısı 1557'de 167 olup, bir önceki tahrirle aynıdır. Buna mukabil, koyun sayısı 3000'e yükselmişken, camus sayısı ise 450'ye düşmüştür. Yıllık vergi hasılatı da 14954 akçaya yükselmiştir[989].

1575 tarihinde aşiretin nefer sayısı 245'e yükselmiştir. Bunların 220'si bennâk, 25'i ise mücerred konumundadır. Bu tarihte aşiretin koyun sayısı 3720'ye, camus sayısı ise 500'e yükselmiştir. Ayrıca, yıllık vergi hasılatı da 17000 akçaya yükselmiştir[990] (Bkz. Tablo-9).

Aşiretin tahmini nüfusu yıllar itibariyle şöyledir; 1523'te 1050 kişi, 1540'ta 1169 kişi, 1557'de 1169 kişi ve 1575'te 1565 kişi.

Aşiretin vergi gelirleri zeamet olarak ayrılmıştır.

4. Bâcvânlu, Bâculân Aşireti

1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde *Bâcvânlû* 1557 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde *Bâculân* şeklinde kaydedilmiştir.

Aşiretin 1523 yılında 100 hânesi, 3200 akça vergi hâsılatı mevcuttur[991]. 1540'ta toplam nefer sayısı 125 olup, 112'si bennâk, 13'ü mücerreddir. 5000 baş koyunu bulunan camaatin yıllık vergi hasılatı ise 5797 akçaya çıkmıştır[992].

Bâcvân cemaatinin 1557 tarihinde 87'si bennâk, 20'si mücerred olmak üzere toplam 107 neferi mevcuttur. Koyun sayısı 5266'ya çıkmış olmasına karşılık vergi hasılatı bir önceki tahrirle aynı olup, 5797 akçadır[993].

1575 yılında nefer sayısı 134'tür. Bunlardan 104'ü bennâk, 30'u mücerred olarak kayıtlıdır (Bkz. Tablo-9). Ayrıca, koyun sayısı 8100, yıllık vergi miktarı da 5978

---

[987] **TD., 998**, s.81.
[988] **TD., 195**, s.74-75. Al 'Aziz cemaatinin bir bölümü de Ane sancağında meskundur.
[989] **TD., 308**, s.147-148.
[990] **TD., 660**, s188-190.
[991] **TD., 998**, s.74.
[992] **TD., 195**, s.119-120.
[993] **TD., 308**, s.66-67.

akçadır[994].

Eldeki verilerden hareketle 7 katsayısına göre tespit ettiğimiz tahmini nüfus 1523'te 70, 1540'ta 797, 1557'de 629 ve 1575'te 758 kişidir.

Vergi geliri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

5. Evceşlü Aşireti

Nefs-i Musul'da meskundur. 1523'te 180 hânesi ve 1 mücerredi mevcuttur. Ayrıca, 3 Pir-i fâni ve 1 imâm nüfusu da vardır. Yıllık vergi geliri 3180 akçadır[995]. 1540 yılında toplam nüfusu 79 neferden ibarettir. Bunların 72'si hâne, 7'si mücerred konumundadır. Vergi geliri ise 1318 akçaya düşmüştür[996].

1557'de nefer sayısının 146'ya yükseldiğini görmekteyiz ki, 130'u bennâk, 16'sı da mücerreddir. Yine bu tarihte 300 baş koyunu ve 1856 akçalık geliri mevcuttur[997]. 1575'te aşiretin nefer toplamı 174'e yükselmiştir. Bunlardan 123'ü bennâk, 51'i mücerreddir (Bkz. Tablo-9). 600 baş koyunu, 2182 akça vergi geliri vardır[998].

Evceşlü aşiretinin tahmini nüfusu ise 1523 tarihinde 1289, 1540'ta 511, 1557'de 926 ve 1575'te 912 kişiden ibarettir.

Taifenini yıllık vergi geliri *Harameyn* vakfına gelir olarak ayrılmıştır.

6. Dasni (Das) Aşireti

Geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Musul sancağı dahilindekiler, dicle nehrinin iki yanında[999], Zap suyu etrafında[1000] ve Acuz nahiyesinde[1001] yaşıyorlardı.

Musul sancağından başka, bir kısmı da Diyarbekir[1002], Bağdat[1003], Şehrizul[1004]

---

[994] **TD., 660**, s.90-91.
[995] **TD., 998**, s.72.
[996] **TD., 195**, s.109-110.
[997] **TD., 308**, s.166-167.
[998] **TD., 600**, s.234-235.
[999] **Mühimme, 48**, Hüküm; 191. (3 Kasım 1582 / 14 Şevval 990).
[1000] **Mühimme,19**, Hüküm; 294. (12 Ağustos 1582 / 980).
[1001] **Mühimme, 19**, Hüküm; 294; **Mühimme, 22**, Hüküm; 63, (15 Haziran 1573 / 14 Safer 981); **Mühimme, 26**, Hüküm; 532, (13 Eylül 1573 / 15 C.ahir 981); **Mühimme, 48**, Hüküm; 191, (3 Kasım 1582 / 14 Şevval 990); **Mühimme, 49**, Hüküm; 99, (15 Haziran 1583 / 23 C.ahir 991); **Mühimme, 53**, hüküm; 114, (5 Ağustos 1584 / 27 Recep 992).
[1002] **Mühimme, 35**, s.303, (29 Eylül 1578).
[1003] **Mühimme, 26**, s.50 (25 Haziran 1574).
[1004] **Mühimme, 39**, s.2, (26 Kasım 1579).

eyaletleri ile, Erbil, İmadiye, Nusaybin ve Harir sancaklarında yaşıyordu[1005].

Dasni taifesi yezidi mezhebine mensup olup[1006], Musul sancağında şekavette bulunan aşiretlerin başında yer almaktadır.

1523 tarihli tahrire 3 hâne vergi mükellefi ve 81 akça vergi geliri kaydedilmiştir[1007]. 1540 tahririnde kaydedilen vergi mükellefi sayısı 35 hâne, yıllık vergi miktarı ise 1845 akçadır (Bkz. Tablo-9). Bu tarihte 1800 baş da koyunu mevcuttur[1008].

1557 tarihli tahrir defterinde; Musul, Erbil, Harir ve İmadiye sancaklarındaki bütün dasni cemaatleri birlikte yazılmıştır. Dolayısıyla bunlardan kaç hânenin Musul sancağında, kaç hânenin diğer sancaklarda bulunduğunu tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu tarihte Dasni taifesinin toplam hâne sayısı 801, koyun sayısı 120000 baş, vergi hasılatı ise 99418 akçadır[1009].

1575 tarihli tahrir defterinde Dasni taifesinin hâne sayısı kaydedilmemiştir. Toplam 52700 akçalık vergi geliri yazılmış olup, bu miktar Musul sancakbeyine ayrılan has geliridir. Taifenin toplam vergi hasılatı 52700 akçadan ibaret olmayıp, bunun dışındaki hasılatı Eski Musul beylerine has olarak tevcih edilmiştir. Fakat, miktarı kaydedilmemiştir[1010].

Dasni taifesinin tahrir defterlerindeki kayıtlara geçen bennâk ve mücerred sayılarından faydalanarak tespit ettiğimiz tahmini nüfusu 1523'te 21, 1540'ta 245 ve 1557'de 5607 kişidir.

Taifenin vergi gelirleri; 1523'te Musul Sancakbeyi hassı, diğer tarihlerde padişah hassı olarak ayrılmıştır.

7. Brâdiclü Aşireti

1523'te 38 hânesi, 3 mücerredi ve 1088 akça vergi hâsılatı mevcuttur[1011]. 1540'ta

---

[1005] **MM., 269**, s.71; **TD., 308**, s.92.
[1006] Bkz. Dipnot 1001'deki Mühimme defterleri. Ayrıca, Cevdet Türkay, **age.,** s.311.
[1007] **TD., 998**, s.74.
[1008] **TD., 195**, s.122.
[1009] **TD., 308**, s.92.
[1010] **TD., 660,** s.130. *"Cemaat-i taife-i Dasni hasha-i Mirliva. Eski Musul Beylerine ta'yin olunandan mâ'ada. Hasıl:52700"*.
[1011] **TD., 998**, s.74.

hâne sayısı 32'ye düşmüştür. 2400 baş koyunu ve toplam 2064 akça vergisi vardır[1012].

1557 tarihinde 39'u bennâk, 10'u mücerred olmak üzere toplam 49 nefer vergi mükellefi nüfusa sahiptir. Koyun sayısı 3000'e, vergi hasılatı da 2628 akçaya yükselmiştir[1013]. 1575'te toplam 49 neferin 40'ı bennâk, 9'u mücerreddir. Bunlardan 20 bennâk ve 2 mücerred Kerkük'de, diğerleri Musul sancağı dahilinde meskundur (Bkz. Tablo-9). Bu tarihte koyun sayısı 4400, vergi toplamı ise 3128 akçadır[1014]. Tahmini nüfus miktarı 1523'te 269, 1540'ta 224, 1557'de 283 ve 1575'te 289 kişidir.

Taifenin 1523-1540 tarihlerindeki vergi gelirleri Musul Sancakbeyi hassı, diğer tarihlerde ise padişah hassı olarak ayrılmıştır.

8. Şebek Aşireti

1523 yılında 55 hâne, 19 mücerred ve 2254 akça vergi geliri vardır[1015]. 1540 tarihli tahrir defterinde *Evlâd-ı Şebek* olarak kaydedilmiştir. Bir önceki tahrire nispetle nefer sayısının bir hayli artmış olduğunu görmekteyiz. Zira, 153'ü hâne, 27'si mücerred olmak üzere toplam 180 nefer nüfusu vardır. Ayrıca, 7000 baş koyunu ve toplam 8318 akça vergi geliri mevcuttur[1016].

1557'de nefer sayısının 94'ü hâne, 28'i mücerred olmak üzere 122'ye düştüğünü görmekteyiz. Buna karşılı koyun sayısı 8500'e yükselmiştir. Vergi gelirinde herhangi bir değişiklik olmayıp, 8318 akçadır[1017]. 1575 yılında nefer sayısının tekrar yükselmiş olduğunu görüyoruz. Zira, 1557'de 122 olan nefer sayısı 1575'te 193'e çıkmıştır. Bunların 173'ü bennâk, 20'si de mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 11000'e, vergi geliri ise 10000 akçaya yükselmiştir[1018].

Yukarıdaki verilerden hareketle elde ettiğimiz tahmini nüfusu 1523 yılında 404 kişi, 1540 tarihinde 1098 kişi, 1557 tarihinde 686 kişi ve 1575 tarihinde ise 1231 kişidir.

Taifenin yıllık vergi gelirleri Musul sancakbeyi hassıdır.

[1012] **TD., 195**, s.129.
[1013] **TD., 308**, s.86-87.
[1014] **TD., 660**, s.95-96.
[1015] **TD., 998**, s.74.
[1016] **TD., 195**, s.126-128.
[1017] **TD., 308**, s.44-45.
[1018] **TD., 660**, s.128-130.

9. Karaboğa Aşireti

Yörükân taifesinden olup, bir kolu da Maraş sancağı civarında yaşıyordu[1019].

1523'te 30 nefer vergi mükellefi mevcut olup, 19'u hâne, 11'i ise mücerreddir. Yıllık vergi hâsılatı ise 744 akçadan ibarettir[1020]. 1540'ta 32'si hâne, 15'i mücerred olmak üzere toplam nefer sayısı 47'dir. Yıllık vergi hasılatı 1819 akçadır. Ayrıca 1400 baş koyunu vardır[1021]. 1557 tarihinde nefer sayısı değişmemiş olup, yine 47'dir. Fakat, bennâk sayısı 41'e yükselmiş, mücerred sayısı da 6'ya düşmüştür. Koyun sayısı 2000'e, yıllık vergi miktarı ise 2328 akçaya yükselmiştir[1022].

Aşiretin 1575 tarihindeki nefer, bennâk ve mücerred sayısı ile koyun sayısı ve vergi hasılatı, 1557 tarihindeki rakamların aynısıdır[1023] (Bkz. Tablo-9).

Tespit ettiğimiz tahmini nüfusu ise yıllar itibariyle, 144, 239, 273 ve 293 kişidir.

Taifenin vergi gelirleri 1523'te Musul Sancakbeyi hassı, diğer tarihlerde padişah hassı için ayrılmıştır.

10. Kara Ünâz (Kara Venâz) Taifesi

Vergi mükellefi nefer sayısı 1523'te 36 olup, 35'i hâne, 1'i mücerreddir. 466 akçalık vergi geliri vardır[1024]. 1540 yılında iki mahalde meskundur. Bir mahaldeki nefer sayısı 75'tir. Bunlardan 67'si hâne, 8'i mücerreddir. Ayrıca 3500 baş koyunu ve 3352 akça vergi geliri vardır[1025]. Diğer mahalde bulunanların ise toplam 19 nefer vergi mükellefi mevcuttur ki, hepsi de hâne konumundadır. 1000 baş ve 993 akça vergi geliri mevcuttur[1026]. Bu durumda Kara Ünâz taifesinin 1540 tarihinde toplam 94 nefer, 86 bennâk, 8 mücerred, 4500 baş koyun ve 4345 akça yıllık vergi geliri mevcuttur.

1557 tarihinde de iki mahalde kayıtlıdır. Bir mahalde toplam 78 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut olup, bunların 63'ü bennâk, 15'i mücerreddir. Koyun sayısı 3800, yıllık vergi miktarı ise 3352 akçadır[1027]. Diğer mahalde meskun nefer sayısı da

---

[1019] C. Türkay, **age.**, s.460.
[1020] **TD., 998**, s.74.
[1021] **TD., 195**, s.117.
[1022] **TD., 308**, s.71-72.
[1023] **TD., 660**, s.102-103.
[1024] **TD., 998**, s.74.
[1025] **TD., 195**, s.125.
[1026] **TD., 195**, s.125-126.
[1027] **TD., 308**, s.88.

33'tür. Bunların 24'ü bennâk, 9'u mücerreddir. Ayrıca, 200 baş koyunu, 468 akça yıllık vergi geliri mevcuttur[1028]. Böylece, 1557 tarihinde Kara Ünâz taifesinin toplam 111 nefer, 87 bennâk, 24 mücerred, 4000 baş koyun ve 3820 akça yıllık geliri mevcuttur.

1575 tarihli tahrir defterinde de Kara Ünâz taifesinin iki ayrı yerde kaydedildiğini görmekteyiz. Bu kayıtların birinde taifenin nefer sayısı 115'tir. Bunlardan 98'i bennâk, 17'si mücerred konumunda olup, 22 bennâk ve 1 mücerred Eski Musul'da meskundur[1029]. Koyun sayısı 6400, yıllık vergi yekunu de 4972 akçadır. Diğer kayıtta ise 31 bennâk, 1 mücerred olmak üzere toplam 32 nefer vergi mükellefi, 400 baş koyunu ve 678 akça yıllık vergi hasılatı mevcuttur[1030]. Böylece, Kara Ünâz taifesinin 1575'te toplam 147 nefer, 129 bennâk, 18 mücerred, 4800 baş koyun ve 3806 akça yıllık vergi hasılatı vardır (Bkz. Tablo-9).

Bu rakamları nüfusa dönüştürdüğümüzde 1523'te 246, 1540'ta 610, 1557'de 633 ve 1575'te 921 kişi tespit edilmektedir.

Taifenin vergi gelirleri 1523 ve 1540'ta Musul Sancakbeyi olarak ayrılmıştır. 1557'de 3352 akçası padişah hassı, 468 akçası Harameyn vakfına ayrılmıştır. 1575'te 4972 akçası padişah hassı, 678 akçası da yine Harameyn-i Şerifeyn vakfına ayrılmıştır.

11. Dünbil, Dünbilli, Ekrâd-ı Aşiret-i Dünbil, Ulus-u Dünbil

Rivayete göre Dünbili beylerinin soyu bedevi Araplarından İsa adında bir adama dayanmaktadır. Bu aşiretin mensupları başlangıçta yezidi mezhebine mensup iken, sonraları bir kısmı ehl-i sünnet mezhebine girmiştir[1031].

1523 yılında dört ayrı cemaat olarak kaydedilmiştir. İlk üçü *cemaat-i Dünbil*, dördüncüsü *ulus-u Dünbil* şeklinde deftere yazılmıştır. Dört cemaatin toplam 137 hâne, 8 mücerred nüfusu vardır. Yıllık vergi yekunu ise 2998 akça olup, Musul Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1032]. 1540 tarihli tahrirde, Dünbil taifesi iki ayrı cemaatten

---

[1028] **TD., 308**, s.166.

[1029] **TD., 660**, s.96-97.

[1030] **TD., 660**, s.233-234.

[1031] Şerefhan, **Şerefnâme**, (Çeviren: M. Emin Bozarslan), İstanbul, 1990, s.345.

[1032] **TD., 998**, s.74. Dört cemaatin hâne,mücerred ve hasıl dağılımı şöyledir;

1- Cemaat-i Dünbil, tabi-i Şemseddin Kethüda; hâne:10, mücerred:2, hâsıl:285

2- Cemaat-i Dünbil, tabi-i Taceddin Kethüda; hâne:5, hâsıl:135

3- Cemaat-i Dünbil; hâne:28, mücerred:4, hâsıl:840

4- Ulus-u Dünbil, tabi-i Şemseddin Kethüda; hâne:94, mücerred:2, hâsıl:1.538.

oluşmaktadır. *Cemaat-i Dünbil* şeklinde kaydedileni padişah hassı için ayrılmıştır. Nefer toplamı 114 olup, 98'i bennâk, 16'sı mücerreddir. 6000 baş koyun ve 5982 akça yıllık vergi yekununa sahiptir[1033]. *Ekrâd-ı aşiret-i dünbil* başlığı altında kaydedileni ise iki oymaktan meydana gelmiş olup, sancakbeyi hassı için ayrılmıştır. Toplam 29 bennâk nüfusu, 9500 koyunu ve 5678 akça vergi hasılatı mevcuttur[1034]

1557 tarihli tahririn iki yerinde *Cemaat-i Dünbil* ve bir yerinde *Ekrâd-ı Aşiret-i Dünbil* olarak kaydedilmiştir. Sonuncusunun vergi gelirleri Deyr-Rahbe sancakbeyi hasları için, ilk ikisinin ise padişah hasları için ayrılan cemaatlerden birinin nefer sayısı 114 olup, 109'u bennâk ve 5'i mücerreddir. Ayrıca, 6000 baş koyunu ve 6338 akça vergisi vardır[1035]. Diğerinin ise nefer sayısı 18'dir. Bunlardan 14'ü bennâk, 4'ü mücerreddir. Koyun sayısı 3200, vergi yekunu de 2792 akçadır[1036]. Cemaat-i ekrâd-ı aşiret-i Dünbil'in nefer sayısı 30 olup, 30'u da bennâktır. Koyun sayısı 10000, yıllık vergi geliri de 5680 akçadır[1037].

1575'te toplam 132 neferi vardır. Bunlardan 109 bennâk ve 5 mücerred bir yerde, 14 bennâk ile 4 mücerred ise başka bir yerde meskundur (Bkz. Tablo-9). Toplam 11000 baş koyunu mevcuttur. Yıllık vergi hasılatı 9130 akça olup, padişah hassı olarak ayrılmıştır[1038].

Taifenin 1523 tarihinde 967, 1540 tarihinde 905, 1557 tarihinde 1080 ve 1575 tarihinde 870 kişilik nüfusu mevcuttur.

12. Dâvudi, Ekrâd-ı Dâvudi Taifesi

Kaynaklarda Dâvûd, Dâvûdlar, Dâvûdlu (Dâvûd Obası) şekillerinde de geçer[1039].

Vergi geliri 1523'te Musul Sancakbeyi olarak ayrılmış olup, 345 akçadır. 12 hâne ve 1 mücerred nüfusu vardır[1040]. 1540 tarihinde iki ayrı cemaat halinde

---

[1033] **TD., 195**, s.117-118.

[1034] **TD., 195**, s.117-118. *Ekrâd-ı Aşiret-i Dünbil* 'e bağlı oymaklar şunlardır;

1- Oymak-ı Reşit Kethüda; bennâk:15, ağnam:6.000, hasıl:3.480

2- Oymak-ı Besât Kethüda; bennâk:14, ağnam:3.500, hasıl:2.198.

[1035] **TD., 308**, s.61-62.

[1036] **TD., 308**, s.85-86.

[1037] **TD., 308**, s.97.

[1038] **TD., 660**, s. 82-84.

[1039] C. Türkay, **age.**, s.311.

[1040] **TD., 998**, s.74.

yaşamaktadır. Bunlardan birisinin 1607 akçalık vergi geliri olup, padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1400 baş da koyunu mevcuttur. Nefer toplamı 34'tür. Bunların 27'si bennâk, 7'si mücerreddir[1041]. Diğerinin gelirleri Hz. Yunus vakfı için ayrılmıştır. Yıllık vergi geliri, Lek, Gökçelü, Yağmur Tâtlu ve Lâdamiye taifeleri ile birlikte yazıldığı için miktarı belli değildir. Nüfusu 11 neferden ibarettir. 9'u bennâk, 3'ü ise mücerreddir[1042].

Davudî taifesinin, 1557 yılında da iki ayrı cemaat halinde yaşadığını görmekteyiz. Bunlardan biri padişah hassı için ayrılmıştır ki, 1934 akça geliri; 30'u bennâk, 4'ü mücerred olmak üzere toplam 34 nefer nüfusu ve 1300 baş koyunu vardır[1043]. Diğeri ise Hz. Yunus vakfı gelirleri için ayrılmıştır. Vergi mükellefi nefer sayısı 24'tür. Bunların 19'u bennâk, 5'i mücerred konumundadır[1044]. Vergi yekunu ise, yukarıda zikredilen dört cemaatle birlikte yazıldığı için tespit edilemedi.

1575 tarihinde de iki ayrı cemaat halinde yaşadığı görülmektedir. Bunlardan biri padişah hassı için, diğeri de Hz. Yunus vakfı için ayrılmıştır. Hz. Yunus vakfı için ayrılan cemaatin 24 nefer nüfusu mevcuttur. Bunlardan 23'ü bennâk, 1'i mücerreddir. Ayrıca, 2000 baş koyunu ve 1436 akça yıllık geliri vardır[1045]. Padişah hassı olarak ayrılan cemaatin ise, 1575 tahriri esnasında ekserisi İmâdiye sancağı ve perakende olduğu için, nefer sayısı ve hasılat yekunu bir önceki tahrir kayıtlarına göre çıkartılmıştır[1046]. Nefer toplamı 34 olup, 30'u bennâk, 4'ü mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 1300, vergi geliri ise 1934 akçadır[1047].

13. Ekrâd-ı Gelhur, Ekrâd-ı Gelhuzi Taifesi

Ekrâd taifesinden olan[1048] bu cemaat, 1523 tarihli tahrirde *Gelhuzi*, 1540, 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde *Gelhur* olarak kaydedilmiştir. 1523'te 8 hânesi mevcuttur. 176 akçalık vergi geliri Musul Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1049]. 1540'ta hâne sayısı

[1041] **TD., 195**, s.121.
[1042] **TD., 195**, s.108.
[1043] **TD., 308**, s.72-73.
[1044] **TD., 308**, s.171.
[1045] **TD., 660**, s.243.
[1046] **TD., 660**, s.103-104. "*Taife-i mezburun ekserisi İmâdiye ve perakende olmağın, esna-i tahrirde hazır olmayub, yazılmışlar imiş. Hâlâ esâmileri defter-i atikde nakl olunub, mahsulleri muhasebat defteri mucebince deftere kayd olundu*".
[1047] **TD., 660**, s.103-104.
[1048] C. Türkay, **age.**, s.370.
[1049] **TD., 998**, s.74.

14'e yükselmiştir. 630 baş koyunu ve 693 akça vergi geliri mevcuttur. Bu gelir padişah hassı için ayrılmıştır[1050].

Taifenin 1557 ve 1575 tarihlerindeki hâne, koyun ve hâsıl yekunu 1540 yılı rakamları ile aynıdır (Bkz. Tablo-9). Yine bu tarihlerdeki gelirler de padişah hassı olarak ayrılmıştır[1051].

Tahmini nüfusu 1523 tarihinde 56, 1540-1575 tarihlerinde 98'er kişidir.

14. Evlâd-ı Gânim ('İlm?) Taifesi

1523 yılında 8 hânesi mevcuttur. 276 akçalık vergi geliri Musul Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1052]. 1540'ta hâne sayısı 24'e yükselmiştir. 4168 baş koyunu mevcuttur. 2992 akçalık geliri sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1053].

1557 tarihinde nefer sayısı 26'ya çıkmış olup, 21'i bennâk, 5'i mücerreddir. Koyun sayısı 4000'e, yıllık vergi geliri 3016 akçaya yükselmiştir. Hâsılı padişah hassı için ayrılmıştır[1054].

1575'te nefer sayısı 41'e yükselmiştir. Bunların 26'sı bennâk, 15'i de mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 4000'dir. Yıllık vergisi de 3402 akça olup, padişah hassıdır[1055].

Vergi mükellefi sayısından faydalanarak elde ettiğimiz nüfus miktarı 1523'te 56, 1540'ta 168, 1557'de 152 ve 1575'te 197 kişidir.

15. Gökçelü Taifesi

Gökceler, Gökceli şekillerinde de geçen bu aşiret Türkmân Yörükânı taifesindendir[1056].

Bu taifenin kaydı 1523 tarihli tahrirde mevcut olmayıp, ilk defa 1540 tarihli tahrirde geçmektedir. Bu tarihte iki ayrı mahalde bulunmaktadır. Bunlardan birinin 22 hâne vergi mükellefi nüfusu, 1400 baş koyunu ve 1186 akça yıllık vergisi olup, padişah

---

[1050] **TD., 195**, s.124.
[1051] **TD., 308**, s.65; **TD., 660**, s.105.
[1052] **TD., 998**, s.74.
[1053] **TD., 195**, s.126.
[1054] **TD., 308**, s.89.
[1055] **TD., 660**, s.98.
[1056] C. Türkay, **age.**, s.377.

hassı için ayrılmıştır[1057]. Diğerinin 17 neferi mevcuttur. Hz. Yunus vakfı gelirleri için ayrılmıştır. Hasılat yekunu; Lek, Davudi, Yağmur Tâtlu ve Lâdamiye cemaatleri ile birlikte yazıldığı için tespit edilemedi[1058].

1557'de yine iki ayrı yerde meskundur. Padişaha hass olarak ayrılmış olanın nefer sayısı 44'tür. Bunların 32'si bennâk, 12'si mücerreddir. Koyun sayısı 3200, yıllık hasılatı 3044 akçadır[1059]. Hz. Yunus vakfı için ayrılanın ise nefer toplamı 45 olup, 30'u bennâk, 15'i mücerreddir. Hâsılatı, yukarıda zikredilen 4 cemaatle birlikte yazıldığı için belli değildir[1060].

1575 yılında, padişaha hass olarak ayrılmış olanın nefer sayısı 54'e yükselmiştir. Bunların 50'si bennâk, 4'ü mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Ayrıca, 4000 baş koyunu ve 3524 akça vergi geliri vardır[1061]. Hz. Yunus vakfı için ayrılmış olanın ise; 34'ü bennâk, 11'i mücerred olmak üzere toplam 45 nefer vergi mükellefi nüfusu, 1500 baş koyunu ve 1424 akça vergi geliri vardır[1062].

Tahmini nüfusu 1540'ta 273, 1557'de 461 ve 1575'te 603 kişdir.

16. Gelekây Taifesi

1523 tarihli tahrirde mevcut olmayan taifenin, 1540'ta 27 neferi mevcut olup, 20'si bennâk, 7'si mücerreddir. 850 baş koyunu ve 1112 akça vergi geliri vardır[1063].

1557'de 1500 baş koyunu, 1358 akça vergi geliri, 17'si bennâk, 9'u mücerred olmak üzere toplam 26 nefer vergi mükellefi nüfusa sahiptir[1064].

1575'teki vergi mükellefi nefer toplamı 23'tür. Bunların 20'si bennâk, 3'ü mücerreddir (Bkz. Tablo-9). 1500 baş koyunu, 1358 akça da vergi geliri vardır[1065].

Bennâk ve mücerred verilerinden faydalanarak elde ettiğimiz tahmini nüfus 1540'ta 147, 1557'de 128 ve 1575'te 143 kişidir.

[1057] **TD., 195**, s.123.
[1058] **TD., 195**, s.108.
[1059] **TD., 308**, s.73.
[1060] **TD., 308**, s.170.
[1061] **TD., 660**, s.104.
[1062] **TD., 660**, s241.
[1063] **TD., 195**, s.122.
[1064] **TD., 308**, s.67-68.
[1065] **TD., 660**, s.92.

Taifenin vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

17. Gömâr Taifesi

1523 tarihli tahrirde kaydı yoktur. 1540 tarihinde 83'ü hâne, 20'si mücerred olmak üzere toplam 103 nefere sahiptir. Koyun sayısı 1500 olup, vergi yekunu de 3411 akçadır[1066].

1557'de 5000 baş koyunu, 88'i bennâk, 14'ü mücerred, toplam 102 nefer vergi mükellefi nüfusu bulunmaktadır. Yıllık vergi hasılatı ise 4540 akçadır[1067].

1575 yılında, yine 5000 baş koyunu, 88'i bennâk, 14'ü mücerred olmak üzere toplam 102 nefer vergi mükellefi mevcuttur (Bkz. Tablo-9). Yıllık vergi hasılatı ise 4500 akçadır[1068].

Tahmini nüfusu 1540'ta 601, 1557-1575 tarihlerinde ise 630 kişidir.

18. Siyâh Mansur Taifesi

Ekrâd taifesinden olup, Azerbaycan ile Irak arasındaki bölgelerde yaşıyordu[1069].

1523 tarihli tahrirde kaydı yoktur. 1540'ta mevcut 35 neferin 30'u hâne, 5'i mücerreddir. 1400 baş koyunu mevcuttur. Yıllık hasılatı ise 1615 akçadır[1070].

1557'de nefer sayısı 46'ya yükselmiş olup, 43'ü bennâk, 3'ü mücerreddir. Koyun sayısı 2000'e, yıllık vergi geliri de 2204 akçaya yükselmiştir[1071].

1575'te iki cemaatten oluşmaktadır. 2500 baş koyun ve 62 nefer vergi nüfusuna sahiptir. Bunların 52'si bennâk, 10'u mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Vergi hasılatı 2434 akçadır[1072].

Hesapladığımız tahmini nüfusu 1540'ta 215, 1557'de 304 ve 1575'te 374 kişidir.

Taifenin vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

[1066] **TD., 195**, s.116.
[1067] **TD., 308**, s.70-71.
[1068] **TD., 660**, s.101-102.
[1069] Şerefhan, **Şerfnâme**, s.368.
[1070] **TD., 195**, s.119.
[1071] **TD., 308**, s.65.
[1072] **TD., 660**, s.88-89. Taifenin iki cemaati şunlardır;
1- Cemaat-i Seydi; nefer; 27, Bennâk; 25, mücerred; 2.
2- Cemaat-i Siyah Mansur; nefer; 35, bennâk; 27, mücerred; 8.

19. Gülâbi Taifesi

1523'te *Ekrâd-ı taife-i Gülâbi*, diğer tarihlerde sadece *Gülâbi* olarak kaydedilmiştir. Mardin kazası, Sivas sancağı, Bozok eyaleti, Kemâh ve Erzincan kazalarındaki kolları ise kaynaklarda *Türkmân Taifesi* olarak geçmektedir[1073].

1523'te 13 hânenin verdiği yıllık vergi hasılatı 255 akçadır[1074]. 1540 tarihinde vergiye tabi nefer sayısı 59'a yükselmiş olup, 53'ü hâne, 6'sı mücerreddir. Ayrıca, 6600 baş koyunu ve 4562 akça vergi hâsılatı vardır[1075].

1557 tarihli tahrir defterinde iki ayrı cemaat olarak kaydedilmiştir. Bunlardan birinin 15'i bennâk, 4'ü mücerred olmak üzere toplam 19 neferi, 1500 baş koyunu ve 1264 vergisi mevcutken, diğerinin 46'sı bennâk, 17'si mücerred, toplam 63 neferi, 6000 baş koyunu ve 4.562 akça vergi hâsılatı vardır[1076].

1575'teki nefer sayısı 82'dir. Bunlardan 62'si bennâk, 20'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). 6000 baş koyunu ve 4500 akça da vergi geliri mevcuttur[1077].

Vergi mükelleflerinin tahmini nüfusu ise 1523'te 91; 1540'ta 377, 1557'de 448 ve 1575'te 454 kişidir.

Taifenin yıllık vergisi 1523'te Musul Sancakbeyi hassı, diğer tarihlerde padişah hassı olarak ayrılmıştır.

20. Al-ı 'İzze (Al-ı Azze) Taifesi

Arap aşiretidir. 1540'ta 5 cemaatten meydana gelmiş olup, Tikrit'e tâbidir. Toplam 176 nefer vergiye tâbi nüfusu vardır. Bunların 170'i hâne, 6'sı mücerreddir. Ayrıca, 4000 baş koyun ve 4966 akçalık vergi gelirine sahiptir[1078]. Vergi gelirleri timar olarak ayrılmıştır.

1557 tarihinde de 5 cemaatten müteşekkildir. Vergi mükellefi nefer toplamı 177

[1073] C. Türkay, age., s.383.
[1074] **TD., 998**, s.74.
[1075] **TD., 195**, s.130.
[1076] **TD., 308**, s.68, 93.
[1077] **TD., 660**, s.93.
[1078] **TD., 195**, s.99-100. Taifeyi oluşturan 5 cemaat şunlardır;
1- Cemaat-i A'rab-ı 'İzze; nefer; 90, hâne; 90.
2- Cemaat-i Şeyh Feravi; nefer; 27, hâne;27.
3- Cemaat-i Ahmed Hasuni; nefer; 17, hâne; 12, mücerred;5.
4- Cemaat-i Hacı İdris; nefer; 17, hâne; 12, mücerred; 5.
5- Cemaat-i Al-ı Ebu Gazi; nefer; 10, hâne; 9, mücerred; 1.

olup, tamamı bennâktır. 7500 baş koyunu, 460 baş camusu ve 16212 akça vergi geliri mevcuttur. Bu gelirin 12878 akçası padişah hassı, 3334 akçası ise sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1079].

1575'te yine 5 cemaatten ibarettir. Toplam nefer sayısı 188 olup, tamamı bennâktır (Bkz. Tablo-9). 3000 baş koyunu, 300 baş camusu ve yıllık 12000 akça vergi geliri vardır[1080]. Bu tarihteki vergi geliri; Bağdat'ta yapılmakta olan baruthâne ve tophâneye odun götürmek ve mirî hissesini her yıl Bağdat hazinesine teslim etmek şartiyle, Al-ı 'İzze cemaatinin Şeyhlerine timar olarak tevcih edilmiştir[1081].

Tahrir defterlerindeki kayıtlara geçtiği kadarıyla taifenin tahmini nüfusu 1540'ta 1196, 1557'de 119 ve 1575'te 1316 kişidir.

21. Ekrâd-ı Ömer Beg Taifesi

1540 tarihinde mevcut olan 38 vergi yükümlüsü neferin 33'ü hâna, 5'i mücerreddir. 720 baş koyunu, 1356 akça hasılatı vardır[1082]. 1557'de 36'sı bennâk, 2'si mücerred olmak üzere toplam 38 neferi mevcuttur. Koyun sayısı 2200'e, yıllık vergi

---

[1079] **TD., 308**, s.93-94, 103-104. Bu tarihte taifeyi oluşturan cemaatler aşağıdaki gibidir;
1- Cemaat-i Arab-ı Al 'İzze; nefer; 84, bennâk, 84, hasıl;12878.
2- Cemaat-i Şeyh Feravi; nefer; 28, bennâk; 28, hasıl; 1324.
3- Cemaat-i Hacı İdris; nefer:23, bennâk, 23, hasıl; 276.
4- Cemaat-i Ahmed Hasuni; nefer; 32, bennâk; 32, hasıl, 1614.
5- Cemaat-i Al- Ebu Gazi; nefer, 10, bennâk; 10, hasıl; 120.

[1080] **TD., 660**, s.185-187. Bu tarihte taifeyi oluşturan cemaatler şunlardır;
1- Cemaat-i Şeth Seyfi; nefer; 54.
2- Cemaat-i Al-ı Ebu Naim; nefer; 62.
3- Cemaat-i Evlâd-ı Said; nefer; 45.
4- Cemaat-i 'İşari; nefer; 16.
5- Cemaat-i Milas; nefer; 11.

[1081] **TD., 660**, s.185. "*Al-ı 'İzze nâm Arab cemaatinin Şeyhi Ebubekir kendi cemaati mahsulünden timâra mutasarrıf olub, bundan akdem Musul sancağı tahrir olundukda hâzır olmamağla tasarrufundaki cemaati havass-ı hümâyûn ve bazı çevlikleri Ümeraya ilhak olunacak, ahvali südde-i saadete arz olundukda, Bağdad'da imal olunan baruthâne ve tophâneye odun götürmek şartiyle timarı mukarrer olmağla hükm-ü şerif verilmişken fevt olmağın sulbi oğlu Ali'ye şurut-u mezburla kadimden babasına sadaka olunduğu üzere İskender Paşa tezkeresi mucebince... akçalık timar virülüb, berât idüb ol dahi fevt olıcek, ikinci oğlu İdris'e yine şurut-u mezburla Murad Paşa tezkeresi mucebince... akçalık üzre der-i saadetden berât-ı alişan buyurulub, mücedded tahrirde irâd idüb, tacdid-i tezkere taleb olundukda, Cemaat-i mezburenin dahi tahmil olub, ziyadeye kayd olunmuş bulunmağın, şurut-u mezburla ve andan maada sâl be-sâl hazine-i Bağdad'a... akça hisse-i mirî virmek şartiyle Cemaat-i merkum ve Çevliğ-i Zoran ve Çevliğ-i bazı zeminhâ-i Ade ve Çevliğ-i Dolab-ı Salim, zikr olunan ... akça hisse-i miriden maada 13000 akçalık üzre mezkur İdris'e defter-i cedidden tevcih olunub ve Tikrit sancağının bundan maada sipahisi olmayub, sipahilik hizmeti dahi muatel olmamak içün Musul sancağı sipahilerine eşmek şartiyle defter-i Liva-i Musul'da kayd olundu*".

[1082] **TD., 195**, s.118-119.

miktarı ise 2544 akçaya yükselmiştir[1083].

Ömer Bey taifesinin nefer toplamı 1575 tarihinde de değişmemiş olup, 38'dir. 36'sı bennâk, 2'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 2200, vergi yekunu 2544 akçadır[1084].

Tahmini nüfusu 1540 yılında 236, 1557-1575 tarihlerinde ise 254 kişidir.

Taifenin vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

22. Sâlcı, Salâcı Taifesi

Bazı kolları da Bağdat eyaleti ile Şehrizur eyaletinin Kerkük ve Erbil sancaklarında yaşamaktadır[1085]. 1540'ta 11 hâne vergi mükellefi mevcuttur. 1000 baş koyun ve 797 akça vergisi vardır[1086]. 1557'de vergiye tabi nefer sayısı 40 olup, 30'u bennâk, 10'u ise mücerreddir. Koyun sayısı 1600 adete, vergi yekunu ise 1520 akçaya yükselmiştir[1087].

1575 tarihinde nefer sayısı 53'e yükselmiştir. Bunların 46'sı bennâk, 7'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 3500'e, yıllık hasılatı ise 2718 akçaya yükselmiştir[1088].

Vergi mükellefi verilerinden faydalanarak bulduğumuz tahmini nüfusu 1540'ta 77, 1557'de 220 ve 1575'te 329 kişidir.

Taifenin vergi hasılatı padişah hassı için ayrılmıştır.

23. Yağmur Tânlû (Tâtlû?) Taifesi

Vergi geliri Hz. Yunus vakfı için ayrılmıştır. 1540'ta 6 nefer vergi mükellefi mevcuttur[1089]. Bunların 5'i bennâk ve 1'i mücerreddir. Gökçelü, Lek, Davudi ve Lâdâmiye taifeleri ile birlikte yazıldığı için vergi yekunu belli değildir.

1557 tarihinde nefer sayısı 10'a yükselmiştir. 6'sı bennâk, 4'ü mücerreddir. Lâdâmiye, Lek ve Davudi taifeleri ile birlikte yazılmış olduğundan, yıllık vergi miktarı

[1083] **TD., 308**, s.92.
[1084] **TD., 660**, s.104.
[1085] C. Türkay, **age.**, s.142.
[1086] **TD., 195**, s.123.
[1087] **TD., 308**, s.65-66.
[1088] **TD., 660**, s.89-90.
[1089] **TD., 195**, s.109.

tespit edilemedi[1090].

1575'te 10'u bennâk, 1'i mücerred toplam 11 nefer vergi mükellefi vardır (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 300, yıllık hasılatı ise 326 akçadır[1091].

Tahmini nüfusu yıllar itibariyle, 1540'ta 36, 1557'de 46, 1575'te ise 71 kişidir.

24. Zübeyd Taifesi

Arap taifesinden olup[1092], 1523'te 150 hânesi ve 2610 akça yıllık vergisi vardır. Geliri Mir-i Arap Bekir Bey'e hass olarak tevcih edilmiştir[1093]. 1540 tahririnde vergi mükellefi 175 neferin ismi kaydedilmiştir. Fakat, taifenin bütün vergi mükellefi bunlardan ibaret olmayıp 300'den ziyadedir. Diğerleri perakende oldukları için ismen tespit edilememişler, ancak taifenin hâne sayısı tahmini olarak 300 kabul edilmiştir. 400 baş camusu ve yıllık 5100 akça vergi geliri vardır[1094].

1557 tahririnde isimleri yazılan nefer sayısı 182'dir. Fakat, hâne sayısı yine 300 olarak kabul edilmiştir. Taifenin beslediği camus sayısında bir değişiklik olmayıp 400'dür. Yıllık vergi miktarı ise 13900 akçadır[1095].

1575'te 178 hânesi vardır (Bkz. Tablo-9). Camus sayısı 450'ye çıkmıştır. Yıllık hasılatı ise 13000 akçadır[1096]. Taifenin vergi geliri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

1523 tarihinde 1050, 1540-1557 tarihlerinde 2100 ve 1575 tarihinde de 1246 kişilik tahmini nüfus tespit ettik.

25. Sûremû, Serâmû, Sûremi Taifesi

1540 tarihinde 32 hâne, 2 mücerred, toplam 34 nefer vergi mükellefi vardır. Beslediği koyun sayısı 1400 adettir. Yıllık vergisi ise 1764 akçadan ibarettir[1097].

1557'de nefer sayısı 70'e yükselmiştir. 59'u bennâk, 11'i mücerreddir. Koyun

---

[1090] **TD., 308**, s.170.
[1091] **TD., 660**, s.243.
[1092] C. Türkay, **age.**, s.170.
[1093] **TD., 998**, s.76.
[1094] **TD., 195**, s.42-43. *"Zikr olan taife 300'den ziyade olup, bu miktarı yazılıb ma'adası bulunmayub, perakende olmağın yazulmayub ber-vech-i tahmin 300 hâne kayd olunub her hâneye aded üzre 12'şer resm-i bennâk yazulub ve sağılır camuslarına 22'şer akça resm-i camus kayd olunub, kânun-ı Osmanî üzere yazıldı"*
[1095] **TD., 308**, s.69-70.
[1096] **TD., 660**, s.106-107.
[1097] **TD., 195**, s.129.

sayısı 4500'e, yıllık hasılatı ise 4424 akçaya yükselmiştir[1098]. 1575 tarihinde vergi mükellefi nefer sayısı 117'e yükselmiştir. 107'si bennâk, 10'u mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Ayrıca, 8000 baş koyun ve 6000 akça vergi gelirine sahiptir[1099].

Bennâk ve mücerredlerin nüfusa dönüştürülmesi neticesinde 1540'ta 226, 1557'de 424, 1575'te ise 759 kişilik bir nüfus bulunmuştur.

26. Al-ı 'Ûbeyd, Al-ı 'Ûtbe Taifesi

1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerinde *Al-ı 'Ûbeyd* 1557-1575 tarihli defterlerde ise *Al-ı 'Ûtbe* şeklinde kaydedilmiştir.

1523'te 150 hânesi vardır. Yıllık vergi hâsılatı 2250 akça olup, Zuemadan Hasan Bey'e zeamet olarak tevcih edilmiştir[1100]. 1540 tarihli tahrir defterinde sadece 50 hâne kayıtlıdır. Aslında bu tarihte taifenin 300'den fazla hânesi bulunmaktadır. Fakat, bunların Ane sancağında mülkleri olduğu için çoğu bu sancakta kaydedilmiştir. Koyun sayısı 1000, camus sayısı 300 ve yıllık vergi hasılatı ise 1600 akça olup, padişah hassı olarak ayrılmıştır[1101].

Taifenin, 1557 tarihli tahrir defterinin iki yerinde kaydı vardır. Toplam 122 neferi mevcut olup, 109'u bennâk, 13'ü mücerreddir. Ayrıca, 8000 baş koyunu, 14286 akça vergi hasılatı vardır[1102].

Taifenin 1575'teki nefer sayısı tahrir esnasında eksik kaydedilmiştir. Sadece 17 neferin ismi yazılmıştır (Bkz. Tablo-9). Vergi yekunu 15000 akçadır[1103].

Tahrir defterlerindeki kayıtlara geçen bennâk ve mücerred sayısına göre bulunan tahmini nüfusu 1523'te 1050, 1540'ta 350, 1557'de 776 ve 1575'te 119 kişidir.

[1098] **TD., 308**, s.68-69.
[1099] **TD., 660**, s.94-95.
[1100] **TD., 998**, s.76.
[1101] **TD., 195**, s.75. "*Mezkur Al-ı 'Ubeyd taifesi üçyüzden ziyade olub, amma ekserinin Ane sancağında... olmağın anda yazılmışdır. Ol sancakda yazılmayanlar tahminen 50 hâne takdir olunub, Ane sancağında yazılan reayadan bunda resm-i hâne taleb olunmaya. Amma adet-i ağnamları ve resm-i camusları gelüb bunda alunur*".
[1102] **TD., 308**, s.89-90. Taifeyi oluşturan iki cemaat şunlardır:
1- Cemaat-i Al-ı 'Utbe; nefer; 72, bennâk; 59, mücerred; 13, resm-i bennâk; 708, resm-i mücerred; 78, bâd-i heva; 1000, adet-i ağnam: re's; 4000, resim; 2000, hasıl; 3786.
2- Cemaat-i Al-ı 'Utbe; nefer; 50, bennâk; 50, resm-i bennâk; 600, bâd-i heva; 1000, adet-i ağnam; re's: 4000, resim; 2000, hasıl; 10500.
[1103] **TD., 660**, s.98. "*Taife-i mezbur esâmileri tamam yazdırmamışlardır. Mukaddema defter-i atikde dahi iki mahalda olub, bir mahalde esâmi yazılmamışdır. Mahsulleri hâla ümenâ muhasebeleri mucebince kayd olundu*".

27. Zehiri Taifesi

1540'ta 35 hânesi mevcuttur. Koyun adedi 500'dür. Yıllık vergi yekunu ise 845 akçadır[1104]. 1557'de 48'i hâne, 2'si mücerred, toplam 50 nefer vergi yükümlüsü vardır. Koyun sayısı 800 adete, yıllık vergisi de 1312 akçaya yükselmiştir[1105].

1575'te nefer toplamı 55'tir. Bunların 43'ü bennâk, 12'si mücerred konumundadır (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 2700 adete, vergi hasılatı ise 2238 akçaya çıkmıştır[1106].

Tahmini nüfusu 1540'ta 245, 1557'de 338 ve 1575'te 313 kişidir.

Taifenin yıllık vergi gelirleri padişaha hass olarak ayrılmıştır.

28. Zend Taifesi

1523 ve 1540 tarihli tahrirlerinde kaydı yoktur. 1557 tarihinde mevcut 61 neferin 59'u bennâk, 2'si mücerreddir. Beslediği koyun sayısı 3500, yıllık vergi yekunu 3420 akçadır[1107].

1575'te nefer toplamı 61'e yükselmiş olup, 59'u bennâk, 2'si mücerred'dir (Bkz. Tablo-9). 3500 baş koyunu, 3420 akça vergi hasılatı mevcuttur. Vergi gelirleri padişaha has olarak ayrılmıştır[1108].

Zend taifesinin tahmini nüfusu ise 1557-1575 tarihlerinde 415'er kişidir.

29. Zindehûr Taifesi

Hemedan ve Şehr-i Zor eyaletlerindeki kolları kaynaklarda *Zinde* şeklinde geçmektedir[1109].

Kaydı ilk kez 1557 tarihli tahrirde geçmektedir. Mevcut 19 neferini 17'si bennâk, 2'si mücerreddir. 1400 baş koyunu ve yıllık 1316 akça vergi geliri vardır[1110].

1575'te mevcut 29 neferinin 26'sı bennâk, 3'ü mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 1400, yıllık vergi geliri 1480 akçadır[1111].

[1104] **TD., 195**, s.123-124.
[1105] **TD., 308**, s.67.
[1106] **TD., 660**, s91-92.
[1107] **TD., 308**, s.91.
[1108] **TD., 660**, s.100-101.
[1109] C. Türkay, **age.**, s.169.
[1110] **TD., 308**, s.92.
[1111] **TD., 660**, s.100.

Tahmini nüfusu 1557'de 121, 1575'te ise 185 kişidir.

Taifenin vergi gelirleri padişah hassı olarak ayrılmıştır.

30. Gâzûr, Ekrâd-ı Girvi Taifesi

1540 tarihli defterde *Ekrâd-ı Girvi*, diğer tahrir defterlerinde ise *Gâzûr* şeklinde kaydedilmiştir. 1540 tarihinde 25'i hâne, 9'u mücerred olmak üzere toplam 34 nefer vergi mükellefi vardır. Beslediği koyun sayısı 1300 adet, yıllık vergi hasılatı ise 1589 akçadır[1112].

1557'de hâne mücerred sayısı bir önceki tahrirle aynı olup, değişmemiştir. Koyun sayısı 1.200 adet, vergi hasılatı ise 1.254 akçadır[1113].

1575'teki hâne, mücerred, koyun sayısı ve yıllık vergi geliri, 1557 tarihli tahrir defterindeki kayıtların aynısı olup, herhangi bir değişiklik yoktur[1114] (Bkz. Tablo-9).

Hâne ve mücerred sayılarından faydalanarak tespit ettiğimiz tahmini nüfusu 1540-1575 tarihlerinde 184'er kişiden ibarettir.

31. Lek Taifesi

Cevdet Türkay incelediği belgelerde, konar-göçer *Türkmân Ekrâdı* taifesinden olduğunu tespit etmiştir[1115]. Ahmet Refik ise "*Ekrad* ve *Yörük taifesinden*" kaydını tespit etmiştir[1116].

1540'ta 30 nefer vergi mükellefi vardır[1117]. 1557'de nefer sayısı 44'e yükselmiştir Bunların 18'i bennâk, 16'sı mücerreddir[1118]. Lek taifesi, 1540'ta 4, 1557'de 3 cemaatle birlikte yazıldığı için vergi miktarları tespit edilemedi.

1575'te nefer sayısı 59'a çıkmıştır. Bunların 52'si bennâk, 7'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Ayrıca, 2000 baş koyunu vardır. Yıllık vergisi 1922 akçadır[1119].

Tahmini nüfusu 1540'ta 210, 1557'de 212 ve 1575'te 371 kişidir.

[1112] **TD., 195**, s.121.
[1113] **TD., 308**, s.90-91.
[1114] **TD., 660**, s.99-100.
[1115] C. Türkay, **age.**, s.569.
[1116] Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1989, s.64.
[1117] **TD., 195**, s.108.
[1118] **TD., 308**, s170.
[1119] **TD., 660**, s.241.

Taifenin vergi gelirleri Hz. Yunus vakfı için ayrılmıştır.

32. Lâdâmiyye Taifesi

Geliri Hz. Yunus vakfi için ayrılan cemaatlerden biridir. 1540'ta 4 nefer vergi mükellefi vardır[1120]. 1557'de nefer sayısı 19 olup, 13'ü bennâk, 6'sı mücerreddir[1121]. Lâdâmiyye taifesi, birkaç cemaatle birlikte yazıldığı için , vergi gelirleri tespit edilemedi.

1575'te nefer sayısı 20'dir. Bunların 17'si bennâk, 3'ü mücerreddir (Bkz. Tablo-9). 1500 baş koyunu ve 1072 akça vergi geliri vardır[1122].

Tahmini nüfusu yukarıdaki yıllar itibariyle 28, 97 ve 122 kişidir.

33. Genc Taifesi

Kaydı ilk olarak 1557 tarihli tahrir defterinde geçmektedir. 14'ü bennâk, 7'si mücerred olmak üzere toplam 21 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcuttur. 2200 adet koyunu, yıllık 1670 akça vergisi vardır[1123].

1575 yılındaki nefer sayısı 65'dir. Bunların 58'i bennâk, 7'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). Koyun sayısı 2150 baş, vergi geliri ise 2313 akçadır[1124].

34. Vendâyi Taifesi

Kaydı sadece 1557 tarihli tahrir defterinde geçmektedir. 8 bennâk vergi nüfusu vardır (Bkz. Tablo-9). Beslediği koyun sayısı 800 baştır. Yıllık vergi hasılatı ise 996 akçadan ibarettir[1125].

35. Besâki Taifesi

1557'den önceki tahrirlerde kaydı yoktur. 1557 tarihli tahrirdeki kayıtlara göre iki mahalde meskundur. Toplam 31 nefer vergi mükellefi mevcut olup, 28'i bennâk, 3'ü mücerreddir. 4168 baş koyun beslemektedir. Yıllık vergi miktarı 3138 akçadır[1126].

1575 tarihinde 31 hânesi mevcuttur (Bkz. Tablo-9). 5000 baş koyunu, yıllık

---

[1120] **TD., 195**, s.109.
[1121] **TD., 308**, s.171.
[1122] **TD., 660**, s.242.
[1123] **TD., 308**, s.90.
[1124] **TD., 660**, s.99.
[1125] **TD., 308**, s.92.
[1126] **TD., 308**, s.85, 92.

3372 akça vergi geliri vardır[1127].

Tahmini nüfusu 1557 tarihinde 199, 1575'te ise 217 kişidir.

36. Şahvân ve Kârendi Taifeleri

Bu iki taife tahrir defterlerimizde birlikte kaydedilmişlerdir. Bunlardan Şahvân aşireti kaynaklarda *Arap taifesi* olarak geçmektedir[1128].

Bu aşiretlerin kaydı yalnızca 1557 ve 1575 tarihli tahrirlerde geçmektedir. Her iki tahrirde de nefer sayısı kaydedilmemiştir. 1557'de Tikrit'te meskundur. Yıllık vergi miktarı 18000 akça olup, Nusaybin sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1129].

1575 tarihindeki geliri de 18000 akça olup, Musul sancakbeyine hass olarak ayrılmıştır[1130].

37. Debune, Ben-i Debune Taifesi

Kaydına ilk kez 1566 tarihinde rastlamaktayız. Bu tarihte, 68 nefer vergi mükellefi mevcut olup, 59'u hâne, 9'u mücerreddir. Yıllık vergi hasılatı 4201 akçadır[1131].

1575'te nefer sayısı 22'dir. Bunların 20'si bennâk, 2'si mücerreddir (Bkz. Tablo-9). 500 baş koyunu, yıllık 752 akça vergi geliri mevcuttur[1132]

Taifenin vergi gelirleri padişaha hass olarak ayrılmıştır.

38. Ekrâd-ı Aşiret-i Sindî ve Süleymânî ve Manugi ve Duyân

Sadece 1540 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde kaydı mevcut olup, dördü de birlikte kaydedilmiştir. Bunlardan Süleymânî aşireti soyunun Emevi halifelerinden Mervan'a dayandığı rivayet edilmiştir[1133].

1540 tarihindeki yıllık vergi hasılatı *ber vech-i tahmin* olarak 60000 akça olarak kaydedilmiş ve vüzeradan Süleyman, Rüstem, Mehmed ve Hasan paşalara kayd

---

[1127] **TD., 660**, s.95.
[1128] C. Türkay, **age.**, s.696.
[1129] **TD.,308**, s.107.
[1130] **TD., 66**, s.130.
[1131] **MM., 269**, s.66-67.
[1132] **TD., 660**, s.108. *"Tâife-i mezbur bazı sipahiler timarlarında sâkin olub, ziraat etdikleri yerlerin hukuk-u şer'iyyesi sâhib-i arza virirlermiş ve kenduler hâric-i ez defter bir taife olub, kimseye raiyyet kayd olunmayub... havass-ı hümâyûna ilhâk olunub, beyaza nakl olundu"*.
[1133] Şerefhân, **age.**, s.292.

olunmuştur[1134].

1575'te 200000 baş koyunu mevcut olup, bu koyunların vergisi olan 100000 akça Amid hazinesi için zapt olunmaktadır[1135].

39. Fed'i ? (فدعی) Aşireti

Sadece 1523 tarihli tahrir defterinde kaydı mevcuttur. Toplam 6 hânesi ve yıllık 915 akça vergi geliri mevcuttur. Hâsılatı Hz. Yunus vakfına gelir olarak ayrılmıştır[1136].

40. A'rab-ı Zezur ? Hâmusi (زرزور) Aşireti

1523 yılında 40 hânesi mevcuttur. Diğer tahrirlerde kaydı yoktur. Yıllık hâsılatı 1580 akça olup, Musul sancakbeyi hassıdır[1137].

41. Kürdi Taifesi

Kaynaklarda *Kürd, Kürdler, Kürdiler, Kürdili, Kürdlû, Kürdülü* şekillerinde de geçer[1138].

Yalnızca 1523 tahririnde kaydı mevcuttur. 5 cemaatten müteşekkildir. Toplam 56 hânesi, 1500 akça vergi geliri mevcuttur (Bkz. Tablo-9). Geliri Musul sancakbeyi hassıdır[1139].

42. Lor Taifesi

Türkmân-Ekrâdı taifesindendir[1140].

1523 yılında 10 hânesi, 320 akça vergi hâsılatı mevcuttur (Bkz. Tablo-9). Geliri

---

[1134] **TD., 195**, s.37.

[1135] **TD., 660**, s.73. *"Adet-i ağnam-ı Sindî ve Süleymani. İşbu defter beyaz oldukdan sonra zikr olan 100.000 akça Amid hazinesine zabt olunmak fermen olunduğu ba'lada yazılub, Diyarbekir'e gönderildi ve ba'de yoklamaya amel olunmaya".*

[1136] **TD., 998**, s.78.

[1137] **TD., 998**, s.74.

[1138] C. Türkay, **age.**, s.564.

[1139] **TD., 998**, s.74. Mezkur 5 cemaat şunlardır;
1- Cemaat-i Kürdi, ta'aluk-ı Ahmed Kethüda
2- Cemaat-i Kürdi, ta'aluk-ı İsa? Kethüda
3- Cemaat-i Kürdi, ta'aluk-ı Mâmûk Kethüda
4- Cemaat-i Kürdi, ta'aluk-ı Mercân Kethüda
5- Cemaat-i Kürdi.

[1140] C. Türkay, **age.**, s.570.

Musul sancakbeyine hass olarak ayrılmıştır[1141]. Diğer tahrir defterlerinde kaydı yoktur.

43. Mezric Taifesi

1523'de vergi geliri 452 akça olup, Musul sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. 21 hânesi mevcuttur[1142] (Bkz. Tablo-9). Diğer tahrir defterlerinde kaydı yoktur.

44. Ulus Tâtâr Taifesi

1523 yılında 25 hânesi, 576 akça vergi geliri vardır. Geliri Musul sancakbeyi hassı için ayrılmıştır[1143]. Diğer tahrirlerde kaydı yoktur.

45. Re'âyâ-yı Sultan Sâfire? (ساغرى) Taifesi

Vergi geliri, İmâm Ali el-Hadi, Hasan el-Asker ve Makâm-ı Muhammed el-Mehdi vakıflarına tevcih edilmiştir. 129 hânesi, 27 mücerreddi ve 2 sâdât nüfusu vardır (Bkz. Tablo-9). Yıllık hasılatı 2585 akçadır[1144]. Diğer tahrirlerde kaydı yoktur.

Tablo-9
Musul Sancağındaki Aşiretlerin Hâne ve Mücerred Sayıları (1523-1575)

No	Aşiretler	1523		1540		1557		1575	
		H	M	H	M	H	M	H	M
1	Karakoyunlu	35	7	66	-	73	37	148	-
2	Yâycılar	218	70	300	33	282	81	362	72
3	Al-ı Aziz	150	-	167	-	167	-	220	25
4	Bâcvânlû	100	-	112	13	87	20	104	30
5	Evceşlû	Nefs-i şehirde meskun olduğu için şehir nüfusuna dahil edildi.							
6	Das, Dasni	3	-	35	-	801	-	-	-
7	Brâdiclü	38	3	32	-	39	10	40	9
8	Şebek	55	19	153	27	94	28	173	20
9	Karaboğa	19	11	32	15	41	6	41	6
10	Kara Ünâz	35	1	86	8	87	24	129	18
11	Dünbil	137	8	127	16	153	9	123	9
12	Dâvudi	12	1	35	10	49	9	53	5
13	Ekrâd-ı Gelhur	8	-	14	-	14	-	14	-
14	Evlâd-ı Ganim (İlm?)	8	-	24	-	21	5	26	15
15	Gökçeli	-	-	39	-	62	27	84	15

[1141] **TD., 998**, s.74.
[1142] **TD., 998**, s.74.
[1143] **TD., 998**, s.74.
[1144] **TD., 998**, s.77.

No	Aşiretler	1523		1540		1557		1575	
		H	M	H	M	H	M	H	M
16	Gelekây	-	-	20	7	17	9	20	3
17	Gömâr	-	-	83	20	88	14	88	14
18	Siyah Mansur	-	-	30	5	43	3	52	10
19	Külâbi	13	-	53	6	61	21	62	20
20	Al-ı 'İzze	-	-	170	6	17	-	188	-
21	Ekrâd-ı Ömer Beg	-	-	33	5	36	2	36	2
22	Sâlcı, Salâcı	-	-	11	-	30	10	46	7
23	Yağmur Tânlu	-	-	5	1	6	4	10	1
24	Zübeyd	150	-	300	-	300	-	178	-
25	Sûremû	-	-	32	2	59	11	107	10
26	Al-ı Ubeyd	150	-	50	-	109	13	17	-
27	Zehiri	-	-	35	-	48	2	43	12
28	Zend	-	-	-	-	59	2	59	2
29	Zindehûr	-	-	-	-	17	2	26	3
30	Gazur, Ekrâd-ı Girvi	-	-	29	9	25	9	25	9
31	Lek	-	-	30	-	28	16	52	7
32	Lâdâmiyye	-	-	4	-	13	6	17	3
33	Genc	-	-	-	-	14	7	58	7
34	Vendâyi	-	-	-	-	8	-	-	-
35	Besâki	-	-	-	-	28	3	31	-
36	Ben-i Debune	-	-	-	-	-	-	20	2
37	Fed'i ?	6	-	-	-	-	-	-	-
38	Arab-ı Zezur ?	40	-	-	-	-	-	-	-
39	Kürdi	56	-	-	-	-	-	-	-
40	Lor	10	-	-	-	-	-	-	-
41	Mezric	21	-	-	-	-	-	-	-
42	Ulus Tâtâr	25	-	-	-	-	-	-	-
43	Reayay-ı Sultan Sâfire ?	129	27	-	-	-	-	-	-
44	Şahvan ve Karendi	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Ekrâd-ı Aşiret-i Sindi ve Süleymani ve Manugi ve Duyan	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Al-ı Cemâse	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	**1418**	**147**	**2103**	**183**	**3135**	**390**	**2652**	**336**

III. NÜFUS

Gerek şehrin, gerekse köy ve aşiretlerin nüfusunu belirlerken, öncelikle vergiye tabi hâne ve mücerred (bekar) sayılarını, sonra vergiden muaf olan zümrelerin sayılarını tespit edip, bulduğumuz rakamları 7[1145] katsayısına göre tahmini nüfusa çevirme cihetine gideceğiz.

1817 tarihinde Musul'a uğrayan seyyah William Heude, Musul'un nüfusundan bahsederken her hânede 6 ile 7 kişinin barındığını ifade eder[1146]. Yine, Hicri 1308 (1890) tarihli Musul Vilayeti Salnâmesindeki kayıtlar da bu doğrultudadır; "*Musul şehrinin 30 mahallesinde 9000 hâneyi hâvi 60000 nüfus muhtevidir...*"[1147]. Salnâmede verilen nüfusu hâne sayısına böldüğümüzde her hâne başına 6-7 kişi düşmektedir.

Birbirini teyid eden bu kaynaklardaki rakamlar, nüfus hesaplamalarında *hâne* birimini 7 kişi olarak kabul etmemizi intac etmiştir.

Diğer yandan hâne deyiminin kaç kişiyi ifade ettiği hususunda muhtelif görüşler bulunmakla beraber, genel temayül 5 kişi olarak alınması yönündedir. Ancak, Osmanlı devletinin sahip olduğu geniş alan üzerindeki farklı coğrafî, etnik, kültürel ve dinî unsurlar nazar-ı dikkate alındığı vakit, bu rakamın farklılık göstereceği tabiidir. Nitekim, son dönemlerde muhtelif Osmanlı şehirlerinin aile yapısı ile demografik durumları hakkında yapılan bazı araştırmalar bu görüşü teyid etmektedir. Bu araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bir hâne fertleri Tokat'ta 3-4 kişiden[1148], Antalya ve Antakya'da 6 kişiden[1149], Ankara ve Kırşehir'de 5-6 kişiden, Harput'ta 6-7 kişiden ve Diyarbekir'de 7-8 kişiden[1150] meydana gelmektedir. Coğrafi ve kültürel özellikleri bakımından Musul'la benzerlik gösteren Harput ve Diyarbekir şehirlerindeki her hânede

---

[1145] Hâne tâbirinin kaç kişiyi ifade ettiği hususu ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası, TTKB., Ankara,** s. 156, dipnot:168. Ayrıca; Rifat Özdemir, "*Avarız ve Gerçek Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler* ", **X. Türk Tarih Kongresi**'nden Ayrı Basım, TTKB., Ankara, s.1581-1613.

[1146] By Lieutenant Wiliam Heude, **A Voyage up The Persian Gulf (And a Journey Overland From İndia To England, in 1817)**, London, 1819, s.218.

[1147] **Salnâme**, s.161.

[1148] Rifat Özdemir, "*Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)*", **Belleten, C. LIV**, S. 211 (Aralık 1990)'den ayrıbasım, TTKB., Ankara, 1991, s. 1028-1029.

[1149] Rifat Özdemir, "*Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1800-1867)*", **XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım**, TTKB., Ankara, 1994, s. 1397-1398; Aynı Yazar, "*Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1709-1860*", **Belleten, C. LVIII,** Nisan, 1994, S. 221'den ayrıbasım, TTKB., Ankara, s.135-377.

[1150] Rifat Özdemir, "*Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler*", **X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım**, TTKB., Ankara, 1993, s. 1605.

6 ile 8 kişinin barındığının tespit edilmiş olması, bizim Musul şehri için tespit ettiğimiz 7 katsayısının isabetli olduğunu teyit etmektedir.

1. Şehir Nüfusu

a. Müslim Nüfus (Vergiye Tâbi Hâne Sayıları İle Muaflar)

1523 tarihli tahrire göre, Musul şehrindeki vergi mükellefi müslüman hâne sayısı 1328'dir. Bunun şehirdeki toplam vergi hânesine oranı % 70,6'dır. 1540 tarihinde, bir önceki tahrire kıyasla müslüman hâne sayısı % 11,4 nispetinde artarak 1479 hâneye yükselmiştir. Ancak, toplam şehir hânesine göre nispeti % 5,2 civarında gerileyerek % 65,5 olmuştur. Bu düşüşün sebebi ise bu süre zarfında gayrimüslim nüfusun daha yüksek oranda artmış olmasından kaynaklanmaktadır. 1557'de Musul şehrinde mevcut müslüman hâne sayısı 1786'dır. Bu da 1540 tahririne kıyasla müslüman hâne sayısının % 20,8 nispetinde artmış olduğunu gösterir. Toplam şehir hânesine nispeti ise % 69,1'dir. 1575 tarihinde şehirdeki müslüman hâne sayısı 1918'e yükselmiş olmakla beraber, toplam şehir hânesi içerisindeki nispeti % 66,6'ya gerilemiştir.

Bu verdiğimiz vergi mükellefi hâne sayısına *Evceşlu Cemaati* de dahil edilmiştir. Çünkü zikredilen cemaat nefs-i Musul'da meskundur[1151].

Öte yandan, bu rakamlara vergiden muaf olan *imâm, müezzin, pir-i fâni, a'ma, ma'lul, mecnun, müderris, şeyh, mütevelli, sadât, muaf, talebe, hatib, huffaz, hademe-i zaviye* vb. gibi zümreler ile *mustahfızan-ı kal'a, sipahiler, asesler* vs. gibi guruplar ve *kadı, sancakbeyi, dizdar, alaybeyi,* gibi idareci ve subaylarla bunların kapı halkı dahil değildir.

Bunlar tahrirlere hâne veya mücerred olarak değil *neferen* olarak kaydedilmişlerdir. Elimizdeki dört tahrir defterinden sadece 1523 tarihli olanında bahse konu zümreler hakkında teferruatlı kayıtlar mevcuttur. Buna göre 1523'te sancaktaki vergiden muaf zümrelerin dağılımı şu şekildedir;

[1151] "*Cemaat-i Evceşlü ki, der nefs-i Şehr-i Musul mütemekkinend*", **TD., 195,** s.109; **TD., 308,** s.166; **TD., 660,** s.234. Evceşlü cemaati 1523 tarihli tahrir defterinde ise, şehrin mahalleleri içerisinde kaydedilmiştir. Bkz. **TD., 998,** s.72.

Tablo-10

Musul Sancağındaki idarî ve askerî sınıf (1523)

No	Görevli Adı	Sayısı	No	Görevli Adı	Sayısı
1	Mirliva	1	6	Kethüda	1
2	Kadı	1	7	Mustahfızân-ı Kal'a-ı Musul	69
3	Zuema	2	8	Dizdar	1
4	Cebelu	6	9	Mustahfızân-ı Kal'a-i Ayn-Safna ve Tikrit	129
5	Sipahi	90	**Toplam**		**300**
Muaf Olan Diğer Zümreler					
1	Sadât	27	8	Nazır	2
2	Muaf	25	9	Şeyh	3
3	Müderris	1	10	Mütevelli	7
4	Talebe	1	11	Hademe-i Zaviye	29
5	Hatib	2	12	Huffaz	4
6	Eimme	15	13	Pir-i Fâni ve 'ama ve 'amil ve ma'lul ve mecnun	64
7	Müezzin	10	**Toplam**		**190**

Tablo-10'daki 300 neferlik idarî ve askerî zümrenin 73'ü nefs-i Musul'da yaşamaktadır. Bunlar, mirliva, kadı, dizdar, kethüda ve mustahfizlardır. Muaf olan diğer zümreyi oluşturan 190 neferin ise 185'i şehirde meskundur. Bu durumda Musul şehrinde ikâmet eden muafların toplamı 258'dir. Bunları şehirdeki müslüman nüfusa, 5 muafı ve Ayn-Safna ile Tikrit kalelerinde görevli 129 mustahfızı da hâne itibari ile köy nüfusuna dahil edeceğiz. Geriye kalan 2 zuema, 6 cebelü ve 90 sipahi ise dirlik sahipleri nüfusuna dahil edilecektir.

1540 ve 1557 tarihli tahrir defterlerinin icmallerinde sadece bazı askerî ve idarî sınıf kaydedilmiş olup, diğer muaf zümreler kaydedilmemiştir. 1575 tarihli tahrirde ise, muaflar ile askerî ve idarî görevliler hakkında herhangi bir kayıt yoktur. 1540 ve 1557 tahrirlerinde kaydedilen askerî ve idarî sınıfın dağılımı şu şekildedir;[1152]

Tablo-11

Musul Sancağındaki İdarî ve Askerî Sınıf (1540-1557)

No	Görevli Adı (1540)	Sayısı	No	Görevli Adı (1557)	Sayısı
1	Mirliva	1	1	Mirliva	3
2	Kadı	1	2	Kadı	3
3	Zuema	5	3	Zuema	9
4	Cebelu	3	4	Cebelu	3
5	Sipahi	67	5	Sipahi	76
	Toplam	77		**Toplam**	**94**

[1152] **TD., 195**, s.1; **TD., 308**, s.1.

Yine 1540 tarihli defterin incelenmesiyle elde edilen rakamlara göre şehirde toplam 10 imâm, 1 hatib, 1 muaf, 6 sadât ve 13 zevaidhor bulunmaktadır. Kale personelinin 100 kişi olduğunu[1153] kabul edip, sancakbeyi, kadı, kethüda ve dizdarı da buna ilave edersek, 1540 yılı için toplam 135 hânenin şehirde kayıtlı müslüman vergi hânesine ilave edilmesi lüzumu hâsıl olacaktır. Zuema, sipahi ve cebelü sayısının toplamı olan 75 rakamını ise sancaktaki dirlik sahipleri sayısına ilave edeceğiz.

1557 tarihli tahrirde vergiden muaf zümreler; 18 imâm ve 8 müezzinden ibarettir. Ayrıca, 9 sadât ve 35 zevaidhor da buna ilave edilmelidir[1154]. Kale personeli ve diğer görevlileri 150 kişi kabul ettiğimiz vakit, toplam 220 hânenin şehirdeki müslüman hânesine kaydı gerekecektir. Bu tarihte zuema, cebelü, sipahi toplamı olan 88 hâneyi de yine dirlik sahipleri sayısına ilave etme yoluna gideceğiz.

1575 yılı tahririnde tespit edebildiğimiz vergiden muaf zümre sayısı 5 imâm, 4 müezzin, 35 zevaidhor ve 10 sadâttan ibarettir. Kale personeli ve diğer görevlileri tahmini olarak 200 kişi kabul ettiğimiz zaman, 1575 tarihinde Musul şehrinde vergiye tabi müslüman hâne sayısına 254 hâne daha ilave etmemiz gerekecektir. 1575'te mevcut 106 sipahi ve 16 zuemayı ise dirlik sahiplerine hâne olarak ilave etme cihetine gideceğiz (Bkz. Tablo-14).

Böylece, şehirdeki vergi mükellefi hâne sayıları ile muafları ve köylerdeki muaf zümre sayısı ile dirlik sahipleri sayısını tespit etmiş bulunmaktayız.

Musul sancağında tespit ettiğimiz müslim ve gayrimüslim hâne ve mücerredleri ile bunların artış oranları, müslim hâne ve mücerred sayısı ile gayrimüslim hâne ve mücerredlerinin birbirlerine göre nispetleri tablo-12, 13 ve 14'te verildiği gibidir.

[1153] 1523 tarihinde Musul kalesindeki mustahfiz sayısı 69'dur. Bkz. **TD., 998,** s. 83; 1613 yılı kayıtlarını muhtevi **6833** no'lu Maliyeden Müdevver defterine nazaran da kale personeli 715 kişidir. Bkz. **MM., 6833,** s.66. Dolayısıyla 1540 yılı için tahminî olarak aldığımız 100 rakamının gerçeğe yakın bir rakam olduğunu tahmin ediyoruz.

[1154] **TD., 308,** s.18-19, 21-23, 24-29, 30-31, 184-185.

Tablo-12

Musul Sancağında Hâne ve Mücerredler (1523-1575)

Musul Sancağı		1523		1540		1557		1575	
		H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir	Müslim	1328	129	1476	276	1786	183	1918	458
	G.müslim	552	65	780	-	797	-	963	-
	Toplam	**1880**	**194**	**2256**	**276**	**2583**	**183**	**2881**	**458**
Köyler	Müslim	2235	527	2343	513	3340	739	3383	705
	G.müslim	930	239	1296	338	1723	818	2485	566
	Toplam	**3165**	**766**	**3639**	**851**	**5063**	**1557**	**5868**	**1271**
Aşiretler		1418	147	2103	183	3135	390	2652	336
Şehir, Köy ve Aşiretler	Müslim	4981	803	5922	972	8261	1312	7953	1499
	G.müslim	1482	304	2076	338	2510	818	3448	566
Genel Toplam		**6463**	**1107**	**7998**	**1310**	**10781**	**2130**	**11401**	**2065**
Kısaltmalar		H: Hâne				M: Mücerred			

Tablo-13

Müslim ve Gayrimüslim Hâne ve Mücerredlerin

Artış Nispetleri (%) (1523-1575)

Musul Sancağı		1523-40		1540-57		1557-75		1523-1575	
		H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir	Müslim	11	114	21	-93	7	150	44	255
	G.müslim	41	-	2	-	21	-	74	-
	Toplam	**20**	**42**	**14**	**-93**	**12**	**150**	**53**	**136**
Köyler	Müslim	5	-3	43	226	1	-5	51	34
	G.müslim	39	41	33	480	44	-31	167	137
	Toplam	**15**	**11**	**39**	**706**	**16**	**-18**	**85**	**66**
Aşiretler		48	25	49	207	-15	-14	87	129
Şehir ve Köyler	Müslim	19	21	39	340	-4	14	60	87
	G.müslim	40	11	21	480	37	-31	133	86
Genel Toplam		**24**	**18**	**35**	**820**	**6**	**-31**	**76**	**87**
Kısaltmalar		H: Hâne				M: Mücerred			

Tablo-14

Müslim ve Gayrimüslim Hâne ve Mücerredlerinin Toplam İçerisindeki Nispetleri (%) (1523-1575)

Musul Sancağı		1523		1540		1557		1575	
		H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir	Müslim	70,6	66,5	65,5	100	69,1	100	66,6	100
	G.müslim	29,4	33,5	34,5	-	30,9	-	33,4	-
Köyler	Müslim	70,6	68,8	64,4	60,3	66	47,5	57,7	55,5
	G.müslim	29,4	31,8	35,6	39,7	34	52,5	42,3	44,5
Şehir, Köy ve Aşiret	Müslim	77,1	72,5	74,1	74,1	76,7	61,7	69,7	72,6
	G.müslim	22,9	27,5	25,9	25,9	23,9	38,3	30,3	27,4
Kısaltmalar		H: Hâne				M: Mücerred			

b. Gayrimüslim Nüfus

Musul şehrindeki gayrimüslimler 1523 tarihinde 3 mahallede, 1540-1575 döneminde ise 4 mahallede yaşamakta olup, Hıristiyan ve Yahudi olmak üzere[1155] başlıca iki dinin mensuplarıdır (Bkz. Şehrin Fiziki Durumu).

ba. Hıristiyanlar

Hıristiyanlar tahrir defterlerinde *erâmine* olarak kaydedilmişlerdir. *Erâmine* "*ermeni*" kelimesinin çoğulu olmakla beraber, sadece Ermenileri ifade etmeyip[1156], Süryani, Keldani, Yakubi ve Nasturiler'i de muhtevidir.

Nitekim, Musul'a uğrayan seyyahlar şehrin dinî yapısından bahsederken hıristiyan toplulukları da; *Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Yakubiler* ve *Nasturiler* olarak sınıflandırırlar[1157].

1523 yılı tahririne göre Musul şehrinin iki mahallesinde yaşayan hıristiyanların 521 hânesi ve 61 mücerredi mevcuttur. 17 yıllık süre içerisinde % 34 nispetinde artış gösteren hıristiyan hâne sayısı 1540'ta 698'e yükselmiştir. 1557 tarihinde, bir önceki

---

[1155] **TD., 908**, s.72; **TD., 195**, s.28-34; **TD., 308**, s.31-37; **TD., 660**, s.43-52.

[1156] Mardin sancağındaki bütün hıristiyanlar için de *erâmine* tâbiri kullanılmıştır. Bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s.77.

[1157] J. B. Tavernier, **Les Six Voyages de Jean Babtiste Tavernier en Turquie en Persia et aux İndex, II**, Paris, 1677, s.192; J. S. Buckingham, **Travels in Mesopotamia, II**, London, 1827, s.3; H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, (Çev.: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969, s.170. Ayrıca, 20. Yüzyılın başlarında Musul ve çevresinde arkeolojik çalışmalar yapan Herzfeld, **Tigrisgebiet, II**, s.290.

tahrire nispetle hıristiyan nüfusu % 1 oranında azalarak 698 hâneden 692 hâneye gerilemiştir. Zira, bu tarihte, 1540 tahririne kıyasla Dergâh mahallesindeki hâne sayısı 5 hâne artmış olmakla beraber, Kal'a mahallesinde 9 hâne, Kerkugi mahallesinde ise 2 hâne azalmıştır. 1557-1575 tarihleri arasındaki dönemde hıristiyan hâne sayısında % 18 nispetinde bir artış meydana gelerek 818 hâneye yükselmiştir.

bb. Yahudiler

Musul şehrinde yaşayan bir diğer gayrimüslim unsur da Yahudilerdir. Kendi adları ile anılan (Yahudiyân) mahallede meskundurlar. 1523 tarihinde sadece 31 hâne ve 4 mücerredleri mevcutken, 1523-1540 yılları arasında % 165 nispetinde bir artış göstererek 1540'ta 82 hâneye yükselmiştir. Yahudi hânelerindeki artış daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim, 1540-1557 arasında % 28 nispetinde artarak 105 hâneye, 1557-1575 yılları arasında ise % 38 oranında artarak 145 hâneye yükselmiştir.

Musul şehrindeki Yahudi nüfusunun 1523-1575 tarihleri arasındaki artış nispeti % 368 olmuştur.

1518-1566 tarihleri arasındaki dönemde Harput ve Ruha (Urfa) sancaklarındaki müslim ve gayrimüslim nüfusunun artış nispetlerinde de gayrimüslimler lehinde bir artış olduğunu görmekteyiz. Nitekim, Harput sancağında 1518-1566 arasında müslüman nüfusun artış nispeti % 92 iken, bu oran gayrimüslimlerde % 171[1158], aynı tarihler arasında Ruha sancağında müslümanlar % 104, gayrimüslimler % 195 nispetlerinde[1159] artış göstermiştir.

Gayrimüslim nüfusun bu yüksek orandaki artışında Osmanlı idaresinin geniş müsamahasının etkili olduğu şüphesizdir. Ancak aynı yüzyılda birçok sancakta görülen bu yüksek artış oranını sadece bununla izah etmek doğru olmasa gerek. Zira, bu dönemde Batı ve Kuzey Anadolu'dan doğuya, oradan güneye ve daha aşağılara doğru bir gayrimüslim nüfus akışının mevcut olduğunu görmekteyiz[1160]. Bu gayrimüslim göçü sonunda birçok unsurun Musul sancağına da gelip yerleşmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, aynı dönemde sadece Musul şehrindeki gayrimüslim nüfusta değil, aynı zamanda sancağa bağlı köylerdeki gayrimüslim nüfus da yüksek oranda artış

[1158] M. Ali Ünal, age., s. 62.
[1159] A. Nezihi Turan, age., s.75.
[1160] M. Ali Ünal, age., s. 61.

göstermiştir.

2. Şehrin Tahmini Nüfusu

Gerek şehrin, gerekse köylerin tahmini nüfusunu tespit ederken, müslüman nüfusu vergiye tâbi olanlar ve muaflar olmak üzere iki gurupta ele alacağız. Vergiye tâbi nüfus, tahrir defterlerinde verilen hâne sayılarının 7 katsayısı ile çarpılıp, mücerredlerin eklenmesi ile bulunmuştur (Hâne x 7 + Mücerred).

Muafları da yine iki gurupta ele aldık; medrese, câmi, zaviye, vakıf görevlileri, sadât, muaf, pir-i fâni, a'mâ, ma'lul, şeyh vs. gibi vergi dışı olanları "*müteferrik*" başlığı altında toplayarak her birini bir hâne sayıp, 7 rakamı ile çarparak nüfuslarını belirleme yoluna gittik. "*Askerî Sınıf*" başlığı altında ise, sancağın birinci derecedeki idarecileri ile kale görevlilerinin toplamını yine 7 katsayısı ile çarparak nüfuslarını belirleme cihetine gittik.

Gayrimüslim nüfus da, hâne sayısının 7 katsayısı ile çarpılarak mücerredlerin ilave edilmesi ile tespit edilmeye çalışılmıştır (Hâne x 7 + Mücerred).

Bu metodla tespit ettiğimiz Musul şehrinin nüfusu tablo-14 ve nüfusun artış oranı da tablo-15'teki gibidir.

Tablo-15

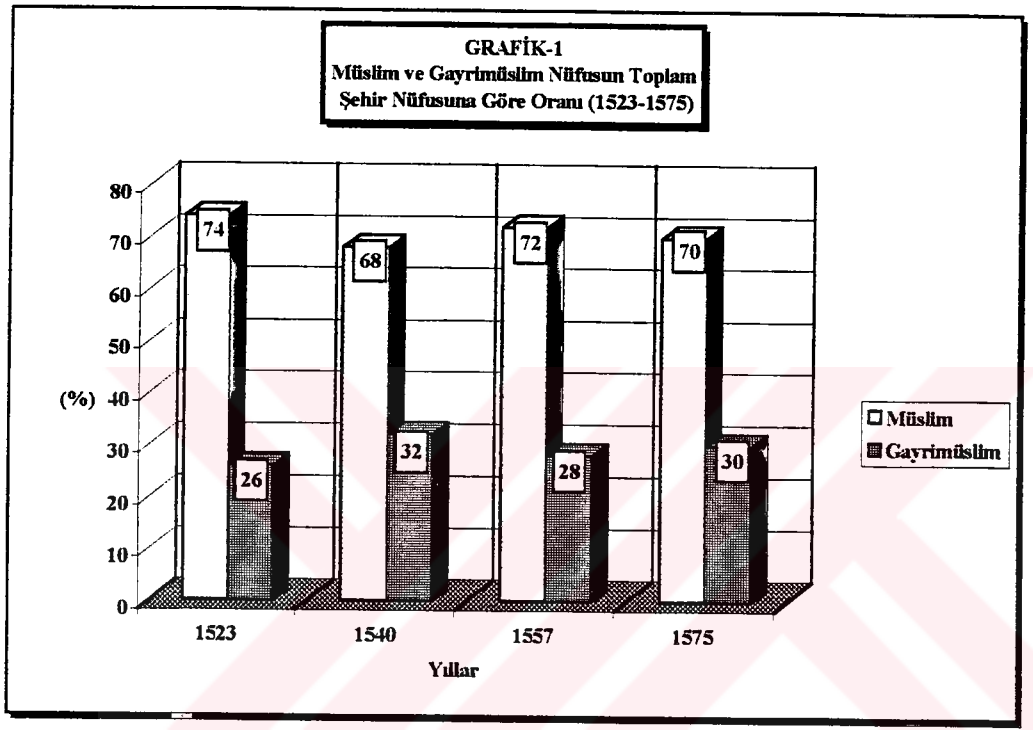
Şehrin Tahmini Nüfusu (1523-1575)

Musul Şehri		1523			1540			1557			1575		
		Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.
Müslim (Vergiye tabi)		1328	129	9425	1476	276	10608	1786	183	12559	1918	458	13884
Vergiden Muaf	Müteferrik	185	-	1295	31	-	217	70	-	490	54	-	378
	Askeri Sınıf	73	-	511	104	-	728	150	-	105	200	-	1400
Toplam		**1586**	**129**	**11231**	**1611**	**276**	**11553**	**2006**	**183**	**13154**	**2172**	**458**	**15662**
Gayrimüslim (Vergiye tabi)		552	65	3929	780	-	5460	797	-	5579	963	-	6741
Toplam Şehir Nüfusu		-	-	**15160**	-	-	**17013**	-	-	**19678**	-	-	**22403**

Tablo-15'te görüldüğü gibi, tespit ettiğimiz hâne, mücerred ve muaf

sayılarından hareketle 7 katsayısına göre bulduğumuz şehir nüfusu 1523'te 15160 kişi, 1540'ta 17013 kişi, 1557'de 19678 kişi ve 1575 tarihinde ise 22403 kişidir.

1523 tarihinde şehrin 15160 kişilik nüfusunun 11231'i müslümanlardan oluşurken, 3929'u ise gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunların birbirlerine oranı ise; % 74 müslim, % 26 gayrimüslim şeklindedir (Bkz. Grafik-I).

Şehrin nüfusu 1523-1540 tarihleri arasında % 12'lik bir artışla 17013 kişiye yükselmiştir (Bkz. Tablo-15). 17013 kişinin 11553 kişisi müslim iken, 5460 kişisi de gayrimüslimdir. Dolayısıyla, bir önceki tahrire oranla müslüman nüfus % 3 nispetinde artmışken, gayrimüslimlerde bu oran % 39'dur. Gayrimüslim nüfusun bu yüksek artışı şehirdeki müslim-gayrimüslim nüfus oranlarının, müslümanlar için % 68 ve gayrimüslimler için % 32 olarak değişmesine yol açmıştır (Bkz. Grafik-I).

Musul şehrinin nüfusu 1540-1557 döneminde % 517'lik bir artışla 19678 kişiye yükselmiştir. Bunların 14099 kişisi müslüman olup, toplam şehir nüfusuna nispetleri % 72'dir. Gayrimüslimler ise toplam 5579 kişidir. Bunların toplam şehir nüfusuna oranı da % 28'dir (Bkz. Grafik-I). 1540-1557 döneminde müslim nüfus % 24 nispetinde artış göstermişken, gayrimüslimlerde bu oran ancak % 2 olmuştur (Bkz. Tablo-16).

1557-1575 tarihleri arasında, hem müslüman nüfusta hem de gayrimüslim nüfusta, daha önceki dönemlere oranla, büyük artış olmuştur. Zira, bu dönemde şehrin toplam nüfusu % 48 nispetinde artarak 22403 kişiye yükselmiştir. Bu 22403 kişinin 15662 kişisi müslim, 6742 kişisi gayrimüslimdir (Bkz. Tablo-15). Bu durumda, bir önceki tahrire kıyasla müslüman nüfusun artış nispeti % 40, gayrimüslimlerin % 72 olmuştur (Bkz. Tablo-16). 1575 tarihinde toplam şehir nüfusunun % 71'ini müslümanlar, % 29'unu ise gayrimüslimler teşkil etmektedir (Bkz. Grafik-I).

Tablo-16
Musul Şehri Nüfus Artış Oranı (1523-1575) (%)

Musul Şehri	**1523-40**	**1540-57**	**1557-75**	**1523-75**
Müslim	3	24	10	40
Gayrimüslim	39	2	21	72
Toplam Nüfus Artışı	**12**	**17**	**13**	**48**

Tablo-16'da görüldüğü üzere 1523-1575 tarihleri arasındaki 52 yıllık sürede müslüman nüfusunun artış oranı % 40 iken, gayrimüslim nüfusun artışı ise hemen hemen bunun iki katına (% 72) yakın olmuştur. XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'daki diğer bazı Osmanlı sancaklarında da benzeri bir nüfus artışı söz konusudur. Mesela; 1518-1540 tarihleri arasında Amid şehrinde müslüman nüfusunun artış nispeti % 13 İken gayrimüslim nüfusun artış oranı % 95'tir[1161]. Yine Diyarbekir eyaletine tâbi bir sancak olan Mardin'de de müslüman nüfus 1518-1540 tarihleri arasında % 17 oranında gerilemiştir. Halbuki aynı dönemde gayrimüslim nüfus 1518-1540 arasında % 73,5; 1540-1564 döneminde de % 85 oranında artmıştır[1162].

Öte yandan, toplam şehir nüfusu içerisindeki nispetlere bakıldığı vakit; 52 yıllık sürede müslümanların % 4 azaldıkları, zımmilerin ise aynı nispette arttıkları görülmektedir (Bkz. Grafik-I).

[1161] Nejat Göyünç, "*XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu*", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Metinler / Tartışmalar, Ankara, 1975, s.73.

[1162] N. Göyünç, **agm.**, s.76-77.

3. Köylerin Nüfusu

Diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, Musul sancağında da iktisadî ve içtimaî hayatın yoğunlaştığı yerleşim birimleri köylerdir. Zira, halkın büyük bir kesimi geçimini tarım ve hayvancılıkla sağladığı için nüfusun büyük bir ekseriyeti de köylerde meskundur.

1523 tarihli tahrir defterinde Musul sancağına bağlı köy sayısı 108'dir. Bunlardan 96'sı meskun olup, 12'si ise nüfus bulunmayan *virân* veya *hâli* köylerdir. Meskun köylerden 81'i müslim, 10'u gayrimüslim ve 5'i de karışık (müslim-gayrimüslim) köylerdir (Bkz. Tablo-17).

1540'ta meskun köy sayısı 85'e düşmüştür. Bunlardan 67'si müslim, 12'si gayrimüslim, 6'sı ise karışık köylerdir. Meskun olmayan köy sayısı ise 48'e yükselmiştir. Bir önceki tahrire kıyasla meskun müslüman köy sayısının % 19 nispetinde gerileyerek 67'ye inmesinin izahını 1557 tarihli kanunnâmede bulmaktayız. Buna göre, halkın ürettiği hububatın vergisi "*ziyâde bahâ alınub reâyâya fevka'l-hadd zulm-u teaddi*" edildiğinden "*ekseri terk-i diyâr idüb ve ba'zısı müflis ve muhtac...*"[1163] hale gelmiştir. Ayrıca, Musul sancağı dahilindeki aşiretlerin şekavetleri de meskun köylerin boşaltılmasına yol açmış olmalıdır. Her ne kadar 1540'lı yıllarda aşiretlerin köyleri bastıklarına dair herhangi bir belge yoksa da, daha sonraki tarihlerde bu tür hadiselere sıkça rastlamaktayız.

1557 tarihili tahrirde meskun köy sayısı 115'e yükselmiştir. Bu 115 köyün 96'sı müslim, 12'si gayrimüslim ve 7'si karışık köylerdir. Meskun olmayan köy sayısının ise 31'e gerilediğinin görmekteyiz.

1575'te meskun köy sayısı 102'ye düşmüştür. Bu durum ise, daha önce Musul sancağına bağlı olan Eski Musul'un 12 köy ile beraber Diyarbekir beylerbeyliğine bağlanmasından kaynaklanmıştır[1164]. Meskun durumdaki köylerden 83'ü müslim, 12'si gayrimüslim ve 7'si her iki unsurun birlikte yaşadıkları yerleşim yerleridir. 1575'te meskun olmayan köy sayısı 30'a gerilemiştir (Bkz. Tablo-17).

[1163] **TD., 308**, s.5. 1557 tarihli kanunnâmede bu bidatler ref edilmiştir.
[1164] **TD., 660**, s.1.

Tablo-17

Tahrirlere Göre Musul Sancağına Bağlı Köy Sayısı (1523-1575)

Musul Sancağı		1523	1540	1557	1575
Meskun Köyler	Müslim	81	67	96	83
	G.Müslim	10	12	12	12
	Karışık	5	6	7	7
	Toplam	**96**	**85**	**115**	**102**
Gayri Meskun Köyler (Hâli)		12	48	31	30
Genel Toplam		**108**	**133**	**146**	**132**

Tablo 17'de de görüleceği üzere müslüman köy sayısı, gayrimüslim köy sayısından çok fazladır. Ancak gayrimüslim köy sayısı az olmakla beraber kalabalık bir nüfus barındırmakta, halbuki müslüman köyler daha az nüfusa sahiptir.

Müslim ve gayrimüslim unsurların birlikte yaşadıkları köy sayısı 1523'te 5, 1540'ta 6 ve 1557-1575 tarihlerinde ise 7'şer adettir. Bu köylerden *Karakuş* ve *Geremilis'* te gayrimüslim nüfus çoğunlukta iken, *Ayn-Safna, Nasıri, Ba'şika, Bağdere* ve *Başbeyti* köylerinde ise müslüman nüfus daha fazladır. Bu arada, Ayn-Safna'daki gayrimüslimler Yahudi'dir.

a. Müslüman Nüfus (Vergiye Tâbi Hâne Sayıları İle Muaflar)

1523 tahririne göre müslüman köylerdeki vergi hânesi toplamı 2235, mücerredler ise 527'dir (Bkz. Tablo-12). Bu tarihte meskun durumdaki müslüman köy sayısı 81'dir. Ancak, müslüman nüfusun bir kısmı da karışık (müslim-gayrimüslim) köylerde yaşadığına ve bu köylerin sayısı 5 adet olduğuna göre, 2235 hâneyi 86 köye böldüğümüzde köy başına düşen müslüman hâne sayısı 26 olarak çıkmaktadır. İlerdeki sayfalarda temas edileceği üzere, gayri müslim köylerde bu rakam müslüman hânelerinin üç katı civarındadır.

1523 tarihli tahrire göre, müslüman köylerdeki vergi hâneleri toplam köy hânelerinin % 70,6'sını oluşturmaktadır (Bkz. Tablo-14).

1540 tarihinde köylerdeki müslim vergi hâneleri 2343, mücerredler ise 513'tür (Bkz. Tablo-12). Meskun müslüman köy sayısı (karışık köyler dahil) 73 olduğuna göre, köy başına 32 hâne düşmektedir. Bu tarihte gayrimüslim köylerdeki hâne sayısı müslüman köylerin iki katı civarındadır. Diğer yandan, 1540 tarihinde müslüman köylerin vergi hâneleri toplam köy hânelerinin % 64,4'ünü oluşturmaktadır ki, bir önceki tahrire kıyasla % 6,2 nispetinde bir düşüş meydana gelmektedir.

1557'de müslüman köylerdeki vergi mükellefi hâne sayısı 3340, mücerredler de 739'dur (Bkz. Tablo-12). 1557'de müslümanların meskun oldukları köy sayısı 103 adet olduğuna göre, köy başına yine 32 hânenin düştüğü görülmektedir. Müslüman köylerdeki hânelerin toplam köy hânelerine oranı ise % 66'dır.

1575 tarihinde müslüman köylerdeki hâne toplamı 3383, mücerred toplamı 705'tir (Bkz. Tablo-12). Müslümanlar 90 köyde meskun olup, köy başına 38 civarında hâne düşmektedir. Bu daha önceki tahrirlere nazaran bir artışın olduğunu göstermektedir. Ancak, bu tahrire göre gayrimüslim hânelerinde daha fazla artış olduğu için, müslüman hânelerinin toplam köy hânelerine nispeti % 57,7'ye düşmüştür.

Dikkatimizi çeken hususlardan biri de 1523-1575 tarihleri arasında sancağa bağlı müslüman ve gayrimüslim köylerdeki hânelerin artış nispetidir. Zira, bu süre içerisinde müslüman hânelerin artış nispeti % 51,4 iken, gayrimüslim hânelerde bu oran % 167 civarındadır (Bkz. Tablo-19).

b. Gayrimüslim Nüfus

Osmanlı yönetimindeki pek çok sancakta olduğu gibi, Musul sancağındaki gayrimüslimler de Bizans imparatorluğunun bakiyesidir. Tahrir defterlerinde *Cemaat-i Erâmine* veya sadece *Erâmine* başlığı altında kaydedilen gayrimüslim nüfus içerisindeki *Ermeni, Süryani, Keldani* vs. gibi unsurların nispetlerini tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Nefs-i Musul'da olduğu gibi, köylerde yaşayan gayrimüslimler de hıristiyan ve yahudiler'den ibarettir.

ba. Hıristiyanlar

1523'te Musul sancağında 10 gayrimüslim köy mevcuttur. Ancak, her iki

unsurun birlikte yaşadığı 5 köyün 1'inde müslim-yahudi, diğer 4 köyünde ise müslim-hıristiyan nüfus bulunduğundan, hıristiyan nüfusun meskun olduğu köy sayısı 14'tür. Bu köylerin sayısı 1540'ta 17'ye, 1557-1575 tarihlerinde ise 18'e yükselmiştir.

Öte yandan, 1523 tahririne göre köylerdeki hıristiyan hâne sayısı 906, mücerredler ise 239'dur. 1540 tahririnde hıristiyan hâneleri % 70,8 nispetinde artarak 1279'a yükselmiştir. Mücerred sayısı da 338'den ibarettir. 1557'de hıristiyan hâne adedi 1700'dür ki, bir önceki tahrire kıyasla artış nispeti % 32,9'dur. 1557 tarihinde mücerred sayısı da 818'e yükselmiştir. 1557-1575 tarihleri arasında köylerdeki hıristiyan hânelerinin % 44,8 nispetinde artarak 2462'ye çıktığını görmekteyiz. Mücerred sayısı ise 564'tür.

Dikkat edilirse hıristiyan hâne sayısının tahrirlere göre artış nispeti bir hayli yüksektir. Zira, sadece hâne sayıları baz alındığında 1523-1575 yılları arasındaki 52 yıllık sürede hıristiyan hânelerinin artış nispeti % 171,7'dir.

bb. Yahudiler

Musul şehrinde kendi adları ile anılan (Yahuda, Yahudiyân) mahallede meskun olan Yahudiler'den başka, Ayn-Safna köyünde de yahudi nüfusun meskun olduğunu görmekteyiz. Ayn-Safna köyünde yahudiler'den başka, müslümanlar da yaşamaktadır.

1523 tahririne Ayn-Safna'da 24 yahudi, 32 de müslüman hânesi mevcuttur. Bir sonraki tahrirde Yahudi hâne sayısı % 29 nispetinde azalarak 17'ye düşmüştür. Ancak bu düşüş sadece yahudi hâneleri için söz konusu değildir. Zira, aynı dönemde müslüman hâne sayısı da % 40 oranında azalarak 19'a inmiştir. 1557 tarihinde ise yahudi hâne sayısı 23'e, müslüman hâne adedi de 27'ye yükselmiştir. 1575'te yahudi hânesi yine 23 iken, müslüman hâne sayısının 35'e yükseldiğini görmekteyiz.

Köylerde yaşayan gayrimüslimlerin (Hıristiyan-Yahudi) toplam hâne içerisindeki nispetleri ile şehirde yaşayanların nispetleri arasında ilginç benzerlikler görülmektedir. Zira, 1523'te gayrimüslim hânelerinin oranları hem şehirde, hem de köylerde % 29'dur. 1540'ta Musul şehrindeki gayrimüslim hâne oranı % 35'e, köylerde ise % 36'ya yükselmiştir. 1557'de gayrimüslimlerin şehirdeki nispetleri % 31'e gerilemişken, köylerdeki oranları ise % 34'e gerilemiştir. Nihayet, 1575'te şehir bazında gayrimüslim hâne nispeti % 33'e yükselmiş, köy bazında ise % 42'ye çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, Musul şehrindeki gayrimüslim hânelerinin arttığı dönemlerde, köylerde de artış olmuş, şehirde azaldığı dönemlerde ise köylerde de düşüş olmuştur. Ancak, 1540'tan itibaren köylerdeki hâne artış nispetleri biraz daha fazla olmuştur.

Toplam hâne içerisindeki müslim-gayrimüslim nispetlerine baktığımızda; müslüman hâne nispetlerinin % 70-77 (bu oranlara aşiret hâneleri de dahildir), gayrimüslimlerin ise % 23-30 oranında olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo-14). Hâne ve mücerred verilerini nüfusa çevirip, çıkan rakama dirlik sahipleri ve diğer muaf zümreleri ilâve ettiğimizde; 1523-1575 tarihleri arasındaki dönemde, kır nüfusu bazında, müslüman nüfusun % 71-80; gayrimüslim nüfusun ise % 20-29 oranlarında değiştiği tespit edilmektedir (Bkz. Grafik-II).

Şehir nüfusunu tespit etmek için takip ettiğimiz usulü kır nüfusunun hesaplanmasında da uygulama cihetine gittik. Buna göre, önce müslim nüfusun vergiye tâbi olanları ile muaflarının sayısı tespit edildikten sonra toplamları alınmıştır. Daha sonra gayrimüslim hâne ve mücerredleri tespit edilmiştir. Nihayet, aşiretlerin de mevcudu tespit edildikten sonra kır nüfusunun toplamı bulunmuştur. Buna göre, tablo 18'deki rakamlar ortaya çıkmıştır.

Tablo-18
Kır Nüfusu (1523-1575)

Köylerde	1523			1540			1557			1575		
	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.	Hâne	Mcr.	Hâne X 7 + Mcr.
Müslim (Vergiye tabi)	2235	527	16172	2343	513	16914	3340	739	24119	3383	705	24386
Vergiden Muaf (Müteferrik)	134	-	938	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	**2369**	**527**	**17110**	**2343**	**513**	**16914**	**3340**	**739**	**24119**	**3383**	**705**	**24386**
Gayrimüslim (Vergiye tabi)	930	239	6749	1296	338	9410	1723	818	12879	2485	566	17961
Toplam Köy Nüfusu	-	-	**23859**	-	-	**26324**	-	-	**36998**	-	-	**42347**
Aşiretler (Müslim, vergiye tabi)	1418	147	10073	2103	183	14904	3135	390	22335	2652	336	18900
Müslüman Kır Nüfusu Toplamı	-	-	**27183**	-	-	**31818**	-	-	**46454**	-	-	**43286**
Toplam Kır Nüfusu (Müslim-G.müslim)	-	-	**33932**	-	-	**41228**	-	-	**59333**	-	-	**61247**

Kısaltmalar: Mcr.: Mücerred (Bekar)

1523-1540 yılları arasında müslim köy nüfusunda % 1 nispetinde bir azalma

olmuşken, gayrimüslim köy nüfusu % 39 oranında artmıştır. 1523-1540 yılları arasında müslüman köylerdeki nüfusun % 1 oranında azalmış olması, halkın ürettiği hububattan alınan verginin "*ziyâde bahâ alınub reâyâya fevka'l-hadd zulm-u teaddi*" edilmesinden dolayı çoğunun "*terk-i diyâr idüb*", bazısının "*müflis ve muhtac*"[1165-a] olmasından kaynaklanmış olabileceğinin tahmin ediyoruz.

Dikkat çekici bir diğer husus ise, aynı yıllar arasında şehirdeki müslüman nüfus ancak % 3 gibi düşük bir artış göstermişken, gayrimüslim nüfusun ise, tıpkı köylerde olduğu gibi, % 39 oranında artmış olmasıdır.

1540-1557 devresinde müslüman nüfus, şehirde % 24 oranında, köylerde ise % 43 oranında artmıştır. Aynı dönemde gayrimüslim nüfusun artış nispeti şehirde % 2 oranında iken, köylerde de % 39'dan % 37'ye gerilediği görülmektedir.

1557-1575 arasında şehirdeki müslüman nüfusunun artış oranı % 10'dur. Köylerde ise sadece % 1'dir. Köylerdeki müslim nüfusun artış nispetinin % 42'den % 1'e gerilemesi, nispeten 1575 tarihinde yapılan bazı idarî düzenlemelerle alakalıdır. Zira, bu tarihte Musul sancağına bağlı 12 köy Diyarbekir eyaletine bağlandığından dolayı, 1557-1575 arasındaki müslüman köy nüfusunda da bir azalmayı intac etmiştir.

1523-1575 tarihleri arasındaki 52 yıllık dönemde müslüman nüfus şehir bazında % 40, köy bazında % 43 nispetlerinde artmışken; gayrimüslim nüfus ise şehir bazında % 72, köy bazında da % 166 oranlarında artmıştır. Görüldüğü gibi gerek köy bazında olsun, gerekse şehir bazında olsun gayrimüslim nüfusun artış oranı müslim nüfustan çok fazladır (Bkz. tablo:19).

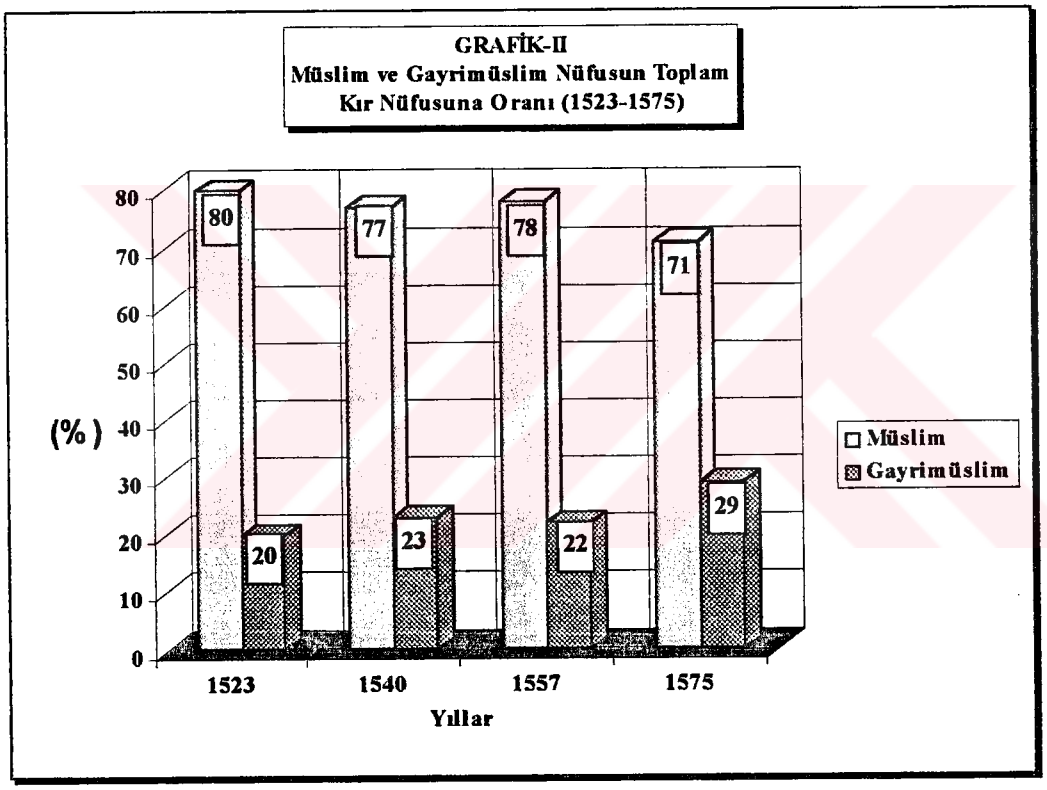
Tablo-19
Kır Nüfusunda Artış (1523-1575) (%)

Kır Nüfusu	**1523-40**	**1540-57**	**1557-75**	**1523-75**
Müslim	-1	43	1	43
Gayrimüslim	39	37	39	166
Toplam	**10**	**41**	**14**	**77**
Müslim Kır Nüfusu Artışı	**17**	**46**	**-7**	**59**
Toplam Kır Nüfusu Artışı	**22**	**44**	**3**	**80**

Aşiretlerin nüfusuna baktığımızda da 1523-1557 tarihleri arasında % 122

[1165-a] **TD., 308**, s.5.

oranında artmış olduğunu görmekteyiz. Ancak, 1557-1575 döneminde % 15 nispetinde bir gerileme söz konusudur. Bunun sebebi ise, daha önce ifade edildiği üzere, 1575 tahriri yapılırken *Dasni* taifesinin perakende olması sebebiyle kaydedilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira, bu aşiret Musul sancağı dahilindeki en kalabalık aşirettir. 1557'de 801 hânesi mevcutken 1566'da hâne sayısı 1201'e yükselmiştir[1165]. Dolayısıyla 1575'te bu aşiretin hâne sayısının 1200'ün üzerinde olduğunu tahmin etmek zor olmasa da, kayıtlara geçmediği için 1557-1575 döneminde aşiretler nüfusunda % 15 nispetinde bir azalmanın gözükmesine yol açmıştır.

4. Aşiretlerin Nüfusu

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Musul sancağı sınırları dahilinde önemli miktarda aşiret meskundur. Tahrir defterlerindeki kayıtlara geçtiği kadarıyla Musul sancağı dahilinde meskun aşiretlerin hâne ve mücerred dağılımı şöyledir; 1523'te 1418 hâne, 147 mücerred; 1540'ta 2103 hâne, 183 mücerred; 1557'de 3135 hâne, 390 mücerred ve 1575'te 2652 hâne ile 336 mücerred (Bkz. Tablo-8).

[1165] **MM., 269**, s. 71.

Hâne sayılarını 7 katsayısı ile çarpıp, çıkan sonuca mücerredleri ilave ettiğimiz zaman; Musul sancağı dahilinde 1523 tarihinde 10073 kişi, 1540 tarihinde 14904 kişi, 1557'de 22335 kişi ve 1575 tarihinde de 18900 kişilik aşiret nüfusu ortaya çıkmaktadır (Bkz. Tablo-18).

Bu aşiret nüfusunun toplam sancak nüfusuna oranı 1523'te % 20, 1540'ta % 25, 1557'de % 27 ve 1575'te % 22'dir (Bkz. Grafik-III). Toplam sancak nüfusu içerisindeki oranı sürekli artan aşiretlerin 1575 tarihinde, bir önceki tahrire kıyasla % 5 oranında düşerek % 22'ye gerilemesi, Dasni taifesinin bu tarihte perakende olmasından dolayı tahrir kayıtlarına geçmemesinden kaynaklanmaktadır.

5. Dirlik Sahibi Askerilerin Nüfusu (Hâne)

Bu başlık altında, eldeki verilerden hareketle zaimler, sipahiler ve bunların cebelülerini tespit etmeye çalışacağız.

Tahrir defterlerimizdeki kayıtlardan zaim ve sipahilerin sayısını tespit edebilmekteyiz. Sancak gelirlerinden timar ve zeametlere ayrılan yekunlar ile sancakbeyinin has miktarından hareketle cebelü sayısını tespit ettikten sonra, bunları hâne olarak alıp nüfusa çevireceğiz.

Bilindiği gibi, timar sahipleri gelirlerinin 2000 akçalık *kılıç* hissesinden sonraki her 3000 akçası için; keza sancakbeyi de haslarının her 5000 akçası için 1 cebelüyü sefere götürmek mecburiyetindedir.

1523 tarihinde Musul Sancakbeyi hasları toplamı 344469 akça olduğuna göre, en az 68 cebelü beslemek zorundadır. Bu tarihte 2'si zaim, 90'ı sipahi olmak üzere toplam 92 dirlik sahibi mevcuttur. Bunların tasarrufundaki timar-zeamet tutarı ise 641672 akçadır. 92 dirlik sahibinin kılıç hisseleri (2000 x 92) 184000 akça tutmaktadır. Zeamet-timar geliri olan 641672 akçadan *kılıç hisseleri* 'ni çıkardığımızda geriye 452672 akça kalmaktadır. Bu meblağı da 3000'e böldüğümüz vakit (timar sahipleri kılıç hisserinden sonraki her 3000 akça için 1 cebelü beslemek mecburiyetinden olduklarından), 92 dirlik sahibinin en az 152 cebelü beslemek zorunda oldukları ortaya çıkar.

Aynı metodu diğer tahrirlerdeki verilere uyguladığımızda; 1540'ta sancakbeyinin 112; 5 zuemanın 35; 67 sipahinin 90 cebelü; 1557'de sancakbeyinin 74; 9 zueamnın 83, 76 sipahinin 85 ve 1575 tarihinde ise sancakbeyinin 86, 16 zuemanın 149

ve 106 sipahinin ise en az 126 cebelü beslemek mecburiyetinde oldukları anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo-20).

Tablo-20
Musul Sancağındaki Dirlik Sahibi Askerilerin Nüfusu (Hâne Olarak) (1523-1575)

No	Dirlik Sahipleri	1523	1540	1557	1575
1	Zaim	2	5	9	16
2	Sipahi	90	67	76	106
3	Sancakbeyi Cebelüleri	68*	112*	74*	86*
4	Sipahi Cebelüleri	152*	125*	168*	275*
	Toplam	**312**	**309**	**327**	**483**
	* = Tahmini rakamlar				

6. Toplam Sancak Nüfusu

Yukarıdan beri izah ede geldiğimiz şehir, köy, aşiret ve dirlik sahibi askerilerin nüfusunun toplamını aldığımızda, tablo 21'deki gibi, Musul sancağının toplam nüfusu bulunmuştur.

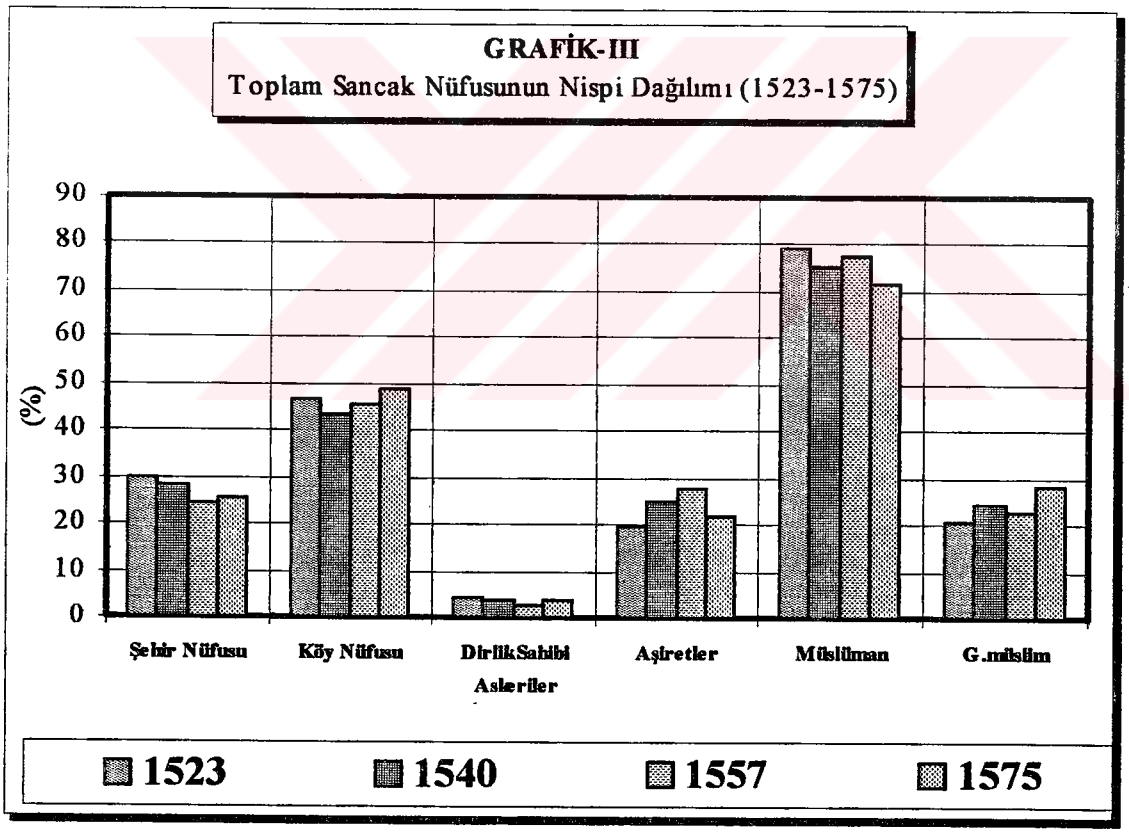
Tablo-21
Musul Sancağı Toplam Nüfusu (1523-1575)

Musul Sancağı		1523	1540	1557	1575
Şehir	Müslim	11231	11553	14099	15662
	Gayrimüslim	3929	5460	5579	6741
Şehir Toplamı		**15160**	**17013**	**19678**	**22403**
Köy	Müslim	17110	16914	24119	24386
	Gayrimüslim	6749	9410	12879	17961
Köy Toplamı		**23859**	**26324**	**36998**	**42347**
Dirlik Sahibi Askeriler	Müslim	2184	2163	2289	3381
Aşiretler	Müslim	10073	14904	22335	18900
Şehir, Köy, Askeriler ve Aşiretler Toplamı	Müslim	40598	45534	62842	62329
	Gayrimüslim	10678	14870	18458	24702
Toplam Sancak Nüfusu (Müslim-G.Müslim)		**51276**	**60404**	**81300**	**87031**

Tablo 21'de görüleceği gibi Musul sancağı toplam nüfusu 1523'te 51276 kişi; 1540'ta 60404 kişi; 1557'de 81300 kişi ve 1575 tarihinde ise 87031 kişidir.

Bu nüfusun artış oranlarına baktığımızda ise; 1523-1540 arasında % 17,8, 1540-1557 arasında % 34,6, 1557-1575 arasında % 7 ve 1523-1575 tarihleri arasındaki 52 yıllık sürede de % 69,7 oranlarında artmış olduğunu görmekteyiz.

Köy nüfusu, toplam sancak nüfusu içerisinde en yüksek oranı oluşturmaktadır. 1523 tarihinde köy nüfusunun nispeti % 46,5'tir. 1523-1540 arasında yaklaşık % 3 nispetinde gerileyerek % 43,6'ya düşmüştür. Ancak, daha sonraki yıllarda köy nüfusunun toplam sancak nüfusu içerisindeki oranının artmış olduğunu görmekteyiz. 1540-1557 arasında % 1,9 oranında artarak, toplam nüfusun % 45,5'ine ulaşmıştır. 1575'te ise toplam nüfusun % 48,7'sini teşkil etmektedir (Bkz. Grafik-III).

Musul sancağı toplamı içerisinde aşiretlerin nüfusu da büyük bir orana sahip olup, sürekli artış göstermiştir. Zira, 1523'te aşiretlerin nüfusu toplam sancak nüfusunun % 20'sini teşkil ederken, 1540'ta % 25'e ve 1557'de ise % 27'e yükselmiştir. 1557-1575 yılları arasında aşiretlerin nüfusu % 22'ye gerilemiş görünmekle beraber, daha önce de

üzerinde durduğumuz gibi, bu durum 1575 tahririnde Dasni taifesinin kayda geçmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Toplam sancak nüfusunun nispî dağılımı ise grafik-III'teki gibidir. Buna göre, şehir nüfusu 1523 tarihinde toplam sancak nüfusunun % 29,6'sını teşkil etmektedir. Ancak, daha sonraki tarihlerde şehir nüfusu nispetinde düşüş olmuştur. Nitekim, 1540'ta % 28,2'ye, 1557'de % 24,2'ye kadar gerilemiş, 1557-1575 yılları arasında ise % 1,5 oranında artarak % 25,7'ye yükselmiştir.

Nihayet, Toplam sancak nüfusunun müslim ve gayrimüslim oranları şöyledir; 1523'te % 79 müslim, % 21 gayrimüslim; 1540'ta % 75 müslim, % 25 gayrimüslim; 1557'de % 77 müslim, % 23 gayrimüslim ve 1575 tarihinde % 72 müslime karşılık % 28 gayrimüslim şeklindedir (Bkz. Grafik-III).

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ DURUM

Osmanlı sancak veya eyaletlerinin iktisadî yapısının şekillenmesinde, genelde devletin takip ettiği ekonomik politikaların yanında, sancak veya eyaletlerin bulunduğu bölgenin coğrafî yapısı, iklimi, ulaşım imkânları vs. gibi unsurlar da belirleyici rol oynamaktadır. Herhangi bir sancak veya eyaletin belli bir dönemdeki iktisadî durumunu belirleyebilmek için de, bahse konu bölgede yetiştirilen ürünlerin çeşit ve miktarları, beslenen hayvan sayısı, cinsi ve alınan vergi miktarları ile varsa ticarî malları ve bunlardan elde edilen gelir tutarlarını ayrıntılı bir şekilde gösteren bilgiler gerekmektedir.

Bu bilgileri ise Tahrir Defterlerinden yeterli bir şekilde elde etmek mümkündür. Araştırmamızın zaman sınırı 1523-1639 olmasına rağmen, elimizdeki dört tahrir defterinin sonuncusu 1575 tarihlidir. Fakat, bilindiği üzere bu dönemdeki Osmanlı iktisadî ve içtimaî yapısı hızlı bir değişim süreci yaşamadığı, ayrıca bu defterlerden çıkardığımız bilgilerin detaylı ve düzenli olması, XVII. Yüzyıldaki durumunu da aydınlatacak ölçüde olduğuna inanıyoruz.

I. ZİRAÎ HAYAT VE ZİRAAT SAHALARI

1. Çiftlik

Muasırı diğer devletlerde olduğu gibi, Osmanlı devleti ekonomisinin temelini de ziraat teşkil etmekte olup, toplumun büyük bir kısmı bu alanda çalışıyordu. Osmanlı devletindeki arazi ise mirî, mülk veya vakıftır. Mülk arazilerin rekabesi (çıplak mülkiyeti) şahıslara ait iken, tasarrufu ise bazen şahıslara bazen de devlete ait olabilirdi. Dolayısıyla, devlet mülk olan bir araziyi gerektiğinde kendisi tasarruf eder veya tasarruf hakkını istediğine verebilirdi. Bu durumda mülk sahibi toprağın ancak şer'i vergilerini alabilirdi. Vakıf arazilerin mülkiyeti ise bir anlamda kamuya aittir. Zira, bu tür

toprakların tasarrufu ve gelirlerinden faydalanma vakfedilen maksada ait olup, mülkün tasarrufu sosyal hizmetlere tahsis olunduğu için kamulaşmış oluyordu[1166].

Miri toprakların mülkiyeti ise devlete aittir. Ancak tasarrufu devlete veya şahıslara ait olabilirdi. Mirî toprakların has, zeamet ve timar gibi gelirlerine göre ünitelere bölünenlerinin tasarrufu devlet tarafından tevcih edilen kimselerindir. Bunlar birtakım vazife ve mükellefiyetler karşılığında toprağın bazen şer'i ve örfi vergilerini birlikte tasarruf ederlerdi[1167]. Mirî arazinin bir de çiftlik şekli vardır ki, bu tür araziler birtakım parçalar halinde onları işleyebilecek olan köylülere "tapu resmi" denilen peşin bir kira mukabilinde bırakılmıştır[1168].

Bu çiftlik arazilerinin hudutları bulunduğu mahalle ve arazinin verim gücüne göre değişmektedir[1169]. Diyarbekir eyaleti umumi kanunnâmesinde âlâ yerden 80, evsât yerden 100 ve edna yerden 150 dönümlük ekilebilir arazi birer çiftlik olarak tavsif edilmiştir[1170]. Fethedildikten sonra Diyarbekir eyaletine bağlanan ve uzun seneler bu statüde kalan Musul sancağındaki çiftliklerin büyüklükleri de bu şekilde hudutlandırılmıştır: "*Bir çiftlik yüz dönümdür ve her dönümün eni ve uzunu yürümek adımiyle kırk adım hesabı üzre ve yüz dönüm denilen yer evsatü'l ahvaldir ve ol yer ki su basar â'lâ ve her yıl ekilür ola seksan dönümü bir çiftliktir ve edna olan yer ki yüzelli dönümü bir çiftliktir. Bu tafsil ekilür yerderir* "[1171].

Bu ziraat alanları tahrir defterlerinde "*çift* " (çiftlik), "*nim çift*", ve "*zemin*" gibi adlarla belirtilmektedir. Musul sancağında bu tür ziraat sahaları "*çift* " ve "*nim çift*" büyüklüğünde iken , bazı Osmanlı sancak veya kazalarında da "çift " ve "nim çift"'lerin yanısıra "*birbuçuk çift*" , "*iki çift*" , "*ikibuçuk çift*" ve hatta "*üç çift*" büyüklüğünde olabilmektedir[1172].

Bunların dışında defterlerde "*zemin*" olarak kaydedilen arazi parçaları da mevcuttur. Zeminler "nim çift" ten daha küçük ziraat sahaları olup, kanunnâmelerde

---

[1166] Mithat Sertoğlu , "*Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri*", **VI. TTK.**, 20-26 Ekim, 1961, Ankara, 1967, s.281-282.
[1167] Mithat Sertoğlu , "*Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri*",s. 281-282.
[1168] Ömer Lütfi Barkan, "*Çiftlik* ", **Türkiye'de Toprak Meselesi I,** İstanbul, 1980, s. 789.
[1169] Ömer Lütfi Barkan,**age.**, s. 790.
[1170] Ömer Lütfi Barkan, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I, Kanunlar**, İstanbul, 1943, s. 131-132.
[1171] **TD., 308,** s.5; **TD., 660,** s.2.
[1172] A. N. Turan, **age.**, s. 85-90; F. Emecen, **age.**, s.223, 231-232.

genellikle "*ufak arazi parçası tarla*" manasında geçmektedir[1173]. Musul sancağında zeminler, âlâ yerden iki dönüme bir akça ve ednâ yerden üç dönüme bir akça "*resm-i zemin*" ödemek şartıyla, ziyade yer ekmek isteyen veya ziraat sahasına dışarıdan geçici süre için gelen raiyyet (haric raiyyet)'in tasarrufuna verilirdi[1174].

Musul sancağında ziraate elverişli alanlar daha çok Musul nahiyesinde bulunmaktadır. Bunu 'Acuz ve Ayn-Safna nahiyeleri takip etmektedir.

1523 tarihli tahrir defterinin mufassalına sahip olmadığımız için bu tarihte Musul sancağında mevcut çiftliklerin sayısı hakkında bilgi sahibi değiliz.

1540'ta toplam 1053 çiftlik mevcuttur. Bunların 502'si tam (% 48), 551'i nim (%52) çiftliktir. Tam çiftliklerin 329'u (% 66) Musul, 89'u (% 18) Acuz, 32'si (% 6) Ayn-Safna nahiyeleri köylerinde, keza nim çiftliklerin ise 490'ı (% 89) Musul, 8'i (% 1) Acuz ve 22'si (% 4) de Ayn-Safna nahiyelerine bağlı köylerdedir. Bu tarihte köylerde mevcut olan müslüman hâne sayısı 2343 olduğuna göre (gayrimüslim reaya da toprak tasarruf etmekle beraber bunlardan çift resmi alınmadığı için tasarruflarındaki toprak ve çiftliklerin miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz), % 45'i çiftlik tasarruf etmektedir.

1557'deki çiftlik toplamı 1294'tür. Bunların 596'sı (% 46) tam çift, 698'i (% 54) ise nim çifttir. Bu çiftliklerin nahiyelere göre dağılımı ise şu şekildedir; Musul nahiyesi 425 (% 71) tam çift, 639 (% 92) nim çift; Acuz nahiyesi 87 (% 15) tam, 18 (% 3) nim çift; Ayn-Safna nahiyesi 46 (% 8) tam çift, 21 (% 3) ise nim çift. 1557 tarihinde Musul sancağındaki müslüman hane sayısı 3344'tür. Bunlardan 1294'nün çiftliği bulunduğuna göre, çiftlik tasarruf edenlerin oranı % 39'dur.

1540-1557 arasındaki 17 yıllık zaman zarfında tam çiftliklerin sayısı 502'den 596'ya, nim çiftler ise 551'den 698'e yükselmiştir. Her iki tür çiftlik sayısı da artmış gibi görünmekle birlikte, genel toplam içindeki oranlarını aldığımızda nim çiftlerin oranı % 52'den % 54'e yükselirken, tam çiftlik oranlarının ise % 48'den % 46'ya düştüğü ortaya çıkmaktadır.

[1173] **Halil İnalcık, Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTKB., Ankara, 1987, Giriş, XXIX.**

[1174] **TD., 308, s. 5; TD., 660, s. 3,** "*Bir kimesne kendü yerinden ziyade yer eker olsa âlâ yerden iki dönüme bir akça ve edna yerden üç dönüme bir akça* ***resm-i zemin*** *vire ve hâricden gelüb ziraat eden dahi ol minval üzre* ***resm-i zemin*** *vire*".

Tablo-22
Musul Sancağında Toprak Tasarrufu (1540-1575)

No	Yıllar	Hâne	Tam Çift	%	Nim Çift	%	Tam ve Nim Çift Toplamı	%
1	1540	2343	502	21	551	24	1053	45
2	1557	3344	596	18	18	21	1294	39
3	1575	3382	770	23	23	21	1474	44

1575 tarihli tahrir kayıtlarında ise Musul sancağında toplam 1474 çiftlik tespit etmekteyiz. 770'i (% 52) tam çift, 704'ü (% 48) de nim çifttir. 770 tam çiftin 649'u (% 84) Musul nahiyesi, 11'i (% 1) Acuz nahiyesi ve 59'u (% 8) da Ayn-Safna nahiyesi; 704 nim çiftin de % 92'si olan 646 çifti Musul, % 3'ü olan 22'si Acuz ve yine % 3'üne tekabül eden 21'i Ayn-Safna nahiyesi köylerinde bulunmaktadır. Bu tarihte müslüman hane sayısı 3382 olduğuna göre çiftlik sahipleri % 44'lük bir nispet teşkil etmektedir.

1540-1575 tarihleri arasındaki 35 yıllık sürede reayanın işlediği çift sayısındaki artış ile hâne sayısındaki artış oranlarının hemen hemen aynı olduğunu görmekteyiz. Zira 35 yılda çiftlik sayısındaki artış % 40 iken, aynı dönemde nüfus artış oranı da % 44'tür.

Tablo-23
Musul Sancağında Nahiyelere Göre Toprak Tasarrufu (1540-1575)

No	Nahiyesi	1540			1557			1575		
		H	TÇ	NÇ	H	TÇ	NÇ	H	TÇ	NÇ
1	Nefs-i Musul	2182	46	21	2332	31	12	2748	37	8
2	Musul Nahiyesi	2154	329	490	3155	425	639	3275	649	646
3	Acuz Nahiyesi	114	89	8	91	87	18	-	11	22
4	Ayn-Safna Nahiyesi	75	32	22	98	46	21	107	59	21
5	Nahiyesi Tespit Edilemeyen	-	6	10	-	7	8	-	14	7
	Toplam	**4525**	**502**	**551**	**5676**	**596**	**698**	**6130**	**770**	**704**
Kısaltmalar		H: Hâne			TÇ: Tam Çift			NÇ: Nim Çift		

Öte yandan Musul sancağında çiftlik tasarruf edenler arasında belli bir oranda da nefs-i şehir reayasının bulunması dikkat çekicidir. Gerçekten 1540'ta mevcut 1053 çiftliğin 67'si (% 6,39), 1557'de 1294 çiftliğin 43'ü (% 3,34) ve 1575'te ise toplam 1474 çiftliğin 45'i (% 3,02) nefs-i Musul reayası tasarrufundadır. Şehir reayasının ziraat yaptığı alanlar ise, şehre yakın mezrea ve köyler olmalıdır. Nitekim, tahrir defterlerindeki bazı kayıtlar da bunu teyit etmektedir. Zira Musul nahiyesine bağlı

Ağcakend mezreası şehir reayasının ziraat alanı idi[1175].

Diğer yandan şehir reayası ziraat sahalarından bir çift tasarruf ettiği vakit, çift resmi öder, fakat çifti bıraktığı anda bundan kurtulurdu. Halbuki köylü reaya böyle bir durumda genellikle çift resmini ödemeye devam ederdi[1176] (Çift resmi için bkz. şahsa bağlı vergiler kısmı).

2. Hassa Çiftlikler

Reayanın tasarrufundaki topraklardan başka, doğrudan doğruya sipahilerin elinde bulunan ve "*kılıç yeri*" tâbir edilen hassa çiftlik ve çayırlar da vardır. Bazen bağ, bahçe ve değirmenler de "*hassa*" olarak kaydedilebilmektedir. Sipahi tasarrufundaki bu nevi çayır, bağ, değirmen ve tarlaları, tamamen şahsi ve serbest bir anlaşma usulü ile arzu edilen bir şekilde kiraya da verebilir, fakat satamazdı. Bu sebepten bu tür hassa çiftlikler ile bağ, bahçe ve değirmenler tımarın "*kılıç yeri*" ne bağlı demirbaşlar veya makam maaşları şeklinde özel durumlarını muhafaza etmiş, ancak XVI. yüzyıldan itibaren önemi ve mahiyetini tamamen kaybetmiştir[1177].

Tahrir defterlerinde Musul sancağında "*hassa çiftlik*" kaydının geçmemesine karşılık, "*asiyab-ı hassa*","*zeminha-i dekâkin-i hassa*" ve "*dekâkin-i hassa*" gibi kayıtlar mevcuttur[1178]. Bu tür yerlerin gelirleri ise padişah hassı, sancakbeyi hassı veya vakıf olarak ayrılmıştır.

Bu arada, Musul sancağında mahiyetleri hakkında her hangi bir bilgi mevcut olmayan bazı küçük ziraat alanlarının da bulunduğu belirtilmelidir. Nitekim bu tür yerler has, zeamet veya tımar olarak ayrılan vergi ünitelerinde kaydedilmiştir. "*Çevlik*" (çevlek, çevlük)[1179] adıyla tarif edilen bu arazi parçaları 1523'te 31; 1540'ta 55; 1557'de 57; ve 1575'te 63 parçadan (kıta') ibarettir[1180]. Bu tür araziler "mezrea-i çevlik-i ..." şeklinde kaydedildikleri gibi, genelde "*Çevlik-i Selimiye*", "*Çevlik-i Feyyaz*", "*Çevlik-i*

[1175] **TD., 308**, s.34; **TD., 660**, s.52, "*Mezrea-i Ağcakend tâbi-i Musul. Şehir reayası ziraat idüb, hâsılı böyle hesab olunmuşdur*".

[1176] Halil İnalcık, "*Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu*", **Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 1993, s.39.

[1177] Ömer Lütfi Barkan, "*Çiftlik*", s.792.

[1178] **TD., 998**, s.48; **TD., 660**, s. 53.

[1179] Kelime olarak; *çevre, etraf (girdap)*, manalarına gelmektedir. Bkz. **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDKY., Ankara, 1983, s. 54.

[1180] **TD., 998**, s. 76, 90; **TD., 195** s. 1,45, 46-47, 50, 76, 135; **TD., 308** s.1, 60, 83, 97, 104-105, 107; **TD., 660**, s. 76, 183, 190-191, 205-206.

Hacı Ali", "*Çevlik-i Kasım*" gibi şahıs isimleri ile zikredilmeleri dikkat çekicidir. Tahrir defterlerindeki kayıtlardan anladığımız kadarıyla bu çeşit zirai alanlar daha çok dicle ve zap nehirlerinin her iki yakasında (doğu-batı: der şarki, der garbi) yer almaktadır. Bu sahalar köy veya mezrea sınırları içindeki, genellikle reayanın kendi ihtiyaçlarını temin maksadıyla sebze, bağ, bostan vs. yetiştirdikleri küçük tarlalar olmalıdır.

3. Mezrealar

Meskun olmayan ziraat alanlarıdır. Türkçe tam karşılığı "*ekinlik*"tir[1181]. Mezrealar genellikle ahalisi dağılmış eski iskân yerleridir. Bundan dolayı genellikle sınırları bellidir. Nitekim, 13 Kasım 1571 tarihinde Bağdat muharririne yazılan bir hükümde; Musul sancağı sipahilerinden bir kısmının tasarrufunda olup, hudutları belli olan bazı köy ve mezreaların sınırları içinde mezrea olduğuna dair âlâmeti olmayan yerlerin ayrıca birer mezrea olarak reayaya tımar tarikiyle verilmiş olduğu; hududu muayyen olan mezrea ve karyelerin sınırları içindeki yerlerin ayrıca mezrea olarak kayd ve tevzi edilmesinin önlenmesi istenmiştir[1182].

Diğer taraftan defterlerde mezrealar yakın bir köyün ekinliği, ziraat yaptığı yer olarak tayin edilebildiği gibi hâriç raiyyetin veya aşiretlerin gelip işledikleri topraklar da yazılabilirlerdi[1183].

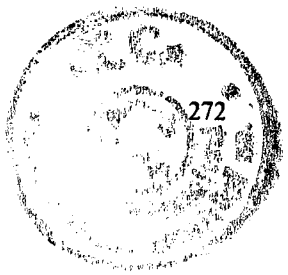
Tahrirlere göre Musul sanacağındaki mezreaların sayısı 1523'te 94; 1540'ta 199; 1557'de 348 ve 1575'te ise 353'tür (Bkz. Ek-II). 1523'te mezrea olarak kaydedilen yerlerden bir kısmının daha sonraki dönemlerde iskân edildiğinden dolayı karye statüsü kazandıklarını, yine 1523'te karye olarak kayıtlı olan bazı yerleşim birimlerinin ise sonraki dönemlerde mezrea kaydedildiklerini görmekteyiz.

Mezreaların gelirleri 50 ile 11998 akça arasında değişmektedir. Bir kısım mezreaların geliri karye hâsılı içerisinden gösterildiğinden gelir miktarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Mezrealarda elde edilen toplam gelir, 1523'te 143561; 1540'ta 215798; 1557'de 485400 ve 1575'te 559153 akçadır. Gelirleri "karye hâsıl" ları

[1181] Halil İnalcık, **Suret-i Defter-i Sancak-i ...**, Giriş, XXIX; Bahaettin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, KTBY., Ankara, 1985, s.45, 221 no'lu dipnot.

[1182] **Mühimme, 16**, s.351.

[1183] **TD., 195**, s.6,39,46,50-51,73,81,84,86-88,92,94,107,133; **TD., 308**, s.52,59,79,81,128; **TD., 660**, s. 72,127,131,134,159,162,164,191.

içerisinde yazılan mezrealar bu tutarlara dahil edilmemiştir.

4. Hububat Üretimi

İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Musul sancağında da iktisadî hayatın ağırlık noktasını tarım üretimi teşkil etmektedir. Ziraat sektörünün en başta gelen mahsulü ise hububat, özellikle de buğday ve arpa üretimidir.

a. Hububat ve Bakliyat Üretimi

aa. Buğday (Hınta)

İnsanların vazgeçemeyecekleri temel gıda gıda maddesi olan buğday, hemen hemen her türlü iklim şartlarında yetiştirilebildiği için her köy veya mezreada üretilmektedir. 1523 tarihli tahririn mufassalı mevcut olmadığı için bu tarihteki hububat üretimini tespit edemiyoruz. 1540'ta Musul Sancağında üretilen buğday toplamı 6067725 Kg. (237345 kile, İstanbul kilesi = 25,565 kg)'dır (Bkz. Tablo-25). Sancağın nüfusu 60404 olduğuna göre, kişi başına yaklaşık 100 kg. buğday düşmektedir. Keza bu da Çift-Hâne (nim ve tam çiftlik tasarruf eden toprak sahibi aile) başına ortalama 5762 kg. buğday üretildiği manasına gelmektedir.

1557'de buğday üretimi % 33'lük bir artışla 8025365 kg. (313920 kile)'a yükselmiştir (Bkz. Tablo-24). Çift-Hâne başına gerçekleşen ortalama üretim ise 6201 kg'dır. Bu tarihte kişi başına düşen buğday miktarı da yaklaşık 99 kg.'dır.

1575'te buğday üretimi bir önceki tahrire göre % 5 nispetinde aratarak 8408584 kg. (328910 kile)'a yükselmiştir (Bkz. Tablo-25). Fakat çift hane başına üretilen miktar 5705 kg'da kalmıştır. Kişi başına düşen buğday miktarı ise yaklaşık 97 kg.'dır.

Görüldüğü gibi 1540'ta kişi başına düşen buğday miktarı 100 kg. iken, bu miktar 1557'de 99, 1575 tarihinde ise 97 kg'a düşmüştür. Her ne kadar 1540-1575 tarihleri arasında buğday üretimi % 39 oranında artmışsa da, aynı dönemde nüfus artışının % 44 oranında olması, kişi başına düşen buğday miktarının azalmasına yol açmıştır.

ab. Arpa (Şair)

Musul Sancağında buğdaydan sonra en fazla üretilen hububat arpadır. 1540'ta üretilen toplam arpa miktarı 5828027 kg. (227969 kile) olup, çift hane başına düşen

üretim 5535 kg'dır. Arpa üretimi 1557'de % 35 nispetinde artarak 7872026 kg. (307922 kile)'a yükselmiştir. çift hane başına üretim de 6083 kg'a ulaşmıştır. 1575'te bir önceki tahrire nispetle arpa üretimi % 6'lık bir artışla 8358349 kg. (326945 kile)'a çıkmıştır (Bkz. Tablo-25). Bu tarihte çift hane başına üretim 5671 kg. olmuştur.

Arpa üretiminin 1540-1575 tarihleri arasındaki artış nispeti ortalama % 44'tür.

ac. Darı (Dıhn)

Darı hem yiyecek olarak, hem de hayvan ve kuş yemi olarak kullanılan bir üründür. Musul Sancağında üretimi yapılan hububat içerisinde buğday ve arpadan sonra darı gelmektedir. 1540'ta 946928 kg. (37040 kile) darı üretilmiştir ki, çift hane başına ortalama 799 kg'a tekabül eder.

Bir önceki tahrire kıyasla % 30 nispetinde düşüş gösteren darı üretimi 1557'de 592111 kg (23161 kile)'a düşmüştür. çift hane başına üretim ise 458 kg.'da kalmıştır. Darı üretiminin 1575'te de azalmış olduğunu görmekteyiz. Zira, bir önceki tahrire oranla % 13 civarında üretim düşüşü ile toplam üretim 512655 kg (20053 kile)'da kalmıştır (Bkz. Tablo-25). çift hane başına üretim ise 348 kg'a gerilemiştir. 1540-1575 yılları arasındaki düşüş oranı yaklaşık % 40 civarındadır.

Diğer yandan, XVI. yüzyılda darı üretiminin diğer bazı Osmanlı sancaklarında da azalmış olduğunu müşahade etmekteyiz. Zira 1518-1566 tarihleri arasında Harput ve Ruha sancaklarındaki darı üretimi de belli nispetlerde düşmüştür[1184].

ad. Susam (Küncid, Simsim)

Buğday, arpa ve darıdan sonra en fazla üretilen hububattır. 1540'ta 13; 1557' de 18 ve 1575' de 17 köyde susam üretimi yapılmaktadır.

1540'ta üretilen susam toplamı 82831 kg (3240 kile)' dır. her çift hane'ye düşen üretim 79 kg' dır. 1557' de % 29 nispetindeki üretim düşüşüyle 58780 kg (2300 kile)'a inmiştir. Bu tarihte çift hane başına düşen üretim 45 kg' dır.

Susam üretimi 1575' de bir önceki tahrire kıyasla % 9 civarında artarak 64168 kg (2510 kile)'a yükselmiştir (Bkz. Tablo-25). çift hane başına üretim de 44 kg. olmuştur.

[1184] Mehmet Ali Ünal, age., s.101-102; Ahmet Nezihi Turan, age., s.100-101.

Musul sancağında susam üretiminin 1540-1575 yılları arasındaki düşüş nispeti ise % 23 tür.

ae. Mısır (Gâvers)

Mısır üretimi 1540 tahririne nazaran 3 mezrea ve 42 köyde yapılırken, 1557 tahririne göre sadece 1 köyde yapılmaktadır. 1575 tahririnde ise mısır üretimi ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

1540 yılındaki ürün 878413 kg (34360 kile)' dır. Bu meblağdan alınan vergi tutarı 24720 akçadır. 1557'de sadece bir köyde mısır ekiminin yapılması, ürünün 13213 kg (515 kile)'a düşmesine sebep olmuştur (Bkz. Tablo-25). Bu tarihteki vergi miktarı 618 akçadan ibarettir.

af. Mercimek

Musul sancağında az da olsa mercimek üretimi de yapılmaktadır. 1540'ta Sendânik Girmâve ve Ayn-Safna köylerinde mercimek üretimi yapılırken, 1557 ve 1575' de bu köylerde artık mercimek üretilmediğine şahit olmaktayız. Bu son iki tarihte sadece Tilkif köyünde üretim yapılmaktadır.

1540'ta toplam 3207 kg. (125 kile), 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 2950 kg. (115 kile) mercimek üretilmiştir (Bkz. Tablo-25). Dolayısıyla mercimek üretimi 1540 tarihinden sonra % 8 nispetinde düşmüştür. 1557-1575 yılları arasında ise sabit kalmıştır.

ag. Çeltik

Çeltik ziraatı bol su ve büyük emek gerektirdiğinden yalnızca birkaç köyde yapılmaktadır. 1540 tarihli tahrirde çeltik ziraatının yapıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. 1557'de 2, 1575'te ise 4 köyde çeltik ziraatı yapılmaktadır.

Çeltik üretimi 1557'de 28761 kg. (1125 kile) iken, 1575'te % 58'lik bir artışla 45308 kg. (1775 kile)'a yükselmiştir (Bkz. Tablo-25). Çift-Hâne başına düşen üretim miktarı 1557'de 22, 1575'te 31 kg'dır.

ah. Keten Tohumu (Bezir-i Ketân, Zegrek)[1185]

Musul sanacağında üretilen bir diğer hububat türü de keten tohumudur. 1540'ta iki köyde üretim yapılırken, bu sayı 1557'de 28, 1575'te ise 30 köye yükselmiştir.

1540 tahririne göre 14700 kg (575 kile) keten tohumu üretilmişken, bu miktar dokuz kat artarak 1557' de 135316 kg (5293 kile)' a yükselmiştir. Ancak 1575 de % 8 nispetinde bir üretim düşüşüyle elde edilen keten tohumu 124578 kg (4873 kile) olmuştur (Bkz. Tablo-25).

aı. Pamuk (Penbe)

Dokuma sanayinin vazgeçilmez bitkisi olan pamuk genellikle sulu olan bölgelerde yetişmektedir. Musul sancağında pamuk üretimi özellikle Musul, Ayn-Safna ve Acuz nahiyelerinde yapılmaktadır. Musul'da dokuma sanayii ileri bir düzeyde olduğu için, elverişli arazilerde pamuk üretimi yapılmıştır. Bu hususta şehirdeki iktisadi faaliyetler ve ticari hayat anlatılırken ayrıca bilgi verilecektir.

Sancakta 1540 tarihinde 35570 men pamuk yetiştirilmiştir. 1557 tahririne göre yetiştirilen pamuk miktarı 23700 mene inmiştir ki, bir önceki tahrire kıyasla % 34 nispetinde bir düşüşün olduğu ortaya çıkmaktadır. 1575 tahririne göre pamuk üretimi 24848 men olmuştur (Bkz. Tablo-25). Bu durumda bir önceki tahrire kıyasla % 5 nispetinde bir artış olmuştur.

ai. Bağcılık (Bağat)

Musul Sancağında bağcılık da yaygındır. Hububat ekimine müsait olmayan yerlerde de yetişebilmesi ve bakımının fazla emek gerektirmemesi bunda etkili olmuştur. Üretim alanı daha çok Musul nahiyesine bağlı ziraat sahalarıdır.

1557 ve 1575 tarihli kanunnâmelere göre Musul Sancağında "resm-i bağat" adı altında müslümanlardan her 100 kök (tegek)'ten 4 akça, gayr-i müslimlerden ise her 100

[1185] Keten tohumu mahsulü tahrir defterlerinde "*Bezir-i Ketân*" adı altında verilmişken, Histebâd köyündeki üretim ise "*Zegrek*" ismi altında kaydedilmiştir ki, bu da keten tohumu manasındadır. Bkz. **Yeni Tarama Sözlüğü,** TDKY., Ankara, 1983, s.257, Yalnız "*Bezir-i Ketân*" başlığı altında verilen ürünün resmi fiyatı her üç tahrirde de 15 akça iken, "*Zegrek*" başlığı altında verilen ürünün resmi fiyatı ise 1540 tahririnde 25, diğer tahrirlerde ise 30 akçadır. Bkz. **TD., 195,** s.73; **TD., 308,** s.76; **TD., 660,** s.66.

kök bağdan 6'şar akça alınmaktadır[1186].

1540 tarihinde 34375 kök, 1557'de 381016 kök ve 1575'te ise 422834 kök bağ mevcuttur (Bkz. tablo-25).

Şu hususu açıklamakta fayda görüyoruz ki, Geremlis köyü müslim-gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı bir köy olduğu için, bağların köklerini tespit ederken nüfusun % 15'i müslim olduğu için, alınan verginin % 15'inin müslimlerden ve % 85'inin ise gayrimüslimlerden alındığı hesabiyle tespit ettik.

Tablo-24
Musul Sancağında Bağcılık (1540-1575)

No	Köyler	1540		1557		1575	
		Kök Sayısı	Resim	Kök Sayısı	Resim	Kök Sayısı	Resim
1	*Necmi*	7500	300	14350	574	17500	700
2	*Geremlis*	26875	1500	358333	20000	394167	22000
3	*Bâhinduva*	-	-	833	50	1167	70
4	*Meşrefi*	-	-	7500	300	10000	400
	Toplam	**34375**	**1800**	**381016**	**20924**	**422834**	**23170**

b. Meyve ve Sebze Üretimi (Zeytin, Bostan, Piyâz)

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan Musul sancağında bostan ve bahçe ziraatının de yapıldığını görmekteyiz. Sancak kanunnâmesinde ağaç meyvelerinden 1/7 oranında öşür alındığı belirtilmiştir[1187]. Fakat hasıllar kısmında sadece zeytin resmi kaydedilmiş olup, diğer ağaç meyveleri hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Diğer yandan, Sebze ürünlerinden alınan vergiler "*öşr-ü besâtin*" adı altında toplanmış, kuru soğan (piyâz) vergisi ise "*resm-i piyâz*" başlığı altında toplanmıştır.

ba. Zeytin Üretimi

1540'ta sadece Ba'şika köyünde, 1557-1575 tarihlerinde ise Ba'şika ve Bâhizan köylerinde zeytin üretimi yapılmaktadır. Ancak, tahrir defterlerinde zeytin miktarı kaydedilmeyip, sadece akça olarak alınan vergi miktarı verildiğinden, üretilen zeytin miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz.

[1186] **TD., 308,** s.5; **TD., 660,** s.2.
[1187] **TD., 308,** s.5 ; **TD., 660,** s.2.

bb. Sebze (Bostan) Üretimi

Musul sancağında üretilen her çeşit sebze (Kavun, karpuz dahil)'nin vergisi öşür (1/10) üzerinden alınmakta olup, "*öşr-ü besâtin*" başlığı altında toplanmıştır. Sebze üretimi pek çok köyde yapıldığı gibi, Nefs-i Musul reayasının da önemli miktarda sebze ürettiklerini görmekteyiz. Zira şehir halkının ziraat yaptığı Ağcakend mezreasında "*öşr-ü bostan*" adı altında alınan vergi miktarı önemli bir yekun tutmaktadır.

Diğer yandan üretilen sebze miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz. Çünkü, defterlerde sadece sebzeden alınan vergi miktarları (akça olarak) verilmiş olup, bu verginin ne miktar sebzeden alındığı hususu kaydedilmemiştir.

bc. Kuru Soğan (Piyâz) Üretimi

Önemli bir yiyecek maddesi olan kuru soğan üretimi de yaygındır. Keza, "resm-i piyâz" adı altında alınan soğan vergisi gözardı edilmeyecek bir meblağ tutmaktadır. Fakat, zeytin ve diğer sebzelerde olduğu gibi , kuru soğanda da toplam üretim miktarı hakkında bilgi sahibi olamıyoruz.

II. VERGİLER

Bilindiği gibi, Osmanlı vergi sistemi bölgelerin coğrafi özellikleri, iklim şartları, kültürel yapıları, ekonomik ve sosyal durumları nazar-ı itibara alınarak şekillendiriliyordu. Bu şartlar çerçevesinde belirlenen vergi oran ve miktarları ise tertip edilen kanunnâmelerde teferruatlı bir şekilde kaydedilirdi. Buna göre zira, ticari ve sınai faaliyetlerden ne miktar vergi alınacağı tek tek belirlenirdi.

Elimizde mevcut dört tahrir defterinde de kanunnâmeler mevcut olup, Musul sancağında hangi hizmet veya üretimden ne miktar vergi alınacağı ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir.

1. Ziraî Vergiler

a. Öşür

Toprak mahsullerinden ve bu meyanda hububattan mahsul (aynî) olarak alınan bir vergidir. Öşür, kelime olarak onda bir manasında kullanılmaktadır. Fakat, Osmanlı

imparatorluğunda öşür adı altında alınan vergilerin nispeti, toprağın verimlilik derecesine, sulama imkânlarına, yapılan ziraatın çeşidine ve mahalli örf ve adetlere göre büyük farklılıklar göstermekte olup, mahsulün yarısı (1/2) ile onda biri (1/10) arasında değişmektedir. Bazen ise her kaza hatta her köy için ayrı ayrı tespit edilmektedir[1188].

Diğer yandan devlete ait topraklar üzerinde ziraat yapan çiftçilerin, bu toprakların daimi ve irsî bir kiracısı konumunda olmaları hasebiyle elde ettikleri mahsulden her sene "*öşür*" adı altında ödedikleri vergiler bir toprak kirası veya "*harac-ı mukaseme*" mahiyetindedir. Mukaseme, bölüşme manasına gelmektedir. Çiftçi ziraat yaptığı arazinin harac-ı mukasemesi (toprak kirası)'nden başka, ayrıca her sene "*resm-i çift*" adı altında nakdi bir vergi daha ödemektedir ki, buna da "*harac-ı muvazzafa*" denilmektedir[1189].

aa. Hububat Öşrü

Hububat öşrü genelde aynî olarak alınmaktadır. Beylerbeyi, Sancakbeyi, zeamet ve timar sahiplerinin hububatın tahrir kıymeti üzerinden reayadan para istemeleri yasaktı[1190]. Bu uygulama Musul sancağı için de geçerli olup, kanunnâmelerde "*ve galle içün akça alınmayub, aynı ile her cinsden cins galle alına*" kaydı ile açıklanmıştır[1191].

[1188] Ö. Lütfi Barkan, "*Öşür*", **İA.**, C.IX, İstanbul, 1993, s.485.

[1189] Ö. Lütfi Barkan, "*Öşür*", **İA.**, C.IX, s.485; Ebul'ula Mardin, "*Harac*", **İA.**, C. 5/1, İstanbul, 1993, s.222; M. Ali Ünal, **age.**, s.188; İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, TTKB., Ankara 1990, s.188.

[1190] L. Güçer, **age.**, s.55.

[1191] **TD., 308**, s.5; **TD., 660**, s.3.

Tablo-25
Musul Sancağında Zirai Üretim (1540-1575)

No	Köyün Adı	Buğday (Kile)			Arpa (Kile)			Darı (Kile)			Penbe (Men)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
1	Karakuş	14100	15750	16000	16000	15200	21000	-	-	-	-	-	-
2	Geremlis	15000	22500	22500	17500	14000	14500	-	-	-	7200	-	-
3	Tilskuf	11000	19270	14500	7000	28960	27500	-	-	-	-	-	-
4	Ayn-Safna	1000	1520	2750	1000	1180	2575	100	-	-	1800	1200	1500
5	Sendânik	750	1360	1500	500	1635	1500	150	40	107,5	480	450	600
6	Bâristak	150	1220	1700	400	680	1250	-	-	-	480	450	600
7	Deyr-i Mihâyil	2000	750	2500	2010	1767,5	1500	-	250	405	-	-	-
8	Girmâvi	650	1190	1500	400	1192,5	1000	-	-	-	420	600	600
9	Merâvil	2500	2000	-	2500	1500	-	500	750	-	-	-	-
10	Belâsin	1500	1835	-	1500	1665	-	500	1000	-	-	-	-
11	Kâfirü'z-Zâmân	2380	2597,5	-	-	515	-	4400	-	-	-	-	-
12	Alkuş	7000	12425	13000	8000	14000	14500	-	-	-	-	-	-
13	Bâhizân	17500	19625	15000	12500	10775	10000	-	-	-	5400	6600	4800
14	Bozân	3500	3890	3800	3200	2335	2500	-	-	-	-	-	-
15	Kusayr	1500	1500	2000	2000	1370	1750	-	-	-	780	240	420
16	Cerâhi (Haraci)	2275	4500	4950	2000	2465	2500	-	400	450	2100	1200	1200
17	Hatâre-i Küçük	3500	3500	3900	400	2215	3500	-	-	-	-	-	-
18	Bâvreşân	-	750	1250	-	530	1000	-	-	-	-	24	84
19	Nasırî	-	1250	1000	-	755	750	-	-	-	-	-	150
20	Ayn-Bakra	1500	2000	1750	500	872,5	1000	-	-	-	240	180	300
21	Bâkufe	5530	2590	2800	5649	4200	4550	-	-	-	-	-	-
22	Kara Gözcek	2025	1017,5	1250	1500	1265	1000	-	-	-	-	-	-
23	Bâsihre	4500	4750	4865	4000	2387,5	4500	-	-	-	-	-	-
24	Hatâre-i Büzürg	7000	12250	12600	4900	8400	9450	-	-	140	-	-	-
25	Tilkif	9100	10552,5	12600	7700	11788	14000	-	-	-	-	-	-
26	Kâim	300	410	800	390	350	750	-	-	-	60	120	60
27	Histebâd	4730	4500	4750	3530	3000	3250	1000	1000	1000	1500	582	600

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Buğday (Kile)			Arpa (Kile)			Darı (Kile)			Penbe (Men)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
28	Bâtna	3500	3000	3750	2400	2447,5	3250	-	-	-	-	-	-
29	Kantara	1500	1000	1550	1500	1937,5	1750	750	500	300	-	-	-
30	Bânbuhan	3540	10670	11500	3500	5330	6500	-	-	-	-	-	-
31	Horuzân	-	1250	1200	-	532,5	1000	-	-	-	-	-	-
32	Deyr-i Bâ-Yusuf	400	547,5	500	800	552,5	500	500	250	100	-	-	-
33	Kaziye	400	250	500	1000	505	350	200	200	100	-	-	-
34	Şemseddin Depesi	500	897,5	1450	250	3000	1000	-	500	500	-	-	-
35	Bâ'şika	7500	14000	15000	7750	6000	6650	-	-	-	3300	3900	3960
36	Telmete	1785	2207,5	3050	1800	1250	2150	-	-	-	-	120	210
37	Mehlebi	7500	4500	5000	2500	2987,5	4500	3250	2245	1500	900	600	600
38	Kâbâk Çöleği	1000	950	1000	1250	1167,5	1200	-	-	-	-	-	-
39	Bâğdere	1750	7000	7650	2000	5000	6000	750	170	375	2400	2400	3000
40	Yârımca	4500	5250	7250	5500	6420	6750	250	250	250	-	-	-
41	Kebirân (Kâbirân)	1000	875	1050	500	387,5	400	300	100	150	60	159	180
42	Bakâk	-	1100	1050	-	632,5	800	-	-	-	-	360	360
43	Eski Musul	1000	1392,5	-	500	1250	-	-	132,5	-	450	180	-
44	Bâşife	1500	1250	750	1000	662,5	400	650	150	100	-	264	210
45	Reşidiye	3500	3370	5000	4550	9120	6000	-	175	150	-	-	-
46	Şirehân nd. Akkend	2100	1000	1500	3000	5620	5500	-	400	400	-	-	-
47	Koyuncuk (Koyuncak)	2000	-	2005	1500	-	2000	1500	-	-	-	-	-
48	Ömerî	2250	2625	3250	1750	2307,5	3000	-	200	400	2100	360	48
49	Meşrefi	1750	1750	2200	1125	990	1350	-	100	100	1200	600	600
50	Nefirî	1250	-	-	857,5	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Çeken	700	1210	1250	400	1000	1200	250	150	175	180	600	660
52	Dârbend	350	500	-	350	550	-	150	250	-	-	-	-
53	Kabâklu	300	1000	1100	800	867,5	1100	600	250	300	900	210	240
54	Kâdıkendi	2000	2805	6000	5500	5000	5000	2000	1750	1000	-	-	-
55	Çakâllu	1600	1900	1000	1505	1155	1000	-	-	-	-	-	-
56	Necmi	1000	1750	1800	1750	2400	2400	-	-	-	720	150	600

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Buğday (Kile)			Arpa (Kile)			Darı (Kile)			Penbe (Men)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
57	Kız Fehre	1000	1522,5	6000	4500	4750	5000	500	1170	750	-	-	-
58	Sultan Abdullah	1400	1330	1540	2100	2093	2170	700	700	1050	-	-	-
59	Asiyân	-	600	1000	-	367,5	825	-	-	-	-	-	-
60	Hillecük	2000	1565	1750	1950	1350	1100	-	-	-	-	-	-
61	Bârume	2000	2500	2600	2500	3100	3200	-	-	-	200	300	320
62	Tariklu	800	-	-	4000	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Bâşbeyti	1600	2000	2100	2100	2500	2600	-	-	-	-	-	-
64	Bâzivay	800	1000	1100	2400	2800	2900	-	-	-	-	-	-
65	İmâm Şemseddin Humusi	500	775	750	1000	960	1000	1500	1750	1825	-	-	-
66	Bâğviren	2000	1370	2600	1700	4000	4000	-	-	-	-	-	-
67	Deven Gâyib	2030	4550	5000	2000	2800	3000	-	-	-	-	-	-
68	Bârtala	4250	7000	7750	4500	6000	7500	-	-	-	-	-	-
69	Hasaniyye	600	1150	1500	400	485	1000	400	50	75	300	180	900
70	Bâhinduva	1850	2355	2750	2250	1130	2100	-	-	-	900	279	390
71	Munsarî	1000	710	800	900	800	750	-	130	130	-	-	-
72	Ahtebuk	1000	850	850	500	862,5	900	250	80	80	-	-	-
73	Ali Kuyusu	200	362,5	1500	600	352,5	825	-	-	-	-	-	-
74	Beysân	2750	2250	2600	2750	2582,5	3000	-	-	1250	-	-	-
75	Bâbent	850	1287,5	1600	900	1267,5	1600	-	250	250	-	-	-
76	Demürci Virânı	1350	1200	2050	1250	1507,5	1950	-	-	-	-	-	-
77	Musayfine	4000	995	1000	3500	820	800	-	150	175	1500	-	-
78	Vâne nd. Revâne	2220	2000	1800	1875	1665	1500	-	-	-	-	-	-
79	Cemâlkendi	2130	2125	1500	2000	2750	2000	-	-	-	-	-	-
80	Bâğure	710	1250	1925	850	760	1400	-	-	-	-	-	-
81	Şeyh Ali	835	500	775	750	1085	1500	-	-	-	-	-	-
82	Şeyh Mehmed	505	1655	1655	125	1250	1550	-	-	-	-	-	-
83	Nevine (Nuniye)	5250	1750	2450	5250	6216	7000	-	318,5	350	-	-	-
84	Şeyh Ülyâ	800	1000	1500	2400	3000	2500	-	-	-	-	-	-

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Buğday (Kile)			Arpa (Kile)			Darı (Kile)			Penbe (Men)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
85	Şeyh Süflâ	1000	1500	1600	2400	3000	3000	-	-	-	-	-	-
86	Til Bizüm	1250	2500	-	1000	1750	-	300	500	-	-	-	-
87	Cessâfi	900	1250	-	900	1400	-	400	600	-	-	-	-
88	Burc	500	610	750	500	1050	1250	1500	1675	.1750	-	-	-
89	Silâl (Selâl)	100	185	200	150	255	250	250	410	425	-	-	-
90	Batâte	-	275	550	-	410	450	-	200	350	-	-	-
91	Şirin ve Canik	-	1000	1500	-	1215	1250	-	250	250	-	324	324
92	Devâse	-	250	600	-	360	450	-	100	100	-	-	-
93	Şirfi	-	650	1050	-	487,5	1000	-	-	-	-	180	300
94	Bâbâveled	-	405	500	-	415	400	-	-	-	-	-	-
95	Şuta nd. Ayn-Mâcid	-	625	750	-	750	625	-	-	-	-	-	-
96	Minârebâşı	-	500	450	-	525	600	-	-	-	-	-	-
97	Bâvcine nd.İmâm Amir	-	3000	-	-	2685	-	-	-	-	-	-	-
98	Sofuyân	-	1250	-	-	580	-	-	-	-	-	-	-
99	Bedriyye	-	550	1500	-	490	1250	-	-	-	-	-	-
100	Deyr-i Hâl	-	1000	1000	-	592,5	825	-	-	-	-	-	-
101	İmâm Fazliye	-	2050	2550	-	2077,5	2250	-	-	-	-	600	600
102	Til-i Mihyân	-	285	400	-	300	425	-	-	-	-	-	-
103	Şeyh Kara	-	1650	875	-	390	750	-	-	-	-	-	-
104	İzzi	-	775	1500	-	1075	1150	-	100	115	-	48	132
105	Zara	-	1030	1000	-	1155	1350	-	-	-	-	-	-
106	Mâmis	-	2000	-	-	827,5	-	-	-	-	-	-	-
107	Girsin nd. Silik	-	750	-	-	82,5	-	-	-	-	-	-	-
108	Derincik	-	1100	1120	-	4500	4200	-	-	-	-	-	-
109	Alk	-	750	1250	-	640	825	-	30	-	-	-	-
110	Ümmü't-Tuse	-	750	1450	-	1100	1500	-	-	-	-	-	-
111	Cânbur	-	825	1000	-	432,5	825	-	-	-	-	-	-
112	Ketik	-	370	450	-	320	400	-	-	-	-	120	120
113	Aktâş	-	405	500	-	250	450	-	-	-	-	120	180

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Buğday (Kile)			Arpa (Kile)			Darı (Kile)			Penbe (Men)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
114	Üç Kubbe	-	1005	1000	-	405	425	-	125	125	-	-	-
115	Şeyh Ömer	-	1000	1500	-	680	950	-	-	-	-	-	-
116	Üsküb (Meydan)	-	950	-	-	360	-	-	-	-	-	-	-
117	Tikrit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Mezrea-i Ağcakend	12000	7470	6000	6000	16032	15000	3360	3360	3000	-	-	-
	Mezrea	-	-	2800	1552	-	3850	10080	-	-	-	-	-
	Toplam	**237345**	**313920**	**328910**	**227969**	**307922**	**326945**	**37040**	**23161**	**20052,5**	**35570**	**23700**	**24848**

No	Köyün Adı	Künci (Kile)			Keten Tohumu (kile)			Çeltik (Kile)			Mısır (Kile)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
1	Karakuş	-	-	-	-	250	250	-	-	-	-	-	-
2	Geremlis	-	-	-	-	350	350	-	-	-	-	-	-
3	Tilskuf	-	-	-	-	17,5	50	-	-	-	-	-	-
4	Ayn-Safna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Sendânik	25	25	25	-	-	-	-	-	50	-	-	-
6	Bâristak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Deyr-i Mihâyil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Girmâvi	20	20	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Merâvil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Belâsin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Kâfirü'z-Zâmân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4400	515	-
12	Alkuş	-	-	-	-	25	25	-	-	-	-	-	-
13	Bâhizân	-	-	-	-	200	200	-	-	-	-	-	-
14	Bozân	750	250	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Kusayr	200	150	150	-	175	250	-	-	-	-	-	-
16	Cerâhi (Haraci)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Hatâre-i Küçük	-	-	-	-	300	300	-	-	-	-	-	-
18	Bâvreşân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Nasırî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Künci (Kile)			Keten Tohumu (kile)			Çeltik (Kile)			Mısır (Kile)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
20	Ayn-Bakra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Bâkufe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Kara Gözcek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Bâsihre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Hatâre-i Büzürg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Tilkif	-	-	115	-	37,5	37,5	-	-	-	-	-	-
26	Kâim	-	-	-	-	100	50	-	-	-	-	-	-
27	Histebâd	250	120	175	75	200	100	-	625	650	-	-	-
28	Bâtna	-	-	-	-	250	350	-	-	-	-	-	-
29	Kantara	-	-	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-
30	Bânbuhan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Horuzân	-	-	-	-	605	75	-	-	-	-	-	-
32	Deyr-i Bâ-Yusuf	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kaziye	-	-	-	-	100	75	-	-	-	-	-	-
34	Şemseddin Depesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Bâ'şika	-	-	-	500	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Telmete	-	-	-	-	200	200	-	-	-	-	-	-
37	Mehlebi	1000	500	500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Kâbâk Çöleği	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Bâğdere	400	120	120	-	-	-	-	500	1000	-	-	-
40	Yârımca	-	-	-	-	100	150	-	-	-	-	-	-
41	Kebirân (Kâbirân)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Bakâk	-	-	-	-	-	-	-	-	75	-	-	-
43	Eski Musul	125	125	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Bâşife	-	-	-	-	100	100	-	-	-	-	-	-
45	Reşidiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Şirehân nd. Akkend	-	-	-	-	100	200	-	-	-	-	-	-
47	Koyuncuk (Koyuncak)	110	150	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Ömerî	-	100	100	-	125	100	-	-	-	-	-	-

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Künci (Kile)			Keten Tohumu (kile)			Çeltik (Kile)			Mısır (Kile)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
49	Meşrefi	-	-	-	-	150	150	-	-	-	-	-	-
50	Nefirî	-	25	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Çeken	-	-	-	-	25	25	-	-	-	-	-	-
52	Dârbend	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Kabâklu	25	200	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Kâdıkendi	-	-	-	-	1000	750	-	-	-	-	-	-
55	Çakâllu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Necmi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Kız Fehre	-	-	-	-	-	65	-	-	-	-	-	-
58	Sultan Abdullah	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Asiyân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Hillecük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Bârume	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Tariklu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Bâşbeyti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Bâzivay	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	İmâm Şemseddin Humusi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Bâğviren	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Deven Gâyib	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Bârtala	-	-	-	-	150	200	-	-	-	-	-	-
69	Hasaniyye	25	40	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Bâhinduva	60	175	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Munsarî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Ahtebuk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Ali Kuyusu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Beysân	-	-	-	-	150	150	-	-	-	-	-	-
75	Bâbent	-	-	-	-	132,5	120	-	-	-	-	-	-
76	Demürci Virânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
77	Musayfine	250	-	-	-	100	125	-	-	-	-	-	-

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Künci (Kile)			Keten Tohumu (kile)			Çeltik (Kile)			Mısır (Kile)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
78	Vâne nd. Revâne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79	Cemâlkendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
80	Bâğure	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
81	Şeyh Ali	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Şeyh Mehmed	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
83	Nevine (Nuniye)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Şeyh Ülyâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
85	Şeyh Süflâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
86	Til Bizüm	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87	Cessâfi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Burc	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
89	Silâl (Selâl)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90	Batâte	-	-	-	-	100	100	-	-	-	-	-	-
91	Şirin ve Canik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92	Devâse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
93	Şirfi	-	50	100	-	100	100	-	-	-	-	-	-
94	Bâbâveled	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
95	Şuta nd. Ayn-Mâcid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
96	Minârebâşı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
97	Bâvcine nd. İmâm Amir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
98	Sofuyân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
99	Bedriyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100	Deyr-i Hâl	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101	İmâm Fazliye	-	200	200	-	150	150	-	-	-	-	-	-
102	Til-i Mihyân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
103	Şeyh Kara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
104	İzzi	-	50	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-
105	Zara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
106	Mâmis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

tablo-25'in devamı

No	Köyün Adı	Künci (Kile)			Keten Tohumu (kile)			Çeltik (Kile)			Mısır (Kile)		
		1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575	1540	1557	1575
107	Girsin nd. Silik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
108	Derincik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
109	Alk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
110	Ümmü't-Tuse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
111	Cânbur	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
112	Ketik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
113	Aktâş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
114	Üç Kubbe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
115	Şeyh Ömer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
116	Üsküb (Meydan)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
117	Tikrit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8400	-	-
118	Dur	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8750	-	-
	Mezrea-i Ağcakend	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Mezrea	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12810	-	-
	Toplam	**3240**	**2300**	**2510**	**575**	**5292,5**	**4872,5**	-	1125	1775	34360	515	-

Öte yandan Osmanlı malî-idarî mevzuatı ümerayı ve diğer dirlik sahiplerini öşür olarak reayadan tahsil ettikleri hububatın muhafazası ve nakde tahvili için pazarlara nakil gibi külfetlerden kurtarmak için, ambarlama ve nakliyat işini öşrü ödeyen reayaya yüklemiştir. Böylece sipahi için bir ambar inşa etme ve sipahinin öşrünü en yakın pazara taşıma vazifesi, öşür ödeyen yerlerin müşterek sorumluluğuna tevdi edilmiştir[1192].

Musul sancağında hububat öşrünün toplanma işlemleri belli kurallar çerçevesinde yapılıyordu. Çiftçi ürettiği mahsulün tamamını köyün belli bir mahallinde harman ederdi. Burada mahsul ölçülür ve öşür oranı üzerinden (1/5, 1/6, 1/7 veya 1/10 nispetlerinden hangisine tabi ise o oranda) aynî olarak sancakbeyi subaşısı veya sipahiye teslim ederdi. Eğer mahsulünün tamamını köyün belli bir mahalline getirip harman etmeye gücü yetmiyorsa bu takdirde mahsulün bulunduğu yerde, öşür oranı ne ise (1/5 ise 5 yığın, 1/6 ise 6 yığın, 1/7 ise 7 yığın veya 1/10 ise 10 yığın) o miktarda yığın yapar ve sancakbeyi subaşısı veya sipahi gelip bu yığınlardan birini seçerdi[1193].

Ayrıca çiftçiler, has, zeamet ve timar sahiplerinin öşür olarak kendilerinden tahsil ettikleri hububatı muhafaza için bir mahfuz ev veya ambar temin etmek ve kendi paylarına düşen öşrü itina ile bu ambarlara yığmak mecburiyetinde idiler (Bkz. Ek-V, VI).

Diğer yandan reayanın sipahisine veya arz sahiplerine öşür olarak ödedikleri hububatı kendi vasıtaları ile en yakın pazara taşımak mecburiyetleri de bulunmaktadır[1194]. Kanunnâmelerde "*akrep pâzar*" olarak isimlendirilen pazarlar hububatın tahsil edildiği köyden bir günlük mesafede bulunan yerler olarak tarif edilmiştir. Reaya sipahinin hububatını bu mesafeyi aşan pazarlara taşımak mecburiyetinde değildir (Bkz. Ek-V, VI)."ve vâki olan behrelerini akreb bâzara ileteler ve akreb bâzar dahi oldur ki, bir günlük yer ola ve eğer bir günden ziyade olur ise re'ayanın iletmeye borcu yoktur"[1195].

Musul sancağında hububat öşrü genelde 1/5 oranında alınmakla birlikte, şehir reayasının ve bazı köylerin ürettikleri hububatta bu oranın değişiklik gösterdiğini

---

[1192] L. Güçer, age., s.56.
[1193] TD., 308, s.5,9; TD., 660, s.3-4. Ayrıca bkz. Ek-V, VI.
[1194] Lütfi Güçer, age., s.57.
[1195] TD., 308, s.5; TD., 660, s.3.

görmekteyiz. Zira, şehir halkının hububat öşrü 1/6 iken, Hatare-i Büzürg, Tilkif, Nuniye (Nevine, Ninova), Sultan Abdullah ve Bâkufe köylerinde ise bu oran 1/7'dir. Ayrıca, Şeyh Ülya, Târiklu, Başbeyti, Bâzivây, Şeyh Süfla, Bârume ve Derincik köylerinde üretilen hububat öşrü de 1/10'dur. Dikkat çeken bir husus da Şirehan (Akkend) ve Reşidiye köylerinde 1540'ta alınan hububat öşrü 1/7 iken, 1557 ve 1575 tarihlerinde bu oranın 1/10 olarak alınmış olmasıdır[1196].

Görüldüğü üzere Musul sancağında hububat öşrü genelde 1/5'tir. Fakat, bu oran şehir halkı hububatı için 1/6, bazı köyler için 1/7 ve bazı köyler ise 1/10 olarak değişmektedir. Bu durum diğer bazı Osmanlı sancaklarındaki uygulamaya denk düşmektedir[1197]

aaa. Buğday Öşrü

Musul sancağında üretimi en fazla olan hububat buğday olduğu için, en fazla vergi geliri de buğdaydan elde edilmektedir. 1540'ta buğdaydan elde edilen öşür miktarı 439270 akça olup, bu meblağ toplam vergi hasılatının % 19'una tekabül etmektedir. 1557 tarihinde buğday öşründen elde edilen vergi tutarı 655031 akçaya yükselmiştir. Fakat sancağın toplam geliri içindeki oranı % 18'e gerilemiştir. 1575'te ise buğday öşründen elde edilen vergi miktarı % 6 nispetinde artarak 678877 akçaya yükselmiştir (Bkz. Tablo-28). Bu tarihte toplam vergi gelirleri içindeki oranı da % 18'dir.

Diğer yandan Musul sancağında buğdayın resmi fiyatı 1540'ta 10, 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 11 akça olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo-30).

aab. Arpa Öşrü

Arpa, buğdaydan sonra en fazla vergi geliri olan mahsuldür. 1540 tahririnde mübâyaa fiyatı 7 akça iken, 1557 ve 1575 tahrirlerinde 6 akçaya düşmüştür (Bkz. Tablo-30).

Arpa öşrü 1540'ta 295138 akça olup, toplam sancak hâsılatı içerisindeki nispeti % 13'tür. 1557'de öşür bedeli 330915, 1575'te ise 357130 akça olup, her iki tarihte toplam sancak geliri içindeki oranı % 19'dur (Bkz. Tablo-28).

[1196] **TD., 195**, s.102-105,107,112-115; **TD., 308**, s.150-154,160,162-164,168,172-173; **TD., 660**, s. 228, 237, 240,248,255,274-275,278-279.

[1197] M. Akdağ, **age.**, II, s. 278.

aac. Darı Öşrü

Arpada olduğu gibi darının mübâyaa fiyatı da 1540'ta 7; 1557 ve 1575'te ise 6 akçadır (Bkz. Tablo-30).

Öşür nispeti diğer hububatta olduğu gibidir. Darı öşründen elde edilen hâsılat 1540'ta 40630 akça olup, toplam sancak gelirinin % 2'sini oluşturmaktadır. Daha sonraki tarihlerde, üretimdeki azalmaya uygun olarak, elde edilen öşür bedellerinde de düşüş meydana gelmiştir. Zira, 1557'de öşür bedeli 26933 akçaya, 1575'te de 23205 akçaya gerilemiştir (Bkz. Tablo-28).

aad. Susam Öşrü

1540'ta üretilen 2840 kile susamın 1/5 nispetinde alınan öşür bedeli 11750 akçadır. Bu meblağ, üretim düşüşüne paralel olarak 1557'de 10287, 1575'te ise 7725 akçaya gerilemiştir (Bkz. Tablo-28).

Bu arada, susamın mübâyaa fiyatı her üç tahrir defterinde de genelde 25 akça olmakla beraber, 1540-1575 tarihlerinde bazı köylerde 10,11,13,21 ve 24 akça üzerinden de işlem görmüştür (Bkz. Tablo-30).

aae. Mercimek Öşrü

Daha önceki sayfalarda belirtildiği üzere Musul sancağında mercimek üretimi sadece birkaç köyde yapılmaktadır. Buna göre 1540'ta 125 kile mercimeğin 1/5 nispetindeki öşrü 250 akça; 1557 ve 1575 tarihlerinde üretilen 115 kile mercimeğin öşrü ise 225 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28).

aaf. Çeltik Öşrü

Çeltik üretimine 1540 tarihli defterde rastlanmadığı daha önce ifade edilmişti. 1557'de elde edilen 1125 kile çeltiğin 1/5 oranındaki öşür bedeli 2700 akçadan ibaret iken; 1575'te üretimin 1775 kileye yükselmesine karşın öşür bedeli de 4260 akçaya çıkmıştır (Bkz. Tablo-28).

Her iki tahrirde de çeltiğin mübâyaa fiyatı 12 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-30).

aag. Keten Tohumu Öşrü

Keten tohumundan alınan öşür nispeti de 1/5'tir. Ancak Şirehân (Akkend) köyündeki üretimden 1/10 oranında öşür alınmaktadır. Öte yandan daha önce ifade ettiğimiz üzere, keten tohumu, tahrir defterlerinde "*Bezir-i Ketân*" ve "*Zegrek*" adları altında iki şekilde kaydedilmiştir. "*Bezir-i Ketân*" şeklinde kaydedilen keten tohumunun mübâyaa fiyatı 15 akça olarak belirlenmişken, "*Zegrek*" şeklinde kaydedilen ürünün ise mübâyaa fiyatı 1540'ta 25, diğer iki tarihte ise 30 akça olarak tespit edilmiştir (Bkz. Tablo-30).

1540'ta elde edilen 140 kile keten tohumunun 1/5 nispetinde alınan öşür bedeli 575 akçadır. 1557'deki öşür toplamı 14683, 1575'teki meblağ ise 14995 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28).

aah. Pamuk Öşrü

Musul sancağında pamuktan alınan öşür nispeti 1/6'dır. Ancak, Bârume köyündeki mahsulden alınan öşür oranı 1/10 olduğu için, burada üretilen pamuktan da 1/10 nispetinde öşür alınmıştır.

1540'ta üretilen pamuk miktarı 35570 men ve alınan öşür bedeli ise 88705 akçadır. Bu meblağ toplam sancak gelirlerinin % 4'üne eşittir. 1557'de üretilen pamuk toplamı 23700 mene, alınan öşür de 58495 akçaya düşmüştür. 1575 yılında ise 24848 men pamuktan alınan öşür miktarı 61800 akçadır. Son iki tarihteki öşür gelirleri toplam sancak gelirlerinin % 2'ne tekabül etmektedir (Bkz. Tablo-28).

ab. Sebze ve Meyve (Bostan, Sebzevat, Meyve, Piyâz) Öşrü

aba. Bostan ve Sebzevat Öşrü

Musul sancağında sebze öşrü 1/10 üzerinden alınmaktadır. Sebze ve bostandan alınan vergi "*öşr-ü besâtin*" veya "*öşr-ü besâtin ve sebzevât*" adı altında verilmiş olup, sadece alınan öşür bedeli kaydedilmiş, miktar belirtilmemiştir.

1540'ta bostan ve sebzeden alınan öşür bedeli 23272 akça; 1557'de 32481 akça ve 1575'te 34784 akçadır. Her üç tarihteki meblağ, toplam sancak gelirinin % 1'ine denktir (Bkz. Tablo-28).

abb. Piyâz (Kuru Soğan) Öşrü

Kuru soğandan alınan öşür vergisi nispeti de 1/10'dur. 1540'ta 7981; 1557'de 7500 ve 1575'te 8716 akça öşür bedeli alınmıştır (Bkz. Tablo-28). Meyve ve sebzede olduğu gibi kuru soğanda da miktar belirtilmeden sadece öşür bedeli kaydedilmiştir. Fakat alınan vergi miktarı belli olduğu için, üretilen miktarı tespit edebiliyoruz ki, daha önceki sayfalarda müd olarak miktarı verilmiştir.

abc. Zeytin Öşrü

Musul sancağında ağaç meyvelerinde 1/7 oranında öşür alınmaktadır (Bkz. Ek-III, IV, V, VI). Musul ve çevresinde, hurma, limon, incir, fıstık, zeytin vs. gibi muhtelif meyvelerin[1198] yetiştirilmesine rağmen, tahrir defterlerinde sadece zeytinden alınan öşür bedeli kaydedilmiştir. Diğer meyvelerle ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Zeytinden elde edilen öşür bedeli ise 1540'ta 200; 1557'de 3500 ve 1575'te 3600 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28).

ac. Bağ Öşrü (Resm-i Bağat)

Musul sancağındaki bağların öşrü, müslümanlardan her 100 kök (tegek) için 4 akça, gayrimüslimlerden ise 6 akçadır.

Bu oranlar üzerinden alınan öşür bedelleri ise 1540'ta 1800 akça; 1557'de 20924 akça ve 1575'te 23170 akçadır (Bkz. Tablo-28).

ad. Bal Öşrü (Resm-i Küvvâre)

Arıcılık yapanların her peteğinde iki akça öşür alınmaktadır. Raiyyet arılarını başka sipahinin arazisine götürdüğü vakit, verginin yarısını sahib-i arz, diğer yarısını ise sahib-i raiyyet alırdı[1199]. Tahrir defterlerinde arıcılık yapanlardan alınan vergi "Resm-i Küvvâre" adı altında kaydolunmuşken, kanunnâmelerde ise "der beyân-ı zenbure" diye geçmektedir.

[1198] **Salnâme**, s.94.

[1199] **TD., 308**, s.8; **TD., 660**, s.4. Bkz. Ek-III, IV, V, VI.

1540'ta bal öşrü bedeli 3729 akçadır. Her petekten (kovan) 2 akça alındığına göre, bu tarihte Musul sancağında 1865 petek arı bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

1557'de bal öşrü % 19 nispetinde artarak 4452 akçaya yükselmiştir ki, 2226 peteğe tekâbül etmektedir. Bir önceki tahrire nispetle % 5 oranında artış kaydeden bal öşrü 1575'te 4654 akça olmuştur. Bu da 2327 petek arının mevcut olduğunu bize göstermektedir (Bkz. Tablo-28).

Görüldüğü gibi arıcılık sürekli artış göstermiş, 1540-1575 yılları arasında beslenen arı kovanı sayısında, dolayısıyla alınan öşür vergisi % 25 nispetinde yükselmiştir.

Buraya kadar yaptığımız izahattan da anlaşılacağı üzere, Musul sancağı vergi gelirlerinin büyük bir kısmı zirai istihsalden alınan öşür teşkil etmektedir. Şüphesiz bu durum XVII. boyunca devam etmiştir. Fakat XVII. yüzyılda yeni tahrirler yapılmadığı için, önceki defterler kullanılmaya devam edilmiş, dolayısıyla oranları değişmeyen öşrün devlet gelirleri içindeki önemi devam etmiştir denilebilir.

2. Hayvancılıkla İlgili Vergiler

a. Adet-i Ağnam

Osmanlı devletinde koyun ve keçilerden alınan vergiye "*adet-i ağnam*" denilmekte olup, genelde müslümanlardan ve gayrimüslimlerden 2 veya 3 koyundan 1 akça alınmaktadır[1200].

Musul sancağında "*adet-i ağnam*" 2 koyundan 1 akça üzerinden alınmaktadır[1201]. Kayıtlara geçtiği kadarıyla ağnam vergisi toplamı 1540'ta 45104; 1557'de 137493 ve 1575'te 90942 akçadır. Toplam sancak gelirleri içindeki oran ise % 2, % 4 ve % 2'dir (Bkz. Tablo-28).

İki koyundan 1 akça vergi alındığından sancakta mevcut koyun sayısını tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre 1540'ta 90208 baş; 1557'de 274986 baş ve 1575'te ise 181884 baş koyun mevcuttur.

[1200] M. Ali Ünal, **age.**, s.137.

[1201] "*Re'aya taifesine iki koyuna bir akça resm-i ağnam alınmak üzere kayd olundu*", **TD., 308,** s.7; **TD., 660,** s.4.

Diğer yandan Musul sancağındaki koyun sayısının 1575 tarihinde bir önceki tahrire kıyasla % 34 nispetinde azalmış olması, "*Dasni*" taifesinin bu tarihte perâkende olmasından dolayı koyun sayısının kaydedilmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira, bu taifenin koyun sayısı 1557 tahririne göre 120000 adettir[1202]. 1575 tarihine kadar bu sayının çok daha artmış olması tabiidir. Bu hususu da dikkate aldığımızda, Musul sancağındaki koyun sayısının 1575'te 300000'den fazla olduğunu tahmin etmemiz mümkündür.

b. Resm-i Câmus (Cevâmis)

Musul sancağında su sığırı (manda, camus), deve, inek vs. gibi büyük baş hayvanlar da beslenmektedir. Bunlardan yalnızca su sığırı (camus)'ndan alınan vergi miktarları kaydedilmiş olup, diğerleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Osmanlı hâkimiyetinden önce Musul bölgesinde beslenen her su sığırından 17'şer akça vergi alınmakta iken, Osmanlı döneminde bu vergi kaldırılmış[1203], yalnızca sağılan câmuslardan vergi alınması hükme bağlanmıştır ki bu da 22'şer akçadır[1204]. Ayrıca, Ba'şika ve Kâfirzaman karyelerindeki câmus vergisi "ber-vech-i maktu'" kayd olunmuştur[1205].

Resm-i câmus olarak alınan vergi toplamı 1540'ta 27654; 1557'de 38140 ve 1575'te 27500 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28). Bu vergi miktarlarının alındığı câmus sayısı ise birinci tarihte 1317, ikincisinde 1732 ve üçüncüsünde 1250 baş (re's)'dır.

c. Resm-i Kışlak (Kışlakçıyân)

Kışlak resmi, hariçten gelip geçici süre konaklayan koyun sürülerinden alınan bir vergidir. Bu vergi yerli halkın sürüsünden alınmamaktadır. Musul sancağı kanunnâmesine göre, haricden gelip kışlayan her sürüden (1 sürü = 300 koyun) bir besili koyun "*resm-i kışlak*" olarak alınmaktadır. Kışlak zamanı ise zemherirdir[1206]. Hâricden gelen sürü zemherir'de kimin toprağında bulunuyorsa "*kışlak resmi*"ni o

---

[1202] **TD., 308**, s.92.

[1203] "*Bundan evvel her câmusdan onyedişe rakça alınurmuş, ref' olundu*", **TD., 998**, s.62.

[1204] "*Her sağılur câmusdan yirmiikişer akça alınub, sağılmayandan alınmaya*", **TD., 195**, s.42-43,75.

[1205] "*Zikr olunan iki köyden ber-vech-i maktu' ne ise alınub, dahi ziyâde alınmaya*", **TD., 998**, s.62; **TD., 308**, s.9; **TD., 660**, s.8.

[1206] **Zemherir**; gün dönümünden sonraki şiddetli soğuklar, kara kış olup, 22 Aralık'tan 31 Ocak'a kadarki dönemdir. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1990, s.1416.

almaktadır[1207].

Öte yandan bir sipahinin toprağına muvakkat bir zaman için, genellikle kışlamak üzere gelip yerleşen fakat ziraatle uğraşmayan hariç raiyyetten de "*resm-i kışlakçıyan*" adı altında bir vergi alınmaktadır ki, bunu "*kışlak resmi*" ile karıştırmamalıdır. Bu hususta 1557 ve 1575 tarihli Musul sancağı kanunnâmelerinde şu açıklama yapılmıştır: "*Bir kimesne bir timarda kışlasa, evlü olursa 6 akça resm-i kışlak alına. Mücerred olursa resm-i dûd 4 akça alına. Kışlayan kimesne kışladığı yerde ziraat eylese adet üzere resm-i zemin virüb, resm-i kışlak alınmaya. Kışlakçı olan kimesne üç yıla dek resm-i kışlak virüb, üç yıldan ziyade olursa resm-i bennâk alına*"[1208].

Kışlak resminden elde edilen gelir toplamı 1540'ta 7304 akça; 1557'de 13130 akça ve 1575'te ise 14420 akçadır (Bkz. Tablo-28).

Diğer yandan mevcut vergi miktarlarından faydalanarak sancağa kışlamaya gelen sürü ve koyun sayısı hakkında tahminî rakamlar elde etmek imkân dahilindedir[1209]. Her sürüden 1 besili koyun alındığına göre, 1 koyunun fiyatından hareketle sürü sayısını tespit edebiliriz. 1520'lerde 1 koyunun fiyatı serbest piyasada 30-35 akça dolaylarındadır[1210]. Tahrir defterlerindeki mübâyaa fiyatlarının pek değişmediği veya çok az değiştiği[1211] dikkate alındığında, 1540, 1557 ve 1575 tahrirlerinde resmî mübâyaanın aynı kaldığı tahmin edilebilir. Vergiler tahrirlerdeki resmî fiyat üzerinden alındığı için, biz de resmî mübâyaa göre hesaplama yoluna gideceğiz. Bu durumda koyun fiyatının 30 akça olduğu kabul edilirse, alınan vergilerin bu rakama bölünmesiyle sürü sayısı, bunun da sürüde bulunan koyun sayısıyla çarpımı sonucu sancağa hariçten gelen koyun miktarı tespit edilecektir.

Buna göre, Musul sancağına 1540'ta (7304:30 =) 243 sürü veya (243x300 =) 72900 koyun kışlak için getirilmiştir. Bu rakam 1557'de (13130:30 =) 438 sürü ve bunu teşkil eden (438x300 =) 131400 baş koyuna, 1575'te ise (14420:30 =) 481 sürü ve bu sürüyü oluşturan (481x300 =) 144300 baş koyuna yükselmiştir.

[1207] "*Resm-i kışlak bağlanan yerlere haricden bir sürü koyun gelib kışlasa, bir a'la koyun ala ve zaman-ı kışlak dahi itibar-ı zemherir'dir. Zemherir'de kimin yerinde bulunsa ol ala*", **TD., 308**, s.7; **TD., 660**, s.4.

[1208] **TD., 308**, s.8; **TD., 660**, s.4.

[1209] M. Ali Ünal, **age.**, s.138. Hesaplamalarda bu eserdeki metoddan yararlandık.

[1210] M. Akdağ, **age.**, **II**, s.437.

[1211] Koyun fiyatları 1560'larda serbest piyasada 70-80 akçaya yükselmiş olduğu halde resmî vergi rayiçlerinin değişmemesi ve bunun tahlili için Bkz. Mustafa Akdağ, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti*", **Belleten, XIII/51**, s.549.

3. Şahsa Bağlı Vergiler

a. Çift Resmi (Resm-i Çift)

Tam veya yarım (nim) çiftlik tasarruf eden müslüman raiyyetin senede bir defa olmak üzere nakden ödediği belli miktardaki akçaya çift resmi denilmektedir. Raiyyet resmi veya kulluk akçası olarak da tâbir edilmektedir[1212].

Çift resmi araziye (arza) bağlı olduğu halde, Musul sancağında bazı sipahiler çifti bir çift öküz manasında anlayarak, iki çift veya daha fazla öküzle ziraat yapanlardan çift resmini birkaç kat alma yoluna gitmişlerdir. Bunun üzerine sancak kanunnâmesinde bu hususa açıklık getirilerek çift resminin araziye (arza) bağlı olduğu belirtilmiştir[1213].

Çift resmi, başlangıçta örfî, şahsa bağlı ve çiftlik tasarruf eden re'ayanın belli mükellefiyetleri (orak, dögen, odun, buyunduruk vs. hizmetler) yerine getirmesi şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyılda ise çiftlik sahibi reayanın bahsedilen mükellefiyetlere bedel olarak ödediği sabit bir vergi şeklini almıştır[1214]. Ancak, bu vergi sadece çiftlik tasarruf edenlerden alınmaktadır. Bu yönüyle cizye, ispenç, bennâk ve mücerred gibi şahsî vergilerden ayrılmaktadır. Diğer yandan, çiftliği elinden çıkan raiyyetin bu vergisi başka bir vergi çeşidine intikal ettiğinden[1215] çift resmi, çiftlik tasarruf şartı olan şahsî bir vergi statüsündedir.

Çift resminin miktarı çeşitli sancaklarda farklılıklar göstermektedir[1216]. Musul sancağında tam çift tasarruf eden reayadan 50 akça, yarım (nim) çift tasarruf edenlerden ise 25 akça çift resmi alınmaktadır[1217].

1540 tahririne göre Musul sancağındaki çiftliklerin sayısı 1053 olup, bunların 502'si tam, 551'i ise nim çifttir. Bu çiftliklerden elde edilen vergi miktarı 38875 akça

---

[1212] Halil İnalcık, "*Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu*", **Osmalı İmparatorluğu**, İstanbul, 1993, s.36.

[1213] "*Ve çiftlik ve nim çift yazılan kimesnelere ; sen iki veya üç veya dahi ziyade çift ile zira'at edersin deyu sahib-i arz tekrar **resm-i çift** taleb etmeye ki, **resm-i çift** arza bağlanmıştır. Öküze bağlanmamıştır*", **TD., 308**, s.7; **TD., 660**, s.3.

[1214] M. Ali Ünal, **age.**, s.129.

[1215] Hüseyin Özdeger, "*XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*", **Türk Dünyası Araştırmaları, S.16,** İstanbul, Şubat 1982, s.36.

[1216] Muhtelif bölgelerdeki çift resmi miktarları hakkında bkz. Halil İnalcık, **agm.**, s.40; Hüseyin Özdeger, **agm.**, s.38.

[1217] "*Tamam çift yazılan müslümanlardan elli akça **resm-i çift** alınur ve nim çift olandan yirmibeş akça alınur*", **TD., 308**, s.7; **TD., 660**, s.3.

olup, toplam sancak gelirleri içerisindeki nispeti % 1,7'dir (Bkz. Tablo-22, 23, 28).

1557'de 596'sı tam ve 698'i nim çift olmak üzere toplam 1294 çiftlik mevcuttur. Bunlardan toplanan resm-i çift bedeli 47250 akçadan ibarettir. Toplam sancak gelirleri içerisindeki nispeti de % 1,3'e tekabül etmektedir (Bkz. Tablo-22, 23, 28).

1575'te resm-i çift vergisi toplamı 56100 akçadır. Bu meblağ, toplam sancak hasılatının % 1,5'ine tekâbül edip, 770'i tam ve 704'ü nim olmak üzere toplam 1474 çiftlikten elde edilmiştir (Bkz. Tablo-22, 23, 28).

b. Bennâk Resmi (Resm-i Bennâk)

Genelde çift tasarruf etmeyen ya da elinde nim çiftten az yeri bulunan, "*kâr-ü kisbe*" kadir , evli, babası ile birlikte veya ayrı bir yerde oturan reâyâya bennâk denilmektedir[1218]. Bennâk'ın mücerred'den farkı evli olmasıdır[1219]. Zira, mücerred evlenir evlenmez vergi mükellefiyeti bennâk adı altında yeni bir statü kazanırdı[1220].

Nim çift'ten az yer tasarruf eden bennâklara "*ekinlü bennâk*", tasarrufunda hiçbir yer olmayanlara ise "*caba bennâk*" deniliyordu[1221]. Şu hususu açıklamak faydalı olacaktır; Musul sancağı kanunnâmelerinde bennâklar "*ekinlü ve caba*" şeklinde bir tasnife tâbi tutulmamışlardır. Fakat Osmanlı imparatorluğunun pek çok bölgesinde bu tasnifin mevcut olduğu bilinmektedir. Ekinlü bennâkler, tasarruf ettikleri nim çiftlikten az yerler için a'la yerlerden 2 dönüme 1 akça, edna yerlerden 3 dönüme 1 akça resm-i zemin öderlerdi. Fakat işledikleri yerin kıymeti 12 akçanın altında olanlardan resm-i bennâk alınmakta olup, 12 akçadan fazla olanlardan resm-i zemin alınmaktadır. Bu durum kanunnâmelerde şu şekilde tasrih edilmiştir; "*Tapuyla yer dutmayub, bazı kimesnelerden yer alub sürüb, sâhib-i arz yerinde zira'at etmiye, anun gibiler resm-i bennâk ve mücerred vireler. Ve sahib-i arz yerinde eken kimesne dahi ol vakit bennâk ve mücerred resminden hâlâs olur ki, virdüğü resm-i zemin, bennâk ve mücerred ve ırgadiyye resminden ziyâde ola.. Ol vakit anlar alınmayub, resm-i zemin alına. resm-i zemin eksik olursa, bennâk ve mücerred ve ırgadiyye resmi alına*"[1222].

[1218] Neşet Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*", **DTCFD.**, V/5, Ankara, 1947, s.491.

[1219] "*...evlü olduğu takdirce **resm-i bennâk** ... alınur. Evlü olazsa **resm-i mücerred** alınur*", **TD., 660**, s.3.

[1220] Halil İnalcık, "*Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu*", s.44.

[1221] H. İnalcık, **agm.**, s.44.

[1222] **TD., 308**, s.6; **TD., 660**, s.2.

Musul sancağında bennâk resmi 12 akça olarak belirlenmiştir. Hemen ifade etmeliyiz ki, aşiret hânelerinden de resm-i bennâk adı altında 12'şer akça alınmaktadır. Aşiretlerden alınan bu vergi bazen "*resm-i bennâk*", bazen de "*resm-i hâne*" adı altında toplanmıştır.

1540 tahririne göre Musul sancağında alınan bennâk resmi toplamı 54372 akçadan ibaret olup, toplam sancak gelirlerinin % 2,4'üne tekabül etmektedir. Bu meblağın 16104 akçasını Nefs-i Musul'daki bennâklar, 16370 akçasını köylerdeki bennâklar ödemekte olup, geriye kalan 21898 akçalık bölümünü de "*resm-i hâne*" veya "*resm-i bennâk*" adı altında aşiretler ödemektedir (Bkz. Tablo-28).

1557'deki bennâk resmi toplamı 87526 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28). Bu meblağ toplam sancak gelirlerinin % 2,4'ünü teşkil etmektedir. 87526 akçalık bennâk resminin 19372 akçası Nefs-i Musul'dan, 28068 akçası köylerden ve 40086 akçası da aşiretlerden elde edilmiştir.

1575'teki bennâk resmi tutarı, toplam sancak gelirlerinin % 2'ne tekabül eden 75622 akçadır (Bkz. Tablo-28). Bunun ise 21073 akçası Nefs-i Musul, 23869 akçası köyler ve 30680 akçası da aşiretlerden sağlanmaktadır.

Her üç tahrirde de en fazla bennâk resmi aşiretlerden temin edilmektedir. Aşiretlerden sonra ise köyler ve nefs-i şehir gelmektedir.

c. Mücerred Resmi (Resm-i Mücerred)

Bennâk resmi gibi şahsa bağlı bir vergidir. Bennâkdan farkı evli olmamalarıdır. İş edinme yaş ve imkânına sahip müslüman bekârlardan (mücerred) 6 akça mücerred resmi alınmaktadır. Bazı bölgelerde ise bunların tamamen vergiden muaf olduklarını görmekteyiz[1223]. Mücerredler toprak işçisi olarak veya başkalarının arazisini kiralayarak kazanç sağlayabildikleri gibi, üzerinde kayıtlı bulundukları sipahinin timarı dışında da serbestçe çalışabilmekte idiler[1224].

Musul sancağında da mücerredlerden 6 akça vergi alınmaktadır. 6 akça hesabı üzere alınan mücerred vergisi 1540'ta 5826 akça, 1557'de 13757 akça ve 1575'te ise 8970 akçadır (Bkz. Tablo-28).

[1223] H. İnalcık, agm., s.42.
[1224] H. İnalcık, agm., s.43.

d. İspenç Resmi (Resm-i İspenç)

Büluğa ermiş her hıristiyan veya yahudiden, müslümanların çift resmine muadil olarak alınan bir vergidir[1225]. Bu vergiye tâbi olanların meskun veya göçebe, evli veya bekâr, topraklı veya topraksız olmaları nazar-ı dikkate alınmazdı.

Musul sancağındaki gayrimüslimlerden alınan ispenç vergisi miktarı kişi başına 25'er akçadır. 1540'ta toplanan ispenç vergisi tutarı 59420 akça olup, toplam sancak geliri içerisindeki nispeti % 2,'dır. 1557'de ise 83650 akçaya yükselmiş olmasına rağmen, toplam sancak geliri içerisindeki nispeti % 2,3'e inmiştir. Nihayet 1575'te sancak gelirleri içindeki oranının tekrar % 2,6'ya yükseldiğini görmekteyiz (Bkz. Tablo-28). Zira, bu orana tekabül eden ispenç resmi tutarı 100390 akçadır.

e. Cizye

Bu da gayrimüslim reayadan alınan bir baş vergisidir. Şu şartları taşıyan her gayrimüslimden bu vergi alınmaktadır; büluğ olmak, vücut ve akılca salim olmak[1226], evinden, bağından ve evindeki örtü döşek eşyasından başka koyun, keçi, hububat ve şarap gibi mahsullerinden 300 akça tutarında malı bulunmak[1227].

Kişi başına alınan cizye miktarı değişik yer ve zamanlarda farklılık göstermektedir. Mesela; 1519, 1547 ve 1572 tarihlerinde Adana sancağında kişi başına alınan cizye miktarı 60 akçadan ibaret iken[1228], bu miktar 1575-1577 yıllarında Van sancağında 118 akça civarındadır[1229].

Musul Sancağında kişi başına alınan cizye miktarı 1557 tarihine kadar standart olmayıp, kişilerin durumuna göre 30, 35, 40, 45, 50 ve 60 akça üzerinden alınmıştır. Fakat, bu uygulama cizye mükellefi reaya arasında ihtilafa yol açmıştır. Çünkü, 30 ile 60 akça arasında değişen cizye vergisi, bazen fakir reayadan yüksek, zenginlerden ise düşük miktarlarda alınabilmekte idi. Bu da fâkir reayayı mutazarrır etmekte idi.

[1225] "*Kefere tâyifesine **resm-i çift** bağlanmayub, **ispenç** bağlanmıştır*", **TD., 660**, s.3. Bu konuda ayrıca bkz. H. İnalcık, **agm.,** s.57; N. Çağatay, **agm.,** s.507.

[1226] Boris Christoff Nedkoff, "*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*", (Çev. Şinasi Altundağ), **Belleten,** 8/32, TTKB, Ankara, 1944, s.621.

[1227] Neşet Çağatay, **agm.,** s.494.

[1228] Yılmaz Kurt, "*1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*", **Belleten**, C. LIV, S. 209-211, TTKB., Ankara, 1991, s. 190.

[1229] O. Kılıç, **age.**, s. 297.

Reayanın durumu merkeze bildirmesi üzerine bu uygulamaya son verilerek cizye miktarı 46 akça olarak tespit edilmiştir[1230]. Cizye vergisinin 1575'te de 46 akça üzerinden alınmaya devam edildiğini görmekteyiz[1231].

Musul sancağındaki gayrimüslim reayadan alınan cizye vergisi, toplam sancak hâsılatı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Zira, 1523'te cizye vergisi toplamı 65270 akça olup, toplam sancak gelirine nispeti % 4,3'tür. Bu meblağ 1540'ta 99700 akçaya yükselmiş, toplam sancak geliri içindeki oranı da % 4,4 olmuştur (Bkz. Tablo-28).

1557'de cizye vergisi 143600 akçaya yükselmekle birlikte, toplam sancak gelirleri içerisindeki nispeti % 3,9'a gerilemiştir. 1575 tarihinde ise, bir önceki tahrire kıyasla % 43 nispetinde artarak 204712 akçaya yükselmiştir. Bu meblağın toplam sancak gelirine nispeti ise % 5,3'tür (Bkz. Tablo-28).

Öte yandan bazı maliyeden müdevver defterlerden tespit ettiğimize göre, Musul eyaletinde 1640[1232], 1643[1233] ve 1647[1234] tarihlerinde alınan cizye miktarı "haraçgüzâr reayanın her neferinden 3'er guruş" 'dan ibarettir. 1 guruş 81 akça[1235] olduğuna göre XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru fert başına alınan cizye miktarı 243 akçadır.

f. Resm-i Marhasiye[1236]

Marhasiye (Marhasa) hıristiyan cemaatinin dinî reisleri olup, devlet nezdinde mümessil vazifesi görürlerdi[1237]. Sadece bu din adamlarına mahsus olmak üzere alınan vergiye "*resm-i marhasiye*" denilmektedir. Bu vergiyi verenlerden ayrıca cizye vergisi alınmazdı.

Musul sancağında marhasiye vergisinin fert başına tutarı belli değildir. Resm-i

---

[1230] "*Liva-i mezburenin cizyesi kanun-ı padişahiye muhalif, ba'zı keferenin harâcları otuzar ve otuzbeşer ve kırkar ve kırkbeşer ve ellişer ve altmışar akça alınmağla reaya mâbeyninde ihtilâf-ı kesire olduğu ecilden arz-ı şekva eylediler ki,* ***fukaramızın harâcı ziyâde ve ağniyâmızın harâcı noksan üzere alınmağla bize fakr u fâka târî olub, ahvalimiz mükedder olmuşdur****, dedikleri ecilden Defter-i Cedid-i Hâkâniye Kanun-ı Pâdişahi üzere her nefere kırkaltışar akça vaz' olunub, min ba'd adâlet üzere cem' olunub, kimesneye zulm ve te'addi eylemeyeler*", **TD., 308**, s.3.

[1231] **TD., 660**, s.8.

[1232] **MM., 551**, s.97.

[1233] **MM., 5597**, s.17.

[1234] **MM., 4397**, s.127.

[1235] "*Guruş seksanbir akça hesabı üzere virile deyu emr olunmuşdur*", **MM., 551**, s.97. 1638'de ise 1 guruşun 120 akçaya bedel olduğunu görmekteyiz. Bkz. **MM., 2337**, s.81. "*Guruşu yüzyirmişer akçaye virüb, ziyâdeye virmeyesüz deyü...*".

[1236] Kelimenin farklı okunuşları için bkz. M. Ali Ünal, **age.**, s.133.

[1237] İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, TTKB., Ankara, 1990, s.128.

marhasiye 1540'ta 338 akça, 1557'de 580 akça ve 1575'te 748 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28).

g. Irgadlık Resmi (Resm-i Irgadiye)

Osmanlı sancak kanunnâmelerinden öğrendiğimize göre, köylü (evli, müslim ve gayrimüslim) sipahisine üç gün ırgadlık hizmeti görmekle mükellef kılınmıştır. Bu mükellefiyetini yerine getirmek için ya üç gün fiilen çalışması veya her gün için 2'şer akça hesabiyle toplam 6 akça resm-i ırgadiye vermesi gerekiyordu[1238].

1540 tarihli tahrir defterine nazaran ırgadlık hizmetine karşılık alınan resm-i ırgadiye tutarı 18211 akçadır ki, toplam sancak gelirinin % 0,8'ine tekabül etmektedir (Bkz. Tablo-28).

1557'de ise resm-i ırgadiye tutarı 25710 akçaya yükselmekle birlikte, toplam sancak gelirleri içerisindeki nispeti % 0,7'ye düşmüştür (Bkz. Tablo-28).

1575 tarihinde bir önceki tahrire kıyasla % 14 nispetinde artan ırgadlık resmi 29256 akçaya yükselmiştir. Bu tarihte toplam sancak geliri içindeki payı da % 0,8 olmuştur (Bkz. Tablo-28).

Irgadlık vergisi sadece köylülerden alınmakta olup, şehirde oturanlar bundan muaf tutulmuşlardır. Fakat, 1557 tarihli tahririn kanunnâmesindeki "*şehir tâyifesinden ırgadiye alınmak hilâf-ı kânun olmağın ref' olundu*"[1239] ibâresi, bu verginin 1557'den önce şehir reayasından da alınmış olduğunu göstermektedir.

4. Arızî Vergiler

Osmanlı vergi sisteminde ne zaman tahakkuk edip tahsil edileceği belli olmayan, yani zuhurata bağlı olarak alınan bir gurup vergi daha mevcuttur ki, vergi gelirleri içinde önemli bir yer tutar. Bu tür vergilerin tahakkuk ve tahsil zamanı belli olmadığından defterlere tahminî olarak kaydedilirdi. Tahminî rakamın belirlenmesinde ise kriter olarak timar arazisinin genişliği ve nüfus baz alınmaktaydı.

Zuhurata bağlı olarak alınan bu vergilerin kapsamına; cürm-ü cinâyet, resm-i

---

[1238] "*Her hâneye üç gün ırgadiye bağlanmışdır ve her günü 2'şer akça takdir olunmuştur ki 6'şar akça olur.Gerekse üç gün ırgadlık etdirsün, gerekse akçesin alsun... Her harâcgüzâra... müzevvecinden altışar akça dahi ırgadiye alınur*", **TD., 308**, s.7; **TD., 660**, s.3.

[1239] **TD., 308**, s.8.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

arusâne (arus), resm-i tapu, resm-i yava ve kaçgun, resm-i deştbani ile beytül-mâl, mâl-ı gaib, mâl-ı medfun ve mâl-ı mefkud gibi resimler girmektedir. İşte bütün bu resimleri ifade etmek için Osmanlı maliyesi "*bâd-ı hevâ*" tâbirini kullanmıştır[1240].

a. Bâd-ı Hevâ, Cürm-i Cinâyet ve Resm-i Arusâne

Tahrir defterlerimizde şehir, nahiye, köy ve cemaatlerin gelir kalemlerinin genellikle en sonunda yazılan bu vergi, bazen sadece "*bâd-ı hevâ*" şeklinde kaydedilmişken, bazen "*bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet*" başlığı altında ve bazen de "*bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arusâne*" adı altında kaydedilmiştir. Dolayısıyla, "*cürm-i cinâyet*" veya "*arusâne*" resimleri için takdir edilen miktarlar ayrı olarak belirtilmemiştir. Bunun için bu vergilerin mahiyeti üzerinde durduktan sonra, hepsine birden takdir edilen meblağı tespit etme yoluna gideceğiz.

aa. Cürm-i Cinâyet

Osmanlı ceza kanununa göre, suçlu kişiler işlemiş oldukları suçun derecesine ve malî güçlerine göre para cezasına mahkum edilirlerdi[1241]. Nitekim bu uygulama Musul sancağı kanunnâmelerinde "*fukara ile ağniyadan berâber alınmaya ve bunun gibilere hall ü hâline ve günahlarına göre...*"[1242] şeklinde ifade edilmiştir. Yine Musul sancağı kanunnâmelerine göre; adam öldüren bir kişi, kısas istenmediği takdirde, zengin ise 400, orta halli ise 300 ve fâkir ise 200 akça cerime ödemek zorundadır. Göz çıkaran ve el koparanların cezası aynı olup, bu suçu işleyen zengin ise 200, orta halli ise 150 ve fâkir ise 100 akça cerime ödemek mecburiyetindedir. Ok, kılıç, hançer, bıçak ve emsali harp aletleri ile adam yaralayanlardan ise, durumuna göre 150, 100 ve 80 akça cerime alınmaktadır. Diş kıranların ödeyecekleri cerime miktarları da maddî durumlarına göre 100, 80 ve 50 akça arasında değişmektedir. Baş yaranlardan ise 30 akça cerime alınmaktadır. Zinâ suçu işleyenlerin ödeyecekleri cerime 200, 150 ve 100 akça takdir olunmuştur[1243].

Öte yandan "*erbâb-ı timar*" ve "*ahali-i berât*" 'dan cerime almak "*hilâf-ı kânun*"

[1240] Halil Sahillioğlu, "*Bâd-ı Hevâ*", **TDVİA., C.4**, İstanbul, 1991, s.416-418.
[1241] M. Ali Ünal, **age.**, s.149.
[1242] **TD., 308**, s.13; **TD., 660**, s.8.
[1243] **TD., 308**, s.13; **TD., 660**, s.8. Bkz. Ek-III, IV, V, VI.

kabul edilmiştir. Keza, bunlar suç işledikleri vakit mansıpları ellerinden alınıyordu[1244].

Cerimelerin yarısını sancakbeyi, diğer yarısını ise raiyyet sahibi sipahi alıyordu. Eğer sipahi serbest timar tasarruf ediyorsa cerimenin tamamını alırdı[1245].

ab. Resm-i Arusâne (Gelin Resmi)

Evlenen kız veya dul kadınlardan alınan bir vergidir. Nikâhın tescili sırasında kadı'nın aldığı vergi buna dahil değildir[1246].

Arusâne (arus) resminin miktarı gelinin durumuna, yani bâkire veya dul olmasına göre değişmektedir. Musul sancağında evlendirilen bâkire kızdan 60 akça, duldan ise 30 akça resm-i arûsâne alınıyordu. Gelinin durumuna göre takdir edilen bu miktarı hangi tarafın ödediğine dair kanunnâmelerde herhangi bir açık ifade bulunmamakla beraber, resmi toplayacak olan taraf açıkça belirtilmiştir. Bu da reayanın üzerine kayıtlı olduğu sipahinin tasarruf ettiği timarın durumuna göre değişmektedir. Eğer sipahi "*serbest timar*" tasarruf ediyorsa arûs resminin tamamını kendisi alırdı. Serbest olmayan timar tasarruf ediyorsa, bu takdirde arûs resminin yarısını kendisi, diğer yarısını ise sancakbeyi veya subaşı alırdı[1247]. Ayrıca vakıf köylerde ilgili vakfın mütevellisi, malikâne-divâni sisteminin uygulandığı köylerde ise divânî hissesinin sahibi arûs resmini alırdı[1248].

Öte yandan, bâkire kız nerede nikâhlanırsa nikahlansın, arûs resmini üzerine kayıtlı olduğu sipahi (sipahinin statüsüne göre tamamı veya yarısı) alırken, dul kadın ise hangi sipahinin toprağı üzerinde nikâhlanmışsa arûs resmini o alırdı[1249].

Bu açıklamalardan sonra, Musul sancağında "*bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne*" başlığı altında alınan vergi miktarları ve toplam sancak gelirleri içerisindeki nispetlerini tespit etmeye çalışalım. Hemen ifade edelim ki, 1523 tarihli tahririn mufassalı mevcut olmadığı için bu tarihteki "*cürm-i cinâyet*" ve "*resm-i arûsâne*" gelirleri hakkında yeterince bilgi sahibi değiliz. Diğer tahrir defterlerimize nazaran ise bu vergilerin önemli bir yekun tuttuğuna şahit olmaktayız.

[1244] **TD., 308**, s.13; **TD., 660**, s.8.
[1245] **TD., 660**, s.8.
[1246] Halil Sahillioğlu, "*Arûs Resmi*", **TDVİA., C.3**, İstanbul, 1991, s.422.
[1247] H. Sahillioğlu, "*Arûs Resmi*", s.423; M. Ali Ünal, **age.**, s.150-151.
[1248] H. Sahillioğlu, **agm.**, s.423.
[1249] **TD., 308**, s.6; **TD., 660**, s.3. Bkz. Ek-v, VI.

1540'ta "*bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arusâne*" adı altında takdir edilen vergi toplamı 58931 akça olup, toplam sancak gelirine nispeti % 2,6'dır. Bu meblağ 1557'de % 84 oranında artarak 108268 akçaya yükselmiştir. Bu tarihte toplam sancak geliri içerisindeki oranı ise % 3'e yükselmiştir. Cürm-i cinâyet ve resm-i arus 1575 tarihinde ise 85143 akça olarak takdir edilmiştir. Bunun ise toplam sancak geliri içindeki nispeti % 2,2'ye düşmüştür (Bkz. Tablo-28).

b. Resm-i Tapu ve Deştbani

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "*resm-i tapu*" ve "*adet-i deştbani*" de bâd-ı heva grubu vergilere dahildir. Fakat, tahrir defterlerimizde bunlar bâd-ı heva'dan ayrı olarak "*resm-i tapu ve deştbani*" başlığı altında müstakil bir gelir kalemi şeklinde kaydedilmiştir. Bunların mahiyetleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, tahrirler itibariyle Musul sancağındaki miktarlarını ele alacağız.

ba. Tapu Resmi

Çiftlik tasarruf eden raiyyetin bir defaya mahsus olmak üzere ödediği bir çeşit toprak kirasıdır. Tapu resmi bazen muayyen miktarda akça olarak ödenmekle birlikte, ekseriya arazinin bir yıllık mahsulünün kıymetine göre alınırdı[1250].

Tapu resmi ödeyip toprağı satın alan reaya, toprağın mülkiyet hakkını değil sadece tasarruf hakkını satın almış[1251], böylece daimi ve irsi kiracısı hüviyetini kazanmış oluyordu[1252].

bb. Deştbâni Resmi

Bir kimsenin hayvanları başka bir kişinin ekinine girip zarar verdiği vakit, hayvan sahibinin ödediği para cezasıdır. Musul sancağı kanunnâmesine göre böyle bir durumda ekin sahibinin "*...ziyanlığın tazmin etdirdikten sonra davar sâhibine beş ağaç urub beş akça cürüm...*" de alınmaktadır[1253].

[1250] Neşet Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları*", **IV. Türk Tarih Kongresi**, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1952, s.429.

[1251] M. Ali Ünal, **age.**, s.151.

[1252] Lütfi Güçer, **age.**, s.44.

[1253] **TD., 308**, s.8; **TD., 660**, s.4.

Kanunnâmede deştbâni resmini kimin alacağı hususunda herhangi bir ifade mevcut değildir. Ancak bunun dirlik sahibi tarafından alındığı diğer bazı sancak kanunnâmelerinde açıklanmıştır[1254].

Musul sancağında "*resm-i tapu ve deştbâni*" adı altında takdir olunan vergi tutarı 1540'ta 7878,5; 1557'de 15137 ve 1575 tarihinde de 17999 akçadan ibarettir. Bu meblağların toplam sancak geliri içindeki nispetleri ise sırasıyla % 0,3; % 0,4 ve % 0,5'tir (Bkz. Tablo-28).

c. Resm-i Zemin (Dönüm Resmi)

Nim çiftten az olan arazileri ekip biçenlerin, ala yerden 2 dönüme 1 akça ve edna yerden 3 dönüme 1 akça üzerinden ödemek zorunda oldukları bir vergidir. Bu tür yerleri tasarruf edenler, kendi toprağından fazla yer ekmek isteyenler ile haric raiyyet olabildiği gibi[1255], bennak ve mücerred kaydedilen raiyyet de olabilirdi.

Musul sancağında "*resm-i zemin*" adı altında alınan gelir toplamı 1540'ta 2600, 1557'de ise 3000 akçadır (Bkz. Tablo-28). 1575 tarihli tahrirde bu konuda herhangi bir kayıt mevcut değildir.

5. Maktu' Vergiler ve Mukataalar

Maktu' vergiler ve mukataalar Osmanlı vergi gelirlerinin önemli bir dilimini teşkil etmektedir. Maktu' kelimesi; Osmanlı vergi sisteminde "*götürü usûl*"'nü ifade etmektedir. Maktu' vergiler yılda bir defa muayyen bir meblağ üzerinden hesap ve tahsil olunmaktadır. Böylece bu tür vergiler, zirai ürünlerden alınan ve ürünün bolluğu veya kıtlığına göre miktarı değişen öşür vergisinden farklılık arz ediyordu. Bazı mezrea gelirleri, adet-i ağnam ve değirmen resimleri maktu' olarak alınıyordu.

Mukataa ise, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan divâna bırakılan vergi ve gelir kalemleridir. Çeşitli sınai tesisler, ziraat sahaları, madenler vb. gibi memleketin en zengin gelir kaynakları, hükümetin nakit para ihtiyacını karşılamak için mukataa olarak hazineye ayrılmıştır[1256].

[1254] M. Ali Ünal; **age.**, s.149.

[1255] **TD., 308**, s.7; **TD., 660**, s.3.

[1256] M. Akdağ, **age.**, II, İstanbul, 1979, s.294.

Mukataa olarak ayrılan gelir kaynakları; boyahâne, debbağhâne, cizye, ağnam, bâc, tamga, ihtisâb ve ma'cunhâne gelirleri ile "*havâss-ı hümâyun*" kaydedilmiş köylerin gelirleridir (Bkz. Tablo-28).

Diğer yandan mukataa gelirleri, "*iltizam*" usulüyle toplanmaktadır. Buna göre, İstanbul'da ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta iltizam işi talipliler arasında müzayedeye çıkarılır ve devlet hazinesine en yüksek parayı ödemeyi taahhüt eden kişi mukataayı iltizama alırdı. İltizamı deruhte eden kişiye "*mültezim*" denilirdi. İltizama talipli çıkmadığı takdirde ise gelirin toplanma işi, her sene muayyen bir meblağ yatırmayı taahhüt etmesi karşılığında ulufeli bir memura havale ediliyordu[1257].

6. Tesisler ve Bunlardan Alınan Vergiler

a. Değirmenler (Resm-i Asiyab)

Zirai hayatın tamamlayıcısı, küçük işletmeler olan un değirmenleri üç şekilde çalıştırılmaktadır. Bunlar; su ile çalıştırılan su değirmenleri, rüzgâr ile çalıştırılan yel değirmenleri ve hayvan gücü ile çalıştırılan kara değirmenleridir[1258].

Bu değirmenlerden alınan vergiye "*resm-i asiyab*" denilmektedir. Bu vergi hububat olarak alındığı gibi akça olarak da alınabilmektedir. Alınan resim, değirmenin çalıştığı zamana göre değişmektedir. İmparatorluğun pek çok bölgelerinde bir yıl süreyle çalışan değirmenlerden 60 akça, 6 ay çalışanlardan ise 30 akça asiyab resmi alınmaktadır ki bu, ayda 5 akçaya tekabül etmektedir. Dolayısıyla 3 ay çalışan değirmenlerden de 15 akça vergi alınmaktadır[1259].

Musul sancağında da "*tamam yıl döner asiyâbdan 60 akça ve altı ay dönerden 30 akça ve üç ay dönerden 15 akça resm-i asiyâb*" alınmaktadır[1260].

1540'ta 3'ü yarım yıl, 24'ü tam yıl çalışan toplam 28 değirmen bulunmaktadır. Bunlardan elde edilen vergi miktarı ise 1590 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-26, 28).

1557'de değirmen sayısı 37'ye çıkmıştır. Bunların 3'ü yarım yıl, 34'ü de tam yıl çalışmaktadır. Tahsil edilen vergi toplamı ise 2130 akçadır (Bkz. Tablo-26, 28).

[1257] M. Akdağ, **age.**, s.336-337.
[1258] H. Özdeğer, **agm.**, s.85.
[1259] Ö. Lütfi Barkan, **Kanunlar, I**, s.47,50,113; Neşet Çağatay, **agm.**, s.503.
[1260] **TD., 308**, s.8; **TD., 660**, s.4.

1575 tarihinde Musul sancağındaki değirmen sayısı 2 adet daha artarak 39 olmuştur. Bunların yine 3'ü yarım yıl çalışırken 36'sı da tam yıl çalışmaktadır. 39 değirmenden elde edilen vergi geliri ise 2250 akçadır (Bkz. Tablo-26, 28).

Tablo-25'te da görüleceği üzere Musul sancağında 1540 tarihinde 11 köyde değirmen bulunurken, 1557'de 12 köye ve 1575'te ise 14 köye çıkmıştır. Ancak 1540 tarihinde 2 değirmeni mevcut olan Koyuncak köyü ile 1 değirmeni bulunan Mehlebi köyünün değirmen kayıtlarının daha sonraki tarihlerde geçmemesi bunların harabe olduğunu göstermektedir.

Tablo-26
Musul Sancağında Değirmen Sayısı ve Resm-i Asiyâb (1540-1575)

No	Değirmenin Bulunduğu Yer	1540			1557			1575		
		Tam Yıl (Adet)	Yarım Yıl (Adet)	Asiyab Resmi (Akça)	Tam Yıl (Adet)	Yarım Yıl (Adet)	Asiyab Resmi (Akça)	Tam Yıl (Adet)	Yarım Yıl (Adet)	Asiyab Resmi (Akça)
1	Bâhizan	3	-	180	3	-	180	3	-	180
2	Koyuncuk	2	-	120	-	-	-	-	-	-
3	Mehlebi	1	-	60	-	-	-	-	-	-
4	Histebâd	3	3	270	3	3	270	3	3	270
5	Ömerî	3	-	180	5	-	300	5	-	300
6	Bağdere	2	-	120	2	-	120	2	-	120
7	Bahinduva	2	-	120	4	-	240	4	-	240
8	Ba'şika	3	-	180	3	-	180	3	-	180
9	Cerahi	1	-	60	1	-	60	1	-	60
10	Girmavi (Girmave)	1	-	60	2	-	120	2	-	120
11	Ayn-Safna	3	-	180	6	-	360	6	-	360
12	Meşrefi	-	-	-	3	-	180	3	-	180
13	Necmi	-	-	-	1	-	60	1	-	60
14	Aktaş	-	-	-	1	-	60	1	-	60
15	Bakak	-	-	-	-	-	-	1	-	60
16	Kaim	-	-	-	-	-	-	1	-	60
	Toplam	**24**	**3**	**1590**	**34**	**3**	**2130**	**36**	**3**	**2250**

b. Boyahâneler

Boyahâneler dokuma sanayiinin vazgeçilmez işletmeleridir. Zira, dokuma sanayiinde kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması boyahânelerde yapılmaktadır. İnceleme dönemimizde, Musul sancağındaki dokuma sanayiinin ileri bir düzeyde olmasına paralel olarak boyahâne sayısının da bir hayli fazla olduğunu görmekteyiz. Nefs-i Musul'daki boyahânenin geliri medrese, İmâmzadegân türbe ve mezarlarına vakfedilmişken[1261], diğer boyahâne gelirleri ise padişah hassı, sancakbeyi hassı veya zeamet olarak ayrılmıştır.

[1261] Bkz. Vakıflar Bölümü.

Tablo-27
Musul Sancağındaki Boyahâneler ve Gelir Miktarları (1523-1575)

No	Bulunduğu Yer	1523		1540		1557		1575	
		Geliri (Akça)	TBGİO (%)	Geliri (Akça)	TBGİO (%)	Geliri (Akça)	TBGİO (%)	Geliri (Akça)	TBGİO (%)
1	Nefs-i Musul	51120	98.7	36600	49.6	66600	40.4	80000	41.2
2	Ayn-Safna	660	1.3	360	0.5	1440	0.9	2000	2
3	Bâhiza	-	-	3000	4.1	5400	3.3	14000	7.2
4	Tikrit	-	-	12000	16.3	14000	8.5	14000	7.2
5	Tilskuf	-	-	3600	4.9	9000	5.5	9000	4.6
6	Karakuş	-	-	10800	14.6	50400	30.6	60000	30.9
7	Geremlis	-	-	7400	10	10800	6.6	12000	6.2
8	Alkuş	-	-	-	-	7200	4.4	7200	4.4
9	Histebâd	-	-	-	-	-	-	2800	1.4
	Toplam	**51780**	**100**	**73760**	**100**	**164840**	**100**	**194200**	**100**
	TBGİO : Toplam Boyahâne Gelirleri İçindeki Oranı								

Öte yandan Musul sancağı dahilindeki boyahânelerde elde edilen vergi gelirleri, toplam sancak gelirleri içerisinde önemli bir nispete tekabül etmektedir. 1523'te boyahâne gelirleri toplamı 51780 akça olup, sancağın toplam gelirine nispeti % 3,4'tür. 1540'ta boyahâne gelirleri 73760 akçaya yükselmekle birlikte sancak geliri içindeki nispeti % 3,3'e gerilemiştir. 1557 tarihinde boyahâne gelirleri 164840 akçaya, 1575'te ise 194200 akçaya yükselmiştir. Toplam sancak geliri içerisindeki nispetleri de 1557'de % 4,5, 1575'te % 5'tir (Bkz. Tablo-27, 28).

c. Darphâne

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin birçok şehir ve kasabasında padişah adına para kesecek "*darphâneler*" mevcuttu. Bunların belli bir sayısı olmayıp, zaman zaman bazı şehirlerdeki darphâneler kapatıldığı gibi, kimi yerlerde ise yenisi açılıyordu. Birinci derecede işlek olan darphâneler İstanbul, Edirne, Bursa, Tire, Amasya, Ayasluğ ve Serez'de bulunuyordu[1262].

Musul sancağında darphâne kaydı ilk kez 1557 tarihli tahrir defterinde geçmektedir. Bu da darphânenin 1540-1557 tarihleri arasında kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Darphâneler mukataa gelirleri içerisinde yer alırdı. Musul darphâne mukataası padişah hassı olarak ayrılmıştır. 1557'de 45000 akça geliri mevcut olan darphânenin,

1575 tarihindeki geliri 55000 akçaya yükselmiştir. Bu meblağların toplam sancak gelirleri içerisindeki nispetleri birincisinde % 1,2, ikincisinde ise % 1,4'tür (Bkz. Tablo-28).

Öte yandan Musul darphânesi için gerekli olan gümüş büyük ölçüde Halep'ten karşılanıyordu. Zira, 1579 (987) tarihli bir mühimme kaydına göre Musullu bazı tüccarlar Musul darphânesi için Halep'ten 4000 altınlık gümüş getirirlerken Cizre dolaylarında soyulmuşlardır. Bu hadiseden daha önce de "*Musul pazarbaşısı Hüseyin nâm kimesne 1000 florilik gümüş ile Halep'ten gelir iken...*" yine Cizre dolaylarında soyulmuşlardı[1263]. Bu kayıtlar da göstermektedir ki, Musul darphânesi için gerekli olan gümüşün büyük ekseriyeti Halep'ten karşılanmaktadır.

d. Tabakhâne

Tabakhâneler hayvan derilerinin işlenip, giyim eşyası, ayakkabı, hayvan koşumları vb. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir.

Tahrir defterlerimizdeki kayıtlara nazaran nefs-i Musul'da herhangi bir tabakhâne mevcut değildir. Sancak sınırları dahilinde ise yalnızca bir tabakhâne bulunmaktadır ki, o da Tikrit'tedir. Bu tabakhâneden elde edilen vergi miktarı ise 1523 ve 1540 tarihlerinde 600 akça, 1557-1575 tarihlerinde de 800 akçadır (Bkz. Tablo-28).

e. Meyhâne

Meyhâne, köylülerin yaptıkları şarapları getirip sattıkları yerdir. Meyhâneye getirilip satılan şaraplar subaşı tarafından muayyen bir ücret karşılığı mühürlenirdi[1264]. Musul meyhânesine getirilen her yük şaraptan, subaşılar bir bardak şarap alırlardı. Öte yandan, "*meyhâneye gelen şarabı meyhâneci her niceye alursa, bir ol kadar ziyâdeye*" satardı[1265].

Musul meyhânesinden elde edilen yıllık vergi geliri önemli bir yekun tutmaktadır. 1540'ta 57600, 1557'de 57900 ve 1575'te de 60000 akça yıllık vergi geliri mevcuttur. Bu meblağların toplam sancak gelirleri içerisindeki nispetleri de 1540'ta %

[1262] M. Akdağ, **age., II,** s.230-231.
[1263] **Mühimme, 40**, s.219, b.490.
[1264] Nejat Göyünç, "*XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu*", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar**, Ankara, 1975, s.90.
[1265] **TD., 308**, s.13.

2,5; 1557-1575 tarihlerinde ise % 1,6'dır (Bkz. Tablo-28).

f. Ma'cunhâne

Musul şehrinde mevcut olan sınai tesislerden biri de ma'cunhânedir. Vergi gelirleri mukataa olarak ayrılmıştır. 1523 ve 1540 tarihlerinde ma'cunhâne mukataası geliri 3600 akça iken, 1557'de 12000 akçaya yükselmiştir. Ancak, 1575 tarihinde 10000 akçaya gerilemiştir (Bkz. Tablo-28).

7. Şehre Mahsus Hizmetler ve Mukataa Gelirleri

Osmanlı şehirlerinde sosyal ve iktisadi hayatın güven altına alınıp canlılığın sağlanması için birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler daha çok güvenliğin sağlanması ile üretici ve tüketicinin korunması şeklinde tezahür etmiş, verilen bu hizmetlere karşılık olarak da birtakım vergiler alınmıştır.

a. İhtisâb

Çarşı ve pazarlardaki alışverişin ve fiyatların kontrol işine ihtisab, bu vazifeyi yerine getiren görevliye de muhtesib denilmektedir. Muhtesib, narhlara bakmak, ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek, ölçü ve tartıları düzgün kullanmayan ve alış verişlerde hile yapanları cezalandırmakla vazifeliydi[1266].

Devlet, muhtesiblik vazifesini iltizam yoluyla bir âmil'e verebildiği gibi bu iş için bir emin de tayin edebiliyordu. Her iki durumda da kadıya bağlı olan muhtesib, her sene devlete defterde kayıtlı olan muayyen bir meblağı iltizam bedeli olarak ödemek zorundaydı. Devletin bu yolla elde ettiği gelire ise ihtisab mukataası denilmekteydi[1267].

Çarşı ve pazarlarda satılan mallardan alınan muhtelif resimler, hileli veya eksik mâl imâl edenler ile ölçü, tartı ve temizliğe dikkat etmeyenlerden alınan cürümler muhtesibin gelirini oluşturuyordu. Bu husus 1540 tarihli Musul sancağı kanunnâmesinde şu şekilde belirtilmiştir; "*dirhem ile satılan meta'dan eksük satandan dirhem başına 1 akça cerime alına ve her mâla ma'rifet-i kâdı ile nice def'a narh virülürse bir mikdar narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya ve dirhem ile satılmayub*

[1266] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II**, İstanbul, 1983, s.572. İhtisab müesseseinin ortaya çıkması ve Osmanlı devletindeki uygulaması için bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda ihtisab Müessesesi**, İstanbul, 1987.

[1267] M. Ali Ünal, **age.**, s.146.

az kıymetlüden hâline göre bir mikdar cerime alına ve ekmekcilerün ve aşçıların kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdâr cerimeleri alınur"[1268].

Musul ihtisab gelirleri 1523 tarihli tahrirde "*ihtisab-ı nefs-i Musul*" ve "*mukataa-i liva-i Musul*" başlıkları altında iki yerde kaydedilmiştir. Birinci başlık altında kaydedilen gelir 3600 akça, ikincisinin ise 1996 akça olup, toplam 5596 akça tutmaktadır. Bu da toplam sancak gelirlerinin % 0,4'üne tekabül etmektedir. Diğer tahrirlerde "*mahsul-i ihtisab-ı nefs-i musul*" başlığı altında kaydedilen gelir miktarları 1540 ve 1557 tarihlerinde 36000 akça, 1575 tarihinde de 50000 akçadır. Toplam sancak gelirlerine nispeti 1540'ta % 1,6; 1557'de % 1 ve 1575'te % 1,3'tür (Bkz. Tablo-28).

b. Asesiye

Osmanlı şehirlerinin asayişinden kadılar ve subaşılar mesuldür. Subaşılar kadıların emrinde bulunurken, kendi emirlerinde de asesbaşı, ases kethüdası ve ases denilen bir yürütücü güç bulunuyordu[1269].

Aseslerin gelirleri, akşamları bekledikleri her dükkân başına aldıkları muayyen miktardaki akça ile yakaladıkları suçlulardan subaşıların aldıkları cerimelerin öşründen ibarettir. Bu husus Musul Sancağı kanunnâmesinde belirtilmiştir. Kanunnâmelere göre aseslerin alacakları resimler şöyle açıklanmıştır; "*şol dükkân ki demür kilid ile kilidlenüb, asesler bekliye her dükkândan ayda birer akça alına ve mahallâtda olan dükkânlardan ve dezgâhlardan ki ases beklemiye, anlardan resm-i asesiye alınmaz ve gece ile dutulan sarhoşdan ve hırsuzdan ki asesler dutmuş ola subaşılar ne mikdar cerime alursa öşr-i asesiye vireler. Gündüzün vâki olan cera'imden asesin medhâli yokdur*"[1270].

Öte yandan 1523 tarihli Musul Sancağı kanunnâmesinden öğrendiğimize göre, asesler bâkire kızlardan ve akşam vakti yakaladıkları suçsuz kimselerden "resm-i asesiye" diye 5'er akça alıyorlarmış. Ancak bu uygulama, Osmanlı kanunlarına uygun olmadığı için ref' edilmiştir[1271].

[1268] **TD., 195**, s.9. Bkz-Ek-V, VI.
[1269] M. Akdağ, **age., II**, s.91.
[1270] **TD., 195**, s.7.
[1271] **TD., 908**, s.61. Bkz. ek:?.

Asesiye gelirleri de ihtisab gibi iltizama verilerek âmil veya emin eliyle toplanıyordu. Musul sancağı asesiye gelirleri 1523'te 1500 akça, 1540'ta 7000 akça, 1557 ve 1575 tarihlerinde ise 8000 akçadan ibarettir (Bkz. Tablo-28).

Bu meblağların toplam sancak gelirine nispeti ise sırasiyle % 0,1, % 0,3 ve 1557-1575 tarihlerinde % 0,2'dir.

Tablo-28

Musul Sancağındaki Vergi ve Resimler (1523-1575)

No	Verginin Adı	Vergi Bedeli (Akça Olarak)							
		1523	%	1540	%	1557	%	1575	%
	Zirai Vergiler								
1	Öşr-i Hınta (Buğday)	-	-	439270	19,4	655031	18,0	678877	17,6
2	Öşr-i Şa'ir (Arpa)	-	-	295138	13,0	330915	9,1	357130	9,3
3	Öşr-i Dıhn (Darı)	-	-	40630	1,8	26933	0,7	23205	0,6
4	Öşr-i Simsim (Susam, Künci)	-	-	11750	0,5	10287	0,3	7725	0,2
5	Öşr-i Ades (Mercimek)	-	-	250	0,0	255	0,0	255	0,0
6	Öşr-i Çeltik	-	-	-	-	2700	0,1	4260	0,1
7	Öşr-i Bezir-i Ketan (Keten Tohumu)	-	-	575	0,0	14683	0,4	14995	0,4
8	Öşr-i Penbe (Pamuk)	-	-	88705	3,9	58495	1,6	61800	1,6
9	Öşr-i Bostan ve Sebzevât	-	-	23272	1,0	32481	0,9	34748	0,9
10	Öşr-i Piyâz (Kuru Soğan)	-	-	7981	0,4	7500	0,2	8716	0,2
11	Öşr-i Zeytin	-	-	200	0,0	3500	0,1	3600	0,1
12	Öşr-i Bağat	-	-	1800	0,1	20924	0,6	23170	0,6
13	Öşr-i Küvâre (Bal)	-	-	3792	0,2	4452	0,1	4654	0,1
	Toplam	-	-	**913363**	**40,4**	**1168156**	**32,1**	**1223135**	**31,8**
	Şahsa Bağlı Vergiler								
1	Resm-i Çift	-	-	38875	1,7	47250	1,3	56100	1,5
2	Resm-i Bennâk	-	-	54372	2,4	87526	2,4	75622	2,0
3	Resm-i Mücerred	-	-	5826	0,3	13757	0,4	8970	0,2
4	Resm-i İspenç	-	-	59420	2,6	83650	2,3	100390	2,6
5	Cizye-i Gebrân	65270	4,3	99700	4,4	143600	3,9	204712	5,3
6	Resm-i Marhasiye	-	-	338	0,0	580	0,0	748	0,0
7	Resm-i 'Irgâdiye	-	-	18211	0,8	25710	0,7	29256	0,8
	Toplam	**65270**	**4,3**	**276742**	**12,2**	**402073**	**11,0**	**475798**	**12,4**
1	**Arızî ve Hayvancılıkla İlgiliVergiler** Bâd-ı Hevâ ve Cürm-i Cinâyet ve Resm-i 'Arusâne	-	-	58931	2,6	108268	3,0	85143	2,2
2	Resm-i Tapu ve Deştbâni	-	-	7878	0,3	15137	0,4	17999	0,5
3	Resm-i Zemin (Dönüm Resmi)	-	-	2600	0,1	3000	0,1	-	-
4	Adeti Ağnam	-	-	45104	2,0	137493	3,8	90942	2,4
5	Resm-i Câmus	-	-	27654	1,2	38140	1,0	27500	0,7

tablo-28'in devamı

No	Verginin Adı	Vergi Bedeli (Akça Olarak)							
		1523	%	1540	%	1557	%	1575	%
6	Resm-i Kışlâk (Kışlâkçıyân)	-	-	7304	0,3	13130	0,4	14420	0,4
	Toplam	-	-	**149471**	**6,6**	**315168**	**8,6**	**236004**	**6,1**
	Mukataalar								
1	Mukataa-i Boyahâne	51780	3,4	73760	3,3	164840	4,5	194200	5,0
2	Mukataa-i Darphâne	-	-	-	-	45000	1,2	55000	1,4
3	Mukataa-i Tabakhâne	600	0,0	600	0,0	800	0,0	800	0,0
4	Mukataa-i Meyhâne	-	-	57600	2,5	57900	1,6	60000	1,6
5	Mukataa-i Ma'cunhâne	3600	0,2	3600	0,2	12000	0,3	10000	0,3
6	Resm-i Asiyâb (Değirmen)	-	-	1590	0,1	2130	0,1	2250	0,1
7	Resm-i İhtisâb	5596	0,4	36000	1,6	36000	1,0	50000	1,3
8	Resm-i Asesiye	1500	0,1	7000	0,3	8000	0,2	8000	0,2
	Toplam	**63076**	**4,2**	**180150**	**8,0**	**326670**	**9,0**	**380250**	**9,9**
	Tamga Türü Vergiler								
1	Tamga-i Gön ve Sahtiyan	6989	0,5	-	-	-	-	-	-
2	Mahsul-i tamga-i gön ve tamga-i ağnâm ve tamga-i siyâh ve pâzâr-ı rişte ve simsâriye	-	-	60000	2,7	126000	3,5	118730	3,1
3	Tamga-i simsariye ve bâc-ı cisr	18000	1,2	-	-	-	-	-	-
4	Tamga-i sürh ve kapandari ve mahsul-i sefine	105120	7,0	-	-	-	-	-	-
5	Mahsul-i beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı medfun ve mâl-ı sürh-serân	5000	0,3	4000	0,2	11000	0,3	15000	0,4
6	Mahsul-i sukk-ı devâlib	-	-	4320	0,2	16000	0,4	13000	0,3
7	Mahsul-i tamga-i surh ve kapandari ve mahsul-i sefine ve resm-i kelekçiyân ve bâc-ı cisr	-	-	270000	11,9	350000	9,6	532058	13,8
	Toplam	**135109**	**9,0**	**338320**	**15,0**	**503000**	**13,8**	**678788**	**17,6**
1	Mezrea Gelirleri	143561	9,5	215798	9,5	485400	13,3	559153	14,5
2	Köy Geliri	815325	54,0	-	-	-	-	-	-
3	Diğer Vergiler	286677	19,0	188178	8,3	443733	12,2	298424	7,7
	Genel Toplam	**1509018**	**100**	**2262023**	**100**	**3644200**	**100**	**3851552**	**100**

314

8. Ticarî Faaliyetler ve Bunlardan Alınan Vergiler

Musul, daha islâm hâkimiyetinin ilk dönemlerinden itibaren ticarî faaliyetler bakımından gelişme kaydetmiş, Abbasi ve Emevi dönemlerinde ise önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Atabekler döneminde gerek Musul'un başkent olması, gerekse ekonomik ve sosyal alanda sağlanan güven ortamı ticarî faaliyetlere de yansımış ve Musul kervanların konaklama yeri olmuştur. Burada toplanan kervanlar doğuda İran ve Hindistan'a, kuzeyde Anadolu, Ermenistan ve Azerbaycan'a, batıda ise Suriye ve Mısır'a kadar uzanıyordu[1272].

Musul'un bu ticarî ehemmiyeti Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Basra-Bağdat istikametinden süregelen kervan yolunun bir kolu Musul-Mardin-Diyarbekir üzerinden Trabzon'a, diğer bir kolu da Musul-Mardin-Urfa üzerinden Halep'e kadar uzanıyordu. Bahsedilen bu güzergâhta gidip gelen kervanlar önemli bir ekonomik canlılık sağlıyordu. Nitekim bu ticarî canlılık Musul Sancağı kanunnâmelerine de yansımıştır. Zira, kanunnâmelerde İran (Yezdî), Avrupa (Frengî) ve Bursa kumaşları (Akmişe), Mısır ve Hasankeyf abayisi ile Mardin ve Hasankeyf sofundan bahsedilmesi, Musul'un ticarî canlılığını ve hacmini bize göstermektedir.

Öte yandan Musul-Mardin-Urfa-Halep kervan yolunun XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da canlılığını koruduğunu meşhur seyyah Carsten Niebuhr'un seyahatnâmesinden öğrenmekteyiz. Niebuhr 1766 yılında bir kervanla bu yolda seyahat etmiş ve verdiği bilgiye göre; kervanda 1300'ü meşe mazısı, 120'si muhtelif Hint ve İran kumaşları, 45'i kahve taşıyan deve, 500-600 kadar yüklü at, katır ve merkep, 150 muhafız ve 400 kadar yolcu bulunuyordu[1273].

XVI. Yüzyılda kervanlarla nakledilen ticarî mallar ve bunlardan alınan çeşitli resimler Musul kanunnâmesinde vâzıh bir şekilde görülmektedir. Buna göre transit olarak geçen mallar ile şehirde satılanlardan alınacak vergiler tablo-29'da verildiği gibidir.

[1272] Said Deveci, "*Sanâ'iyetü'l Musul ve Ticâretihâ fi'l Karunü'l Vasati*", **SUMER**, 7, s.88-98.

[1273] Niebuhr Carsten, **Voyage en Arabia, en d'autres Pays Circonvoisin**, Amsterdam, 1780, s. 374.

Tablo-29

Musul'da Transit Geçen veya Satılan Ticarî Mallardan Alınan Vergiler ve Oranları (1523-1575)

Sıra	Vergi Alınan Malın Cinsi	Ölçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı				Açıklamalar
				1523	1540	1557	1575	
1	Satılan Katır, At, Merkeb	-	Bâc	200 akçadan 5 akça [1]	200 akçadan 5 akça [1]	200 akçadan 5 akça [1]	200 akçadan 5 akça [1]	[1] 2,5 akça satandan [1] 2,5 akça satandan
2	Kapana getirilip satılan eşyanın her cinsinden	Yük a-At-Katır b-Deve c- Merkeb	-	a-200 dirhem b-390 dirhem c-100 dirhem	a-200 dirhem b-390 dirhem c-100 dirhem	a-200 dirhem b-390 dirhem c-100 dirhem	a-200 dirhem b-390 dirhem c-100 dirhem	[2] -1 Mankur Gemi harcı için 1 Mankur Gemiler için
3	Sumak, bal, yağ, peynir, bâdem ve bunlara nispet mallar	Yük - At, Katır, Merkeb	-	9 Mankur [2]	9 Mankur [2]	9 Mankur [2]	9 Mankur [2]	- 2 Mankur Şahnedarlık
4	Galle	Yük a-At-Katır y b-Deve y.	-	a- 6 Mankur b- 0,5 akça	a- 6 Mankur b- 4 akça	a- 6 Mankur b- 0,5 akça	a- 6 Mankur b- 0,5 akça	- Maâsı mirî için
5	Şarab	Yük - At, Katır, Merkeb	-	- 6 Mankur	- 6 Mankur	- 6 Mankur	- 6 Mankur	
6	Penbe (Pamuk)	Yük - At, Katır, Merkeb	-	- 9 Mankur	- 9 Mankur	- 9 Mankur	- 9 Mankur	
7	Kasapların gemiyle getirdikleri koyun	Adet (Koyun başına)	Tamga-i ağnam	- Rub' akça - 2 akça	- 1 akça	- 2 akça	- 2 akça	
8	Musul Sancağında sâkin Aşiret Koyunları	Adet 100 Koyun	Zekat	- 1 Koyun	- 1 Koyun	- 1 Koyun	- 1 Koyun	
9	Bir Top Ba'lbeki	Top	a-Tamga-i Siyah b- Simsariyye	a- 1,5 Akça b- 9 Mankur	a- 1,5 Akça b- 9 Mankur	a- 1,5 Akça b- 9 Mankur	a- 1,5 Akça b- 9 Mankur	
10	Dülbent	Adet	Tamga	- 1 Akça	- 1 Akça	- 1 Akça	- 1 Akça	
11	Ağ (ince) ve Rengâmiz (Rengin) Bez Satılsa	-	Tamga	20 Akçada 1 Akça	20 Akçada 1 Akça	20 Akçada 1 Akça	20 Akçada 1 Akça	
12	Çârgezi İplik Kuşak	Zir'a	Tamga	- 1 Mankur	- 1 Mankur	- 1 Mankur	- 1 Mankur	
13	12 ağaç (zira') Kuşak	Zir'a	Tamga	- 2 Mankur	- 2 Mankur	- 2 Mankur	- 2 Mankur	
14	İbrişim Çargezi	-	Tamga	- 4 Mankur	- 4 Mankur	- 4 Mankur	- 4 Mankur	[3] Ubur etse
15	Kurs (levha) bakır	-	Tamga	a- 22 Pare [3] b- 45 Akça [4]	a- 22 Pare [3] b- 45 Akça [4]	a- 22 Pare [3] b- 45 Akça [4]	a- 22 Pare [3] b- 45 Akça [4]	[4] Satılsa
16	Bakır abadanlığı	a- At-Katır Yükü b- Deve Yükü c-Merkeb Yükü	Tamga Tamga Tamga	40 akçadan 1 akça[3] 20 akçadan 1 akça[4] 40 akçadan 1,5 akça[3] 20 akçadan 1,5 akça[4] 40 akçadan 0,5 akça[3] 20 akçadan 0,5 akça[4]	40 akçadan 1 akça[3] 20 akçadan 1 akça[4] 40 akçadan 1,5 akça[3] 20 akçadan 1,5 akça[4] 40 akçadan 0,5 akça[3] 20 akçadan 0,5 akça[4]	40 akçadan 1 akça[3] 20 akçadan 1 akça[4] 40 akçadan 1,5 akça[3] 20 akçadan 1,5 akça[4] 40 akçadan 0,5 akça[3] 20 akçadan 0,5 akça[4]	40 akçadan 1 akça[3] 20 akçadan 1 akça[4] 40 akçadan 1,5 akça[3] 20 akçadan 1,5 akça[4] 40 akçadan 0,5 akça[3] 20 akçadan 0,5 akça[4]	
17	Sakat ve Köhne bakır	Yük	Tamga	a- 80'de 1 [1] b- 40'da 1 [2]	a- 80'de 1 [1] b- 40'da 1 [2]	a- 80'de 1 [1] b- 40'da 1 [2]	a- 80'de 1 [1] b- 40'da 1 [2]	[1] Ubur etse [2] Satılsa
18	Nal	Yük	Tamga	a- 40'da 1 [1] b- 20'de 1 [2]	- -	- -	- -	

tablo-29'un devamı

Sıra	Vergi Alınan Malın Cinsi	Ölçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı				Açıklamalar
				1523	1540	1557	1575	
19	İnce iplik (Ba'albeki ve dülbent için)	Nûgi	-	Her şahruhiden [3] 1 mankur	Her şahruhiden [3] 1 mankur	Her şahruhiden [3] 1 mankur	Her şahruhiden [3] 1 mankur	[3] Her şahruhi 4,5 Osman akçasıdır.
20	Çivit (Nil)	Kelle	bâc-ı ubur	- 60 akça [4] - 120 akça [5] - 120 akça [6] - 240 akça [7]	- 60 akça [4] - 120 akça [5] - 120 akça [6] - 240 akça [7]	- 60 akça [4] - 120 akça [5] - 120 akça [6] - 240 akça [7]	- 60 akça [4] - 120 akça [5] - 120 akça [6] - 240 akça [7]	[4] 2000 akça ise % 3 [5] 4000 akça ise % 3 [6] Satılırsa % 6 [7] Satılırsa % 6
21	Yezdî ve Kâşî akmişe, Frengi ve Bursa akmişesi	Yük (at-katır)	bac-ı ubur tamga	375 osmanî akça % 6 akça [8]	375 osmanî akça % 6 akça [8]	375 osmanî akça % 6 akça [8]	375 osmanî akça % 6 akça [8]	[8] Satılırsa
22	Çuka, Keten	Yük a- At-Katır b- Deve c- Merkeb	a-Bâc-ı Ubur b-Bâc-ı Ubur c-Bâc-ı Ubur	a- 375 akça b- 300 akça c- 100 akça	a- 375 akça b- 300 akça c- 100 akça	a- 375 akça b- 300 akça c- 100 akça	a- 375 akça b- 300 akça c- 100 akça	
23	Sair Kumaş	Yük	a-Bac-ı Ubur b- Tamga	a- % 3 akça b- % 5 akça	a- % 3 akça b- % 5 akça	a- % 3 akça b- % 5 akça	a- % 3 akça b- % 5 akça	
24	İpek (Harir)	Yük a- At-Katır b- Deve c- Merkeb	- Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur	a- 375 akça b- 555 akça c- 187,5 akça	a- 375 akça b- 555 akça c- 187,5 akça	a- 375 akça b- 555 akça c- 187,5 akça	a- 375 akça b- 555 akça c- 187,5 akça	
25	İpek (Harir)	Batman (Tuman)	Tamga	- 7 Osmanî akça	- 7 Osmanî akça	- 7 Osmanî akça	- 7 Osmanî akça	
26	Rengîn elvân ibrişim	Yük	-Bac-ı Ubur -Tamga	% 3 akça % 6 akça [1]	% 3 akça % 6 akça [1]	% 3 akça % 6 akça [1]	% 3 akça % 6 akça [1]	[1] Satılırsa
27	Şeker	Yük a- At-Katır b- Deve c- Merkeb	- Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur	a- 150 Osmanî akça b- 225 Osmanî akça c- 75 Osmanî akça	a- 150 Osmanî akça b- 225 Osmanî akça c- 75 Osmanî akça	a- 150 Osmanî akça b- 225 Osmanî akça c- 75 Osmanî akça	a- 150 Osmanî akça b- 225 Osmanî akça c- 75 Osmanî akça	
28	Hasankeyf abâyisi	Her abâyi başına	- Bac-ı Ubur	-0,5 akça - 1 akça, 1 pul [1]	-0,5 akça - 1 akça, 1 pul [1]	-0,5 akça - 1 akça, 1 pul [1]	-0,5 akça - 1 akça, 1 pul [1]	
29	Mısır Abâyisi		-Bâc-ı Ubur -Tamga	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	
30	Mardin ve Hasankeyf Sofu	Sof başına	- Bâc-ı Ubur - Tamga	- 3 rub' -1,5 akça [1]	- 3 rub' -1,5 akça [1]	- 3 rub' -1,5 akça [1]	- 3 rub' -1,5 akça [1]	
31	Mardin Muhayyeri	- Bâc-ı ubur - Tamga	- 1 akça - 2 akça	- 1akça - 2 akça	- 1 akça - 2 akça	- 1 akça - 2 akça	- 1 akça - 2 akça	
32	İtir	Yük a- At b- Deve c- Merkeb	Bâac-ı Ubur Bâac-ı Ubur Bâac-ı Ubur - Tamga	a- 100 akça b- 50 akça c- 150 akça - % 6 akça	a- 100 akça b- 50 akça c- 150 akça - % 6 akça	a- 100 akça b- 50 akça c- 150 akça - % 6 akça	a- 100 akça b- 50 akça c- 150 akça - % 6 akça (1)	
33	Kalay, nişâdır, sürb, tunç, bıçak, pulad (çelik), tutya, lâden ve bunlara nispet eşya	Yük?	-Bâc-ı Ubur - Tamga	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	- % 3 akça - % 6 akça [1]	
34	Demir, sabun ve hurma (kına)	Yük a- At-Katır b- Deve c- Merkeb	- Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur Tamga	a- 25 akça b- 37,5 akça c- 12,5 akça - % 7 akça [1]	a- 25 akça b- 37,5 akça c- 12,5 akça - % 7 akça [1]	a- 25 akça b- 37,5 akça c- 12,5 akça - % 7 akça [1]	a- 25 akça b- 37,5 akça c- 12,5 akça - % 7 akça [1]	

tablo-29'un devamı

Sıra	Vergi Alınan Malın Cinsi	Ölçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı				Açıklamalar
				1523	1540	1557	1575	
35	Nal ve Mıh (Çivi)	Yük	- Bac-ı Ubur -Tamga	- % 3 akça - % 6 akça (1)	- % 3 akça - % 6 akça (1)	- % 3 akça - % 6 akça (1)	- % 3 akça - % 6 akça (1)	
36	Kepenek (Yağmurluk)	Yük	- Bac-ı Ubur -Tamga	- 3 rub' - 1,5 akça (1)	- 3 rub' - 1,5 akça (1)	- 3 rub' - 1,5 akça (1)	- 3 rub' - 1,5 akça (1)	
37	Fülfül, Zencebil, Ceviz, Karanfil, Darçın ve Anzarut	Yük	- Bac-ı Ubur -Tamga	- % 3 akça - % 6 akça	- % 3 akça - % 6 akça	- % 3 akça - % 6 akça	- % 3 akça - % 6 akça	
38	Kalem	Yük(1) a- At-Katır b- Deve c- Merkeb	- Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur - Bac-ı Ubur	a- 50 akça b- 75 akça c- 25 akça				(1) Ki her yükü 24000 adet ola
39	Bağdat Çinisi	Yük	-Bâc-ı Ubur	- 40 Çinide 1 çini - 20 Çinide 1 (1)	- 40 Çinide 1 çini - 20 Çinide 1 (1)	- 40 Çinide 1 çini - 20 Çinide 1 (1)	- 40 Çinide 1 çini - 20 Çinide 1 (1)	(1) Satılırsa
40	Yağ, bal, peynir, şem'i asel, pekmez, bâdem, ceviz, summak, nardenk (nar suyu), fındık, muhallebi yemişi, pirinç, hurma ve bunlara nispet eşya	Yük	-Bâc-ı Ubur -Tamga -Tamga	- % 3 akça - % 6 akça (1) - % 6 akça (2)	- % 3 akça - % 6 akça (1) - % 6 akça (2)	- % 3 akça - % 6 akça (1) - % 6 akça (2)	- % 3 akça - % 6 akça (1) - % 6 akça (2)	(1) Satılırsa (2) Bahsedilen eşya Kelek ile geldiği vakit geçse veya satılsa bâc alınmayıb, sadece % 6 akça tamga alınır.
41	Çugan ve Nemek	Nemek	-Bâc-ı Ubur -Tamga	- 20'de 1 akça - 40'da 1 akça (1)	- 20'de 1 akça - 40'da 1 akça (1)	- 20'de 1 akça - 40'da 1 akça (1)	- 20'de 1 akça - 40'da 1 akça (1)	(1) Satılırsa
42	Kavun, karpuz	Yük	-Tamga-i Kapan	- 1'er kavun, karpuz	- 1'er kavun, karpuz	- 1'er kavun, karpuz	- 1'er kavun, karpuz	
43	Kelek (1)	Yük	- Tamga	- 15 akça	- 15 akça	- 15 akça	- 15 akça	(1) Odun kelegi dışındaki Kelek
44	Sebze	Yük	-Tamga	- 20 akçada n1 akça	- 20 akçada n1 akça	- 20 akçada n1 akça	- 20 akçada n1 akça	
45	Yaş Yemiş	-	-Tamga	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	(1) Hariçden gelip satılsa
46	Zekrek, Nohud, Mercimek, Bakla, Lübye, Soğan, Zeytin	Yük	-Tamga	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	- 14 akçadan 1 akça (1)	(1) Hariçden gelip satılsa
47	Ham Câmus Gönü	Adet	- Bâc-ı Ubur	- Her gönden 1,5 akça (1)	- Her gönden 1,5 akça (1)	- Her gönden 1,5 akça (1)	- Her gönden 1,5 akça (1)	(1) Geçse de satılsa da 1,5 akça alınır
48	Dibâğat olmuş gön, Sahtiyan		- Tamga	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	(1) Hariçden gelip satılsa
49	Yün, Kıl		- Tamga	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	- % 5 akça (1)	(1) Hariçden gelip satılsa
50	Bulgârî (Yumuşak deri)	Adet	- Bâc-ı Ubur - Tamga	- taneden 1,5 akça (1) - taneden 3 akça (2)	- taneden 1,5 akça (1) - taneden 3 akça (2)	- taneden 1,5 akça (1) - taneden 3 akça (2)	- taneden 1,5 akça (1) - taneden 3 akça (2)	(1) Ubur etse (2) Satılırsa
51	Tiftik	Yük	-Bâc-ı Ubur - Tamga	- -	40 akçadan 1 akça (1) 20 akçadan 1 akça (1)			(1) Ubur etse (2) Satılırsa
52	Bir Kaftanlık bez		- Tamga	- 5 Mankur	- 5 Mankur	- 5 Mankur	- 5 Mankur	
53	Baalbeki bez	Yük	-Tamga	1 akça ve 3 Mankur	1 akça ve 3 Mankur	1 akça ve 3 Mankur	1 akça ve 3 Mankur	
54	Dülbent	Yük	-Tamga	1 akça ve 1 Mankur	1 akça ve 1 Mankur	1 akça ve 1 Mankur	1 akça ve 1 Mankur	
55	Ba'albeki	Yük	-Dekkâkiye	- 6 Mankur	- 6 Mankur	- 6 Mankur	- 6 Mankur	

Tablo 29'da da görüldüğü üzere, XVI. yüzyılda Musul'da kervanlarla transit olarak geçen veya şehirde satışa sunulan ticarî mallardan alınan vergi miktarları 1523 tarihindeki durumunu muhafaza etmiştir.

Yine tabloda dikkatimizi çeken bir husus da , herhangi bir maldan transit olarak geçtiğinde alınan vergi miktarının, satıldığı takdirde alınan vergi miktarından % 50 nispetinde daha az olmasıdır. Bu durum, ithalata yüksek gümrük getirilerek yerli sermayeyi kurumuş olmaktadır. Osmanlı'nın bu uygulaması günümüzde bütün dünyada uygulanmaktadır.

Her türlü ticarî malın gerek geçişinde gerekse satışında elde edilen gelirler padişah hassı olarak ayrılmıştır. "*mahsul-i tamga-i gön ve tamga-i ağnam ve tamga-i siyah ve bâzar-ı rişte ve penbe ve simsariye*" başlığı ve "*mahsul-i tamga-i sürh ve kapandari ve sefine ve kelekhâ ve bâc-ı cisr*" başlığı ile "*mahsulat-ı adet-i ağnam-ı şehr-i Musul ve vilâyet*" başlıkları altında verilen vergi gelirlerinin toplamı 1523'te 145920 akça, 1540'ta 345000 akça, 1557'de 526000 akça ve 1575 tarihinde 705788 akçadır. Bu meblağlar toplam sancak gelirleri içerisinde önemli bir oranı teşkil etmektedir ki, sırasiyle yüzde nispetleri şöyledir; 1523'te % 9,7; 1540'ta % 15,3; 1557'de % 14,4 ve 1575'te % 18,3.

9. Tahrir Defterlerine Göre Mübâyaa Fiyatları

Daha önce de ifade edildiği üzere, sipahi raiyetinin mahsulünden öşrünü aynî veya nakdî olarak alabilmekteydi. Fakat her iki durumda da dirlik sahiplerinin tasarruf ettikleri meblağın tespiti için mahsul fiyatlarının belirlenmesi gerekiyordu. Bu işlem ise doğrudan padişah huzurunda yapılmaktadır. Şöyle ki, tahrir işlemini yürüten tahrir komisyonu "*hin-i teftişde ve tefehhusda zâhir ve ruşen olan mahsulâtın her nev'inin üçer yıllığın bir yere cem' idüb dahi üçe bölüb bir bölüğün defterlerine...*" kaydettikten sonra[1274], akça olarak tutarlarının belirlenmesi için, defteri hükümet merkezine göndermekte ve mübâyaa fiyatları padişah huzurunda tayin edilmektedir. Ancak, eminler mübâyaa kıymetlerinin tayini için kadılardan mahalli narhı gösteren hüccetler de getirmektedir[1275].

[1274] Ö. Lütfi Barkan, "*Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri*", **İÜİFM., II**, s.40.

[1275] **H. İnalcı, Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid,** Giriş, s.XIX.

Tahrir defterlerindeki bu fiyatlandırmayı değerlendiren bazı araştırmacılar bunu mübâyaa fiyatı değil de narh fiyatı olarak göstermektedirler[1276].

Halbuki, narh devleti temsil eden kişiler (kadı, naib, muhtesib, ihtisab nazırı, şehir kethüdası, bazen sancakbeyi, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda) ile esnafı temsil eden şeyh, kethüda ve baş diye tanımlanan yöneticiler ile diğer ilgili kişiler tarafından üretici ve imalatçı kişilerin hakları ile tüketici durumunda olan halkın hakları gözetilerek yılda 2, 3 ve 4 defa emtia ve eşya fiyatı tespit edilerek halka ilân edilmektedir. Halbuki, bu tür mübâyaalarda ise devlet alacağı veya satacağı hububat (buğday, arpa, nohut, mercimek, fasulye vs.) veya canlı hayvanların (koyun, keçi, sığır, katır, deve vs.) alım satım fiyatlarını kendisi tespit etmektedir. Bu nedenle, tahrir defterlerine geçen bu uygulamayı narh fiyatları olarak tanımlamak yerine mübâyaa fiyatları olarak tanımlamanın daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Musul sancağında 1540, 1557 ve 1575 tahrirlerine göre mübâyaa fiyatları tablo-30'da verildiği gibi tespit edilmiştir.

Tablo-30
Tahrir Defterlerine Göre Mübayaa Fiyatları (1540-1575)

No	Cinsi	1540 Mübâyaa fiyatı (Akça olarak)	1557 Mübâyaa fiyatı (Akça olarak)	1575 Mübâyaa fiyatı (Akça olarak)
1	Buğday (Kile)	10	11	11
2	Arpa (Kile)	7	6	6
3	Darı (Dıhn) (Kile)	7	6	6
4	Pamuk (Men)	15	15	15
5	Susam (Künci) (Kile)	25	25	25
6	Keten Tohumu (Kile)	25	15	15
7	Çeltik (Kile)	-	12	12
8	Mercimek (Kile)	10	11	11
9	Mısır (gâvers) (Kile)	7 (5)	6	-

Tablo-30'da da görüldüğü gibi, 1540 yılından sonra buğday ve mercimeğin fiyatları yükselmiş, susam ve pamuk fiyatları sabit kalmış, arpa, darı, keten tohumu ve mısırın fiyatları ise düşmüştür.

Burada bir hususu daha belirtmemiz gerekiyor; 1540 tarihinde pamuğun mübâyaa fiyatları çoğu köylerde 15 akça olmakla birlikte , birkaç köyde 10,12, 13, 16,

---

[1276] Ö. Lütfi Barkan, *"Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri"*, **İÜİFM., II**, s.40; H. İnalcı, **Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Giriş**, s.XIX; M. Ali Ünal, **age.**, s.154-156.

25 ve 30 akça olarak; susamın mübâyaa fiyatı 25 akça olmakla beraber birkaç köyde 20, 23 ve 24 akça olarak kaydedilmiştir. Yine susamın 1557'deki mübâyaa fiyatı 25 akça olmakla beraber, birkaç köyde 12 veya 22 akça olarak da deftere kaydedilmiştir.

Öte yandan, Musul sancağında kullanılan hububat ölçü biriminin mahiyeti hakkında defterlerde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat tahrir defterlerinde geçen "kile", genellikle İstanbul kilesi olduğu için, biz de hesaplamalarda İstanbul kilesini (25,565 kg) esas aldık.

III. SANCAK GELİRLERİNİN BÖLÜŞÜMÜ (Haslar, Zeametler, Timarlar)

Osmanlı devletinde mirî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde olduğu gibi, Musul sancağının gelirleri de has, zeamet, timar, vakıf ve mülk şeklinde paylaşılmıştır ki, araştırmamızın temel kaynaklarından olan tahrir defterlerinde bu hususta ayrıntılı bilgi mevcuttur.

Tahrir defterlerinden elde edilen bilgilere nazaran; 1523'te Musul sancağında Pâdişah-ı alempenah, Musul Sancakbeyi, Sincar Sancakbeyi ve Ayn-Safna Beyi Bekir Bey'e ait haslar bulunmaktadır. 1540'ta padişah ve Musul sancakbeyi haslarının dışındaki haslar el değiştirmiş, sadece Cezire hâkimi Bedir Bey'e has ayrılmıştır. 1557'de bir önceki tahrirde kayıtlı haslara ilave olarak Tikrit, Şehrizul, Zaho, Nusaybin, Eski Musul ve Deyr-Rahbe sancakbeyleri hasları bulunmaktadır. 1575'te ise; Padişah ve Musul sancakbeyi haslarının yanısıra Şehrizul beylerbeyi ile Keşaf sancakbeyine Musul sancağı gelirlerinden has ayrılmıştır.

Musul sancağındaki (1586'dan sonra eyalet) mirî arazinin önemli bir kısmı da zeamet ve timar olarak ayrılmıştır. Tahrir defterlerimizde zeamet ve timar sahiplerinin isimleri verilmemekle beraber, sayıları kaydedilmiştir. Buna göre; 1523'te 2; 1540'ta 5 ve 1575'te 9 zeamet sahibi (zuama) mevcuttur. Timar sahipleri de 1523'te 90; 1540'ta 67 ve 1557'de 76'dır. 1575'te ise 16 zeamet ve 106 timar sahibi mevcuttur.

Öte yandan, tahrir defterlerimizde zeamet ve timar sahiplerinin isimleri ve kime ne miktar gelir ayrıldığı belirtilmemiştir. Sadece Kuyud-u Kadim Arşivi, 282 no'lu Tapu-Tahrir defterinde zeamet ve timar sahiplerinin isimleri ile gelir miktarları

verilmiştir[1277]. Tahrir defterlerindeki bu eksiği Timar Ruznâmçe ile Timar-Zeamet Tevcih defterlerindeki kayıtlardan tamamlama yoluna gittik. Bilindiği üzere bu defterler; iki tahrir arasında meydana gelen değişiklikleri veya yeni tevcihleri (timar-zeamet) ihtiva etmektedir. Musul'daki timar-zeamet sahiplerinin isimlerini ve uhdelerindeki gelir miktarların bu defterlerden ayrıntılı bir şekilde tespit etmiş bulunmaktayız ki, ilgili kısımlarda bilgi verilecektir.

1. Haslar

a. Padişah Hasları

Padişah hasları doğrudan devlet hazinesine aktarılan gelir kaynaklarıdır. Faydalandığımız tahrir defterlerinde "*hâshâ-i padişah-ı alempenah*", "*hâss-ı hümâyûn*" veya "*hâss-ı şâhî*" başlıkları altında kaydedilmiştir.

Bunlar şehirdeki bir kısım vergi ve resimler ile köy, mezrea ve cemaatlerden padişah haslarına ayrılmış olanlardan müteşekkildir (Bkz. tablo-31).

Şehirdeki çeşitli vergi ve resimlerin dışında 1523'te sadece 4 mezrea padişah hasları için ayrılmışken, daha sonraki tarihlerde bu durumun bir hayli değişmiş olduğunu görmekteyiz. Nitekim, 1540'ta 21 köy, 22 mezrea ve 20 cemaat; 1557'de 30 köy, 122 mezrea, 33 cemaat ve 14 çevlik; 1575'te ise 28 köy, 116 mezrea, 27 cemaat ile 12 çevlik padişah hasları içerisinde yer almaktadır (Bkz. tablo-31).

1523 tarihli tahrir defterine göre Musul sancağı toplam gelirlerinin % 17'si padişah hasları için ayrılmış olup, yekunu 263249 akçadır (Bkz. tablo-32). Bu meblağın ise 262499 akçası şehirdeki çeşitli mukataalardan, 750 akçası da 4 mezrea gelirlerinden sağlanmaktadır.

Tablo-31
Gelir Çeşidine Göre Padişah Hasları (1523-1575) (Akça Olarak)

No	Gelir Çeşidi	1523	%	1540	%	1557	%	1575	%
1	Mukataa	262499	99.7	487740	53	823540	49	1088488	62
2	Köy, Mezrea, Cemaat, Çevlik	-	-	428814	47	868595	51	677440	38
3	Mezrea	750	00.3	-	-	-	-	-	-
	Toplam	**263249**	100	**916554**	100	**1692135**	100	**1765928**	100

[1277] **TKGMA, TD., 282, s. 19-55.**

1540 tarihli tahrire göre, padişah haslarının toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı arttığı gibi, bir önceki tahrire nispeti de % 250'ye yakın bir oranda artış göstermiştir. Zira, toplam 2262023 akçalık sancak gelirinin 916554 akçası padişah hassıdır (Bkz. tablo-32). Böylece sancak geliri içindeki oran % 17'den % 41'e yükselmiştir. 916554 akçanın 487740 akçası mukataa gelirlerinden elde edilirken, 428814 akçası da köy, mezrea ve cemaat gelirlerinden elde ediliyordu. Bunların oranlarını aldığımızda ise % 53'ünün mukataa geliri, 47'sinin de köy, mezrea ve cemaat geliri olduğunu görmekteyiz.

1557 tarihli tahrirde ise padişah haslarının toplam sancak geliri içerisindeki oranı % 46'ya yükselmiştir. Bir önceki tahrire nispetle de % 85 oranında artarak 1692135 akça olmuştur (Bkz. tablo-32). Bu meblağın 823540 akçası mukataa geliri, 868595 akçası ise köy, mezrea, cemaat ve çevlik geliridir. Bu durumda 1557 tarihinde padişah haslarının % 49'u mukataa gelirlerinden, % 51'i de diğer gelirlerden müteşekkildir. Dolayısıyla bir önceki tahrire göre mukataa gelirleri % 4 oranında düşüş göstermiştir.

1575 tarihli tahrir defterine göre ise, padişah haslarının toplamı 1765928 akçadır (Bkz. tablo-32). Bunun 1088488 akçası mukataa gelirleri, 677440 akçası da köy, mezrea, cemaat ve çevlik gelirleridir. Bu miktarların toplam içindeki oranlarını aldığımızda mukataa gelirlerinin % 62 , köy, mezrea, cemaat ve çevlik gelirlerinin ise % 38 olduğu ortaya çıkmaktadır. 1757 tahririnde padişah haslarının toplam sancak geliri içindeki oranı yine % 46'dır (Bkz. tablo-32).

Tablo-32
Musul Sancağında Padişah Hasları (1523-1575)

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
1	Tamga-i gön ve sahtiyan	6989	1	Mahsul-i tamga-i gön ve tamga-i ağnâm ve tamga-i siyâh ve pâzâr-ı rişte ve simsâriye	60000	1	Mahsul-i tamga-i gön ve tamga-i ağnâm ve tamga-i siyâh ve bâzâr-ı rişte ve penbe ve simsâriye	126000	1	Mhs. tamga-i gön ve tamga-i ağnâm ve tamga-i siyâh ve bâzâr-ı rişte ve penbe ve simsâriye	118730
2	Tamga-i ağnam	22800	2	Mahsul-i sukk-ı devâlib	4320	2	Mahsul-i sukk-ı devâlib	16000	2	Mahsul-i sukk-ı devâlib	13000
3	Tamga-i Yavâ ve simsariye ve bâc-ı cisr	18000	3	Mahsul-i tamga-i surh ve kapandari ve mahsul-i sefine ve resm-i kelekçiyân ve bâc-ı cisr	270000	3	Mahsul-i tamga-i surh ve kapandari ve mahsul-i sefine ve resm-i kelekçiyân ve bâc-ı cisr	350000	3	Mahsul-i tamga-i surh ve kapandari ve mahsul-i sefine ve resm-i kelekçiyân ve bâc-ı cisr	532058
4	Tamga-i sürh ve kapandari ve mahsul-i sefine	105120	4	Mahsul-i İcâre-i Hamam-ı Yunus	2520	4	Mahsul-i hamam-ı cedid.	3600	4	Mhs. hamam-ı cedid.	4000
5	Mahsul-i 'an icâre-i dekâkin	7920	5	Mahsul-i Mezari-i hâric-i ez defter	2000	5	Mahsul-i İcâre-i dekâkin-i hassa, 54 bâb	8000	5	Mhs. İcâre-i dekâkin-i hassa, 54 bâb	8000
6	Mahsul-i Hamam-ı Yunus	2520	6	Mahsul-i mâbeyn-i tımârhâ-i liva-i m.	5000	6	Mahsul-i Mezari-i hâric-i ez defter	1500	6	Mhs. Cizye-i gebrân-ı Liva-i m.	190000
7	Mahsul-i beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı medfun ve mâl-ı sürh-serân	5000	7	Mahsul-i beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı medfun	4000	7	Mahsul-i beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı medfun	11000	7	Mahsul-i beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı medfun	15000
8	Mahsul-i mâbeyn-i tımarha-i Livâ-i m. ma'a Ze'amethâ ve hashâ-i Mirlivâ ve cihet-i kaza	16000	8	Mahsul-i hamam-ı cedid. Hisse-i Miri 1/3	3600	8	Mahsul-i Cizye-i gebrân-ı Liva-i m.	128000	8	Mhs. adet-i ağnâm-ı şehr-i Musul ve vilâyet. Beher 2 r'es fi,1.	55000
9	Mahsul-i Mezâri-i haric-i ez defter ve gayrihi maa ulushâ-i müteferrika-i Ekrâd , Arab ve Türkmân	5000	9	Mahsul-i Cizye-i gebrân-ı şehir ve nevâhi maa marhasyan	92300	9	Mahsul-i adet-i ağnâm-ı şehr-i Musul ve vilâyet. Beher 2 r'es fi,1.	50000	9	Mhs. mâbeyn-i tımârhâ-i liva-i m.	8000
10	Mukataa-i hamam-ı Melik Mehmed Hân ve Kadı Darullah	4680	10	Mahsul-i İcâre-i dekâkin-i hassa, 54 bâb	5000	10	Mahsul-i mâbeyn-i tımârhâ-i liva-i m.	9000	10	Mhs. İhtisâb-ı nefs-i Musul	50000

tablo-32'nin devamı

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
11	Cerime ve arusiyye-i çiftlikçiyân ve cebelüyân ve mu'afan dirân-ı vakt ki eda-i hizmeti sefer nikoned maa adet-i ağnam-ı sipahiyân ki yek sürü ziyâde bâşed	3000	11	Resm-i kışlakçıyân-ı Livâ-i m. 'An karye-i Kâfirzamân ila Eski Musul, Dâyı kendi ve Kırkuyu ve mezrea-i Kırk ve Karin ve Mehlebi ve sınırı livâ-i Ane ve Hit gayr-i ez ulushâ-i Livâ-i Musul	24000	11	Resm-i kışlakçıyân-ı Livâ-i m. 'An karye-i Kâfirzamân ila Eski Musul, Dâyı kendi ve Kırkuyu ve mezrea-i Kırk ve Karin ve Mehlebi ve sınırı livâ-i Ane ve Hit gayr-i ez ulushâ-i Livâ-i Musul	34000	11	Resm-i kışlakçıyân-ı Livâ-i m. 'An karye-i Kâfirzamân ila Eski Musul, Dâyı kendi ve Kırkuyu ve mezrea-i Kırk ve Karin ve Mehlebi ve sınırı livâ-i Ane ve Hit gayr-i ez ulushâ-i Livâ-i Musul	34000
12	Mukataa-i zemin-i mermer	200	12	Mahsul-i adet-i ağnâm-ı şehr-i Musul	15000		**Karyeler**		12	Mhs. devâlib-i şehr-i Musul	5600
13	Cizye-i gebran-ı liva-i m.	65270	13	Mahsul-i bâc-ı kavâfil (Tikrit)	1500	1	Tilskuf	95687	13	Mhs. dârü'd-darb-ı Musul	55000
	Mezrealar		14	Mhs. tabâkhâne (Tikrit)	600	2	Bâğviren	11944	14	Mezrea-i Ade ki der mukabele-i Akkaya ve Kurtdelüğü vâki şüde. Der uhde-i Seyyid Mehmed hâric-i ez defter. Ber vech-i maktu'	100
1	Şeyh Kara	150	15	Mahsul-i sefine (Tikrit)	1800	3	Kız Fahre	13945,5		**Karyeler**	
2	Bâs?	200	16	Mahsul-i adet-i ağnâm (Tikrit)	600	4	Alkuş	59416	1	Tilskuf	98713
3	Gir-yi Pir Ali	200	17	Mahsul-i boyahâne (Tikrit)	12000	5	Bânbuhân (Cenkdepesi mezreası ile beraber)	32852	2	Bâğviren	15000
4	Şirfi	200	18	Mhs. boyahâne-i Ayn-Safna	360	6	Düven Gaib	15545	3	Bânbuhân (Cenkdepesi mezreası ile beraber)	37000
	Genel Toplam	**263249**				7	Necmi	8505	4	Alkuş	65900
			19	Mhs. asiyâb-ı hassa (Ayn-Safna'da)	2000	8	Ayn-Safna	25470	5	Kız Fahre	25000
			20	Mhs. kışlâkçıyân-ı Ayn-Safna	3000	9	Sendânik	7618	6	Düven Gaib	16912
			21	Mhs. Çevlig-i İbrahimi ve Ayn-Safna ve Zeyn-Abâd	9000	10	Girmâve	6820	7	Necmi	10000
				Karyeler		11	Bârıstâk	5932	8	Cerâhi	20000
			1	Kız Fahre	10942	12	Ketik	1858	9	Histebâd	25000
			2	Bâsihre	17000	13	Aktaş	1969	10	Uhtebuk	4500
			3	Bâhizân (Firdoş ve Şeyh Bekir mezreaları ile beraber)	78522		**Mezrealar**		11	Üç Kubbe	4549
			4	Nefs-i Tikrit	7000	1	Keçiyân	3000	12	Bâşife	5000

tablo-32'nin devamı

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
			5	Çeken	2832	2	Bâklibe	5500	13	Musayfine	5550
			6	Necmi	6440	3	Kehriz	1000	14	Şeyh Ömer Kapucu	4920
			7	Bânbuhân (Cenkdepesi mezreası ile beraber)	12848	4	Yikremlu	2800	15	Koyuncuk	10000
			8	Bâğviren	10298	5	İbrahimiye	6000	16	Şey Ülyâ (Rüsûm-u Örfiyesi)	1148
			9	Tilskuf	42175	6	Beytü'n-Nâr	2800	17	Şey Süflâ (Rüsûm-u Örfiyesi)	2314
			10	Koyuncuk (Koyuncak)	14000	7	Tüfus	2200	18	Bâşbeyti (Rüsûm-u Örfiye)	1500
			11	Düven gâyib	7832	8	Mâmresân	800	19	Bâzivây (Rüsûm-u Örfiyesi)	592
			12	Şey Ülyâ (Rüsûm-u Örfiyesi)	465	9	Zekâve	500	20	Derincik maa mezr.Târiklu	971
			13	Tariklu (Rüsûm-u Örfiyesi)	680	10	Rişkin	800	21	Bârume	854
			14	Bâşbeyti (Rüsûm-u Örfiye)	537	11	Bâvkara	3500	22	Kusayr (Rüsûm-u Örfiyesi)	6874
			15	Bâzivây	292	12	Cirvânân	700		Mezrealar	
			16	Şey Süflâ (Rüsûm-u Örfiyesi)	783	13	Çifte ve Reşikân ve Pirân	1500	-	92 adet mezrea	83872
			17	Bârume (Rüsûm-u Örfiyesi)	580	14	Börikendi	800			
			18	Sendânik	4938	15	Çevlik-i Til-i Kelek	2040		**Çevlikler**	
			19	Girmâvi	4042	16	Câyıf	1660	-	12 adet Çevlik (Bahçe)	13420
			20	Ayn-Safna	10398	17	Til-i Kelek nd. Türi	900		**Hasha-i atik toplamı**	1548077
			21	Bâristâk	2706	18	Çevlik-i Ariş	2310			
			22	Alkuş	30500	19	Muklibe	800			
				Mezrealar		20	Çevlik-i Selimiye ve Sitti Nefise	8000		**Hasha-i Cedid**	
						21	Til-i Nemrud	4000		**Karyeler**	
			1	Keçiyân	2500	22	Kurd Harabesi	1000	1	Ayn-Safna	32024
			2	Burgu	1500	23	Ceht nd. Dâr-ı Mevlana	400	2	Sendânik	8375
			3	Yikremlu	1500	24	Çevlik-i Muklibe	2200	3	Girmâve	7757
			4	Merkik?	600	25	Ariş	2500	4	Bârıstâk	7994
			5	Hasan Pilkân	400	26	Ariş-i diğer	250	5	Ketik	2155
			6	Hân İsmail	250	27	Bilurâd	100	6	Aktaş	2658

tablo-32'nin devamı

1523			1540			1557			1575		
No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı
			7	Ağca Kal'a	400	28	Dillü Saman maa Dunan	300		**Mezrealar**	
			8	Ariş	250	29	Girâncık	1500			
			9	Börikendi	200	30	Zevika	700	1	Cehin	6200
			10	Girâncık	500	31	Ali Mâmân	300	2	Sorik	1000
			11	Beytü'n-Nâr	800		**Çevlikler**		3	Pir Melik	300
			12	Tüfus	300	-	13 adet Çevlik (Bahçe)	16230	4	Kângin	100
			13	Pirân	400		**Cema'atler**		5	Edâ-i Yâycı	250
			14	Çifte	400	1	Dünbili	6338	6	Eda-i Menâzil	100
			15	Reşikân	100	2	Yâycı	15261	7	Eda-i Bâcur	100
			16	Rişkin	500	3	Siyâh Mansur	2204	8	Dövülen Engûr	100
			17	İbrahimi	500	4	Ekrâd-ı Gelhur	693	9	Virdik Harâbesi	200
			18	Mâmresân	400	5	Sâlcı (Sâlacı)	1520	10	Kebirlü ve Veled Harâbesi	500
			19	Zekâve	300	6	Bâculân (Bâcvânlu)	5797	11	Kırluca nd. Celeb Harâbesi	200
			20	Ali Mamâ	200	7	Zehiri	1312	12	Harâbe-i Dil	250
			21	Deyr-i Salib	200	8	Gelekây	1358	13	İm Kürk	1000
			22	Zevika	100	9	Külâbi	1264	14	Eda-i 'Acuz	120
			23	Şeyh Ömer	1500	10	Serâmu (Suremu)	4424	15	İbrahimiye	3000
			24	Fakr	3000	11	Zübeyr	13900	16	Beytü'n-Nâr	4000
			25	Tilü'l-Lebin	2100	12	Gömâr	4540	17	Tüfus	2000
			26	Ziyâd	1960	13	Kara Boğa	2328	18	Bâkısra	3700
			27	Tilü'l-Kelb	2100	14	Ekrâd-ı Ömer Beg	2544	19	Hervânân	1000
			28	Selimiye	1000	15	Dâvudi	1934	20	Zekâve	1500
			29	Sa'lib	2000	16	Gökçelü	3044	21	Rişkin	1200
							Toplam	**1170213**	22	Çifte ve Reşikân ve Pirân	1650
				Cema'atler			**Hasha-i Cedid**		23	Deyr-i Salib	800
			1	Zebid	13900	1	Mhs. İhtisâb-ı Nefs-i Şehr-i Musul	36000	24	Germirin	400
			2	Yâycı	9374	2	Mhs. Devâlib-i şehr-i Musul	5440	25	Ümrâve	1200

tablo-32'nin devamı

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
			3	Al-ı 'Aziz	11000	3	Mhs. Darphâne-i nefs-i Musul	45000		**Cema'atler**	
			4	Al-ı 'Ubeyd	6600		**Karyeler**		1	Dünbili	9130
			5	Gömâr	3411	1	Bârtala	28099	2	Yâycı	16046
			6	Kara Boğa	1879	2	Cerâhi	18687	3	Siyâh Mansur	2434
			7	Dünbili	5982	3	Histebâd	22000	4	Sâlcı	2718
			8	Ekrâd-ı Ömer Beg	1356	4	Kusayr	5966	5	Bâculân	5978
			9	Siyâh Mansur	1615	5	Ahtebuk	4673	6	Zehiri	2238
			10	Bâcvânlu	5797	6	Üç Kubbe	4582	7	Gelkây	1358
			11	Ekrâd-ı Girvi	1589	7	Bâşife	6000	8	Külâbi	4500
			12	Dâvudi	1657	8	Musayfine	5540	9	Serâmu	6000
			13	Gelekây	1112	9	Bâhizân	97582	10	Besâki	3372
			14	Dâsni	1845	10	Şeyh Ömer Kâpucu	3404	11	Brâdiclü	3128
			15	Salâhi	797	11	Hatâre-i Küçük	12649	12	Kara Ünâz	4972
			16	Gökçelü	1186	12	Şey Ülyâ (Rüsüm-u Örfiyesi)	996	13	Evlâd-ı İlm	3402
			17	Zehiri	845	13	Tariklu (Rüsüm-u Örfiyesi)	699	14	Al-ı Utbe	15000
			18	Ekrâd-ı Gelhur	693	14	Bâşbeyti (Rüsüm-u Örfiyesi)	1366	15	Gence	2313
			19	Suremu	1764	15	Bâzivây (Rüsüm-u Örfiyesi)	579	16	Gâzur	1254
			20	Külâbi	4562	16	Şey Sûflâ (Rüsüm-u Örfiyesi)	2025	17	Zindehor	1480
				Çevlikler		17	Bârume (Rüsüm-u Örfiyesi)	844	18	Zend	3420
			-	23 adet çevlik	29220		**Mezrealar**		19	Gömâr	4500
				Genel Toplam	**916554**	-	91 adet mezrea	56115	20	Kara Boğa	2328

tablo-32'nin devamı

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
							Cema'atler		21	Dâvudi	1934
						1	Besâki	814	22	Ekrâd-ı Ömer Beg	2544
						2	Dünbili	2792	23	Gökçelü	3524
						3	Kara Koyunlu	3982	24	Ekrâd-ı Gelhur	693
						4	Brâdiclû	2628	25	Zebid	13000
						5	Kara Koyunlu (diğer)	4230	26	Beni Debune	752
						6	Kara Ünâz	3352	27	Al 'İzze	8000
						7	Kara Koyunlu (diğer)	738		**Genel Toplam**	**1765928**
						8	Evlâd-ı İlm	3016			
						9	Al-ı Utbe	3786			
						10	Gence	1670			
						11	Gâzur	1254			
						12	Zend	3420			
						13	Vendâyi	996			
						14	Dâsni	99418			
						15	Zindehur	1316			
						16	Besâki (diğer)	2324			
						17	Külâbi	4562			
						18	Al-ı Utbe (diğer)	10500			
						19	Arâb-ı Al-ı 'İzze	12878			
							Genel Toplam	**1692135**			
	Kısaltmalar:	Mhs.: Mahsul-i			Nd.; Nâm-ı diğer						

Öte taraftan dikkat çeken önemli hususlardan birisi de 1523'ten 1575'e kadar olan 52 yıllık sürede padişah haslarının % 571 oranında artmış olmasıdır. Toplam sancak hasılatı içerisindeki oranı ise % 17'den % 46'ya yükselmiştir. XVI. yüzyılda, padişah haslarındaki bu artışa Musul dışındaki diğer bazı sancaklarda da şahit olmaktayız. Mesela, 1518-1540 tarihleri arasındaki dönemde Mardin sancağındaki padişah hasları % 213 oranında bir artış göstermişken[1278], Harput sancağında da 1516-1566 yılları arasında % 398 nispetinde artmıştır[1279].

Bu dönemde merkezin masraflarının artmış olması ve timar sisteminin ehemmiyetini kaybetmeye başlaması, sancak ve eyaletlerdeki hazine-i hümâyuna ayrılan gelirlerin arttırılmasına yol açmıştır[1280].

Bu arada bir kısım mukataa gelirleri ile köy, mezrea ve cemaat gelirleri bazen sancakbeyi haslarına ayrılmışken, bazen de havass-ı hümâyun için ayrılmıştır. Mesela, 1523'te sancakbeyi hasları içerisinde yer alan "*resm-i kışlak-ı liva-i m. an karye-i Kâfirzaman ve Eski Musul ila Dayıkendi...*" geliri daha sonraki tarihlerde padişah hassı için ayrılmıştır. Yine 1523 yılında sancakbeyi haslarına dahil olan Tilskuf köyü sonraki tahrirlerde padişah hassı olarak ayrılmıştır. Bârtala köyü ise 1540'ta sancakbeyi, 1557'de havass-ı hümâyun ve 1575'te tekrar sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiştir. Yine Kusayr ve Hatare-i Küçük köyleri 1540'ta sancakbeyi hassı iken, sonradan padişah hassı için ayrılmıştır. Ayrıca, 1523 tahririnde sancakbeyi hassı için kaydedilen Karaboğa, Dünbili, Bâcvânu, Dâvudi, Gelekây, Dasni, Ekrad-ı Gelhur ve Külâbi cemaatleri daha sonraki tarihlerde padişah hassı olarak ayrılmıştır. Yine, 1523-1540 döneminde sancakbeyi hassı olan Bradiclü, Karakoyunlu ve Evlâd-ı İlm aşiretleri de sonradan padişah haslarına dahil edilmiştir.

Musul Sancağı eyalete tahvil edildikten sonra, eyaletin toplam gelir miktarı hakkında kaynaklarımızda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız gibi, padişah haslarının miktarı hususunda da bilgi elde edemedik.

[1278] Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, TTKB.**, Ankara, 1991, s.147.
[1279] M. Ali Ünal, **age.**, s.173.
[1280] M. Ali Ünal, **age.**, s.173.

b. Musul Sancakbeyi Hasları

Padişah haslarından sonra, sancak gelirlerinin önemli bir bölümü de Musul Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır. Musul'un sancak statüsünde idare edildiği 1517-1586 tarihleri arasındaki dönemde birçok sancakbeyi görev yapmıştır. Bunlardan çoğunun ismini tespit etmemize rağmen, ancak 10'un yıllık gelirleri hakkında bilgi sahibiyiz.

Bu sancakbeylerine ayrılan has miktarları 200000 ile 561664 akça arasında değişmektedir (Bkz. Tablo-33). Miktarın bu şekilde değişken olması, atanan sancakbeyinin kıdem ve istihkak durumuyla ilgilidir. Zira, ataması yapılan sancakbeyinin kıdem durumuna göre has miktarı azalmakta veya artabilmektedir[1281].

Tablo-33
Bazı Musul Sancakbeylerinin Has Miktarları (1522-1575)

No	Sancakbeyi Adı	Has Toplamı	Tarih
1	Hacı Bey	200000	(928) 1522 [1282]
2	?	344469	(929) 1523 [1283]
3	?	561664	1540 [1284]
4	Murad Bey	370899	1557 [1285]
5	Şems Beyoğlu Mahmut Bey	200000	16.04.1561 [1286]
6	Sinan Bey	450000	26.06.1564 [1287]
7	Mahmut Bey	293147	10.08.1573 [1288]
8	Ahmet Paşa	500000	29.06.1574 [1289]
9	Mehmed Bey	354208	27.09.1574 [1290]
10	Mehmed Bey	470000	13.11.1574 [1291]

Tablo-33'de de görüldüğü üzere, Musul sancakbeyleri arasında en fazla hassa, 1540 tarihinde, ismini tespit edemediğimiz sancakbeyi sahip olup, 561664 akça has tasarruf etmektedir. Diğer yandan, gelir miktarlarını tespit ettiğimiz bu 10 sancakbeyinin gelir ortalamasını aldığımızda ise 374439 akça çıkmaktadır.

Öte taraftan, tahrir defterlerindeki kayıtlardan sancakbeylerine ayrılan gelir kaynaklarını tespit edebilmekteyiz. Buna göre has gelirlerinin bir kısmı mukataa, diğer

---

[1281] İ. Metin Kunt, **age.**, s.86-87; M. Ali Ünal, **age.**, s.173-174.
[1282] **Bâyezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, 1969 No'lu Kanunnâme,** Varak: 121-b.
[1283] **TD., 998,** s.73-74, 90.
[1284] **TD., 195,** s.36,58-70,125-129,135-137.
[1285] **TD., 308,** s.38-47.
[1286] **Mühimme, 4,** s.191.
[1287] **MM., 563,** s.105.
[1288] **MM., 563,** s.105.
[1289] **Mühimme, 25,** s.184.
[1290] **MM., 563,** s.105.

kısmı ise köy, mezrea ve cemaat gelirlerinden ayrılmıştır (Bkz. Tablo-34).

1523 tahririnde sancakbeyi hassı toplamı 344469 akçadır. Bunun 109942 akçası mukataa geliri, 234527 akçası ise çeşitli köy, mezrea ve cemaat gelirleridir. Bu durumda sancakbeyi haslarının % 32'si mukataa, % 68'i de diğer gelirlerden müteşekkildir. Bu tarihte Musul sancakbeyi hasları toplam sancak gelirlerinin % 23'ünü oluşturmaktadır.

1540'ta Musul sancakbeyi haslarının toplamı 561664 akça olup, toplam sancak gelirinin % 25'ne tekabül etmektedir. Bunun ise 212549 akçası mukataa gelirleri, 349115 akçası da köy, mezrea ve cemaat gelirleridir. Sancakbeyi haslarının % 38'i mukataa, % 62'si diğer gelirlerdir ki, bir önceki tahrire göre mukataa gelirleri % 6'lık bir artış göstermiştir.

[1291] **TKGMA, TD., 282, s.15; TD., 660, s.53,121-131.**

Tablo-34

Musul Sancakbeyi Hasları (1523-1575)

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
1	Mukataa-i Himâre-i nefs-i musul	30640	1	Nefs-i Musul geliri (Ağcakend mezreası ile beraber)	89189	1	Nefs-i Musul geliri (Ağcakend mezreası ile beraber)	95966	1	Nefs-i Musul geliri (Ağcakend mezreası ile beraber)	100450
2	Mukataa-i ihtisâb-ı nefs-i musul	3600	2	Mhs. meyhâne-i nefs-i Musul	57600	2	Mhs. meyhâne-i nefs-i Musul	57900	2	Mhs. bâc-ı hamr-ı nefs-i Musul	60000
3	Mukataa-i Ma'cunhâne-i nefs-i musul	3600	3	Mhs. ihtisâb-ı nefs-i musul	36000	3	Mhs. 'asesiye-i nefs-i şehr-i mezbur	8000	3	Mhs. 'asesiye-i nefs-i Musul	8000
4	Resm-i kışlak-ı Livâ-i m., karye-i Kâfirzamân ve Eski Musul ila Dâyı kendi ve Kırkuyu ve mezrea-i Kırk ve Karin ve Mehlebi ve sınırı livâ-i Ane ve Hit	10500	4	Nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arusâne-i livâ-i Musul gayr-i ez hâshâ-i hz. Pâdişah 'alempenâh ve zeâmetha-i zuamâ ve tımârhâ-i serbest maa resm-i 'arusâne-i duhterân-ı sipâhiyân	12000	4	Nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arusâne-i livâ-i Musul gayr-i ez hâshâ-i hz. Pâdişah 'alempenâh ve zeâmetha-i zuamâ ve tımârhâ-i serbest maa resm-i 'arusâne-i duhterân-ı sipâhiyân	12000	4	Mahsul-i nısf-ı bâd-ı heva ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arusâne-i livâ-i m. Gayr-ı ez hashâ-i hümâyun ve sâir serbesthâ. Fi sene.	12000
5	Mukataa-i bevâbi-i nefs-i musul	2520	5	Mhs. ma'cunhâne-i nefs-i Musul	3600	5	Mhs. Ma'cunhâne-i nefs-i Musul	12000	5	Mhs. ma'cunhâne-i nefs-i Musul	10000
6	Mahsul-i adet-i ağnâm-ı şehir ve vilâyet	22350	6	Mhs. bevâbi-i şehir	2160	6	Mhs. bevâbi-i şehir	3600	6	Mhs. bevâbi-i nefs-i Musul	3000
7	Mahsul-i nısf-ı cerime ve arusiye-i vilâyet	9640	7	Mhs. çâyırhâ-i hassa	1000	7	Mhs. çâyırhâ-i Musul ki der tasarruf-u ümera-i Musul bude	1000	7	Mhs. çâyırhâ-i Musul ki der tasarruf-u ümera-i Musul bude	1000
8	Mahsul-i çâyırhâ-i hâssa der kurb-ı şehir	1000	8	Mhs. yavâ ve kâçgun	4000	8	Mhs. yava ve kâçgun	6400	8	Mhs. yava ve kâçgun	4000
9	Mahsul-i yavâ ve kâçgun-i şehir ve nevâhi	9000	9	Mhs. 'asesiye-i şehir	7000		**Karyeler**			**Karyeler**	
10	Mahsul-i Kelek, beher kelek fi,15	300		**Karyeler**		1	Geremlis	116685	1	Geremlis	123000

tablo-34'ün devamı

1523			1540			1557			1575		
No	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**	**No**	**Gelirin Cinsi**	**Tutarı**
11	Mahsul-i nısf-ı cerime ve nısf-ı arusiye-i karye-i Tikrit	825	1	Karakuş	73822	2	Yârımca	30219	2	Bârtala (mma mezrea-i Beyt-i Halit)	32000
12	Mahsul-i kıst-ı ser asesiye-i şehr-i Musul	1500	2	Yârımca	25240	3	Ümmü't-Tuse	4844		**Cemaatler**	
13	Mahsul-i resm-i kışlâkçıyân-ı livâ-i m.	600	3	Geremlis	92610	4	Ali Kuyusu	1500	1	Şebek	10000
14	Mahsul-i resm-i arusiye-i duhterân-ı sipâhiyân-ı livâ-i m.	300	4	Bârtala	17722	5	Cânbur	2707	2	Şehvân ve Karendi	18000
	Yekun	**96375**	5	Bâtna	12600				3	Dâsni. Eski Musul Beylerine tayin olunandan maada	52700
	Karyeler		6	Kusayr	8905		Mezrealar			**Genel Toplam**	**434150**
1	Karakuş	42763	7	Nefiri	4000	1	Kasr-ı Bâbil	3500			
2	Geremlis	50361	8	Şemseddin depesi	1505	2	Verver	1500			
3	Tilskuf	38763	9	Kara gözcek	6452	3	Tercili	4000			
	Mezrealar		10	Hatâre-i küçük	11005	4	Beyt-i Halit nd. Dine depesi	160			
1	Keçiyân	4320	11	Merâvül	21021	5	Al Kâvma	100			
			12	Belâsin	10496	6	Karakaya	500			
	Cemaatler		13	Til bizüm	7724						
1	Mezric	452	14	Cessâfi	6000		Cemaatler				
2	Ekrâd-ı Gelburi	176	15	Dârbend	2590	1	Şebek	8318			
3	Lor	320		Mezrealar			**Genel Toplam**	**370899**			
4	Şebek	2254	1	Atşân	2200						
5	Kara Ünâz	466	2	Pişe	1200						
6	Ekrâd-ı tâife-i Kilâbi (Külâbi)	255	3	Kara kilise	1500						
7	Ekrâd-ı Dâvudi	345	4	Mezüre	2000						
8	Ulus-u Dünbil	1538	5	Betmâniye	1500						

tablo-34'ün devamı

1523			1540			1557			1575		
No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı
9	Evlâd-ı 'İlm	276	6	Bâzartân	900						
10	Karakoyunlu	1302	7	Kasr-ı Bâbil	1000						
11	Dünbil(diğer)	285	8	Verver	1000						
12	Dünbil (diğer)	135	9	Hoşâbe	1244						
13	Dünbil (diğer)	840	10	Kızıl nd. Pâmuklu	1000						
14	Bâcvânlu	3200	11	Zâviye	3000						
15	Ulus Tâtâr	576	12	Cibâniye	950						
16	Kara Boğa	744	13	Bâzuki ve Girdâriş	3000						
17	Brâdiclü	1088	14	Pâbzi	500						
18	Dâs (Dâsni)	81		**Cemaatler**							
19	Kürdi	1500	1	Karaünâz	3352						
20	Arab-ı Zezur	1580	2	Karaünâz (diğer)	993						
-	Niyâbet-i nahiye-i m.	4812	3	Evlâd-ı 'ilm	2992						
	Ayn-Safna Nahiyesi		4	Ekrâd-ı şebek	8318						
			5	Karakoyunlu	3032						
1	Mukataa-i boyahâne der Ayn-Safna	660	6	Brâdiclü	2064						
2	Mukataa-i asiyâb-ı hassa, 1 bâb	1080	7	Ekrâd-ı 'aşiret-i Dünbil	5678						
3	Mukataa-i kışlâkçıyân-ı nahiye-i m.	3900		**Genel Toplam**	**561664**						
4	Mahsul-i Ayn-Safna ve Zeynabad	7927									
	Karyeler										
1	Ayn-Safna	3234									
2	Sarâycık	532									
3	Beytü'n-Nâr	1650									
4	Nüfus	914									

tablo-34'ün devamı

1523			1540			1557			1575		
No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı	No	Gelirin Cinsi	Tutarı
5	Pirân	1098									
6	Çifte	1368									
7	Asikân	546									
8	Asiki	2108									
9	İbrahimi	2222									
10	Karye-i Mezrea-i Mâmresân	864									
11	Sendânik	1502									
12	Zekâve	1560									
13	Bârıstâk	1398									
14	Ali Hamâre	664									
15	Deyr-i Salib	532									
16	Zurk	200									
17	Girmâven	630									
-	Niyâbet-i nahiye-i Ayn-Safna	420									
-	Nefs-i Musul hasılının nısfı	54653									
	Genel Toplam	**344469**									

Tablo-35
Gelir Çeşidine Göre Sancakbeyi Hasları

No	Gelir Çeşidi	1523	%	1540	%	1557	%	1575	%
1	Mukataalar	109942	32	212549	38	119866	54	198750	42
2	Köy, Mezreaa ve Cemaatler	234527	68	349115	62	171033	46	271250	58
	Toplam	**344469**	-	**561664**	-	**370899**	-	**470000**	-

1557'de ise sancakbeyi has toplamı 370899 akçadır. Bu meblağ toplam sancak gelirlerinin % 10'una tekabül etmektedir. 370899 akçalık gelirin 199866 akçası mukataa geliri olup, toplam içindeki oranı % 54; 171033 akçası da köy, mezrea ve cemaat geliri olup, toplam gelire nispeti % 46'dır. Burada dikkat çeken husus mukataa gelirlerinin toplam gelir içindeki oranının % 54'e yükselmiş olmasıdır. Zira, bir önceki tahrirde bu oran % 38'dir.

1575'te Musul sancakbeyine ayrılan has toplamı 470000 akçadır. Bunun 434450[1292] akçası Musul sancağında, 35550 akçası ise Liva-i Amid[1293] gelirlerinden ayrılmıştır. Bir sancakbeyinin kendi sancağı dışında hasları varsa bunlar "serbest" has olarak kabul edilmektedir[1294] ki, bu durumda Musul sancakbeyinin Amid sancağındaki 35550 akçalık hasları serbest olmalıdır. 470000 akçalık meblağın % 58'i olan 271250 akçası köy ve mezrea geliri; % 42'si olan 198750 akçası ise mukataa geliridir. Bu tarihte Musul sancakbeyi gelirleri toplam sancak gelirinin % 11'ini oluşturmaktadır.

Öte taraftan, padişah ve sancakbeyine ayrılan gelir çeşitlerini mukayese ettiğimizde tablo-36'daki oranlar ortaya çıkmaktadır.

Tablo-36
Gelir Çeşidine Göre Padişah ve Sancakbeyi Has Oranları (1523-1575)

Gelir Çeşidi	*1523 (%)*		*1540(%)*		*1557(%)*		*1575(%)*	
	Padişah	*S.beyi*	*Padişah*	*S.beyi*	*Padişah*	*S.beyi*	*Padişah*	*S.beyi*
Mukataa	99.7	32	53	38	49	54	62	42
Diğer	00.3	68	47	62	51	46	38	58

Tabloda da görüleceği üzere, padişah gelirleri içerisindeki mukataa oranı 1523'te

---

[1292] Sancakbeyine ayrılan gelir kalemlerini tek tek topladığımızda 434150 akça çıkmaktadır. Burda kâtibin toplamı olan 434450 akçayı esas aldık.

[1293] "*...35550 akçalık hasları dahi her kande sancak tasarruf ider, haslarından mahsub olmak üzere Liva-i Amid'de **Asicük, Dânişmendlü** ve **'İzze** nâm karyelerdedir.* **TKGMA, TD., 282**, s.15.

[1294] İ. Metin Kunt, **age.**, s.24.

% 99,7 iken bu oran 1540'ta % 53'e, 1557'de % 49'a düşmüş; 1575'te tekrar artarak % 62'ye yükselmiştir. Sancakbeyi has gelirleri içindeki mukataa nispeti ise 1523'te % 32 iken, 1540'ta % 38'e ve 1557'de % 54'e yükselmiş, ancak 1575'te % 42'ye gerilemiştir. Dolayısıyla padişah hasları içindeki mukataa gelirleri düşünce sancakbeyine ayrılan mukataa oranları artmış veya padişah mukataaları arttırılınca sancakbeyi mukataaları düşürülmüştür. Aynı durumun diğer (köy, mezrea, cemaat) gelir çeşitleri için de geçerli olduğunu görmekteyiz.

c. Musul Beylerbeyi Hasları

Araştırma konumuz 1639 tarihine kadar sürdüğüne ve 1586'da Musul sancağı eyalete tahvil edildiğine göre; 1586-1639 tarihleri arasındaki dönemde de Musul eyaletinde görev yapmış olan beylerbeylerinin has gelirlerini ele alacağız.

1586-1639 tarihleri arasındaki 53 yıllık dönemde Musul'da beylerbeylik yapmış olan 16 civarında beylerbeyi ismi tespit ettik. Ancak, bunlardan sadece Ahmet Paşa'ya, Yunus Paşa'ya ve Bekir Paşa'ya ait has gelirlerini belirleyebilmek mümkün oldu. Bunlardan birincisi 1607'de; ikincisi 1621-1622'de, üçüncüsü de 1633'de Musul beylerbeyi bulunmakta idiler.

Bunların gelir miktarları aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo-37
Beylerbeyi Hasları

Beylerbeyi Adı	Görevde Olduğu Tarih	Has Toplamı
Ahmet Paşa[1295]	1607	713452
Yunus Paşa[1296]	1621-22	713452
Bekir Paşa[1297]	1633	449450

Tabloda da görüldüğü üzere, Musul beylerbeyi hasları 1607 ve 1622 tarihlerinde 713452 akça iken, 1633'de 449450 akçaya düşmüştür. Gerek 1607 gerekse 1622 tarihlerinde beylerbeyi haslarının toplamının 713452 akça olması bir tesadüf müdür? yoksa bu dönemde görev yapan beylerbeyleri aynı miktar gelirleri mi tasarruf ediyorlardı? Bu soruya mevcut belgelerimize göre net bir cevap vermemiz mümkün olmamaktadır.

[1295] **TZTD, 290,** (Deftere sayfa numarası verilmemiş).
[1296] **TZTD., 412,** (Deftere sayfa numarası verilmemiş).
[1297] **TZTD., 552,** (Deftere sayfa numarası verilmemiş).

Diğer taraftan, Musul'un 1607, 1621-22 ve 1633 tarihlerindeki toplam gelirlerini tespit edemediğimiz için, beylerbeyi haslarının toplam gelir içindeki oranlarını da belirleyebilme imkânına sahip değiliz.

Beylerbeyi haslarına ayrılan gelir kaynakları hakkında da elimizde yeterince bilgi mevcut değildir. Sadece 1621-22 tarih ve 412 no'lu Timar-Zeamet Tevcih defterinde kayıtlı Yunus Paşa'ya ait has gelirleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bunun dökümü tablo-38'de verildiği gibidir.

Tablo-38
Musul Beylerbeyi Yunus Paşa'nın Has Gelirleri (1621-22)

No	Gelirin Çeşidi	Hasıl (Akça Olarak)
1	Mahsul-i Nefs-i Şehr-i Musul	100450
2	Mahsul-i Ma'cunhâne-i Nefs-i Musul	10000
3	Mahsul-i 'Asesiye-i Nefs-i Musul	8000
4	Mahsul-i Bevâbi-i Nefs-i Musul	3000
5	Mahsul-i Yava ve Kaçgun	1000
6	Mahsul-i Bâc-ı Hamr-ı Musul	60000
	Karyeler	
1	Geremlis	123000
2	Bârtala maa mezrea-i Halit	32000
	Cemaatler	
1	Şehvan ve Karendi	18000
2	Dasni (Eski Musul beyine tayin olunandan maada)	52700
3	Şebek	10000
-	Mahsul-i nısf-ı bâd-i hevâ ve resm-i 'arusâne-i Liva-i m. gayr-i ez serbestha	12000
	Toplam	**434450**
-	**Liva-i Erbil**	
1	Nefs-i erbil ve Erbil sancağına bağlı 32 köy ile 42 mezreanın geliri	279002
	Genel Toplam	**713452**

Musul Beylerbeyi Yunus Paşa'nın hassı için ayrılan gelir kaynaklarını incelediğimiz zaman şu tespitleri yapmaktayız:

1575 yılında Musul sancakbeyi hassı için ayrılan gelir kalemlerinin tamamı Musul beylerbeyi Yunus Paşa'ya ayrılmıştır.

Buna ilave olarak, Musul eyaletine bağlı bir sancak olan Erbil sancağındaki gelirler de (nefs-i Erbil ile bağlı köy ve mezrealar) beylerbeyi haslarına dahil edilmiştir.

Asıl dikkati çeken husus, bu gelir kaynaklarından elde edilen hasılatın 1575 tarihindeki hasılatla aynı olmasıdır. Gerçekten, nefs-i Musul mahsulü, ma'cunhâne, 'asesiye, bâd-ı hevâ, çayırhâ-i Musul, bâc-ı hamr-ı Musul, Geremlis ve Bârtala köyleri ile üç cemaatin gelirleri 1575 tarihinde kaç akça ise 1622'de de aynıdır. 1575-1622

tarihleri arasındaki 47 yıllık sürede bu kalemlerden alınan vergi gelirlerinin aynen muhafaza edilip, arttırılmamış olması dikkate şayandır.

Nihayet Yunus Paşa'nın haslarını gelir çeşididne göre tasnif ettiğimizde; 713452 akçalık gelirin 235700 akçasının (% 33) mukataa gelirlerinden, 198750 akçasının (% 28) köy ve cemaat gelirlerinden ve 279002 akçasının (% 39) da nefs-i Erbil ile Erbil sancağına bağlı köy ve mezrealardan ayrılmış olduğunu görmekteyiz.

d. Diğer Haslar

Bilindiği üzere Osmanlı mirî sisteminde herhangi bir sancağın has, zeamet ve timar gelirleri sadece o sancakta bulunan askeri görevliler arasında değil, diğer sancak veya eyaletlerin sancakbeyi, beylerbeyi vs. dirlik sahipleri arasında da taksim edilebilmekte idi.

Nitekim, 1575 tarihinde Musul sancakbeyi olan Mehmed Bey'in 470000 akçalık has gelirinin 35550 akçası Amid sancağında bulunduğu gibi; Tikrit, Sincar, Nusaybin, Keşaf vs. gibi sancakbeylerinin de değişik tarihlerde Musul sancağında has gelirlerinin bulunduğunu görmekteyiz. Şimdi tahrirler itibariyle bunların üzerinde duracağız.

da. 1523 Tahririne Göre

daa. Sincar Sancakbeyi Hasları

1523'te Musul sancağı gelirlerinden 39000 akçalık hisse Sincar Sancakbeyi hassı olarak ayrılmıştır[1298]. Bu meblağ Musul sancağı toplam gelirinin % 3'üne tekabül etmektedir. Bu gelirin dökümü tablo-38'de verildiği gibidir.

Tablo-39
Sincar Sancakbeyi'nin Musul Sancağındaki Hasları (1523)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Karye-i Nefs-i 'Acuz	8500
2	Karye-i Merâvân	12500
3	Karye-i Belâsin	5257
4	Karye-i Kafirzaman	8859
5	Mezrea-i Til-i Barid	3500
6	Niyabet-i Kurra-i Mezkurin	384
	Toplam	**39000**

[1298] **TD., 998**, s. 76.

dab. Ayn-Safna Beyi Bekir Bey'in Hasları

Bekir Bey'e 1523 tahririnde 50054 akça has geliri ayrılmış olup[1299], Musul sancağı toplam gelirinin % 3'ünü oluşturmaktadır. Bu yekûnun teferruatı tablo-40'taki gibidir.

Tablo-40
Bekir Bey'in Musul Sancağındaki Hasları (1523)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Mahsul-i Debbâğhâne-i der nefs-i Tikrit	600
2	Mahsul-i Sefinehâ der Tikrit	1800
3	Adet-i Ağnam-ı nefs-i Tikrit	525
4	Bâc-ı Ubur-u Kârvâniyân	1000
5	Mahsul-i Kelek der nahiye-i Ayn-Safna	660
6	Mahsul-i Cerime ve Arusiye-i nefs-i Tikrit	845
7	Mahsul-i (Cemaat-i) İzzi (der Tikrit)	2500
	Toplam	**7930**
	Cemaatler	
1	Zübeyr	2610
2	Al-ı Ubeyd	2250
3	Yâycılâr	4764
-	Cerime-i Cemaat-i Al-ı İzze ve Al-ı Ubeyd	1500
	Mezrealar	
1	Gimrave	2400
2	Til-i Nebi	1000
3	Kibrit	8800
4	Herbin	750
5	Herbin-i diğer	750
6	Selimiye	500
-	Mahsul-i mezâri-i Çevlikhâ-i der kenâr-ı Şat	16800
	Toplam	**42124**
	Genel Toplam	**50054**

Sincar Sancakbeyi ile Bekir Bey'in has toplamı 89054 akça tutmaktadır. Bu da toplam sancak gelirinin % 6'sına tekabül etmektedir.

db. 1540 Tahririne Göre (Cezire Hâkimi Bedir Bey'in Hasları)

1540 tarihli tahrirde Musul sancağında dışarıdan has tasarruf eden sadece Cezire hakimi Bedir Bey bulunmakta olup, has yekunu 13676 akçadır[1300]. Bu gelir Kafirzaman köyünden elde edilmekte ve Musul sancağı gelirinin % 1'ine tekabül etmektedir.

[1299] **TD., 998,** s. 76.
[1300] **TD., 195,** s. 57-61.

dc. 1557 Tahririne Göre

1557'de Musul sancağı gelirlerinin önemli bir kısmını Tikrit, Şehrizul, Nusaybin, Eski Musul ve Deyr-Rahbe sancakbeyleri ile Cezire hakimi Bedir Bey'e has olarak ayrılmıştır.

dca. Deyr-Rahbe Sancakbeyi Hasları

Has toplamı 90348 akçadan ibarettir[1301].Bu meblağ toplam sancak gelirinin % 2'sini oluşturmaktadır. Gelir kaynakları tablo-41'de verildiği gibidir.

Tablo-41
Deyr-Rahbe Sancakbeyi'nin Musul Sancağındaki Hasları (1557)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Karye-i Üsküb Meydan	2852
	Acuz Nahiyesi	
1	Karye-i Merâvül	10000
2	Karye-i Belâsin	12000
3	Karye-i Til-bizüm	12734
4	Karye-i Cessâfi	9110
5	Karye-i Dârbend	3972
-	Cemaat-i Aşiret-i Dünbili	5680
	Mezrealar	
1	'Acuz	10000
2	Zurâbe	5000
3	Cibâsiye?	2000
4	Dâriş	4500
5	Bâsihre	1500
6	Karadepe	3000
-	Karye-i Merâğ, der canib-i Sincar	5000
-	Mahsul-i resm-i Kelek, der nezd-i karye-i Merâvül	3000
	Toplam	**90348**

dcb. Tikrit Sancakbeyi Hasları

Tikrit Sancakbeyinin 1557'de Musul sancağında tasarruf ettiği has toplamı 220511 akçadır[1302]. Bu meblağ sancak gelirinin % 6'sına tekabül etmekte olup, şu müfredatı havi idi:

[1301] **TD., 308**, s.94-98.
[1302] **TD., 308**, s.98-107.

Tablo-42
Tikrit Sancakbeyi'nin Musul Sancağındaki Hasları (1557)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Nefs-i Şehr-i Tikrit	10677
2	Mahsul-i Boyahâne-i nefs-i Tikrit	14000
3	Mahsul-i bâc-ı kavâfil	2000
4	Mahsul-i Sefine	2000
5	Mahsul-i debbâğhâne	800
6	Mahsul-i adet-i ağnâm	700
	Cemaatler	
1	Şeyh Merâvi tabi-i Arab-ı İzze	1324
2	Ahmed Hasuni tabi-i Arab-ı İzze	1614
3	Hâcı İdris	276
4	Al-ı Ebu Ubeyd	120
-	Tikrit'te 11 Çevlik hasılı	38600
-	Tikrit'te 18 Mezrea hasılı	48400
-	Deyr-Maklub nahiyesinde 18 köy ile 15 mezrea geliri	55000
-	Adet-i ağnâm-ı nahiye-i Deyr-Maklub	5000
-	Musul Nahiyesine bağlı 7 köy hasılı	20000
-	Ayn-Safna Nahiyesine bağlı 3 köy hasılı	4688
-	Mahsul-i adet-i ağnâm-ı taife-i Dasni ki, der Liva-i İmâdiye mütemekkinend ve bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i tapu	15312
	Toplam	**220511**

dcc. Nusaybin Sancakbeyi Hasları

1557'de Musul sancağında 59573 akça[1303] hassı mevcuttur ki, toplam sancak gelirinin % 2'sine tekabül eder. Bu meblağın dökümü tablo-43'te verildiği gibidir.

Tablo-43
Nusaybin Sancakbeyi'nin Musul Sancağındaki Hasları (1557)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Cemaat-i Şehvân ve Karendi tabi-i nahiye-i Tikrit	18000
2	Cemaat-i Al-ı Cemâsse tabi-i nahiye-i Tikrit	11973
3	8 Adet mezreanın hasılı	29600
	Toplam	**59573**

dcd. Şehrizul Sancakbeyi Hasları

Bu sancakbeyine Karakuş köyünün vergi gelirleri ayrılmış olup, 125379 akçadır. Fakat bu meblağ "*ber vech-i iltizam*" yoluyla 150000 akçaya tekmil edilmiş[1304] olup, toplam sancak gelirinin % 4'üdür.

[1303] **TD., 308**, s.107.
[1304] **TD., 308**, s.107-112.

dce. Eski Musul Sancakbeyi Hasları

1557 tarihli tahrir defterinin icmalinde Eski Musul sancakbeyi hasları 6540 akça olarak verilmiştir[1305]. Halbuki gelir kalemlerini tek tek topladığımızda bu meblağ 17772 akça çıkmaktadır (Tablo-44).

Tablo-44
Eski Musul Sancakbeyi'nin Musul Sancağındaki Hasları (1557)

No	Gelir Kaynağı	Tutarı (Akça olarak)
1	Mahsul-i bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arusane-i Liva-i Eski Musul	8232
2	Mahsul-i Kelek der liva-i Eski Musul	3000
3	Karye-i Eski Musul tabi-i nahiye-i Musul	6540
	Toplam	**17772**

dcd. Vilayet-i Cezire Hâkimi Bedir Bey'in Hasları

1557 tarihli tahrire göre Musul sancağında has tasarruf edenlerden biri de Cezire hâkimi Bedir Bey olup, has yekunu 13676 akçadan[1306] ibarettir. Bu meblağ Kafirzaman köyünün vergi gelirlerinin toplamıdır.

dd. 1575 Tahririne Göre

1575'te Musul sancağında padişah ve Musul sancakbeyinden sonra has tasarruf eden Şehrizul beylerbeyi ile Keşaf sancakbeyi bulunmakta olup, bu ikisinin has toplamı 17000 akçadır. Bu yekun Musul sancağı gelir toplamının % 4'üne tekabül etmektedir.

dda. Şehrizul Beylerbeyi Hasları

1557 tahririne göre Şehrizul sancakbeyinin Musul sancağında hasları mevcutken, 1575 tahririne göre ise Şehrizul beylerbeyi hasları mevcuttur. Demek ki 1557-1575 yılları arasındaki bir tarihte Şehrizul sancağı eyalete tahvil edilmiş ve beylerbeylerine de Musul sancağı gelirlerinden has ayrılmıştır.

1557'de Şehrizul sancakbeyi hassı için ayrılan Karakuş köyünün gelirlerinin 1575'te Şehrizul beylerbeyi hassı olarak ayrıldığını görmekteyiz ki, toplamı 150000 akçadır[1307].

[1305] **TD., 308**, s.2, 112.
[1306] **TD., 308**, s.113.
[1307] **TD., 660**, s. 114-121.

ddb. Keşaf Sancakbeyi Hasları

Musul'a tabi 6 mezreanın 20000 akçalık geliri de Keşaf sancakbeyine has olarak ayrılmıştır[1308].

Tablo-45
Sancak Dışındaki Muhtelif Görevlilerin Musul Sancağında Tasarruf Ettikleri Gelirlerin Toplam Gelirlere Oranı

No	Yıllar	Musul Sancağı Toplam Geliri	Sancak Dışındaki Görevlilere Ayrılan Gelir Miktarı	Toplam İçindeki Oran (%)
1	1523	1509018	89054	6
2	1540	2262023	13676	0,59
3	1557	3644200	551880	15
4	1575	3851552	170000	4

Tablo-45'te görüldüğü üzere Musul sancağı gelirlerinin ortalama % 7'lik bir kısmı sancak dışında muhtelif kademelerdeki devlet görevlilerine ayrılmıştır. 1540'ta bu miktarın çok düşük olmasına karşılık (% 0,59), 1557'de bir hayli yükselerek toplam sancak gelirinin % 15'ine yükselmiştir.

2. Zeametler

Musul sancağı (1586'dan sonra eyaleti) gelir kaynaklarının önemli bir kısmı zeamet olarak ayrılmıştır. Araştırmamızın temel kaynaklarından olan dört tahrir defteri (bu tahrirler 1523-1575 yılları arasında yapılmış olup, bu dönemde Musul sancak statüsündedir)'nde zeamet sahiplerinin isimleri ve tasarruf ettikleri zeamet miktarları belirtilmemiştir. Ancak 1575 tarihli tahrir esas alınarak hazırlanan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadim Arşivi, 282 no'lu tahrir defterinde zaimlerin isimleriyle birlikte uhdelerindeki zeamet miktarları da tek tek kaydedilmiştir.

Diğer yandan, elimizdeki muhtelif Maliyeden Müdevver, Timar-Zeamet Tevcih ve Timar Ruznamçe defterlerinde zeamet sahiplerinin isimleri ve gelir toplamları verilmiştir. Fakat bu defterlerden sancak veya eyaletteki bütün zaimlerin isimlerini tespit etmek mümkün değildir. Çünkü buradaki kayıtlar daha çok timar-zeamet durumundaki değişiklikleri göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle cülus değişiklikleri sonrasında timar-zeamet beratlarının yenilenmesi (tecdid-i berat)

[1308] **TD., 660,** s. 131; **TKGMA., TD. 282,** s.16.

neticesinde tutulan Timar-Zeamet tevcih defterlerinde mütemmim bilgi elde etmek mümkün olabilmektedir ki, biz de bu defterlerden faydalanma yoluna gittik.

1523 tarihli tahrir defterinde zeametler; timar ve vakıflarla birlikte "*timârhâ-i erbâb-ı timâr ve zuama der liva-i m. maa evkaf...*" başlığı altında iç içe verildiğinden, sancak gelirlerinden ne kadarının zeamet olarak ayrılmış olduğunu tespit etmek mümkün olamamaktadır. 1523 tahririnde sadece 2 zuamanın mevcut olduğu görülmektedir[1309].

1540 tahririnden öğrendiğimize göre Musul sancağındaki zuama sayısı 5'tir[1310]. Bunların isimleri ile ne miktar zeamet tasarruf ettikleri ise kaydedilmemiştir. Ancak, bu tahrirdeki kayıtlardan zeamet olarak ayrılan gelir yekununun 116097 akça olduğunu görmekteyiz ki, toplam sancak gelirinin % 5'ine tekabül etmektedir. Diğer yandan bu meblağı 5 zaime bölüştüğümüz vakit, her zaimin ortalama 23220 akça zeamet tasarruf ettiği ortaya çıkmaktadır.

1557 tarihli tahrirde de zaimlerin isimleri ve tasarruf ettikleri zeamet tutarları kaydedilmemiştir. Bununla birlikte 1557'de Musul sancağında 9 zuamanın toplam 268717 akça zeamet tasarruf ettiklerini öğrenmekteyiz[1311]. Bu yekun toplam sancak gelirinin % 7'sini oluşturmaktadır. 268717 akçayı 9 zaime paylaştığımızda ise ortalama her zaimin 29855 akça zeamet tasarruf ettiği intac etmektedir.

Öte yandan 1557-1574 tarihleri arasında Musul sancağında zeamet tasarruf eden bazı zaimlerin isimlerini ve tasarruf ettikleri gelir miktarlarını tespit edebilmekteyiz. Bunların dökümü tablo-46'da verildiği gibidir.

Tabloda da görüleceği üzere, 1557-1574 tarihleri arasında tespit ettiğimiz zeamet miktarları 20000 ile 40000 akça arasında değişmektedir.

[1309] **TD., 998**, s.90.
[1310] **TD., 195**, 1.
[1311] **TD., 308**, s.1, 113-124,147-149.

Tablo-46
Bazı Zaimlerin Gelir Miktarları (1557-1574)[1312]

No	Zaimin Adı	Zeamet Tasarruf Ettiği Yıl		Tutarı (Akça olarak)
		Hicri	Miladi	
1	Mehmet	5 Nisan 1557	5 C.ahir 964	24744
2	Cafer	6 Mayıs 1557	7 Receb 964	30881
3	Ali Kethüda	12 Eylül 1558	29 Z.kade 965	20000
4	Ferhad	15 Kasım 1558	3 Safer 966	20000
5	Mehmed veled-i İskender	9 Nisan 1559	Gurre-i Receb 966	20000
6	İbrahim	12 Temmuz 1559	6 Şevval 966	20000
7	Ömer Ağa	8 Ekim 1559	6 Muharrem 967	20000
8	Ömer	22 Ekim 1559	20 Muharrem 967	20000
9	Abdurrahman	22 Temmuz 1560	28 Şevval 967	30881
10	Alicân	29 Temmuz 1561	16 Z.kade 968	20000
11	Ahmed veled-i Mehmed	9 Aralık 1561	Gurre-i R.ahir 969	20000
12	Cafer	17 Mart 1562	11 Receb 969	30881
13	Veli	6 Ağustos 1562	5 Z.hicce 969	20000
14	Hüsrev Kethüda	30 Nisan 1565	29 Ramazan 972	20000
15	Burc Ali	29 Eylül 1572	21 C.evvel 980	30881
16	Mehmed	14 Aralık 1572	8 Şaban 980	30882
17	Mustafa	26 Mayıs 1574	4 Safer 982	20000
18	Derviş veled-i Ali Paşa	6 Haziran 1574	15 Safer 982	40000
19	Mustafa veled-i Sinan	9 Kasım 1574	24 Receb 982	32000
20	Mehmed veled-i Ahmed Beg	5 Aralık 1574	20 Ramazan 982	20000

Diğer taraftan tablo-46'da isimlerini verdiğimiz zaimlerden bazılarının şahsiyetleri hakkında da az da olsa, bazı bilgiler edinebilmekteyiz. Mesela; 1557'de 24744 akça zeamet tasarruf eden Cafer'in Musul sancağı Miralayı olduğunu, bu görevinin 22 Temmuz 1560 tarihine kadar devam ettiğini, bu tarihten itibaren 17 Mart 1562 yılına kadar 30881 akça zeamet tasarruf eden Abdurrahman'ın Musul Sancağı Alaybeyi olduğunu ve bu tarihten itibaren ise tekrar Cafer'in Musul sancağı alaybeyi olduğunu, zeamet tutarının da 30881 akçaya yükseldiğini görmekteyiz[1313]. Yine 1561'de 20000 akça zeamet tasarruf eden Ahmed'in Erbil miralayı Mehmed Bey'in oğlu olduğunu müşahede etmekteyiz[1314].

1575'te Musul sancağında 16 zaim mevcut olup, bunların tasarruf ettikleri zeamet toplamı 480975 akçadır[1315]. Bu yekun Musul sancağı gelirlerinin % 12'sine

---

[1312] **Bu tablo şu kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır; MM., 18011, s.34-40; MM., 29, s.282-a, 285-a; TZTD, 36, (deftere sayfa numarası verilmemiş); TZTD., 2114, s.12-13.**

[1313] **MM., 18011, s.34, 37-38.**

[1314] **MM., 18011, s.38.**

[1315] **TKGMA., TD., 282, s.19-22.**

tekabül etmektedir. 1575 tarihinde mevcut zaimlerin isim ve zeamet tutarları tablo-47'deki gibidir.

Tablo-47
Musul Sancağında Zaimler ve Tasarruf Ettikleri Zeamet Miktarı (1575)

No	Zaimin Adı	Zeamet Miktarı
1	Mehmed b. Ahmed Bey	20000
2	İbrahim	20000
3	Hızır	20000
4	Rüstem b. Süleyman	20800
5	Ahmed b. İlyas	20880
6	Behram b. Abdullah	20900
7	İnâyet b. Abdülcemil	20999
8	Mir İlmüddin	22514
9	İbrahim b. Abdullah	25000
10	Süleyman b. Davud Bey	25000
11	Nazar	29100
12	Hacı Yunus	31000
13	İsmail b. Sultan Hüseyin Bey	47582
14	Rüstem b. Hüseyin Bey	50000
15	Nuh Mehmed b. Ahmed Paşa	50000
16	Murad Can	57200
	Toplam	**480975**

Tablo-47'deki zaimlerden 57200 akça zeameti bulunan Murad Cân İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in kardeşidir[1316]. Yine 50000 akça zeamet tasarruf eden Rüstem ile 47582 akça zeameti bulunan İsmail'in Sultan Hüseyin Bey'in çocukları olduğu görülmektedir[1317].

Musul'da yapılan en son tahrir 1575 tarihli olduğu için, bundan sonraki dönemlerde Musul'da kaç zaimin bulunduğu ve bunlara ayrılan zeametin toplamı hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat elimizdeki Timar-Zeamet Tevcih defterlerinden bir kısım zuamanın isimlerini ve zeamet tutarlarını öğrenebilmekteyiz ki, bunların teferruatı tablo-48'de verildiği gibidir.

[1316] **TKGMA., TD., 282, s.19.**
[1317] **TKGMA., TD., 282, s.19.**

Tablo-48
Musul Eyaletindeki Bazı Zaimler ve Gelir Miktarları (1586-1640) [1318]

No	Zaimin Adı	Zeamet Tasarruf Ettiği Yıl		Tutarı (Akça olarak)
		Hicri	Miladi	
1	Mahmud	18 Mart 1586	28 R.evvel 994	24000
2	Mustafa b. Mahmud	17 Kasım 1586	5 Z.hicce 994	20000
3	Hamza	13 Ocak 1587	3 Safer 995	20500
4	Gülâbi	31 Mart 1587	21 R.evvel 995	40000
5	Abdi	31 Mart 1587	21 R.evvel 995	22199
6	Ahmed	7 Aralık 1587	6 Muharrem 996	20000
7	Ali b. Hasan	7 Aralık 1587	6 Muharrem 996	20900
8	Ömer	25 Şubat 1588	26 Z.kade 996	60000
9	Mehmed veled-i Kadı	25 Şubat 1588	26 Z.kade 996	30000
10	Yusuf b. Abdullah	25 Şubat 1588	26 Z.kade 996	20000
11	Ali veled-i Pervâne	1 Mayıs 1588	4 C.ahir 996	25933
12	Hacı Yunus	27 Ağustos	4 Şevval 996	41815
13	Şeyh Hüseyin	3 Eylül 1588	11 Şevval 996	20000
14	Derviş Ali veled-i Hacı Yunus	3 Eylül 1588	11 Şevval 996	30602
15	Ahmed	20 Eylül 1588	28 Şevval 996	20000
16	Nuri	2 Ekim 1594	17 Muharrem 1003	20000
17	Yusuf	11 Ekim 1594	26 Muharrem 1003	20000
18	Ali veled-i Nazar	7 Kasım 1594	23 Safer 1003	36066
19	Eflatun	21 Şubat 1594	11 C.ahir 1003	20000
20	Ahmed	26 Mayıs 1595	17 Ramazan 1003	23880
21	Bâyezid	1 Kasım 1595	26 Safer 1004	24000
22	Mehmed	15 Kasım 1595	12 R.evvel 1004	20000
23	Ahmed	Ocak başları 1596	Gurre-i C.evvel 1004	23880
24	Tercüman Ramazan Çavuş	Ocak başları 1596	Gurre-i C.evvel 1004	38699
25	Abdi	6 Nisan 1596	5 Şaban 1004	22199
26	Şehid veled-i Hacı Yunus	6 Nisan 1596	5 Şaban 1004	20000
27	Yusuf	26 Nisan 1596	24 Şaban 1004	20000
28	İnâyet	1598	1006	22666
29	Mehmed Çavuş vl.Malkoç	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	37672
30	Mehmed veled-i Derviş	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20000
31	Zeyneddin	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20000
32	Ömer	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20000
33	Kasım b. Ahmed	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	30000
34	Hüseyin	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	50000
35	Üveys	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20999
36	Murad	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20291
37	Kasım	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	20800
38	Hüseyin b. Ahmed Paşa	26 Mayıs 1607	29 Muharrem 1016	51191
39	Nazar bey b. Ahmed Paşa	29 Mayıs 1607	2 Safer 1016	27000
40	Ali b. Abdullah	19 Temmuz 1607	24 R.evvel 1016	32056
41	Ağa Hüseyin b. Ahmed	1620	1030	20000
42	Kâtib Hasan Hüseyin	1620	1030	51000

[1318] Tablo-48 şu kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır: **TZTD., 88,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 98,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 101,** s.368-409; **TZTD., 169,** s.525-540; **TZTD., 174,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 206,** s.119-157; **TZTD., 290,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 403,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 412,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 424,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 477,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 494,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 501,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 552,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 571,** (defter sayfalandırılmamış); **TZTD., 576,** (defter sayfalandırılmamış).

No	Zaimin Adı	Zeamet Tasarruf Ettiği Yıl		Tutarı (Akça olarak)
		Hicri	Miladi	
43	Mehmed	27 Mart 1622	14 C.evvel 1031	36066
44	Ahmed veled-i İdris	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	26871
45	Hüseyin	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	55000
46	Haydar Çavuş	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	50757
47	Yakub	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	20000
48	Nuri	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	26998
49	Mehmed	Kasım baş. 1622	Gurre-i Muharrem 1032	20000
50	Abdullah b. Seyyid Hân	14 Eylül 1627	3 Muharrem 1037	57582
51	Mevlâna Şaban	30 Haziran 1628	27 Şevval 1037	97582
52	Mehmed	14 Kasım 1629	27 R.evvel 1039	20000
53	Seyyidgân	27 Kasım 1629	10 R.ahir 1039	23000
54	Ahmed b. İdris	1630	1040	22871
55	Hüseyin	14 Ocak 1631	14 C.evvel 1040	26998
56	Rıdvan	14 Ocak 1631	14 C.evvel 1040	36066
57	Ahmed	1632	1042	20999
58	Ahmed	1632	1042	20000
59	Ali	1632	1042	20000
60	Ali b. Mehmed	Temmuz baş.1633	Gurre-i Muharrem 1043	60000
61	Üveys	1635	1044	20880
62	Üstad Ali	1635	1044	97583
63	Mahmud	1635-36	1045	27139
64	Hüsrev	1635-36	1045	22871
65	Mahmud	2 Ağustos 1636	29 Safer 1046	36066
66	Kemal veled-i Üveys	2 Ağustos 1636	29 Safer 1046	20880
67	Murtaza	2 Ağustos 1636	29 Safer 1046	36066
68	Yunus	2 Ağustos 1636	29 Safer 1046	20000
69	Yakub	1637-38	1047	36066
70	Mehmed	1639	1049	20000
71	Ali	1640	1050	20000
72	Ahmed	1640	1050	20999
73	Yakub	1640	1050	20000

Tablo-48'de isimlerini zikrettiğimiz zaimlerin bir kısmının şahsiyetleri veya vazifeleri hakkında bilgi sahibiyiz. Mesela; 1587'de 20500 akça zeamete mutasarrıf olan Hamza İmâdiye hâkimi Seyyid Hân Bey'in adamıdır[1319]. 1588 tarihinde 60000 akçalık zeametin mutasarrıfı olan Ömer ise Musul sancağı defterdarıdır[1320]. Aynı tarihte 30602 akçalık zeamete malik olan Derviş Ali b. Hacı Yunus ise Musul Alaybeyidir[1321]. 1596'da 38699 akça zeameti olan Tercüman Ramazan Çavuş Dergâh-ı Ali Çavuşlarındandır[1322].

Diğer yandan, 1016 tarihinde 27000 akçalık zeameti olan Nazar Bey, Musul

[1319] **TZTD., 98**, (defter sayfalandırılmamış).
[1320] **TZTD., 101**, s.374.
[1321] **TZTD., 101**, s.403.
[1322] **TZTD., 174**, (defter sayfalandırılmamış).

beylerbeyi Ahmed Paşanın oğlu olup, kendisi de Keşaf sancakbeyidir[1323]. Ayrıca, aynı tarihte 51191 akça zeamet tasarruf eden Hüseyin de Musul beylerbeyi Ahmed Paşanın oğlu olup, Musul sancağı Miralayıdır[1324]. 1620'de 51000 akçalık zeametin sahibi olan Kâtib Hasan Hüseyin, Divân-ı Hümâyun kâtiplerindendir[1325]. 1622'de 50757 akça zeamet tasarruf eden Haydar Çavuş'un Dergâh-ı Ali Çavuşlarından olduğunu görmekteyiz[1326].

Nihayet, 1627'de 57582 akçalık zeamete mutasarrıf olan Abdullah İmadiye hâkimi Seyyid Han'ın oğlu[1327]; 1635-36'da 27139 akça zeamet tasarruf eden Mahmud ise Musul Miralayı'dır[1328]. Görüldüğü gibi, tayin edilen zaimler genellikle bölgede veya merkezde görev yapan üst rütbeli ümerânın tanıdıkları veya akrabaları arasında seçilmektedir.

3. Timarlar

Geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden tahsis edilmiş olan devlet gelirlerine timâr denildiği[1329] malumdur.

Timarlar gelirlerine göre tezkereli ve tezkeresiz olmak üzere iki grupta mütalaa edilmektedir. Tezkereli timarların tevcihi merkez tarafından yapılırken, tezkeresiz timarların tevcihi ise beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından yapılmaktadır. Diyarbekir, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehrizul eyaletlerinde tezkeresiz timarlar en fazla 5999 akça olup, 6000 akça olduğu takdirde tezkereli timar statüsüne dahil olurdu[1330].

Timarlar statülerine göre de serbest timarlar ve serbest olmayan timarlar olarak iki gurupta ele alınmaktadır. Serbest timarları defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşılar, dizdarlar vb. yüksek rütbeli devlet görevlileri tasarruf ederlerdi. Bu çeşit timarlarda şer'i vergilerin yanısıra niyâbet ve bâd-ı hevâ gibi asayişle ilgili

---

[1323] **TZTD., 290**, (defter sayfalandırılmamış).
[1324] **TZTD., 290**, (defter sayfalandırılmamış).
[1325] **TZTD., 403**, (defter sayfalandırılmamış).
[1326] **TZTD., 424**, (defter sayfalandırılmamış).
[1327] **TZTD., 477**, (defter sayfalandırılmamış).
[1328] **TZTD., 552**, (defter sayfalandırılmamış).
[1329] Ö. Lütfi Barkan, "*Timar*", **İA., 12/1**, s.287.
[1330] Aynî Ali Efendi, **Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divân**, İstanbul, 1280, s.64.

olaylardan elde edilen örfî vergiler de dirlik sahibine ait bulunmaktadır[1331]. Oysa serbest olmayan timarlarda dirlik sahipleri bu resimleri sancakbeyi ve subaşı ile paylaşmak zorunda idiler. Yine serbest dirlik sahipleri bizzat sefere gitmekle mükellef olmayıp, yerlerine cebelü gönderebilirlerdi. Bunu yapmadıkları takdirde dirliklerinin bir yıllık geliri müsadere edilirdi. Halbuki serbest olmayan dirlik sahipleri bizzat sefere katılmak zorunda idiler. Bu görevlerini ihlal ettikleri takdirde timarları ellerinde alınır veya daha ağır cezalara çarptırılabilirlerdi[1332].

a. Musul Sancağındaki Timarlar ve Timar Beyleri

Zeametler bahsinde de değindiğimiz üzere, 1523 tarihli tahrirde timar ve zeametler iç içe kaydedildiği için timar gelirlerinin toplamı hakkında bilgi sahibi değiliz. Sadece bu tarihte 90 sipahi ve 6 cebelünün varlığından haberdarız[1333].

1540 tarihli tahrirde sipahi sayısı 67, cebelü sayısı ise 3'tür. Sipahilerin isimleri ve tasarruf ettikleri timar miktarları verilmemekle beraber, bu tarihte timar olarak ayrılan gelir toplamı 404185 akçadır[1334] ki, bu meblağ toplam sancak gelirinin % 18'ini oluşturmaktadır. Bu miktarı 67 timar beyi arasında bölüştüğümüzde her sipahinin ortalama 6033 akça timar tasarruf ettiği ortaya çıkmaktadır.

1557'de Musul sancağındaki timarlı sipahi sayısı 76, cebelü sayısı 3 ve sipahilerin tasarruf ettikleri timar toplamı ise 408531 akçadır[1335]. Bu yekun sancak gelirlerinin 5 11'ine tekabül etmekte olup, 76 sipahiye bölüştüğümüzde her birinin ortalama 5375 akça timar tasarruf ettiği görülür.

1575'te hem timar beylerinin isimleri hem de tasarruf ettikleri timar miktarları hakkında bilgi sahibiyiz[1336]. Bunların teferruatı tablo-49'daki gibidir.

[1331] Ö. Lütfi Barkan, "*Timar*", s. 310.

[1332] Mithat Sertoğlu, "*Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri*", **VI. TTK,** 20-26 Ekim, 1961, Ankara, 1961, s.284; M. Ali Ünal, **age.,** s.181.

[1333] **TD., 998,** s.90.

[1334] **TD., 195,** s.78-101,138.

[1335] **TD., 308,** s.1,76,125-147.

[1336] **TKGMA., TD., 282,** s.24-53.

Tablo-49
Musul Sancağında Timar Tasarruf Edenler ve Timar Miktarları (1575)

No	Timar Beyinin Adı	Geliri	No	Timar Beyinin Adı	Geliri
1	Seyyid Ali ve Seyyid Hasan	1500	25	Budak b. Hüseyin	3000
2	Ahmed	1700	26	Hayri b. Hüseyin	3000
3	Şeker b. Hasan	2000	27	Mehmed b. Taceddin	3000
4	Ali b. Karagöz	2000	28	Eyyüb b. Şeyh Ahmed	3000
5	Hasan b. Hüseyin	2000	29	Pir Ahmed	3000
6	Mehmed b. Hüseyin	2000	30	Hızır b. Berâm	3000
7	Kayâ	2000	31	Mahmud b. Abdulkadir	3075
8	Hüseyin b. Durmuş	2000	32	Hüseyin b. Abdulkadir	3075
9	Ömer b. Mehmed	2000	33	İshâk b. Ahmed	3500
10	Ömer b. Hüseyin	2000	34	Seydî b. Maksud	3500
11	Abib? b. Abib?	2000	35	Ahmed b. Kâzım	3600
12	Sultan Ali	2000	36	Maksud b. Murâd	4000
13	Kâsım b. Tengriviren	2000	37	Ömer veled-i Zübeyr	4000
14	Seyyid Ali	2100	38	Süleyman b. Taceddin	4000
15	Şehsuvar	2500	39	Kalender b. Hazım	4000
16	Hâcı b. Behlül	2500	40	Mehmed b. Vahdettin	4208
17	Mehmed b. Mansur	2681	41	Ali b. Zâfi	4300
18	Kulu b. Süleyman	2692	42	Zihni b. Süleyman	4500
19	Mercân b. Abdullah	2775	43	Kâsım b. Behlül	5000
20	Hüseyin	2775	44	Ebubekir b. Hızır	5000
21	Dâvud	3000	45	Şeyh Hüseyin	5500
22	Avaz b. Kâsım	3000	46	Bâli	5500
23	Hasan b. Kâsım	3000	47	İsmail	5600
24	Musa b. Karagöz	3000	48	Abdülahad b. Ahmed	5999
49	Hasan b. Mahmud	5999	79	Rüetem b. Hayrettin	6600
50	Kemâl b. Üveys	5999	80	Arab Şâh	6666
51	Kanber b. Üveys	5999	81	Arab Ali	6772
52	Feyyaz	5999	82	Mahmud b. Mehmed	6800
53	Türemiş	5999	83	Üveys b. Kemâl	7000
54	Mehmed b. Abdullah	5999	84	Şemseddin	7000
55	Korkmaz b. İmâm Kulu	5999	85	Şeyh Receb	7000
56	Haydar b. Arnavud Ahmed	5999	86	Hüseyin	7070
57	Ahmed b. Şeker	5999	87	Mehmed b. Fahreddin	7700
58	Bünyâd b. Şeker	5999	88	Seydî Ali	8000
59	Allahvirdi	5999	89	Hasan b. Mehmed	8000
60	Cân Kulu b. Hüseyin	5999	90	Hüseyin b. Sultan Hüseyin Bey	8000
61	Mehmed b. Zeyneddin	5999	91	Abdüsselâm b. Ahmed	8000
62	Mustafa	5999	92	Boz Ali	8166
63	Mustafa b. Ömer	5999	93	Ahmed Çavuş	8199
64	Mansur	5999	94	Mustafa	8500
65	Hüseyin b. Tengriviren	5999	95	Hamza	9000
66	Mehmed b. Tengriviren	5999	96	Budak b. Mehmed Bey	10000
67	Mehmed b. Zeynel	6000	97	Mehmed b. Cân Ahmed Bey	10000
68	Şeyh Mehmed	6000	98	Bahaeddin b. Kubad Bey	10000
69	Abdullah b. Mehmed	6000	99	Derviş b. Yusuf	10000
70	Mir Ömer ve Mir Abdal	6000	100	Tengriviren	10864

No	Timar Beyinin Adı	Geliri	No	Timar Beyinin Adı	Geliri
71	Kubâd (Birader-i Murad Cân)	6000	101	Ali b. Pir Mehmed	11000
72	Mahmud b. Mehmed	6000	102	Murad	12000
73	Üveys	6200	103	İdris b. Bekir	13000
74	Gazanfer Çelebi	6280	104	Hacı Kasım	13960
75	Mir Melik	6299	105	Mahmud b. Fahreddin	14100
76	Abdi b. Kulu	6300	106	Alicân b. Mehmed	16014
77	Kara Ali	6371		**Toplam**	**355768**
78	Hasan b. Hüseyin	6500			
	Toplam	**237155**		**Genel Toplam**	**592923**

Tablo-49'da da görüldüğü gibi 1575'te Musul sancağında 106 timar beyi mevcuttur. Bunlara ayrılan gelir miktarı 592923 akça olup, toplam sancak gelirinin % 15'ini teşkil etmektedir.

Öte yandan 1575 tahririne nazaran, sipahi timarları bir kısım köy veya mezreaların gelirlerinden birkaç "*hisse*" 'nin birleştirilmesiyle teşekkül etmiştir. Yani köy veya mezreaların gelirleri muhtelif büyüklükteki "*hisselere*" bölünerek her "*hisse*" (parça) bir sipahinin tasarrufuna verilmiştir. Mesela; Ba'şika köyü gelirleri 15 "*hisse*" 'ye ayrılarak her hissesi bir sipahiye tevcih edilmiştir. Dolayısıyla sipahilerin büyük bir bölümü değişik birkaç köy veya mezreanın hisselerinden oluşan bir timar tasarruf etmektedir. Aynı durumun 1566'da Harput sancağı için de geçerli olduğunu görmekteyiz[1337]. Görüldüğü gibi, Osmanlı idaresi bir köyü veya çiftliği tek başına bir sipahiye timar olarak vermemektedir. Bir sipahinin gelirini birkaç köy veya beldeye dağıtmaktadır. Bu usûl merkezî hükümetin kudretini arttırmakta, taşra idarecilerinin ise kudretini zayıflatmaktadır. Bu uygulama ile Osmanlı idaresinde feodalizm, derebeylik vb. gibi sistemler oluşmamıştır. Bu uygulama, Osmanlı'da feodalizmin olmadığına tipik bir örnektir.

Tablo-49'daki 106 timarın % 9'unun gelirleri 1500-2775 akça, % 43'ünün gelirleri 3000-5999 akça arasında değişmektedir. Bu durumda "*tezkeresiz*" timarların oranı % 62'dir. Geriye kalan % 38'inin gelirleri ise 6000-16014 akça arasında değişmekte olup, bunlar da "*tezkereli*" timar gurubuna girmektedir (Bkz. Tablo-49).

[1337] M. Ali Ünal, age., s.183.

Tablo-50
Gelirlerine Göre Timarların Dağılımı (1575)

No	Gelir Gurubu (Akça olarak)	Adedi	Oranı (%)
1	1500-2775	20	19
2	3000-5999	46	43
3	6000-16014	40	38
	Toplam	**106**	100

b. Musul Eyaletindeki Timarlar ve Timar Beyleri

Timar-Zeamet tevcih defterlerinden 1586-1640 tarihleri arasındaki dönemde bazı timar beylerinin isimleri ile tasarruf ettikleri timar miktarlarını öğrenebilmekteyiz. Bunların dökümünü tablo halinde verip (Bkz. Tablo-51), daha sonra değerlendirmesini yapacağız.

Tablo-51
Musul Eyaletinde Timar Sahipleri ve Gelir Miktarları (1586-1640)

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Geliri (Akça)
		Miladi	Hicri	
1	Şehvâr veled-i Ömer	16 Mart 1586	26 R.evvel 994	3000
2	Hüseyin	18 Mart 1586	28 R.evvel 994	3000
3	Mahmud ve Yunus (müşterek)	18 Mart 1586	28 R.evvel 994	6000
4	Nuri	18 Mart 1586	28 R.evvel 994	8166
5	Bahaeddin	12 Mayıs 1586	23 C.evvel 994	10000
6	Süleyman b. Kulu	24Temmuz 1586	7 Şaban 994	2692
7	Ahmed ve Mehmud (müşterek)	24Temmuz 1586	7 Şaban 994	6280
8	Ahmed	4 Ağustos 1586	19 Şaban 994	8669
9	Şaban b. Bayram	17 Ağustos 1586	2 Ramazan 994	4000
10	Ömer Satılmış Bey	17 Ağustos 1586	2 Ramazan 994	9003
11	Kalender Çaşnigir	5 Ekim 1586	21 Şevval 994	6999
12	Mustafa b. Abidin	13 Ocak 1587	3 Safer 995	6000
13	Mehmed b. İbrahim	29 Şubat 1587	21 R.evvel 995	6666
14	Mahmud b. Kulu	29 Şubat 1587	21 R.evvel 995	6000
15	Kubad	29 Şubat 1587	21 R.evvel 995	11000
16	Üveys b. Yunus	29 Şubat 1587	21 R.evvel 995	3000
17	Mehmed ve Ali (Müşterek)	29 Şubat 1587	21 R.evvel 995	6000
18	Haydar b. Kaymaz	16 Şubat 1588	17 R.evvel 996	3000
19	Mahmud b. Murad	16 Şubat 1588	17 R.evvel 996	10666
20	İbrahim b. Korkmaz	16 Şubat 1588	17 R.evvel 996	2999
21	Ali b. Şehsuvar	16 Şubat 1588	17 R.evvel 996	4500
22	Mehmed b. Hüdaverdi	16 Şubat 1588	17 R.evvel 996	6666
23	Üveys	25 Şubat 1588	26 R.evvel 996	8000
24	Ahmed veled-i Kalender	25 Şubat 1588	26 R.evvel 996	3000
25	Ali	25 Şubat 1588	26 R.evvel 996	5000
26	Hayrettin	5 Mayıs 1588	8 C.ahir 996	5000
27	Receb b. Hızır	5 Mayıs 1588	8 C.ahir 996	6000
28	Enbiyâ b. Tanrıverdi	1 Haziran 1588	5 Receb 996	6000
29	Mehmed	1 Haziran 1588	5 Receb 996	3555

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Geliri (Akça)
		Miladi	Hicri	
30	Kasım b. Hüseyin	1 Haziran 1588	5 Receb 996	6000
31	Mehmed	12 Eylül 1588	20 Şevval 996	4208
32	İsa	20 Eylül 1588	28 Şevval 996	4298
33	Ebubekir	20 Eylül 1588	28 Şevval 996	17389
34	Hüseyin	20 Eylül 1588	28 Şevval 996	7000
35	Receb veled-i Hayrettin	26 Eylül 1594	11Muharrem 1003	3000
36	Ahmed b. Budak	26 Eylül 1594	11M. 1003	3000
37	Hamza	11 Ekim 1594	26 M. 1003	3555
38	Maksud veled-i Nuri	18 Ekim 1594	3 Safer 1003	8999
39	Aziz b. Mahmud	27 Ekim 1594	12 Safer 1003	3000
40	Behram b. Ahmed	1 Kasım 1594	18 Safer 1003	3600
41	Hüseyin	20 Kasım 1594	7 R.evvel 1003	10000
42	Murad veled-i Nazar	11 Aralık 1594	28 R.evvel 1003	11555
43	Hüseyin	27 Mayıs 1595	18 N. 1003	6000
44	Mustafa veled-i Bayram Bey	20 Haziran 1595	12 Şevval 1003	6000
45	Osman veled-i Satılmış bey	24 Haziran 1595	16 Şevval 1003	19202
46	Abdullah veled-i Enbiya	28 Temz. 1595	21 Z.kade 1003	10666
47	Hüseyin	1 Kasım 1595	26 Safer 1004	3000
48	Memiş b. Pir Abdi	Kasım başları 1595	Gurre-i R.evl.1003	5000
49	Ramazan b. Ahmed	15 Kasım 1595	12 R.evvel 1004	3555
50	Bayram	25 Aralık 1595	23 R.ahir 1004	10019
51	Haydar	Ocak başları 1596	Gurre-i Cevl 1004	3000
52	Abdullah	"	"	4000
53	Mustafa b. Bayram	"	"	3000
54	Mustafa veld-i Behram	"	"	3000
55	Kemal b. Üveys	"	"	7999
56	Yunus veled-i Ahmed	"	"	6666
57	Kulu veled-i Hüseyin	"	"	6000
58	Abdullah ve Veli (Müşterek)	"	"	6772
59	Yahya veled-i Abdülkerim	"	"	9000
60	Mehmed ve Ali (Müşterek)	"	"	6000
61	Ahmed	"	"	10194
62	Ahmed veled-i Abdullah	"	"	9333
63	Şeyh Hüseyin ve İbrahim (müşterek)	"	"	6000
64	Zeynelabidin	"	"	6200
65	Safer ve Ali (Müşterek)	"	"	6000
66	Ömer	26 Mart 1596	26 Receb 1004	4000
67	Hasan	Mart sonları 1596	Gurre-i Şaban 1004	8199
68	Salih	6 Nisan 1596	5 Şaban 1004	8000
69	Ali b. Mehmed	26 Nisan 1596	24 Şaban 1004	6280
70	Yahya b. Ebter	"	"	3000
71	Mehmed b. Murad	"	"	7998
72	Hüseyin b. Şehid	1598	1006	5000
73	Bâyezid	"	"	4000
74	Tayyib b. Abdal	"	"	4000
75	Can Ahmed b. İbrahim Beg	"	"	12000
76	Kemâl	"	"	7999
77	Maksud	"	"	8000
78	Mürşid Kulu	"	"	3000
79	Ahmed b. Mustafa	"	"	6280
80	İlyas	"	"	10000
81	Abdi b. Abdullah	"	"	6000

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Geliri (Akça)
		Miladi	Hicri	
82	Hasan b. Abdullah	20 Mayıs 1598	14 Şevval 1006	6800
83	Ahmed b. Cafer	26 Mayıs 1607	29 Muharrem 1016	3000
84	Mehmed	"	"	6200
85	Ali	29 Mayıs 1607	2 Safer 1016	6000
86	Adil b. Abdullah	"	"	3000
87	Cafer b. İsmail	"	"	6000
88	Yusuf	"	"	7000
89	Ali b. Abdullah	"	"	3600
90	Nâsır ve Bâzârih	"	"	5999
91	Halil	12 Tem.1607	17 R.evvel 1016	7000
92	Hüseyin	"	"	5600
93	Bahaeddin b. Hüseyin	"	"	5999
94	Hamza b. Allahvirdi	"	"	5999
95	Ali b. Haydar	1620	1030	6000
96	Ali b. Mehmed	"	"	7700
97	Bahaeddin	"	"	6300
98	Ahmed b. Kulu	"	"	3000
99	Maksud	"	"	6772
100	Mehmed	"	"	3500
101	Ahmed Çavuş	"	"	19660
102	Mehmed	"	"	13166
103	Hüseyin	"	"	4999
104	Hazâl	"	"	3000
105	Ali	"	"	6500
106	Veli	"	"	5999
107	Hasan	"	"	3000
108	İbrahim	"	"	10000
109	Mehmed ve Hasan	"	"	6000
110	Tâtâr	1621	1031	2000
111	Mehmed	"	"	6000
112	Ömer	"	"	6500
113	Ali	"	"	4000
114	Cafer	"	"	3000
115	Bali	"	"	3000
116	Yunus	"	"	3600
117	Receb b. Ali	"	"	4000
118	Ahmed	"	"	7999
119	Abdal	"	"	3000
120	Allahvirdi	"	"	7999
121	Yakub	"	"	6000
122	Abdülcelil	"	"	3000
123	Abdal	"	"	5000
124	Ahmed b. Kulu	"	"	2000
125	Veli b. Abdullah	"	"	6772
126	Ali	21 Mart 1622	14 C.evvel 1031	9500
127	Behlûl	"	"	3000
128	Abdi	"	"	5000
129	Cafer	"	"	3000
130	Abdülcelil	"	"	3000
131	Ahmed Kethüda	"	"	19660
132	Ali	"	"	9500
133	Mustafa b. Yakub	"	"	6000

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Gelir (Akça)
		Miladi	Hicri	
134	İsmail b. İbrahim	"	"	3000
135	Ahmed	"	"	8000
136	Serhad	"	"	6000
137	Nazar	"	"	3000
138	Kasım	"	"	9500
139	Mahmud	"	"	3000
140	Ali	"	"	9500
141	Eşber	Kasım başl. 1622	Gurre-i mhr.1032	3000
142	Mehmed	"	"	3500
143	Halid	"	"	3000
144	Hızır	"	"	6000
145	Mehmed b. Abdurrahman	"	"	4000
146	Mehmed	"	"	6000
147	Mehmed b. Hasan	"	"	3000
148	Hüseyin	"	"	6000
149	Seydi Yusuf	"	"	6000
150	Hüseyin	"	"	3000
151	Mehmed ve Hasan b. Ali	"	"	6000
152	Musli	"	"	3000
153	Seyyid Ali	"	"	6000
154	Halil b. Kulu	"	"	7000
155	Mehmed	"	"	13166
156	Ahmed	"	"	4000
157	Ali	"	"	6500
158	Mehmed	"	"	13332
159	Veli b. Ahmed Çavuş	"	"	9000
160	Hızır	1624	1034	3000
161	Yunus b. Kâtib Alican	"	"	5999
162	Mehmed	"	"	3000
163	Ali	"	"	3000
164	Mehmed	"	"	6000
165	İskender	28 Ocak 1625	18 Z.hicce 1034	2000
166	Mustafa	"	"	6000
167	Yasin	"	"	6000
168	Ali b. Haydar	"	"	6000
169	Ahmed ve Mehmed b. Ali	"	"	7700
170	Zülfikâr	"	"	12666
171	Mehmed	"	"	6000
172	Ahmed	"	"	8599
173	Abdullah	"	"	5000
174	Mustafa	1625	1035	9000
175	Hüseyin	"	"	5000
176	Mehmed b. Ali	"	"	7000
177	Mehmed	"	"	3000
178	Mustafa b. Maksud	"	"	6000
179	Mehmed	"	"	6000
180	Fâris	"	"	3000
181	Hüseyin	"	"	3000
182	Ali	"	"	6000
183	Maksud	7 Nisan 1626	10 Receb 1035	4000
184	Hüseyin	"	"	12000
185	Ali	"	"	2000

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Geliri (Akça)
		Miladi	Hicri	
186	Hasan	"	"	3000
187	Zülfikâr Çavuş	"	"	11999
188	Yasin	"	"	7000
189	İbrahim	"	"	6000
190	Ahmed	"	"	3600
191	İbrahim	"	"	6000
192	Dilâver	"	"	6000
193	Zekeriya	Ekim Başları 1627	Gurre-i Safer 1037	3000
194	Abdi	"	"	3000
195	Seyyid Mahmud	"	"	3000
196	Veli Çavuş b. Ahmed	11 Ekim 1628	12 Safer 1038	9000
197	Haydar	"	"	8000
198	Ali	19 Kasım 1629	2 Z.hicce 1039	10000
199	Hüseyin	1 Ocak 1630	16 C.evvel 1039	1500
200	Ali	14 Ocak 1630	25 Mhr. 1039	6000
201	Mahmud	1630	1040	3500
202	Musli	28 Aralık 1630	23 C.evvel 1040	3000
203	Mehmed	9 Ocak 1631	9 C.ahir	3000
204	Hüseyin	"	"	6200
205	Abid	6 Şubat 1631	4 Receb 1040	6600
206	Hüseyin b. Kulu	14 Mart 1631	10 Şaban 1040	6000
207	Zülfikâr b. Ahmed	24 Ağus.1631	26 Mhr. 1041	5000
208	Zülfikâr	17 Ekim 1631	20 Safer 1041	5000
209	Mehmed	13 Kasım 1631	18 R.ahir 1041	6000
210	Hüseyin	"	"	7500
211	Veli	"	"	3000
212	Ahmed	"	"	5999
213	Hızır	1632	1042	6666
214	Mustafa	"	"	14999
215	Hüseyin	"	"	6000
216	Nuri	"	"	2699
217	Kasım	"	"	3000
218	Nâsır	"	"	3000
219	Mehmed	"	"	3000
220	Behrâm	"	"	2000
221	Hüsrev	"	"	3000
222	Mustafa	"	"	10000
223	Yahya	"	"	3000
224	Ali b. Osman	"	"	3000
225	Kenân	Tem. Baş. 1633	Gurre-i Mhr. 1043	3000
226	Hasan	"	"	2000
227	Mehmed	"	"	3000
228	Ali	"	"	3000
229	Ahmed	"	"	3000
230	Ahmed b. İbrahim	"	"	6000
231	Mehmed	"	"	5999
232	Mehmed b. Ali	"	"	7700
233	Yunus	1634	1044	4000
234	Mustafa	"	"	4500
235	Murad	"	"	3000
236	Mahmud	"	"	2300
237	Mahmud ve Halid b. Amir	"	"	6600

No	Timar Beyinin Adı	Timar Tasarruf Ettiği Yıl		Geliri (Akça)
		Miladi	Hicri	
238	Hüsrev	"	"	3000
239	Yahya	"	"	3000
240	Ahmed	"	"	6000
241	Halil ve Murtaza	1635	1045	6772
242	Hamza	"	"	3000
243	Arslan	"	"	6000
244	Allahvirdi	"	"	7999
245	Zülfikâr	"	"	8499
246	Hüsrev ve Derviş	"	"	6000
247	Mansur	"	"	3000
248	Ahmed	1635	1045	5999
249	Ömer ve Murad b. Ahmed	"	"	11000
250	Derviş	"	"	3000
251	Kenân	"	"	10000
252	Mehmed	1636	1046	3000
253	Murtaza	"	"	5999
254	Veli	"	"	6666
255	Mahmaud ve Mustafa b. Zülfikâr	"	"	11999
256	Mehmed	1637	1047	6000
257	Hüseyin	"	"	16000
258	Hasan	"	"	16000
259	Ahmed	"	"	10000
260	Mehmed	"	"	10000
261	Receb	"	"	3000
262	Hüseyin	1639	1049	3000
263	Mehmed b. Hızır	"	"	2200
264	Osman b. Mehmed	"	"	2000
265	Hüseyin	"	"	3000
266	Mehmed b. Ahmed	"	"	14000
267	Hünyâd	"	"	3000
268	Cân Ahmed	"	"	15000
269	Abdal	"	"	5000
270	Yusuf	"	"	5000
271	Mehmed	"	"	3000
272	Mehmed	"	"	5999
273	Hüseyin	"	"	3000
274	Bekir	"	"	10000

1586-1639 arasındaki 53 yıllık dönemde ismini tespit ettiğimiz 274 timar beyinin timar gelirleri 1.500 ile 19.660 akaç arasında değişmektedir.

Bahsedilen dönemi muhtevi mufassal veya icmal defterleri olmadığı için eyaletteki toplam timar beyi sayısı ve timar yekunları hakkında bilgi sahibi olamıyoruz.

Diğer yandan Musul'un sancak konumunda olduğu 1575 tarihinde mevcut timarlardan % 62'si tezkiresiz, % 38'i tezkireli timar konumunda iken (Bkz. Tablo-51). Bu oranların Musul'un eyalet statüsünde olduğu 1586-1639 arasındaki dönemlerde değişmiş olduğunu görmekteyiz. Zira, bu tarihler arasında tespit edebildiğimiz

timarların % 48'i tezkiresiz, % 52'si ise tezkireli timarlardır.

Bu oranlardan tezkireli timarların % 14 nispetinde artmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu muhtemelen bazı tezkiresiz timarların terakkilerle artmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Öte taraftan timar sahiplerinin isimleri arasında Tanrıverdi, Satılmış, Kalender, Allahverdi, Serhad, Arslan, Çeker, Kaya, Türemiş, Korkmaz, Tenriviren ve Budak gibi Türkçe kökenli isimlerin bulunması dikkat çekicidir. Bununla birlikte isimlerin çoğu islami kökenlidir.

Tablo-51'deki timar beylerinden bir kısmı müşterek (ber vech-i iştirak) olarak timar tasarruf etmektedir. Bir timarı ise müştereken en fazla iki kişinin tasarruf ettiğini görmekteyiz ki, bunlar da genellikle kardeştir. Bunlara misal olarak; 1586'da 6280 akçalık timar tasarruf eden Ahmed ve Mehmed b. Gazanfer; 1587'de 6000 akça timarı olan Mehmed ve Ali b. Şemseddin; 1596'da 6772 akçalık timara mutasarrıf olan Abdullah ve Veli b. Ali; yine 1596'da 6000 akçalık timar sahipleri Safer ve Ali b. Abdullah; 1620'de timar tutarları yine 6000 akça olan Mehmed ve Hasan b. Ali; 1625'te 7700 akçalık dirlik sahipleri Ahmed ve Mehmed b. Ali; 1634'te 6600 akçalık timara mutasarrıf olan Mahmud ve Halil b. Amir; 1635'te 6000 akça geliri olan Husrev ve Derviş; ile 11000 akça tasarruf eden Ömer ve Murad b. Ahmet ve 1636'da 11999 akça tasarruf eden Mahmud ve Mustafa b. Zülfikâr'ı gösterebiliriz.

Diğer taraftan bazı timar beylerinin sosyal statüleri hakkında, az da olsa, bilgi sahibiyiz. Mesela; 1588 tarihinde 4208 akçalık timar geliri olan Mehmed İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in adamlarındadır[1338]. 1596'da 3000 akça timara mutasarrıf olan Haydar, bu tarihte İmadiye hâkimi olan Seyyid Hân'ın adamlarındadır[1339]. Yine, 1598'de 12000 akçalık dirlik tasarruf eden Can Ahmed, Musul Beylerbeyi İbrahim Bey'in oğludur[1340]. Nihayet, 1607'de 5999 akçalık timarı olan Hamza Musul'un Çavuşlar Kethüdası olan Allahverdi'ni oğludur[1341]. 1631'de 5000 akça timar tasarruf eden Zülfikâr yine Musul'un Çavuşlar Kethüdası olan Ahmed'in oğludur[1342].

[1338] **TZTD., 101**, s.406.
[1339] **TZTD., 174**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1340] **TZTD., 206**, s.136.
[1341] **TZTD., 290**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1342] **TZTD., 504**, (Defter sayfalanıdrılmamış).

Ayrıca, bazı dirlik sahiplerinin gördükleri iş ve vazifeleri hakkında da birtakım bilgilere sahibiz. Mesela; 1588'de 8000 akçaya mutasarrıf olan Üveys'in Musul Sancağı Seraskeri[1343]; 1595'te 3000 akça timar tasarruf eden Hüseyin'in Musul'un Mülazim Çavuşu[1344]; 1596 tarihinde 10019 akça tasarruf eden Bayram'ın Musul vilayeti Çavuşlar Kethüdası[1345]; 1598'de 7999 akçalık timarı olan Kemal'in Musul Sancağı Çeribaşısı[1346]; 1620 tarihinde 19660 akçalık timar geliri olan Ahmed Çavuş'un Divân-ı Musul Çavuşu[1347]; 1621'de 7999 akçaya mutasarrıf olan Allahvirdi'nin Divân-ı Musul Çavuşu[1348]; 1622'de 19.660 akçalık dirlik tasarruf eden Ahmed Kethüda'nın Divân-ı Musul Çavuşlar Kethüdası[1349]; aynı tarihte 6000 akçalık timara sahip olan Hüseyin'in Divân-ı Musul Çavuşlarından[1350]; nihayet 1626 tarihinde 11999 akçalık timara mutasarrıf olan Zülfikâr Çavuş'un Dergâh-ı Ali Çavuşlarından olduğunu görmekteyiz[1351].

Görüldüğü gibi, timar erbabı olan sipahiler genellikle Musul'da görev yapan üst rütbeli kişilerin akrabaları, yakınları veya tanıdıklarıdır.

[1343] **TZTD., 101**, s.373.
[1344] **TZTD., 174**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1345] **TZTD., 174**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1346] **TZTD., 206**, s.141.
[1347] **TZTD., 403**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1348] **TZTD., 412**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1349] **TZTD., 412**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1350] **TZTD., 424**, (Defter sayfalanıdrılmamış).
[1351] **TZTD., 448**, (Defter sayfalanıdrılmamış).

ALTINCI BÖLÜM

VAKIFLAR

I. GENEL OLARAK VAKIF

Osmanlı şehirlerinin fiziki yapısını oluşturan câmi, mescit, zaviye, medrese vs. gibi dini ve içtimai yapıların inşası ve muhafazası vakıflar vasıtasıyla olmaktaydı. *Vakf* kelimesi Arapça'da *durdurmak, alıkoymak* manalarına gelmektedir. Istılah olarak ise XIII-XIX. Yüzyıllar arasındaki dönemde, İslâm ülkelerindeki sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir yer tutan dinî-sosyal müessesenin adıdır[1352].

Vakıf müessesesi , uzun asırlar boyunca, bütün islâm memleketlerinde büyük önem kazanmış, içtimai ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirlerde bulunmuş dinî-hukukî bir müessesedir[1353].Vakfı kısaca, bir kimsenin Allah'ın rızasını kazanmak için, sahip olduğu menkul veya gayri menkulünü dini, içtimai ya da hayrî hizmetler için tahsis etmesi olarak tanımlayabiliriz. Vakıf tesis eden kişiye *vâkıf*, vakfedilen mala *mevkûf* , vakıf kuran kişinin amaçlarını, şartlarını ihtiva eden , kurulacak vakfın yönetim şekline ilişkin esasları belirleyen ve mahkeme tarafından tescil edildikten sonra vakfın vücut bulduğu belgeye de *vakfiye* denilmektedir[1354].

Vakıflar gördükleri hizmetler itibariyle; *dinî, içtimaî* ve *iktisadî vakıflar*, mahiyetleri itibariyle ise; *hayrî, zürrî* (evlatlık) ve *avârız vakıflar* olmak üzere birtakım kategorilere ayrılmaktadır[1355].

[1352] Bahaeddin Yediyıldız, "*Vakıf*", **İA.**, C. 13, İstanbul, 1986, s.153.

[1353] M. Fuat Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi**, İstanbul, 1983, s.351.

[1354] Rifat Özdemir, "*Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi*", **Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyomu'na Sunulmuş Tebliğ**, (14-17 Ekim, 1993), s. 1-137; Mustafa Öztürk, "*Harput ve Yöresi Vakfiyeleri*", **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyomu**, Elazığ, 1987, s.237.

[1355] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, **İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İstanbul, 1985, s. 79-97.

II. MUSUL ŞEHRİNDEKİ VAKIFLAR

İncelediğimiz dönemde devletin genel yapısına uygun olarak Musul'da da birçok vakıf bulunmaktadır. Câmi, mescit, medrese, zaviye, türbe ve ziyaretgâh olan mezarların hizmetlerinin yürütülmesi için birçok *hayrî* vakıf kurulmuştur.

Musul şehrindeki vakıfların büyük ekseriyeti Osmanlılardan önceki dönemlerden kalmadır. Bunlar, mülk sahiplerinin mülklerinin tamamını veya belli bir kısmını câmi, mescit, medrese, zaviye vs. gibi dinî ve sosyal eserlere vakfetmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu mülk, topraktan veya toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Dolayısıyla mâlikâne sahibi, çiftçiden yalnızca bir nevi toprak kirası olarak öşür talep edebilir. Çünkü, arazinin vergi geliri devlet tarafından sipahiye dirlik olarak tevcih edildiğinden, mahsulün öşrünü de sipahi almaktadır. Bu şekilde toprak kirası ve mahsul öşrünün ayrı ayrı ödendiği arazilere "*iki baştan tasarruf*" veya "*mâlikâne-divânî*" sistemi denilmektedir[1356].

Mâlikâne sahiplerinin mülklerini herhangi bir vakfa bağışlamaları halinde "*mâlikâne hissesi*" vakfın tasarrufu altına girmiş olurdu. Musul'daki vakıflara bağışlanan "*mâlikâne hissesi*" *rub' hububat* (1/4)'tır. Buradaki 1/4, reayanın ödediği mahsulün 1/4'ü olmayıp, 1/5, 1/6, 1/7, veya 1/10 nispetlerinde alınan öşrün 1/4'dür.

Diğer yandan, Musul'daki vakıflara ayrılan gelir kaynakları sadece bazı köylerin hububat hasılının 1/4'ü olan "*mâlikâne hissesi*"'inden ibaret değildir. Şehirde bulunan birçok dükkân, han, hamam, zemin kiraları ile bazı mezrea, cemaat, bağ ve bahçe gelirleri de ayrılmıştır. Ayrıca, Musul boyahânesi geliri de *Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi* ile Musul'da bulunan *İmâmzadegân türbeleri* ile *ziyaretgâh* olan *mezarlar* için değişik miktarlarda vakfedilmiştir.

1. Câmi Vakıfları

Araştırma dönemimizde tespit ettiğimiz üç câmiden, *Emevi Câmii*'ne ait evkaf kayıtları bulunmamaktadır. Tahrir kayıtlarına geçtiği kadarıyla, *Mücâhidî (Kaymazî) Câmii*'ne 1523'te 1 zemin kirasının 200 akçalık ve 1540 tarihinde 1 bahçenin 200 akaçlık geliri vakfedilmiştir. *Ulu Câmii (Nureddin Şehid Câmii)*'nin ise zengin vakıf

---

[1356] Ö Lütfi Barkan, "*Mâlikâne-Divâni Sistemi*", **Türkiye'de Toprak Meselesi I,** İstanbul, 1980, s.154.

gelirleri vardır. Zira, câmi'nin evkaf gelirleri arasında birçok dükkân kirasının yanısıra, 1 han, 1 arsa kirası, Kabak Çevligi köyünün gelirlerinin ¼ hissesi ve 2 bahçe geliri bulunmaktadır (Bkz. Tablo-52).

Tablo-52

Musul'daki Câmi Vakıflarının Gelir ve Giderleri (1523-1575) [1357]

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı 1523	1540	1557	1575
1	Ulu Câmii (Nureddin Şehid Câmii) Vakfi	1- Dükkân kirası	6192	-	-	-
		2- Kayseriyye-i kadim kirası	5484	-	-	-
		3- Kayseriyye-i cedid kirası	1080	-	-	-
		4- Han kirası	360	600	8284	8640
		5- 1 Han-ı arsa kirası (1575'te Arsa-i kapan kirası)	1333	1000	1911	24000
		6- 56 Dükkân kirası (1557'de 105, 1575'te 115 adet)	-	20000	20546	3600
		7- 16 Kayseriyye-i kadim kirası (1575'te 14'ü harab)	-	2928	860	60
		8- Kabak Çevliği Köyü (1/4 hisse)	775	850	910	1920
		9- 2 Bahçe geliri	400	-	-	-
		Toplam	**15624**	**25378**	**32511**	**38220**
		Giderler	**Gider Tutarı (Günlük Olarak)**			
		1- Cihet-i Tevliyet	8	8	8	10
		2- Cihet-i İmâm	5	6	7	10
		3- Cihet-i Müezzin	-	-	6	-
		4- Cihet-i Ferrâş	2	2	2	2
		5- Cihet-i Huffaz	10	7	7	11
		6- Cihet-i Hitâbet	4	4	5	10
		7- Cihet-i Rakabe	4	-	10	-
		8- Cihet-i Kitâbet	-	10	3	4
		9- Cihet-i Cüzhân	-	10	13	13
		10- Cihet-i Ma'ruf	-	1	1	1
		11- Cihet-i Cibâyet	2	1,5	1,5	1,5
		12- Cihet-i Nezâret	-	-	4	4
		13- Cihet-i Vaiz	-	-	7	7
		14- Cihet-i Kayyım	-	-	-	4
		15- Cihet-i Hademe-i kadimgân	-	-	-	1
		16- Cihet-i Yasinhân	-	-	-	1,5
		17- Cihet-i Sure-i tebarekhân	-	-	-	3
		18- Cihet-i Sure-i amme	-	-	-	2
		19- Cihet-i Aşirhân	-	-	-	3
		20- Cihet-i Türbedar	-	-	-	2
		21- Baha-i Ruğ ve Hasır	4	1,5	1,5	1,5
		22- Diğer	1	1	-	20,5
		Toplam	**39**	**51**	**72**	**117**
2	Mücahidi (Kaymazi) Câmii Vakfi	1- Zemin kirası	200	-	-	-
		2- Musul'da Bahçe	-	200	-	-
3	Emevi Câmii Vakfi	-	-	-	-	-

[1357] Bu tablo **998, 195, 308,** ve **660** no'lu tahrir defterlerindeki bilgilere göre çıkartılmıştır.

Tablo 51'de görüldüğü gibi, Musul'daki câmiler içerisinde Emevi câmii'ne ait herhangi bir vakıf mevcut değildir. Bu ise Musul'un Moğollar tarafından işgal edildiği sırada Emevi câmii'nin de büyük tahribata uğraması ve metruk bir câmi haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Zira, Emevi câmii ancak 19. Yüzyılda yenilenerek ibadete açılabilmiştir[1358]. Mücahidî câmii'nin 1523-1540 tarihlerinde 200 akçalık vakıf geliri mevcuttur. 1557-1575 tarihli tahrirlerde ise kaydı yoktur. Ulu câmii'nin 1523 tarihindeki evkaf geliri 15624 akça iken, bu rakam 1540'ta 25378 akçaya, 1557'de 32511 akçaya ve 1575'te ise 38220 akçaya yükselmiştir. Bu meblağlar günlük hesabiyle (fi yevm) değişik oranlarda muhtelif görevli ve giderlere harcanmaktadır.

2. Mescit Vakıfları

Araştırma dönemimizde tespit ettiğimiz mescit vakfı sayısı 49'dur. Bu mescitlerin evkafı içerisinde dükkân, hân, kasaphâne, zemin ve bahçe gelirleri bulunmaktadır. Özellikle 1557-1575 tarihleri arasındaki dönemde Musul şehrindeki mescit sayısında büyük artış gözlenmektedir.

Bu mescitlerden birkaçı hariç tutulacak olursa tamamına yakını şahıs ismi taşımakta ve muhtemelen bunlar da mescit bânileridir. Bu bâniler arasında 14 hacı, 8 şeyh ve 6 hoca ünvanının bulunması, ilmiye ve tarikat kökenli kimselerin mescit yapımına önem verdikleri göstermektedir (Bkz. Tablo-53).

Tablo-53
Musul'daki Mescit Vakıflarının Gelir ve Giderleri (1523-1575)[1359]

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
1	Ebu'l-Ula Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân kirası	720	900	900	900
		2- 1 Han kirası	-	-	48	48
		3- 1 kıta' zemin kirası (hali ve harabe)	-	-	-	-
		Toplam	**720**	**900**	**948**	**948**
		Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük Olarak)			
		1- Cihet-i İmamet ve Müezzin	-	2	2	2
		2- Baha-i Ruğ ve Hasır	-	0,5	05	05

[1358] Bkz. **Şehrin Fizikî Durumu** Bölümü.

[1359] Bu tablo **998, 195, 308,** ve **660** no'lu tahrir defterlerindeki bilgilere göre çıkartılmıştır.

tablo-53'ün devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
2	Cemaleddin Vezir Mescidi Vakfı	1- 4 Dükkân kirası (1557-1575 tarihlerinde 6 adet dükkân)	-	2580	2580	2580
		Giderler	**Gider Tutarı** (Yıllık Olarak)			
		1- Cihet-i İmâmet	-	2,5	2,5	2,5
		2- Cihet-i Müezzin	-	1,5	1,5	1,5
		3- Cihet-i Tevliyet ve Ferraş	-	1,5	1,5	1,5
3	Hoca Şahkulu Mesci-di Vakfı	1- 1 Dükkaân kirası	-	-	360	180
4	Hâcı Şahkulu Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân kirası 2- 2 Dükkân (1557'de yeni inşa olunmakta, 1575'te herhangi bir gelir kaydedilmemiş)	-	-	360	360
		Giderler	*Gider Tutarı*			
			1523	1540	1557	1575
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
5	Şeyh Mehmed Belkısi Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	240	240
		2- 3 Han kirası	-	-	120	120
		Toplam	-	-	**360**	**360**
6	Çihâr-ı Suk Mescidi Vakfı	1- 3 Hassa-i Hümayûn Dükkân Zemini kirası (1557'de 7 adet)	800	720	2160	-
7	Şeyh Mehmed b. Hilâl Mescidi Vakfı	1- 5 Dükkân kirası	1440	1800	1800	1800
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Ciheti İmâmet	1	1	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	1	1	1	1
		3- Nezâret	-	1	1	0,5
		4- Cihet-i Tevliyet	-	0,5	0,5	1
		5- Harc-ı Rakabe ve HAsır	1	1	1	1
8	Ma'şuk Mescidi Vakfı	1- 5 Dükkân kirası	540	-	-	-
		2- 2 Dükkân kirası	-	-	840	840
		3- 1 Dükkânın 1/3 hissesi	-	-	180	180
		4- 1 Dükkân (hali ve harabe)	-	-	-	-
		Toplam	**540**	-	**1020**	**1020**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1,5	1,5
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	1	1
9	Zeyd b. Ali Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	360	360
10	Şeyh Muhammed Sitâr Mescidi Vakfı	1- 3 Dükkân	-	-	308	308
		2- Hacı Mehmed Hamamı hasılı	-	-	180	180
		3- 1 Dükkânın ¼ hissesi	-	-	180	180
		4- 1 Dükkânın ¼ hissesi	-	-	24	24
		5- 1 Dükkânın ½ hissesi	-	-	60	60
		6- 1 Han kirası	-	-	36	36
		7- 1 Dükkân (hali ve harabe)	-	-	-	-
		Toplam	-	-	**788**	**788**
		Giderler	**Gider tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	1	1

tablo-53'ün devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
11	A'rabi Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	720	720
		2- 1 Dükkânın ½ hissesi	-	-	360	360
		3- 2 Dükkânın 1/3 hissesi	-	-	360	360
		4- 1 Kasaphâne	-	-	180	180
		Toplam	-	-	**1620**	**1620**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	3	3
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	1	1
12	Şeyh Ebubekir Sami Mescidi Vakfı	1- Mescid yanında 1 kıt'a Zemin	-	-	180	180
		2- 1 Han	-	-	180	180
		Toplam	-	-	**360**	**360**
13	Şeyh Mehmed (Şeyh Ömer)A'rabi Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	600	600
		2- 1 Han kirası	-	-	60	60
		3- 1 Dükkânın 1/3 hissesi	-	-	120	120
		4- Cemmas mahallesinde 1 Zemin	-	-	10	10
		Toplam	-	-	**790**	**790**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Ciheti İmâmet	-	-	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	1	1
14	Abdi Alim Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	360	360
15	Ferihşad Bey Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	720	720
		2- Dükkân	-	-	180	1800
		Toplam	-	-	**2520**	**2520**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	0,5	0,5
		3- Cihet-i Tevliyet	-	-	0,5	0,5
		4- Harc-ı Rakabe, Baha-i Ruğ ve Hasır	-	-	6	6
16	Hoca Burhan Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	540	540
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Harc-ı Rakabe, Baha-i Ruğ ve Hasır	-	-	0,5	0,5
17	Hacı Ali Attar Mescidi Vakfı	1- 1 Han	-	-	120	120
18	Hacı Yunus Mescidi Vakfı	1- 1 Han	-	-	120	120
19	Kadir Bey Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	360	540
		2- 1 Kıt'a Zemin	-	-	-	-
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	-	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	-	1
20	Hamâmü'l-Merağı Mescidi Vakfı	-	-	-	-	-
21	Ahmed Mescidi Vakfı	1- Bahçe	-	-	-	600
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	-	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	-	1

tablo-53'ün devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı 1523	1540	1557	1575
22	Hacı Hasan Mescidi Vakfı	-	-	-	-	-
23	Hân Ahmed Acemi Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	120	120
		2- 3 Han kirası	-	-	72	72
		Toplam	-	-	192	192
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
24	Hâcı İbrahim 'Avni Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkânın ½ hissesi	-	-	96	96
		2- 1 Han kirası	-	-	24	24
		Toplam	-	-	120	120
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
25	Hacı Ömer Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	360	360
		2- 2 Dükkânın 1/3 hissesi	-	-	180	180
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	0,5	0,5
26	Mevlânâ Selâmullah Mescidi Vakfı	1- 6 Dükkân	-	-	540	800
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	0,5	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	0,5	1
		3- Cihet-i Tevliyet	-	-	0,5	-
		4- Baha-i Hayme ve Hasır	-	-	-	0,5
27	Darü's-Saade Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	540	540
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
28	Hâcı İsa Hammâk Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkânın ¼ hissesi	-	-	180	180
		2- 1 Dükkânın 1/3 hissesi	-	-	240	240
		3- Mescid yanında 1 kıta' Zemin	-	-	60	60
		Toplam	-	-	480	480
		Gider	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Rakabe, Yağ ve Hasır (fi sene)	-	-	120	120
29	Hoca Şah Mahmud-ı Güşen Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	360	360
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
30	Hoca İsâ Mescidi Vakfı	1- 1 kıta' Zemin	-	-	180	180
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
31	Boz Ali Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	180	180
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
32	Hoca Hasan torun Mescidi Vakfı	1- Mescid yanında 1 kıta' Zemin	-	-	180	180
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
33	Şeyh Hasan Bekri Mescidi Vakfı	1- 1 Han kirası	-	-	180	180
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-

tablo-53'ün devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
34	Pir Ahmed Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	720	720
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
		2- Cihet-i Müezzin	-	-	0,5	0,5
		3- Rakabe, Yağ ve Hasırına	-	-	0,5	0,5
35	Mevlânâ Kasım Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	360	360
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
36	Hacı Hasan Fecr Nâm-ı diğer Beytü'ş-Şems Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	360	360
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i İmâmet	-	-	1	1
37	Şeyh Mehmed b. Nureddin Mescidi Vakfı	1- 2 Han kirası	-	-	240	240
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
38	Hâcı Cemâleddin Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	300	300
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
39	Abdullah b. Seyf Mescidi Vakfı	1- 1 Han kirası	-	-	120	120
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
40	Hâcı Kemaleddin Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkânın ½ hissesi	-	-	120	120
		2- 1 Han kirası	-	-	36	36
		Toplam	-	-	**156**	**156**
		Giderler	Gider Tutarı			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
			1523	**1540**	**1557**	**1575**
41	Haydar Mescidi Vakfı	1- 4 Han kirası	-	-	120	120
		2- 2 Dükkân	-	-	240	240
		Toplam	-	-	**360**	**360**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
42	Hâcı Kasım Attar Mescidi Vakfı	1- 1 Han kirası	-	-	84	84
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
43	Hâcı Hasan Halif Mescidi Vakfı	1- 2 Han kirası	-	-	240	240
		2- 1 Han (hali ve harabe)	-	-	-	-
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
44	Hâcı Receb Mescidi Vakfı	1- 2 Dükkân	-	-	240	240
		2- 1 Han kirası	-	-	60	60
		3- 1 Kıta' Zemin (hali ve harabe)	-	-	-	-
		Toplam	-	-	**300**	**300**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
45	Vâsıt Mescidi Vakfı	1- 1 Dükkân	-	-	60	60
		2- 1 Han kirası	-	-	60	60
		Toplam	-	-	**120**	**120**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-

tablo-53'ün devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
46	Hoca Hasan Cemcem Mescidi Vakfı	1- Mescid yanında 1 kıta' Zemin	-	-	60	60
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
47	Receb Uhuş Mescidi Vakfı	1- 2 Han kirası	-	-	120	120
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
48	Mevlânâ Abdülkadir Müderris Mescidi Vakfı	1- 1 Han kirası	-	-	120	120
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-
49	**İsa Mescidi Vakfı**	1- 1 Dükkân	-	-	180	180
		2- 1 Han kirası	-	-	36	36
		Toplam	-	-	**216**	**216**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Rakabe, Yağ ve Hasırına sarf olunur	-	-	-	-

Tablo-53'te görüldüğü üzere mescit vakıflarına ayrılan gelir miktarları 60 akça ile 1800 akça arasında değişmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da mescitlere vakfedilen gelir kaynakları arasında dükkân sayısının çoğunlukta bulunmasıdır. Diğer taraftan 49 mescit içerisinde 2'sinin (Hamâmü'l-Merağı mescidi, Hacı Hasan mescidi) hiçbir evkaf geliri kayıtlara geçmemiştir.

3. Medrese Vakıfları

Araştırma dönemimizde Musul'da varlığını tespit ettiğimiz 2 medreseden; *Şeyhü'l-Beled medresesi* kaydı sadece 1523 tarihli tahrirde geçmektedir. Bu medreseye 1 çiftlik zemini vakfedilmiş olmakla beraber, gelir ve gider miktarları hakkında hiçbir kayıt yoktur.,

Hoca Kasım (Doğan Bey) medresesine ise Musul boyahânesi gelirlerinden önemli bir meblağ vakfedilmiştir. Nitekim, günlük hesabiyle 1523'te 20, 1540'ta 25 ve 1557-1575 tarihlerinde 30 akça medresenin muhtelif giderleri için vakfedilmiştir. Günlük olarak ayrılan bu meblağın yıllık tutarı 1523'te 7200 akça, 1540'ta 9000 akça ve 1557-1575 tarihlerinde ise 10800 akça tutmaktadır. Bu tutarlar medresedeki muhtelif giderler için harcanmaktadır (Bkz. Tablo-54).

Tablo-54

Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi Vakfı (1523-1575)

	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
	Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi Vakfı	1- Musul Boyahânesi Gelirlerinden (Günlük akça olarak)	20	25	30	30
		Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük akça Olarak)			
		1- Cihet-i Talebe	10	10	7	7
		2- Cihet-i Tevliyet	7	7	7	7
		3- Cihet-i Kitâbet	-	3	3	3
		4- Cihet-i Rakabe	3	-	-	-
		5- Cihet-i Ferraş	-	-	3	3

4. Zaviye Vakıfları

Zaviyeler, herhangi bir tarikata bağlı dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağladıkları binalardır. İnceleme dönemimiz içerisinde Musul'da 8 zaviye tespit edilmiştir. Bu zaviyelere vakfedilen gelir kaynakları köy, mezrea ve çiftlik zeminlerinde elde edilen gelirlerdir (Bkz. Tablo-55).

Tablo-55

Musul'daki Zaviye Vakıflarının Gelir ve Giderleri (1523-1575) [1360]

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
1	İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zaviyesi	1- Karye-i İmâm Şemseddin	3967	4983	5664	5664
		2- Karye-i Burc	-	4637	5582	6150
		3- Karye-i Selâl	-	875	1467	1520
		4- Mezrea-i Ben-i Fetân	540	250	320	320
		5- Mezrea-i Til-i Halil	540	-	-	-
		6- Mezrea-i Tarfa	140	150	240	240
		7- Mezrea-i Cedide Mekabir	140	150	220	220
		8- Mezrea-i Abdalhân	100	120	200	300
		9- Diğer	-	-	-	300
		Toplam	**5427**	**11165**	**13693**	**13694**
		Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük akça olarak)			
		1- Cihet-i Nezâret	3	3	3	3
		2- Cihet-i İmâm	1	2	2	2
		3- Cihet-i Müezzin	1	1	1	1
		4- Cihet-i Meşihat	1	1	2	2
		5- Cihet-i Tevliyet	1	1	1	1
		6- Cihet-i Taam	7	-	-	-
		7- Cihet-i Rakabe	1	2	2	-
		8- Baha-i Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
		9- Baha-i Nân	-	7	7	9
		10- Baha-i Güşt ve Ruğ-ı sade	-	5	5	5
		11- Baha-i Hınta	-	3	3	3
		12- Baha-i Hayme ve Nemek	-	3	3	3

[1360] Bu tablo **998, 195, 308,** ve **660** no'lu tahrir defterlerindeki bilgilere göre çıkartılmıştır.

tablo-55'in devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
2	İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zaviyesi Vakfı	1- Karye-i Sultan Abdullah	7326	7749	10664	12862
		Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük akça olarak)			
		1- Cihet-i Tevliyet	2	3	3	3
		2- Cihet-i Nezâret	2,5	2	2	2
		3- Cihet-i Meşihat	2	2	2	2
		4- Cihet-i Ferraş	1	1	1	1
		5- Cihet-i Rakabe	2	1	1	1
		6- Baha-i Güşt	2	3	3	3
		7- Baha-i Nân	4	4	4	4
		8- Baha-i Gendüm	3	3	3	3
		9- Baha-i Hayme ve Nemek	1	1	1	1
		10- Baha-i Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
		11- Cihet-i İmâmet	-	-	1,5	1,5
		12- Cihet-i Müezzin	-	-	1	1
		13- Cihet-i Saka	-	-	1	1
3	İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zaviyesi Vakfı	-	-	-	-	-
4	İmâm Muhammed b. Musa Kâzım Zaviyesi Vakfı (Tikrit'te)	1- Mezrea-i Dûr	500	-	-	-
		2- Mezrea-i Urabi	200	-	-	-
		Toplam	**700**	-	-	-
5	İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zaviyesi Vakfı	1- Dayıkendi Köyünde 1 Çiftlik Zemini	254	250	-	-
		2- Bavcine Köyü	2346	2000	-	-
		Toplam	**2600**	**2250**	-	-
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Tevliyet	1	1	-	-
		2- Cihet-i İmâmet	1	1	-	-
		3- Harc-ı Rakabe	1	1	-	-
6	İsa Dede Zaviyesi Vakfı	1- 1 Çiftlik Zemini	-	500	500	500
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Merremet, Yağ, Hasır ve Hademesine sarf olunur	-	-	-	-

tablo-55'in devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
7	İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Zaviyesi	1- Hilâlecük (Hillecük) Köyünün Malikâne hissesi	850	1694	1694	1393
		2- Nefs-i Musul'da 1 Çiftlik zemini	-	-	200	200
		3- Diğer	-	-	-	200
		Toplam	**850**	**1694**	**1894**	**1793**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Tevliyet	-	-	-	2
		3- Ruğ, Hasır ve Hüddâme	-	1,5	1,5	1,5
8	Zeyd b. Ali Zaviyesi Vakfı	1- Mezrea-i Atşan	500	500	500	500
		2- Mezrea-i Meş'alei'l-Meşhur	500	500	500	500
		3- Nim (yarım) Çiftlik Zemini	-	-	200	200
		Toplam	**1000**	**1000**	**1200**	**1200**
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Baha-i Ruğ, Hasır ve Hademe	-	1	1	1

Tablo'da görüleceği gibi, Musul'daki zaviyelerin vakıf gelirleri 700 akça ile 13694 akça arasında değişmektedir. Mescitlere vakfedilen gelir kaynakları arasında dükkân gelirleri birinci sırada yer alırken, zaviyelere vakfedilen gelir kaynakları içerisinde ise köy ve mezrea gelirleri çoğunluktadır.

Yine tabloda görüldüğü üzere, "*İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zaviyesi Vakfı*" hariç, diğer zaviyelerin tamamının vakıf gelirleri tespit edilmiştir. Çoğu zaviyenin vakıf gelirleri ise sürekli yükselmiştir. Mesela, "*İmâm Şemseddin Cemmas b. İmâm Muhammed Zaviyesi*"'nin vakıf gelirleri 1523 tarihinde 5427 akça iken bu rakam 1540'ta 11165 akçaya, 1557'de 13693 akçaya ve 1575 tarihinde ise 13694 akçaya yükselmiştir. Tablo-55'te verildiği gibi, "*İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zaviyesi*", "*İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Zaviyesi*" ve "*Zeyd b. Ali Zaviyesi*" vakıf gelirleri sürekli artmıştır. Ancak, "*İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zaviyesi*"'nin vakıf gelirleri 1523 tarihinde 2600 akça iken 1540 tarihinde 2250 akçaya gerilemiştir. Bu ise, Zaviye'nin evkafı içerisinde yer alan "*Bavcine*" ve "*Dayıkendi*" köylerinin gelirlerinin azalmasından kaynaklanmıştır. Öte taraftan, "*İsa dede Zaviyesi*"'nin vakıf gelirleri ise 1540-1575 tarihleri arasında 500 akçadan ibaret olup, herhangi bir azalma veya yükselme meydana gelmemiştir.

5. İmâmzadegân Türbe ve Mezar Vakıfları

Musul'da bulunan imâmzadegân türbeleri ile ziyaretgâh olan bazı imâmzadegânın mezarları içinde vakıflar kurulmuştur. Gerek buralarda görev yapan cüzhân ve türbedar gibi görevliler için, gerekse bakım ve onarımı (baha-i merremet) ile diğer giderleri için Musul boyahanesinin geliri vakfedilmiştir (Bkz. Tablo-56).

Tablo-56

İmâmzadegân Türbele ve Mezar Vakıfları (1523-1575)

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
1	**TÜRBELER** İmâm Avneddin b. Hasan Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	3,5	3	3	3
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Cüzhan	-	2	2	2
		2- Türbedarına, Hasırına ve Yağına	3,5	1	1	1
2	Şeyh Fethi el-Musli Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cüzhan	-	1	1	1
		2- Türbedarına, Hasırına ve Yağına	2,5	1	1	1
3	Nebi Şit Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	-	1	1	1
		Giderler	*Gider Tutarı*			
		1- Merremet, Ruğ ve Hasırına	-	1	1	1
4	Pençe-i Ali Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	1	1	1
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Hasırına ve Yağına	2,5	1	1	1
5	İmâm Abdurrahman b. İmâm Hasan Seyyid Mehdi Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1,5	1,5	3	
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Cüzhan	1	1	2	
		2- Baha-i Ruğ ve Hasır	0,5	0,5	1	
6	İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Türbesi Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Cihet-i Cüzhan	-	1	1	
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	

tablo-56'nın devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
	MEZAR VAKIFLARI	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1	1	1	1
		Giderler	**Gider Tutarı**			
1	İmâm Muhsin b. İmâm Hasan Mezarı Vakfı	1- Hademesi, Ruğ ve Yağına sarf olunur	1	1	1	1
2	İmâm Ali b. İmâm Ali el-Hadi Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
3	Şah Zenân Zevce-i İmâm Hüseyin Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	3	3
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
		3- Cihet-i Hademe	-	-	1	1
4	İmâm Zeyd b. Ali Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
5	Fatıma-i Saferi bint-i İmâm Hüseyin Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
6	Sitti Nefise bint-i İmâm Zeyd Makamı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1,5	2	1,5	1,5
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	0,5	0,5
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
7	Ümmü Gülsüm bint-i İmâm Hasan Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1	1	1	1
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Merremet, Ruğ ve Hasırına	1	1	1	1
8	İmâm Abdülmahsen Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
9	Şeyh Kazibü'b-Bân Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1	1	1	1
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		1- Merremet, Ruğ ve Hasırına	1	1	1	1

tablo-56'nın devamı

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı			
			1523	1540	1557	1575
10	Şeyh Hayrü'n-Nesac Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	-	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
11	İmâm Muhammed el-Bâhir b. İmâm Hasan Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	4,5	3	3	3
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	2	2	2
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
12	İmâm İbrahim b. Caferü's-Sadık Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	7,5	3	3	3
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	2	2	2
13	İmâm Ali b. Muhammed Halık Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
14	İmâm Şeyh Za'zi Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1
15	Sencarfiye bint-i İmâm Hasan Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	1	-	-	-
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		-	-	-	-	-
16	Suultan Abdullah b. Hz. Ömer Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	-	-	-
		Giderler	Gider Tutarı			
		1- Hademe, Ruğ ve Hasırına	2,5	-	-	-
17	Nokta Mezarı Vakfı	**Musul Boyahânesi gelirinden** (Günlük-akça olarak)	2,5	2	2	2
		Giderler	**Gider Tutarı**			
		Cihet-i Cüzhan	-	1	1	1
		2- Cihet-i Türbedar, Ruğ ve Hasır	-	1	1	1

Tablo-56'de görüleceği üzere imâmzadegân türbe ve mezarları için Musul boyahânesi gelirlerinden günlük hesabiyle (fi yevm) 1; 1,5; 2; 2,5; 3 ve 3,5 akça arasında değişen oranlarda vakfedilmiştir. Ayrıca, türbe ve mezarlara vakfedilen gelir miktarı 1523 tarihinde daha fazladır. 1540-1575 dönemlerinde ayrılan gelir ise genelde

aynı miktardadır. Bu gelirler, cüzhân ve türbedar cihetleri ile merremet (bakım), hasır ve yağ masraflarına harcanmaktadır.

6. Diğer Vakıflar

a. Harameyni'ş-Şerifeyn Vakfı

Osmanlı hükümdarlarından Yıldırm Bâyezid ve oğlu Çelebi Sultan Mehmed dönemlerinden itibaren Mekke ve Medine'ye sûrre denilen iane gönderildiği bilinmektedir[1361].

Osmalılar Mısır'ı aldıktan sonra, Memlukler tarafından her sene Harameyn'e (Mekke-Medine) gönderilen sûrre vakıflarını devam ettirdikleri gibi buna pek çok ilaveler de yapmışlardır. İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde "*Harameyni'ş-Şerifeyn vakfı*" 'na birçok köy, mezrea, cemaat, kervansaray, dükkân, bağ, zemin vs. yerlerinden elde edilen gelirler tahsis edilmiştir. Bu gelir kaynaklarının icareye verilmesiyle[1362] elde edilen vakıf para, 1714 yılına kadar Mısır'da, bu tarihten itibaren de Enderun'da Harameyn Hazinesinde toplanıp, her genellikle hac mevsiminde yerine ulaştırılmakta idi[1363].

Harameyne gönderilen bu para buralardaki câmi görevlileri, peygamber makamının hademeleri, sadat, değişik memleketlerden hac niyetiyle veya yerleşmek üzere bu iki şehre gelenler ve oralarda yaşayan fâkirler için harcanırdı[1364].

Musul'daki vakıflar içerisinde en fazla gelir tahsis edileni Harameyn vakfıdır. Bu vakfa 3 köy, 1 mezrea, 2 cemaat ve İmadiye ile Akra'da mukataa geliri tevcih edilmiştir. 1523-1540 tarihli tahrir defterlerinde "*Vakf-ı Hz. Muhammedü'l-Mustafa*" (s.a.v.), 1557-1575 tarihli tarihli tahrirlerde ise "*Vakf-ı Harameyni'ş-Şerifeyn*" şeklinde kaydedilmiştir.

Tarihler itibariyle vakfın gelir toplamı şöyledir; 1523'te 21.389 akça; 1540'ta 43.950 akça; 1557'de 63.030 akça; 1575'te 73.808 akça ve 1592'de 156.880 akça[1365](Bkz. Tablo-57).

[1361] Münir Atalar, **Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları**, Ankara, 1991, s.10-11.
[1362] A. Nezihi Turan, **age.**, s.199.
[1363] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrem Emirleri**, TTKB., Ankara, 1984, s.35.
[1364] Bahaeddin Yediyıldız, "*Vakıf*", **İA.**, C.13, İstanbul, 1988, s.168.

Tablo-57
Harameyni'ş-Şerifeyn Vakfı (1523-1592) [1366]

No	Gelir Kaynakları	Gelir Tutarı				
		1523	**1540**	**1557**	**1575**	**1592**
1	Hatare-i Büzürg Köyü	12187	21343	33336	39868	31056
2	Reşidiye Köyü	5675	14123	14123	16100	75691
3	Şirehanlu Köyü	1527	6766	8595	10330	41023
4	Fecred Mezreası	200	400	650	650	-
5	Evceşlü Cemaati	1800	1318	1858	2182	4460
6	Kara Ünâz Cemaati	-	-	468	678	-
7	İmadiye ve Akra'da Mukataa	-	-	4000	4000	4650
	Toplam	**21389**	**43950**	**63030**	**73808**	**156880**
	Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük-akça olarak)				
1	Cihet-i Tevliyet	-	-	10	10	10
2	Cihet-i Hitabet ve İmâm	-	-	3	3	-
3	Cihet-i Cibâyet	-	6	3	-	3
4	Cihet-i Nezâret	-	10	6	-	-
5	Cihet-i Kitâbet	-	-	5	5	5
6	Bahâ-i Mum ve hasır	-	-	1	-	-
7	Cihet-i Müezzin	-	-	1	-	-
8	Diğer	-	-	1	-	3
	Toplam	-	**16**	**30**	**18**	**21**

Tabloda görüldüğü gibi bu vakıf gelirlerinden günlük hesabiyle tevliyet, hitabet, imâmet, cibayet, nezarat, kitâbet vs. cihetlere sarf olunmaktadır. Bu harcamalardan sonra geriye kalan büyük meblağ ise Harameyni'ş-Şerifeyn fukarasına irsal olunmaktadır[1367].

Öte taraftan, İmadiye ve Akra sancaklarında da Harameyn vakıfları mevcut olup, buradaki vakıf gelirlerinin tamamının toplanamadığını görmekteyiz[1368]. Fakat, İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey buradaki vakıflara karşılık her sene devlete 4000 akça

---

[1365] **TD., 998**, s.89; **TD., 195**, s.147; **TD., 308**, s.178; **TD., 660**, s.228-236; **Topkapı Sarayı müzesi Evrak Hazinesi, Bağdad Vilâyeti Harameyni'ş-Şerifeyn Evkaf Defteri, No:3063,** s.20-35.

[1366] Bu tablo, **998, 195, 308, 660** no'lu **Tahrir Defterleri** ile **Topkapı Sarayı müzesi Evrak Hazinesi, Bağdad Vilâyeti Harameyni'ş-Şerifeyn Evkaf Defteri, 3063** no'lu defterlerdeki bilgilere göre çıkartılmıştır.

[1367] **TD., 308**, s.178.

[1368] **TD., 195**, s.147; **TD., 308**, s.178; **TD., 660**, s.236.

vermeyi üstlenmiş ve bu 4.000 akçayı da Musul'daki Harameyn vakfı nâzırı ve câbisi teslim almakta, Musul'daki gelirle birlikte Hramayni'ş-Şerifeyn'e irsal olunmak üzere biriktirilmektedir[1369].

Ayrıca, Musul'daki Harameyn vakfı gelirleri de kadı'nın yardımcılığında nâzır tarafından toplanıp, biriktirilmekte idi[1370].

Musul'daki Harameyn vakfı ile ilgili dikkatimizi çeken hususlardan biri de 1557'de vakıf nazırlığının ref' edilip günlük (fi yevm) 6 akçalık cihetini Eski Musul Beylerinden Aranid oğlu İskender Bey'in Reşidiye köyünde yapmış olduğu câminin görevlilerine vakfedilmesidir[1371]. Bu uygulama 1557-1592 tarihleri arasında devam etmiştir.

Ancak, Harameyn vakfına ait mal ve mahsullere dışarıdan gelebilecek müdahaleleri önlemek için zaman zaman merkezden vazifelendirilen görevliler tarafından teftiş ve kontrol yapılmakta idi. Nitekim, Musul kadısı Hanefi, Harameyn Evkafı Nâzırı Darü's-Saade Ağası Server Ağa'nın arzı üzerine Bağdat ve havalisindeki Harameyn evkafından olan arazi ve mahsullerine vaki müdahaleyi önlemek için 19 Mart 1592 (5 Cemaziyelahir 1000)'de tahrire memur edilmiştir[1372]. Yapılan tahrir sonucunda 6 akçalık nâzırlık cihetini Reşidiye köyünde yapılan câminin görevlilerine vakfedilmesinin *"hilâf-ı şer'i şerif"* ve *"muğayir-i şart-ı vâkf "* olması hasebiyle tekrar Haremeyn vakfı için zapt edilmesi *"Defter-i Cedide "* kaydedilmiştir[1373].

[1369] **TD., 195,** s.147.

[1370] **TD., 195,** s.147.

[1371] **TD., 308,** s.178. *"...vakf-ı mezkurun nâzıra ihtiyacı olmayub... Karye-i Reşidiye'de sabıkan Musul beyi olan Aranid oğlu İskender Bey bir câmi bünyâd eyleyüb... vakf komayub, hâliya paye-i serir-i 'alaya arz olundukda, zikr olan nezaret ki, yevmi 6 akçadır ref' olunub... 3 akçası (*Reşidiye Köyünde yapılan câminin*) imâmına, hâtibine, 1 akçası müezzinine ve 1 akçası mum ve hasıra ve 1 akçası dahi sair mühimmatına sarf oluna. Ve ba'de nezaret içün verülmeyüb, nazırlık hizmetin mütevellisi ve kâtibi görüb, zikr olan cihetler içün mezkur 6 akça sarf oluna deyu fermân olunduğu ecilden defter-i cedid-i hâkaniye kayd olunub, şerh verildi".*

[1372] **Mühimme, 69,** s.237.

[1373] **Topkapı Sarayı müzesi Evrak Hazinesi, Bağdad Vilâyeti Harameyni'ş-Şerifeyn Evkaf Defteri, No:3063,** s. 35. *" Harameyni'ş-Şerifeyn Evkaf mahsulünden defter-i atik kaydı mucebince fermân-ı 'aliyle mukaddema ref' olunan 6 akça nezâret akçasından Karye-i Reşidiye'den merhum Aranid Oğlu İskender Bey bünyâd eyledüğü câmi-i şerifin mesâlihi içün hatib ve imâm ve müezzin ve mum ve hasır... ve sair mühimmatına sarf oluna deyu defter-i atikde masdur bulunmağın, bu minval üzre temessük taleb olundukda, temessük bulunmayub, fi'l-vâki Harameyni'ş-Şerifeyn vakfı mahsulünden cemi'i ahere cihet ta'yin olunmak hilâf-ı şer'i şerif ve muğayir-i şart-ı vâkıf olduğu vech-i mezkur üzre mufassal arz olunub, fermân-ı 'aliyle hilâf-ı şer'i şerif ve muğayir-i şart-ı vâkıf kimesneye nesne virülmeyüb deyü buyurulmağın, zikr olunan 6 akça vakf-ı mezkurda (sarf) olunması defter-i cedide kayd olundu. Fi evâsıt-ı Şâ'ban- Sene elf".*

Böylece 1557-1592 tarihleri arasında Harameyn vakfının günlük 6 akçalık gelirinin bir başka vakıf için harcanmasının yanlışlığı tespit edilip, bu uygulamaya son verilmiştir.

b. Nebi Yunus Külliyesi Vakfı

Nebi Yunus külliyesinin muhtelif giderlerini karşılamak için birçok gelir kaynağı vakfedilmiştir[1374]. Bu evkaf arasında 3 köy, 3 mezrea, 5 cemaat, 3 dükkân ve 2 bağ bulunmaktadır (Bkz. Tablo-58).

Tablo-58
Hz. Yunus Nebi Vakfı (1523-1575) [1375]

No	Gelir Kaynakları	Gelir Tutarı			
		1523	1540	1557	1575
1	Nevine (Nuniye) Köyü	12068	21556	16275	19222
2	Bâkufe Köyü (1/4 hisse)	3018	6408	11322	12518
3	Begüm Meşhedi Köyü	1100	2000	3607	3700
4	Hasaniyye Mezreası	-	800	2440	3000
5	1 Bağ	-	200	200	200
6	1 Bağ	-	-	220	220
7	3 Dükkân	-	-	360	360
8	Cemaat-ı Ulusân-ı Vakf-ı m.	-	-	5927	-
9	Egriceler Mezreası	-	-	3810	4000
10	Kuyucak Mezreası	-	-	200	500
11	Erbil'de 1 Köy gelirinin nısfı (1/2)	-	-	800	800
12	Kâdıkendi Köyü	-	-	-	1110
13	Gökçelü Cemaati	-	-	-	1424
14	Lek Cemaati	-	-	-	1922
15	Lâdamiye Cemaati	-	-	-	1072
16	Dâvudi Cemaati	-	-	-	1436
17	Yağmur Tânlu Cemaati	-	-	-	326
18	Diğer	-	-	200	1200
	Toplam	**16186**	**30964**	**45361**	**53010**

[1374] Külliyenin tarihçesi için bkz. **Şehrin Fiziki Durumu** Bölümü.
[1375] Bu tablo, **998, 195, 308** ve **660** no'lu tahrir defterlerindeki kayıtlara göre çıkartılmıştır.

tablo-58'in devamı

No	Giderler	Gider Tutarı (Günlük-akça)			
		1523	1540	1557	1575
1	Cihet-i Tevliyet (mütevelli)	7	10	10	10
2	Cihet-i İmâmet ve Müezzin	2,5	4	4	4,5
3	Cihet-i Ferrâş	2	1,5	1,5	1,5
4	Cihet-i Sakâ (sucu)	1	1,5	1,5	1,5
5	Cihet-i Habbâz ve Tabbâh	1,5	2,5	2,5	2,5
6	Cihet-i Kitâbet	-	3	3	5
7	Cihet-i Hitâbet	-	3	3	3
8	Cihet-i Nezâret	-	-	-	4
9	Cihet-i Cüzhân	-	1	1	7
10	Cihet-i Hâfız	-	1	-	-
11	Cihet-i Aşirhân	-	-	1	5
12	Cihet-i Sermahfil	-	-	-	1,5
13	Cihet-i Ma'arif	-	-	-	2
14	Cihet-i En'amhân	-	-	-	4
15	Cihet-i Tebârekhân	-	-	-	3
16	Bahâ-i Ruğ ve Hasır	6	2	2	2
17	Bahâ-i Güşt (et)	6	12	12	12
18	Bahâ-i Erz (pirinç)	3	-	-	-
19	Bahâ-i Ruğ-ı Sade (sade yağ)	3	4	4	4
20	Bahâ-i Nân (Ekmek)	6	15	15	15
21	Bahâ-i Asel (1540'tan sonra Peynir dahil)	1	3	3	3
22	Bahâ-i Nemek, Künci vs.	-	3	15	3
23	Bahâ-i Hınta (buğday)	-	6	6	6
24	Bahâ-i diğer	4,5	5	5	5
25	Zâviye Görevlileri cihetleri	-	-	-	14,5
	Toplam	**35**	**72**	**89,5**	**119**

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Nebi Yunus külliyesinin evkaf gelir toplamı 1523'te 16186 akça, 1540'ta 30964 akça, 1557'de 45361 akça ve 1575 tarihinde 53010 akçadır. Bu yüksek meblağlar külliyede çeşitli vazifeler gören kalabalık bir görevliler gurubu ve külliyenin diğer ihtiyaçları için harcanmaktadır. 1523-1575 tarihleri arasında evkaf gelirlerinin 16186 akçadan 53010 akçaya yükselmesine paralel olarak aynı dönem içerisinde külliyenin harcamaları da günlük hesabiyle 35 akçadan 119 akçaya

yükselmiştir.

c. Nebi Cercis Külliyesi

Bu külliye için de zengin gelir kaynakları vakfedilmiştir[1376]. 1 köy, 1 mezrea ve 3 han kirası külliyenin evkaf geliri için ayrılmıştır (Bkz. Tablo-59).

Tablo-59

Hz. Cercis Nebi Vakfı (1523-1575)

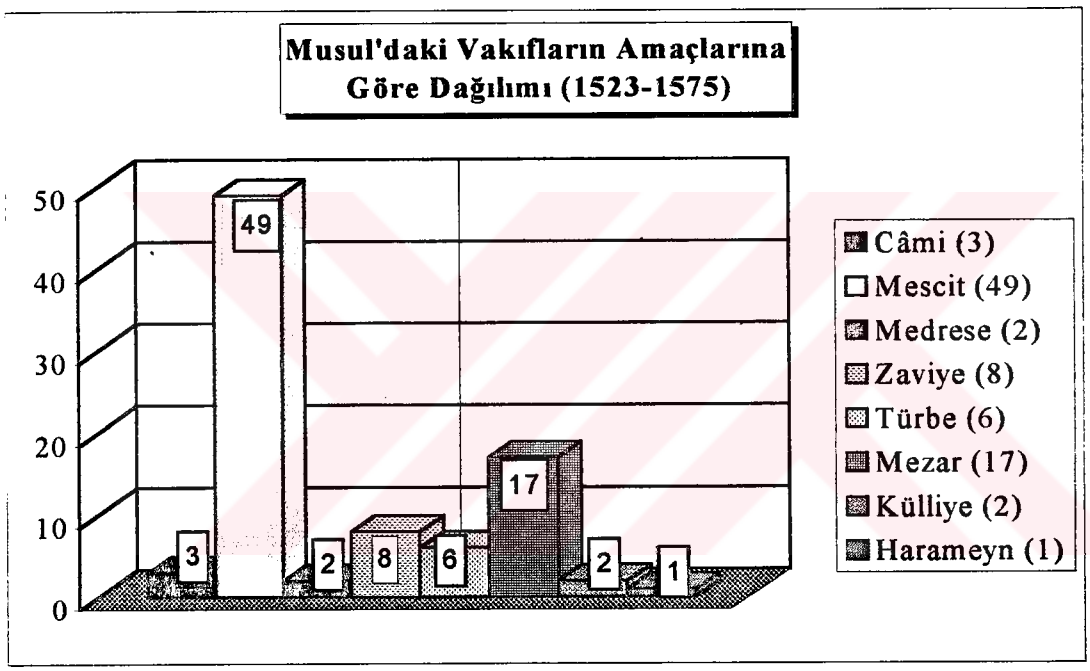
No	Gelir Kaynakları	Gelir Tutarı			
		1523	1540	1557	1575
1	Tilkif Köyü	25312	35270	50157	58577
2	1 Hân kirası	12	12	100	-
3	Hassalar ve Ali Kuyusu Mezreası	-	-	1200	1200
4	2 Hân kirası	-	-	-	60
	Toplam	**25324**	**35282**	**51457**	**59837**
	Giderler	**Gider Tutarı** (Günlük-akça)			
1	Cihet-i Tevliyet	12	15	15	15
2	Cihet-i İmâm ve Müezzin	3	3	3	3
3	Cihet-i Ferrâş	2	1	1	1
4	Cihet-i Sakâ	1	1	-	1
5	Cihet-i Habbâz	6	4	4	-
6	Cihet-i Tabbâh	3	2	2	-
7	Cihet-i Nezâret	-	-	-	4
8	Cihet-i Cüzhân	-	4	4	4
9	Cihet-i Kitâbet	-	2	2	2
10	Cihet-i Aşirhân	-	-	1	1
11	Cihet-i Siyerhân	-	-	4	4
12	Cihet-i Tedris	-	-	-	9
13	Cihet-i Tebârekhân	-	-	-	2
14	Bahâ-i Asel ve Sir	3	-	-	-
15	Bahâ-i Güşt (et)	5	12	12	12
16	Bahâ-i Erz	6	-	-	-
17	Bahâ-i Ruğ-ı Sade	6	6	6	6
18	Bahâ-i Nân (Ekmek)	8	15	15	15
19	Bahâ-i Dakik (un)	4	-	-	-
20	Bahâ-i Künci ve Mercimek	2	-	-	-
21	Bahâ-i Hınta	-	12	12	12
22	Bahâ-i Nemek, Nardenk vs.	-	4	4	4
23	Bahâ-i Peynir ve Asel	-	3	3	3
24	Bahâ-i Ruğ-ı Çerağ	-	-	1	1
25	Bahâ-i diğer	6	-	8	8
26	Harc-ı merkeb-i sakâ vs.	-	3	3	-
	Toplam	**67**	**87**	**100**	**107**

[1376] Külliyenin tarihçesi için bkz. **Şehrin Fiziki Durumu** Bölümü.

Görüldüğü gibi, külliyenin toplam evkaf geliri 1523'te 25324 akça, 1540'ta 35282 akça, 1557'de 51457 akça ve 1575 tarihinde 59837 akçadır. Görevliler ve diğer masraflar için yapılan harcama tutarı ise, günlük hesabiyle 1523'te 67, 1540'ta 87, 1557'de 100 ve 1575'te 107 akçadır.

Diğer yandan, Musul'daki vakıf müesseselerinin toplamı 88'dir. Bunlardan 3'ü câmi, 49'u mescit, 2'si medrese, 8'i zaviye, 6'sı imâmzadegân türbesi, 17'si imâmzadegân mezarı (ziyaretgâh), 2'si külliye ve 1'i harameyn vakfıdır (Bkz. Grafik-IV).

Grafik-IV

Görüldüğü gibi, Musul'daki vakıf müesseselerinin tamamına yakını dinî amaçlı vakıflardır. Ancak, zaviyelere bağlanan vakıf gelirlerinin gelen-geçen yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için sarf edilmesi, bu müesseselerin hem dinî hem de sosyal yardımlaşma bakımından hizmet verdiklerini göstermektedir. Bundan dolayı zaviyeleri sadece birer dinî kurum olarak değil, aynı zamanda sosyal boyutu olan kurumlar olarak da değerlendirmek doğru olur.

III. VAKIF GÖREVLİLERİ

Vakıflarda, vakfın hizmet çeşidine göre pek çok görevli bulunmaktadır. Bu görevliler, vakfın gelir miktarına göre ve vakfiyede belirtilen miktarlarda ücret almakta idiler.

Vakıf çalışanlarının ücretleri, vakfın gelirine göre değişmektedir. Ancak, bu görevliler sadece vakıflarda aldıkları ücretlerle (cihet) geçinmeyip, kendilerine buğday, odun, elbise vs. gibi aynî yardımlar da yapılmaktaydı[1377].

Aşağıdaki tabloda 1523-1592 tarihleri arasında Musul'da bulunan çeşitli vakıflarda çalışan görevliler ile bunların aldıkları ücretler verilmiştir[1378].

Tablo-60

Vakıf Görevlileri ve Aldıkları Ücretler (1523-1592)

No	Görevli Olduğu Vakıf	Görevi	Ücreti (günlük-akça olarak)					Sayısı				
			1523	1540	1557	1575	1592	1523	1540	1557	1575	1592
1	Ulu Câmii (Nureddin Şehid Câmii) Vakfı	1-Mütevelli	8	8	8	10	-	1	1	1	1	-
		2- İmâm	5	6	7	10	-	1	1	1	1	-
		3- Müezzin	-	-	6	-	-	-	2	3	3	-
		4- Ferrâş	2	2	2	2	-	1	1	1	1	-
		5- Huffaz	10	7	7	11	-	14	7	1	11	-
		6- Hâtib	4	4	5	10	-	1	1	1	1	-
		7- Kâtib	-	3	3	4	-	-	1	1	1	-
		8- Cüzhân	-	10	13	13	-	-	10	13	13	-
		9- Ma'ruf	-	1	1	1	-	-	1	1	1	-
		10- Cibâyet	2	1,5	1,5	1,5	-	1	1	1	1	-
		11- Nezâret	-	3	4	4	-	-	1	1	1	-
		12- Vaiz	-	-	7	7	-	-	-	-	1	-
		13- Kayyım	-	-	-	4	-	-	-	-	1	-
		14- Hademe	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-
		15- Yasinhân	-	-	-	1,5	-	-	-	-	1	-
		16- Sure-i tebarekhân	-	-	-	3	-	-	-	-	1	-
		17- Sure-i ammehan	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
		18- Aşirhân	-	-	-	3	-	-	-	-	1	-
		19- Türbedar	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
		20- Nokta'i	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
		21- Mi'mârî	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
2	Mücahidi (Kaymazi) Câmii Vakfı	1-İmâm	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
		2- Müezzin	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
3	Ebu'l-Ula Mescidi Vakfı	1-İmam	1	1	1	1	-	-	1	1	1	-
		2- Müezzin	1	1	1	1	-	-	1	1	1	-
4	Cemaleddin Vezir Mescidi Vakfı	İmâm	-	2,5	2,5	2,5	-	-	1	1	1	-
		2- Müezzin	-	1,5	1,5	1,5	-	-	1	1	1	-
		3- Mütevelli ve Ferrâş	-	1,5	1,5	1,5	-	-	2	2	2	-
5	Hâcı Şahkulu Mescidi Vakfı	1- İmâm	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-

[1377] Mustafa Öztürk, "*Bursa'da Hububat Fiyatları*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, VII, İzmir, 1992, s.187.

[1378] **TD., 998**, s.85-89; **TD., 195**, s.142-143; **TD., 308**, s.176-192; **TD., 660**, s. 228-267; **Topkapı Sarayı Müzesi Evrak Hazinesi, Bağdad Vilâyeti Harameyni'ş-Şerifeyn Evkaf Defteri, No: 3063**, s.20-35.

tablo-60'ın devamı

No	Görevli Olduğu Vakıf	Görevi	Ücreti (günlük-akça olarak)					Sayısı				
			1523	1540	1557	1575	1592	1523	1540	1557	1575	1592
6	Şeyh Mehmed b. Hilâl Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin 3- Nezâret 4- Mütevelli	1 1 - -	1 1 1 0,5	1 1 1 0,5	1 1 0,5 1	- - - -	1 1 - -	1 1 1 1	1 1 1 1	1 1 1 1	- - - -
7	Ma'şuk Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	1,5 1	1,5 1	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -
8	Şeyh Muhammed Sitâr Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	1 1	1 1	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -
9	A'rabi Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	3 1	3 1	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -
10	Şeyh Mehmed (Şeyh Ömer)A'rabi Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	1 1	1 1	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -
11	Ferihşad Bey Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin 3- Mütevelli	- - -	- - -	1 0.5 0,5	1 0.5 0,5	- - -	- - -	- - -	1 1 1	1 1 1	- - -
12	Hoca Burhan Mescidi Vakfı	1- İmâm	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-
13	Kadir Bey Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	- -	1 1	- -	- -	- -	- -	1 1	- -
14	Ahmed Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	- -	1 1	- -	- -	- -	- -	1 1	- -
15	Hacı Ömer Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	- 1	1 1	- -	- -	- -	- -	1 1	- -
16	Mevlânâ Selâmullah Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin 3- Mütevelli	- - -	- - -	0,5 0,5 0,5	0,5 1 1	- - -	- - -	- - -	1 1 1	1 1 1	- - -
17	Hâcı İsa Hammâk Mescidi Vakfı	1- İmâm	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-
18	Hoca Şah Mahmud-ı Güşen Mescidi Vakfı	1- İmâm	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-
19	Pir Ahmed Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	1 0.5	1 0,5	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -
20	Çihâr-ı Suk Mescidi Vakfı	1- İmâm 2- Müezzin	- -	- -	3 2	- -	- -	- -	1 -	1 1	- -	- -
21	Hamâmü'l-Merağı Mescidi Vakfı	1- İmâm ve müezzin	-	2	-	-	-	-	2	-	-	-
22	Hacı Hasan Fecr Nâm-ı diğer Beytü'ş-Şems Mescidi Vakfı	1- İmâm	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-
23	Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi Vakfı	1- Talebe 2- Mütevelli 3- Kâtib 4- Ferraş	10 7 - -	10 7 3 -	7 7 3 3	7 7 3 3	- - - -	- 1 - -	- 1 1 -	- 1 1 1	- 1 1 1	- - - -
24	İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zaviyesi	1- Nezrâret 2- İmâm 3- Müezzin 4- Meşihat ve Tabbah 5- Tevliyet	3 1 1 1 1	3 2 1 1 1	3 2 1 2 2	3 2 1 2 1	- - - - -	1 1 1 1 1	1 1 1 1 2	1 1 1 1 2	1 1 1 1 2	- - - - -
25	İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zaviyesi Vakfı	1- Mütevelli 2- Nezâret 3- Meşihat 4- Ferraş 5- İmâmet 6- Müezzin 7- Saka	2 2,5 2 1 - - -	3 2 2 1 - - -	3 2 2 1 1,5 1 1	3 2 2 1 1,5 1 1	- - - - - - -	1 1 1 1 1 - -	1 1 1 2 1 - -	1 1 2 2 1 1 1	1 1 2 2 1 1 1	- - - - - - -
26	İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zaviyesi Vakfı	1- Mütevelli 2- Meşihat	1 1	1 1	- -	- -	- -	1 1	1 1	- -	- -	- -

tablo-60'ın devamı

No	Görevli Olduğu Vakıf	Görevi	Ücreti (günlük-akça olarak)					Sayısı				
			1523	1540	1557	1575	1592	1523	1540	1557	1575	1592
27	İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Zaviyesi	1- Cüzhan 2- Mütevelli 3- Hademe	- - 2,5	1 - -	1 - -	1 2 1,5	- - -	- - 1	1 - -	1 - 1	1 1 1	- - -
28	Zeyd b. Ali Zaviyesi Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- -	1 -	1 1	1 1	- -	- -	1 1	1 1	1 1	- -
29	İmâm Avneddin b. Hasan Türbesi Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 3,5	2 1	2 1	2 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
30	Şeyh Fethi el-Musli Türbesi Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2,5	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
31	İmâm Abdurrahman b. İmâm Hasan Seyyid Mehdi Türbesi Vakfı	1- Cüzhan 2- Hademe	- 1,5	2 -	2 -	2 -	- -	- 1	1 -	1 -	1 -	- -
32	İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Türbesi Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2,5	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
33	İmâm Ali b. İmâm Ali el-Hadi Mezrai Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- -	1 1	1 1	1 1	- -	- -	1 1	1 1	1 1	- -
34	Şah Zenân Zevce-i İmâm Hüseyin Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar 3- Hademe	- - 2,5	1 1 -	1 1 1	1 1 1	- - -	- - 1	1 1 -	1 1 1	1 1 1	- - -
35	İmâm Zeyd b. Ali Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar	- 2,5	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
36	Fatıma-i Saferi bint-i İmâm Hüseyin Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
37	Sitti Nefise bint-i İmâm Zeyd Makamı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 1,5	1 1	0,5 1	0,5 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
38	İmâm Abdülmahsen Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- -	1 1	1 1	1 1	- -	- -	1 1	1 1	1 1	- -
39	Şeyh Hayrü'n-Nesac Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- -	1 1	1 1	1 1	- -	- -	1 1	1 1	1 1	- -
40	İmâm Muhammed el-Bâhir b. İmâm Hasan Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2	2 1	2 1	2 1	- -	- 1	2 1	2 1	2 1	- -
41	İmâm İbrahim b. Caferü's-Sadık Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Hademe	- 1,5	1 -	1 -	1 -	- -	- 1	1 -	1 1	1 1	- -
42	İmâm Ali b. Muhammed Halık Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2,5	1 2	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
43	İmâm Şeyh Za'zi Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (ruğ ve hasır bedeli dahil)	- 2	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -
44	Suultan Abdullah b. Hz. Ömer Mezarı Vakfı	1- Hademe (Ruğ ve Hasır ile beraber)	2,5	-	-	-	-	1	-	-	-	-
45	Nokta Mezarı Vakfı	1- Cüzhan 2- Türbedar (Ruğ ve Hasır dahil)	- 2,5	1 1	1 1	1 1	- -	- 1	1 1	1 1	1 1	- -

tablo-60'ın devamı

No	Görevli Olduğu Vakıf	Görevi	Ücreti (günlük-akça olarak)					Sayısı				
			1523	1540	1557	1575	1592	1523	1540	1557	1575	1592
46	Nebi Yunus Külliyesi Vakfı	1- Mütevelli	7	10	10	10	-	1	1	1	1	-
		2- İmâm ve Müezzin	2,5	4	4	4,5	-	2	2	2	2	-
		3- Ferrâş	2	1,5	1,5	1,5	-	1	1	1	1	-
		4- Sakâ	1	1,5	1,5	1,5	-	1	1	1	1	-
		5- Habbâz	1,5	2,5	2,5	2,5	-	1	1	1	1	-
		6- Kitâbet	-	3	3	5	-	-	1	1	1	-
		7- Hitâbet	-	3	3	3	-	-	1	1	1	-
		8- Nezâret	-	-	-	4	-	-	-	-	1	-
		9-Cüzhân	-	1	1	7	-	-	1	1	7	-
		10-Hâfiz	-	1	-	-	-	-	1	1	-	-
		11-Aşirhân	-	-	1	5	-	-	-	-	5	-
		12-Sermahfil	-	-	-	1,5	-	-	-	-	1	-
		13-Ma'arif	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
		14-En'amhân	-	-	-	4	-	-	-	-	1	-
		15-Tebârekhân	-	-	-	3	-	-	-	-	1	-
47	Cercis Nebi Külliyesi Vakfı	1- Mütevelli	12	15	15	15	-	1	1	1	1	-
		2- İmâm ve Müezzin	3	3	3	3	-	2	2	2	2	-
		3- Ferrâş	2	1	1	1	-	1	1	1	1	-
		4- Sakâ	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-
		5- Habbâz	6	4	4	-	-	1	1	1	-	-
		6- Nezâret	-	-	-	4	-	-	-	-	1	-
		7- Cüzhân	-	4	4	4	-	-	4	4	4	-
		8- Kitâbet	-	2	2	2	-	-	1	1	1	-
		9- Aşirhân	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-
		10- Siyerhân	-	-	4	4	-	-	-	1	1	-
		11- Tedris	-	-	-	9	-	-	-	-	1	-
		12- Tebârekhân	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
48	Harameyni'ş-Şerifeyn Vakfı	1- Mütevelli	-	-	10	10	10	-	-	1	1	1
		2- Hitabet ve İmâm	-	-	3	3	-	-	-	2	2	-
		3- Cibâyet	-	6	3	3	3	-	1	1	1	1
		4- Nezâret	-	10	6	-	-	-	1	-	-	-
		5- Kitâbet	-	-	5	5	5	-	1	1	1	1
		6- Müezzin	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-
	Toplam		141	206	269	334	18	60	115	142	181	3

Tablo-60'da 1523-1592 tarihleri arasında Musul'da bulunan 88 vakıftan 48'nin görevlileri verilmiştir. Diğer 4 vakfın çoğunun gelir miktarları belli olmakla beraber, görevlileri ve takdir edilen ücret miktarları vesikalara kaydedilmemiştir. Ancak, bu 40 vakıfta en az 2'şer görevlinin bulunduğunu kabul edersek toplam 80 görevlinin bulunması gerekir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere vakıf görevlilerinin ücretleri çalıştıkları vakfın gelirine göre değişmektedir. Mesela; Ulu câmi (Nureddin Şehid câmii) imâmı'nın ücreti (cihet) 1523-1575 arasındaki dönemde 5 ile 10 akça arasında değişirken, pek çok mescit imâmının ücreti ise 1 ile 3 akça arasında değişmektedir (Bkz. Tablo-60). Diğer taraftan tablo-59'da da görüleceği gibi, vakıf görevlilerinin çoğunun ücretleri 1523-1575 tarihleri arasında sabit olup, pek değişmemekle beraber, bazı görevlilerin ise ücretlerinde azalma veya yükselme görülmektedir. Mesela; Ulu câmi imâmının ücreti 1523'te 5 akça iken, 1540'ta 6 akçaya, 1557'de 7 akçaya ve 1575'te ise 10 akçaya

yükselmiştir. Aynı vakfın mütevellisinin ücreti 1523-1557 döneminde 8 akça iken, 1575 tarihinde 10 akçaya yükselmiştir. Huffâz'ın ise 1523'te 10 akça olan ücreti, 1540-1557 arasında 7 akçaya düşmüş iken 1575 tarihinde ise 11 akçaya yükselmiştir.

Bu vakıf eserler, Musul şehrinin imârında önemli bir yer tutarak şehir hayatının gereği olan dinî ve sosyal yapıların kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, bir çok kişiye istihdam imkânı sağlaması bakımından da bu müesseselerin önemi büyüktür.

IV. MÜRTEZİKA SINIFI

Mürtezika, deyim olarak vakıf gelirlerinden rızıklananlar, geçinenler manasına gelmektedir[1379]. Osmanlı döneminde kurulan birçok dinî ve sosyal nitelikli vakıflar, toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılarken, birçok kişinin de geçimini temin ediyordu[1380]. Vakıfların bünyesinde çalışan görevlilere *ehl-i mürtezika* denilmekte[1381] ve bunlara nakit olarak yevmî belirli bir ücret ödenirken, aynî olarak da yiyecek, giyecek ve yakacak yardımları yapılıyordu. *Ehl-i mürtezika* denilen bu vakıf görevlilerinin yanısıra, vakıflarda herhangi bir görevi olmadığı halde, vakıf gelirlerinden rızıklanan *duagû, sadât, ulema, fukara, meşayih* ve *zevâidhor* gibi guruplar da bulunmaktadır ki, bunlara da *mürtezika* denilmektedir. Bu mürtezikanın doğuşuna yol açan toplumsal nedenler, geçimini kendi gücüyle sağlamak imkânından mahrum kalmış olan insanların elinden tutmak gibi insanî ve ahlakî davranışlardır[1382].

Musul boyahânesi gelirlerinin imâmzadegân türbe ve mezarları ile medrese masrafları için ayrılmış olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Boyahâne gelirleri sadece buralara değil, aynı zamanda *duagû, sadât, ulema, fukara, meşayih* ve *zevâidhor* diye sınıflandırılan *mürtezikaya* da çeşitli miktarlarda tevcih edilmiştir.

1523 tarihinde *sadâttan* 6 nefer Musul boyahâne mukataasından yevmî 17 akça cihet alırken, sayısı belli olmayan *zevâidhor, meşihat* ve *duagû* de 26,5 akça cihet

---

[1379] M. Akdağ, **age.**, II, s. 128, Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, s. 624.

[1380] Rifat Özdemir, "*Osmanlı Döneminde Vakıf Kurumların Sosyo-Ekonomik Cephesi Üzerine Bazı Bilgiler*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, s.212.

[1381] R. Özdemir, **agm.**, s.212.

[1382] M. Akdağ, **age.**, II, s. 128.

almaktadır[1383]. Dolayısıyla, yevmî 43,5 akça cihet (ücret) ayrılan bu *mürtezika* sınıfının cihet tutarı yıllık hesabiyle 15660 akça tutmaktadır.

1540 tarihinde ise, 6'sı sadât ve 13'ü zevâidhor olmak üzere toplam 19 kişiye Musul boyahane mukataasından değişik miktarlarda cihet tevcih edilmiştir. Bu tarihte boyahane gelirinden cihet verilen mürtezikanın isimleri ile aldıkları ücret miktarları aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Tablo-61

Musul'da Mürtezika Sınıfı ve Ücret Tutarları (1540)[1384]

No	Mürtezikanın Unvan ve Adı	Ücret Tutarı (Yevmî-akça)
	Sadât	
1	Seyyid Şerafeddin	
2	Seyyid Abdülgafar	
3	Seyyid Abdülkahhar	17
4	Seyyid Vehbetullah	
5	Seyyid Asker	
6	Seyyid Ziyaeddin maa biraderan	
	Toplam	**17**
	Zevâidhor	
1	Monla Selamullah	2
2	Monla Mehmed	2
3	Seyyid Hidayettullah	2
4	Seyyid İbrahim	2
5	Seyyid Sâdık ve evladı	5
6	Monla Kasım	2
7	Monla Kasım (diğer)	1
8	Seyyid Yunus	1,5
9	Monla Ali	1
10	Monla Ali (diğer)	2
11	Monla Ali (nâzır)	4
12	Monla Mahmud	2
13	Monla Hidayetullah	2
	Toplam	**28,5**
	Genel Toplam	**45,5**

Görüldüğü gibi, *mürtezika* sınıfına ödenen ücret miktarı yevmî olarak 1523 tarihinde 43,5, 1540 tarihinde ise 45,5 akçadır. Bunların yıllık tutarları ise 1523'te 15660 akça iken, 1540'ta 16380 akçadır. Ancak, vâkıfin şartına göre, boyahâne gelirinden imâmzadegân türbe veya mezarları ile tedris ve talebe için ayrılan cihetler

[1383] **TD., 998, s. 87.**

ödendikten sonra, artan gelir olursa *mürtezika*'ya verilecektir; "*zikr olunan boyahâne defter-i atikde elli bir bin akçeye kayd olub, tedris ve talebe ve imâmlar mezarları cihetleri verildikten sonra bâki kalan zevâidi ba'zı kimesneler tevzi olunmuş imiş... asıl cihetlerin... mevâcibleri virülüb andan ma'ada zevâid kalursa zevâidhorlar dahi defter mucebince ma'rifet-i kadı ile cihetlerine göre tevzi' ve taksim olunub, mutasarrıf olalar. Asıl cihetler verilmeyince, zevâidhorlara nesne verilmeye*"[1385]. Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi, boyahâne geliri öncelikle vakfedildiği türbe, mezar, medrese vs. gibi yerlerin ihtiyaçları için ayrılmış, artan gelir ise *mürtezika* sınıfına vakfedilmiştir.

1557 tarihinde *mürtezika* sayısı daha da artmıştır. 9'u *sadât*, 24'ü *zevâidhor*, 10'u da *ulema* ve *fukara* olmak üzere toplam 43 *mürtezika* mevuttur. Bunların isimleri ile aldıkları ücretler aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo-62

Musul'da Mürtezika Sınıfı ve Ücret Tutarları (1557)[1386]

No	Mürtezikanın Unvan ve Adı	Ücret Tutarı (Yevmî-akça)
	Sadât	
1	Seyyid Taceddin b. Seyyid Şerafeddin	3
2	Seyyid Abdülkahhar, birader-i O	7
3	Seyyid Asker, birader-i O	2,5
4	Seyyid Mehmed b. Seyyid Abdülgaffar	2
5	Seyyid Murteza, birader-i O	1,5
6	Seyyid Cafer, birader-i O	1,5
7	Seyyid Hidayettullah b. Seyyid Vehbetullah	1
8	Seyyid Abdullah, birader-i O	1
9	Seyyid Vecheddin b. Seyyid Ziyaeddin	1
	Toplam	**20,5**
	Zevâidhor	
1	Seyyid Taceddin b. Seyyid Şerafeddin	4
2	Seyyid Abdülkahhar, birader-i O	4
3	Seyyid Hidayettulah	4
4	Seyyid Cafer	2
5	Seyyid Mehmed	4
6	Seyyid Abdullah	2
7	Seyyid Murteza	4
8	Seyyid Yunus	3
9	Seyyid Nasreddin	6
10	Seyyid Fethullah	2
11	Seyyid Lütfullah	6

[1384] **TD., 195**, s.143-144.

[1385] **TD., 195**, s.143; **TD., 308**, s.184; **TD., 660**, s.261.

[1386] **TD., 308**, s.184-185.

12	Seyyid Ahmed	1
13	Seyyid Hasan	3
14	Seyyid Zeynelabidin	1
15	Seyyid Cemaleddin	1
16	Seyyid Tahir	2
17	Seyyid Fercullah	3
18	Hacı Zülfü	5
19	Seyyid İlmeddin	5
20	Monla Mahmud	2
21	Şeyh İsmail	6
22	Seyyid Kasım b. Seyyid Asker	2
23	Merdân Kulu	3
24	Kemaleddin b. Fahreddin	2
	Toplam	77
	Ulema ve Fukara	
1	Mehmed b. Şahab	1
2	Hızır b. Hüseyin	1
3	Mehmed b. Alican	2
4	Hacı Hamza	1
5	Mevlana Şeyh Hasan Kürd	2
6	Hacı Kasım Monla	1
7	Monla Nasreddin	1
8	Monla Yusuf	1
9	Monla Hüsyin b. Ali	1
10	Monla Hidayetullah	3
	Toplam	14
	Genel Toplam	111,5

Tabloda görüldüğü gibi, *mürtezika* sınıfına Musul boyahânesi gelirlerinden ayrılan ücret tutarı yevmî 111,5 akçadır. Bunun yıllık tutarı ise 40140 akçadır.

1575 tarihinde *mürtezika* sayısı değişmemiş olup 43 kişidir. Ancak, bunlara ayrılan ücret tutarı yevmî 127,5 akçaya yükselmiştir ki, yıllık hesabiyle 45900 akça tutmaktadır (Bkz. Tablo-63)..

Tablo-63

Musul'da Mürtezika Sınıfı ve Ücret Tutarları (1575)[1387]

No	Mürtezikanın Unvan ve Adı	Ücret Tutarı (Yevmî-akça)
	Sadât	
1	Seyyid Cemaleddin	3
2	Seyyid Ferecullah b. Seyyid Asker	7
3	Seyyid Hasan b. Seyyid Asker	3,5
4	Seyyid Murtaza b. Seyyid Abdülgaffar	1,5
5	Seyyid Hidayetullah b. Seyyid Vehbetullah	1
6	Seyyid İnayetullah birader-i O	1

[1387] **TD., 660**, s.260-261.

7	Seyyid Vecheddin b. Seyyid Ziyaeddin	1
8	Ali b. Hacı Kasım	2
9	Ömer	1.5
10	Seyyid Mehmed	3
	Toplam	**24,5**
	Zevâidhor	
1	Seyyid Fecrullah b. Seyyid Abdülkahhar	13
2	Seyyid Murteza	4
3	Seyyid Nasreddin	6
4	Seyyid Ahmed	2
5	Seyyid Hidayetullah	4
6	Seyyid İnayetullah	2
7	Seyyid Ali b. Seyyid Yunus	3.5
8	Seyyid Fethullah	2
9	Seyyid Mehmed b. Seyyid Hasan	3
10	Seyyid Tâhir	2
11	Seyyid İlmeddin	5
12	Seyyid Kasım b. Seyyid Asker	2
13	Seyyid Hızır	3
14	Seyyid Şerafeddin	4
15	Seyyid Hasan ve Hüseyin ve Osman Sinci	3
16	Seyyid Cemaleddin	1.5
17	Seyyid Abdullah b. Seyyid Murteza	3
18	Ömer	2
19	Abdülmecid	2
20	Mustafa	3
21	Hacı Zülfü	5
22	Hüseyin b. Fahreddin	2
	Toplam	77
	Ulema ve Fukara	
1	Hacı Ramazan	1
2	Hızır Çelebi	1
3	Hacı Abdullah	1
4	Monla Hüseyin	1
5	Zaim	1
6	Şeyh Hasan Kürd	2
7	Mevlana Yunus	1
8	Mustafa b. Hüseyin Ali	1
9	Şükrullah	2
10	Ömer	6
11	Mevlana Ali	9
	Toplam	**26**
	Genel Toplam	**127,5**

Tabloda da görüldüğü üzere, bir önceki tahrire kıyasla 1575'te *mürtezika* sayısında herhangi bir değişiklik olmamakla beraber, bunlara ayrılan ücret miktarı artmıştır. Bu da Musul boyahânesi gelir kaynaklarının artmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, Musul boyahânesi gelirlerinden *mürtezika* sınıfına ayrılan cihetler

395

tarihler itibariyle sürekli artış göstermiştir. Zira, 1523 tarihinde boyahâne gelirinin % 31'i *mürtezika* için ayrılmışken, bu oran 1540'ta % 45'e, 1557'de ise % 60'a yükselmiştir. Ancak, 1575 tarihinde % 3'lük bir gerileme ile % 50'ye düşmüştür. Aslında, *mürtezika*ya ayrılan ücretler 1575 tarihinde de artmış olmasına rağmen, boyahâne gelirinin 66600 akçadan 80000 akçaya yükselmiş olması bu oranın bir önceki tahrire kıyasla düşük çıkmasına yol açmaktadır.

Mürtezika, üretici bir sınıf olmamakla beraber sultanın manevî itibarını yaygın ve canlı tutmakta etkili olduğu gibi, büyük çoğunluğunun şehirlerde oturmaları dolayısıyla tüketici bir gurup olarak alış-verişe genişlik sağladıkları muhakkaktır.

SONUÇ

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerle 1523-1639 tarihleri arasında Musul'un siyasî, idârî, fizikî, demografik ve iktisadî durumunu bir bütün halinde vermeye çalıştık. Elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

a- Siyasî Tarih Bakımından

Kuruluş tarihi m.ö. 1080'li yıllara kadar giden Musul şehrine ve çevresine 1040'lı yıllardan itibaren Türkler yerleşmeye başlamışlardır. 1096 tarihinde ise bölge tamamen Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Musul ve çevresinin en parlak dönemini Zengiler'in hâkim olduğu yıllarda (1127-1260) yaşadığı hususunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Timur istilası ve Moğol hâkimiyeti dönemlerinde bölge tahribata uğramışsa da, Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemlerinde tekrar canlılığına kavuşmuştur.

Safevi devletinin kısa hâkimiyet döneminden sonra Nisan 1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Musul ve çevresi Osmanlı-İran sınırına yakınlığından dolayı sürekli bir mücadele sahası olmuşsa da 1918 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır.

b- İdârî Bakımdan

1517 tarihinde fethedildikten sonra sancak statüsünde idare edilen Musul sırasıyla; Diyarbekir, Bağdat ve Şehr-i Zul (Şehrizor) eyâletlerine bağlanmıştır. 1586 tarihinde ise eyâlete tahvil edilmiştir.

1523 yılı tahririne göre Musul sancağı; Musul Nahiyesi ile Ayn-Safna nahiyesinden müteşekkil olup, toplam 108 köyü ve 90'nın üzerinde mezreası bulunmaktadır.

1540 tarihinde sancak sınırları genişletilerek, 'Acuz ve Deyr-Maklub adlarında iki yeni nahiye daha ilave edilmiştir. Bu tarihte köy sayısı 133'e yükselmiştir. Ayrıca, 200'ün üzerinde mezreayı muhtevidir.

1557'de sancak en geniş sınırlara ulaşmıştır. Zira, bu tarihte köy sayısı 146'ya yükselmişken mezrea sayısı da 300'ün üzerine çıkmıştır.

1575 yılında sancağa bağlı köy sayısı 132'ye gerilemiştir. Bunun sebebi ise Musul sancağına bağlı 12 köyün Musul'dan ifraz edilerek Diyarbekir eyaletine bağlanmasıdır. 1575 yılında mezrea sayısı 350'nin üzerindedir.

Musul eyaletinin idârî taksimatına gelince; değişik yıllar itibariyle sancak sayısı 5 ile 8 arasında değişmektedir. Ancak, bu sancakların nahiye, köy ve mezrea adetlerini tespit etmek mümkün olmadı.

Gerek sancak statüsü ile gerekse eyâlet statüsü ile idare edildiği dönemlerde, diğer Osmanlı sancak ve eyâletlerinde var olan bütün kurum ve görevliler Musul'da da mevcuttur.

c- Şehrin Fizikî Durumu Bakımından

Musul şehri diclenin hemen sağ kenarında kurulmuş olup, bir tarafında dicle nehrinin bulunması, diğer üç tarafından da surlarla çevrili olmasından dolayı bir kale-şehir görünümündedir. Meskenler bu surların içinde kalmış ve surun dışında iskânlaşma olmamıştır. Bu ise Osmanlı-İran mücadelesinin sürekli var olmasından kaynaklanmıştır.

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Musul'un gelişmesi de mahalleler şeklinde olmuştur. 1523-1575 yılları arasında Musul'un mahalle sayısı 20 ile 27 arasında değişmiştir.

1523 tarihinde mevcut 20 mahalleden 17'si müslümanlara, 2'si hristiyanlara ve 1'i yahudilere aittir. 1540 yılında mahalle sayısı 27'ye yükselmiştir. Bunların 23'ü müslümanlara, 3'ü hristiyanlara aittir. Yahudi mahallesi ise yine 1'dir. Daha sonraki yıllarda 4 müslüman mahallesinin birleştirilip 2 mahalleye dönüştürülmesinden dolayı 1557-1575 tarihleri arasında mahalle sayısı 25'e inmiştir. Dolayısıyla bahse konu tarihler arasında müslüman mahalle sayısı 21'e gerilemişken hristiyan ve yahudi mahalle sayılarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Dikkate değer bir husus da, Musul mahalleleri içerisinde müslim-gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadıkları mahallelerin bulunmamamsıdır. Sadece, 1575 tarihinde Bâbü'l-Irak-III mahallesine 6 hâne gayrimüslim nüfus yerleşmiştir.

Şehrin coğrafi konumundan dolayı ticarî ve sınaî faaliyetler büyük bir canlılığa sahne olmuştur. Doğu-batı istikametinde gidip gelen kervanlar şehrin iktisadî hayatına

olumlu katkıda bulunmuştur. Zira, gerek transit olarak geçen her türlü emtia gerekse şehirde satılan mal ve emtia bac ve tamga olarak gelir kaydedilmiştir.

Musul şehrinin bir diğer özelliği ise, bir vakıf şehri olmasıdır. Nitekim, Câmi, mescit, zaviye, medrese ve hamam gibi dinî ve sosyal müesseselerin sayısı 65 civarındadır. Ayrıca, Musul'da bulunan İmamzadegân türbe ve mezarları için de vakıflar kurularak, bakım, onarım ve görevlilerinin her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.

Şehrin nüfusuna gelince, elimizde mevcut olan tahrir defterlerindeki kayıtlardan aldığımız rakamları nüfusa çevirdiğimizde; 1523'te 15160 kişi, 1540'ta 17013 kişi, 1557'de 19678 kişi ve 1575 tarihinde ise 22403 kişilik bir nüfus tespit edilmiştir.

Şehir nüfusunun müslüman ve gayrimüslim oranları; 1523 tarihinde % 74 müslim, % 26 gayrimüslim; 1540'ta % 68 müslüman, % 32 gayrimüslim; 1557'de % 72 müslüman, % 28 gayrimüslim ve 1575 tarihinde % 70 müslüman, % 30'da gayrimüslim şeklindedir.

d- Yerleşim ve Nüfus Bakımından

Diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, Musul sancağında da halkın büyük bir kesimi geçimini tarım ve hayvancılıkla sağladığı için nüfusun büyük bir ekseriyeti köylerde meskundur.

1523'te Musul sancağına bağlı 108 köyden 96'sı meskun iken, 12'si ise nüfus bulunmayan *virân* ve *hâli* köy konumundadır. 1540 tarihinde meskun köy sayısı 85'e düşmüş, buna paralel olarak gayri meskun köy adedi ise 48'e yükselmiştir. Bu durum ise; hububat vergisinin "*ziyâde bahâ*" alınması sonucu halkın "*müflis ve muhtac*" duruma düşüp "*terk-i diyâr*" etmelerinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, aşiretlerin şekavetleri de bunda etkili olmuştur.

Bu olumsuzlukların giderilmesi sonucu, 1557 tarihinde meskun köy adedi 115'e yükselmiş, meskun olmayan köy sayısı da 31'e gerilemiştir. Bu meskun köylerden 12'sinin 1575'te Diyarbekir eyaletine bağlanmasından dolayı, bahsedilen tarihte nüfusu olan köy sayısı 102'ye gerilemiştir. Zira, bu tarihte nüfus bulunmayan köy sayısı da 30'dur.

Müslüman halkın dağınık bir halde bulunmasına karşılık, gayrimüslimlerin az sayıdaki köylerde, fakat kalabalık guruplar halinde yaşadıkları tespit edilmiştir. Zira,

müslüman köylerdeki hâne ortalaması 26-38 civarında iken, gayrimüslim köylerde bu oran 2-3 kat daha fazladır.

Müslim ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı köy sayısı ise, 1523 tarihinde 5, 1540'ta 6 ve 1557-1575 tarihlerinde ise 7'dir.

Coğrafi konumu ve iklim şartlarının müsait olmasından dolayı Musul ve çevresinde bir çok aşiret de yaşamaktadır. Nitekim, Musul sancağı dahilinde 1523'te 31, 1540'ta 35, 1557'de 51 ve 1575 tarihinde de 39 cemaatin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu aşiretler Musul sancağı demografik yapısının önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Zira, toplam sancak nüfusunun 1523 tarihinde % 19,6'sını, 1540 tarihinde % 24,7'sini, 1557 tarihinde % 27,5'ini ve 1575 tarihinde ise % 21,7'sini aşiret nüfusu teşkil etmektedir.

Musul sancağının toplam nüfusu 1523'te 51276 kişi, 1540'ta 60404 kişi, 1557'de 81300 kişi ve 1575 tarihinde 87031 kişi olarak tespit edilmiştir.

Bu nüfus içerisinde müslümanların oranı % 71,6 ile 79,2 arasında değişirken, gayrimüslimlerin oranı ise % 20,8 ile 28,4 arasında değişmektedir.

e- İktisadi Durum Bakımından

Musul'un önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmasından dolayı ticarî ve sanayi faaliyetlerinde de önemli gelişmeler olmuş ve gerek transit geçen her türlü emtia, gerekse şehirde satılan mal ve emtia bâc ve tamga olarak ayrıntılı bir şekilde vergilendirilmiştir.

İktisadi gelişmeye paralel olarak vergi gelirlerinde de önemli bir yükselme meydana gelmiştir. 1523'te 1,5 milyon akça civarında olan toplam sancak hâsılatı 1540 tarihinde 2,2 milyon akçaya, 1557'de 3,6 milyon akçaya, 1575 tarihinde ise 3,8 milyon akçaya yükselmiştir (Bkz. Tablo-28).

Vergi gelirleri içerisinde en büyük payı % 35 civarındaki nispetle hububat ve diğer mahsullerden elde edilen öşür oluşturmaktadır. Diğerlerini ise şahsa bağlı vergiler, ticari ve sanayi faaliyetlerden elde edilen vergiler ve bâd-ı hevâ grubuna dahil vergilerdir.

Musul sancağı ve eyaletinde mirî rejim uygulandığından dolayı timar sistemi tatbik edilmiştir. 1523-1575 tarihleri arasında sancak gelirlerinin büyük bir kısmını

padişah hassı olarak merkeze alınmıştır. 1523'te % 17,5 civarında olan padişah hasları, 1540'ta % 40,5'e, 1557'de % 46,4'e yükselmiş, 1575'te ise % 46 civarında olmuştur. Musul sancakbeyi haslarının oranı ise 1523 tarihinde % 23 civarında iken 1575 tarihinde % 12'ye gerilemiştir. Civar sancakbeyi veya beylerbeyine ayrılan has gelirleri toplam sancak gelirlerinin 1523'te % 5,90'nı, 1540'ta % 0,60'nı, 1557'de % 15, 15'ni ve 1575 tarihinde ise % 4,41'ni teşkil etmektedir.

Timar ve zeametlere ayrılan gelirlerin toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı 1523 tarihinde % 42,52 iken, 1540'ta % 23'e, 1557'de ise % 18,58'e gerilemiş, ancak 1575 tarihinde tekrar % 28 civarına yükselmiştir.

SUMMARY

This study was carried out on the political, administrative, economical, demographic situation of Mosul between 1523-1639.

Foundation of Mosul goes back to 2000 BC and lots of nations dominated the town throughout the history. Turks began to settle down this region in 1040s. Mosul and its surrounding was entirely dominated by Turks from 1096 on and continued up to the third of November 1918.

After conquering Mosul from Safevis , Ottomans governed this town first in the status of sanjaq and from 1586 on governed as province.

Mosul was situated just on the right bank of the Tigris and was surrounded by ramparts. The number of quarter varied between 20 and 27 in 1523-1575, four of them were Christian quarters, one was Jewish quarter , and the rest were Moslem quarters.

Due to its geographical location, Mosul maintained its commercial and industrial vividness in every period. In 1523 income-tax was 1,5 million .in 1540; 2,2 million, in 1557; 3,6 million and in 1575; 3,8 million akçe.

The population of Mosul rose from 15160 to 22403 between 1523-1575. % 68-74 of this population were Moslems, % 26-32 were non-Moslems.

Another aspect of Mosul that it was a town of foundation. Because there were about 65 social foundations such as mosques, small mosques, theological schools, dervish lodges.

Consequently from the point of population, cultural structure, and sight; Mosul has the same characteristic like the other towns of Anatolia.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV KAYNAKLARI

1- Başbakanlık Arşivi

a- Tapu-Tahrir Tasnifi

No: 998, 195, 308, 660.

b- Mühimme Defterleri

No: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89.

c- Mühimme Zeyli Defterleri

No: 1,2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

d- Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

No: 29, 51, 269, 551, 563, 650, 1130, 2048, 2337, 3260, 3401, 3458, 4180, 4397, 5597, 6268, 6718, 6833, 6886, 6992, 7244, 9829, 15319, 17040, 17640, 17670, 18011, 20180, 20207, 20260, 20645.

e- Kâmil Kepeci Tasnifi

No: 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 229, 230, 233, 236, 237, 239, 242, 249, 253, 256, 257, 262, 263, 266, 313, 1764.

f- Ruznâmçe Defterleri Tasnifi

No: 33, 88, 98, 101, 169,174, 206, 290, 347, 386, 403, 412, 424, 437, 448, 457, 477, 479, 494, 501, 504, 552, 571, 576, 2114.

g- Ali Emiri Tasnifi

IV. Murad Devri, No:120.

h- İbnül-Emin Tasnifi

Maliye, No: 902.

2-Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Kuyûd-ı Kadime, No: 120, 282.

3- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Esas No: 5/1, sıra; 17, 145, 177, 273, 367, 395, 405, 426, 550, 593, 596, 705, 768, 882, 994, 995, 1041, 1127.

4- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

No: 9772, 5246

Bağdad Vilâyeti Harameyn'ş-Şerifeyn Evkâf Defteri, No: 3063.

j- Bâyezid Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Kitaplığı

Kanunnâme, No: 1969.

II- KLASİK KAYNAKLAR

1- Vekayinâmeler

Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'l-Ahbar**, (Yay.: Mücteba İlgürel), İstanbul, 1978.

Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih** (Yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), KBY., Ankara, 1992.

Kâtip Çelebi, **Cihannüma**, Bayezid Kütüphanesi, No: 4678, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1145.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, (Sadeleştiren:Neşet Çağatay), C. I-II, TTKB., Ankara, 1979.

Naima Mustafa Efendi, **Nâima Tarsi**, (Yay. haz: İ. Hami Danişmend), C. II, İstanbul, 1968.

Nasuhü's-Silahi Matrakçı, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Hân**, (Hazırlayan: Hüseyin G. Yurdaydın), TTKB., Ankara, 1976.

Şerefhan, **Şerefnâme**, (Çeviren: M. Emin Bozarslan), İstanbul, 1990.

El-Belâzuri, **Fütûhu'l-Büldân**, KTBY.

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), C. II, KBY., Ankara, 1992.

Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigorun Zeyli (1136-1162), (Çeviren: Hrant D. Andreasyon), TTKB, Ankara, 1987.

Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, (Haz: Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul, 1989.

2- Seyahatnâmeler

By Lieutenant Wiliam Heude, **A Voyage up The Persian Gulf (And a Journey Overland From İndia To England, ın 1817)**, London, 1819.

Carsten Niebuhr, **Voyage en Arabia, en d'autres Pays Circonvoisin**, Amsterdam, 1780.

İbn-i Cübeyr, **Rıhlet-i İbn-i Cübeyr**, Leiden, 1907.

H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969.

Jean Baptiste Tavernier, **Les Six Voyages de Jean Babtiste Tavernier en Turquie en Persia et aux İndex**, II, Paris, 1677.

J. S. Buckıngham, **Travels in Mesopotamia**, Vol, II, London, 1827.

Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatnâme-i Hudûd**, (Çev: Alaattin Eser), İstanbul, 1997.

Muhammed Et-Tanci, İbn-i Batûta Seyahatnâmesi, (Sadeleştiren:Mümin Çevik), C.I-II, İstanbul, 1983.

Yusuf Rıza, **Musul-Van, Musul-Haleb Seyahatleri**, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul, 1331.

Evliya Çelebi (Mehmet Zıllioğlu), **Seyahatnâme**, C. 3-4, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, No: M. F. A. / 448.

3- Risâleler

Aynî Ali Efendi, **Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divân**, İstanbul, 1280.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Hazırlayan: Mithat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992.

Koçi Bey Risâlesi, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985.

III- ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Sarre F., Herzfeld, E., **Archäologische Reise im Euphrat-und Tigris-Gebiet**, Berlin, 1919.

IV- TETKİK ESERLER

Abdülhakim, Nilüfer, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1974.

Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1989.

Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, TTKB. , Ankara 1991

Akdağ, Mustafa, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti*", **Belleten**, XIII/51, s.497-564.

_____, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. I, II, İstanbul, 1979.

_____, "*Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*", **AÜDTCFD**., C. XIII, S.1-2, TTKB., Ankara, 1955, s.27-51.

Akgündüz, Ahmet, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTKB., Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, C. 4, İstanbul, 1979.

Al-Dakuki, Hüseyin Ali, **Kuzey Irak'ta Atabekler Hâkimiyeti**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsünde Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1975.

Al-Feel, Muhammad Rashıd, **The Historical Geography Of Iraq, Betwen Mongolian And Ottoman Conquests , 1258-1534**, I, Nejef, 1965.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati**, C. II, İstanbul, 1313.

Arseven, C. Esad, "*Mescid*", **Sanat Ansiklopedisi**, III/15, İstanbul, 1966.

Aslanapa, Oktay, **Türk Sanatı I**, İstanbul, 1972.

Atalar, Münir, **Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları**, Ankara, 1991.

Avad, Gorgis, **Medinetu'l-Musul**, Bağdat, 1959.

_____, "*Tahkikât-i Buldâniyet-i Târihiyeti Eseriye fi Şarku'l-Musul*", **SUMER**, XVII, Bağdad, 1961, s.43-99.

Baltacı, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.

Barkan, Ömer Lütfi, "*H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği*", **İÜİFM**, XV / 1-4, İstanbul, (1953-54).

_____, "*Mâlikâne-Divâni Sistemi*", **Türkiye'de Toprak Meselesi I**, İstanbul, 1980.

_____, "*Timar*", **İA**., 12/1, İstanbul, 1993, s.287-333.

_____, "*Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri*", **İÜİFM**., C. II, S. 1-2, İstanbul, 1941, s.214-247.

_____, "*Çiftlik* ", **Türkiye'de Toprak Meselesi I**, İstanbul, 1980.

_____, "*Öşür*", **İA**., C. IX, İstanbul, 1993, s.482-488.

_____, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar I)**, İstanbul, 1990.

Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988.

Cezar, Mustafa, **Anadolu Öncesinde Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977.

Çağatay, Neşet, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*", **DTCFD**., V/5, Ankara, 1947.

_____, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları*", **IV. Türk Tarih Kongresi**, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1952, s.426-433.

_____, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTKB., Ankara, 1989.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.II, İstanbul 1948,

Darkot, Besim, "*MUSUL*", **İA** .,C. 8, İstanbul, 1988, s.741-744.

Deny, J., "*Sancak*", **İA**., C. X, İstanbul, 1993, s. 186-189

Deveci, Said, "*Câmi-i'n-Nuri fi'l-Musul*", **SUMER**, V, Bağdad, 1949, s. 276-291.

_____, "*Cisru'l-Musul fi Muhtelifu'l 'Usur*", **SUMER**, XII, s. Bağdad, 1957, s.108-123.

_____, "*El-Câmiü'l-Emevi Fi'l-Musul*", **SUMER**, VI, Bağdad, 1950, s.211-218.

_____, "*Hıtatu'l-Musul fi-Ahdi'l-Emevi*", **SUMER**, VII, Bağdat, 1951, s.222-236.

_____, "*Kal'atü'l-Musul fi Muhtelifu'l 'Usur*", **SUMER**, X, Bağdad, 1959, s.94-111.

_____, "*Medâarisü'l-Musul fi'l-Ahdi'l-Osmanî*", **SUMER**, XIX, Bağdad, 1963, s. 48-62.

_____, "*Medârisü'l-Musul fi'l-ahdi'l-Atabeki*", **SUMER**, XIII, Bağdat, 1957, s.101-118.

_____, "*Sanaiyetu'l-Musul ve Ticâretihâ fi'l Karuni'l Vasati*", **SUMER**, 7, Bağdad, 1951, s.88-98.

_____, "*Sur'ul-Musul*", **SUMER**, III, Bağdad, 1947, s.117-128.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1990.

Ebu Zehra, Muhammed, **İslâmda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, (Çev: Sıbğatullah Kaya), İstanbul, 1993.

Emecen, Feridun, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTKB., Ankara, 1989.

Ergenç, Özer, "*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*", **VIII. TTK.**, C. II, 11-15 Ekim 1976, Ankara, 1981, s.1265-1274.

_____, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, 1995.

Gökbilgin, Tayyib, "*15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*", **Vakıflar Dergisi**, S.6, 1965.

Göyünç, Nejat, "*XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu*", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Metinler / Tartışmalar, Ankara, 1975, s.71-102.

_____, **XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTKB., Ankara, 1991.

_____, "*Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı*", **İÜEFTD**, S. 23, (Mart, 1969), s.23-34.

Gündüz, Ahmet, **1523 m. (929 h.) Tarih ve 998 No'lu Tapu-Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1993.

Hammer, **Osmanlı Tarihi** (Yayına hazırlayanlar: Mümin Çevik, Erol Kılıç), İstanbul, 1984.

Honıgmann, E., "*MUSUL*", **İA.**, C. 8, İstanbul, 1993, s.738-741.

İnalcık, Halil, "*Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu*", **Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 1993.

_____, "*EYALET*", EI^2, s.721-724.

_____, **H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, TTKB., Ankara, 1987.

İplikçioğlu, Bülent, **Eskiçağ Tarihinin Anahatları**, I, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Kafesoğlu, İbrahim, "*ATABEYLİKLER*", **Türk Dünyası El Kitabı I**, s.295-296.

_____, "*KÜR-BOĞA*", **İA**. C. 6, İstanbul, 1993, s.1084-1086.

_____, "*Melikşah*", **İA**., C.7, İstanbul, 1993, s.665-671.

_____, "*SELÇUKLULAR*", **Türk Dünyası El Kitabı I**, Ankara, 1992, s.247-282.

Kazancı, Ahmet Lütfi, **Peygamberler Tarihi**, C.3, İstanbul, 1997.

Kazıcı, Ziya, **Osmanlılarda ihtisab Müessesesi**, İstanbul, 1987.

Kılıç, Orhan, **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van, 1997.

_____, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 1997.

Kodaman, Bayram,"*Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu*", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, Samsun, 1986.

Köprülü, M. Fuat, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi**, İstanbul, 1983.

Köymen, Mehmet Altay, "*TUĞRUL BEY*", **İA.**, C.12/2, İstanbul, 1993, s.25-41.

_____, **Alparslan ve Zamanı**, C. 1, Ankara, 1983.

Kunt, İ. Metin, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978.

Kurt, Yılmaz, "*1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*", **Belleten**.

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri**, İstanbul, 1993.

Le Strange, Guy, **The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest te the time of Timur**, Cambridge, 1930.

Mardin, Ebul'ula, "*Harac*", **İA.**, C. 5/1, İstanbul, 1993, s.222-225.

Memişoğlu, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya, 1989.

Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTKB., Ankara, 1991.

Mısıroğlu, Kadir, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul, 1985.

Minorsky, V., "*ÜVEYS*", **İA.**, C.13, İstanbul, 1993, s.133-135.

Miroğlu, İsmet, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, TTKB., Ankara, 1990.

Moltke, H. Von, **Türkiye Mektupları**, (Çeviren: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969.

Nedkoff, Boris Christoff, "*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*", (Çev. Şinasi Altundağ), **Belleten**, 8/32, TTKB, Ankara, 1944, s.599-649.

Ocak, Ahmet Yaşar, "*ZAVİYE*", **İA.**, C.13, İstanbul, 1988, s.468-476.

Oğuz, Süleyman, **Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)**, Ankara, 1986.

Oğuzoğlu, Yusuf, "*XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler*", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, Samsun, 1986.

Özcan, Abdukadir, "*Asesbaşı*", **TDVİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s.464.

Özdeger, Hüseyin, "*XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 16, İstanbul, Şubat, 1982, s.5-116.

Özdemir, Rifat, "*Avarız ve Gerçek Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilğiler* ", **X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım**, TTKB., Ankara, 1993.

_____, "*Ankara Esnaf Teşkilâtı,1785-1840*", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, Samsun, 1986, s.156-181.

_____, "*Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1789-1806)*", **Şerafettin Turan Armağanı**, Antakya, 1996.

_____, "*Antakya Esnaf Teşkilâtı, 1700-1860*", 21-22 Mayıs 1992 tarihleri arasında düzenlenen **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu**'na sunulmuş tebliğ, Hayat, 1992, 40 s.

_____, "*Harput ve Çemişkezek'te Ailenin Etnografik Yapısı, 1630-1918*", 5-7 Kasım 1987 tarihleri arasında Fırat Üniversitesince tertiplenen **II. Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu**'na sunulmuş tebliğ, Elazığ, 1987, 35 s.

_____, "*Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1630-1919*", 23-26 Mart 1987 Tarihleri arasında Fırat Üniversitesince tertiplenen **Türk Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası I. Sempozyumu**'na sunulmuş tebliğ, Elazığ, 1987, 80 s.

_____, "*Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1880-1906*", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. IX, İstanbul, 1989, s.101-157.

_____, "*Osmanlı Devletinin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset*", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi (OTAM)**, C. 5, Ankara, 1995, s.200-250.

_____, "*Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı, 1709-1860*", **Belleten**, C. LVIII, S.221, (Nisan, 1994), Ankara, 1994, s. 119-157.

_____, "*Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı, 1800-1867*", 5-9 Eylül, 1990, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1994, s.1369-1405.

_____, "*Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.2, Elazığ, 1987, s. 207-220.

_____, "*Osmanlı Vakıflarını Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi*", **Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyomu'na Sunulmuş Tebliğ**, (14-17 Ekim, 1993).

_____, "*Tokat Esnaf Teşkilâtı, 1771-1840*", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi** Bildirileri, 13-17 Ekim, 1986, Samsun, 1986, s.397-424.

_____, "*Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S.1-2, Elazığ, 1995, s. 173-237.

_____, "*Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)*", **Belleten,** C. LIV, Sayı, 211 (Aralık, 1990)'den ayrıbasım, TTKB., Ankara, 1991.

_____, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, KTBY., Ankara, 1986.

Özkaya, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, TTKB., Ankara, 1994.

_____, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, KTBY., Ankara, 1985.

Öztuna,Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar, Türkiye, (1074-1990)**, C. 2, KBY., Ankara, 1990.

Öztürk, Mustafa, "*Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar*", **Şerafettin Turan Armağanı**, Antakya, 1996, s.221-239.

_____, "*Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî İle Münasebetleri*", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, I,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.186-192.

_____,"*Bursa'da Hububat Fiyatları*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, VII, İzmir, 1992.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-II, MEB., İstanbul, 1983.

Raymond, André, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, TVYY., İstanbul, 1995.

Runcıman,Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi** (çeviren: Fikret Işıltan), TTKB. , Ankara, 1989, c.II.

Sahillioğlu, Halil, "*Arûs Resmi*", **TDVİA**., C.3, İstanbul, 1991, s.422-423.

_____, "*Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı*", (Arapça'dan tercüme eden:Mustafa Öztürk), **Belleten**, C. LIV, S. 211, TTKB., Ankara, 1991.

_____, "*Bâd-ı Hevâ*", **TDVİA**., C.4, İstanbul, 1991, s.416-418.

Sertoğlu,Midhat, "*Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri*", **VI. TTK**, 20-26 Ekim, 1961, Ankara, 1961.

_____, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986.

Sevim, Ali, "*TUTUŞ*", **İA**., C. 12/2, İstanbul, 1988, s.134-137.

_____, "*Tarihî Meyyâfarikin ve Amid'in Mervanlılar Bölümünün Yayını Münasebetiyle*", **VI. Türk Tarih Kongresi**, TTKB., Ankara, 1967, s.172-196.

_____, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTKB., Ankara, 1989.

Sobernheım, M., "*HAMDANİLER*", **İA.**, C.5/1, İstanbul, 1993, 179-182.

_____, "*MÜSLİM*", **İA.**, C.8, İstanbul, 1993, s.822-823.

Sobernheim, "*SALAHADDİN EYYUBİ*", **İA.**, C. 10, İstanbul, 1993, s.103-110.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları** (çeviren:Kemal Köprülü) TTKB., Ankara 1978.

Sümer, Faruk, "*AKKOYUNLULAR*", **TDVİA** ., C.2, İstanbul ,1989, s.270-274.

_____, "*KARAKOYUNLULAR*", **İA**. C.6, İstanbul, 1993, s.292-304.

_____, **Karakoyunlular**, C. I, TTKB., Ankara. 1984.

_____, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1980.

_____, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Ankara, 1976.

Şemseddin Sâmi, **Kamusü'l-Alam**, C. 6, İstanbul, 1361.

Tankut, Gönül, "*Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı*", **VII. TTK**., 25-29 Eylül, 1970, Ankara, 1973, s. 773-779.

Temir, Ahmet, "*Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı*", **Türk Dünyası El Kitabı I**, Ankara, 1992, s.385-399.

Togan, Zeki Velidi, "*AKSUNGUR*", **İA**., C. 1, İstanbul, 1988, s. 276-277.

Turan, Ahmet Nezihi, **XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993.

Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1980.

_____, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1994.

Tüccârzâde İbrahim Hilmi, **Memâlik-i Osmaniye Ceb Atlâsı**, İstanbul, 1323.

Türkay, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1979.

Uluçam, Abdüsselam, **Iraktaki Türk Mimari Eserleri**, KBY., Ankara, 1989.

_____,"*Musul Ulu Câmisi Üzerine*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.2, 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTKB ., Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Mekke-i Mükerrem Emirleri**, TTKB., Ankara, 1984.

_____, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I**, TTKB., Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTKB., Ankara, 1984.

_____, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTKB., Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi**, C. I, II, III, TTKB., Ankara, 1982.

Ünal, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, TTKB., Ankara, 1989.

Yazıcı, Tahsin, "*SAFEVİLER*", **İA.**, C.10, İstanbul, 1993, s.53-59.

_____, "*ŞAH İSMAİL*", **İA.**, C.11, İstanbul, 1993, s.275-279.

Yediyıldız, Bahaeddin, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, KTBY., Ankara, 1985.

_____, "*Vakıf*", **İA.**, C.13, İstanbul, 1988, s.153-172.

Yeni Tarama Sözlüğü, TDKY.,Ankara, 1983.

Yeni Türk Ansiklopedisi, "*Persler*", C. 8, İstanbul, 1985.

Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTKB., Ankara, 1995.

Yınanç, Mükrimin Halil, "*AKKOYUNLULAR*" , **İA.**, C. 1, İstanbul, 1993.

_____, "*CELAYİR*", **İA.**, C. 3, İstanbul, 1993, s.64-65.

_____, **Musul ve Elcezirede Oğuz Türkleri**, (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde Bulunan, Basım Yeri ve Tarihi Olmayan Doküman).

Yuvalı, Abdülkadır, "*DARUGA*", **TDVİA.**, C. 8, İstanbul, 1993, s.505-506.

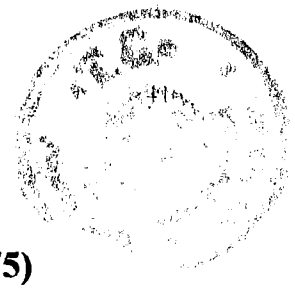
Yücel, Yaşar, "*Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler*", **Belleten**, S.152, 1988.

_____, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTKB., Ankara, 1989.

Zetterstéen, K. V., "*LÜ'LÜ*", **İA.**, C.7, İstanbul, 1993, s.108-109.

_____, "*MERVANILER*", **İA.**, C.7, İstanbul, 1993, s. 780-781.

Zinnun, Yusuf, "*Dirâsetû Cedidetü'l-Kitâbatü'l-Musul el-Eseriye*", **SUMER**, 23, Bağdat, 1965.

EK-I

Musul Sancağı Köylerinin Nüfus ve Hâsılı (1523-1575)

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
1	Karakuş	1523	-	-	-	-	270	204	66	32763	
		1540	-	-	2	-	413	276	137	73822	
		1557	4	-	3	1	582	387	195	125379	
		1575	-	-	2	1	756	548	208	150000	
2	Geremlis	1523	-	18	-	1	-	182	45	50361	
		1540	55	3,5	38	9	252	252	-	92215	
		1557	72	5,5	53	13	457	313	144	116685	
		1575	72	6	51	12	502	418	74	123000	
3	Tilskuf	1523	-	-	-	-	141	112	29	38763	
		1540	-	-	-	-	186	140	46	42185	
		1557	-	-	-	-	253	139	114	95687	
		1575	-	-	-	-	312	298	14	98713	
4	Ayn-Safna	1523	-	32	-	2	-	24	-	3234	
		1540	26	19	-	5	17	-	-	10398	
		1557	32	16,5	10	5	23	-	-	25470	
		1575	40	19,5	11	5	25	23	2	32024	
5	Sarâycık	1523	-	2	-	-	-	-	-	532	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
6	Beytü'n-Nâr	1523	-	11	1	-	-	-	-	1650	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	800	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	2800	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	4000	Mezrea
7	Nufus (Tufus ?)	1523	-	4	-	1	-	-	-	914	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	300	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	2200	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
8	Pirân	1523	-	3	-	1	-	-	-	1098	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	400	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
9	Çifte	1523	-	10	-	2	-	-	-	1368	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	400	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	Mezrea
10	Asikân	1523	-	8	-	-	-	-	-	546	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
11	Asikî	1523	-	9	-	-	-	-	-	2108	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
12	İbrahimi İbrahimiye	1523	-	8	-	1	-	-	-	2222	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	500	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	6000	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	3000	Mezrea

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
13	Mâmresân	1523	-	3	-	-	-	-	-	864	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	400	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	800	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	800	Mezrea
14	Sendânik	1523	-	7	-	-	-	-	-	1502	
		1540	29	9,5	12	3	-	-	-	4938	
		1557	23	13,5	6	3	-	-	-	7618	
		1575	24	15	6	-	-	-	-	8375	
15	Zekâve	1523	-	6	-	-	-	-	-	1560	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	300	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	500	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	1500	Mezrea
16	Bâristak	1523	-	12	-	2	-	-	-	1398	
		1540	14	8	1	4	-	-	-	2706	
		1557	19	11,5	7	-	-	-	-	5932	
		1575	20	12	1	6	-	-	-	7994	
17	Ali Hamâre Ali Mamâ	1523	-	2	-	-	-	-	-	664	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	200	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
18	Deyr-i Mihâyil	1523	-	-	-	-	-	-	-	3000	Mezrea
		1540	11	3	3	2	-	-	-	7200	
		1557	21	4,5	11	5	-	-	-	5000	
		1575	24	7	10	5	-	-	-	9000	
19	Girmavân Girmâvi Girmâve	1523	-	4	-	-	-	-	-	630	
		1540	22	7	10	4	-	-	-	4042	
		1557	25	8	11	6	-	-	-	6820	
		1575	23	16	4	2	-	-	-	7757	
20	Merâvân Merâvil Merâvül	1523	-	4	-	1	-	-	-	12500	
		1540	15	14,5	-	-	-	-	-	12021	
		1557	15	-	-	-	-	-	-	10000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
21	Belâsin	1523	10	-	-	-	-	-	-	5257	
		1540	26	26	-	-	-	-	-	10496	
		1557	26	-	-	-	-	-	-	12000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
22	Kâfirü'z-Zâmân	1523	-	31	-	16	-	-	-	8859	
		1540	47	-	47	-	-	-	-	13676	
		1557	48	-	48	-	-	-	-	13676	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
23	Alkuş	1523	-	-	-	-	128	103	25	15068	
		1540	-	-	-	-	148	100	84	30500	
		1557	-	-	-	-	260	176	84	59416	
		1575	-	-	-	-	314	251	63	65900	
24	Bâhizân	1523	-	232	-	109	-	-	-	74634	
		1540	257	46	103	81	-	-	-	78522	
		1557	250	56,5	116	77	-	-	-	97582	
		1575	236	50	116	5	-	-	-	97582	
25	Bozân	1523	-	56	-	20	-	-	-	19775	
		1540	42	23,5	7	4	-	-	-	14950	
		1557	78	29,5	30	18	-	-	-	14950	
		1575	80	42	23	5	-	-	-	15756	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
26	Kusayrî Kusayr	1523	-	11	-	1	-	-	-	5094	
		1540	15	6	5	2	-	-	-	8905	
		1557	19	5	12	2	-	-	-	8445	
		1575	18	8	6	1	-	-	-	10674	
27	Cerâhi	1523	-	-	-	-	-	29	13	11892	
		1540	-	-	-	-	28	22	6	13888	
		1557	-	-	-	-	49	40	9	18687	
		1575	-	-	-	-	53	42	11	20000	
28	Boğur	1523	-	67	-	14	-	-	-	13670	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
29	Hatâre-i Küçük	1523	-	13	-	8	-	-	-	5000	
		1540	25	15	5	4	-	-	-	11005	
		1557	26	17,5	6	2	-	-	-	12649	
		1575	29	19	-	8	-	-	-	15000	
30	'İzze 'İzzi	1523	-	8	-	1	-	-	-	4411	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
		1557	5	1,5	3	-	-	-	-	3794	
		1575	12	6	3	2	-	-	-	6000	
31	Bâvreşân	1523	-	2	-	-	-	-	-	5000	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
		1557	8	4	4	-	-	-	-	2752	
		1575	20	10	2	1	-	-	-	5000	
32	Nasırî	1523	-	4	-	-	2	-	-	5493	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2500	Mezrea
		1557	5	1	-	-	4	-	-	3940	
		1575	10	2	-	-	8	-	-	4000	
33	Ayn-Bakra	1523	-	9	-	6	-	-	-	4522	
		1540	16	7	4	3	-	-	-	4914	
		1557	21	11	9	1	-	-	-	6893	
		1575	21	11	7	1	-	-	-	6900	
34	Karabulâk	1523	-	8	-	1	-	-	-	2874	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1500	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
35	Bâkufe	1523	-	-	-	-	23	21	2	10604	
		1540	-	-	-	-	18	16	2	11156	
		1557	-	-	-	-	50	37	13	11322	
		1575	-	-	-	-	58	53	5	12518	
36	Göz Kara Gözcek	1523	-	25	-	6	-	-	-	4500	
		1540	7	2,5	2	1	-	-	-	6452	
		1557	8	2	5	1	-	-	-	3414,5	
		1575	17	3	7	4	-	-	-	4922	
37	Tercili	1523	-	32	-	12	-	-	-	5606	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	4000	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
38	Bâsihre	1523	-	-	-	-	28	24	4	5000	
		1540	-	-	-	-	52	37	15	17000	
		1557	-	-	-	-	68	49	19	17000	
		1575	-	-	-	-	63	53	10	17500	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
39	Türkân	1523	-	3	-	-	-	-	-	1268	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
40	Hatâre-i Büzürg	1523	-	66	-	15	-	-	-	12187	
		1540	146	58	59	20	-	-	-	21344	
		1557	187	55	72	60	-	-	-	33336	
		1575	324	102	152	43	-	-	-	39868	
41	Tilkif	1523	-	-	-	-	142	122	20	25612	
		1540	-	-	-	-	174	143	31	35270	
		1557	-	-	-	-	290	206	84	50157,5	
		1575	-	-	-	-	374	272	102	58577	
42	Kâim	1523	-	7	-	1	-	-	-	3594	
		1540	4	1	2	-	-	-	-	1555	
		1557	4	2	1	1	-	-	-	2235	
		1575	4	2,5	1	-	-	-	-	3500	
43	Bâzırvane	1523	-	17	-	-	-	-	-	7000	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
44	Hustâbâd Histebâd (Custibâd ?)	1523	-	41	-	7	-	-	-	19896	
		1540	35	11,5	14	7	-	-	-	23000	
		1557	50	15,5	25	9	-	-	-	22000	
		1575	15	9	5	1	-	-	-	25200	
45	Fazliye İmâm Fazliye	1523	-	35	-	6	-	-	-	15753	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	43	8,5	22	12	-	-	-	12000	
		1575	38	9	20	4	-	-	-	13100	
46	Batna Bâtna	1523	-	-	-	-	41	36	5	9250	
		1540	-	-	-	-	60	43	17	12600	
		1557	-	-	-	-	60	45	15	12667	
		1575	-	-	-	-	79	68	11	16000	
47	Hizâne	1523	-	31	-	1	-	-	-	7081	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
48	Pikâre Betkâre Berkâre	1523	-	4	-	6	-	-	-	3079	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1534	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	1534	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	2176	Mezrea
49	Kantara	1523	-	8	1(*)	-	-	-	-	3150	(*) Pir-i Fânı
		1540	11	4	7	-	-	-	-	6815	
		1557	12	1,5	6	5	-	-	-	6315	
		1575	20	7	6	5	-	-	-	8268	
50	Bânbu Bânbuhan	1523	-	-	-	-	20	12	8	5602	
		1540	-	-	-	-	22	21	1	12848	
		1557	-	-	-	-	86	65	21	32852	
		1575	-	-	-	-	96	76	20	32000	
51	Horuzân	1523	-	22	-	5	-	-	-	5549	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	3500	
		1557	21	7,5	9	4	-	-	-	4588	
		1575	22	9	9	1	-	-	-	5114	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
52	Deyr-i Bâ-Yusuf	1523	-	12	-	5	-	-	-	2739	
		1540	11	2	5	2	-	-	-	3272	
		1557	17	2,5	6	8	-	-	-	3272	
		1575	29	4	9	12	-	-	-	3300	
53	Kaziye	1523	-	12	-	2	-	-	-	2653	
		1540	13	2,5	6	2	-	-	-	3050	
		1557	17	3,5	13	-	-	-	-	3050	
		1575	24	4	10	6	-	-	-	3100	
54	Şemseddin Depesi	1523	-	2	-	1	-	-	-	1506	
		1540	3	1	1	1	-	-	-	1505	
		1557	16	7,5	6	2	-	-	-	6371	
		1575	19	8	1	7	-	-	-	6371	
55	Bâ'şika	1523	-	124	-	48	-	19	8	56800	
		1540	164	32	68	42	36	23	13	53999	
		1557	172	35	78	59	39	29	11	62191	
		1575	177	37	53	73	61	53	8	64791	
56	Telmete	1523	-	13	-	1	-	-	-	7420	
		1540	18	12	5	3	-	-	-	6805	
		1557	25	12	4	9	-	-	-	8333	
		1575	25	15	3	4	-	-	-	11660	
57	Mehlebi	1523	-	32	-	13	-	-	-	9962	
		1540	70	15	31	22	-	-	-	27831	
		1557	46	13	25	8	-	-	-	22446	
		1575	68	16	33	18	-	-	-	25600	
58	Kabak Çevlegi	1523	-	16	-	3	-	-	-	3865	
		1540	16	5,5	8	2	-	-	-	3977	
		1557	32	6,5	16	9	-	-	-	4554	
		1575	29	7	5	14	-	-	-	4756	
59	Bâğdere	1523	-	27	-	5	-	11	7	15019	
		1540	35	8,5	14	1	8	-	-	17023	
		1557	36	11,5	22	2	4	-	-	31613	
		1575	39	21	13	1	9	-	-	38200	
60	Yârımca	1523	-	51	-	17	-	-	-	5359	
		1540	99	24	53	13	-	-	-	25240	
		1557	187	38,5	89	59	-	-	-	30219	
		1575	187	56	47	64	-	-	-	35376	
61	Kebirân Kâbirân	1523	-	20	-	17	-	-	-	5359	
		1540	99	24	53	13	-	-	-	25240	
		1557	187	38,5	89	59	-	-	-	30219	
		1575	187	56	47	64	-	-	-	35376	
62	Bakâk	1523	-	13	-	1	-	-	-	6215	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	4000	Mezrea
		1557	9	5	4	-	-	-	-	4591	
		1575	7	5	1	-	-	-	-	5000	
63	Eski Musul	1523	-	6	-	-	1	-	-	4213	
		1540	15	3	10	1	-	-	-	6540	
		1557	16	4	11	1	-	-	-	6540	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
64	Bâşife	1523	-	34	-	4	-	-	-	10952	
		1540	14	4	6	4	-	-	-	6000	
		1557	33	5	23	5	-	-	-	6000	
		1575	35	23	11	1	-	-	-	5000	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
65	Bilbâr	1523	-	16	-	7	-	-	-	2484	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
66	Reşidiye	1523	-	59	-	2	-	-	-	5675	
		1540	86	32,5	31	15	-	-	-	14123	
		1557	95	23,5	54	17	-	-	-	14123	
		1575	104	26	57	14	-	-	-	16100	
67	Begüm Meşhedi	1523	-	5	-	-	-	-	-	1100	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1000	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	3607	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	3700	Mezrea
68	Şirehânlu Nâm-ı diğer Akkend	1523	-	22	-	2	-	-	-	1527	
		1540	37	15,5	17	4	-	-	-	6766	
		1557	52	14,5	28	9	-	-	-	8595	
		1575	65	18	36	8	-	-	-	10330	
69	Koyuncuk (Koyuncak)	1523	-	3	-	-	-	-	-	4015	
		1540	17	6	7	2	-	-	-	14000	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	20000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	10000	
70	Ömerî	1523	-	-	-	-	36	29	7	12700	
		1540	-	-	-	-	11	10	1	12000	
		1557	-	-	-	-	27	20	7	12514	
		1575	-	-	-	-	29	-	-	13900	
71	Meşrefi	1523	-	17	-	2	-	-	-	7000	
		1540	16	5	5	2	-	-	-	8699	
		1557	25	7,5	9	8	-	-	-	8999	
		1575	24	8	6	4	-	-	-	10550	
72	Neferi Nefiri	1523	-	8	-	1	-	-	-	5679	
		1540	8	-	-	-	-	-	-	4000	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
73	Çeken	1523	-	4	-	-	-	-	-	3000	
		1540	2	2	-	-	-	-	-	2832	
		1557	7	4	3	-	-	-	-	6000	
		1575	5	5	-	-	-	-	-	6744	
74	Darhâne (Dârbend)	1523	-	4	-	1	-	-	-	1500	
		1540	5	5	-	-	-	-	-	2590	
		1557	5	-	-	-	-	-	-	3972	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
75	Kabâklu Kabâklı	1523	-	6	-	-	-	-	-	6000	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	5500	
		1557	9	1	8	-	-	-	-	5500	
		1575	9	1	8	-	-	-	-	6000	
76	Kâdıkendi	1523	-	62	-	17	-	-	-	12248	
		1540	75	21	31	18	-	-	-	20556	
		1557	116	26,5	54	35	-	-	-	20576	
		1575	192	39,5	73	78	-	-	-	31200	
77	Çakâllu	1523	-	19	-	-	-	-	-	3650	
		1540	25	9,5	5	5	-	-	-	6200	
		1557	11	4,5	6	-	-	-	-	6200	
		1575	11	5,5	2	1	-	-	-	4100	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
78	Köpüklü (Kütüklü, Köpeklü)	1523	-	1	-	2	-	-	-	1063	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2200	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	2200	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	2800	Mezrea
79	Necmi	1523	-	21	-	4	-	-	-	9460	
		1540	13	6,5	3	2	-	-	-	6440	
		1557	18	9	4	5	-	-	-	8505	
		1575	17	7	5	4	-	-	-	10000	
80	Kız Fahre	1523	-	25	-	15	-	-	-	8294	
		1540	52	9	21	14	-	-	-	10942	
		1557	70	17	38	15	-	-	-	13945,5	
		1575	81	25	45	4	-	-	-	25000	
81	Sultan Abdullah	1523	-	69	-	11	-	-	-	7326	
		1540	111	8	89	6	-	-	-	7749	
		1557	187	15	154	29	-	-	-	10664	
		1575	217	21	137	47	-	-	-	12826	
82	Asiyân	1523	-	14	-	-	-	-	-	4123	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1000	Mezrea
		1557	22	11	11	-	-	-	-	2768	
		1575	21	11	6	-	-	-	-	4130	
83	Hilâlecük Hillecük	1523	-	44	-	13	-	-	-	5373	
		1540	33	6	19	5	-	-	-	7694	
		1557	24	1,5	14	8	-	-	-	7040	
		1575	38	7,5	26	1	-	-	-	5600	
84	Bârume Bârme	1523	-	39	-	-	-	-	-	2694	
		1540	18	5	6	3	-	-	-	4630	
		1557	21	8	8	5	-	-	-	5904	
		1575	24	8	7	1	-	-	-	6114	
85	Tariklu	1523	-	15	-	-	-	-	-	904	
		1540	20	6	9	1	-	-	-	4280	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	699	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
86	Hâşimiye	1523	-	14	-	-	-	-	-	903	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1500	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
87	Bâşbeyti	1523	-	3	-	-	-	-	-	315	
		1540	8	3,5	2	1	6	5	1	3607	
		1557	27	5	19	3	18	14	4	5066	
		1575	31	5	14	8	13	9	4	5370	
88	Bâzvâye Bâzivay Bâzvâyi	1523	-	1	-	-	-	-	-	346	
		1540	9	2,5	3	2	-	-	-	2772	
		1557	12	5,5	6	-	-	-	-	3359	
		1575	12	6	2	-	-	-	-	3542	
89	İmâm Şemseddin Humusi	1523	-	24	-	4	-	-	-	3967	
		1540	10	6	4	-	-	-	-	4983	
		1557	15	6,5	7	1	-	-	-	5664	
		1575	15	7	3	3	-	-	-	5664	
90	Nefs-i Tikrit	1523	350	272	-	78	-	-	-	2000	
		1540	389	-	284	105	-	-	-	7000	
		1557	581	-	-	-	-	-	-	10677	
		1575	306	-	-	-	-	-	-	10680	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
91	Bâğviren	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	102	-	-	10298	
		1557	-	-	-	-	102	65	37	11944	
		1575	-	-	-	-	100	95	5	1500	
92	Düven Gâyib	1523	-	11	-	5	-	-	-	5659	
		1540	22	13,5	4	2	-	-	-	7832	
		1557	43	21,5	14	6	-	-	-	15545	
		1575	40	25	4	4	-	-	-	16912	
93	Bârtala	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	80	62	18	17722	
		1557	-	-	-	-	143	84	59	28099	
		1575	-	-	-	-	164	135	29	32000	
94	Hasaniyye	1523	-	-	-	-	-	-	-	1798	Mezrea
		1540	16	8	-	3	-	-	-	2776	
		1557	9	4	4	1	-	-	-	4606	
		1575	12	6	1	1	-	-	-	8000	
95	Bâhinduva	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	21	19	2	9580	
		1557	-	-	-	-	26	24	2	9600	
		1575	-	-	-	-	45	-	-	12978	
96	Munsârî Munsarî	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	23	7,5	8	3	-	-	-	4000	
		1557	40	2,5	34	-	-	-	-	3631	
		1575	40	6	23	7	-	-	-	4000	
97	Ahtebuk Uhtebuk	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	25	5,5	11	4	-	-	-	3812	
		1557	43	4	22	17	-	-	-	4673	
		1575	42	4	22	12	-	-	-	4500	
98	Ali Kuyusu	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	7	3	3	1	-	-	-	1500	
		1557	7	2	5	-	-	-	-	1500	
		1575	7	2	3	-	-	-	-	4666	
99	Beysân	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	20	5	10	2	-	-	-	10000	
		1557	21	5	11	5	-	-	-	9400	
		1575	27	5,5	11	7	-	-	-	12400	
100	Bâbent	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	16	6,5	5	2	-	-	-	3515	
		1557	38	10,5	15	12	-	-	-	6342	
		1575	41	22	9	1	-	-	-	8000	
101	Demürci Demürci Virânı	1523	-	-	-	-	-	-	-	2200	Mezrea
		1540	31	6,5	10	9	-	-	-	5244	
		1557	31	6	14	11	-	-	-	5553	
		1575	29	6	13	11	-	-	-	8150	
102	Musayfine	1523	-	-	-	-	-	-	-	1100	Mezrea
		1540	51	16	24	6	-	-	-	20092	
		1557	51	10,5	31	9	-	-	-	5540	
		1575	51	10	26	7	-	-	-	5550	
103	Vâne nâm-ı diğer Revâne	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	15	5	5	3	-	-	-	7565	
		1557	23	9	10	4	-	-	-	7565	
		1575	45	13	14	5	-	-	-	7400	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
104	Cemâlkendi Cemâl	1523	-	-	-	-	-	-	-	380	Mezrea
		1540	10	5	5	-	-	-	-	7500	
		1557	4	0,5	1	2	-	-	-	8400	
		1575	10	2	7	1	-	-	-	6500	
105	Bâğure	1523	-	-	-	-	-	-	-	1000	Mezrea
		1540	12	3	4	2	-	-	-	3000	
		1557	24	6,5	16	1	-	-	-	4521	
		1575	24	8	14	-	-	-	-	7000	
106	Şeyh Ali	1523	-	-	-	-	-	-	-	1500	Mezrea
		1540	16	5,5	-	6	-	-	-	3200	
		1557	18	5	9	4	-	-	-	3200	
		1575	25	8	7	8	-	-	-	4500	
107	Şeyh Mehmed	1523	-	-	-	-	-	-	-	1500	Mezrea
		1540	12	5	-	2	-	-	-	1500	
		1557	12	2	7	3	-	-	-	5600	
		1575	15	6	4	-	-	-	-	6000	
108	Nevine Nuniye (Ninova)	1523	-	129	-	8	-	-	-	12068	
		1540	224	40	141	26	-	-	-	21556	
		1557	228	20	138	70	-	-	-	16275	
		1575	304	29	166	85	-	-	-	19222	
109	Şeyh Ülyâ	1523	-	20	-	-	-	-	-	1192	
		1540	19	3	7	6	-	-	-	2975	
		1557	29	8	17	4	-	-	-	3896	
		1575	34	8	13	5	-	-	-	4298	
110	Şeyh Süflâ	1523	-	35	-	-	-	-	-	1488	(*) Defterde 3563 olarak yazılmış, toplam 3463 çıkıyor.
		1540	28	4	16	5	-	-	-	3463(*)	
		1557	68	16,5	33	18	-	-	-	5475	
		1575	71	17	31	15	-	-	-	5874	
111	Dur	1523	-	-	-	-	-	-	-	500(1)	
		1540	37	-	33	4	-	-	-	2045	
		1557	-	-	-	-	-	-	-	-	(1) Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
112	Til Bârid Til Bizüm	1523	-	-	-	-	-	-	-	3500(1)	
		1540	19	19	-	-	-	-	-	7724	
		1557	19	19	-	-	-	-	-	12734	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
113	Cessâfi Cessâbi	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	13	13	-	-	-	-	-	6000	
		1557	13	-	-	-	-	-	-	9110	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
114	Burc	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	21	9,5	8	-	-	-	-	4637	
		1557	21	8	9	4	-	-	-	5582	
		1575	24	8	6	1	-	-	-	6650	
115	ilâl (Selâl) nâm-ı diğer Til-i Halil	1523	-	-	-	-	-	-	-	540	Mezrea
		1540	5	-	5	-	-	-	-	855	
		1557	5	-	-	-	-	-	-	1467	
		1575	5	-	-	-	-	-	-	1520	
116	Ümmü't-Tuse	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1000	Mezrea
		1557	44	20	11	13	-	-	-	4844	
		1575	64	25	29	10	-	-	-	7500	

EK-I'in devamı

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
117	Aktâş	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	6	5	1	-	-	-	-	1696	
		1575	6	5	1	-	-	-	-	2658	
118	Üç Kubbe	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	43	8,5	26	8	-	-	-	4582	
		1575	43	8,5	23	6	-	-	-	4549	
119	Şeyh Ömer Şeyh Ömer Kabucu	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	7	1	6	-	-	-	-	3404	
		1575	8	3	5	-	-	-	-	4920	
120	Üsküb Meydân	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	9	2	7	1	-	-	-	2852	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
121	Batâte	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
		1557	16	5	9	2	-	-	-	2137	
		1575	29	8	13	2	-	-	-	3500	
122	Şirin ma'a Cânik	1523	-	22	-	3	-	-	-	10000	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	6100	Mezrea
		1557	14	3,5	9	1	-	-	-	5407	
		1575	19	8	1	8	-	-	-	7100	
123	Deyr-i Hâl	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	5	3	2	-	-	-	-	3199	
		1575	5	3	-	-	-	-	-	3500	
124	Devâse	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	500	Mezrea
		1557	19	3,5	14	1	-	-	-	1799	
		1575	26	3	18	2	-	-	-	2874	
125	Şirfi	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1000	Mezrea
		1557	13	7,5	5	-	-	-	-	3724	
		1575	12	9	2	1	-	-	-	5958	
126	Bâbâveled	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	800	Mezrea
		1557	11	2,5	8	-	-	-	-	1810	
		1575	11	2,5	6	-	-	-	-	2000	
127	Til-i mihyân	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	8	4	4	-	-	-	-	1500	
		1575	18	3,5	10	1	-	-	-	1999	
128	Şeyh Kara	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	-	1	10	1	-	-	-	1287	
		1575	-	3	8	4	-	-	-	3500	
129	Şuta nâm-ı diğer Ayn-Mâcid	1523	-	-	-	-	-	-	-	200	Mezrea
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1200	Mezrea
		1557	7	1	4	2	-	-	-	2610	
		1575	10	2	3	5	-	-	-	2900	

S.No	Köyün Adı	Yıllar	Nüfus							Hâsıl	Açıklamalar
			Müslim				Gayrimüslim				
			Nfr.	Çft.	Bnk.	Mcr.	Nfr.	Hâne	Mcr.		
130	Minârebâşı	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	300	Mezrea
		1557	10	5,5	4	-	-	-	-	2243	
		1575	16	10,5	1	-	-	-	-	2512	
131	Zara	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	7	3,5	-	-	-	-	-	4000	
		1575	14	8	-	1	-	-	-	4552	
132	Bâvcine nâm-ı diğer İmâm Amir	1523	-	4	-	-	-	-	-	2342	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2000	Mezrea
		1557	39	-	-	-	-	-	-	11000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
133	Sofuyân	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	400	Mezrea
		1557	39	-	39	-	-	-	-	11000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
134	Mâmis	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	19	-	-	-	-	-	-	6000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
135	Girsik nâm-ı diğer Silik	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	5	-	-	-	-	-	-	2000	
		1575	-	-	-	-	-	-	-	-	
136	Bedriyye	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	500	Mezrea
		1557	11	6	-	5	-	-	-	2333	
		1575	15	8	4	3	-	-	-	5600	
137	Derincik	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	21	2,5	13	5	-	-	-	4609	
		1575	22	4	13	2	-	-	-	4723	
138	Alk	1523	-	-	-	-	-	-	-	1200	Mezrea
		1540	-	-	-	-	-	-	-	2400	Mezrea
		1557	11	2	8	1	-	-	-	2678	
		1575	14	4	3	3	-	-	-	3278	
139	Deyr-i Salib	1523	-	1	-	1	-	-	-	532	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	200	Mezrea
		1557	-	-	-	-	-	-	-	600	Mezrea
		1575	-	-	-	-	-	-	-	800	Mezrea
140	Cânbur	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	1447	Mezrea
		1557	8	2,5	4	1	-	-	-	2707	
		1575	8	3	2	-	-	-	-	3600	
141	Ketik	1523	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1540	-	-	-	-	-	-	-	-	
		1557	7	2	5	-	-	-	-	1858	
		1575	7	2	4	-	-	-	-	2155	

Kısaltmalar	Nfr.: Nefer	Çft.: Çift	Bnk.: Bennâk	Mcr.: Mücerred

EK-II

Musul Sancağı Mezreaları ve Hasılları(1523)

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
1	Keçiyân	4320	33	Elmâlıca	1000
2	Til-i Bârid	3500	34	Gülpâre	2000
3	Nemrud	2400	35	Kara Depe	3500
4	Til-i Nebi	1000	36	Şeyh Ali	1500
5	Kibrit?	8800	37	Türkmân	250
6	Herbin?	750	38	Saraycık	550
7	Herbin-i Diğer	750	39	Bedir	5331
8	Selimiye	500	40	Til-i Nerm ve Şeyh Nâsır	643
9	Terzili	5000	41	Bâğure	1000
10	Mâristân	1250	42	Asyelûk	720
11	Şeyh Amir	2470	43	Pirpirkân	524
12	Bâynibend?	3496	44	Yilmayân	789
13	Ağaç Kala	167	45	Abbâs	1181
14	Alaca Kilise	1500	46	Bi-Siri	501
15	Deyr-i Mihâyil	3000	47	Mürur	445
16	Bânhita?	3180	48	Mısırkendi	1000
17	Deyr-i Cundi	1192	49	Ayn-Mâcid	200
18	Kasr-ı Süyuber?	6576	50	Hasan Sarraf	200
19	Evsenferi	2740	51	Şeyh Mehmed	1500
20	Hasaniyye	1798	52	Cemâlkendi	380
21	Şeyh Ömer	2750	53	Molla Ali	1500
22	Vezür	1500	54	Şirfi?	1100
23	Falklan	900	55	Ağca Harabe	700
24	Kâmişrin	3300	56	Helâvmân	1588
25	Masklâb	2900	57	Bâberd	390
26	Masklâb-ı diğer	4200	58	Bâbûrî	500
27	Ağkend	3600	59	Cânik	1000
28	Alık	1200	60	Hufbâr?	390
29	Pişe	1150	61	Kara Mehmed	900
30	Mezûr	531	62	Harâb Zeve?	600
31	Ağca Menev?	850	63	Hocâ Pir Sitâr	140
32	Mere?	555	64	Til-i Halil	540

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
65	Sicimiye	602	81	Abdâlhân	100
66	Hasib	1000	82	Tarfa	140
67	İsmail	302	83	Kabâb	540
68	Bâş Açuk	1000	84	Dûr	500
69	Esirkendi nd. Kavâs	2604	85	Rûbâbi	200
70	Musayfine	1100	86	Uzundâl	1200
71	Atşan	500	87	Arab Harâbe	1108
72	Meşa'leü'ş-Şehribâniye Hoca	500	88	Üç Künbed	500
73	Hocâ Anbâr	2516	89	Dâyine	2228
74	Sûr?	1662	90	Büzgün	700
75	Bâş Minâre	675	91	Daşluca nd. Nilgürin	1450
76	Cindârî	1200	92	Külbec?	1300
77	Melikiye	801	93	Ulâmış	2500
78	Demürci	2200	94	Mecid	200
79	Hoşâbe	2220	95	Mihne	1626
80	Elmâlıca	1000		Toplam	143561

1540'ta Mezrealar ve Hâsılları

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
1	Firduş	-	37	Çevlik-i مكعور	350
2	Şeyh Bekir	-	38	Çevlik-i Hessife	200
3	معلم بور	3000	39	Çevlik-i Al-Azziye	910
4	Şeyh Ömer	1500	40	Til-i Zehib	700
5	Til لبلن	2100	41	Çevlik-i Câziye	350
6	Çevlik-i تل الفيل	1960	42	Çevlik-i Zor Elvân	800
7	Çevlik-i قسار	2100	43	Çevlik-i سعرين	800
8	Selimiye	1000	44	Çevlik-i حصاصر	100
9	Çevlik-i سعلب	2000	45	Çevlik-i Sanâdık	600
10	Cenk Depesi	-	46	Çevlik-i Telife	700
11	Burgu? بورعو	1500	47	Çevlik-i سار مصابر	700
12	Yigremlu	1500	48	Çevlik-i حمر البنند	800
13	Keçiyân	2500	49	Çevlik-i	800
14	Betmâniye	1500	50	Çevlik-i Harbe nd. Kızılan? فزاذة	800
15	Bâzartân	900	51	Çevlik-i Bahaeddin	100
16	معلم باشد	1000	52	Çevlik-i حرنف	550
17	Vezûr	1000	53	Cirâniye	600
18	Hoşâbe	1244	54	Üç Künbed	300
19	Kızıl nd. Pâmuklu	1000	55	Falklân	500
20	ترکمان سلطنه	-	56	Türkmân	250
21	Şeyh Amir	3500	57	ترکمه	853
22	Bâtate	2500	58	Bâvresân	2000
23	Girâncık nd. Cem Ahmed Beg	350	59	Bâburî	1500
24	Şirfi	1000	60	Ağcasu	800
25	Hadide El-Ma'ruf	700	61	Betkâre	1534
26	Bâşâçuk	400	62	Kâhin-i Şirin	872
27	Ağcakend El-Ma'ruf	2050	63	Kolân Depesi	1000
28	Gözgaribân	300	64	Alim Depesi	1000
29	Girânî	300	65	Haydârî	728
30	Mehrâmlu	500	66	Der Cundî	1000
31	Celevhân	1000	67	Sârıbulâk	500
32	Bâbâveled	800	68	Askuf	1400
33	Arişe	1000	69	Bedriyye	500
34	Hostâbâd	-	70	Kebirân (Kibrit?, Gibrân)	7500
35	Anbârcık	-	71	Nemrud	4000
36	Darhâne	2199	72	Bâburî? بابوری	168

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
73	Esirkendi	500	110	Bilmeyân	1500
74	Masklâb-ı diğer	1500	111	Karabulak	1500
75	كلعد كايدلز	1500	112	Canbur	1447
76	Mâlhiye	1500	113	Minârebâşı	300
77	Çevlik-i Toprakkala	1120	114	Fehir	1200
78	Çevlik-i Mihne	1050	115	Yenice	1500
79	Minârecik	1050	116	Hoca Anbâr	-
80	Çevlik-i اسای بلبز فیاره	1050	117	Molla Ali	1500
81	Deve Boynu	700	118	Eyyubbiye	300
82	Çevlik-i 'İzze	2000	119	كولد سن ارسر	500
83	Çevlik-i عبد	200	120	Uzun Kuyu	800
84	Minâre nd. Hamâm Ali	840	121	فقرداسد	400
85	Hânume? ile Hamâm Ali حانرمه	560	122	Pârecik	400
86	حمری الغز	700	123	Şuta maa Ayn-Mâcid	1200
87	Fakrin? فقریک	900	124	Nemrud	400
88	Sofuyân	400	125	Cânik	1500
89	Bekânân	799	126	كاكر صاده	2800
90	Alâca Kilise	1500	127	Piruzâve	950
91	كرسد	400	128	Ade	100
92	Kara Kuyu	-	129	Mastar Harâbesi	100
93	Bâhirbâk? ماحر باده	-	130	Çevlik-i Til-i Abis? اسعر	1000
94	Ürne Harâbe	2000	130	Çevlik-i Süne	1000
95	Ulâmış	1756	131	Dolâb-ı Sâlim	800
96	Şeyh Mehmed, Kilise Harâbesi	-	132	Çevlik-i Zûrânî	1000
97	فقر بلکده	1660	133	Adâbâşı	944
98	ماکر سیاه	1500	134	Çevlik-i Hocâ es-Sur? الصور...	1500
99	Tahrâk	1100	135	دکیک	600
100	Güllüce	111	136	Hasan Pilkân	400
101	Ömrâk	900	137	Hân İsmail	250
102	Ebu Şirit	-	138	Ağca Kala	400
103	Dâşluca	1000	139	Ariş	250
104	Dilki depesi	999	140	Fahred	400
105	Köpeklü (Köpüklü)	2200	141	ناجیاده	-
106	Bâyırde	2000	142	Koyucak	-
107	Toprâk Ziyâret	800	143	Begüm Meşhedi	1000
108	Mısır Kendi	500	144	Hasaniyye	800
109	Til-i 'Arâd	810	145	Bavcine	2000

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
146	Albâğı	1300	173	Ümmü't-Tuse	1000
147	Hasan Dâk	400	174	Girâncık	500
148	Alk	2400	175	Beytü'n-Nâr	800
149	Masklâb	2000	176	Tüfus	300
150	Cirân	300	177	Pirân	400
151	Şirin maa Cânik	6100	178	Çifte	400
152	Muklibe	500	179	Reşikân	100
153	Abdâl Harâbesi	400	180	Rişkin	500
154	Zeynî	1000	181	İbrâhimi	500
155	Bakâk	4000	182	Mâmresân	400
156	Al-Melih	500	183	Zekâve	300
157	Sihrebâd	1700	184	Ali Mamâ	200
158	Bâzı'ra	1200	185	Deyr-i Salib	200
159	Sicimiye	400	186	Zevika	100
160	Tercili	4000	187	Nefs-i Çevlik-i 'Acuz	8000
161		1000	188	Zâviye	3000
162	Nasırî	2500	189	Cibâniye	950
163	Asyân	1000	190	Bâzuki? ve Girurâş?	3000
164	Arpacı	1500	191	Pâbzi	500
165	Kara Depe	2700	192	Kara Depe	2465
166	Devâse	500	193	Devikâ-i Sinân	150
167	Çifteler	1200	194	Abdal Hân	120
168	Ağca Cirân	599	195	Tarfa	150
169	Nehri? Pir Ali Beg	1000	196	Kabân	250
170	Zühre Hâtun	2500	197	Atşân	500
171		2500	198	Börikendi	200
172	Abbâs	2600		**Toplam**	**215798**

1557'de Mezrealar ve Hâsılları

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
1	معدن	3500	34	Dillü Sâmân maa Dûnan	300
2	Vezûr	1500	35	Girâncık	1500
3	Tercili	4000	36	ووسعد	700
4	Beyt-i Halit nd. Dine	160	37	Ali Mâmân	300
5	Al Kâvma	100	38	معدن	3000
6	Kara kaya	500	39	Ergâni	1000
7	Karin	-	40	Bülbül (Halil) Depesi	1000
8	Künciyan	3000	41	Mahmut Depesi	1000
9	Baklibe	5500	42	Satıh nd. Beg Mansur	300
10	Kehriz	1000	43	Semke	300
11	Yikremlü	2800	44	Hosta nd. Zevi	500
12	İbrâhimiye	6000	45	Şebube Kefen	500
13	Baytü'n-nâr	2800	46	Şirfi	50
14	Künciyan	3000	47	Mastar Harabesi ve Şah Geldi	120
15	Bâklibe	5500	48	Kebirlü	100
16	Kehriz	1000	49	Kahin-i Serin	372
17	Yikremlu	2800	50	İlm Depesi	354
18	İbrâhimiye	6000	51	Gûrbent	100
19	Beytü'n-nâr	2800	52	Til-i San ve Şeyh Avis ve Batik ve Ebu Sırka ve Bin Pınar ve Bâhur ve Seyyid Harabessi	3442
20	Tufûs	2200	53	سرحما	600
21	Mâmresân	800	54	Çevlik-i Semke	400
22	zikâve	500	55	Kara Kaya ve Kuyu Harabesi	100
23	Rişkin	800	56	Girmângir	700
24	معدن	3500	57	Bârgire-i Sağir ve Bârgire-i Kebir	320
25	Cirvânân	700	58	İncici	700
26	Çifte ve Rişkân ve Pirân	1500	59	Seyfeddin Bulâğı	200
27	Böri kendi	800	60	Düneân	150
28	Çölek	2040	61	Vezdiye	100
29	Câyıf	1660	62	Demir Sütun	210
30	Til-i Kelek nd. Tûrî	900	63	هذا السعر	350
31	Çevlik-i Ariş	2310	64	Sirûrlu nd. Nazarbûk	400
32	Muklibe	800	65	Beyt Harabesi	200
33	Çevlik-i Selimiye ve Sitânfiye	8000	66	Ahicük	400

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
67	Til-i Nemrud	4000	101	Kahin-i Gülan	440
68	Kurd Harabesi	1000	102	Dûmer	100
69	Ceht nd. Dâr-ı Mevlâna	400	103	Şeyh Tâmiş nd. Muğire	300
70	Muklibe	2200	104	Dâşgüyân	100
71	Ariş	2500	105	Köper	150
72	Ariş-i diğer	250	106	Gir-yi Ave	160
73	Bilurâd	100	107	Bâbûr	160
74	Kara Sur (Yüz)	150	108	Ağca Kala	2000
75	Deyr-i İshak	160	109	Masklâb	1536
76	Görmeri	150	110	Abdülaziz	501
77	Bâyır Çıkân	150	111	Fakrin	670
78	Til-i Meşref	130	112	Nasırcı	2000
79	İncirlü	400	113	Bâzırnân	1000
80	Cirânlu Depe	300	114	[illegible]	600
81	Deyr-i Salib	600	115	Kara Depe	100
82	[illegible]	300	116	Koyucak	120
83	Dâşluca	1000	117	Çevlik-i Nefs-i 'Acuz	10000
84	Beg Depesi	100	118	Zûrâbe	5000
85	Bâ-Kebirân	300	119	Cibâsiye	2000
86	Arpa Depesi	50	120	Bâruli nd. Dâris	4500
87	Hesmeş nd. Dâr-ı Mevlana	400	121	Bâsırî	1500
88	Ağca Kala	100	122	Kara Depe	3000
89	Gökdepe	120	123	Çevlik-i Deve Boynu	5000
90	Al	100	124	Çevlik-i Kara	2500
91	Kavâs	100	125	Çevlik-i Bâlcı	2000
92	Şeyh Tûr	100	126	Çevlik-i [illegible]	3000
93	Begli	400	127	Çevlik-i [illegible]	2000
94	Bilvân-ı diğer	100	128	Çevlik-i Haşfe	1700
95	Hayrî? [illegible]	200	129	Çevlik-i [illegible]	2300
96	Harâb Fecrin	200	130	Çevlik-i [illegible] nd. Til-i [illegible]	3000
97	Vâdi-i Somâk	200	131	Çevlik-i Câzbe	2000
98	[illegible]	3000	132	Çevlik-i Zorelvân	2500
99	[illegible] nd. Anbarcık	200	133	Çevlik-i [illegible]	2000
100	Seymâniye	1500	134	Çevlik-i Hasâse	3000

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
135	Hâruniye	800	171	Çevlik-i Sâdık	6500
136	Mansuriye	200	172	Çevlik-i Tilkife	2000
137	Şemseddin Depesi	50	173	Çevlik-i nehr-i Mesâbir	2500
138	Atşân	2700	174	Çevlik-i Hacrü's-Sefine	2000
139	العرتورعر	1000	175	Çevlik-i Şırkât	2400
140	Melihiye	3000	176	Çevlik-i Zeyne nd. Kızılhân	2000
141	Hân İsmail	1000	177	Aslân Depesi	-
142	İmrâve	1200	178	Menderşân	-
143	Bârû	1000	179	Dârgûrân	-
144	Ali Kuyusu	400	180	Avdâr	-
145	Girmângir	1100	181	Ark-ı Şeyh Mendân	-
146	Kebir Mübârek	1200	182	Ali Hozde	-
147	Hân Ali Depesi	500	183	Cümel	-
148	Şeyh Pir	100	184	Çulyân	-
149	Germirin	400	185	Sârân	-
150	Örkce	1000	186	Şûrk	-
151	Ağca Kala	1500	187	Bârgirân	-
152	Girâncık	1500	188	Bâki	-
153	Civânân	-	189	Şeyh Mehmed nd. Kilise Harabesi	-
154	Begbâve	-	190	Hasan Pirkân	2000
155	Tâtâr	-	191	Til-i 'Azâd	4000
156	Çevlik-i	2000	192	Monla Ali	1500
157	Çevlik-i Harif	2600	193	Eyyubiyye	300
158	Çevlik-i	4500	194	Kebirin	500
159	Çevlik-i Sevke	4000	195	Sihâfiye	200
160	Çevlik-i Dolâb-ı Sâlim	3800	196	Kürk	500
161	Çevlik-i Zûrâli	5000	197	Şeyh Cemâl	1500
162	Çevlik-i Nefs-i Zeminhâ-i Ade...	4000	198	Mezûre	2500
163	Çevlik-i Hoca As-Sub?	3700	199	Türkmân Suyu	3500
164	Şeyh Amir	2500	200	Kalkân ?	1500
165	Abdal Harâbesi	400	201	Bârgire-i Büzürg	1500
166		350	202	Bâş Dönmez	150
167	Til Harâbesi	460	203	İsmail Harâbesi	100
168	Hasan Celâb	550	204	Câmus Harâbesi	100
169	Kara Mehmed	360	205	Pânbuklu nd. Karib	691
170	Hasan	440	206	Cirânlu Bulâk nd Abdul Kuyusu	100

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
207	Deyr-i Cundi	1300	244	Pârecik	400
208	Esir Kendi	900	245	Halil Delil	2000
209	Kara Depe	2999	246	Dileklü	2500
210	Ağca Cirân	599	247	Dülenlü	1500
211	Til-i Çekik	400	248	Sâru Bûlâk	500
212	Ağca Kend	3000	249	Askuf	1840
213	Girâncık nd. Cem Ahmed Beg	800	250	Til-i Esb	600
214	Girâse	526	251	Ülmeş	2756
215	Ürne Cirân	2500	252	Zeynî	1000
216	Hızır İlyâs	460	253	Kahin-i Serin (Şirin)	872
217	Sinbât	2100	254	Zekâvme	2000
218	Pir 'Abit	500	255	Hâtuniye	2000
219	Mezure? مروت	1940	256	Geniş Kal'a	2000
220	Keşâf	10000	257	Hocâ Anbâr	-
221	Be-Böri	2168	258	Kazruni	5095
223	Arıcân	1250	259	Bâritân	2500
224	Güllü nd. Sinbâd? سباك ...	2125	260	Güllüce	500
225	ملوس	2125	261	Kopân	680
226	Cânik	2500	262	Alâca Kilise	1500
227	Ziyaeddin Depesi	1282	263	Küpân	1000
228	Ebu Şerit ve Ebu Firun ve Meydâncık	-	264	Toprâk Ziyâreti	800
229	Kütüklü	2200	265	Haydarî (Cindârî)	728
230	Bâberde	2000	266	Ağca Su	800
231	Dâşluca	1000	267	Al Bâğı	500
232	Dilki Depesi	999	268	Kâfur nd. Çardak Yüzü	100
233	Arpacı	1500	269	Berkâre	1534
234	Kolân Depesi	1600	270	معدن رسد	400
235	Arab Harâbesi	4000	271	Kasrun	900
236	Zekrî	1999	272	Hoşâbe	1600
237	Kebrin	5500	273	Cânik	3000
238	Şâhin Çölegi nd. Ak Meşhed	2000	274	Girsâve	2800
239	Yenice	2000	275	Mahbet	2050
240	Sicimiye	400	276	Piruzâve	1150
241	Al Milh	500	277	Zeynâl Depesi	1500
242	Bâ'zıra	1200	278	Til-i Cemâl	1500
243	Sürh Abâd	2000	279	Abdülaziz	3500

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
280	Girâncık	700	315	Meşfer Kendi	1500
281	Bâburî	1500	316	Hasan Sarraf	1300
282	Abbâsi	3000	317	Malâta	1500
283	Bölürâd nd. Hunbâr?	1900	318	Bâşu Açuk	400
284	Kara Kilise	1500	319	Bâduşin	700
285	Ulucâk	200	320	Ade	400
286	Arâbşâh	150	321	nd. Ali Hamamı	6986
287	Masklâb-ı diğer	2050	322	Çevlik-i Cehine	2500
288	Harâbave?	400	323	Çevlik-i Hânuka	560
289	Masklâb-ı diğer	3000	324	Barmaklu	-
290	Zührevâ?	3000	325	Hâşimiye ve Mâl Depe	2000
291	Nehr-i ...	399	326	Ebu Şerit ve Ebu Karun ve Meydâncık	-
292	Bilâvan	500	327	Abdâlgân	200
293	Arslân	3000	328	Tufâ-i	240
294	Kara Depe	2999	329	Sihâfyân ?	320
295		1500	330	Cedide Mekâbir	220
296	Selse	699	331	Ağca Kend-i Diğer	-
297	Aşık-Ma'şuk	800		Fahred	650
298	Dehken?	1500	333	Bâcbâre	-
299	Hillehuy	800	334	Yenice Meşhedi	3607
300	Beşine nd. Haydarî (Cindarî) Köprüsü	700	335	Egriceler	3810
301	Til-i Cebel?	200	336	Koyucak	200
302	Şeyh Temûş	150	337	Arbin?	-
303	Selkin (Silkin)	1000	338	Haftalar ve Ali Kuyusu	1200
304	Ebu Şerif	1000	339	Terfâ-i	240
305	Bâl Pınâr	500	340	Abdâl	200
306	Bâhşûr	1000	341	Nâsâra	-
307	Seyyid Harâbesi	4000	342	Begüm Meşhedi	3607
308	Zühre Hâtun	3000	343	Hüsniyye	2440
309	Bârkçâ (Yârımcâ)	3000	344	Eğriceler	3810
310	Vâdi-yi 'Arab	400	345	Koyucâk	200
311	Meftaris	300	346	Kürk Harâbesi	200
312	Doğân	300	347	Mahmud Harâbesi	200
313	Uzun Kuyu	800	348	Arpa Depesi	300
314		–		**Toplam**	**485400**

1575'te Mezrealar ve Hâsılları

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
1	Ade	100	51	Cânik	3000
2	Cenk Depesi	-	52	Ebu Şirin ve Ebu Fürun ve Meydancık	-
3	Künciyân	3000	53	Kütüklü (Köpüklü)	3800
4	Bâkline	500	54	Dâşluca	1800
5	Ahicûk	1000	55	Haydârî (Cindârî)	800
6	Kehen-i Gülân	900	56	Kâfur Yâpû	300
7	Ağca Kala	3000	57	Ağca Su	1000
8	İncürlü	600	58	Kara Kilise	1500
9	Böri Kendi	1000	59	Ebuhak	200
10	Sirürlü nd. Nazârbûk	600	60	Gurbetşâh	150
11	Gözbeyt	500	61	Hoşâbe	2200
12	Til-i Meşref	500	62	Ağac Kala	2000
13	Dûmer (Devir?)	500	63	Abbasi	3500
14	Cûnte nd. Zâviye	800	64	Bilurâd nd. Cünbâr?	2000
15	Siyûbegün	750	65	Kasrûn	1570
16	Şirfi	320	66	Esirkendi	2000
17	Girmângir	1000	67	Kızıl Nâr	500
18	Bârgire-i Sağir	500	68	Zeyneddin Depesi	1280
19	Kehen-i Şirin	300	69	Mecit?	2250
20	Satıh nd. Til-i Mansur	1000	70	Girsâve	2800
21	Koyucak	200	71	Mürurâve	1249
22	Vadi-yi Somâk	400	72	Yenice	2800
23	Deyr-i İshâk	300	73	Kibrit (Kebirin)	7000
24	Kehriz?	1200	74	Şâhin Çölegi nd. Ak Meşhed	5000
25	Yikremlu	5000	75	Cânik	3500
26	Câyıf	1660	76	Arslân	3000
27	Çevlik-i Ariş	2310	77	Kara Depe	2999
28	Ariş	2500	78	Ülmeş maa Kebter Depesi	5000
29	Ariş-i Diğer	250	79	Güllü nd. Pisâr (Peysâr)	1999
30	Bölüzâde	200	80	Hasan Hayrân?	2000
31	Dillü Sâmân ve Dûnân	400	81	Zeyn	1008
32	Mâmresân	800	82	Ma'tariş	1200
33	Rubk ?	700	83	Uzun Kuyu	1000
34	Ali Mâmân	300	84		500
35	Şemske	600	85	Vâdi-yi 'Arâb	500
36	Mastar Harâbesi ve Şâh Kildişâ?	120	86	Albâğı	1000
37	Berçık?	600	87	Kürk	600
38	Çevlik-i Şemske	400	88	Sini Kubbe?	200
39	Kara Kaya ve Kulu Harâbesi	200	89	Masklâb	2300
40	İncici	700	90	Kehen-i Şirin	1200
41	Dûneân	200	91	Alaca Kilise	1000
42	Vezdiye	100	92	Günân	1000
43	Tâşgüyân	100	93	Tercili	2000
44	Til-i Sal ve Şeyh Avis ve Sâlik ve Anuşrin ve Bâhşur	3442	94	Bârgire-i Kebir	2000
45	Kûper	150	95	Kalkân?	2000
46	Gir-yi Ave	200	96	Gözü Yâman	1800
47	Gözberi	250	97	Maksud Gözü ve Mir'ase?	1200
48	Bâyırçıkân	100	98	Al Melih	700
49	Rehibân-ı (Rehebân-ı) Hermez	300	99	Sicimiye	500
50		–	100	Hasan Türkkân	2500

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
101	Beg Depesi	100	146	Şeyh Eyyûb	1400
102	Bâ-Kebirân	300	147	Ak Harâbe	1700
103	Gökdepe	120	148	Kasrube?	5094
104	Al	100	149	Deyr-i Cundi	1521
105	Şeyhlü	100	150	Zühre Hâtun	4000
106	Bilvân-ı Diğer	200	151	Bârkca (Yârımca)	3000
107	Mirî (Herî)	200	152	Dilki Depe	3000
108		450	153	Halil Delil	2000
109	nd. Anbarcık	400	154	Dileklü (Dilkilü)?	2500
110	Mansuriye	200	155	Dögenlü	1500
111	Şemseddin Depesi	150	156	Hasan Celâb	976
112	Atşân	2700	157	Girânî?	524
113	Melhiye	400	158	Harâb Zûn	2722
114	Bârû	1100	159	Arpacı	2999
115	Ali Kuyusu	400	160	Berkâre	2176
116	Kebir Mübârek	1200	161	Kolân Depesi	2056
117	Hân Ali Depesi	700	162	Mekânân	2250
118	Şeyh Pir	200	163	Vezûr maa Ağca Su	3500
119	Ürfec	1200	164	Geniş Kala	2000
120	Ağca Kala	1500	165	Hâtuniye	2000
121	Nasırî	2000	166	Harâbe Sa'id	499
122	Ağaç Kala	100	167		1000
123	Bülbül (Halil) Depesi	1000	168	Bârvâ	-
124	Mahmed Depesi	1000	169	Zeynel? Depesi	1500
125	Kebirlü ve Karaşûr	500	170	Til-i Cemâl	2000
126	Bâzırbân	1000	171	Abdülaziz	3500
127	Arpa Depesi	150	172	Tahrun	3200
128	Amir Gani ve Abdülaziz	2000	173	Pir ...	900
129	Bâlver?	600	174	Belâvân	2100
130	Al'ard ve Rimâr? ve Göz Garibân ve Bâ-Berid? ve Til-i Kelek	4000	175	Örme Kuyu	1000
131	Deyr-i Sütun	200	176	Kilisecik Harâbesi ve Hızır Gözü	900
132		300	177	Karaşûr ve Kebirlü	1400
133	Girâncık	1500	178	Arâb Harâbesi	4000
134	Azâbe ve Ağrecik	200	179	Şeyh Amir	3000
135	Çevlik-i Şeyh Ömâr ve Çl Selimiye ve Sitânfiye ve Mz. Nemrud ve Mz. Kurd Harâbesi ve Mz. Ceht nd. Dârı Molla ve Mz. Harâbelû Depe	10000	180	Til-i 'Azâd	6166
136	Melik Mehmed ve Kara Depe ve Kehriz ve Zeheri ve ..... ve Malâta ve Kayacık ve Dimlemce	300	181	Sebil ? Harâbesi	4000
137	Cehin? maa Çölek	6200	182	Çevlik-i Hacrü's-Sefine	1999
138	Sorik	1000	183	Abdâl Harâbesi	1500
139	Pir Melik	300	184	Mısır Kendi	2500
140	Kângin	100	185	Bâbûrî	2200
141	Eda-i Bâlcı	250	186	Abâniye? nd. Kâtır Depesi	400
142	Eda-i Menâzil	100	187	Hesibe ve Harâbelû Depe ve Harâbe-i Bögri Delik	2899
143	Edâ-i Bâcûr	100	188	Türk	300
144		100	189	Oğullu Depe ve Arslân Delüğü	1000
145	Virdik Harâbesi	200	190	Bâş Açuk	450

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
191	Kebirlû ve Mz. Veled Harâbesi	500	237	Yârdeş	850
192	Kırluca nd. Celeb Harâbesi	200	238	Ata?	400
193	Harâbe-i Dil	250	239		1000
194	İm Kürk	1000	240	Malâta	1500
195	Edâ-i 'Acuz nd.....	120	241	Melik Mehmed ve Kara Depe ve Kehriz nd. Ulâk ve Malâta ve Kayâcık	11998
196	İbrâhimiye	3000	242	Kebtercik ve Gir-yi? Bud? ve Şâhin-i m. ve Divâre	5999
197	Beytü'n-nâr	4000	243	Nârinân	2500
198	Toguş?	2000	244	Arıcân	1250
199	Bâ'zıra	3700	245	Asım?	300
200	Hervânân	1000	246	Dolâplu Harâbe	200
201	Zekâve	1500	247	Kuşâklu Harâbe ve Bekrine ve Harâbe-i Ak Bulâk nd. Temür ve Harâbe-i Beşgül? nd. Kebter? ve Harâbe-i Süleymâniye	2500
202	Rişkin	1200	248	Asâbe Eş-Şehârî	1000
203	Çifte ve reşikân ve Pirân	1650	249	Akarcık? nd. Cem	1000
204	Deyr-i Salib	800	250	Ayn-Kabâre nd. Ali Hamâmı	5000
205	Germirin	400	251	Çevlik-i Hânufe	900
206	Ümrâve	1200	252	Güllüce	1000
207	Beyhâniye?	1500	253	Kara Depe	874
208	Hâruniye	800	254	Kavâs	2300
209	Beyt-i Halit	-	255	Bâzaryân	1000
210	Alkâve	300	256	Deyr-i Sütun ve Kır Ebyaz	3500
211	Keşâf	10000	257	Ergâni ?	1500
212	Sinbât	2100	258	Akar? Durmâz? ve Til-i Bâ-Berid? ve Göz Garibân ve Til-i Kelek	10000
213	Me'abir?	5000	259	Çevlik-i Selimiye ve ...	800
214	Hızır İlyas	460	260	Çevlik-i Meklibe	2000
215	Mezûre	1940	261	Til-i Nemrud	4000
216	Mergâbin?	500	262	..... nd. Dâr-ı Molla	400
217	Firdoş ve Şeyh Bekir	-	263	Kurd Harâbesi	1000
218		-	264	Harâbelû Depe	300
219	Sürhâbâd	3124	265	Hân İsmail ve Kala'cuk	5000
220	Monla Ali	2500	266	Kâncık ? ve Oyuklu ve İncürlü	1000
221	Girâncık	2000	267	Çevlik-i Deve Boynu	5300
222		1200	268	Çevlik-i Mer'acı?	2600
223	Şiyu Şirin	4500	269	Çevlik-i Bâlcı (Yâycı?)	1800
224	Girhâlis?	4000	270	Çevlik-i ...	3000
225	Bebûzi	2000	271	Çevlik-i Melhun?	2000
226	Beyt-i Aişe	5000	272	Çevlik-i Hesife	1700
227	Bâ'zıra	2000	273	Çevlik-i Al...	2200
228	Mezûre	2500	274	Çevlik-i Alkisni? nd. Dehinâ?	3300
229	Fecrabâd?	2500	275	Çevlik-i Hâzne?	2000
230	Cemaleddin	1500	276	Çevlik-i Zurelvân	2500
231	Kara Depe	3520	277	Çevlik-i Seriş	2000
232	Ağca Harâb	1500	278	Çevlik-i Hasâme?	3000
233	Tilki	678	279	Çevlik-i Sabârdık	6550
234	Ağca Kend	3000	280	Çevlik-i Tekife	2000
235	Hasan nd. Kara Avis	1280	281	Çevlik-i Nehr-i Mesâbir	2500
236	Kara Mehmed	1000	282	Çevlik-i Şerifân	2300

EK-II'nin devamı

No	Mezrea Adı	Hâsıl	No	Mezrea Adı	Hâsıl
283	Helâvhân	2000	318	Çevlik-i Harâbe nd. Kızılhân	2500
284	Masklâb	3000	319	Çevlik-i Gencârin?	2000
285	İlm Depesi	3200	320	Çevlik-i Cerikâ?	2600
286	Til-i ...	1000	321	Çevlik-i Til-i ...	4500
287	Kara Kayâ	2500	322	Çevlik-i Hoca As-Sub?	3700
288	Bâberde	2500	323	Şevke	4000
289	Egri	2000	324		3999
290	Eklen	2000	325		3000
291	Pelte	699	326	Aslân Depesi	-
292	Aşık Ma'şuk	800	327	Menderşân	-
293	Diklen	1500	328	Dârgürân	-
294	Helehûy	800	329	Avdâr	-
295	Doğân	1200	330	Ark-ı Şeyh Mendân	-
296	Askuf	2500	331	Ali Hozde	-
297	Sârû Bulâk	1000	332	Cümel	-
298	Türkmân Suyu	3500	333	Çülyân	-
299	Girâncık nd. Cem Ahmed Beg	800	334	Sabârân?	-
300	Kara Bulâk	2400	335	Şurk	-
301	Ürne Harâb	3000	336	Mârgirân (Bârgirân?)	-
302	Seyfeddin Bulâğı	1400	337	Tâki	-
303	Kırâl Köşkü	1100	338	Civânân	-
304	Şeyh Mehmed nd. Kilise Harâbesi	-	339	Begbâve	-
305	Berâm (Bayrâm?) Harâbesi	900	340	Bâbâr (Tâtâr?)	-
306	Toprak Ziyâreti	1400	341	Fahred	650
307	Yeni Pınğâr	700	342	Kuyucak	500
308	Kûbân	500	343	Begüm Meşhedi	3700
309	Eyyubiyye	500	344	Hassalar ve Ali Kuyusu	1200
310	Pânbuklu nd. Karin?	1250	345	Abdâl Hân	300
311	Tâş Dutmâz	644	346	Tarfâ	240
312	İsmail Harâbesi	150	347	Beni Fetân (Fityân?)	320
313	câmus Harâbesi	150	348	Cedide Meğabir	220
314	Harâbeli Bulâk nd. Abdül kuyusu	150	349	Kürk Harâbesi	330
315	Me'aberi	500	350	Mahmud Harâbesi	920
316	Pârecik	400	351	Arpa Depesi	300
317	Hoca Anbâr	-	352	Hâşimiye ve Mâldepe	2000
				Toplam	

EK-III

1523 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kânunnâme-i Nâhiye-i Livâ-i Musul Ber-müceb-i Kânun-i Osmâni Der-vilâyet-i Diyârbekir.

Der-Beyân-ı Bâzâr-ı Esb ve Ester ve Devvab

Yüzde beş akçe alandan alınurmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe anın dâhi nısfı alândan ve nısfı sâtândan alına.

Der-Beyân-ı Kapândâri

Nil ubur itse her kilor bâşına iki akçe kapândâri alınurmuş ve sâtılsa dörd akçe kapândâri alınurmuş. Nilden alınmak hilâf-ı kânundur, alınmaya. Zira kapâna koyulmaz ve ıtır yükünden akçe ve rub' alınurmış. Hâliyâ bid 'at olmağın ,ref ' olundu. Ve kapâna gelüb sâtılan ecnâsdan at ve kâtır yükünün her cinsinden iki yüz dirhem alınurmuş ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş, yine ol üzre kaydolundu.

Der-Beyân-ı Bâc-ı sefine

Sumâk ve bâl ve yâğ ve penir ve badem ve sâir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve kâtır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş ve bir mankur gemi harcı içün ve bir mankur mellâh alurmuş. Ve iki mankur şahnedâr olub, mâ'adâsı mîri içün alınub ve kâvun ve kârpuzdan nesne alınmazmış. Ve galleden at ve kâtır yükünden üç rub' ki, altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmış. Ve şarâbdan at ve kâtır ve merkeb yükünden üç rub' alınurmuş ve penbeden at ve kâtır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmuş ki, bir akçe ve bir mankur olur, ol alına ve yemiş yükün açdırmayub, hâkim men' eyleye ve ba'zı ağnâm cânib-i şarkîden kassâb getürüb sudan gemiyle ubûr ider olsa koyun başına rub ' akçe virmek kânûn olub, zikr olunân rub' akçenin sülüsü gemi mellâhlarının ve sülüsânı tamgâ içün alınurmuş. Hâliyâ tamğâ-i ağnâm içün iki akçe, biri sâtândan ve biri alândan takdîr olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb idüp, ol bir akçeden aşağa verile.

Der-Beyân-ı Asesiyye

Şol dükkânlar ki, demür kilid ile kilidlenüb asesiyye her dükkândan ayda bir akçe alına ve her kız oğlandan asesiyye deyü beş akçe alınurmuş. Hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Ve asesler ahşam vaktinde suçsuz kimesnelerden beşer akçe alurlarmış. Ahşâm vaktinde suçsuz dutulan kimesneden nesne alınmak hilâf-ı kânûndur, alınmaya. ve suçlu dutulân kimesnelerden beğliğe cerîme alınsa ,câiz ve beğliğe alınan akçeden dutan asesler öşrün ala, dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namâzından sonra ışıksız gezen dutulub teftiş olmak vârdır.

Der-Beyân-ı Ulushâ-i Livâ-i Musul

Livâ-i mezbûrenin kadîmî uluslarından yüzde bir koyun zekât ve hâricden gelüb mütemekkin olan uluslarından dahi yüzde bir ganem zekât alurlarmış, yine ol üzre alına. Ve livâ-i mezbûrenin haracın cem' itmeğe varan kul, kânûndan ziyâde nesne alurmuş, kânûndan hâric nesne almaya.

Der-Beyân-ı Tamgâ-i Siyâh

Bir top Ba'lbekî'den bir buçuk akçe tamgâ-i siyâh ve simsârî dokuz mankur alınurmış, yine ol üzre mukarrer kılındı. Ve her dülbendden bir akçe tamgâ alınurmış. Dellâl satılmağın simsârî alınmaz. Ve sâir ağ bez ve rengâmiz gelüb satılur olsa yiğirmide bir akçe alına ve çârgezî iplik kuşâkdan bir mankur ve kuşâk ki, on iki ağaç ola iki mankur alına. Ve ibrişim çârgezîden anın zı'fı alına. Ve kurs bâkırdan ubûr itse yiğirmi iki pâre alınurmuş ve sâtılsa kırkbeşer akçe tamgâ alınurmış. Ve bâkır abâdânlığı ubûr ve itse at ve kâtır yükünden kırk akçede bir akçe ve sâtılsa yiğirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer sâtılsa ve eğer ubûr itse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden nısfı alına. Ve sakat, köhne bâkır dan kırkda bir bir tamgâ verirlermiş ve ubûr itse seksende bir alınurmış ve na'ldan eğer sâtılsa yiğirmide bir akçe ve ubûr itse kırkda bir alına. Ve bundan evvel dekkâkiye deyü her Ba' lbekîden dokuz mankur alınurmış, yine eyle alına. Ve üç mankur beğlik ve altısı ücret-i dekkâkiye imiş, alına. Ammâ zikrolunân üç mankur ki beğlik imiş, bid'at olmağın ref olundu.

Der - Beyân-ı Bâzâr-ı Rişte

Ol iplik bâzârında yoğun iplikden nesne alınmazmış , yine alınmaya. Ve ince iplik ki Ba'lbekî ve dülbend içün imiş. Her Şâbrûğîden ki, dört buçuk Osman

akçesidir, bir mankur alınurmış ve yoğun denilân iplik şol iplik imiş ki nûgisi üç ve dört ve beş akçeye satılurmış, andan nesne alınmazmış. Ve beşden tecâvüz idüb dahi ziyâdeye satılursa inceden addolunup, ana göre dört buçuk akçede bir mankur alınurmış , yine eyle alına. Ve cullâb kuyusundan ayda iki akçe alınurmış, hilâf-ı kânûn olmağın ref olundu.

Der-Beyân-ı Kassârî ki Gâzûrlıkdır

Bundan evvel bir kaftanlık bezden altı mankur alınurmış. Bir mankur sülüs beğlik içün mâ' adâsı kendünün ücreti imiş. Hâliyâ beğliğe alınan bir mankur ve sülüs bid 'at olmağın, ref olundu. Ve Ba'lbekîden ve bir akçe ve altı mankur alınurmış. Üç mankuru beğliğe ve mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Ve dülbendden bir buçuk akçe alınurmuş, üç mankurun beğlik içün ve mâ'adâsı kendü ücreti içün alınurmuş. Hâliyâ beğliğe alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

Der-Beyân-ı Resm-i Şahnegî

Resm-i şahnelik deyü yiğirmi kilede bir kile alınurmış ve kurrânın gallelerin ölçdüklerinde eğer sancak beğlerinin subâşısıdır ve eğer sipâhîlerdir beş-on at yemlerlermiş. Hâliyâ resm-i şahnegî hilâf-i kânûndur, ref olundu. Ve köy hâsılı ölçülünceye değin sipâhinin bir atına yem ve bir âdemisine yemek vermek lâzımdır. Dahi ziyâde taleb etmeyeler ve ihtisâb ve cerâim ahvâli kânûnnâme-i küllîde kaydolunmuştur.

Der - Beyân-ı Câmus

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ref' olundu. Ammâ karye-i Kâfir Zaman'da ve karye-i Ba'şika'da olan câmuslar ber vech-i maktû' kayd olunmuşdur. Zikrolunan iki köyden ber vech-i maktû' ne ise alınub, dahi ziyâde alınmaya. Ve sâ'ir kurrâlarda beşden ve ondan dahi ziyâde olur ise alınmaya. Zirâ resm-i bennâk bağlanmışdır. Ve dahi bundan evvel yunddan ve inekden ve dişi merkebden ba'zı rüsûm alınurmuş. Kânûn-ı Osmânî'de bu asıl nesne olmâmâğın ref' olundu ki resm-i bennâk bağlanmışdır, resm-i bennâk alına.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Ubûr Ve Tamgâvât

Bir kelle nîl ubûr itse, iki bin akçe olsa, altmış akçe alınurmuş ve eğer dört bin akçe olsa yüz yiğirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılur olsa anın zı'fı

alınurmuş, yüzde altı akçe olur. Ve yezdi ve eğer kâşi akmişe yükü gelse ve eğer geçüb gider olsa, her at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş ve satılur olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve Frengi ve Bursa akmişesi olândan dahi, bu üslûb üzre alınurmuş. Ve çuka yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Ve sâir kumaş sâtılsa yüzde beş akçe ve ubûr itse yüzde üç akçe alınurmuş. Ve ketân yükünden eğer at ve kâtır yükü ubûr itse yine ol üzre alına. Ve bu mezkûrâtdan deve yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün bir buçuğu alınurmuş. Ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfı alınurmuş. Ve harîr ubûr itse at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk hesâbı üzre alına ki beş yüz ellibeş akçe olur. Ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfı alınurmuş ve harir sâtulur olsa bir tumânı ki sekiz yüz dirhemdir, her tumânda yedişer Osmânî akçe alınurmuş. Ve rengin elvân ibrişim ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve şeker yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden yüz elli Osman akçesi ve deve yükünden iki yüz yiğirmi beş akçe ki bir buçuk olur, ve merkeb yükünden at ve kâtır yükünün nısfı alınurmuş. Ve Hısnkeyf abâyisi ubûr itse her abâyi başına nim akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa bir pul alınurmuş. Ve Mısır abâyisi ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş. Eğer sâtılsa yüzde altı akçe bâc alınurmuş. Ve Mardin ve Hısnkeyf sofından ubûr itse her sof başına üç rub' bâc alınurmuş eğer sâtılsa her sof başına bir buçuk akçe bâc alınurmuş. Ve Mardin muhayyeri ubûr itse her birinden bir akçe bâc alınurmuş ve eğer sâtılsa iki akçe tamgâ alınurmuş. Ve attara müte'allık olân ıtrî kısmının at ve kâtır yükünden yüz akçe ve merkeb yükünden anın nısfı alına. Ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalây ve nişâdır ve sürb ve tunc ve bıçâk ve pulâd ve tutyâ ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr itse kıymete dutulub, yüz akçede üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve demür ve sâbun ve hınna ubûr itse at ve kâtır yükündan yiğirmi beş akçe bâc alınurmuş ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe bâc alınurmuş ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde elli akçe alınurmuş. Ve na'l ve mıh ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve kepenek yükü ubûr itse bin sevbden üç rub' bâc alunurmuş ve sâtılsa her birinden bir buçuk tamgâ alınurmuş. Fülfül ve zencebil ve ceviz ve karanfil ve darçın ve anzarutdan ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalem gelse at ve kâtır yükünden ki her yük

yiğirmi dört bin aded ola elli akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve deve yükünden yetmiş beş ve merkeb yükünden yiğirmi beş akçe alınurmuş ve sâtılsa yine bu üslûb üzre alınurmuş. Ve Bağdâd çinisi ubûr itse kırk çinide bir çini alınurmuş ve sâtılsa yiğirmi çinide bir çini alınurmuş. Yâğ ve bâl ve penir ve şem'-i asel ve bekmez ve bâdâm ve meviz ve sumâk ve nârdenk ve koz ve muhalleb yemişi ve birinç ve hurma ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve bu mezkûrât kelek ile geldüğü vakit sâtılsa ve geçer olsa bâc alınmayub yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve soğan ve nemek ubûr itse yiğirmide bir tamgâ alınurmuş. Ve sâtılsa kırkda bir akçe alınurmuş Ve şehre kavun ve karpuz gelür olsa bevvâbi bir karpuz ve kapândâri bir karpuz ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alub ve tamgâcı dahi on dörtte bir akçe alurmuş ve deve cerib deyü sancakbeyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş bu vechile bid'at olduğu sebebden ref' olunub tamgâya bağlanub, yükde bir kavun ve karpuz yükünden bir karpuz tamgâ içün ta'yin olundu. Ve bostânlardan öşr üzre behreleri sâhib-i arza ta'yin olundu. Ve hâricden yaş yemiş gelüb sâtılsa, on dörtte bir akçe alınurmuş. Ve hıyâr ve ter-meyve yükünden nesne alınmaz. Ve sebzevât kısmından yiğirmide bir tamgâ alına. Zira kuyudan öküz ile ve ırgad ile su çeküb, zirâ'at ederlermiş. Ol sebebden yiğirmide bir bağlandı ve bundan evvel Livâ-i Musul'un köylerinden gelân zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden on dörtte bir akçe tamgâ alınurmuş. Ammâ sâhib-i arza bağlanub minba'd Musul köylerinden bu biat alınmaya. Ve hâricden gelür olsa kânun-ı kadimleri üzre alına ve Livâ-i Musul kullarundan penbe ile küncüdden tamgâ vermezlermiş. Yine ol üzre alınub dahi ziyâde alınmaya. Ve odun yükünden gayri kelekden on beş akçe alınurmuş yine ol üzre mukarrer kılındı. Ve hâricden gelân geçen câmusun ham gönünden ubûr itse her camus gönünden ubur itse her câmus bir buçuk akçe alınurmuş. Ve sâtılsa yine ol üzre alına. Ve dibâgât olunmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb sâtılsa yedi akçeden bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu ve hâricden gelân yünden ve kıldan onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzre mukarrer olundu. Ve Bulgârî ubûr itse her birinden bir buçuk akçe bâc alınurmuş. Ve sâtılsa her dânesinden üç akçe tâmga alınurmuş, yine eyle alına.

EK-IV

1540 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kanunname-i Livâ-i Musul

Der-Beyân-ı Bâzâr-ı Esb ve Ester ve Devvab

Bu mezkûrât sâtılsa sâbıka yüzde beş akçe alınurmuş. Defter-i atikte nısfi ref' olunub iki yüzde beş akçe kaydolunmâğın defter-i cedide dahi iki yüzde beş akçe bâc kaydolundu. Nısfi alandan ve nısfi satandan alınub, ziyâde alınmaya.

Der-beyân-ı kapandârî

Kapânâ gelüp satılan ecnâsdan at ve kâtır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınub ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmış, gerü ola geldüğü üzre ibkâ olundu. Ve nil ubûr itse ve ıtrî yükü ubûr itse defter-i atikde resm-i kapânî merfu' kaydolunmağın defter-i cedide dahi merfû' kaydolundu.

Der -Beyân-ı Bac-ı Sefine

Sumak ve bal ve yağ ve penir ve bâdâm ve sâ'ir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve kâtır ve merkeb yükünden dokuz mankur alunurmuş ki bir akçe bir mankur olur. Zikrolan dokuz mankurun bir mankuru gemi harcı içün ve bir mankuru gemiciler içün ve iki mankuru şahnedârlık alınub mâ'adâsı mîrî içün alınur. ve kavun ve karpuz geçse nesne alınmaz. Ve galleden at ve kâtır yükünden altı mankur alınur ve merkeb yükünden dört mankur alınur. Ve şarâbın at ve kâtır ve merkeb yükünden altı mankur alınur. Ve penbenin at ve kâtır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınur ve kassâblar şark cânibinden koyun getürüb, gemi ile ubûr eder olsa koyun başına rub ' akçe vermek kânûn olub ve zikr olan rub' akçenin sülüsü gemicilerün ve sülüsânı tamgâ içün alınub, ba'de her koyun başına bir akçe alınmalu oldukda bu sülüsânı hesâb idüb, küsûrun alurlarmış ki cümle bir koyuna bir akçe olur. Gerü vech-i meşrûh üzre alınub ziyâde alınmaya.

Der-Beyân-ı Asesiyye

Şol dükkânlar ki demür kilid ile kilidlenüb asesler bekleye. Her dükkândan ayda

bir akçe alına ve mahallâtda olan dükkânlardan ve dezgâhlardan ki ases beklemiye. Anlardan resm-i asesiye alınmaz ve gece ile dutulan sarhoşdan ve hırsuzdan ki asesler dutmuş ola subâşılar ne mikdâr cerîme alursa öşrin asesiye vereler. Gündüzün vâki' olan cerâ'imden asesin medhâli yokdur.

Der-Beyân-ı Tamgâ-i Siyâh

Bir top Ba'elbekî'den bir buçuk tamgâ-i siyâh ve dokuz mankur simsârî alınurmuş. Gerü olageldüğü üzre mukarrer kılındı ve her dülbendden bir akçe tamgâ alınub simsâriyye alınmaz. Ve sâyir ak ve rengin bez gelüb satılur olsa yigirmi akçeden bir akçe alınur ve çârgezî iplik kuşakdan bir mankur alınur ve şol kuşak ki on iki zir'a ola, iki mankur alınur. Ve ibrişim çârgezîden anun zı'fı alınur ve kurs bâkırdan ubûr itse yigirmi iki buçuk akçe alınur ve sâtılsa kırkbeş akçe alınur. Ve bâkır avâdanlık ubûr itse at ve kâtır yükünden kırk akçede bir akçe ve sâtılsa yigirmi akçeden bir akçe alınur ve merkeb yükünden at ve kâtır yükünün nısfı alınur ve deve yükünden bir buçuk at hesâbınca alınur. Ve sakat ve köhne bâkır yükü ubûr itse seksende yedi tamgâ alınur ve sâtılsa kırkda biri alınur. Ve tiftik sâtılsa yigirmide bir ve ubûr itse kırkda bir alınur ve bundan evvel dakâkiye deyü her Ba'elbekîden dokuz mankur alınurmış, üç mankuru mîrî içün ve altı mankuru ücret-i dakâkiye deyü alınub, mîrî içün alınan üç mankur bid'at olmağın defter-i atikde ref' olunmuşdur, gerü alınmaya.

Der - Beyân-ı Bâzâr-ı Rişte

Bâzâra gelen iplik ki yoğun olub nügisi beş akçeden eksüğe sâtılsa ol ma'kuleden resim alınmaz imiş, geri alınmaya. Ve nügisi beş akçeye ve beş akçeden ziyâdeye satılandan dört buçuk akçede bir mankur alunagelmeğin, olageldüğü üzre ibkâ olundu.

Der-Beyân-ı Bassârî

Bundan evvel gâzûrlar[dan]bir kaftan bezinden altı mankur alınurmuş. Bir mankur sülüsü beğlik içün, mâ'adâsı kendü ücreti içün defter-i atikde mîrî içün alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın, ref' olunmuş. Ve Ba'elbekî'den ve bir akçe ve altı mankur alınub üç mankuru mîrî içün mâ'adâsı kendü ücretleri içün ve dülbendden bir buçuk akçe alınurmış, üç mankuru mîrî içün mâ'adâsı kendü ücretleri içün defter-i

atikde mîrî içün alınanlar bid'atdır deyü ref' olunmağın, defter-i cedide dahi merfû' kaydolundu.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Ubûr Ve Tamgâvât

Bir kelle nîl ubûr itse iki bin akçeye olsa altmış akçe bâc-ı ubûr alınûr ve dört bin akçeye olsa yüz yiğirmi akçe alınur ki yüzde üç akçe olur ve sâtılsa anun zı'fı alınur ki yüzde altı akçe olur. Ve Yezdi ve Kâşi akmişe yükü gelse ve eğer yük açmayub geçüb gider olsa, at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe alınur. Ve Frenk ve Bursa akmişesi ubûr itse ve sâtılsa bu üslûb üzre alınur. Ve çuka yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden iki yüz akçe alınur ve sâir akmişe çit seki ubûr itse yüzde üç akçe ve sâtılsa yüzde beş akçe alınur ve ketân yükünden dahi kezâlik alınur ve bu mezkûrâtın deve yükünden ubûr itse at ve kâtır bir buçuk alınur ve merkeb yükü olsa at ve kâtır yükünün nısfı alınur. Ve harîr yükü ubûr itse yezdi akmişe gibi alınur ve sâtılsa bir batman ki sekiz yüz dirhemdir, yedi akçe alınur. Ve rengin ibrişim ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve şeker yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden yüz elli akçe ve deve yükünden iki yüz yiğirmi beş akçe ve merkeb yükünden yetmişbeş akçe bâc alınur. Ve Hısnkeyf abâyisi ubûr itse her abâyiden yarım akçe ve sâtılsa bir akçe ve bir pul alınur. Ve Mısır abâyisi ubûr itse yüzde üç akçe alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve Hısnkeyf ve Mardin sofi ubûr itse her sof başına üç rub' akçe bâc alınur. Ve sâtılsa bir buçuk akçe tamgâ alınur. Ve Mardin muhayyeri ubûr itse her birinden bir akçe bâc alınur ve sâtılsa iki akçe tamgâ alınur. Ve attâra müte'allık ıtrî kısmının at ve kâtır yükünden ubûr itse yüz akçe ve deve yükünden yüz elli akçe ve merkeb yükünden elli akçe bâc alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve kalay ve nişâdır ve bıçâk ve pulâd ve tutya ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardur ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve demür ve sabun ve hınna ubûr itse at ve kâtır yükünden yiğirmi beş akçe ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınur ve sâtılsa yüzde yedi akçe alınur. Ve na'l ve mıh ubûr itse yüzde üç akçe alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve fülfül ve zencefil ve karanfil ve darçın ve ceviz yükü ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe alınur ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve kalem gelse at ve kâtır yükü yigirmi dört bin aded olur, elli akçe bâc-ı ubûr alınur ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yiğirmi beş akçe alınur. Ve Bağdâd çinisi ubûr itse kırk çinide bir çini alınur ve sâtılsa yiğirmi

çinide bir çini alınur. Ve yağ ve bal ve penir ve şem'-i asel ve bekmez ve bâdâm ve meviz ve sumâk ve nardenk ve fındık ve koz ve birinç ve hurma ve bunlara nisbet ne kim vardır, ubûr itse yüzde üç akçe ve sâtılsa yüzde altı akçe alınur ve bu mezkûrât kelek ile gelse eğer satılur ve eğer ubûr eder bâc alınmayub yüzde altı akçe tamgâ alınur. Ve soğan ve nemek ubûr itse yiğirmide bir ve sâtılsa kırkda bir alınur. Ve kavun ve karpuz yükünden bir karpuz veya sagîr bir kavun tamgâ alınur. Ve hâricden yaş yemiş gelüb sâtılsa, on dört akçede bir akçe alınur. Ve hıyâr ve acur yükünden nesne alınmaz. Ve sebzevâtdan yiğirmi akçede bir akçe tamgâ alınur ve odun keleğinden gayri kelekden on beş akçe alınur. Ve Musul köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden mukaddemâ on dört akçede bir akçe tamgâ alınurmuş. Defter-i atik'de ref' olmağın defter-i cedide dahi merfû' kaydolundu. Min ba'd Musul köylerinden bu biat alınmaya ve hâricden gelür olsa kânun-ı kadimleri üzre alına ve ham camus göni ubûr itse her gönden bir buçuk akçe alınur ve dibâgat olmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb sâtılsa yüzde beş akçe tamgâ alınub ziyâde alınmaya ve haricden gelen yünden ve kıldan yüzde beş akçe tamgâ alınub, ziyâde alınmaya ve Bulgârî ubûr itse her dânesinden bir buçuk akçe ve sâtılsa her dânesinde üç akçe tamgâ alınur. Bu mezkûrâtdan kadimden vech-i meşrûh üzre bâc ve tamgâ alınugelüb ve defter-i atikde dahi bu minval üzre mukayyed olmağın defter-i cedide dahi ola geldiği üzre ibkâ olundu.

Der-Beyân-ı İhtisâb

Nefs-i Musul'da muhtesib olan nice dürlü bid'atler eyleyüb fukaraya fevka'l-hadd zulm ve te'addi eylermiş. Hâliyâ vâki' olan bid'atler ref' olunub, kânûn-ı Osmânî üzre yazıldı ki kıymetdâr olub ve dirhem ile satılan meta'dan eksük satandan dirhem başına bir akçe cerime alına. Ve her mâla ma'rifet-i kâdı ile nice def'a narh virilürse bir mikdar narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya ve dirhem ile satılmayub az kıymetlüden hâline göre bir mikdâr cerime alına ve ekmekcilerün ve aşçıların kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdar cerimeleri alınur.

EK-V
1557 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kânunnâme-i Livâ-i Musul Ber Muceb-i Kânun-ı Osmânî

Der-Beyân-ı Ahvâl-i Re'âyâ

Bundan akdem re'âyânın gallesi zarâr olub, iki buğdayı bir arpa takdir olunub, ziyâde bahâ alınub re'âyâya fevka'l-hadd zulm u te'addi olub, bu sebeb ile ekseri terk-i diyâr idüb ve ba'zı müflis ve muhtâc-ı halk olub, hâliyâ ol bid'atlar ref' olunub, behre bâbında iki vech alınmak ta'yin olundı. Her kangısı ile iki cânib yetüşür ise câyizdir. Biri budur ki re'âyâ ta'ifesi külliyen hâsılların getürüb köy kurbunda bir mahalle harman idüb, ölçülüb eğer beşde bir ve ve eğer altıda bir ve eğer yedide bir takdir olan behrelerin ölçülüb buğdaydan buğday ve arpadan arpa teslim idüb, ziyâde nesne taleb etmeyeler ve vâki' olan behrelerini akreb bâzara ileteler ve akreb bâzar dahi oldur ki bir günlük yer ola, ve eğer bir günden ziyâde olur ise re'âyânın iletmeğe borcu yokdur ve köy kurbuna getürüb bir yerde harman itmeğe âciz olurlar ise anlar gibiler kendüler bildiği gibi altıda bir kaydolan altı yığın ve yedide bir kaydolan yedi yığın yığub, sâhib-i timar olan içinden bir yığın ihtiyâr idüb, mukaddemâ ol behreyi ra'iyyet getürüb köy kurbunda döküb, ağasına teslim eyleye ve ağaya behre komak içün köy halkı dahi bir mahfuz ev veya bir anbar buluverüb, ba'dehu kendü mahsullerin nice dilerler ise eyleyeler ve galle içün akçe alınmayub, aynı ile her cinsden cins galle alına.

Der-Beyân-ı Behrecât-ı Re'âyâ

Şehir halkının galleleri altıda bir ve kurrâ halkının hums üzre, penbe öşrü altıda bir ve bostanları öşür üzre ev ağaç meyvâları yedide bir ve üzüm tekegi; islâmiyyesinin yüz tekekden dört akçe ve keferelerinin altışar akçe bağlandı ve nâhiye-i mezkûrenin sebzevâtı öşür üzere kaydolundu.

Der-Beyân-ı Çift ve Nim Çift

Bir çiftlik oldur ki yüz dönüm ola ve her dönümün eni ve uzunu yürümek adımıyla kırk adım yer ola ve yüz dönüm denilen yer evsatü'l-ahvâl yerdir ve ol yer ki â'lâ yer olub su bâsar her yıl ekilür zemin ola, o seksân dönüm yer ola şol yer ki ednâ yer ola ol yüzelli dönüm yer ola ve bunlar dahi ekilen yerdür, bürke olan değildir.

Der-Beyân-ı Çiftçiyân

Bir çift ve nim çift bağlanân kimesneler dahi kânûn budur ki üzerlerine bağlânan yerlerin boz koyub âher yerde zirâ'at etmiyeler. Meğer ki üzerlerine yâzılân yerleri temâm ekdükden sonra varub âher yerde ve âher köyde zirâ'at idüb ziyâdece rençberlik etmek murâd ider olsa anın gibilere ağaları mâni' olmayalar ve tekrâr behre taleb etmiyeler. Her ne yerde ekerler ise sâhib-i arza behresin vire ve kendü yazılu yerin koyub, âher toprâkda zirâ'at eder olursa, ânın gibilerden tekrâr behre taleb olunur, etmeyeler. Ammâ mukaddemmâ gayri yerde ekmeye deyü tenbih etmek lâzımdır. Ba'de't-tenbih taleb olunur ve ağaya dahi lâzımdır ki ol kimseye kendü köyünde yer bula. Bulunmâyub nâçâr olsa ra'iyyet gayri yerde eker, anın gibilerden taleb olunmaz.

Der-Beyân-ı Çift-Bozân

Bir kimesne üzerine yâzılân zemine kâdir iken bozub terk idüb, boz kalsa ol yerde ağaya behre ve resm-i zemin hâsıl olmasa anun gibilerden resm-i çift ve boz behre taleb olunur. Amma ol bağlanan yeri, ağası olan kimesne âhere tapuya virüb veyâ gayri kimesne zirâ'at idüb ol zeminden ağaya resim-i zemin ve mahsul hâsıl ola. Ol vakit resm-i çift ve boz behre taleb olunmak câyiz değildir. Meğer ki kânûn üzre ekülmeyüp şey'-i kalîl nesne olur ola, anın gibilerden dahi hesâbınca ala. Ol dahi âhere tapuya vermemiş hâricden eker oldukları takdîrcedir. Ol yer tapuya verilse kat'a terk eden kimesneden nesne taleb etmek yokdur. Hemân resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınur. Ve şunlara ki fakr u fâka galebe idüp veyâ âfet-i semâvî irişüp veyâ talana uğrayup, fakîrü'l-hâl ve muhtâc-ı halk olup çifte kâdir olmayup çifti bozulmuş olsa, anın gibilerden tekrâr behre ve resm-i çift alınmaya. Hemân resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınup sâhib-i arz timar olan yerini kime dilerse vire ve bennâkdan ve mücerredden sonra dahi zirâ'ate kâdir olan kimesne ki ağasından yer tapuya almış olmaya. Anın gibiler âher yerde ve âher toprakda zirâ'at etdikde sâhib-i ra'iyyet olan benim ra'iyyetimsin deyû tekrâr behre alur imiş, hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Anın gibiler üzerine çift ve nim çift kaydolunandandır. Ol dahi ba'de't-tenbih lâzımdır. Üzerine çift yazılan dahi yeri olmayub âciz kalsa ağa dahi yer bulmasa andan dahi tekrâr behre taleb etmek yokdur. Bennâk ve mücerred olan kimesne gayri yerde ev yapub otursa ol kimesneye cebr idüb sen gayri yerde oturma, elbette göç yerüne gel deyü cebr idüb evin ve barkın yıkdırmak yokdur. Hemân ağasına resm-i bennâk ve ırgâdiyye ve resm-i

mücerred vermek borcu vardır ve ırgâdiyye dahi evlü olduğu takdirce alınur. Mücerred ise alınmaz.

Der Beyân-ı Resm-i Arûsiyye

Kız oğlan, ere verilse altmış akçe arûsiyesi vardır. Nısfi erbâb-ı timâra ve nısf-ı âherı sancak beyine bağlanmışdır. Ve dul avrat ere verilse otuz akçe alınur. Anın dahi nısfı sancak beyine ve nısfı sahib-i timara bağlanmışdır ve arûsiyye dahi kıza müte'allıkdır. Atası kimin ra'iyyeti ise resim anundur. Ve kız oğlan her ne yerde nikâh olur ise olsun ra'iyyet sâhibinindir. Ve dul avrat kimin toprağında nikâh olursa anundur.

Der Beyân-ı Rusûm-ı Çift ve İspenç ve Resm-i Bennâk ve Resm-i Mücerred ve Irgâdiyye

Tamâm çift yazılan müslümanlardan elli akçe resm-i çift alınup ve nim çift olandan yiğirmibeş akçe alına ve her hâneye üç gün ırgâdiyye bağlanmışdır ve her günü ikişer akçe takdir olunmuşdur ki hâneye altışar akçe olur. Gerek ise üç gün ağalarına ırgadlık işleyüb gerek ise akçesin ala ve ırgadlık işledirse akçe alınmaya ve kefere tâyifesine resm-i çift bağlanmayub, İspenç bağlanmışdır. Her harâcgüzâra yiğirmibeş akçe ve evlüsünden altışar akçe dahi ırgâdiyye alınur. Mücerredden ırgâdiyye alınmaya. Ve bir kimesne kendü ziyâde yer eker olsa resm-i zemin â'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe resm-i zemin vire ve hâricden gelüb, zir'ât iden dahi ol minval üzre resm-i zemin vire ve bennâkdan ve mücerredden çift sürmeğe sonradan kâdir olan kimesne eğer ağasından çift ve nim çift zemin tapuya alub zirâ't eder ise, kânûn üzre resm-i çift vire. Resm-i bennâk ve mücerred virmeye. Ve tapuya yer dutmayub kâh şunun kâh bunun yerin sürüb ağalık yerde zirâ'at etmeyüb, anın gibiler resm-i bennâk ve mücerred resmin vireler. Zirâ ağaya resm-i zemin hâsıl olmayub, resm-i bennâk ve mücerred zâyi' olmak lâzım gelür ve ağalık yer eken kimesne dahi ol vakit resm-i bennâk ve resm-i mücerred halâs olur ki resm-i zemin ve resm-i bennâkdan ve ırgadiyye ve resm-i mücerredden ziyâde ola. Ol vakit anlar alınmayub, resm-i zemin alına. Ve şunlar ki bu rüsûmdan halâs olmak içün bir mikdâr-ı cüz'i zirâ'at idüb ve resm-i bennâk ve resm-i mücerredden ziyâde olmaya. Anlardan resm-i bennâk ve resm-i mücerred ve ırgadiyye alına. Ammâ bir kimesnenin üzerine kaydolmuş yerinde eker olsa ağaları andan resm-i zemin taleb etmeye. Zirâ ol kimesne ol yerin resm-i çiftin edâ eyler, yer sâhibine ta'allukdur. Ne vechile kavl idüb ekdürürse

ol vech üzre olur. Erbâb-ı timâra anın gibilerden nesne yokdur. Ve kimesnenin yeri olmayub, ağalık yer sürer olsa resm-i zemin ağasına vire. Ve çift ve nim çift yazılan kimesnelere sen iki veya üç veya dahi ziyâde çift ile zirât idersün deyü ağaları tekrâr resm-i çift taleb itmeye ki, resm-i çift arza bağlanmışdır. Öküze bağlanmamışdır. Üzerine bağlanan yeri zirâ'at etdikden sonra her ne yerde rençberlik idüb zirâ'at eder olsa eyleye.

Der-Beyân-ı Resm-i Kışlâk-ı Ağnâm

Resm-i kışlâk bağlanan yerlere hâricden bir sürü koyun gelüb kışlasa bir â'lâ koyun ala ve zemân-ı kışlak dahi i'tibâr-ı zemheriredir. Zemherirde kimin yerinde bulunsa ol ala. Ve kendü toprağında oturan kimesnelerden alınmaya. Hâricden gelenden alına ve b'azı tâyife gayri sancakda kışlar olsa benim sancağım âdemisin deyü maktû' *resm-i kışlak* alınurmuş, hilâf-ı kânûndur alınmaya. Kışlağında zemherirde her kande bulunursa ol ala ve sürü dahi üçyüz koyundur.

Der-Beyân-ı Rüsum-ı Ağnâm

Re'âyâ tâyifesine iki koyuna bir akçe *resm-i ağnâm* alınmak üzre kaydolundu. Ve çoban beği alınmaya, ref' olundu.

Der-Beyân-ı Zenbûre

Her peteke iki akçe alınmak üzre kaydolundu. Ol minvâl üzre alına ve bir ra'iyyet peteği âhar sipâhi toprağına iletse nısfın sâhib-i arz ve nısfını sâhib-i ra'iyyet ala.

Der-Beyân-ı Resm-i Kışlakçıyân

Bir kimesne bir kimesnenin timarında kışlasa altı akçe *resm-i kışlak* alalar. Ol dahi evlü olur ise altı akçe alına. Mücerred olsa *resm-i dûd* üç akçe alınur. Ve kışlayan kimesne kışladuğu yerde zirâ'at eder olsa, *resm-i zemin* virüb *resm-i kışlâk* virmeye. Ve kışlakçı olan kimesne dahi üç yıla dek *resm-i kışlâk* virüb, üç yıldan ziyâde olur isa *resm-i bennâk* alına.

Der-Beyân-ı Resm-i Âsiyâb

Temâm yıl döner âsiyâbdan altmış akçe *resm-i âsiyâb* ve altı ay dönerden otuz akçe *resm-i âsiyâb bağlandı* ve üç ay dönerden on beş akçe alına.

Der-Beyân-ı Deştbâni

Bir kimesnenin davarı bir kimesnenin ekinine girüb ziyân eylese, ziyânlığın tazmin etdürdükden sonra davar sâhibine beş ağaç urub, beş akçe cürmün alalar, ammâ maktû' itmeyeler.

Der-Beyân-ı Irgâdiyye-i Şehirlüyân

Şehir tâyifesinden *ırgâdiyye* alınmak hilâf-ı kânûn olmağın ref' olundu. Ve her hâneye on iki akçe *resm-i bennâk* ve mücerreddlerine altışar akçe *resm-i mücerred* kaydolundu. Ve her hâneden ve her mücerredden subaşılar ikişer akçe alurlar imiş. Hilâf-ı kânûndur, alınmaya.

Der-Beyân-ı Şahnegî

Resm-i şahnegî deyü yiğirmi kilede bir kile alınurmuş ve kurrânın gallelerin ölçdükleri vakitde eğer sancak beylerinin subaşılarıdır ve eğer sipâhilerdir, beş on at yemlerler imiş. Hâliya resm-i şahnegi hilâf-ı kânûn olmağın ref' olundu. Ve köy ölçülünceye dek sipâhinin bir atına yem ve bir âdemisine yemek virmek lâzımdır. Dahi ziyâde taleb etmeyeler. Ve yemek dahi ra'iyyet ne yerse ol dahi anı yiyüb bana şunu bunu getürün demeye.

Der-Beyân-ı Ulushâ-i Livâ-i Musul

Livâ-i mezkûrenin kadîmî ulusâtından yüzde bir koyun zekât ve hâricden gelüb mütemekkin olan uluslardan dahi yüzde bir koyun zekât alurlar imiş, yine ol minvâl üzre alına. Ve livâ-i mezbûreye haric cem' etmeğe varan hüdâvendigâr kulları ikişer akçeden ziyâde nesne alurlar imiş. Kânûn üzre ikişer akçelerin alub dahi ziyâde nesne taleb etmeyeler.

Der-Beyân-ı Câmusiyeler

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ref' olundu. Fe-ammâ karye-i Kâfir Zaman'da ve karye-i Ba'şika'da olan camuslar ber vech-i maktû' kaydolmuşdur. Zikr olan iki karyelerden ber vech-i maktu' üzre alub dahi ziyâde alınmaya ve sâyir kurrâlardaki beşden ve ondan dahi ziyâdece olmazsa alınmaya. Zirâ resm-i bennâk bağlanmışdır. Ve dahi bundan evvel yunddan ve inekden ve dişi merkebden ba'zı rüsûm alınurmuş. Kânûn-ı Osmânî'de bunlar olmayub hemân resm-i bennâk bağlanmışdır. Resm-i bennâk alına. Ve dişi koyundan dahi ba'zı rüsûm

alınurmuş. Hâliyâ, âdet-i ağnâm bağlanmışdır. Hemân âdet-i ağnâm alına.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Ubûr ve Tamgâvât

Bir kelle nîl ubûr itse kıymeti iki bin akçe olsa altmış akçe alınurmuş. Eğer dört bin akçeye olsa yüz yiğirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılursa anın zı'fı alınurmuş ki yüzde altı akçe olur. Ve yezdi ve eğer kâşi akmişe yükü gelse eğer yük açmayub geçüb gider olsa her at yükünden ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş ve satılur olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve Frengi ve Brusa akmişesi dahi bu üslûb üzre alınurmuş ve çuka yükü ubur itse at ve kâtır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Ve sâyir kumaş sâtılsa yüzde beş akçe alınurmuş. Ve ketân yükünün at ve kâtır yükü ubûr itse yine ol minvâl üzre alınurmuş. Ve bu mezkûrâtdan deve yükü ubûr itse yine ol minvâl üzre alınurmuş. At ve kâtır yükünün bir buçuğu alınurmuş ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfı alınurmuş. Ve harîr yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk at yükü hesâbı üzre alınurmuş ki beş yüz elli beş akçe olur ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfı alınurmuş ve harir sâtulur olsa bir batmânı ki sekiz yüz dirhemdir, bir batmânda yedi Osmânî akçesi alınurmuş. Ve rengin elvân ibrişim ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve şeker yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden yüz elli Osman akçesi ve deve yükünden iki yüz yiğirmibeş akçe ki bir buçuk at yükü hesâbı üzre olur ve merkeb yükünün at ve kâtır yükünden nısfı alınurmuş. Ve Hısnkeyf abâyisi ubûr itse her abâyi başına yarım akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş. Mardin ve Hısnkeyf sofundan ubûr itse her sof başına yarım akçe bâc-ı ubur alınurmuş ve sâtılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş Mârdin ve Hısnıkeyf sofundan ubûr etsé her sof bâşına üç rub' bâc alınurmûş ve sâtılsa her sofdan bir buçuk akçe alınûrmuş. Ve Mısır abâyisi ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş. Ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Mardin muhayyeri ubûr itse her birinden bir akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa iki akçe tamgâ alınurmuş. Ve attara müte'allık olan ıtrî kısmından at ve kâtır yükünden ubûr itse yüz akçe ve merkeb yükünden anın nısfı ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalay ve nişâdır ve sürb ve tunc ve bıçak ve pulad ve tutya ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardur ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve Bulgarî ubûr itse her dânesinden bir buçuk akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa her dânesinden üç akçe tamgâ alınurmuş yine ol minvâl üzre alına

Ve demür ve sabun ve hınna ubûr itse at ve kâtır yükündan yiğirmi beş akçe bâc alınurmuş ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe alınurmuş ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve na'l ve mıh ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve kebkeb ubûr itse bin danesinden birbuçuk akçe tamga alınurmuş. Fülfül ve zencebil ve ceviz ve karanfil ve darçın ve anzarut ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalem gelse at yükünden ki her yük yiğirmi dört bin aded olsa elli akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yiğirmi beş akçe alınurmuş ve sâtılsa yine bu üslûb üzre alınurmuş. Ve Bağdâd çinisi ubûr itse kırk çinide bir çini alınurmuş ve sâtılsa yiğirmi çinide bir çini alınurmuş. Ve bal ve yağ ve penir ve şem'-i asel ve bekmez ve badem ve meviz ve sumâk ve nardenk ve koz ve muhalleb yemiş ve birinç ve hurma ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve bu mezkûrât kelek ile geldüğü mahalde sâtılsa ve eğer geçer olsa bâc alınmayub yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve çugan ve nemek ubûr itse yiğirmide bir akçe tamgâ ve sâtılsa kırkda bir akçe tamgâ alınurmuş ve hâricden yaş yemiş gelüb sâtılsa on dörtte bir akçe alınurmuş ve şehre kavun ve karpuz gelür olsa bevvâbi deyü bir karpuz ve kapandâri bir karpuz ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alub ve tamgâcı dahi on dörtte bir akçe alurmuş ve hakk-ı cerib deyü sancakbeyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş bu cümle bid'at olduğu sebebden ref' olunub tamgâya bağlanub, kavun yükünden bir kavun ve karpuz yükünden bir karpuz tamgâ içün ta'yin olundu. Ve bostanlardan öşr üzre behreleri sâhib-i arza ta'yin olundu. Ve hıyâr ve ter'ûzzi yükünden nesne alınmaya. Ve sebzevât kısmından yiğirmide bir tamgâ alına. Zira kuyudan öküz ve ırgad ile su çeküb, zirâ'at iderlermiş. Ol sebebden yiğirmide bir bağlandı. Ve bundan evvel Livâ-i Musul köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden on dörtte bir akçe tamgâ alınurmuş. Amma sâhib-i arza behresin vermezlermiş. Hâliyâ, sâhib-i arza bağlanub, minba'd Musul köylerinden bu bid'at alınmaya ve hâricden gelür olsa kânûn-ı kadîmleri üzre alına. Ve livâ-yı mezbûre kurrâlarından penbe ile küncüdden tamgâ alınurmuş, yine ol minvâl üzre alınub dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleginden gayri kelekden onbeş akçe alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve Bâhizân ve Bâ'şika nâm karyeler kadîmden penbe ile künciden tamgâsın virmezler imiş, anlardan dahi penbe ve

küncid tamgâsı alına. Ve her kelekden beş bağ odun alınurmuş, yine ol minvâl üzre alınub dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleğinden gayri kelekden on beş akçe alınurmuş yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve hâricden gelüb geçen câmusun hâm gönünden ubûr itse her câmus gönünden bir buçuk akçe alınurmuş. Ve sâtılsa yine ol minvâl üzre alına. Ve dibâgat olmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb sâtılsa yedi akçeden bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu ve haricden gelen yünden ve kıldan onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzre kaydolundu.

Der beyân-ı Bâzâr-ı Ester ve Devvâb

Sâbıkâ yüzde beş akçe alandan alınurmış. Haliyâ iki yüzde beş akçe nısfı alandan ve nısfı sâtandan alına.

Der-Beyân-ı Kapandârî

Nîl ubûr itse her kilesinden iki akçe kapandârî alınurmuş ve sâtılsa dört akçe kapandârî alınurmuş. Nîlden alınmak hilâf-ı kânundur alınmaya zira, kapânâ urulmaz ve 'ıtri yükünden altı akçe ve bir rub'alınurmuş. hâliyâ bid'at olmağın ref'olundu. Ve kapânâ gelüb satılan ecnâsdan at ve kâtır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınurmuş ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Sefine

Sumâk ve bal ve yağ ve penir ve bâdâm ve sâyir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve kâtır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş. Bir mankurı gemi harcı içün ve bir mankurı fellâh alurlarmış ve iki mankurrı şahnedâr alub ma'adâsı miri içün alınub kavun ve karpuzdan nesne alınmazmış. Ve galleden at ve kâtır yükünden üç rub' ki altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmuş. Ve şarâbın at ve kâtır yükünden üç rub' alınurmuş ve penbenin at ve kâtır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmuş ki bir akçe ve bir mankur olur. Ol alına ve yemiş yükün açarlar imiş, açmayub hâkim olan men' eyleye ba'zı ağnâm ki cânib-i şarkiden kassâb koyun getürüb sudan gemi ile ubûr ider olsa koyun başına rub' akçe virmek kânûn olub, zikr olan rub' akçenin sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsânı tamgâ içün alınurmuş. Hâliyâ, tamgâ-yı ağnâm için iki akçe biri satandan ve biri alandan takdir olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb idüb ol bir akçeden aşağa varıla.

Der-Beyân-ı Asesiye

Şol dükkân ki demür kilid ile kildlenüb ases bekler imiş. Her dükkândan ayda bir akçe alına ve her kızoğlandan asesiye deyu beş akçe alınurmuş. Hilâf-ı kânundur alınmaya. Ve 'asesler ahşâm vaktinde suçsuz kimesneden beş akçe alınurmuş bi-günah dutulân kimesneden nesne alınmaya ki, hilâf-ı kanundur. Ve suçlu dutulan kimesnelereden beğliğe cerime alınsa beğliğe alınâa akçeden ases öşrin ala, dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namâzından sonra ışıksuz gezen dutulub, teftiş olmak vardır.

Der-Beyân-ı Kassârî

Ki gâzûrlukdır. Bundan evvel bir kaftan bezinden altı mankur alınub bir mankur ve sülüs beğliğe olub, mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Hâlıyâ beğliğe alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın ref' olundu. Ve Ba'elbeki'den bir akçe ve altı mankur alınurmuş. Üç mankurı beğliğe mâ'adası kendünün ücreti imiş. Ve dülbentden bir buçuk akçe alınurmış. Üç mankuru beğlik içün ve mâ'adası kendü ücreti içün alınurmuş. Hâlıyâ beğliğe alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

Der-Beyân-ı Tamgâ-yı Siyâh

Bir top Ba'elbeki'den bir buçuk akçe tamgâ-yı siyâh ve dokuz mankur simsârî alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve her dülbentden bir akçe tamgâ alınur. Dellâl ile satılmağın simsârî alınmaz. Ve sâ'ir ağ bez ve rengin gelüb satılur olsa yiğirmide bir akçe alına. İplik kuşak ki çârgezi ola çârgezisinden bir mankur ve kuşakından ki on ve on iki ağaç ola. İki mankur alına ve ibrişim çârgezisinden anun zı'fı alına. Ve kurs bâkır ubûr itse yiğirmi iki akçe yarım alınurmış sâtılsa kırk beş akçe tamgâ alınurmuş. Ve bâkır avadanlığı ubûr itse at ve kâtır yükünden kırkda bir akçe alına ve sâtılsa yiğirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer sâtılsa ve eğer ubûr itse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alına ve sakat ve köhne bâkırdan kırkda bir akçe tamgâ virürler imiş. Ve ubûrda seksânda bir akçe alınurmuş. Ve tiftik sâtılsa yiğirmide bir ve ubûr itse kırkda bir akçe alına. Ve bundan evvel dekkâkiye deyu her Bâ'elbeki'den dokuz mankur alınurmuş. Eyle alınmaya ve üç mankur beğlik imiş ve altısı ücret-i dekkâkiye imiş eyle alınmaya. Zikr olân üç mankur ki beğlik imiş bid'at olmağın ref'olundu. Ammâ altı mankur ki, ücret-i dekkâkdır anı dekkâk ala.

Der-Beyân-ı Bâzâr-ı Rişte

Evvel iplik bâzârında yoğun iplikden nesne alınmaz imiş. Yine alınmaya iplik ki, Ba'elbeki ve dülbend içün imiş. Her şâhrûhîden ki dört buçuk Osman akçesidir, bir mankur alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı ve yoğun dutulân iplik şol iplikdir ki, nugisi üç, dört ve beş akçeye sâtılur olsa andan nesne alınmaz imiş. Ve beşden tecâvüz idüb, dahi ziyâdeye sâtılur olsa inceden addolunub, dört buçuk akçeden bir mankur alınurmuş. Yine öyle alına. Ve cullâh kuyusundan ayda iki akçe alınurmuş, hilâf-ı kanun olmağın ref' olundu .

Der-Beyân-ı İhtisâb

Bu hususda dahi ziyâde bid'atler olur imiş. Hâliyâ kânun-ı osmani üzre eksük satandan dirhem başına bir akçe cerime alub. Ve yılda nice def'a ma'rifet-i kâdı ile narh verilürse narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya ve dirhem başına birer akçe alınân dahi dirhem ile sâtılândandır. Az kıymetlü nesnelerden değildir. Bir mikdar kıymetine göre alına.

Der-Beyân-ı Meyhâne

Bir yük şarâbdan bir bardak subâşı alub ve dürlü dürlü bid'atler olunurmuş alınmaya. Meyhâaneye gelen şarâbı meyhâneci her niceye alursa bir ol kadar ziyâdeye sâta.

Der-Beyân-ı Cerâ'im

Ra'iyyet kimin ise cerimeyi ol alur. Şehirlerde oldu deyû sancakbeyi dahl etmeye. Erbâb-ı timâra nısf-ı cerime-i re'âyâ bağlanmışdır. Ve nısf-ı aheri sancakbeyine bağlanmıştır. Serbest olunan tımârların nısf-ı âherisine dahi dahl etmeyeler ki, zeamete temâm bağlanmıştır. Meğer siyâsete müstehak olmuş ola. Anın gibilere siyâset itmek sancakbeyine müte'allıkdır ve sancak beyi dahi siyâseti lâzım olanlara âher yere alub gitmeyüb günâhına göre siyaset anda eyleye. Ve siyâset bedeli akçe alınmaya ve siyâset olandan cerîme alınmaya ve bir kimesne kan eylese gani olsa dört yüz akçe ve evsatü'l-hâl olsa üç yüz ve ednâ olsa iki yüz akçe cerîme alına ve göz çıkarandan ve el düşürenden bu i'tibar üzre ganîden iki yüz ve evsatü'l-hal olandan yüz elli ve ednâdan yüz akçe cerîme alına ve ok ve kılıç ve hançer ve gönder ve bıçak ve bunlarun emsâli alât-ı darb yarasından bu i'tibâr üzre yüz elli ve yüz seksân akçe alına

fukara ile ağniyâdan beraber alınmaya ve bunun gibilere hâllü haline ve günahına göre siyaset olmak dahi vardır. Siyaset olsa nesne alınmaya. Ve diş çıkarandan â'lâ ve evsat ve ednâ i'tibarınca yüz akçe ve seksân ve elli akçe alına; siyâset yoktur. Ve baş yarup kan çıkarandan otuz akçe ve kara bereden yiğirmi akçe alına ve uğrından ve harâmîden cerîme alınmayup günâhına göre siyâset oluna. Meğer itdüğü günah cüzz'i ola. Ana göre cerime alına. Erbâb-ı timardan ve ahâli-î berâtdan cerîme alınmak hilâf-ı kânûndur alınmaya . Anlarun cerîmeleri te'dip ve gûşmâldır ve günâhları ziyâde olsa mansıbları alınmakdır. Eyle oluna. Ve eğer ber-mûceb-i şer'i ve örf siyâset olacak ahvâl olursa ba'de'l-arz oluna ve zinâ edenden ergen olsa bu i'tibâr üzre iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

Der-Beyân-ı Cizye-i Gebrân

Livâ-yı mezbûrenin cizyesi kânun-ı pâdişâhiye muhalif ba'zı keferenin harâçları otuzar ve otuzbeşer ve kırkar ve kırkbeşer ve ellişer ve altmışar akçe alınmğla re'âyâ mâbeyninde ihtilâf-ı kesire olduğu ecilden 'arz-ı şekvâ eyledilerki fukaramuzun dahi ziyâde ve ağniyâmuzun harâcı noksân üzre alınmağla bize fakr u fâka târi olub ahvalimiz mükerrer olmuşdur didikleri ecilden defter-i cedid-i hâkâniye kânun–ı padişahi üzre her nefere kırk altışar barâç vaz' olunup minba'd 'adalet üzre cem' olunub kimesneye zûlm ve te'addi eylemeyeler ve harâccılar mâl-ı mîrîyi cem' itdiklerinden sonra kendüler içün harâçgüzâr kefereden ve tıfl-ı nâ-bâliğ oğlanlardan mübâlağa akçe alub ve nice rüzgârdan mürd olmuş keferenin harâcın mevcûdundan almağla nice karyeler harâb olub, perâkende olmuşlardır. Bu husus pâye-i serîr-i â'lâya arz olundukda minba'd kânun-ı pâdişâhiden tecâvüz eylemeyûb mîrî içün harâcları cem' olundukdan sonra haraccılâr kendüler içün birer pâre alub, bir akçesin emin ve bir akçesin kâtib mutasarrıf ola. Ve bundan gayri bir akçe ve bir hâbbe almayalar. Eger alurlâr ise hâkimü'l-vakt olanlar men' eyleye. Memnu' olmayanları yâzub dergâh-ı mu'allâya 'arz eyleyeler ve ba'zı kâdılar dahi imzâ akçesi deyû harâccılardan mübâlağa mâl alurlar imiş. Kânun-ı pâdişâhiye muhâlif olmağın ref' olundu ki, min-ba'd imza akçesi deyû harâcıllardan nesne almayalar deyû fermân olundu.

EK-VI

1575 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kânunnâme-i Nâhiye-i Livâ-i Musul

Şehir halkının galleleri altıda bir ve kurrâ halkının hums üzre, penbe öşrü altıda bir ve bostanları öşr üzre ve ağaç meyveleri yedide bir ve üzüm tekeği Müslümânların yüzde dört akçe ve kâfirin altışar akçe alınur ve sebzevâtdan öşr alınur.

Der-Beyân-ı Çift ve Nim Çift

Bir çiftlik yüz dönümdür. Ve her dönümün eni ve uzunu yürümek adımıyla kırk adım hesâbı üzre ve yüz dönüm denilen yer evsatü'l-ahvâldir. Ve ol yer ki su bâsar â'lâ ve her yıl ekilür ola, seksân dönümü bir çiftliktir. Ve ednâ olan yer ki, yüz elli dönümü bir çiftlikdir. Bu tafsil ekilür yerdedir, bürke olan değildir.

Der-Beyân-ı Çiftçiyân

Bir çift ve nim çift bağlanan kimesneler yerlerin boz koyub âher yerde zirâ'at etmiyeler. Meğer üzerlerine bağlanan yerleri temâm eküb varub âher toprakda zirâ'at idüb ziyâde rençberlik murâd ideler. Anları men' etmeyeler ve tekrâr behre tâleb etmiyeler. Fe-ammâ kendü yazılu yerlerin koyub âhar toprakda zirâ'at idenlerden tekrâr behre tâleb olunur. Bu dahi gayri yerde ekmeye deyü tenbiye oldukdan sonradır. Ve sâhib-i arz lâzımdır ki anun gibi kimesneye kendü köyünde yer bula. Bulunmayub nâçâr oldukda âher yerde ekse boz behre taleb olunmaz.

Der-Beyân-ı Çift Bozân

Bir kimesne üzerine yazılan zemine kâdir iken, terk idüb boz kalsa sâhib-i arza behre ve resm-i zemin hâsıl olmasına anun gibilerden resm-i çift ve boz behre taleb olunur. Fe-emmâ ol yerin sâhib-i arzı âhera tapuya virüb veyâ gayri kimesne zirâ'at idüb ol zeminden resim ve mahsul hâsıl olsa, ol vakit resm-i çift ve boz behre taleb olunmak câyiz değildir. Meğer ki kânûn üzre ekülmeyüp şey'-i kalîl nesne olur olsa, anın gibilerden dahi hesâbınca ala. Ol dahi tapuya verilmeyüp, hâricden eker oldukları takdîrcedir. Ol yer tapuya verilse terk eden kimesneden kat'a nesne almak yokdur. Ancak resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınur. Ve anlar ki fakr u fâka galebe idüp veyâ âfet - i semâvî irişüp veyâ talana uğrayup, fakîrü'l -hâl ve muhtâc-ı halk olup çifte kâdir

olmayup çifti bozulmuş olsa, anın gibilerde tekrâr behre ve resm-i çift alınmaya. Ancak resm-i bennâk ve ırgâdiyye alına. Sâhib-i arz yerini kime dilerse vire. Ve bennâk ve mücerredden ki sonradan zirâ'ate kadir ola ve sâhib-i arzdan tapuya yer almış olmaya, anın gibiler âher yerde ve âher toprakda zirâ'at etdikde sâhib-i ra'iyyet olan benim ra'iyyetimsin deyû tekrâr behre almaya. Bu husûs üzerine çift ve nim çift kayıd olunandandır. Ol dahi ba'de't-tenbiye lâzımdır. Üzerine çift yazılan dahi yeri olmayub âciz kalsa sâhib-i arz dahi yer bulmasa andan dahi tekrâr behre taleb etmek yokdur. Bennâk ve mücerred olan kimesne gayri yerde ev yapub otursa ol kimesneye cebr idüb âher yerde oturma, elbette göç yerüne gel deyü evin yıkdırmak yokdur. Ancak evlü olduğu takdirce resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınur. Evlü olmasa resm-i mücerred alınur.

Der-Beyân-ı Resm-i Arûsiyye

Kızoğlan, ere verilse altmış akçe arûsiyesi alınur. Nısf-ı erbâb-ı timâra ve nısf-ı âheri sancak beyine deyü kayd olunmuş ve dul avrat ere verilse otuz akçe alınur. Anın dahi nısfı sancak beyine ve nısfı sipâhiye deyû kayd olunmuş ve arûsiye kıza müte'allıkdır. Atası kimin ra'iyyeti ise resim anundur. Ve kızoğlan her ne yerde nikâh olursa olsun ra'iyyet sâhibinindir. Ve dul avrat kimin toprağında nikâh olursa anundur.

Der-Beyân-ı Rusûm-ı Çift ve İspenç ve Resm-i Bennâk ve Mücerred ve Irgâdiyye

Tamâm çift yazılan müslümanlardan elli akçe resm-i çift alınur ve nim çift olandan yiğirmibeş akçe alınur ve her hâneye üç gün ırgâdiyye bağlanmışdır ve her günü ikişer akçe takdir olunmuşdur ki altışar akçe olur. Gerekse üç gün ırgadlık etdirsün gerekse akçesin alsun ve kefere tayifesine resm-i çift bağlanmamışdır. İspenç tayin olunmuşdur. Her harâcgüzâra yiğirmibeş akçe ve müzevvicinden altışar akçe dahi ırgâdiyye alınur. Mücerredinden alınmaz ve bir kimesne kendü yerinden ziyâde yer eker olsa â'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe resm-i zemin vire. Ve hâricden gelüb, zir'ât eden dahi ol minval üzre resm-i zemin vire. Ve bennâk ve mücerredden çift sürmeğe sonradan kâdir olan kimesne temâm çift veyâ nim çift zemin tapuya alub zirâ't ederse kânûn üzre resm-i çift vire. Resm-i bennâk ve mücerred virmeye. Ve tapuyla yer dutmayub ba'zı kimesnelerden yer alub sürüb, sâhib-i arz yerinde zirâ'at etmiye, anın gibiler resm-i bennâk ve mücerred vireler. Ve sâhib-i arz yerinde eken kimesne dahi ol vakit bennâk ve mücerred resminden halâs olur ki,

virdüğü resm-i zemin, bennâk ve mücerred ve ırgâdiyye resminden ziyâde ola. Ol vakit, anlar alınmayub resm-i zemin alına. Resm-i zemin eksik olursa, bennâk ve mücerred ve ırgâdiyye resmi alına. Fe-ammâ bir kimesnenin üzerine kayd olunmuş yerde âher kimesne ekerse yer sâhibi resm-i çift 'in virdikden sonra tekrâr zirâ'at idenden resm-i zemin taleb olunmaya, zirâ yer, sâhibine müte'allıkdır. Ne vechile kavl idüb ekdürürse ol vech üzre olur. Erbâb-ı timâra bu makûleden nesne yokdur. Ve çift ve nim çift yazılan kimesnelere sen iki veya üç veya dahi ziyâde çift ile zirât idersin deyü sâhib-i arz tekrâr resm-i çift taleb itmeye ki, resm-i çift arza bağlanmışdır. Öküze bağlanmamışdır.

Der-Beyân-ı Ahvâl-i Re'âyâ

Behre alınmak bâbında iki vechile alınması ta'yin olunmuşdur. Biri budur ki, re'âyâ tâyifesi külliyen hâsılların getürüb köylerinde bir mahalle harman idüb ölçülüb beşde ve altıda ve yedide bir takdir olunan behrelere buğdaydan ve arpadan ve gayriden aynıyla her cinsden teslim iderler. Ve vâki' olan behrelerin akreb bazara ileteler. Akreb bazar oldur ki, bir günlük yol ola. Bir günden ziyâde olursa re'âyâyı ta'ciz etmiyeler ve köy kurbuna getürüb bir yerde harman etmeğe âciz olsalar, ol vakit beşde ve altıda ve yedide bir kaydolunduğu üzre beş ve altı ve yedi yerde yığun yığub sâhib-i timâr içinden bir yığun ihtiyâr idüb ala ve re'âyâ cümleden mukaddem ol behreyi döküb teslim eyleye ve sâhibi-i timâr behre komak içün köy halkı dahi bir mahfuz ev veyâ anbar bulub ba'dehu kendü mahsûllerin nice dilerlerse eyle ideler.

Der-Beyân-ı Resm-i Kışlâk-ı Ağnâm

Resm-i kışlâk bağlanan yerlere hâricden bir sürü koyun gelüb kışlasa bir â'lâ koyun alına ve zemân-ı kışlak i'tibâr-ı zemheriredir. Ol vakit kimin yerinde bulunsa ol alur ve kendü toprağında oturan kimesnelerden alınmaya, hâricden gelenden alına. Ve b'azı tâyife âher sancakda kışlar olsa benim sancağım âdemisin deyü maktû' *resm-i kışlak* alınurmuş, hilâf-ı kânûndur alınmaya. Kışlağında zemherirde her kande bulunursa ol alur. Ve sürü dai üçyüz koyundur.

Der-Beyân-ı Rüsum-ı Ağnâm

Re'âyâ tâyifesine iki koyuna bir akçe *rüsûm-ı ağnâm* alınmak üzre âdet-i kadimdir. Çoban beği alınmaz.

Der-Beyân-ı Zenbûr

Her petekte iki akçe alınmak üzre kaydolunmuşdur, eylece alına. Ve bir ra'iyyet peteği âher sipâhi toprağına iletse nısfın sâhib-i arz ve nısfı âherin sâhib-i ra'iyyet alur.

Der-Beyân-ı Resm-i Kışlakçıyân

Bir kimesne bir timarda kışlasa, evlü olursa altı akçe *resm-i kışlak* alına. Mücerred olursa *resm-i dûd* üç akçe alına ve kışlayan kimesne kışladuğu yerde zirâ'at eylese âdet üzere *resm-i zemin* virüb *resm-i kışlâk* alınmaya ve kışlakçı olan kimesne üç yıla dek *resm-i kışlâk* virüb, üç yıldan ziyâde olursa *resm-i bennâk* alına.

Der-Beyân-ı Resm-i Âsiyâb

Temâm yıl döner âsiyâbdan altmış akçe ve altı ay dönerden otuz akçe ve üç ay dönerden on beş akçe *resm-i âsiyâb* alına.

Der-Beyân-ı Deştbâni

Bir kimesnenin davarı ekünlüge girüb ziyân eylese, zarârı tazmin etdürdükden sonra davar sâhibine beş ağaç urub, beş akçesin alalar, ammâ maktû' itmeyeler.

Der-Beyân-ı Irgâdiyye-i Şehirlüyân

Şehirlü tâ'ifesinden *resm-i ırgâdiyye* alınmayub her müzevvic hâneden on iki akçe *resm-i bennâk* ve her mücerredden altı akçe *resm-i mücerred* alınur.

Der-Beyân-ı Şahnegî

Resm-i şahnegî deyü yiğirmi kileden bir kile alınurmuş ve mahsûlü ölçdüklerinde sancak beğinin âdemleri ve sipâhiler beş on at yemin alub re'âyâyı ta'ciz iderlermiş. Hilâf-ı kânûn olmağın, ref' olunmuşdur deyü *defter-i atikde* mukayyeddir. Fe-ammâ köy ölçülünceye dek sipâhinin bir atına yem ve bir âdemine yemek virmek lâzımdır deyü kaydolunmuşdur.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Ubûr ve Tamgâ

Bir kile nîl ubûr itse kıymeti iki bin akçe olsa altmış akçe alınurmuş. Eğerdört bin akçeye olsa yüz yiğirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılursa zı'fi alınurmuş ki yüzde altı akçe alınur. Ve yezdi ve kâşi akmişe yükü gelse yük açmayub geçüb giderse her at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş ve satılur olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve Frengi ve Brusa akmişesi dahi bu üslûb üzre

alınurmuş ve çuka yükü ubur itse at ve kâtır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Ve sâyir kumaş sâtılsa yüzde beş akçe alınurmuş. Ve ketân ile at ve kâtır yükü ubûr itse yine ol minvâl üzre alınurmuş. Ve bu mezkûrâtdan deve yükü ubûr itse yine ol minvâl üzre alınurmuş. At ve kâtır yükünün bir buçuğu alınurmuş ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfi alınurmuş. Ve harîr yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk at yükü hesâbınca alınurmuş ki beş yüz altmış iki akçe olur ve merkeb yükü ubûr itse at ve kâtır yükünün nısfi alınurmuş ve harir satulur olsa bir batmanı ki sekiz yüz dirhemdir, yedi Osmânî akçesi alınurmuş. Ve rengin elvân ibrişim ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve şeker yükü ubûr itse at ve kâtır yükünden Osman akçesiyle yüz elli akçe alınurmuş. Ve deve yükünden iki yüz yiğirmibeş akçe ki bir buçuk at yükü hesâbı olur ve merkeb yükünden at ve kâtır yükünün nısfi alınurmuş. Ve Hısnkeyf abâyisi ubûr itse her abâyi başına yarım akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş. Mardin ve Hısnkeyf sofi ubûr itse her sof başına üç rub' bâc alınurmuş ve sâtılsa her sofdan bir buçuk akçe alınurmuş ve Mısır abâyisi ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş. Ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Mardin muhayyeri ubûr itse her birinden bir akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa iki akçe tamgâ alınurmuş. Ve attara müte'allık olan ıtrî kısmından ubûr itse at ve kâtır yükünden yüz akçe ve merkeb yükünden anın nısfi ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalay ve nişâdır ve sürb ve tunc ve bıçak ve pulad ve tutya ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardur ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve Bulgarî ubûr itse her dânesinden bir buçuk akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa her dânesinden üç akçe tamgâ alınurmuş. Ve demür ve sabun ve hınna ubûr itse at ve kâtır yükündan yiğirmi beş akçe bâc alınurmuş ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe alınurmuş ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş ve sâtılsa yüzde elli akçe alınurmuş. Ve na'l ve mıh ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve kebkeb ubûr itse bin danesinden üç rub' bâc alunurmuş, sâtılsa her bininden bir buçuk akçe tamgâ alınurmuş. Fülfül ve zencebil ve ceviz ve karanfil ve darçın ve anzarut ubûr itse kıymete dutulub, yüzde üç akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş. Ve kalem gelse at yükünden ki, her yük yiğirmi dört bin aded olsa elli akçe bâc-ı ubûr alınurmuş ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yiğirmi beş akçe alınurmuş ve sâtılsa

yine bu üslûb üzre alınurmuş. Ve Bağdâd çinisi ubûr itse kırk çinide bir çini alınurmuş ve sâtılsa yiğirmide bir çini alınurmuş. Ve bal ve yağ ve penir ve şem'-i asel ve bekmez ve badem ve meviz ve sumâk ve nardenk ve koz ve muhalleb yemişi ve birinç ve hurma ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr itse yüzde üç akçe bâc alınurmuş ve sâtılsa yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve bu mezkûrât kelek ile geldüğü mahalde sâtılsa ve eğer geçer olsa bâc alınmayub yüzde altı akçe tamgâ alınurmuş ve çugan ve nemek ubûr itse yiğirmide bir akçe tamgâ ve sâtılsa kırkda bir akçe tamgâ alınurmuş ve hâricden yaş yemiş gelüb sâtılsa on dörtte bir akçe alınurmuş ve şehre kavun ve karpuz gelür olsa bevvâbi deyü bir karpuz ve kapandâri bir karpuz ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alub ve tamgâcı dahi on dörtte bir akçe alurmuş ve hakk-ı cerib deyü sancakbeyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş bu cümle bid'at olduğu sebebden ref' olunub tamgâya bağlanub, kavun yükünden bir kavun ve karpuz yükünden bir karpuz tamgâ içün ta'yin olundu. Ve bostanlardan öşr üzre behreleri sâhib-i arza ta'yin olundu. Ve hıyâr ve ter'ûzi yükünden nesne alınmaya. Ve sebzevât kısmından yiğirmide bir tamgâ alına. Öküz ve ırgadla kuyudan su çeküb, zirâ'at etdikleri sebebden ve bundan evvel Musul köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden on dörtte bir akçe tamgâ alınurmuş. Amma sâhib-i arza behresin vermezlermiş. Hâliyâ, sâhib-i arza bağlanub, minba'd Musul köylerinden bu bid'at alınmaya ve hâricden gelürse kânûn-ı kadîmleri üzre alına. Ve livâ-i mezbûre kurâsından penbe ile küncüdden tamgâ alınurmuş, yine mukarrer kılındı. Ve Bâhizân ve Bâ'şika nâm karyeler kadîmde bu tamgâyı virmezler imiş, anların dahi tamgâsı alına. Ve her kelekden beş bağ odun alınurmuş, ol alına dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleğinden gayri kelekden on beş akçe alınurmuş yine mukarrer kılındı. Ve hâricden gelüb geçen câmusun ham gönünden ubûr itse her gönden bir buçuk akçe alınurmuş. Ve sâtılsa kezâlik eyle alınur. Ve dibâgat olunmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb sâtılsa yedi akçeden bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu ve haricden gelen yünden ve kıldan onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzre kaydolundu. Defter-i atikde mukayyeddir.

At ve kâtır ve devvâb sâtılsa sâbıka yüzde beş akçe alandan alınurmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe nısfı alandan ve nısfı satandan alurlar.

Der-Beyân-ı Kapandârî

Nîl ubûr itse her kilesinden iki akçe kapandârî alınurmuş ve sâtılsa dört akçe alınurmuş. Nîl kapânâ urulmazmış. Ol sebebden alınmak hilâf-ı kânûndur. Ve kapânâ gelüb satılan ecnâsdan at ve kâtır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınurmuş yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı deyü mukayyed der defter-i atik.

Der-Beyân-ı Bâc-ı Sefîne

Sumâk ve bal ve yağ ve penir ve bâdâm ve sâyir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve kâtır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş. Bir mankurı ki, gemi harcı içün ve bir mankurın fellâh alurlarmış ve iki mankurı şahnedâr alub ma'adâsı miri içün alınub kavun ve karpuzdan nesne alınmazmış. Ve galleden at ve kâtır yükünden üç rub' ki altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmuş. Ve şarâbın at ve kâtır yükünden üç rub' alınurmuş ve penbenin at ve kâtır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmuş ki bir akçe ve bir mankur olur. Ve yemiş yükün açarlar imiş, hâkim olan men' idüb, açdırmaya. Ve cânib-i şarkiden kassâb koyun getürüb sudan gemiyle ubûr eder olsa koyun başına rub' akçe virmek kânûn olub, zikr olunan rub' akçenin sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsânı tamgâ içün alınurmuş. Hâliyâ, tamgâ-yı ağnâm içün iki akçe biri satandan ve biri alandan takdir olunmuşdur. Bu sülüsân mahsûb olub ol bir akçeden aşağa varıla.

Der-Beyân-ı Asesiye

Şol dükkân ki, demür kilid ile kildlenüb ases bekler, her dükkândan ayda bir akçe alınur ve suçlu dutulan kimesneleredn cerime alınsa ol cerime akçesinden ases öşrin ala, dutulandan almaya. Ammâ yatsu namâzından sonra ışıksuz gezen dutulub, teftiş olmak vardır.

Der-Beyân-ı Kassârî

Ki gâzûrlukdır. Bundan evvel bir kaftan bezinden altı mankur alınub bir mankur ve sülüs beğliğe olub, mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Beğliğe alınan bir mankur ve sülüsü ref' olunmuşdur. Ve Ba'elbeki'den bir akçe ve altı mankur alınurmuş. Üç mankurı beğliğe mâ'dası kendünün ücreti imiş. Ve dülbentden bir buçuk akçe alınurmış. Üç mankuru beğlik içün ve mâ'adası kendü ücreti içün alınurmuş. Beğliğe olân üç mankur bid'at olmağın ref' olunmuştur deyu kayd olunmuş der defter-i atikde.

Der-Beyân-ı Tamgâ-i Siyâh

Bir top Ba'elbeki'den bir buçuk akçe tamgâ-yı siyâh ve dokuz mankur simsârî alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve her dülbentden bir akçe tamgâ alınur. Dellâl ile satılmağın simsârî alınmaz. Ve sâ'ir ağ bez ve rengin gelüb satılur olsa yiğirmide bir akçe alınur. İplik kuşak ki çârgezi ola çârgezisinden bir mankur ve kuşakından ki on ve on iki ağaç ola. İki mankur alına ve ibrişim çârgezisinden anun zı'fı alına. Ve kurs bâkır ubûr itse yiğirmi iki akçe alınurmış sâtılsa kırk beş akçe tamgâ alınurmuş. Ve bâkır avadanlığı ubûr itse at ve kâtır yükünden kırkda bir akçe alına ve sâtılsa yiğirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer sâtılsa ve eğer ubûr itse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden nısfı at hesâbınca ve sakat ve köhne bâkırdan kırkda bir akçe tamgâ virürlermiş. Ve ubûrda seksânda bir akçe alınurmuş. Ve tiftik sâtılsa yiğirmide bir ve ubûr itse kırkda bir akçe alınur. Ve bundan evvel dekkâkiye deyu her Bâ'elbeki'den dokuz mankur alınurmuş. Üçü beğlik ve altısı ücret-i dekkâkiye imiş hâliyâ altı mankur ücret alınmak üzre mukarrerdir der defter-i atikde.

Der-Beyân-ı Bâzâr-ı Rişte

İnce iplik ki, ba'elbeki ve dülbend içündür her şâhrûhîden ki, dört buçuk Osman akçesidir, bir mankur alınurmuş. yoğun iplikden nesne alınmazmış ve yoğun oldur ki, nugisi üç, dört ve beş akçeye sâtıla beş akçeden tecâvüz idüb, dahi ziyâdeye sâtılsa inceden addolunub, dört buçuk akçeden bir mankur alınur ve cullâh kuyusundan iki akçe alınurmuş, ref' olunmuşdur deyu mukayyed der defter-i atikde.

Der-Beyân-ı İhtisâb

Eksik satandan dirhem başına bir akçe cerime alına. Ve yılda nice def'a ma'rifet-i kâdı ile narh virilse narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya ve dirhem başına birer akçe alınân dahi dirhem ile sâtılândandır. Az kıymetlü nesnelerden değildir. Kıymetine göre birer mikdâr alına.

Der-Beyân-ı Cerâ'im

Ra'iyyet kimin ise cerimeyi ol alur. Şehirlerde oldu deyû sancakbeyi dahl etmeye. Nısf-ı cerime-i re'âyâ erbâb-ı timâra bağlanmışdır. Nısfi sancakbeyinindir. Serbest olan tımârlarâtın nısf-ı âherisine dahi dahl etmeyeler meger siyâste müstehâk olmuş ola. Siyâset etmek sancakbeyine müte'allıkdır ve sancakbeyi dahi siyâseti lâzım

olan kimesne âher yere alub gitmeyüb mahalinde günâhına göre olmak gerekdir. Ve siyâset bedeli akçe alınmaya ve siyâset olandan cerîme alınmaya ve bir kimesne kan eylese gani olsa dört yüz akçe ve evsatü'l-hâl olsa üç yüz ve ednâ olsa iki yüz akçe cerîme alına ve göz çıkarandan ve el düşürenden bu i'tibar üzre ganî olsa iki yüz ve evsatü'l-hal olandan yüz elli ve ednâdan yüz akçe cerîme alına. Ve ok ve kılıç ve hançer ve gönder ve bıçak ve bunlarun emsâli alât-ı darb yarasından bu i'tibâr üzre yüz elli ve yüz seksen akçe alına. Ve diş çıkarandan â'lâ ve evsat ve ednâ i'tibarınca yüz ve seksen ve elli akçe alına, siyâset yoktur. Ve baş yarub kan çıkarandan otuz akçe ve kara bereden yiğirmi akçe alına ve uğrudan ve harâmîden cerîme alınmayub cürmüne göre siyâset oluna. Erbâb-ı timardan ve ahâli-î berâtdan cerîme alınmak hilâf-ı kânûndur. Anlarun cerîmeleri te'dip ve gûşmâldir ve günâhları ziyâde olsa mansıbları alınmaktadır. Ve eğer ber-mûceb-i şer'i ve örf siyâset olacak ahvâl olursa ba'de'l-arz oluna. Ve zinâ edenden ergen olsa bu i'tibâr üzre iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

Der-Beyân-ı Cizye-i Gebrân

Livâ-yı mezbûrenin keferesinin cizyesi mukaddema ziyâde alınmğla re'âyâ mâbeyninde ihtilâf olub, ağniyâ ve fukaramıza i'tibâr olunmaz deyû şikâyet etmişler imiş ol sebebden her nefere kırk altışar harâç vaz' olunup minba'd bu vech ile cem' olunub harâcîler mâl-ı mîrîden ma'ada harâciden ve nâ-bâliğ oğlanlardan ve hayliden mürd olmuş keferenin harâcın mevcûd olanlardan almağla nice karyeler harâb olub, pâye-i serîr-i â'lâya arz olundukda minba'd mîrî içün alınân harâcdan ma'ada kendüler içün birer pâre alub, bir akçesin emin ve bir akçesin kâtib mutasarrıf ola. Ve kuzzât imzâlar içün ziyâde akçe alurlar imiş. Alınmamak üzre fermân-ı 'ali vârid olmâğın deftere kayd olundu deyû mukayyed der defter-i atik.

Der-Beyân-ı Câmusiyân

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ol ref' olunmuşdur. Ancak karye-i Kâfir Zaman'da maktû' kaydolmuşdur ve sâir kurrâda ondan ziyâde olmazsa alınmâya ki, resm-i bennâk bağlanmışdır. Ve dişi koyundan dahi sâbıkâ ba'zı rüsûm alınurmuş. Hâliyâ, âdet-i ağnâm kayd olunmuşdur deyû mukayyed, der defter-i atik.

Der-Beyân-ı Ulushâ-i Livâ-i Musul

Livâ-i mezkûrenin kadîmî ulusâtından yüzde bir koyun zekât ve hâricden gelüb mütemekkin olan uluslardan dahi yüzde bir koyun zekât deyû alınur. Ve livâ-i

mezbûreye haric cem'ine varan hüdâvendigâr kulları kânû üzre ikişer akçe alalar. Ziyâde almayalar.

GENEL DİZİN

A

Abayi....110
Abbasiler....6, 17, 136
Abdal....359, 362
Abdi....351, 356, 358, 359, 361, 370
Abdullah b. Mehmed....355
Abdullah b. Seyf Mescidi....126, 372
Abdullah Paşa....53
Abdullah b. Seyyid Hân....352
Abdülcelil....195, 219, 359
adet-i ağnam....237, 238, 294, 306, 321, 327
adet-i deştbani....305
Afrin tepesi....35
Ahi....72
Ahlat....19, 20, 24
Ahmed Mescidi....122, 370, 388
Ahmed Paşa....29, 333, 340
Ahur Sakal....133
Ahtebuk, Uhtebuk....200
Akkoyunlular....23, 24, 25, 73, 148, 152
Akrep Pâzar....289
Aksungur....12, 14, 15
Al 'Aziz Aşireti....222
Alaüddevle Bey....58, 59
Alaybeyi....49, 60, 61, 62, 349
Ali Kethüda....349
Ali Kuyusu....200, 282, 286, 336, 385
Ali Paşa....53, 114, 220
Alkuş...148, 162, 164, 165, 199, 280, 284, 309, 327, 328
Allahvirdi....63, 220, 355, 359, 362, 364
Allahvirdi Kethüda....220
Alp Arslan....9
Amasya....26, 309
âmil....71, 93, 311, 313
Amurular....3
Anadolu...4, 5, 13, 14, 22, 25, 26, 33, 34, 35, 36, 65, 67, 75, 105, 106, 111, 147, 239, 252, 254, 255, 310, 317
Arslan....10, 11, 362, 363
Arslan Besasiri....10, 11
Ases....70
Asikân....157, 338
Asiki....157, 338
asiyab-ı hassa....271
Asiyân....248, 252
Askerî Sınıf....248, 252
Atabekler....18, 105, 106, 114, 128, 136, 317
Attâr....110
Avrupa....34, 106, 107, 317
Ayn-Bakra....167, 280, 285
Ayn-Safna...39, 40, 64, 65, 69, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 165, 247, 256, 258, 269, 270, 275, 276, 280, 284, 308, 309, 323, 327, 328, 337, 338, 343, 345
Ayn-Safna Nahiyesi....39, 40, 150, 270, 337, 345
Azebler....50, 65
Azerbaycan...6, 9, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 105, 147, 232, 317

B

Bâbâveled....213, 283, 287
Bâbent....201, 282, 286
Babil Devleti....3
Bâcvânlu, Bâcvânlu Aşireti....222
Bâcvân Sancağı....43
bâd-ı hevâ....303, 304, 305, 335, 341, 353
Bağdat...1, 7, 10, 11, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 42, 43, 51, 56, 57, 75, 80, 106, 111, 128, 130, 141, 147, 186, 224, 234, 235, 272, 320, 353, 382
Bağdat eyaleti....35, 37, 42, 43, 57, 235
Bağdere....148, 179, 256, 308
Bâğure....203, 282, 287
Bağviren....148, 197
Bâhinduva....199, 277, 282, 286
Bâhizân....163, 280, 284, 327, 330
Bakâk....168, 281, 285
Bâkufe....168, 280, 285, 290, 383
Bânbu, Bânbuhân....175
Bâne Sancağı....46
Bârtala....197, 282, 286, 330, 332, 336, 341
Bârume, Bârme....192
Bâsihre....170, 280, 285, 327, 344
Basra....1, 54, 55, 57, 75, 106, 147
Başbeyti....194, 195, 282, 286, 328, 330
Bâşife....181, 281, 285, 327, 330
Baştabya Kalesi....83, 133
Batâte....211, 283, 287
Batna....173
Batı veya Aburi Kalesi....82
Bâvcine....215
Bâvreşân....166
Bayburt....24
Bâyezid....59, 333, 351, 358, 380
Bâzırvâne....172
Bâzivây....195

Bedriyye....216, 283, 287
Bedreddin Lu'lu....17
Begüm Meşhedi....182, 383
Bekir Paşa....29, 54, 340
Belâsin....161
Bennâ (inşaat ustası)....110
Besâki Taifesi....241
Beyaz Kapı (Bâbü'l-Beyz)....87
Beysân....200, 282, 286
Bıyıklı Mehmed Paşa....26, 27, 28, 36
Bilbâr....182
Bitlis....24, 58, 59
Boğur....165
Bostân Paşa....54
Boyahâne...128, 139, 143, 144, 154, 155, 307, 308, 309, 316, 327, 337, 391, 392, 395
Boz Ali Mescidi....124, 371
Bozân....12, 148, 164, 280, 284
Börekçi....110
Bırâdiclü Aşireti....225
Burc.....92, 99, 100, 104, 209, 283, 287, 349, 375
Bursa....309, 317, 319, 387
Bursa Kumaşları....317
Bûz-Ardaşir....1
Büveyhliler....7
Büyük Selçuklular....9
C
Câmi...5, 79, 113, 114, 252, 365, 366, 367, 381, 382, 386, 390
Cân Ahmed....355, 362
Cânbur....217, 283, 288, 336
Canpuladoğlu Hüseyin Bey....42
Celayirliler....20, 21, 22, 23, 73, 148
Cemaleddin Vezir Mescidi....117, 368, 387
Cemâlkendi....202
Cerâhi....165, 280, 284, 327, 330
Cessâfi, Cessâbi....208
Cizye....300, 301
Cizye-i Gebrân....315
Custibâd....172
Cürm-i cinâyet...207, 303, 304, 305, 335, 345, 346
Cüzhân....133, 367, 384, 385, 387, 390
Ç
Çakallu....148, 187
Çavuşbaşı....63
Çavuşlar....49, 63, 363, 364
Çavuşlar emini....63
Çavuşlar kethüdası....63
Çeken....148, 185, 281, 286, 328
Çeribaşı (Serasker)....62
Çevlik....271, 324, 328, 329, 345
Çift resmi....271, 297
Çifte....148, 156, 328, 329, 338
Çihâr-ı Suk Mescidi....118, 369, 388
D
Darhâne, Dârbend....185
Dasni (Das) Aşireti....223
Dâşçı....110
Dâvudi, Ekrâd-ı Dâvudi Taifesi....229
Debbâğ....110
Debbâğhâne....108, 307
Debune, Ben-i Debune Taifesi....241
Defter Kethüdası....51
Defterdar....50, 54, 67
Dellâk (hamamda müştelileri keseleyip yıkayan)....110
Dellâl (Alıcı, satıcı arasında vasıta olan kimse)...110
Demürci, Demürci Virânı....201
Dergâh-ı Ali Yeniçerileri....50, 65, 66
Derincik....216, 217, 283, 288, 290, 328
Deyr-i Ba-Yusuf....176, 281, 285
Deyr Mar İlya....130
Deyr Mar Behnam....130
Deyr Mar Mihâil....130
Deyr Said....130
Deyr-i Salib....217, 329, 338
Deyr-Maklub...39, 40, 149, 150, 151, 190, 191, 345
Deyr-Maklub Nahiyesi....40, 150
Diyarbekir....9, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 40, 42, 45, 56, 59, 67, 150, 151, 160, 181, 186, 208, 211, 215, 216, 224, 242, 246, 255, 256, 260, 268, 353
Diarbekir Eyaleti...19, 35, 6, 37, 40, 42, 150, 151, 160, 186, 208, 211, 215, 216, 255, 260, 268
Diyâr-ı Rabia....1
Dizdâr....49, 247
Dur....207, 288
Dünbil Aşireti....227
Düvengayib....197
E
Ebubekir.....54, 94, 95, 111, 234, 355, 358, 370
Ebubekir Paşa....54
Edirne....309
Ekinlü Bennâk....298
Ekrâd-ı Gelhur Taifesi....230
Ekrâd-ı Ömer Beg Taifesi....235
El-Cezire....1, 6

El-Hac Ahmed Paşa....53
El-Ömeri....2
Emeviler....5, 113, 114, 136, 147
Erbil...4, 17, 22, 43, 45, 46, 48, 134, 224, 235, 341, 342, 349, 383
Erbil Miralayı....349
Erbil Sancağı....43
Erciş....22
Ermenistan....105, 317
Erzurum....19, 20, 353
Esb ve Ester Pazarı....108
Eski Câmi (Câmi-i atik)....113, 114
Eski Musul...40, 43, 45, 46, 47, 150, 151, 160, 161, 181, 186, 208, 211, 215, 216, 218, 224, 227, 256, 281, 285, 323, 327, 332, 335, 336, 341, 344, 346, 382
Eski Musul Sancağı...40, 43, 46, 47, 150, 160, 161, 208, 211, 216, 218
Evceşlü Aşireti....223
Evkâf-ı Sihrebad....133
Evlâd-ı Gânim ('İlm) Taifesi....230
Eyyubiler....24
F
Fars....13, 15, 25
Fatıma-i Saferi bint-i İmâm Hüseyin Mezarı..143
Fatimi Devleti....10
Fazliye, İmâm Fazliye....173
Ferihşad Bey Mescidi....121
Filistin....3, 4, 10, 148
G
Geçişli Kale....1
Gelekây Taifesi....231
Genç Taifesi....240
Geremlis..153, 277, 280, 284, 309, 335, 336, 341
Girmâvân, Girmâvi....159
Gizli Kapı (Bâbü's-Sırr)....86
Gökçelü Taifesi....230
Gömâr Taifesi....232
Göz....148, 169, 303
guruş....301
Gülâbi....233, 351
Gülâbi Taifesi....233
H
H. Von Moltke....84, 251
Habbâz (Ekmekçi)....110
Hacı Ali Attâr Mescidi....121
Hacı Hasan Halif Mescidi....126, 372
Hacı Cemaleddin mescidi....125
Hacı Hasan Fecr Mescidi....125
Hacı Hasan Mescidi....122
Hacı İsa Hammâk Mescidi....123, 371, 388
Hacı Kasım Attar Mescidi....126
Hacı Kemaleddin Mescidi....126, 372
Hacı Ömer Mescidi....123
Hacı Receb Mescidi....127, 372
Hacı Şahkulu Mescidi....117, 369, 387
Hacı yunus Mescidi....121
Haçlılar....14
Haleb....12, 15
Hallâk (Berber)....110
Hamam-ı Cedid....138
Hamam-ı Hacı Muhammed Alâ....138
Hamam-ı Melik Mehmed Hân ve Kadı Darullah....138
Hamdaniler....7, 8
Han Ahmed Acemi Mescidi....122, 370
Hâne....96, 98, 103, 104, 152, 153, 186, 198, 205, 219, 239, 243, 245, 246, 249, 250, 252, 253, 257, 259, 260, 262, 263, 269, 270
Harameyn Vakfı....223, 227, 381, 382, 383
Harran....15
Harrat (Çıkrıkçı)....110
Harir....224, 319
Harput...24, 58, 59, 62, 246, 251, 274, 332, 356, 365
Harput Sancağı....251, 332, 356
Hasan Bevvâbi Mescidi....122
Hasan Paşa....53, 54, 55
Hasaniyye....198, 282, 286, 383
hâtip....79
Hattâb (oduncu)....110
Haşimiye....193
Hatâre-i Büzürg....171
Hatâre-i Küçük....165, 280, 284, 330
Haydar Mescidi....126, 372
Haymeci (çadırcı)....110
Haydar Çavuş....352, 353
Hayyât (terzi)....110
Helvâcı....110
Hemedan....11, 14, 238
Hısn-ı Keyfa....21, 24
Hindistan....85, 105, 106, 317
Hilâlecük, Hillecük....189
Hititler....4
hisse-i divâni....172, 206
Hizâne....174
Hoca Burhan Mescidi....121, 370, 388
Hoca Hasan Cemcem Mescidi....127, 372
Hoca Hasan Torun Mescidi....124

Hoca İsa Mescidi....124
Hoca Kasım (Doğan Bey) Medresesi....128, 366, 373, 388
Hoca Şah Mahmud Güşen Mescidi....124
Hoca Şah Kulu Mescidi....125
Horasan....1, 9, 12, 14, 22, 24, 147
Horon (Hârun) Sancağı....46
Horozân....148, 176, 281, 285
Humus....16
Huzistan....13
Hüsrev Kethüda....349
Hüseyin Celili Paşa....83, 84, 91
Hüsrev Paşa....27, 30, 31
Hz. Ali....96, 99, 133, 140, 144
Hz. Hüseyin....119, 143

I

Irak..3, 4, 7, 11, 14, 15, 18, 22, 24, 25, 28, 34, 37, 88, 114, 232
Irak Selçukluları....14
Irak-ı Acem....19, 21

İ

İç Kale....84
İhtisâb nâzırı....322
İlhanlılar....18, 22, 148
İltizam....71, 307, 311
İdris-i Bitlisi....26, 27
İmadiye....40, 53, 55181, 190, 192, 224, 253, 263, 381, 382
İmadeddin Zengi....15, 16, 18, 85, 87
İmadi Kapısı (Bâbü'l-İmadi)....87
İmâm...79, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 223, 246, 248, 383
İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin Bey....350
İmâm Abdullah b. Hz. Ömer Zâviyesi....132
İmâm Abdurrahman b. İmâm Hasan Seyyid Mehdi Türbesi....141
İmâm Abdulmahsen Mezarı....144
İmâm Ali b. İmâm Ali El-Hadi Mezarı....142
İmâm Avneddin b. Hasan Türbesi....139
İmâm İbrahim b. Caferü's-Sadık Mezarı....145
İmâm Muhammed b. Musa Kâzım Zâviyesi...132
İmâm Muhammed El-Bâhir b. İmâm Hasan Mezarı...144
İmâm Muhsin b. İmâm Hasan Mezarı....142
İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zâviyesi.132
İmâm Ömer b. İmâm Hasan Zâviyesi....132
İmâm Şemseddin Cemmâs b. İmâm Muhammed Zâviyesi....131
İmâm Şeyh Za'zi Mezarı....145
İmâm Yahya Ebu'l-Kasım Türbesi....141
İmâm Zeyd b. Ali Mezarı....143
İran...4, 9, 18, 19, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 48, 49, 66, 81, 105, 147, 317
İsa Dede Zâviyesi....133
İskitler....4
İspir....24
İspenç resmi....300
İstanbul...1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 45, 47, 48, 49, 51, 53, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 77, 79, 81, 83, 84, 91, 100, 107, 111, 116, 119, 128, 130, 134, 136, 148, 220, 227, 239, 251, 268, 271, 273, 279, 297, 303, 304, 306, 307, 309, 311, 323, 353, 365, 366, 381
İstanbul Kilesi....273, 323
İzzeddin Mesut....16
İzziye Medresesi....141

K

Kabak Çevlegi....178
Kabâklu, Kabâklı....186
Kadı....74, 75, 76, 247, 248, 326
Kadıkendi....186
Kadir Beg Mescidi....121
Kâim....172, 280, 285
Kalâylü, Kalâylu....191
Kantara....175, 281, 285
Kara Dasni Sancağı....47
Kaplânkendi....191
Karabulâk....148, 168
Kara Gözcek....148, 169, 280, 285
Kara Ünâz (Kara Venâz) Taifesi....226
Kara Boğa Aşireti....226
Karakoyunlu Aşireti....220
Karakoyunlular....19, 20, 21, 22, 23, 73, 148
Karakuş....148, 151, 152, 153, 256, 280, 284, 309, 336, 345, 346
Kara Saray....141
Kara Timurtaş Paşa....33
Karaman....30, 34
Kâtip Çelebi....47, 48
Kavâs (okçu)....110
Kayseriyye....107
Kaziye....219, 281, 285
Kebirân....180
Keldaniler....129, 251
Kelekçi....110
Kerkük....27, 29, 30, 48, 225, 235
Kerkük Sancağı....48
Ketik....218, 283, 327, 328
Kervansaray....108
Keşşâf Sancağı....47

Ketâni....110
Kevreci (Sarıkçı)....110
Kız Fahre....188, 190, 327
Kirman....24
Koçi Bey....46, 47, 54
Koyuncak, Koyuncuk....183
Köprü Kapısı (Bâbü'l-Cisr)....86
Kusayri, Kusayr....164
Küçük Kapı (Bâbü's-Sağir)....91
Kür-Boğa....9, 12
Kürdi Taifesi....242
Kütüklü....187
L
Lâdâmiyye Taifesi....240
Lek Taifesi....239
Likiş Kapısı (Bâbü'l-Likiş)....88
Liva-i Çingâne....48
Liva-i müsellem....48
Liva-i Piyade....48
liva-i Tikrit....218, 219
Liva-i voynoğan....48
Lonca....72, 109
Lonca Esnaf Teşkilatı....109
Lor Taifesi....243
M
Macaristan....34
Mahmud Paşa....53
Malatya....13
Mar Ahudemeh....130
Mar Gorgis....130
Mar Pythion....130
Mar Şemun....130
Mardin...19, 20, 22, 27, 28, 30, 36, 39, 60, 67, 233, 251, 255, 279, 317, 319, 332
Mardin Kalesi....27, 28
Mardin ve Hasankeyf sofu....317
Marhasiye....301, 315
Mecusi Mahallesi....147
Mehlebi....178, 281, 285, 308, 327, 335
Melikşah....8, 9, 12, 13, 15, 147
Mekke....380
Merevân, Merâvil, Merâvül....160
Mervaniler....7, 12
Mecid-i Câmi....113, 114
Mesih Kethüda Mahallesi....152
Meşrafi....184, 277, 281, 286, 308
Mevlana Abdülkadir Müderris Mescidi....127
Mevlâna Kasım Mescidi....125
Mevlana Selamullah Mescidi....123
Meyhâne....310, 316
Mezopotamya....3, 4, 35
Mezric Taifesi....243
Mısır...1, 4, 10, 22, 34, 75, 105, 143, 144, 274, 275, 284, 285, 286, 287, 288, 317, 319, 322, 380
Mısır ve Hasankeyf Abayisi....317
Minârebaşı....214
Mir-i Arab Bekir Bey....222
Mittaniler....4
Moğol....17, 18, 22, 73, 114
Muallimhâne....129
Muhafız Ahmed Paşa....54
Muhtesib....50, 71, 311
Mussafi (Musaffa) Câmii....113
Munsari....199
Muslin (Moslin)....106
Musayfine....202, 282, 286, 328, 330
Musli....360, 361
Mustafa Paşa....53, 59, 139
Musul Beylerbeyi....42, 45, 51, 54, 340, 341, 363
Musul Beylerbeyi Hasları....340
Musul Boyahânesi...128, 129, 141, 142, 144, 145, 366, 373, 380, 391, 394, 395
Musul Divânı....63
Musul Darphâne Mukataası....309
Musul Eyaleti....2, 42, 43, 53, 351, 357
Musul Nahiyesi....39, 40, 150, 270, 345
Musul Sancağı...35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 51, 70, 149, 150, 151, 153, 154, 160, 161, 162, 164, 170, 171, 172, 181, 182, 188, 193, 196, 198, 208, 219, 220, 243, 247, 248, 249, 250, 256, 263, 264, 269, 270, 273, 274, 276,277, 280, 300, 308, 309, 312, 315, 317, 318, 326, 332, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 354, 355, 364
Musul Sancakbeyi...56, 57, 156, 157, 158, 159, 160, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 233, 263, 323, 333, 335
Musul Sancakbeyi Hasları....333, 335
Musul Şehri....2, 6, 18, 72, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 93, 96, 97, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 116, 129, 131, 133, 134, 136, 139, 141, 144, 148, 150, 162, 204, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 258, 259, 311, 366, 368, 391
Muş....20, 24
Mücahidi (Kaymazi) Câmii....114, 367, 387
Müderris....247, 372
Müezzin...79, 93, 94, 98, 99, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 131, 132, 246, 248, 383, 388
Mültezim....195, 307
Mürtezika....391, 392, 393, 394, 395
Müftü....74, 78
Mütesellim....73

N
Nahiye....39, 150
Nâib....74
Nasiri....149, 167, 256
Nasturiler....251
Nebi Cercis Külliyesi....136, 137, 385
Nebi Şit Türbesi....139, 378
Nebi Yunus....134, 135, 204, 383, 385, 389
Nebi Yunus Külliyesi....134, 135, 383, 389
Naccâr (Dülger)....110
Necmi....187, 277, 281, 286, 308, 327, 328
Nefs-i Musul...71, 118, 120, 123, 223, 258, 270, 278, 299, 308, 309, 335, 338, 341, 376
Neferi, Nefiri....185
Nefs-i Tikrit....218, 343, 345
Nevine, Nuniye (Ninova)....204
Ninova....1, 4, 81, 82, 134, 183, 204, 290
Ninos....4
Nokta Mezarı....145, 380, 389
Nureddin Arslanşah....17
Nureddin Mahmud....15, 16, 111
Nusaybin...7, 8, 11, 13, 15, 16, 43, 45, 46, 48, 67, 224, 241, 323, 342, 344, 345
Nusaybin Sancağı....43

O
Oğuzlar....9, 10, 24, 147, 148
Osmanlı...26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 47, 49, 50, 57, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 85, 91, 100, 102, 105, 106, 109, 111, 113, 116, 128, 130, 131, 134, 148, 220, 245, 246, 252, 254, 255, 258, 267, 268, 271, 274, 278, 289, 290, 294, 295, 296, 298, 300, 302, 303, 305, 306, 309, 311, 312, 321, 323, 342, 354, 356, 365, 380, 391

P
Padişah Hasları....324, 333
Pençe-i Ali Türbesi....140, 378
Pir Ahmed Mescidi....124, 371, 388
Pirân....148, 156, 328, 329, 338
Pir Baba....21
Pitâre, Betkâre, Berkâre....174
Piyâle Bey....53

R
Rahbe....10, 11, 14
Receb Uhuş Mecidi....127
Reşidiye....182, 281, 285, 290, 381, 382, 383
Rişte Pazarı....108
Rûm Beylerbeyliği....34
Rumeli Beylerbeyliği....33

S
Sadât....247, 392, 393, 394
Safevi Devleti....25, 26, 30
Sağarcı (Bardakçı)....110
Sakâ....110, 384, 385, 389, 390
Sâlcı, Salâcı Taifesi....235
Sarcık....148, 155
Saray Kapısı (Bâbü's-Saray)....91
Sarrâç....110
Sarrâf....110
Selahaddin eyyubi....16
Selefiye....184
Sencarfiye bint-i İmâm Hasan Mezarı....145
Sendânik....157, 275, 280, 284, 327, 328, 338
Serez....309
Seydi Ahmed Bey Bohti....59
Seymâne....174
Sinan Paşa....53
Sincar...10, 11, 15, 16, 19, 21, 22, 35, 43, 45, 46, 48, 58, 60, 77, 81, 87, 100, 139, 140, 160, 161, 162, 208, 323, 342, 343, 344
Sincar Dağı....35
Sincar Kspısı (Bâbü's-Sincar)....87
Sincar Sancağı....35, 43
Sinici....110
Sipahi Ahmed Paşa....54
Siyâh Mansur Taifesi....232
Sofuyân....215, 283, 287
Sorik....191, 329
Suk (Pazar)....107
Sultan Abdullah...132, 145, 188, 282, 286, 290, 375
Sultan Abdullah b. Hz. Ömer Mezarı....145
Sultan Ali....355
Suremû, Serâmû, Sûremi Taifesi....237
Suriye....3, 4, 7, 10, 15, 16, 22, 24, 34, 105, 106, 148, 317
Suruc....16
Sutaylılar....19
Sübaşı....50, 69, 70
Süleyman Paşa....29, 54, 55
Süryaniler....129, 251

Ş
Şah İsmail....25, 26, 27
Şah Zenân Zevce-i İmâm Hüseyin..143, 379, 389
Şahne....50, 73, 74
Şahnedarlık....74
Şam....1, 14, 16, 111, 353
Şat Kapısı (Bâbü'ş-Şat)....87
Şahvân ve Karendi Taifeleri....241
Şebek Aşireti....225
Şehir Kethüdası....50, 68

Şehrizor....13, 17
Şehri zul Beylerbeyi....56, 323, 346
Şemseddin Depesi....77, 148, 176, 281, 285
Şeyh Ebubekir Sâmi Mescidi....120
Şeyh Fethi el-Musli Türbesi....139, 378, 389
Şeyh Hasan Bekri Mescidi....124, 371
Şeyh Hayrü'n-Nesâc Mezarı....144
Şeyh Mehmed b. Celal Mescidi....118
Şeyh Mehmed b. Nureddin Mescidi....125, 372
Şeyh Mehmed Belkısi Mescidi....118, 369
Şeyh Muhammed Sitâr Mescidi....138, 369
Şirfi....213, 283, 287, 327
Şirin, Serin....212
Şuta, Ayn-Mâcid....214
T
Tabbah (Aşçı)....110
Tabakhâne....310, 316
Tariklu....193, 282, 286, 328, 330
Tâşluca, Dâşluca....167
Tâtâr....244, 337, 359
Tebriz....18, 20, 23, 26, 28
Tell Tevbe (tövbe tepesi)....134
Tell Culle....170
Telmete....178, 281, 285
Tercile....169, 336
Tercüman Ramazan Çavuş....351, 352
Tevhidhâne....131
Tikrit...20, 22, 43, 45, 46, 47, 48, 64, 65, 69, 132, 191, 192, 207, 218, 219, 233, 234, 241, 247, 284, 288, 309, 310, 323, 327, 336, 342, 343, 344, 345, 376
Tikrit Sancağı....43, 45, 46, 47, 48
Til Bizüm, Til Bârid....208
Til-i Mihyân....214, 283, 287
Tilkif....136, 171, 275, 280, 285, 289, 385
timar...51, 62, 63, 65, 69, 77, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 234, 263, 268, 279, 289, 302, 304, 323, 332, 342, 348, 353, 354, 356, 357, 362, 363, 364
Tire....309
Tokat....106, 246
top Kapısı (Bâbü't-Tob)....91
Toprak Kadısı....74, 77
Trabzon....24, 147, 317
Tuğrul Bey....9, 10, 11, 147
Tutuş....9, 12
Türbedar....133, 142, 143, 144, 377, 380
Türkistan....9, 147
Türkmenler....9, 10, 147, 148
Türkmân Ekrâdı....239
Türkmân Yörükânı....220, 221
U
Ukayliler....8, 9, 148
Ulaş Kethüda....220
Ulu Câmi (Câmi-i Nuri)....111
Ulus Tâtâr Taifesi....243
Urfa....12, 15, 24, 251
Ü
Üç Kubbe....210, 284, 288, 327, 330
Ülemâ (Ehl-i İlm)....74
Üsküb Meydân....211, 344
V
Vakıf....74, 79, 120, 267, 365, 381, 388, 389, 391
Vâkıf....365, 383
vakıf görevlileri....79, 80, 252, 390, 391
Van....19, 35, 49, 60, 300
Van Eyaleti....35, 49
Vâne, (Revâne)....202
Vâsıt Mescidi....127, 372
Vendâyi Taifesi....240
Vezir Mehmed Paşa....54
Voyvoda....69, 322
Y
Yağmur Tânlû (Tâtlû?) Taifesi....235
Yakubiler....129, 251
Yârımca....179, 180, 281, 285, 336
Yâycılar, Yâycı, Yâycıyân Aşireti....221
Yeni Câmi (Câmi-i Cedid)....114
Yeni Kapı (Bâb-ı Cedid)....114
Yezd....25
Yezdî....317, 319
Yiğitbaşı....109
Yikremlü....190
Yörükân Taifesi....226
Yuhannâ Barkesr....130
Yunus Paşa....54, 340, 341, 342
Z
Zaho Sancağı....43
Zara....215, 283, 287
Zaviye....79, 246, 252, 365, 366, 374, 386
zeamet...51, 52, 61, 68, 164, 165, 166, 168, 173, 174, 179, 180, 184, 187, 197, 198, 199, 201, 203, 210, 212, 213, 216, 222, 237, 268, 271, 279, 289, 308, 323, 342, 347, 348, 349, 350, 353
Zehiri Taifesi....238
Zend Taifesi....238
Zengiler....15, 16, 17, 18, 148
zevâidhor....391, 393

...Ü. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ